PRVI KORPUS
ARMIJE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

Smail Čekić, Vahid Karavelić, Nedžad Ajnadžić, Selmo Cikotić,
Šefko Hodžić, Muhamed Smajić, Mesud Šadinlija

PRVI KORPUS
ARMIJE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

Sarajevo, 2017.

IZDAVAČ
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZA IZDAVAČA
Dr. Rasim Muratović, naučni savjetnik

UREDNIK
Mr. Mesud Šadinlija

RECENZENTI
Akademik prof. dr. Mirko Pejanović
Prof. dr. Enver Imamović

LIKOVNO-GRAFIČKO RJEŠENJE
DTP
Kemal Bećirević

IZRADA KARATA
Kemal Bećirević

LEKTURA
Sadžida Džuvić

ŠTAMPARIJA
Fojnica

TIRAŽ
1000

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.311.4:355.01(497.6)"1992/1995"

PRVI korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine / Smail Čekić ... [et al.] ; [izrada karata Kemal Bećirević]. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2017. - 494 str. : ilustr. ; 28 cm

Bibliografija: str. 465-469 i uz tekst. - Registar.

ISBN 978-9958-028-25-0

1. Čekić, Smail

COBISS.BH-ID 24268806 <http://www.cobiss.ba/scripts/cobiss?command=DISPLAY&base=COBIB&RID=24268806>

SADRŽAJ

Uvodne napomene 7

I

PLANIRANJE I PRIPREMANJE AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA 9

II

POČETNI PERIOD AGRESIJE, BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ DO FORMIRANJA 1. KORPUSA ARBiH 53

Opće karakteristike prostora i elementi oružanih snaga na području sarajevske i goraždanske regije uoči agresije 55

Početni period agresije i objedinjavanje odbrambenih snaga 65

Operacija „LJETO-92“ 89

Organizacijske promjene i borbena dejstva tokom jula i augusta 1992. 103

Operacija „JUG-92“ 103

III

FORMIRANJE 1. KORPUSA ARBiH, BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ DO KRAJA MAJA 1993. 121

Formiranje 1. korpusa ARBiH 123

Operacija „KOVERTA“. 139

Stanje i razvoj događaja u zoni odgovornosti 1. korpusa od januara do kraja maja 1993. godine 155

IV

BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ 1. KORPUSA U DRUGOJ POLOVINI 1993. 173

Organizacijske i kadrovske promjene u junu 1993. 175

Operacija „LUKAVAC-93“ 179

Tunel D-B 205

Operacija “NERETVA-93“ 213

Akcije 1. korpusa protiv antidržavnih i kriminalnih elemenata 217
„TREBEVIĆ“ 217
„HUM“ 223
„MILJACKA“ 223
Operacija „PANCIR“ i formiranje IKM Visoko.
Borbe na sarajevskom bojištu od novembra 1993. do februara 1994. 229

V

BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ 1. KORPUSA TOKOM 1994. 239

Borbena dejstva, organizacijske promjene i opći razvoj prilika na bojištu do junskog primirja 1994. godine 241

Organizacijske promjene i prilagođavanje jedinica uslovima na bojištu tokom ljetnjeg primirja 1994. godine 253

Borbena dejstva 1. korpusa od početka augusta do kraja 1994. godine 267

VI

BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ 1. KORPUSA TOKOM 1995. 293

Prelazak 1. korpusa na divizijsku strukturu. 295

Borbena dejstva 1. korpusa tokom proljeća 1995.. 303

Operacija „TEKBIR“. 313

1. korpus od okončanja operacije “T“ do kraja rata 329

Učešće 1. korpusa u završnim operacijama ARBiH u Bosanskoj krajini 337

VII

JEDINICE 1. KORPUSA 343

Ratna obilježja Komande i jedinica 1. korpusa ARBiH 379

VIII

STRUKTURA LJUDSTVA I GUBITAKA U LJUDSTVU I KARAKTERISTIKE RUKOVOĐENJA I KOMANDOVANJA U 1. KORPUSU ARBiH 387

Brojnost, struktura i gubici ljudstva 1. korpusa po godinama rata 389

Bitni aspekti rukovođenja i komandovanja u funkciji vođenja borbenih dejstava 1. korpusa tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. 393

IX

DOBITNICI ODLIKOVANJA I NAJVIŠEG RATNOG PRIZNANJA U 1. KORPUSU ARBiH 409

X

STARJEŠINE KOMANDI I JEDINICA 1. KORPUSA 437

Zaključna razmatranja 463

Izvori i literatura 465

Skraćenice 471

Registar geografskih pojmova 475

Registar ličnih imena 483

Uvodne napomene

Nakon dužeg naučnoistraživačkog rada autorskog tima angažovanog na realizaciji naučnoistraživačkog projekta "PRVI KORPUS ARMIJE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE", čiji je nosilac Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, a finansijsku podršku obezbijedilo Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, pred naučnu, stručnu i najširu javnost izlazi monografija ***Prvi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine***. Prvobitna ideja da se angažovanjem istraživačkog, kompetentnog tima, u okviru jedne naučnoistraživačke ustanove i uz neposrednu finansijsku podršku vlasti, u što povoljnijim uslovima osmisli i realizuje jedan ozbiljan naučnoistraživački projekt iz savremene historije Bosne i Hercegovine i tako načini iskorak iz preovlađujućeg sivila stihije, površnosti, nekompetentnosti i subjektivizma, koji, nažalost, kod nas prevladavaju, naročito u pristupima temama iz perioda odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995, ovom knjigom dobila je svoju materijalizaciju i formu, podložnu sudu javnosti.

Rad na knjizi iniciran je *Sporazumom o pružanju podrške projektu izrade monografije 1. korpusa Armije RBiH*, koji su 2012. potpisali Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i definisali ga kao dio potprojekta "Pisana riječ u funkciji da se ne zaboravi" u okviru projekta Kantona Sarajevo "Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995. godine". Nestabilnost skupštinske većine u Kantonu Sarajevo u vrijeme potpisivanja ovog sporazuma i česte promjene u izvršnoj vlasti Kantona uzrokovale su određene poteškoće i probleme u odnosu na planiranu i očekivanu realizaciju sporazuma, naročito u fazi formiranja autorskog tima.

Kada je nakon početnih teškoća autorski tim konačno formiran, započeo je aktivnosti na izradi naučnoistraživačkog projekta i utvrđivanju forme i načina njegove realizacije. Definisan je pristup istraživanju u kojem su članovi istraživačkog tima, zaduženi za pojedine dijelove projekta, istraživali pojedine (pojedinačne) teme, te na osnovu rezultata istraživanja pristupili izradi izvještaja o rezultatima istraživanja, uz njihovu prezentaciju, međusobnu razmjenu i njihov međusobni kritički odnos. Bazično istraživanje, po tipu pretežno teorijsko, obuhvatalo je arhivsku građu, zbirke dokumenata i referentnu literaturu, navedenu na kraju knjige. Istraživanje je realizovano dosljednom, savjesnom i odgovornom primjenom principa i pravila savremene metodologije društvenih nauka, te, shodno tome, i metodologije historijske nauke u okviru koje je i realizovano predmetno istraživanje.

Tekst monografije strukturiran je u deset poglavlja, uz odgovarajuće spiskove i registre.

Prvim poglavljem, pod naslovom *Planiranje i pripremanje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima*, prezentiran je pregled bitnih činjenica društveno-političkih procesa, kao općeg konteksta značajnih događaja kojima se predmetna monografija bavi. Predstavljena je suština i označeni akteri historijskih procesa, te data ocjena karaktera oružanog sukoba i priroda zločina u Republici Bosni i Hercegovini, s akcentom na planiranje, pripremanje, organizovanje i izvođenje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i izvršenje genocida nad Bošnjacima.

Poglavlje pod naslovom *Početni period agresije, borbena dejstva i organizacijsko-formacijski razvoj do formiranja 1. korpusa ARBiH* sadrži vojno-geografske karakteristike prostora, demografsku strukturu stanovništva i političku strukturu vlasti sarajevske i goraždanske regije, te broj, sastav i strukturu elemenata oružanih snaga na ovom prostoru uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Prezentirani su najvažniji događaji s početka agresije i objedinjavanje snaga odbrane, te opisana borbena dejstva do kraja augusta 1992. godine, uključujući pokušaje deblokade Sarajeva u okviru operacije "JUG-92".

Treće poglavlje, *Formiranje 1. korpusa ARBiH, borbena dejstva i organizacijsko-formacijski razvoj do kraja maja 1993*, razmatra formiranje 1. korpusa i njime pokrenute organizacijsko-formacijske promjene; obrađuje borbena dejstva i operaciju Armije RBiH

pod nazivom "KOVERTA", čiji je nosilac 1. korpus, te izlaže opći razvoj prilika na bojištu i događaje u zoni odgovornosti 1. korpusa do kraja maja 1993.

Poglavlje *Borbena dejstva i organizacijsko-formacijski razvoj 1. korpusa u drugoj polovini 1993.* razmatra kadrovske promjene na čelu Armije RBiH i organizacijsko-formacijske promjene inicirane početkom juna i detaljno opisuje tok borbenih dejstava u julu i augustu 1993. godine, koja su predstavljala odsudnu odbranu Sarajeva pred agresorskim napadom u okviru ofanzive "LUKAVAC 93". U okviru ovog poglavlja prezentirane su i bitne činjenice o izgradnji Tunela D-B i učešću jedinica 1. korpusa u borbama u Hercegovini, kao i mjere preduzete u rješavanju problema s antidržavnim i kriminalnim elementima u vlastitim redovima. Poglavlje završava opisom borbenih dejstava na olovsko-vareškom i sarajevskom bojištu od novembra 1993. do februara 1994.

Peto poglavlje, pod naslovom *Borbena dejstva i organizacijsko-formacijski razvoj 1. korpusa tokom 1994*, izlaže pregled općeg razvoja prilika u zoni odgovornosti 1. korpusa i obimnih organizacijskih promjena izvršenih u ljeto 1994. godine, kao i prilagođavanje jedinica 1. korpusa bitno izmijenjenim uslovima na bojištu. U pregledu borbenih dejstava 1. korpusa od augusta do kraja 1994. godine opisani su najznačajniji ratni uspjesi 1. korpusa na bjelašničko-treskavičkom i olovsko-vareškom bojištu.

U poglavlju *Borbena dejstva i organizacijsko-formacijski razvoj 1. korpusa tokom 1995.* daje se objašnjenje organizacijsko-formacijskih promjena nastalih formiranjem divizija u sastavu 1. korpusa i opis borbenih dejstava u proljeće 1995. godine. Središnje mjesto unutar poglavlja ima dio koji razmatra posljednju i najveću ofanzivu Armije RBiH izvedenu u namjeri deblokade Sarajeva, poznatu pod nazivom Operacija "T". Nakon toga, prezentiran je opis borbenih dejstava u zoni odgovornosti 1. korpusa od okončanja Operacije "T" do kraja rata, te pregled angažovanja snaga 1. korpusa u završnim operacijama Armije RBiH u Bosanskoj krajini.

U poglavlju *Jedinice 1. korpusa* izložen je pregled nastanka i organizacijsko-formacijskog razvoja jedinica u sastavu 1. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine. Pregled počinje od formacije s kojom je 1. korpus dočekao kraj rata u decembru 1995. godine i daje detaljan pregled nastanka, analizirajući stepene organizacijsko-formacijskog razvoja unazad, prema početku rata. Početno grupisanje, u pregledu je, shodno usvojenom pristupu: Komanda 1. korpusa i jedinice na njenoj direktnoj vezi, divizije u sastavu 1. korpusa, te na kraju sastav i struktura operativnih i taktičkih grupa, kao privremenih sastava, koji su u određenim periodima rata igrali značajnu ulogu u organizaciji i izvođenju borbenih dejstava 1. korpusa. Uz tekstualni dio opisa nastanka i razvoja pojedinih jedinica dati su i odgovarajući grafikoni koji vizuelno ilustruju opisane faze razvoja. Za svaku od jedinica navedeni su i podaci o broju odlikovanih pripadnika iz njenog sastava, te fotografije ratnih zastava i sačuvanih simbola i oznaka jedinica.*

U osmom poglavlju, pod naslovom *Struktura ljudstva i gubitaka u ljudstvu i karakteristike rukovođenja i komandovanja u 1. korpusu ARBiH,* iskazan je detaljan pregled brojnosti pripadnika 1. korpusa ARBiH po mjesecima i godinama (1992-1995), s analizom strukture pripadnika po različitim obilježjima. Identičan pristup primijenjen je i u analizi broja, sastava i strukture poginulih i ranjenih pripadnika 1. korpusa. U dijelu o aspektima rukovođenja i komandovanja u 1. korpusu tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. izvršena je analiza bitnih faktora nastanka, formiranja i djelovanja 1. korpusa ARBiH, kao i generalna ocjena sistema rukovođenja i komandovanja.

U poglavlju *Dobitnici odlikovanja i najvišeg ratnog priznanja u 1. korpusu ARBiH* prezentirana je, na osnovu dostupne arhivske građe i u saradnji s boračkim udruženjima ili u neposrednom kontaktu s odlikovanim pripadnicima, lista odlikovanih pripadnika i dobitnika ratnog priznanja "Zlatni ljiljan" iz sastava 1. korpusa.

Dostupna arhivska građa Arhiva ARBiH poslužila je kao osnova pripreme pregleda starješina po abecednom redu, koji su od 1992. do 1995. godine obavljali dužnosti u Komandi 1. korpusa, komandama divizija i operativnih grupa, kao i komandanata, zamjenika komandanata i načelnika štabova brigada i drugih jedinica na direktnoj vezi Komande 1. korpusa, koji sadrži poglavlje pod naslovom *Starješine komandi i jedinica 1. korpusa*.

Monografija sadrži i spisak korištenih izvora i literature, popis skraćenica i registre geografskih pojmova i ličnih imena.

---

* Najveći broj digitalnih kopija oznaka i simbola ratnih jedinica 1. korpusa ARBiH za ovu monografiju ustupio je jedan od najupornijih kolekcionara memorabilija Armije RBiH, gospodin Elvir Dudević, na čemu mu autorski tim izražava zahvalnost.

I

PLANIRANJE I PRIPREMANJE AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Planiranje i pripremanje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima*

Srpsko intelektualno, političko, vojno i konfesionalno rukovodstvo je, zloupotrebom jugoslavenskog imena, od 1918. do raspada Kraljevine Jugoslavije u vihoru Drugog svjetskog rata, imalo potpunu supremaciju na ovim geopolitičkim prostorima i nad narodima koji unutar njih žive. U datoj konstelaciji snaga, u toku Drugog svjetskog rata i u okviru antifašističke koalicije, jugoslavenska država obnovljena je napuštanjem velikosrpske hegemonije i prihvatanjem platforme narodnooslobodilačkog pokreta i na osnovu nje izborenog federativnog uređenja zemlje. Kada je, djelovanjem velikosrpskih tendencija, u drugoj polovini osamdesetih godina 20. vijeka, ta politička formula istrošena, jugoslavenska država ponovo je došla u krizu.[1]

Kriza jugoslavenske socijalističke države definitivno je dovela u pitanje decenijama etabliranu velikosrpsku hegemoniju. Njeni neposredni izvršioci i korisnici, od oficirskog, diplomatskog, policijskog i partijskog kadra i aparata, pa sve do SANU, univerzitetâ, medija i drugih segmenata, osjetili su se ugroženim u svojim monopolnim pozicijama. Oni su postignute mehanizme ostvarivanja ravnopravnosti u podjeli vlasti i društvenih funkcija, uglavnom, ostvarene Ustavom SFRJ iz 1974, proglasili ugrožavajućim za srpski narod i doživljavali "kao gubitak svoje jedinstvene države". Te velikosrpske snage ocijenile su da će im nastupajuća konfuzija na međunarodnom planu omogućiti da u prethodnom vijeku postavljene ratne ciljeve - formiranje etnički čiste srpske države ("Velike Srbije" - "svi Srbi u jednoj državi") konačno i ostvare.[2]

Narušavanje izrazito privilegovanog položaja Srba za sve vrijeme socijalističke Jugoslavije izazivalo je otpore. Sedamdesetih godina 20. vijeka to se manifestovalo kao otpor Ustavu iz 1974. (koji je, pored ostalog, afirmisao autonomiju pokrajina - Vojvodine i Kosova), kako u toku priprema tako i neposredno po njegovom usvajanju. Samo dvije godine po njegovom usvajanju, srpski komunistički lider Dragoslav Marković naložio je izradu *Plave knjige*, čime je na političkom planu pokrenuto pitanje "nepovoljnog položaja Srba".[3] Smrću

* U tekstu su, uglavnom, prezentirane bitne činjenice o planiranju i pripremanju agresije Srbije i Crne Gore (Savezne republike Jugoslavije) na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima. Detaljnije o tom pitanju kada je riječ o agresiji Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima vidi u: Smail Čekić, ***Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - planiranje, priprema, izvođenje*** (u daljem tekstu: ***Agresija***), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu – Kult B, Sarajevo, 2004, str. 935-1115.

1 Čekić, ***Agresija***, str. 175.

2 Smail Čekić, ***Agresija na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993***, Sarajevo, 1994, str. 26; Vidoje Žarković, „Nacionalizam i slom Jugoslavije", u: ***Stvaranje i razaranje Jugoslavije***, Zbornik radova sa Okruglog stola STVARANJE I RAZBIJANJE JUGOSLAVIJE, Beograd, 5-7. decembar, Beograd, 1996, str. 227-237; Čekić, ***Agresija***, str. 176; Dubravka Stojanović, ***Ulje na vodi: ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije***, Peščanik, Beograd, 2010, str. 47, 95-98, 101, 105 i 107; Mesud Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986-1992***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 59-73; Sonja Biserko, „Srpska elita i realizacija srpskog nacionalnog programa", u: ***Ćosićev rat*** (Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi "BOSANSKI RAT" Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 84 i 101-103; Dragoljub Todorović, ***U Srbiji prilike su take: srpske teme i dileme 2007-2014 : lični pogled***, Centar za spoljnu politiku, Beograd, 2014, str. 35, 95, 101 i 104.

3 Najdan Pašić, Radoslav Ratković i Balša Špadijer, ***Plava knjiga***, Beograd, 1977; Ivan Stambolić, ***Put u bespuće***, Beograd, 1995, str. 65-70; Čekić, ***Agresija***, str. 176; Biserko, „Srpska eli-

Josipa Broza Tita 1980. nestao je bitan integrativni faktor SFRJ. Srpski nacionalisti su albanske demonstracije na Kosovu 1981. iskoristili "za otvaranje srpskog nacionalnog pitanja i za pokretanje srpske nacionalističke euforije". „JNA otvoreno izlazi na političku scenu i, u suštini, okupira Kosovo." Centralni komitet Saveza komunista Srbije je krajem 1981. iznio niz tvrdnji "kojima se na negativan način otvara pitanje odnosa u Jugoslaviji i traži njihovo redefinisanje i rekonstruisanje Srbije sa posebnim položajem u Jugoslaviji".[4] Petar Stambolić je (krajem 1981) zaprijetio da će se Srbi osloniti na svoju "moć i broj", a iduće godine (1982) aktuelizovao je *Plavu knjigu*. Eskalacija obnove velikosrpskog pokreta nije se više mogla zaustaviti, naročito poslije stupanja na scenu Udruženja književnika Srbije i SANU.[5]

Politička događanja u SFRJ nakon 1986. karakterišu otvorene manifestacije i jačanje nacionalizma. Taj nacionalizam, generisan u Beogradu, u srpskom intelektualnom, političkom i konfesionalnom rukovodstvu, devedesetih godina 20. vijeka doveo je do unutrašnje krize koja je uzdrmala temelje socijalističke Jugoslavije i omogućila da se, na platformi političkog projekta "svi Srbi u jednoj državi", čiji se osnovni cilj sastoji u formiranju jedinstvene (velike) srpske države na Balkanu, razbije zajednička jugoslavenska država i izvrše najteži zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini. U suštini je riječ o projektu fašističkog i genocidnog karaktera, jer, između ostalog, sadrži dva krupna međusobno povezana elementa: *teritorijalnu ekspanziju* – osvajački rat za teritorije (lebensraum), uključujući i rat protiv Bosne i Hercegovine, i *istrebljenje narodâ*, zločin genocida, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini (radi "konačnog rješenja muslimanskog pitanja"). Projekt je razvijen i operacionalizovan brojnim programsko-planskim i akcionim dokumentima genocidnog karaktera, od ideologije, politike i prakse srbijanskih pobunjenika (s početka 19. vijeka) do političko-propagandnih dokumenata SANU,[6] "gdje je smišljen i rađen srpski nacionalistički program", posebno u njenom *Memorandumu* iz 1986 ("srpski nacionalni program", program za formiranje "Velike Srbije", "nacionalistički testament", "priručnik nacionalizma"), koji je "izrazio onu političku misao - koja ima duboke korene i dugu tradiciju od Garašaninovog 'NAČERTANIJA' do Moljevićevog programa 'HOMOGENA SRBIJA'".[7] Ta politička misao Jugoslaviju "shvata i prihvata kao proširenu Srbiju za koju avnojski koncept uređenja međunacionalnih odnosa na osnovama pune ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i njihovih republika u zajedničkoj federaciji znači neravnopravnost Srba kao većinskog naroda". Iz tih su razloga "autori Memoranduma osudili odluke AVNOJ-a kao 'antisrpsku tvorevinu' i odbacili avnojske granice 'zato što su razbile srpski narod' i što zbog njih 'srpska nacija nije dobila pravo na vlastitu državu'". Oni su "veoma teškim rečima" opisali položaj Srba u Jugoslaviji i, s tim u vezi, zaključili da se "gori istorijski poraz ne da zamisliti nego što su ga doživeli Srbi u Jugoslaviji", "pa se rešenje srpskog nacionalnog pitanja nameće kao prvorazredno političko pitanje". Rješenje su vidjeli u novom uređenju jugoslavenske države kojom bi se srpskom narodu, kao većinskom, osigurao

ta...", str. 89-98 i 101-102; Todorović: ***U Srbiji***, str. 35-36, 89, 98, 109 i 115-118.

4 Raif Dizdarević, ***Put u raspad: stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije***, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011, str. 28-29.

5 Muharem Kreso, „Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - ambijent počinjenog genocida", u: ***Genocid u Bosni i Hercegovini: Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon 31. augusta do 4. septembra 1995***, Sarajevo, 1997, str. 45-50; Čekić, ***Agresija***, str. 176; Dejan Jović, ***Jugoslavija: država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije***, Prometej, Zagreb, 2003, str. 306-307; Biserko, „Srpska elita...", str. 101-102 i 106-107.

6 Čekić, ***Agresija***, str. 177; Smail Čekić, „Velikosrpska ideologija i politika agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima", **Univerzitetski informativni glasnik**, Specijalno izdanje br. 3, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2010, str. 8; Isti, „Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima", **Univerzitetski informativni glasnik**, Specijalno izdanje br. 5, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2011, str. 14-15; Olivera Milosavljević, ***Činjenice i tumačenja: Dva razgovora sa Latinkom Perović***, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010, str. 51; Stojanović, str. 47, 71-72, 80-82, 194, 209-210, 286, 290-291 i 293; Biserko, „Srpska elita...", str. 83; Raif Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja***, OKO, Sarajevo, 1999, str. 419; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 70-71; **ICTY**, Predmet br. IT-03-67-PT, TUŽILAC PROTIV VOJISLAVA ŠEŠELJA, *PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA OD STRANE TUŽILAŠTVA* (dalje: **ICTY**, Predmet br. IT-03-67-PT, ..., *PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA* ...), 1. februar 2006, 10-16, 19, 27-29, 58-59 i 93.

7 Stambolić, str. 117-131; ***Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije,*** tom XIV, knjiga 1, Beograd, 1981, dok. 1; Vladimir Dedijer i Anton Miletić, ***Genocid nad muslimanima 1941-1945,*** Zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo, 1990; Smail Čekić, ***Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu: dokumenti,*** Sarajevo, 1996; Zdravko Dizdar i Mihael Sobolevski, ***Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini : 1941. - 1945.,*** Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet, Zagreb, 1999; Šemso Tucaković, ***Srpski zločini nad Bošnjacima-Muslimanima 1941.-1945,*** El-kalem – Oko, Sarajevo, 1995; Živko Andrijašević i Šerbo Rastoder, ***Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003,*** Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, str. 482; **ICTY**, Predmet br. IT-03-67-PT, ..., *PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA ...,* str. 10-16, 19, 27-29 i 93; Biserko, ***„Srpska elita...", str. 111-120;*** Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana,*** str. 70-71, 81 i 83.

dominirajući položaj u centralizovanoj jugoslavenskoj federaciji. Ako se to ne bi moglo postići, Srbi "moraju tražiti drugu alternativu - objedinjavanje srpskog etničkog prostora stvaranjem Velike Srbije".[8]

Srpski nacionalizam je, u skladu sa svojim opredjeljenjem i generalnom koncepcijom, ostao dosljedan u realizaciji nacističkog projekta formiranja jedinstvene srpske države na Balkanu ("svesrpsko ujedinjenje i stvaranje Velike Srbije"), teritorijalnoj ekspanziji – *osvajanju životnog prostora*, odnosno zaokruživanju "srpskih zemalja" i realizaciji velikosrpske (nacionalne, bolje rečeno - nacionalističke) genocidne ideologije. Srpska (nacionalistički orijentisana) intelektualna i politička, kriminalno-zločinačka elita je obnovila i intenzivno razvijala aktivnosti na obnovi političkog projekta teritorijalnog širenja države - uspostavljanje jedinstvene države srpskog naroda - "države svih Srba" ("da svi Srbi žive u jednoj državi"; "uspostavljanje jedinstvenog državnog prostora od teritorija gdje u većini žive Srbi"; "srpska država"; "ujedinjenje svih srpskih država"; "stvoriti savez srpskih država, odnosno jedinstvenu srpsku državu"; "zajednička država"; "svi Srbi u jednoj državi"; "srpsko državno ujedinjenje"; "jedinstvena srpska država u kojoj će Drina biti kičma, a ne i granica"; "srpska država"; "formiranje bilo kojim sredstvima, etnički čiste srpske države"), po svaku cijenu, pa i oružjem. Zamišljena etnička država proglašena je "pitanjem svih pitanja" – prioritetom državne politike. Takvu državu (veliku etničku, srpsku državu) bez masovnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući agresiju i genocid, nije moguće "napraviti na etnički izmešanom Balkanu". To je značilo usmjeravanje na fašizaciju i komadanje Jugoslavije, kao i nasilno mijenjanje republičkih granica.[9]

Osma sjednica CKSK Srbije bila je "prekretnica u odnosu na rešavanje jugoslovenske krize. Tada dolazi do raskola među partijskom političkom elitom Srbije. Instaliranje Slobodana Miloševića i odstrel Ivana Stambolića, tada predsednika Srbije, označava pobedu nacionalističke političke orijentacije koja je i dovela do razbijanja Jugoslavije".[10]

U Srbiji, Vojvodini, na Kosovu i u Crnoj Gori srušena su (krajem 1988. i početkom 1989), Miloševićevom nacionalističkom politikom i praksom masovnih mitinga i demonstracija i pučističkim metodama legalno izabrana rukovodstva i uklonjeni "nepoželjni" kadrovi. Ubrzan je i proces homogenizacije Srba, posebno u Bosni i Hercegovini. Na taj način je srpski nacionalizam učvrstio svoje pozicije na Kosovu, u Vojvodini i Crnoj Gori i promjenom odnosa snaga u saveznim organima, prije svega, u Predsjedništvu SFRJ, JNA i CKSKJ, razbio federalne osnove SFRJ i ojačao za predstojeće pokušaje preuređenja Jugoslavije po svom modelu.[11]

"Megalomanska proslava 600. godišnjice bitke na Kosovu značila je vrhunac mitingaškog pokreta i poslužila je kao pozornica sa koje je, prvi put, najavljen rat."[12] Najava rata značila je otvorenu najavu zločina, što potvrđuje Miloševićev (ratnički) govor na Gazimestanu, 28. juna 1989, gdje su se, "u agresivnom i prkosnom raspoloženju Srbi iz celog sveta sjatili da učestvuju u ceremonijalnom ujedinjenju svih Srba pod jednim vođom". Šest stoljeća poslije Kosovske bitke Slobodan Milošević je, pred milion ljudi, među kojima su bili najviši predstavnici Jugoslavije i gosti iz drugih republika, na mjestu pogibije kneza Lazara, pored ostalog, poručio: "Šest vekova posle Kosovske bitke, ponovo smo u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve nisu isključene." Tako je Milošević u svom ratničkom prijetećem govoru nagovijestio osvajački pohod, ponavljajući svoju odlučnost, izrečenu nekoli-

8 Žarković, str. 227-229. O tome vidi i: Stambolić, str. 117-131; Miloš Minić, ***Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine***, Rabic, Sarajevo, 1998, str. 89-90; Čekić, ***Agresija***, str. 177-179.

9 Žarković, str. 231; Čekić, ***Agresija***, str. 180-181; Milosavljević, str. 51 i 55-56; Stojanović, str. 72-74, 81-82, 210, 286 i 290; ***Iz Skupštine Republike Srpske: 1991.-1996*** (Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Haagu), priredio Robert Donia, University press – Izdanje Magistrat Sarajevo i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2012, str. 26, 32, 34, 36, 70, 72, 74, 76, 78, 88, 90, 94, 96, 98, 100, 108, 116, 118, 160, 178 i 236-237; Biserko, „Srpska elita...", str. 97 i 114-115; **Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo** (u daljem tekstu: **AIIZ**), inv. br. 2-3231, Komanda SRK, *Instrukcija za dalja dejstva,* Str. pov. br. 10-74-44, 7. juni 1992. str. 2, 9 i 12; **ICTY - online baza podataka sudskih dokumenata** (u daljem tekstu: **ICTY**), *Radna bilježnica generala Ratka Mladića, 14. februar-25. maj 1992*, str. 213-215, 218 i 260-261.

10 Biserko, „Srpska elita...", str. 145-146.

11 Žarković, str. 227-237; Stambolić, str. 20-21, 24 i dr.; Slavoljub Đukić, ***On, ona i mi,*** Beograd, 1997, str. 88; Svetozar Oro, „O ulozi spoljnog i unutrašnjeg faktora u razbijanju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije", u : ***Stvaranje i razaranje Jugoslavije: Zbornik radova sa istoimenog Okruglog stola, Beograd, 5.-7. decembar***, Beograd, 1996, str. 255; Norman Cigar, ***Genocid u Bosni - politika „etničkog čišćenja"***, BKC i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, str. 44; Borisav Jović, ***Knjiga o Miloševiću***, Beograd, 2001, str. 10, 12, 41, 50 i 60; Isti, ***Posljednji dani SFRJ***, drugo izdanje, Kragujevac, 1996, str. 132 i 153; Stipe Mesić, ***Kako je srušena Jugoslavija: politički memoari***, Mislavpress, Zagreb, 1994, str. 22 i 313; Branko Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, Podgorica, 2000, str. 57 i 286; Čekić, ***Agresija***, str. 184-185; Andrijašević i Rastoder, str. 487-488; Biserko, „Srpska elita", str. 147; Dizdarević, ***Put u raspad***, str. 290-293.

12 Stojanović, str. 182.

ko mjeseci ranije: "Ako ne umemo da radimo, umemo da se bijemo." Milionska masa njegovih pristalica tada se zaklinjala "onako kako je car Lazar u pesmi, u legendi, zaklinjao svoje podvižnike". Obećavajući da će povratiti "nacionalnu slavu" Srbije, Milošević je u trenucima kada su ga počeli preplavljivati slapovi aplauza, na milionskim mitinzima u Beogradu (na Ušću), na Gazimestanu i drugim mjestima pobrao masovne i frenetične aplauze, dijeleći "zabludu svojih obožavalaca u nacionalističkoj ekstazi".[13]

Srpska intelektualna i politička elita, na čelu s Dobricom Ćosićem, smatrala je da devedesetih godina 20. vijeka postoje uslovi (unutrašnji i međunarodni, posebno međunarodna politička situacija) za realizaciju navedenog fašističkog projekta genocidnog karaktera. Dobrica Ćosić je smatrao da Srbi trebaju iskoristiti treći veliki događaj u 20. vijeku (propast komunizma u Evropi) kako bi konačno riješili srpsko nacionalno i državno pitanje – "...stvaranje države srpskog naroda na ruševinama antisrpske titoističke 'brionske Jugoslavije'...").[14] Bila je to, po Ćosiću, "treća prilika", nakon prve dvije u dva svjetska rata, "da se stvori jedna nova država i da srpski narod ponovo dođe do zajedničkog krova i pretpostavki za zajednički život".[15]

Ukazujući na srpske ratne ciljeve - konačno formiranje jedinstvene srpske države na Balkanu, Dobrica Ćosić otvoreno i jasno utvrđuje i određuje granice te (srpske) države: "Tu gde živi narod, gde postoji srpska kuća i srpska njiva, gde se govori srpskim jezikom, tu će biti srpska država."[16] Riječ je o projektu "nacionalnog i državnog ujedinjenja srpskog naroda", "stvaranja države srpskog naroda", "jake srpske države na Balkanu".[17]

Srpski populistički pokret je Miloševića promovisao u nacionalnog heroja, u vođu svih Srba. Slobodan Milošević je "iskoristio komuniste i antikomuniste, nacionaliste i četničku emigraciju, inteligenciju, prekodrinske Srbe i Crkvu". "Talas populizma je prešao Drinu, gde je našao jako uporište."[18]

Ceremonijalno otkopavanje jama i prenošenje srpskih kostiju, u organizaciji Srpske pravoslavne crkve (koja je, pružajući podršku Slobodanu Miloševiću, odigrala značajnu ulogu u planiranju, pripremanju i izvođenju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima) od jednog do drugog manastira u Jugoslaviji, po mjestima koja će nazivati "srpskim zemljama", "proslavljano je kao nacionalni praznik i budilo svest o nepokorenom narodu". Mošti kneza Lazara Hrebljanovića su "prodefilovale demonstrativno čitavim 'srpskim prostorom', u cilju podizanja nacionalističke temperature".[19]

Znatan dio srpske inteligencije odbacio je socijalistički predznak i preuzeo vodeću ulogu u obnovi i eskalaciji velikosrpskog nacionalizma osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Srpski su intelektualci (naučnici, akademici, pisci i drugi javni uglednici) "svojom podrškom dali legitimitet novom režimu". Planeri i predvodnici agresije bili su "nacionalno orijentisani intelektualci, takozvana nacionalistička elita", koji su proklamovali da je Srbija, tekovinama NOR-a, bačena u zasjenak, te joj je osporena uloga *Pijemonta* kao jedinog osnivača Jugoslavije, čije federalno uređenje nije bilo po njihovoj volji. Zbog toga je dugotrajno vršena priprema da se NOR prikaže u što negativnijem kontekstu, štetnom za nacionalne interese srpskog i crnogorskog naroda. Ukazivano je na ustaške pokolje nad Srbima, koje novim ratom treba osvetiti, zatim su iznošene tvrdnje da su partizani ubijali Srbe, posebno na Sremskom frontu, a štitili ustaše, itd. Na taj način su prešut-

13 Stambolić, str. 29, 91 i 96; Đukić, str. 85; Cigar, str. 45; Silber, Laura Silber i Allan Little, Allan, ***Smrt Jugoslavije***, Otokar Keršovani, Rijeka, 1996, str. 83; Čekić, ***Agresija***, str. 201; Biserko, „Srpska elita...", str. 137-138.

14 Dragoljub Todorović, ***Bilans srpskog termidora: mali lični brevijar***, Treći milenijum, Beograd, 2010, str. 117-118 i 155.

15 Dobrica Ćosić, ***Bosanski rat,*** Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 139.

16 Ibid., str. 141.

17 Ibid., str. 271-272. "**Ustanak Srba u Bosni i Hercegovini, njihov oslobodilački rat**" je, po Ćosiću, "**samosvojna i autonomna pojava sa tradicionalnim, jasnim i neizmenjivim ciljem da se ujedine sa Srbijom …**", Ibid., str. 197-198. Dobrica Ćosić je podržavao Radovana Karadžića "**u borbi za srpsku republiku u Bosni**". Ibid., str. 34 i 191. **Srbi su**, po ocjeni Slavoljuba Đukića, biografa Dobrice Ćosića i Slobodana Miloševića, "**primili Dobricu kao idejnog tvorca nacionalnog programa, a Slobodana kao izvršioca toga programa, mada među njima postoje krupne razlike, moralne i političke. Ćosić sledi svoja uverenja, a Milošević je pragmatični vođa koji ide za svojim interesima. Tako počinje njihovo približavanje u predvečerje rasturanja Jugoslavije i straha za nacionalnu sudbinu**". Dragoljub Todorović, „Demijurg zla", u: ***Ćosićev rat: Zbornik radova sa Naučne i stručne rasprave o knjizi "Bosanski rat" Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 263.

18 Đukić, str. 26, 29 i 85; Čekić, ***Agresija***, str. 186. Milosavljević, str. 124-125. Dolazak Miloševića na vlast podržala je većina srpskog naroda. Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 115; Biserko, „Srpska elita...", str. 136.

19 Stambolić, str. 21; Đukić, str. 85; Silber i Litl, str. 82; Milorad Tomanić, ***Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj***, Medijska knjižara krug, Beograd, 2001, str. 21; Minić, str. 121-123; Čekić, ***Agresija***, str. 186 i 219-229; Biserko, „Srpska elita...", str. 124 i 139.

kivali i iskrivljavali istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije.[20]

Politički projekt "svi Srbi u jednoj državi " ujedinio je "srpsku levicu, desnicu i centar". Većina opozicionih stranaka "imala je isti nacionalni program, čiji je osnovni cilj bio stvaranje države u kojoj će živeti, kako se govorilo, ceo srpski narod". Na taj način je u Srbiji postignut konsenzus oko tog projekta,[21] nacističkog i genocidnog karaktera.

Mnogi borci NOR-a transformisali su se u ubijeđene nacionaliste, a njihove boračke organizacije su, uglavnom, podržavale osvajačku politiku srpskog režima. "Posljednji predstavnici partizanske generacije, koja je više od četiri decenije vladala Srbijom, sklonjeni su iz politike okončanjem Osme sednice".[22]

U cilju realizacije sna velike etnički čiste države do Kupe i Drave u kojoj bi "svi Srbi bili u jednoj državi", posebna pažnja posvećena je afirmisanju nacionalističke politike među Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uporno je vođena kampanja da se njihova prava, pa i njihov opstanak, mogu osigurati samo u jedinstvenoj državi srpskog naroda. Borba za jedinstvenu srpsku državu proglašena je za njihov najvažniji zadatak. Ako se taj cilj ne bi mogao postići na miran način, trebalo ga je ostvariti silom. Tvrdilo se da nikakve žrtve nisu velike za ostvarenje tog cilja, te da je prilika da se "sad ili nikad" on realizuje.[23]

Velikosrpski nacionalisti, zaslijepljeni megalomanskim ciljevima i uz procjenu da se oni mogu ostvariti "sad ili nikad", nastupali su bahato, oslanjajući se, uglavnom, na silu. Sve druge prijedloge o preuređenju Jugoslavije (asimetrična federacija, konfederacija, savez suverenih država) koji su davani kao kompromisna rješenja u cilju očuvanja zajedništva jugoslavenskih naroda i izbjegavanje mogućih tragičnih posljedica njihovog razlaza, bahato su odbijali. Procjenjivali su da će Bošnjaci i Makedonci morati da se priklone i ostanu u SFRJ, jer "realno nemaju drugog izbora", a ako se Bošnjaci u Bosni i Hercegovini usprotive, njihov otpor će JNA veoma brzo savladati.[24]

Slobodan Milošević i srpska opozicija odbijali su, beskompromisno i nepopustljivo, "svaku pomisao na konfederaciju", čime su "svojom tvrdoglavošću" zakočili i onemogućili "sve razgovore o preuređenju Jugoslavije". Opozicioni lideri "bili su prvi koji su u Srbiji pokrenuli pitanje postavljanja novih etničkih granica u slučaju raspada, daleko pre nego što će se to pitanje naći u političkom programu vladajuće stranke".[25]

Vojno rukovodstvo SFRJ prihvatilo je (veliko)srpsku nacionalističku ideologiju i politiku. Rukovodstvo JNA postalo je "instrument srpskog režima", čiji je zadatak, prema izjavi generala Veljka Kadijevića, ministra vojske, bio da "štiti teritorije sa srpskim življem, naoružava ih i obezbedi granice buduće, zamišljene Jugoslavije". JNA ("značajan društveni faktor", "značajan i uticajan ekonomski faktor" i "značajan faktor u spoljno-trgovinskim odnosima zemlje") najsurovijim je postupcima učestvovala u razbijanju Jugoslavije. Ona se priklonila "ratoboračkoj volji političkog rukovodstva najveće nacije u Jugoslaviji i okrenula cevi u ostale, malobrojnije narode". JNA je, a kasnije i Vojska Jugoslavije, stajući na stranu velikosrpskog nacionalizma i njegove zločinačke (genocidne) fašističke politike u "zaokruživanju srpskih zemalja", upotrijebila moćno oružje "koje su godinama, sa velikom ljubavlju prema svojoj armiji, nabavljali svi naši narodi ne žaleći za to odvajanje od svojih oskudnih sredstava - za rušenje sela i gradova po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a to znači za rušenje Jugoslavije".[26]

U JNA je "više godina tekao proces brojčanog prevlađivanja starješinskih kadrova iz srpskog naroda, a smanjivanja iz nekih drugih nacija...".[27] To je vremenom proizvodilo "nacionalnu neravnomjernost u svim ešalonima starješinskog kadra u Armiji – od nižih do najviših. Postojala je, dakle, i po broju i po činovima dominacija oficira srpske nacionalnosti. To je u kasnijem razvoju stanja u Armiji svakako olakšalo prodor nacionalističke indoktrinacije i preobraćanja velikog broja vojnih starješina srpske nacionalnosti u oficirski kadar velikosrpske politike agresije i osvajanja. Taj proces brzo se odvijao u razdoblju 1990-1992.

20 Đukić, str. 84; Čekić, ***Agresija***, str. 187; **ICTY**, Predmet br. IT-03-67-T, ..., *PODNOŠENJE IZVJEŠTAJA VJEŠTAKA YVESA TOMIĆA* ..., str. 93; Biserko, „Srpska elita...", str. 139-140.

21 Stojanović, str. 209-210 i 237.

22 Đukić, str. 75-76; Čekić, ***Agresija***, str. 187.

23 Žarković, str. 232; Čekić, ***Agresija***, str. 188.

24 Žarković, str. 234-236; Čekić, ***Agresija***, str. 188.

25 Stojanović, str. 187-189, 194 i 202.

26 Đukić, str. 114; Veljko Kadijević, ***Moje viđenje raspada - vojska bez države***, Politika, Beograd, 1993, str. 90, 93, 110, 114 i 133-134; Stambolić, str. 243; Žarković, str. 235; Čekić, ***Agresija***, str. 148-170 i 189-190; „IZLAGANJE/RAZGOVOR Milana Kučana na Međunarodnom naučnom simpoziju u Sarajevu, 4. decembra 2010", ***Zbornik radova: Disolucija Jugoslavije: pocesi, uzroci i pozicija Bosne i Hercegovine kroz prizmu djelovanja političkog vođstva na čelu sa Alijom Izetbegovićem***, Muzej "Alija Izetbegović", Sarajevo, 2012, str. 17; . Biserko, „Srpska elita...", str. 156-157. Rukovodstvo JNA je, tvrdi Raif Dizdarević, "**stavilo Armiju u službu razbijanja Jugoslavije**". Dizdarević, ***Od smrti Tita***, str. 411 i 419.

27 Dizdarević, ***Od smrti Tita***, str. 415-416.

godine“.[28] Iz aktivne službe odstranjivani su svi oni koji su se protivili nacionalizmu i njegovim sve dubljim korijenima u toj sredini. Na najodgovornije dužnosti dovođeni su provjereni nacionalistički opredijeljeni i poslušni elementi koji su izvršavali naređenja politike. Na taj način JNA je izrođena u nenarodnu i agresorsku vojsku.[29] Najveći dio JNA je, “evoluirajući od komunizma i unitarizma, završio u pravoslavlju i velikosrpskom nacionalizmu“, kao udarna pesnica tog nacionalizma. To je Armiju “odvelo u krvavo bespuće, sve do njezine konačne porote u obračunu sa svim jugoslovenskim narodima, uključujući i srpski“.[30]

Rukovodstvo JNA čvrsto je stalo na velikosrpsku nacionalističku politiku (političkog) rukovodstva Srbije i lično Slobodana Miloševića.[31]

Rukovodstvo JNA se, u skladu sa srpskim velikodržavnim projektom, “zalagalo za brzo stvaranje nove Jugoslavije“. “Glavni motiv za takav“, po Kadijeviću, “naš stav, nije bio samo u potrebi da JNA ima svoju državu“, već “prije svega, u uvjerenju da ima naroda u Jugoslaviji koji zaista žele da žive u zajedničkoj državi, pa zato takvu državu treba i stvoriti“.[32]

Štab Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ je “u nekoliko navrata predlagao da se što prije ide na stvaranje nove jugoslovenske države“, sastavljene “od naroda koji hoće da nastave zajednički život u njoj“. S tim u vezi, Štab Vrhovne komande se, pored ostalog, rukovodio procjenom “da ni jedna vojska, pa ni JNA, ne mogu uspješno voditi i dobiti rat bez jasno definisane države za koju se vojska bori i koja na pravi način, kako savremeni rat traži, podržava svoju vojsku“. Sa projektom “stvaranja nove jugoslovenske države“ istovremeno se odvijao i proces “nacionalne transformacije JNA primjeren novoj budućoj Jugoslaviji“.[33]

Polazeći od generalnog političkog cilja - stvaranje nove Jugoslavije - države srpskog i crnogorskog naroda, jedan od zadataka upotrebe JNA bio je “transformacija JNA“ (“na cijelom jugoslovenskom prostoru“) “u vojsku buduće Jugoslavije, kako po unutrašnjoj nacionalnoj i organizacionoj strukturi, tako i po teritorijalnoj lokaciji“. Stoga su “glavne ideje iz osnovne zamisli na kojima su razrađeni planovi upotrebe JNA na cijelom jugoslovenskom prostoru“ bile:

1) “poraziti hrvatsku vojsku potpuno ako situacija dozvoli, obavezno u mjeri koja će omogućiti izvršenje postavljenih ciljeva“;
2) “ostvariti puno sadejstvo sa srpskim ustanicima u Srpskoj krajini“;
3) “omogućiti dovršenje izvlačenja preostalih dijelova JNA iz Slovenije“;
4) “posebno voditi računa da će uloga srpskog naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini“.[34]

Ostvarivanju “glavne ideje iz osnovne zamisli na kojima su razrađeni planovi upotrebe JNA na cijelom jugoslovenskom prostoru“ i navedenih ciljeva prilagođeno je “lociranje snaga JNA“. Na taj način JNA je najdirektnije izvršila oružanu agresiju na Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu i narušila teritorijalni integritet, nezavisnost i suverenitet međunarodno priznatih država.

U (planiranom osvajačkom) ratu za “zaokruživanje srpske države“ planirano je, po procjeni SANU-a, “**samo 80.000**“ žrtava.[35] Ratni zločinac Biljana Plavšić je, za realizaciju srpskog velikodržavnog projekta - formiranje jedinstvene srpske države na Balkanu, bila “spremna“ da, polazeći od “brojčane nadmoćnosti Srba“ i računajući “da bosanski rat mogu da dobiju samo Srbi“, žrtvuje **šest miliona Srba**.[36]

Vojno rukovodstvo je u proljeće 1990. javno i

28 Dizdarević, ***Od smrti Tita***, str. 416; Zimmermann, Warren, ***Izvori jedne katastrofe***, Globus/Znanje, Zagreb, 1997, str. 108; Čekić, ***Agresija***, str. 160-161.

29 Ahmet Džubo, „Vojna sila u sunovratu zločina“, u: Fadil Ademović ***JNA beznađe zla***, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1997., str. 18; Anton Lukežić, „Krvava bespuća JNA“, u: Ademović, str. 73; Šarac, str. 121; Čekić, ***Agresija***, str. 156.

30 Anton Lukežić: „Udarna pesnica velikosrpskog nacionalizma“, u: Ademović, str. 241.

31 Dizdarević: „Izdaja vojnog vrha“, str. 157 i 162; Isti, ***Od smrti Tita***, str. 414; Vidoje Žarković, „Zaokruženje srpskih zemalja“, u: Ademović, str. 56; Stane Potočar, „Urota Generalštaba protiv naroda“, u: Ademović, str. 105- 106; Lukežić, str. 70; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 159-160; Čekić, ***Agresija***, str. 77.

32 Kadijević, str. 90, 93, 110, 114 i 134.

33 Isto, str. 130-134.

34 Isto, str. 134.

35 To je dr. Latinki Perović lično izjavio akademik Antonije Isaković (potpredsjednik SANU). S tim u vezi, Perović navodi: “**I negde, to je možda 1990. godina, on me je pozivao i počeo je da mi opisuje političku situaciju u Jugoslaviji. Govorio je da Hrvati neće Jugoslaviju, da Slovenci neće Jugoslaviju, da je to trenutak da Srbija jednom reši svoje pitanje. Ja sam ga slušala i rekla sam: ‘Čekaj, vi hoćete rat?’ On je klimnuo glavom, i tako, napravio je lice, onako malo šeretski, i rekao: ‘Ali znaš, to neće biti rat u Srbiji, i poginuće samo 80.000 ljudi!’ Ja sam pitala: ‘Ali, čijih glava? Kojih 80.000 ljudi?’ U toku tog razgovora neko je ušao, pozdravila sam se i otišla.**“ Milosavljević, str. 202-203; Smail Čekić, ***Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini***, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012, str. 515.

36 „..**nas je 12 miliona, pa neka šest miliona strada, ostalih šest miliona će pošteno da živi**.“ **SVET** (Beograd), 6. septembar 1993; Biserko, „Srpska elita...“, str. 122.

otvoreno iznosilo svoje ciljeve i, nakon što je po vlastitom uvjerenju izgubilo svoju državu, utvrđenu Ustavom iz 1974, tvrdilo kako "samo jaka unitarna država može prebroditi aktuelnu krizu, kako samo tako JNA može dobiti svoju izgubljenu državu".[37] Polazeći od ocjene da JNA nije imala svoju državu, vojno rukovodstvo je krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, udruženo s Miloševićem i drugim nosiocima velikosrpskog pokreta, počelo sebi stvarati državu i određivati joj granice, jer je "bilo potpuno izvjesno da se bez jasno definisane nove jugoslovenske države" JNA nije mogla održati onakva kakva je bila i htjela biti. Tu državu (Velika Srbija, sa zapadnom granicom na liniji Karlobag – Karlovac – Virovitica, u kojoj bi svi Srbi bili okupljeni) vojnom rukovodstvu ponudio je Milošević i JNA se stavila u njegovu službu.[38] Tako je vojno rukovodstvo "svoju izgubljenu državu" pronašlo "u državnom projektu Slobodana Miloševića".[39]

Ocjenjujući da se "ostvaruje proces raspadanja Jugoslavije na sličan način kao što se to desilo sa SKJ", političko rukovodstvo Srbije (srpska "koordinacija", neformalna politička grupa, vojnopolitičko rukovodstvo velikosrpskog pokreta) 26. marta 1990. odredilo je svoje ratne ciljeve - bitka za teritorije - uspostavljanje granice "unutar koje se neće ratovati. Van te granice rat se neće moći izbeći, jer Bosna i Hercegovina neće moći da opstane kao država, a bitka oko teritorije bez krvi teško je zamisliva". Srpska "koordinacija" je, također, zaključila da Srbija "neće pristati na konfederaciju", procijenila "da će se Jugoslavija verovatno raspasti..." i odlučila da Srbija "odmah pristupi izradi novog ustava koji će biti sposoban da 'pokrije' novu samostalnu srpsku državu".[40]

Usvojenom strategijom budućeg djelovanja (razbijanje Jugoslavije, određivanje ratnih ciljeva i formiranje nove samostalne srpske države) "koordinacija" je, pored ostalog, odredila i odnos prema svim konstitutivnim elementima Federacije. Tako je, naprimjer, Srbija drugim republikama branila donošenje ustava, a prva je donijela ustav koji je bio u suprotnosti s ustavom SFRJ. Tu strategiju stvarnih postupaka pratio je i plan obmane vlastite i svjetske javnosti, pri čemu su laž smatrali "operativnim maskiranjem".[41]

Prethodno izložena dvokolosječna (i dvolična) aktivnost zvaničnih organa Srbije, koja je potpuno realizovana u narednim godinama, ukazuje na bitne elemente i metode velikosrpskog pokreta i činjenicu da je on do tada potpuno ovladao polugama vlasti u Srbiji i jasno pokazao aspiracije da to uradi i u saveznim organima, u cilju formiranja Velike Srbije. Te namjere istovremeno su prikrivane tobožnjom borbom za očuvanje i učvršćivanje jugoslavenske federacije.[42]

Vojno rukovodstvo je, sprovodeći radikalnu reorganizaciju Oružanih snaga SFRJ (1987-1988),[43] preduzelo aktivnosti i na devastaciji, dezorganizaciji, slabljenju, smanjenju, razoružanju i ukidanju Teritorijalne odbrane. Taj projekt je, pored oduzimanja republikama i pokrajinama prava na rukovođenje Teritorijalnom odbranom i "degradacije njene pozicije unutar jugoslovenskog sistema odbrane i opće ustavne pozicije kao komponente Oružanih snaga",[44] kontinuiranog

37 Martin Špegelj, „Prva faza rata 1990.-1992.: pripreme JNA za agresiju i hrvatski odbrambeni planovi", u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.-1995.***, Zagreb-Sarajevo, 1999, str. 47; Čekić, ***Agresija***, str. 243; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 192.

38 Špegelj, „Prva faza...", str. 47-48; Kadijević, str. 78; Čekić, ***Agresija***, str. 243-244.

39 Špegelj, „Prva faza...", str. 47; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 192.

40 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 131-132; Čekić, ***Agresija***, str. 243-245.

41 S. Čekić, ***Agresija***, str. 245-246.

42 Isto, str. 246.

43 Kadijević, str. 66, 77, 100, 103-104 i 148; Špegelj, „Prva faza rata...", str. 41-47; Isti, ***Sjećanja vojnika***, Zagreb, 2001, str. 150; Ilija Radaković, ***Besmislena YU ratovanja***, Beograd, 1997, str. 36-37; Dizdarević, ***Od smrti Tita***, str. 237 i 400-401; Čekić, ***Agresija***, str. 50-53; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 69.

44 Kadijević, str. 63, 67, 73, 75-78 i 100; Dizdarević, ***Od smrti Tita***, str. 400-401; Potočar, str. 105 i 213; Ivan Dolničar, „Začetnici ratne tragedije", u: Ademović, str. 269; Čekić, ***Agresija***, str. 40-57, 61-62, 64-70 i 666-667; ***Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990.-1991. godine*** (u daljem tekstu: ***Zbornik dokumenata***), VIZ, Beograd, 2002, str. 162; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 39, 42-44, 52-53, 69, 151, 154-159, 161, 167-168, 173-176, 180, 186, 196-197; 203, 255, 274 i 280; Davor Marijan, „Najveći Mamulin promašaj jest odabir Kadijevića i Adžića, mislio je da će on upravljati iz pozadine", ***Domovinski rat - laž i istina***, Večernji list, Zagreb, 2014, str. 32-33; Davor Lošo Domazet, „Operetni rat u Sloveniji je simuliran, da se uvuče Hrvatska i da JNA ima legitimitet za napad", ***Domovinski rat - laž i istina***, Večernji list, Zagreb, 2014, str. 46; Isti, ***Kako je pripremana agresija na Hrvatsku ili preoblikovanje JNA u srpsku imperijalnu silu***, Hrvatski vojnik, Zagreb, kolovoz 1997, str. 10; Špegelj, „Prva faza rata...", str. 41-47; Isti, ***Sjećanja vojnika***, str. 91 i 178; Dizdarević, „Izdaja vojnog vrha", str. 148; Radaković, str. 33, 36-37 i 67-68; Sonja Biserko, „Od Jugoslovenske narodne armije do srpske vojske", u: ***Ratovi u Jugoslaviji 1991. - 1999, Zbornik saopštenja i diskusije sa Okruglog stola, Beograd, 7.-9. novembar 2001***, Beograd, 2002, str. 219; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 36, 41-42, 48, 64-65 i 68-69; Vahid Karavelić, **Agresija na Bosnu i Hercegovinu (Sjeveroistočna Bosna 1991. do 1992.)**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 57-59; Ante Nazor, „Mamula je optužio Kadijevića za neodlučnost u slovenskom ratu, zbog čega se raspala Jugoslavija", ***Domovinski rat - laž i istina***, Večernji list, Zagreb, 2014, str. 54; „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o vojnoj obavezi", **Službeni list SFRJ**, br. 30, 26. april 1991, str. 357-358; „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o opštenarodnoj odbrani", **Službeni list SFRJ**, br.

smanjenja Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine (smanjenjem učešća stanovništva na rasporedu u štabovima i jedinicama Teritorijalne odbrane, ukidanjem štabova i jedinica, reorganizacijom štabova i jedinica u niže varijante, manipulacijom sa kadrovima i dr.),[45] realizovan i oduzimanjem naoružanja od Teritorijalne odbrane i njegovo stavljanje pod kontrolu JNA,[46] te preklasifikacijom i organizacijom dijela jedinica JNA iz "B" u "A" tip i formiranjem posebnih mobilnih sastava, čija je glavnina snaga raspoređena u mjestima gdje je dominiralo srpsko stanovništvo.[47]

Od dolaska Borisava Jovića, Miloševićevog eksponenta, na čelo Predsjedništva SFRJ, 15. maja 1990, navedena neformalna grupa još je potpunije izvršavala svoju parafunkciju i sprovodila politiku utvrđenu 26. marta na *srpskoj koordinaciji*. Borisav Jović je u narednom periodu održavao stalne kontakte i vodio tajne razgovore sa Slobodanom Miloševićem, generalom Veljkom Kadijevićem, Petrom Gračaninom, kao i oni s njim. Zalažući se deklarativno za očuvanje Jugoslavije, Milošević i Jović su, u saradnji s rukovodstvom JNA, razrađivali planove o novoj Jugoslaviji.[48]

Zalažući se "za brzo stvaranje nove Jugoslavije", general Kadijević je, uz dogovor i koordinaciju s rukovodstvom velikosrpskog pokreta, posebno Miloševićem, početkom juna 1990. donio odluku o formiranju novih operativnih formacija u rejonima Zagreba, Knina, Banje Luke i Hercegovine. JNA je sredinom 1990. imala "razrađen plan za Kosovo, Sloveniju i Hrvatsku", a početkom jula je pravljen "plan za upotrebu vojske za cijelu zemlju".[49]

Uoči prvih višestranačkih izbora u Srbiji, decembra 1990, Milošević je obećao realizaciju fašističkog projekta - "svi Srbi u jednoj državi".[50] Slobodan Milošević (na čelu Srbije) i Borisav Jović (na čelu Predsjedništva SFRJ) konačno su se 1990. odrekli Jugoslavije i velikosrpski nacionalistički program usmjerili na formiranje države od "17 miliona stanovnika".[51] Rukovodstvo velikosrpskog pokreta uporno je nastojalo vojsku izvesti na političku scenu kako bi spriječilo hrvatsko-slovenački prijedlog konfederalnog ugovora i onemogućilo kontrolu hrvatskih vlasti nad širenjem pobune u dijelovima Hrvatske.[52]

Početak nove 1991. označen je upadom Srbije u platni sistem SFRJ (18,2 milijarde dinara, odnosno 2,6 milijardi njemačkih maraka). Upad je izvršen uz formalnu odluku (u strogoj tajnosti) Skupštine Srbije, a faktički uz znanje, saglasnost i podršku Slobodana Mi-

35, 17. maj 1991, str. 592-596; **AIIZ**, inv. br. 2-2807, Komanda 2. vojne oblasti, *Pregled vojno-teritorijalne podele*, Pov. broj: 12/125-30, 25. januar 1992.

45 Milan Inđić, ***Teritorijalna odbrana Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine***, RŠTO SRBiH, Sarajevo, 1989, str. 53-88, 158-193 i 208-209; Dizdarević, ***Od smrti Tita***, str. 411 i 413, nap. 14; Čekić, ***Agresija***, str. 87-99, 101-103, 105-107, 109-116 i 795-835; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 14, 27-28, 40-54, 149-151, 162-166, 171-172, 180, 187-192, 194-195, 207-209, 212-213, 218, 222-223 i 228; **AIIZ**, inv. br. 2-4593, RŠTO SRBiH, *Stanje TO SRBiH u periodu 1985.-1991. god.*; Hasan Efendić, ***Ko je branio Bosnu***, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajevo, 1999, str. 90-100 i 108-116; **AIIZ**, inv. br. 2-2492, SSNO/GŠ OS SFRJ/Zamjenik načelnika Generalštaba za Teritorijalnu odbranu, DT Broj: 629-1, 7. august 1989; **AIIZ**, inv. br. 2-2503, RŠTO SRBiH, Str.pov.broj: 05/5-5, 28. septembar 1990; Karavelić, str. 98-99; **AIIZ**, inv. br. 2-2504, RŠTO SRBiH, Str.pov.broj: 05/5-6, 1. oktobar 1990; **AIIZ**, inv. br. 2-2529, RŠTO SRBiH, Str.pov.broj: 05/506-3, 15. april 1991; **AIIZ**, inv. br. 2-2528, SSNO/GŠ OS SFRJ/III uprava, Str. pov.broj: 840-2, 9. april 1991; **AIIZ**, inv. br. 2-2536, RŠTO SRBiH, *Informacija o stanju i nekim problemima u TO SR BiH*; **AIIZ**, inv. br. 2-2536-1, RŠTO SRBiH, 6. decembar 1991; **AIIZ**, inv. br. 2-2538, RŠTO SRBiH, Str.pov.broj: 05/1518-1, 13. decembar 1991; **AIIZ**, inv. br. 2-920, RŠTO SRBiH, *Platforma za razgovor Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine sa saveznim sekretarom za narodnu odbranu Sarajevo 23. decembar 1991*.

46 Kadijević, str. 77-78 i 94-97; Potočar, str. 105 i 110; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 105-106, 182-185, 190, 208, 229, 236, 255 i 276-277; **Zbornik dokumenata**, str. 77-81 i 162-165; **AIIZ**, inv. br. 2-917, RŠTO SRBiH, *Predsjedništvu SR BiH*, DT Broj: 06/1-79, 13. septembar 1990; Dizdarević, „Izdaja vojnog vrha", str. 151; Isti, ***Od smrti Tita***, str. 412; Čekić, ***Agresija***, str. 117-147, 624 i 852; Karavelić, ***Agresija***, str. 60, 95-96 i 107-108; Nazor, str. 55; **AIIZ**, inv. br. 2-916, Komanda 1. vojne oblasti, Str.pov.broj: 1-90, 15. maj 1990; Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 146-147; Davor Marijan, „Jugoslovenska narodna armija u agresiji na Republiku Hrvatsku 1990.-1992. godine", **Časopis za suvremenu povijest**, br. 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, str. 292-293; Lukežić, str. 77; Radaković, str. 33 i 127; Dolničar, str. 269; Veselinović, str. 233; Marijan, „Najveći Mamulin promašaj...", str. 32-33; Domazet: „Operetni rat u Sloveniji...", str. 47; **ICTY**, *Bilježnica generala Ratka Mladića, 14. februar-25. maj 1992*, str. 276; **AIIZ**, inv. br. 2-2869, Predsjedništvo Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Broj: 02-011-194/92, Sarajevo, 12. marta 1992; ***Agresija na Republiku i Hercegovinu iz dana u dan, dokumenti o agresiji na Republiku Bosnu i Hercgovinu*** (u daljem tekstu: ***Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu***), Ured za informisanje Vlade Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993, str. 19; **AIIZ**, inv. br. 2-88, Komanda 2. vojne oblasti, Str.pov. broj: 10/36-1940, 2. april 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-118, Komanda 2. vojne oblasti, Str.pov.broj: 10/36-1986, 4. april 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-85, Komanda 2. vojne oblasti, Str.pov.broj: 10/36-2000, 5. april 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-124, Komanda 2. vojne oblasti, Komanda 2. vojne oblasti, Str.pov.broj: 10/36-2126, 10. april 1992.

47 Marijan, „Jugoslovenska narodna armija...", str. 293, napomena 19 i 294, napomena 22; Davor Marijan, „Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama", **Časopis za suvremenu povijest**, br. 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002, str. 361, nap. 52; Čekić, ***Agresija***, str. 128 i 249; Jović, ***Posljenji dan SFRJ***, str. 152.

48 Čekić, ***Agresija***, str. 249.

49 Kadijević, str. 90; Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 162.

50 Tomanić, str. 92; Čekić, **Agresija**, str. 203.

51 Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 292; Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 161.

52 Mesić, str. XI; Čekić, **Agresija**, str. 270-271.

loševića.[53] Procjene vojnog rukovodstva, prije svega generala Kadijevića, da će Jugoslavija biti napadnuta svim sredstvima u sprezi spoljnjeg i unutrašnjeg neprijatelja, ustvari su prikrivale 26. marta i 28. juna 1990. dogovorene planove razbijanja Jugoslavije, određivanja ratnih ciljeva i definisanja "nove jugoslavenske države" ("...srpskog i crnogorskog naroda..."), te istjerivanja Slovenije i Hrvatske iz SFRJ. Prijedlozi da se hitno rasformiraju i razoružaju paravojne formacije i reaguje na spoljno miješanje te da se ubrza formiranje Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju (partije JNA) na cijeloj teritoriji Jugoslavije bili su u toj funkciji.[54] General Kadijević predložio je i uvođenje vanrednog stanja u SFRJ, što je jasno ukazivalo da se u praksi ne sprovode odluke Predsjedništva SFRJ, nego njegovog dijela (članovi "koji su radili za Jugoslaviju") i paralelne političke neformalne grupe, na čelu s Miloševićem, koja se zalagala za vojno, a ne političko rješenje jugoslavenske krize.[55]

Neformalna grupa je pomoću sile, kojom je raspolagala (JNA) i "demokratskim" putem ("izjašnjavanje naroda"), nastojala rasturiti Jugoslaviju i osigurati formiranje jedinstvene države svih Srba. Na taj način, a u cilju iznalaska "povoljnog" rješenja za srpski narod, odnosno formiranja Velike Srbije, grupa je insistirala na izjašnjavanju jugoslavenskih naroda, a ne na dogovoru republika.[56]

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta je, zloupotrebljavajući princip *samoopredjeljenja naroda*, priznajući pravo na samoopredjeljenje isključivo narodima, a ne republikama, zaprijetilo Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini da Srbi, gdje god su u većini, imaju pravo na svoju državu, što je uključivalo i njihovo pravo da se pripoje Srbiji, u cilju okupljanja svih Srba u jednoj državi, što je otvaralo pitanje granica koje je nužno vodilo u osvajački rat i značilo osvajanje tih republika. Navedenu jasno izrečenu političku prijetnju to rukovodstvo je podupiralo i prijetnjom oružane intervencije, pokrećući time "veliku bitku".[57]

Za nosioce velikosrpskog pokreta država je mogla "biti unitarna ili federalna", s tim što srpski narod nije želio razmišljati o konfederaciji, jer to, po njima, nije država. Najpogodniji oblik za funkcionisanje Jugoslavije je za njih bila "federacija sa minimalnim funkcijama koje će se efikasno izvršavati". To je, po njima, praktično značilo osporavanje otcjepljenja republikama, "jer to pravo njima ne pripada, nego narodima".[58]

U januaru 1991, kada je Predsjedništvo SFRJ, razmatrajući "stanje u oblasti zaštite ustavnog poretka u SFRJ i pojava koje taj poredak neposredno ugrožavaju", donijelo naredbu o "rasformiranju svih oružanih sastava koji nisu u sastavu oružanih snaga SFRJ ili organa unutrašnjih poslova", odnosno rasformiranja i razoružanja "paravojnih" formacija u Hrvatskoj, Milošević i Jović su u svakodnevnim razgovorima i dogovorima utvrđivali doktrinu napuštanja zajedničke države i strategiju konstituisanja i odbrane Velike Srbije. Oni su nastojali dovesti JNA na velikosrpski koncept da brani etničke srpske teritorije ("... da vojska 'pokrije' srpske krajeve u Hrvatskoj ..."). To su Milošević i Jović postavili kao ratni cilj JNA. Stoga su pritiskali generale Kadijevića i Adžića da se odreknu Jugoslavije i brane samo "srpske" teritorije.[59] Milošević i Jović su smatrali "da nema razloga silom zadržavati Hrvatsku u Jugoslaviji" i "da JNA mora 'pokriti' srpske krajeve u Hrvatskoj".[60]

Polazeći od ocjene da Srbija neće pokušavati da zadrži Sloveniju u Jugoslaviji, u Beogradu je 24. januara 1991. postignut tajni srpsko-slovenački sporazum (*Sporazum Milošević-Kučan*). Naime, u noći 24. januara, nakon sastanka Predsjedništva SFRJ s predsjednicima republika, na kome je vođena rasprava "o rasformiranju i razoružavanju nelegalnih oružanih sastava", sastali su se predsjednici Slobodan Milošević i Milan Kučan. Postignut je dogovor o pravu Slovenaca na vlastitu državu i pravu Srba na vlastitu državu ("svi Srbi u Jugoslaviji u jednoj državi").[61]

Vojno rukovodstvo je u februaru 1991, polazeći od procjene da se situacija u Jugoslaviji "ne može rešiti bez jasne i čvrste najave upotrebe sile", napravilo

53 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 239-241 i 246; Čekić, **Agresija**, str. 272; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 112-113.

54 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 161, 236-238 i dr.; Radaković, str. 9; Lukežić, str. 70; Čekić, **Agresija**, str. 899-900; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 113-114; Biserko, „Srpska elita...", str. 144.

55 Čekić, **Agresija**, str. 273-274 i 245-447; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA*, paragraf 956.

56 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 238-239 i 263.

57 Isto, str. 240, 246-247 i 311; Čekić, **Agresija**, str. 278; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 105-106 i 112-113.

58 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 240.

59 **AIIZ**, inv. br. 2-2812; Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 257-258; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 229; Čekić, **Agresija**, str. 277-294; ***Zbornik dokumenata***, str. 237-238.

60 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 257-258; Silber i Litl, str. 105.

61 Silber i Litl, str. 104; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana,*** str. 115-116, 130 i 191-192; D. Ivanković, „KOS je trebao film o Špegelju i krvoločnom HDZ-u kao alibi za uvođenje izvanrednog stanja", ***Domovinski rat - laž i istina***, Večernji list d.o.o., Zagreb, 2014, str. 15; Domazet, „Operetni rat u Sloveniji...", str. 49.

novi plan odbrane "od unutrašnje i spoljne agresije" i izradilo planove "za obaranje vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj".[62]

Početkom marta 1991. Milošević je inicirao pakrački incident kako bi osujetio miting opozicije u Beogradu, najavljen za 9. mart.[63] U tom cilju Jović je, u svojstvu predsjednika Predsjedništva SFRJ, bez zasjedanja Predsjedništva, naredio upotrebu vojske u Hrvatskoj.[64] U Pakrac su upućene jedinice JNA iz Bjelovara, Virovitice i Zagreba, a Komanda 32. korpusa u gradu je postavila i svoje istureno komandno mjesto.[65] Nekoliko dana zatim (9. marta 1991) u oštrom sukobu između vlasti i opozicije[66] Jović je, na (telefonske) zahtjeve Slobodana Miloševića, generalu Kadijeviću dao nalog da izvede vojsku na ulice (u Beogradu) i "zaposedne prostor ispred ugroženih državnih institucija".[67]

Vojni udar, koji je stalno visio u zraku i bio u opciji planova JNA u rješavanju jugoslavenske krize, odnosno za preuzimanje vlasti u Jugoslaviji, posebno marta 1991, nije mogao biti izveden iz više razloga. Prije svega, na JNA se tada skoro u svim sredinama gledalo kao na srpsko-crnogorsku, bolje rečeno srpsku vojsku (JNA se "u suštini već svela na srpsku vojsku"), jer je "već više od čitave decenije izgubila legitimnost da igra ulogu garanta Jugoslavije". Kadijević se nije odlučio na taj korak i pored pritisaka Miloševića i Jovića.[68]

Slobodan Milošević je - poslije izvođenja tenkova na beogradske ulice i svoj narod, radi očuvanja vlasti 9. marta 1991, i nakon što na trodnevnoj sjednici Predsjedništva SFRJ 12, 14. i 15. marta 1991. nisu prihvaćeni Prijedlozi odluka srpskog rukovodstva o uvođenju vanrednog stanja u zemlji na cijeloj teritoriji SFRJ i, pored ostalog, podizanju borbene gotovosti JNA "do nivoa koji će garantovati poštivanje mjera vanrednog stanja ...", uključujući i mobilizaciju dijela jedinica,[69] te *Saopštenja za javnost* Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ u noći 15. marta 1991. o tome koje će mjere JNA preduzeti[70] - 15. marta naredio mobilizaciju rezervnog sastava specijalnih jedinica milicije u Srbiji, "angažovanje i formiranje novih snaga milicije, a Vlada (Republike Srbije, prim.red.) je dobila zadatak da pripremi odgovarajuće formacije koje će nas učiniti u svakom slučaju bezbednim da branimo interes naše republike, a bogami i interese srpskog naroda izvan Srbije".[71] Milošević je 16. marta u obraćanju naciji objavio da je "sa Jugoslavijom gotovo" i da "Republika Srbija više više neće priznati nijednu odluku Predsjedništva u postojećim okolnostima".[72] Na taj način Milošević je objavio otcjepljenje Srbije od Jugoslavije.

Slobodan Milošević je, u skladu s velikodržavnim projektom o formiranju Velike Srbije ("svi Srbi u jednoj državi"), 16. marta 1991. na zatvorenom sastanku (tajna sjednica), s općinskim funkcionerima (200 predsjednika srbijanskih općina), najavio osvajačke ratne ciljeve Srbije, odnosno rješavanje srpskog nacionalnog pitanja kao ratnog. Tada je on, između ostalog, posebno potencirao pitanja granica, koja su, po njemu, "suštinska, državna pitanja". S tim u vezi, on je izjavio: "Granice, kao što znate, uvek diktiraju jaki, nikada ne diktiraju slabi. Prema tome, osnovno je da moramo biti jaki. ... Mi jednostavno smatramo da je legitimno pravo i interes srpskog naroda da živi u jednoj državi. To je početak i kraj. Uostalom, šta će im ti Srbi koji im toliko smetaju po Kninu, po Petrinji, Glini, Lici, Baniji, Kordunu, Baranji, ako je taj problem toliki?... A ako treba da se tučemo, bogami ćemo da se tučemo. A nadam se da neće biti toliko ludi da se sa nama tuku. Jer, ako ne umemo dobro da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo..."[73]

Milošević je "za ostvarenje svojih zločinačkih ciljeva" i radi "odbrane" "interesa srpskog naroda izvan

62 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 265-278.

63 ***Zbornik dokumenata***, str. 239-240; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 119 i 130.

64 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 281-282; ***Zbornik dokumenata***, str. 239-240.

65 Marijan, „Jugoslovenska narodna armija...", str. 297; Isti, „Oružane snage...", str. 371-372.

66 Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 219.

67 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 283.

68 Isto, str. 265-268; Biserko, „Srpska elita...", str. 225-226; Čekić, ***Agresija***, str. 301-313; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, 114-118 i 131.

69 Detaljnije o tome vidi: Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 286-311; Kadijević, str. 113-114; Bogić Bogićević, „Rat je planiran", u: Ademović, str. 29-37; Silber i Litl, str. 134-135 i 140-143; Svetozar Oro, „O ulozi vladarskih težnji u YU ratovima 1991.-2001. godine", u: ***Ratovi u Jugoslaviji 1991.-1999., Zbornik saopštenja i diskusija sa Okruglog stola, Beograd, 7.- 9. novembar 2001***, Beograd, 2002, str. 81-82; Čekić, ***Agresija***, str. 203-204; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 119.

70 Silber i Litl, str. 143; ***Zbornik dokumenata***, str. 241-242.

71 „Bogami ćemo da se tučemo", **NIN** (Beograd), 12. april 1991, str. 41; Silber i Litl, str. 144; Čekić, **Agresija**, str. 204; ***Miloševiću dokazan genocid u Bosni: međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004.***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 146-147; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 120.

72 Silber i Litl, str. 143-144; Bogićević, str. 37; Čekić, ***Agresija***, str. 204; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 119-120.

73 Đukić, str. 113; Stambolić, str. 28; Silber i Litl, str. 144 - 146; „Bogami ćemo da se tučemo", **NIN** (Beograd), 12. april 1991, str. 41- 42; Cigar, str. 55; Čekić, ***Agresija***, str. 205; Biserko, „Srpska elita...", str. 138-139.

Srbije“ bio u stalnom kontaktu sa srpskim rukovodstvom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. On je rukovodio političkim i vojnim akcijama rukovodstava SDS-a u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Milošević je imao redovne, pa i svakodnevne kontakte s Radovanom Karadžićem. S tim u vezi, on je predsjednicima srbijanskih općina, na tajnom sastanku u Beogradu 16. marta 1991, pored ostalog, izjavio da je “bio na vezi sa našima iz Knina, iz Bosne, ogromni su pritisci...“.[74]

Neuspjeh srpskog političkog rukovodstva i nespremnost kolebljivog rukovodstva JNA da, bez ruske podrške, na sebe preuzme odgovornost za planirani vojni udar i nasilno obaranje vlada republikâ Hrvatske i Slovenije,[75] naveo je Miloševića da prihvati Mesićevu inicijativu da u međusobnom dogovoru sa Tuđmanom pokuša riješiti “sporna pitanja i postigne sporazum, kako ne bi došlo do rata“. U najvećoj tajnosti organizovan je sastanak.[76]

Dogovor Milošević–Tuđman ostvaren je u velikoj tajnosti 26. marta 1991. u Karađorđevu, bez Mesića i Jovića, gdje je, kao i 15. aprila u Tikvešu, dogovorena teritorijalna podjela Bosne i Hercegovine (“po etničkom ključu i pripajanju tih njenih dijelova Hrvatskoj, odnosno Srbiji, dok bi se bosanskim muslimanima dala mogućnost da žive u enklavi“),[77] što je rezultiralo formiranjem srpskih i hrvatskih petokolonaških organizacija, paradržavnih i kolaboracionističkih tvorevina u Republici Bosni i Hercegovini, te koordiniranom agresijom Srbije i Crne Gore (Savezne republike Jugoslavije) i Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidom nad Bošnjacima.[78]

U Karađorđevu je, po Mesiću, dogovoreno da Hrvatska dobije trinaest bosanskohercegovačkih srezova, odnosno granice Banovine Hrvatske iz augusta 1939, te bosansko Prekounje (Bihać, Cazin, Veliku Kladušu i Bužim), pošto to, kao “turska Hrvatska“, odnosno Bošnjacima u ogromnoj većini naseljeno područje, Miloševiću navodno nije bilo potrebno.[79]

Od marta 1991. JNA je, od “zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi i građana“, kako je to bilo definisano Ustavom SFRJ,[80] postala oružana sila Srbije i Crne Gore (srpsko-crnogorska vojska) i njihovih kolaboracionista u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Na taj način JNA je “dobila svoju državu“, koju je general Veljko Kadijević u panici tražio. Tada je stavljena pod komandu tih dviju republika. Stoga su njena osvajačka dejstva u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini predstavljala glavni oblik oružanog učešća Srbije i Crne Gore u tim osvajačkim, srpskim agresorskim ratovima.[81]

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta je - deklarativno se u javnosti zalažući za opstanak SFRJ i “stvarni“ demokratski preobražaj društva - na sastanku “učetvero“ (Milošević, Jović, Kadijević i Adžić) 5. aprila 1991. prihvatilo ratnu opciju. S tim u vezi, vrh velikosrpskog pokreta ocijenio je da je pređen “*Rubikon*“ - postignut je dogovor da će vojska, bez odluke i saglasnosti Predsjedništva SFRJ (“nikakvu odluku ni saglasnost nećemo tražiti“; “ni od koga više ne tražimo nikakve odluke“), stupiti u oružano dejstvo na zaštiti i odbrani srpskog naroda u Krajini, odnosno na odbrani već osvojenog u Hrvatskoj (“srpskih“ gradova koji su tada bili “pod srpskom vlašću“).[82]

Početkom aprila 1991. vojno rukovodstvo je usvojilo Odluku o razmještanju dijela jedinica JNA prema zapadu.[83]

Šestog maja generalu Kadijeviću se izgleda povratilo samopouzdanje i želja da samostalno djeluje. Polazeći od ocjene da je, zbog zaoštravanja stanja u zemlji, “počeo naveliko građanski rat u zemlji“, naredio je podizanje borbene gotovosti JNA i (naredit će) mobilizaciju odgovarajućih jedinica i zaprijetio da će“, ako to ne učine odgovarajući organi Federacije, JNA “obezbijediti mir“. Sazvana je sjednica Predsjedništva, u čijem su radu učestvovali predsjednik Skupštine SFRJ, predsjednik SIV-a, predsjednici republika Srbije i Makedonije, predsjednici predsjedništava Bo-

74 „Bogami ćemo da se tučemo“, str. 41; Cigar, str. 55; ***Miloševiću dokazan genocid u Bosni***, str. 147; Čekić, ***Agresija***, str. 207.

75 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 295 i 306-310; Marjan, „Jugoslovenska narodna armija...“, str. 265-281; „Rat i mir generala Vuka Obradovića“, **PROFIL** (Beograd), br. 16, 1998, str. 105-114, Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 9.

76 Detaljnije o tome vidi: Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 258-259; Minić, str. 21 - 104; Hrvoje Šarinić, ***Svi moji tajni razgovori sa Slobodanom Miloševićem***, Globus, Zagreb, 1999; Čekić, ***Agresija***, str. 942-944; ***Miloševiću dokazan genocid u Bosni***, str. 147; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 122.

77 Isto; Silber i Litl, str. 123; Ivo Goldstein, ***Hrvatska povijest***, Novi Liber, Zagreb, 2003, str. 409-410; Čekić, **Agresija**, str. 320-321, 327-328 i 942-949; Dušan Bilandžić, ***Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945.-2005.***, Prometej, Zagreb, 2006, str. 372-377; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 120-125, 192 i 198.

78 Čekić, ***Agresija***, str. 9-1328.

79 Minić, str. 77-90.

80 ***Ustav SFRJ, Ustavi socijalističkih republika i pokrajina***, Beograd, 1974, str. 53; Radaković, str. 163; Čekić, ***Agresija***, str. 158.

81 Radaković, str. 163; Čekić, **Agresija**, str. 159.

82 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 317; Čekić, ***Agresija***, str. 328.

83 Marijan, „Jugoslovenska narodna armija...“, str. 299; Anton Tus, „Rat u Sloveniji i Hrvatskoj do sarajevskog primirja“, u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.-1995***., Zagreb-Sarajevo, 1999, str. 68-69; Čekić, ***Agresija***, str. 329.

sne i Hercegovine, Crne Gore i Slovenije i predsjednik Vlade Republike Hrvatske, a na kojoj je razmatrana aktuelna političko-bezbjednosna situacija u zemlji. Sjednica je završena 9. maja u jutarnjim satima, kada su, pod pritiskom "neminovne" vojne opcije (strah od mogućeg vojnog udara) jednoglasno usvojene odluke, mjere i aktivnosti, čijim bi sprovođenjem bio osiguran mir u zemlji, "a time i uslovi za vraćanje borbene gotovosti jedinica JNA na normalni nivo".[84]

U danima "natezanja" oko izbora Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ (od 10. maja 1991, te kasnije) održano je više sastanaka, na kojima su vođeni razgovori i dogovori između srpskog i crnogorskog političkog te vojnog rukovodstva. Na tim je sastancima, pored pitanja izbora Mesića za predsjednika, razgovarano i o Srbima u Hrvatskoj. Tako je u razgovoru između Jovića, Miloševića i Kadijevića 10. maja dogovoreno da se nastavi s odbranom srpskog naroda u Hrvatskoj.[85]

Milošević, Jović, Bulatović, Branko Kostić i Jugoslav Kostić su 20. juna, pošto nije održana sjednica Predsjedništva SFRJ,[86] procijenili situaciju i dogovarali se o daljim potezima. Procjenjujući da će se Hrvatska i Slovenija u toku tog mjeseca osamostaliti, oni su zaključili da je neophodno preduzeti određene mjere zaštite od "separatizma". U tom je cilju, pored prijedloga "finansijske i ekonomske samoodbrane", dogovoreno da se 24. juna sastanu s generalima Kadijevićem i Adžićem i traže pružanje preciznog odgovora "da li će izvršiti raspored vojske na novim (srpskim) granicama Jugoslavije", kako bi se navodno "sprečilo veće izginuće srpskog naroda i odbranile teritorije". Zaključili su da će, ako ne dobiju sigurne garancije, odbranu organizovati sami i dići ruke od armije.[87]

Kod Miloševića je, u skladu s navedenim zaključcima i po dogovoru i utvrđenim ciljevima od prije četiri dana, 24. juna održan sastanak, na kome su učestvovali: Veljko Kadijević, Blagoje Adžić, Borisav Jović, Momir Bulatović, Branko Kostić, Jugoslav Kostić i Slobodan Milošević. Najprije je govorio Milošević,[88] koji, po Joviću, nije ni spomenuo razloge zašto su se sastali, zatim general Kadijević, te Jović, koji je, između ostaloga, naglašavajući ciljeve nosilaca velikosrpskog pokreta da omoguće Sloveniji i Hrvatskoj "otcjepljenje" ("ali na legalan način, a ne politikom svršenog čina"), ukazao da Srbija i Crna Gora treba odmah da razmotre mjere samoodbrane u ekonomskom i finansijskom smislu. Međutim, problem je bio u tome što rukovodstvo velikosrpskog pokreta legalno nije moglo ostaviti Srbe u Jugoslaviji te je vršen posljednji pritisak na JNA da to ona preuzme na sebe. Stoga je "bezbednosna strana", po Joviću, zavisila "od odgovora koji ćemo dobiti danas od Armije: da li će JNA braniti Srbe u Hrvatskoj posle odluke o otcepljenju i kako".[89]

Dvadeset sedmog juna 1991. Milošević je "ušao u otvorena neprijateljstva u Sloveniji" - JNA je pokrenuta da zauzme tu republiku, zaposjedne granicu sa Slovenijom i uspostavi prisustvo federalne policije i carine na granici.[90] Za vrijeme napada na Sloveniju rukovodstvo velikosrpskog pokreta je na granicama između Srbije i Hrvatske stacioniralo oklopno-mehanizovane jedinice 1. vojne oblasti.[91]

Savezno izvršno vijeće je 27. juna predložilo tromjesečnu odgodu realizacije slovenačkih i hrvatskih odluka o razdruživanju. S obzirom na to da ni blokirano Predsjedništvo ni predsjednik Marković nisu imali kontrolu nad JNA, SIV je insistirao na "neodgodivom konstituiranju jugoslovenske zajednice i deblokadi Predsjedništva, da bi preuzelo funkcije vrhovne komande i spriječilo autonomno ponašanje Armije".[92] Sljedećeg je dana s trojkom Evropske zajednice dogovoren prekid vatre i povlačenje armije u kasarne, tromjesečni moratorij odluka Slovenije i Hrvatske o osamostaljivanju i izbor Stipe Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ.[93]

Jović, dvojica Kostića i Bajramović su, poslije Miloševićevih razgovora s trojicom ministara Evropske zajednice, 29. juna napisali zajedničku izjavu u kojoj su naveli kako "prestaju razlozi" usljed kojih su 15. maja odbili da glasaju za izbor Stjepana Mesića.[94]

Jović je 30. juna na zatvorenoj sjednici Savje-

84 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 299-300 i 320-321; Čekić, ***Agresija***, str. 330-332.

85 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 324; Čekić, ***Agresija***, str. 334-338.

86 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 339; Čekić, ***Agresija***, str. 339.

87 Isto.

88 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 340; Čekić, ***Agresija***, str. 339.

89 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 340; Čekić, ***Agresija***, str. 339-340.

90 Radaković, str. 67; Ofelija Backović, Miloš Vasić i Aleksandar Vasović, „Ko to rado ide u vojnike (Mobilizacijska kriza - analitički pregled medijskog izvještavanja)", u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.-1995***., Sarajevo, 1999; Mesić, str. 48; Marijan: „Jugoslovenska narodna armija...", str. 300; Čekić, ***Agresija***, str. 345.

91 Marijan, „Jugoslovenska narodna armija...", str. 300, Čekić, ***Agresija***, str. 347.

92 Mesić, str. 50; Čekić, ***Agresija***, str. 348.

93 Karlo Rotim, ***Odbrana Herceg-Bosne***, Široki Brijeg, 1997, str. 103; Čekić, ***Agresija***, str. 348.

94 Mesić, str. 52-53; Čekić, ***Agresija***, str. 348.

ta za zaštitu ustavnog poretka, govoreći o situaciji u Jugoslaviji i, s tim u vezi, "vrlo velikoj opasnosti da Jugoslavija" navodno "bude Liban, i još gore", u Miloševićevo ime, "podvukao crtu" i "temeljno se preispitao", odustao od "očuvanja" integriteta SFRJ. Iznio je tvrdnju o postojanju pogrešne procjene "da se integritet zemlje može očuvati". Po njegovom mišljenju tada nisu postojali "više nikakvi politički uslovi da možemo očuvati integritet zemlje".[95]

Zalažući se za donošenje odluke o hitnom isključenju Slovenije iz Jugoslavije ("... Sloveniju potpuno otcepiti od Jugoslavije u svakom pogledu...."), Jović je predložio i mjere kako da se to postigne. Jedna od njih je - povlačenje JNA na nove granice.[96]

Pet dana poslije izbora Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ (5. jula 1991) Milošević i Jović su s generalom Kadijevićem zakazali razgovor, koji su, zbog navodno "skoro tragičnog" stanja u zemlji, posebno zbog toga što je JNA u Sloveniji poražena i potučena,[97] smatrali odlučujućim. Oni su vojsci postavili kategorične zahtjeve, tražeći od Kadijevića sljedeće:

„1. Slovencima odgovoriti žestoko svim sredstvima, uključujući i avijaciju, ... a potom se povući iz Slovenije;

2. Glavne snage JNA koncentrisati na liniji: Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja – Osijek – Vinkovci – Sava na istoku i Neretva na jugu. Na taj je način trebalo pokriti sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta, odnosno do konačnog slobodnog opredeljenja naroda na referendumu, i

3. Potpuno eliminisati Hrvate i Slovence iz vojske."[98]

Milošević i Jović zahtijevali su da se odmah krene s akcijom u Sloveniji, jer u protivnom oni gube u Srbiji, "a onda se i vojska raspada". Kadijević je "bez ikakve diskusije" prihvatio sve što mu je Milošević govorio, uključujući i "kategorične" zahtjeve vojsci, s tim što je mislio da mu je za to potrebno 6-10 dana. Međutim, Milošević i Jović se s tim nisu složili – oni su preduzimanje akcije tražili za 2-3 dana, jer će, po njima, "posle toga doći do priznanja Slovenije i Hrvatske od Austrije i Nemačke, a tada bi bila moguća i njihova vojna intervencija". To je Kadijević prihvatio.[99]

Ministarsko vijeće Evropske zajednice, na sjednici u Haagu 5. jula 1991, usvojilo je stav da ni u kom slučaju neće priznati politiku sile, što je bila i ocjena Kriznog komiteta KESS-a.[100] Ministarska trojka je odmah poslije haškog zasjedanja ponovo, formalno na poziv Savezne vlade, doputovala u Jugoslaviju, gdje je (pod pritiskom Evropske zajednice) na sastanku na Brionima 7. Jula - poslije razgovora s republičkim i predstavnicima SIV-a te plenarnog sastanka, kojim je predsjedavao predsjednik Mesić, a na kome su bili prisutni dr. Kostić, Bogićević, Tupurkovski, Drnovšek (iz Predsjedništva SFRJ), Marković, Lončar, Brovet i Gračanin (iz SIV-a), te Kučan, Rupel, Bučar i Peterle, zatim Tuđman i drugi - postignut dogovor o mirnom razrješavanju jugoslavenske krize.[101] Evropski parlament je 10. jula, "duboko zabrinut zbog nasilja u Sloveniji i drugim dijelovima Jugoslavije", između ostalog, osudio "upotrebu sile u Sloveniji od strane savezne armije", i "daljnje miješanje jugoslovenske savezne armije u političkoj krizi" i insistirao "da jugoslovenska savezna armija odmah mora vratiti svoje jedinice u kasarne".[102]

General Kadijević je odmah poslije prijema "naređenja" od rukovodstva velikosrpskog pokreta (5. jula), kada su Milošević i Jović, pored ostalog, odredili Neretvu kao srpsku granicu na jugu i Kadijeviću postavili zadatak za odgovarajuće grupisanje glavnih snaga JNA, radi pokrivanja svih teritorija "gde žive Srbi", što je general "bez ikakve diskusije" prihvatio,[103] pokušao osigurati ili raščistiti hoće li imati podršku SSSR-a, zapravo zavjereničke grupe. Stupio je u kontakt s maršalom Jazovom. O tom kontaktu Kadijević je 9. jula obavijestio Jovića kako je od "pre par dana", u telefonskom razgovoru, tražio odgovor na dva pitanja: "Da li nas SSSR može zaštititi ako dođe do vojne intervencije Zapada i da li hoće da nam prodaju određeno naoružanje kojeg nemamo dovoljno (bombe i kerozin)?" Odgovor je bio negativan na oba pitanja.[104]

Kadijević je pred sjednicu Predsjedništva SFRJ, 11. jula 1991, u dogovoru s Miloševićem, Jovićem i

95 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 344; Čekić, ***Agresija***, str. 349.
96 Isto.
97 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 349; Čekić, ***Agresija***, str. 357.
98 Isto.
99 Ibid.
100 S. Mesić, nav. dj., str. 85-86; S. Čekić, **AGRESIJA**, str. 359.
101 Mesić, str. 86-92; Radaković, str. 71; Čekić, ***Agresija***, str. 359.
102 Mesić, str. 95-96; Čekić, ***Agresija***, str. 359-360.
103 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 349; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 232; Čekić, ***Agresija***, str. 360.
104 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 360; Čekić, ***Agresija***, str. 360-361.

Brankom Kostićem, saopćavajući "procenu situacije u vezi sukoba u Sloveniji i predloge stavova",[105] iznio nove prijedloge vojske - odbranu buduće Jugoslavije. Predložio je dvije varijante:

"I varijanta odbrane buduće Jugoslavije: Srbija, Crna Gora, BiH, Srbi van Srbije i eventualno Makedonija.

II varijanta: Srbija, Crna Gora, srpski narod u Jugoslaviji i eventualno još ponešto."[106]

Za realizaciju navedenih varijanti, odnosno formiranje i odbranu buduće Velike Srbije, Kadijević je predložio i mjere: "Vojska se mora prestrojiti brzo", na čemu je već tada vojno rukovodstvo radilo, "ali uz velike teškoće".[107]

Milošević, Jović i Kostić su se, s obzirom na to da je srbijansko-crnogorski blok u Predsjedništvu SFRJ bio svjestan da prijedlog koga je formulisalo rukovodstvo velikosrpskog pokreta ne može dobiti peti glas u Predsjedništvu, odlučili za novo rješenje - "da treba odmah povući vojsku iz Slovenije, rasporediti je na granice buduće Jugoslavije i izvršiti hitno smenu svih Slovenaca i Hrvata sa visokih vojnih položaja".[108] Ako bi povlačenje vojske iz Slovenije bilo spriječeno, trebalo je "postaviti žestoke ultimatume Sloveniji ili udariti po njoj", te "takođe, odmah ojačati istočnoslavonsku liniju fronta, tući po redarstvenicima i ne dati im da napadaju srpska naselja".[109]

Jović i dr. Kostić su sve činili da Predsjedništvo SFRJ ne funkcioniše, posebno kada su vođene rasprave o procesu razrješavanja jugoslavenske krize. Zbog toga Miloševićeva grupa u Predsjedništvu nije htjela da ode na Brione, gdje je, prema dogovoru od 12. jula, Mesić zakazao sjednicu Predsjedništva za 17. juli i gdje je sve bilo pripremljeno za njeno održavanje. Dr. Kostić je, u funkciji potpredsjednika, za isti dan zakazao sastanak sa članovima Predsjedništva u Beogradu. Mesić, Drnovšek, Bogićević i Tupurkovski, te Ante Marković i Irfan Ajanović (potpredsjednik Skupštine SFRJ) prisustvovali su sjednici Predsjedništva na Brionima.[110]

Na Brionima, gdje je Evropska zajednica prihvatila pravo SFRJ da uspostavi kontrolu svoje državne granice, dogovoreno je da se sljedeća sjednica Predsjedništva SFRJ održi 18. jula u Beogradu, jer se na Brionima, bez srbijansko-crnogorske "četvorke", nije moglo ništa odlučiti. Na dnevnom redu te sjednice (18. jula), pošto nije prihvaćen Mesićev prijedlog da se vodi rasprava o Hrvatskoj, kao i o novom uređenju Jugoslavije, bila je Slovenija. Tada je Predsjedništvo SFRJ u punom sastavu donijelo odluku o dislociranju komandi, jedinica i ustanova JNA sa teritorije Slovenije u Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru.[111] Na osnovu te odluke Štab Vrhovne komande uradio je plan dislokacije.[112]

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta nije zanimala Slovenija, osim kao faktor koga je što prije trebalo isključiti iz dogovaranja - istjerivanjem te republike iz Jugoslavije. Slovenija ni u jednoj historijskoj opciji nije ulazila u projektovanu Veliku Srbiju, niti je to bio strateški cilj velikosrpskog pokreta. Rukovodstvo tog pokreta je ocijenilo (po Kadijeviću - "politika ocijenila") da se JNA u Sloveniji "nije imala zašto boriti", za razliku od Hrvatske i Bosne i Hercegovine, gdje se navodno borila "za pravo srpskog naroda da sam određuje svoju budućnost".[113]

JNA se, poslije poraza u Sloveniji, "konačno" orijentisala u pravcu transformacije u srpsku vojsku, čiji je cilj formiranje Velike Srbije.[114] General Kadijević je 30. jula, uoči sjednice Predsjedništva SFRJ sa predsjednicima republika o budućnosti Jugoslavije, u Jovićevoj kancelariji, Miloševića i Jovića "jasno i definitivno" obavijestio "o svom stavu i konačnoj orijentaciji: JNA se transformiše u vojsku onih koji žele da ostanu u Jugoslaviji, a najmanje je: Srbija, srpski narod, plus Crna Gora. Na ovim principima se povlači na teritorije i menja rukovodstva".[115]

Milošević i Jović bili su protiv angažovanja JNA za odbranu državne granice SFRJ na sjeverozapadnom dijelu zemlje - u Sloveniji i Hrvatskoj. Oni su buduće granice Jugoslavije označili na zapadnoj etničkoj granici Srba u Hrvatskoj (ratni plan "RAM"). Stoga su od JNA tražili "da se povuče na te granice, uz ucjenu: ako se to ne učini, da će Srbija formirati svoje oružane

105 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 364; Čekić, ***Agresija***, str. 362.

106 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 361; Čekić, ***Agresija***, str. 363.

107 Ibid.

108 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 365; Mesić, str. 105; Čekić, ***Agresija***, str. 363-364.

109 Ibid.

110 Mesić, str. 120-121; Čekić, ***Agresija***, str. 368.

111 Mesić, str. 121-123 i 269; Kadijević, str. 121; Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 366; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 223; Čekić, ***Agresija***, str. 368-369.

112 Kadijević, str. 121; Čekić, ***Agresija***, str. 369-370.

113 Mesić, str. 127, 135 i 148-149; Kadijević, str. 162-163; Radaković, str. 70; Čekić, ***Agresija***, str. 371.

114 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 367; Čekić, ***Agresija***, str. 376.

115 Ibid.

snage i organizovati svoju odbranu, a JNA prepustiti svojoj sudbini".[116]

Pitanje povlačenja JNA iz Hrvatske bilo je na dnevnom redu.[117] U takvoj su se situaciji (redukovani) zadaci JNA sastojali, između ostalog, od: "1) odbrane srpskog naroda u Hrvatskoj i njegovog nacionalnog interesa; 2) izvlačenja garnizona JNA iz Hrvatske; 3) pune kontrole Bosne i Hercegovine, sa krajnjim ciljem da se odbrani srpski narod i njegova nacionalna prava…; 4) stvaranja i odbrane nove jugoslovenske države onih jugoslovenskih naroda koji to žele, u ovoj fazi, srpskog i crnogorskog naroda."[118]

JNA se sa Srbima, u skladu s tim zadacima, "prestrojila" na etničkim srpskim granicama u Hrvatskoj i ratovala protiv Hrvatske i Hrvata.[119] JNA je u tom ratu za etnički čiste teritorije stigla do pred Gospić, Otočac, Karlovac, Sisak, Novu Gradišku, Zadar, Šibenik, Sinj i tu stala. Nije postigla političke (odgoditi "međunarodno priznanje svršenog čina") ni vojne ciljeve (oslobađanje blokiranih garnizona na cijelom području Hrvatske), odnosno "strategiju angažovanja JNA u Hrvatskoj ljeta i jeseni 1991. godine", koju je, nakon odluke o napuštanju Slovenije, osmislio i predložio admiral Mamula.[120]

Vođa velikosrpskog pokreta i stvarni komandant Oružanih snaga SFRJ, Slobodan Milošević, odlučio je da, u skladu s formiranjem "samostalne" srpske države Krajine, što je bila suština velikosrpske strategije u Hrvatskoj, JNA stane na etničkim srpskim granicama i da ih brani "zajedno s krajiškom paravojskom". Takvo naređenje generalu Paniću, operativnom komandantu grupacije na istočnim hrvatskim granicama, formalno je izdao general Kadijević.[121]

General Kadijević je 8. augusta na sastanku, na kome su, pored njega, učestvovali Slobodan Milošević, Borisav Jović, Branko Kostić i general Blagoje Adžić, gdje su se dogovarali "o daljoj političkoj orijentaciji u vezi sa odlukom o primirju u Hrvatskoj", obavijestio prisutne o teritorijalnom prestrojavanju JNA. S tim u vezi, naveo je da se vojska iz Slovenije dislocira u Bosnu i Srbiju.[122]

Agresija na Republiku Hrvatsku je početkom septembra 1991, i pored sporazuma o prekidu vatre, nastavljena i pojačana.[123] Predsjedništvo je 3. septembra uzaludno zasjedalo u Beogradu. Evropska zajednica u Haagu usvojila je još jednu deklaraciju o Jugoslaviji i donijela odluku da 7. septembra sazovu Konferenciju o Jugoslaviji, kojoj će predsjedavati lord Karington. General Kadijević izjavljuje da je "režim u Hrvatskoj fašistički", u toj republici djeluje "'neonacizam', najveća prijetnja srpskom narodu". "Vjerovao" je "da nema armije u svijetu koja se bilo kada u istoriji našla u nezavidnijem položaju od naše, ostali smo bez države...". Mirovna konferencija o Jugoslaviji otpočela je s radom 7. septembra u Haagu i održana u nastavcima, pod predsjedništvom lorda Karingtona.[124]

Krajem prve i početkom druge sedmice septembra agresija na Republiku Hrvatsku je pojačana.[125] I Evropa je, ne samo Hrvatska, bila u šoku, a Amerika je "duboko razočarana degeneracijom političke svijesti u Jugoslaviji i oživljavanjem najnižih strasti u nacionalističkim političkim krugovima Srbije, ali i Hrvatske i Slovenije", te im ni "haška konferencija ne daje nade u uspjeh".[126]

Krajem septembra 1991. "šestorica" su se u punom sastavu, na zahtjev Kadijevića, ponovo sastali. Kadijević je na tom sastanku opet pokrenuo pitanje države. Ponovo je insistirao na ponudi da se JNA preda Srbiji i Crnoj Gori. Pošto, po njemu, Srbija i Crna Gora "nemaju svoju vojsku", on je predložio iznalaženje formule "da se JNA preda u ruke onim narodima koji žele da ostanu u Jugoslaviji". Procijenjeno je da je s međunarodnog stanovišta to loše. Međutim, "sa stanovišta volje srpskog naroda da se angažuju u svojoj armiji", to je, po Kadijevićevom mišljenju, možda bilo bolje.[127]

Rukovodstvu velikosrpskog pokreta politički razlozi, bolje rečeno razlozi "operativnog maskiranja" vođenja operacija u ovom neobičnom ratu, nisu dozvoljavali da "izlaze" iz Jugoslavije, jer bi to "za budući rasplet jugoslavenske krize Srbiju i Crnu Goru vodilo

116 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 343-367; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 178; Čekić, ***Agresija***, str. 378.

117 Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 231; Čekić, ***Agresija***, str. 379.

118 Kadijević, str. 93; Čekić, ***Agresija***, str. 379.

119 Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 231; Čekić, ***Agresija***, str. 379.

120 Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 230-231; Čekić, ***Agresija***, str. 380.

121 Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 232 i 239; Čekić, ***Agresija***, str. 381.

122 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 370; Čekić, ***Agresija***, str. 382.

123 Mesić, str. 213-215; Čekić, ***Agresija***, str. 385-391.

124 Mesić, str. 215-232; Čekić, ***Agresija***, str. 392.

125 Mesić, str. 233; Čekić, ***Agresija***, str. 393.

126 Isto.

127 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 387-389; Čekić, ***Agresija***, str. 402-403.

u nepovoljnosti, a tu srpsko-crnogorsku vojsku u poziciju 'agresora' na srpskim prostorima van Srbije".[128]

Velikosrpsko rukovodstvo je krajem septembra i početkom oktobra 1991. otpočelo s planom udara na Hrvatsku, sa ciljem da, u skladu s glavnim idejama iz osnovne zamisli na kojima su razrađeni planovi upotrebe JNA na cijelom jugoslavenskom prostoru, porazi "hrvatsku vojsku potpuno ako situacija dozvoli, ...", ostvari "puno sadejstvo sa srpskim ustanicima u Srpskoj krajini"; omogući "dovršenje izvlačenja preostalih dijelova JNA iz Slovenije", posebno vodeći računa "da će uloga srpskog naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini".[129] Stoga se velikosrpski pokret posebno orijentisao na aktiviranje (srpske) pete kolone ("na konkretnu saradnju sa predstavnicima srpskog naroda)" u Bosni i Hercegovini i na saradnju "sa srpskim narodom u cjelini".[130] Na taj su način obezbijedili da, za vrijeme izvođenja agresije na Republiku Hrvatsku, vrše "manevar i pokrete snagama JNA preko Bosne i Hercegovine, što je za JNA bilo od vitalnog značaja".[131]

Poslije poraza u Sloveniji i u vrijeme prve faze oružane agresije na Republiku Hrvatsku, velikosrpski pokret je sužavao svoje ciljeve na zaštitu srpskog naroda i formiranje granica buduće Jugoslavije. Tako je cilj JNA "u prvoj fazi oružanih sukoba" u Hrvatskoj navodno bio "zaštititi srpski narod u Hrvatskoj od napada hrvatskih oružanih formacija i omogućiti mu da konsoliduje vojničko samoorganizovanje za odbranu", te "istovremeno pripremiti JNA za rat sa Hrvatskom kada ga Hrvatska otpočne protiv JNA".[132] Taj zadatak "odbrane" srpskog naroda u Hrvatskoj JNA je u početku izvršavala pod formom "sprečavanja međunacionalnih sukoba".[133]

"Odbranu" srpskog naroda u Hrvatskoj JNA, imajući u vidu njen cilj, generalnu zamisao i plan upotrebe, nije mogla više izvršavati na taj način. Međutim, prije nego je pokrenula otvorena borbena dejstva protiv Republike Hrvatske, JNA je "morala prvo sačekati otvoreni napad, tako da on bude vidljiv za sve, da se nedvosmisleno vidi ko je napadač, a ko branilac, ko nameće rat, a tek onda uzvratiti udarac".[134] To je, po njihovoj ocjeni "bilo ne samo politički, već i vojnostrategijski vrlo bitno".[135]

Zadatak upotrebe JNA u narednoj fazi rata u Hrvatskoj je, polazeći od "izmijenjenog generalnog političkog cilja - stvaranja nove Jugoslavije od naroda koji to žele", te navodno "pravedan i miran razlaz sa onim narodima koji ne žele da ostanu u Jugoslaviji" "bio: zaštititi srpski narod u Hrvatskoj na način što će se svi krajevi sa većinskim srpskim stanovništvom osloboditi u svakom pogledu od prisustva hrvatske vojske i hrvatske vlasti; JNA povući iz Hrvatske, ali tako da se prethodno obezbijedi izvršenje prvoga zadatka; na cijelom jugoslovenskom prostoru vršiti dalju transformaciju JNA u vojsku buduće Jugoslavije, kako po unutrašnjoj nacionalnoj i organizacionoj strukturi, tako i po teritorijalnoj lokaciji".[136]

Nezakonito sazvavši sjednicu, dr. Kostić je 1. oktobra u Palati federacije okupio veći dio Predsjedništva (prisustvovali su i Tupurkovski i Bogićević), kako bi legalizovao protivustavno djelovanje vojnog rukovodstva.[137] Toj nelegalno sazvanoj sjednici prethodilo je javno izjašnjavanje SSNO-a da je JNA u ratu protiv Hrvatske. Naime, u noći 30. septembra - 1. oktobra 1991. ilegalni Štab Vrhovne komande OS SFRJ je, bojeći se da će Hrvatska blokadom kasarni doći do teškog oružja i moderne opreme, hrvatskom političkom i vojnom rukovodstvu uputio ultimatum ("poslednje upozorenje") da "za svaki napadnuti i osvojeni objekat Jugoslovenske narodne armije - biće odmah uništen po jedan objekat od vitalnog značaja za Republiku Hrvatsku" i da za "svaki napadnuti objekat i zauzeti garnizon - biće uništeni vitalni objekti grada u kome se nalazi garnizon".[138]

Predsjedništvo SFRJ (bez Mesića i Drnovšeka) na toj je sjednici ocijenilo "da je apsolutno neprihvatljivo povlačenje JNA sa teritorija na kojima žive Srbi u Hrvatskoj, jer bi ih to izložilo fizičkoj likvidaciji". Stoga je smatralo "da sve vojne snage, dok se ne postigne političko rešenje jugoslovenske krize, treba da ostanu na teritorijama na kojima se sada nalaze, uz poštovanje primirja, a potom će se postupiti prema političkim odlukama i sporazumu koji bude postignut".[139]

Nepotpuno Predsjedništvo SFRJ (četiri člana, samo iz dviju republika - iz Srbije i Crne Gore), u sa-

128 Ibid.

129 Kadijević, str. 134; Marijan, „Jugoslovenska narodna armija...", str. 307-313 i 318-319; Čekić, ***Agresija***, str. 406.

130 Kadijević, str. 147; Čekić, ***Agresija***, str. 406-407.

131 Ibid.

132 Kadijević, str. 127; Čekić, ***Agresija***, str. 407.

133 Kadijević, str. 127 i 133; Čekić, ***Agresija***, str. 408.

134 Kadijević, str. 133; Čekić, ***Agresija***, str. 408.

135 Kadijević, str. 134; Čekić, ***Agresija***, str. 408.

136 Ibid.

137 Mesić, str. 262; Čekić, ***Agresija***, str. 410.

138 Mesić, str. 263; Rotim, str. 162-163; Marijan, „Jugoslovenska narodna armija", str. 306; Čekić, ***Agresija***, str. 410.

139 Mesić, str. 283; Čekić, ***Agresija***, str. 411.

dejstvu s vojnim rukovodstvom (Kadijević, Adžić i Brovet), na nelegalno sazvanoj sjednici 3. oktobra, odlučilo je da od tada, tj. 3. oktobra, "Predsedništvo odlučuje većinom glasova prisutnih" i, pozivajući se na Ustav, otvoreno ga kršeći, proglasili neposrednu ratnu opasnost,[140] odnosno izvršili puč, preuzevši, formalno i faktički, rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama SFRJ. To je učinio potpredsjednik Predsjedništva dr. Branko Kostić. Iz prava rukovođenja i komandovanja OS SFRJ "jednoglasno" su isključili dr. Drnovšeka, predstavnika Slovenije,[141] i pružili podršku osvajačkim mjerama i aktivnostima JNA, odobravajući, između ostalog, "rad štaba Vrhovne komande oružanih snaga u realizaciji odluka Predsedništva SFRJ u vezi sa mobilizacijom".[142] Na taj je način rukovodstvo velikosrpskog pokreta (vojska zajedno sa srbijanskim rukovodstvom i srpsko-crnogorska četvorka - krnje Predsjedništvo s vojnim vrhom), na čelu s Miloševićem, preuzelo vlast u zemlji i time legalizovalo agresiju protiv Hrvatske. Uz licemjerno zadržavanje njenog naziva i naziva već srbizirane JNA, to je predstavljalo državni udar i definitivni nestanak SFRJ. Predsjedništvo je "prešlo na uslove rada za vreme neposredne ratne opasnosti" i time preuzelo na sebe određene nadležnosti Skupštine SFRJ koja se, u takvoj situaciji, nije mogla sastati. Istovremeno to je značilo da može raditi "u svakom sastavu koji je moguć".[143]

Predsjedništvo SFRJ je odlukom o prelasku "na rad u uslovima neposredne ratne opasnosti" odlučivalo većinom glasova prisutnih članova. Dr. Branko Kostić, potpredsjednik Predsjedništva, koji je uzurpirao mjesto predsjednika, nakon te odluke deklarativno je izjavio da "Predsjedništvo SFRJ neće koristiti vojnu silu da bi nametalo svoju volju bilo kom narodu u Jugoslaviji".[144]

"Krnje Predsjedništvo SFRJ" od četiri člana (predstavnik Srbije - Jović, kao Miloševićev eksponent, te predstavnici Crne Gore - dr. Branko Kostić, Vojvodine - Jugoslav Kostić i Kosova - Sejdo Bajramović), kao posve beznačajne političke ličnosti i od početka Miloševićeve marionete, u saradnji s vojnim rukovodstvom, pokušavalo je zadržati legitimitet šefa države koja tada više nije postojala. Milošević je, imajući kontrolu i odlučujući utjecaj nad "krnjim Predsjedništvom" i Štabom Vrhovne komande, manipulisao tim uzurpiranim tijelom, kako bi, prije svega, prema inostranstvu, davao legalitet potezima JNA i održavao privid međunarodnopravnog subjektiviteta SFRJ.[145]

Predsjednik Republike Srbije Slobodan Milošević preuzeo je stvarnu komandu nad JNA i ostvarivao ju je preko grupe članova u Predsjedništvu ("srpski blok"), koje više nije imalo legitimitet zajedničke države, te od oktobra 1991. i u tzv. Krnjem Predsjedništvu SFRJ.[146] Transformacija "višenacionalne JNA" "u prosrpski orijentisanu JNA pod srpskom dominacijom", "u vojsku buduće Jugoslavije, kako po unutrašnjoj nacionalnoj i organizacionoj strukturi, tako i po teritorijalnoj lokaciji", izvršena je "na cijelom jugoslovenskom prostoru". Taj je proces posebno vršen nakon što je JNA dobila zadatak da ostvari generalni politički cilj "stvaranje nove Jugoslavije...".[147] Pri tome je Milošević bio ključna ličnost u transformaciji višenacionalne JNA u (velikosrpsku) srpsko-crnogorsku vojsku.[148]

Tokom čitave 1991. JNA je, uz oslonac na organe Republike Srbije i Republike Crne Gore, te Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, radila na destrukciji Republike Bosne i Hercegovine. Prebacivanjem vazduhoplovnih, oklopno-mehanizovanih, pješadijskih i artiljerijskih jedinica i sredstava iz Slo-

140 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 392-393; Backović, Vasić, Vasović, str. 360; Mesić, str. 268; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 240-242; Marijan, „Jugoslovenska narodna armija...", str. 306; Čekić, ***Agresija***, str. 413.

141 Mesić, str. 269; Čekić, ***Agresija***, str. 413-414.

142 Mesić, str. 272, 274, 275 i 277; Čekić, ***Agresija***, str. 414-415.

143 Mesić, str. 272-274 i 277; Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 392-393; Backović, Vasić, Vasović, str. 360; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 187-188 i 240-241; Marijan, „Jugoslovenska narodna armija..." , str. 306; Čekić, ***Agresija***, str. 414-415.

144 Marijan, „Jugoslovenska narodna armija...", str. 306; Čekić, ***Agresija***, str. 415-416. Međutim, situacija je bila sasvim suprotna, jer je "**upravo tada većina vojnog potencijala JNA bila u funkciji nametanja volje političkog i vojnog vrhovništva najbrojnijeg naroda u SFRJ (Srba), drugom po brojnosti narodu (Hrvatima)**", s pravom piše D. Marijan.

145 Backović, Vasić, Vasović, str. 360-361, nap. 3; Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, str. 241; Mesić, str. 47-48 i 313; **ICTY**, Predmet: Br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* (OPTUŽNICE U VEZI SA HRVATSKOM I BOSNOM I HERCEGOVINOM), 31. maj 2002, paragrafi 99 i 956; Čekić, ***Agresija***, str. 416-417.

146 Branko Mamula, „Uzroci i posljedice ratova u Jugoslaviji 1991.-2001.", u: ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999: Zbornik saopštenja i diskusija sa Okrugolog stola, Beograd, 7.-9. novembar 2001***, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, Beograd, 2002, str. 213; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* ... paragraf 956; Čekić, ***Agresija***, str. 159.

147 Kadijević, str. 134; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* ..., paragraf 973; Čekić, ***Agresija***, str. 159.

148 **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA* ..., paragraf 973; **Intervju** Branka Mamule, **Slobodna Bosna** (Sarajevo), br. 186, 8. juni 2000, str. 25; Čekić, ***Agresija***, str. 159; Biserko, „Srpska elita..." str. 166.

venije i Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu (više korpusa kopnene vojske, te ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane), na tom je malom prostoru ostvarena velika koncentracija vojnih snaga.[149]

JNA je, u skladu sa srpskim velikodržavnim projektom genocidnog karaktera, izvela agresiju na Republiku Hrvatsku, gdje je, zajedno sa srpskim kolaboracionistima, okupirala jednu trećinu te republike, a zatim agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, uz učešće srpskih kolaboracionističkih oružanih sastava iz Bosne Hercegovine i Srbije i Crne Gore, pri čemu je izvršila sve oblike zločna, uključujući i genocid nad Bošnjacima.[150]

Nakon potpisivanja sporazuma o bezuslovnom prekidu vatre u Sarajevu 2. januara 1992. između predstavnika Republike Hrvatske i JNA, osjetno su smanjena borbena dejstva. Na liniju razdvajanja počeli su stizati i razmještati se dijelovi mirovnih snaga Ujedinjenih nacija, čime je rukovodstvo velikosrpskog pokreta ostvarilo svoj cilj.[151]

Prihvatajući velikosrpsku nacionalističku politiku "zaokruženja srpskih zemalja" - odnosno "izlaska na srpske etničke prostore" - i velikodržavni koncept rješavanja srpskog nacionalnog pitanja, komande, jedinice i ustanove JNA su, po naređenju Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, kao i najviših političkih i državnih organa Srbije i Crne Gore i lično vožda velikosrpskog pokreta Slobodana Miloševića, u cilju izvođenja agresije na Bosnu i Hercegovinu i izvršenja genocida nad Bošnjacima, planski i organizovano naoružavale, opremale i obučavale srpski narod, odnosno Srbe u Bosni i Hercegovini. O ulozi JNA u organizovanju, naoružavanju, opremanju i obučavanju, prije svega, članova i simpatizera Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, a zatim srpskih paradržavnih općinskih štabova i jedinica teritorijalne odbrane, oružanih jedinica rezervnog i aktivnog sastava milicije, te drugih srpskih "dobrovoljačkih" formacija govore brojni podaci, posebno dokumenti vojne provenijencije visokog stepena povjerljivosti.[152]

Raspoloživi podaci pokazuju da je JNA od 1991. intenzivirala aktivnosti na naoružavanju Srba u Bosni i Hercegovini. Značajno je, s tim u vezi, ukazati na činjenicu da je najviše vojno rukovodstvo SFRJ, u najužoj vezi s vojnim, političkim i intelektualnim rukovodstvom Srbije i lično Slobodanom Miloševićem, rukovodilo i davalo smjernice za naoružavanje Srba. Ekipe visokih oficira JNA, na čelu s načelnikom Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, ažurirale su ratne planove, napravile ratne rasporede i zaduženja, razradile strategiju, planove mobilizacije srpskog stanovništva, plansku podjelu i stacioniranje oružja, municije, vojne opreme, hrane i dr., te učinile sve da pojačaju borbenu gotovost jedinica.[153]

Radovan Karadžić je u više navrata slao delegacije ("imena članova delegacije bila su konspirativna") ministru odbrane u Vladi Republike Srbije generalpukovniku Tomislavu Simoviću. Prilikom prijema jedne takve delegacije, koju je predvodio major Dragan Gvozdenović (Gvozden), "koordinator za naoružavanje i organizovanje TO i komandant združenih jedinica Romanije", ovaj je, kako piše Dobrila Gajić-Glišić, šefica kabineta tog ministra , izjavio da je do 20. novembra 1991. izvršeno 80 procenata svih priprema za uspješno vođenje oružane borbe protiv Republike Bosne i Hercegovine.[154]

JNA je sve rezerve naoružanja, municije i opreme jedinica i štabova Teritorijalne odbrane Bosne i Her-

149 Mehmedalija Bojić, „JNA je radila na rušenju RBiH", u : Ademović, str. 85; U službi razbijanja federativne Jugoslavije i realizacije srpskog velikodržavnog, političkog projekta o formiranju jedinstvene srpske države najdirektnije je upotrijebljena i petokolonaška **Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine**, koja je, posebno od druge polovine 1991, po neposrednim direktivama političkog rukovodstva Srbije i Crne Gore i njihove nacionalističke političke, intelektualne i vjerske elite i lično vožda Slobodana Miloševića, a uz aktivnu i neposrednu podršku JNA, preduzela čitav niz aktivnosti i postupaka u cilju rušenja legalnog poretka u Bosni i Hercegovini, osvajanja Republike Bosne i Hercegovine, formiranja srpske države i planiranja i pripremanja genocida nad Bošnjacima. Detaljnije o tome: Čekić, ***Agresija***, str. 477-751.

150 Čekić, ***Agresija***, str. 167-168.

151 Ibid., str. 441-447.

152 Detaljnije i potpunije o tome vidi: Čekić, ***Agresija***, str. 577-658; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA ...*, paragrafi 375-381.

153 **AIIZ**, inv. br. 2-113, Komanda 2. vojne oblasti, *Generalštabu Oružanih snaga SFRJ - Operativni centar i drugima*, Str.pov. broj: 10/36-2525, 30. april 1992; Nijaz Duraković, ***Prokletstvo Muslimana***, Sarajevo, 1993, str. 279; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA ...*, paragrafi 375-381; Čekić, ***Agresija***, str. 577-578; Karavelić, str. 93-109; Faid Hećo, ***Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005, str. 66-67 i 133-142.

154 Dobrila Gajić-Glišić, ***Srpska vojska: iz kabineta ministra vojnog***, Beograd, 1992, str. 260-264; Mehmedalija Bojić, „Osvrt na položaj Muslimana - Bošnjaka u Jugoslaviji", u: ***Stvaranje i razaranje Jugoslavije, Zbornik radova sa Okruglog stola Stvaranje i razbijanje avnojevske Jugoslavije, održanog u Beogradu 5.-7. decembra 1995***, Beograd, 1996, str. 274; Čekić, ***Agresija***, str. 619.

cegovine, te naoružanja, municije i pogonskog goriva JNA koje su čuvane u skladištima JNA ustupila i podijelila Srbima.[155]

JNA je do 20. marta 1992. srpskim "dobrovoljačkim jedinicama" "na prostoru BiH u zoni odgovornosti 2. VO"[156] podijelila 51.900 komada naoružanja (75%), a SDS 17.298 komada (ili 25%).[157]

Na teritoriji Bosne i Hercegovine je do 20. marta 1992. u komandama, jedinicama i ustanovama 2. i 4. vojne oblasti i kolaboracionističkim formacijama tzv. srpskih autonomnih oblasti, uglavnom, završena mobilizacija, naoružavanje i opremanje "vojnih obveznika" srpske nacionalnosti.[158]

"Srbi u Bosni i Hercegovini su", tvrdi general Milutin Kukanjac, komandant 2. vojne oblasti JNA, "dobili gotovo celokupno naoružanje, municiju i druga sredstva koja su imali korpusi JNA na teritoriji BiH i da je JNA više od 90% naoružanja, ubojnih sredstava svih vrsta i druge opreme izmjestila na sigurne prostore i da je sve to predato Republici Srpskoj, koja je time naoružala svoju vojsku".[159]

Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Srbije i Ministarstvo za odbranu Republike Srbije su, pored JNA, bili uključeni u naoružavanje Srba u Bosni i Hercegovini.[160]

Sprovodeći prikrivenu i pripremajući se za otvorenu agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Generalštab Oružanih snaga SFRJ posebnu pažnju usmjerio je i na dislokaciju komandi i jedinica JNA, materijalno-tehničkih sredstava i ratnih materijalnih rezervi na "bezbedne" prostore i lokacije ("... na prostor srpskog naroda ...", "na područja gdje su Srbi bili većinsko stanovništvo").[161]

Nakon neuspjele "avanture" u Sloveniji, dva korpusa JNA su s teritorije Slovenije dislocirana, uglavnom, u Bosnu i Hercegovinu, posebno na područje uz granicu prema Hrvatskoj. Jedna brigada prebačena je u Zenicu, na čijoj je regiji velikosrpski agresor koncentrisao velike potencijale u ljudstvu i tehnici. U širi rejon Bileće stigle su snage JNA iz Slovenije i Hrvatske, s ogromnom količinom tehnike, posebno artiljerijskih

155 **AIIZ**, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str.pov.broj: 908-1, 20. mart 1992; Čekić, ***Agresija***, str. 622; General Milutin Kukanjac (komandant 2. vojne oblasti) na sastanku Komande 2. vojne oblasti, 9. maja 1992, pored ostalog, izjavio je: "**Oružje TO /je/ većinom uzeto.**" **ICTY**, *Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar-25. maj 1992*, str. 276.

156 **AIIZ**, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov. br. 908-1, 20. mart 1992. Čekić, ***Agresija***, str. 622. O "dobrovoljcima" i "dobrovoljačkim jedinicama" u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti vidi: Čekić, ***Agresija***, str. 795-801. Brojno stanje "dobrovoljačkih jedinica" u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti, prema podacima generala Kukanjca iz *Procjene stanja na prostoru Bosne i Hercegovine u zoni odgovornosti 2. vojne oblasti*, od 20. marta 1992, upućenim Generalštabu Oružanih snaga SFRJ (lično načelniku Generalštaba, generalu Adžiću), do tog dana iznosilo je **69.198** ljudi. Tako su, primjera radi, "**dobrovoljci JNA**" u Foči, prema navedenom dokumentu generala Kukanjca, imali 3.000 pripadnika, Novom Sarajevu i Ilidži 2.800, Novom Gradu 2.400, Goraždu 2.000, Travniku 1.970, Doboju 1.844, Zenici 1.761, Hadžićima 1.500, Kaknju 1.270 i dr. Čekić, ***Agresija***, str. 797; Karavelić, str. 139; Hećo, str. 319; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 204. Broj "**dobrovoljaca**" u zonama korpusa bio je sljedeći: 9. korpus (Knin) 2.200; 10. korpus (Bihać) 2.300; 5. korpus (Banja Luka) 16.750; 17. korpus (Tuzla) 8.240 i 4. korpus (Sarajevo) 33.200. U "**dobrovoljačkim jedinicama**" koje je formirao 4. korpus JNA na prostoru 4. vojne oblasti u općinama: Kalinovik, Foča, Čajniče i Goražde do 20. marta 1992. bilo je uključeno 6.500 ljudi. Spomenute "**dobrovoljačke jedinice**", po generalu Milutinu Kukanjcu, nisu ulazile u formacijski sastav ratnih jedinica JNA, ni u sastav srpske Teritorijalne odbrane, odnosno bile su "**van formacijskog sastava JNA i TO**".

157 Čekić, ***Agresija***, str. 622; **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA ...*, paragraf 378. Komanda 2. vojne oblasti je do 11. maja 1992. naoružala oko 70.000 Srba (**ICTY –** Sudski spisi, *Radna bilježnica generala Ratka Mladića, 14. februar-25. maj 1992.*, str. 301). "Mozak naoružavanja" Srba bio je, po vlastitom kazivanju, pukovnik Kovačević, pomoćnik komandanta za pozadinu u Komandi 2. vojne oblasti. S tim u vezi, on je 11. maja 1992. u Nevesinju, na sastanku političkog i policijskog rukovodstva (opština) istočne Hercegovine, kome su prisustvovali generali Mladić i Perišić i drugi, izjavio: "**10 meseci sam mozak naoružavanja i do sada** /do 11. maja 1992-prim. S. Č./ **je naoružano 69.000 Srba**" (Isto, str. 291-301).

158 Čekić, ***Agresija***, str. 624.

159 „Izjava generala Milutina Kukanjca", **Borba** (Beograd), 23. novembar 1993; TV *SRNA*, Emisija **MOJ GOST – MOJA ISTINA**, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; „Moja istina", **NIN** (Beograd), br. 2558, 6. januar 2000; Čekić, ***Agresija***, str. 851; Hećo, str. 240; ***Bosna i Hercegovina - jezgro velikosrspkog projekta***, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 36.

160 **ICTY**, Predmet br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, *DRUGI PRETPRETRESNI PODNESAK TUŽILAŠTVA ...*, paragrafi 9 i 971.

161 Detaljnije i potpunije o tome vidi: Čekić, ***Agresija***, str. 695-751. O tome vidi i: Kadijević, str. 133, 136, 142-143, 147, 151, 157 i 165; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 207-208, 211-215, 218 i 235-236; Marijan, „Najveći Mamulin promašaj...", str. 35; Efendić, str. 54; Radaković, str. 126; Hećo, str. 105-106 i 240; **AARBiH**, *NIP Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995, separat br. 2*, „Vojna situacija uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu", radni materijal, autor: Zićro Suljević, Sarajevo, 2001, str. 89-91; Karavelić, str. 133 i 140-141; **AIIZ**, inv. br. 2-2693, Komanda 17. korpusa, Pov. br. 27/43-9, 13. april 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-1373, Komanda 2. vojne oblasti, Pov.broj: 32/205-22, 23. mart 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-2611, Komanda 30. partizanske divizije; Pov.broj: 533-1, 25. marta 1992; **ICTY**, Komanda 2. VO**,** *Referat o stanju borbene gotovosti za 1991. godinu*, Str.pov. broj: 09/63-26, Sarajevo, 23. januar 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-1965, *PREGLED PODATAKA O RAZMJEŠTAJU I KAPACITETIMA POZADINSKIH JEDINICA I USTANOVA 2. VOJNE OBLASTI /17. februara 1992/*; **AIIZ**, inv. br. 5351, *Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića*; Isto, inv. br. 5352, *Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića*; **ICTY**, *Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar – 25. maj 1992.*

i protivoklopnih oruđa i municije (dijelovi Riječkog korpusa stigli su u Bileću i Kalinovik).[162]

U septembru 1991. iz Srbije i Crne Gore dva korpusa JNA (Užički i Podgorički) upala su u jugoistočnu Bosnu i Hercegovinu.[163] Na područje Mostara stiglo je oko 10.000 naoružanih vojnika.[164]

Ta dva korpusa su, uz učešće više srpskih i crnogorskih oružanih formacija, 30. septembra otpočela napad na Dubrovnik.[165]

Dio jedinica JNA iz Hrvatske je krajem 1991. dislociran na područje Bosanske krajine. Vojne snage JNA s jednog dijela hrvatskog fronta (dio Hrvatske proglašen za "ružičaste" zone), uz mirovno posredovanje UN-a, dislocirane su u Bosnu i Hercegovinu, posebno u Tuzlu, Derventu i Brčko. Također, dio jedinica JNA je, nakon postizanja dogovora o napuštanju Makedonije (početkom marta 1992), dislociran u Bosnu i Hercegovinu. Pored toga, u Bosni i Hercegovini se uoči agresije nalazio i veliki broj "rezervista" i "dobrovoljaca" iz Srbije i Crne Gore.[166]

Komanda 5. korpusa je, po odobrenju Vrhovne komande, izvršila mobilizaciju određenih jedinica i premještanje nekih jedinica sa slavonskog fronta, te, pored ostalog, zaposjela položaje od Skender-Vakufa, preko Vlašića – Maslovara – Motajice – Mrkonjić-Grada, Jajca, Sanskog Mosta, do Kupresa.[167]

Početkom decembra 1991. veći dio 13 (riječkog) korpusa, koji je brodovima prebačen u crnogorsku luku Bar, s ogromnom količinom tehnike, posebno artiljerijskih i protivoklopnih oruđa i municije, razmješten je u istočnu Hercegovinu, s komandom u Bileći (Bilećki korpus).[168]

Jedinice 10 (zagrebačkog) korpusa izvučene su, nakon Slunja, na prostor Bihaća, i time preimenovane u Bihaćki korpus. Manji dio snaga 10. korpusa je u toku novembra i decembra 1991. ušao u sastav 17. korpusa (u Tuzli). Deveti (Kninski) korpus posljednji je napustio područje Hrvatske i bio je razmješten na području zapadne Bosne (Bosansko Grahovo, Glamoč, Livno i Kupres).[169]

Nakon dislokacije jedinica JNA iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu ogromne količine borbenih oruđa i tehnike su iz mnogih gradova Hrvatske dislocirane u Bosnu i Hercegovinu, posebno na područje Sarajeva. Samo u Lukavicu je stigla kolona preko 500 vozila s oružjem i tehnikom koje je pratila jedna oklopno-mehanizovana brigada.[170]

Na Palama je bila locirana helikoptersko-desantna jedinica JNA od osam transportnih helikoptera i četiri *Gazele*. "Po gradu su na više mjesta ukopani ili zamaskirani tenkovi, topovi, transporteri i mitraljeska gnijezda", što je zabilježeno i na području Korana. Teška i lahka artiljerija bila je razmještena u Ponoru (iznad Prače) i u Podgrabu, te gotovo na cijelom obodu Romanije (od Crvenih stijena do Bogovića, a posebno na lokalitetu Novakove njive i Novakove pećine).[171]

JNA je u Bosni i Hercegovini, posebno Komanda 2. vojne oblasti i Komanda 4. korpusa, izmjestila brojne jedinice, ubojna i druga materijalno-tehnička sredstva "na sigurne prostore i lokacije" ("na prostor srpskog naroda").[172]

Poslije poraza i povlačenja JNA iz Slovenije i većeg dijela Hrvatske na ostale dijelove Jugoslavije,

---

162 ***Dnevi izvještaj o agresiji i terorizmu...***, br. 74, 7. juli 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-175,Vojna pošta 5027 Sarajevo, Pov.broj: 32/205-28, 08. april 1992; Isto, inv. br. 2-510; Isto, inv. br. 2-793; Isto, inv. br. 2-2129; ***Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha***, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993, str. 199; Čekić, ***Agresija***, str. 768; Domazet, „Operetni rat u Sloveniji...", str. 48-49; **ICTY**, Komanda 2. VO, *Referat o stanju borbene gotovosti za 1991. godinu*, Str.pov.broj: 09/63-26, Sarajevo, 23. januar 1992, str. 26, 30, 35-36 i 69-70.

163 **AIIZ**, inv. br. 2-2128; Isto, inv. br. 2-2809, *Izjava načelnika Štaba 216. brdske brigade potpukovnika JNA Asima Džambasovića*; Čekić, ***Agresija***, str. 768-769.

164 Ibid.

165 **AIIZ**, inv. br. 2-2129; Čekić, ***Agresija***, str. 769.

166 ***Dnevi izvještaj o agresiji i terorizmu...***, br. 74, 7. juli 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-175, Vojna pošta 5027 Sarajevo, Pov.broj: 32/205- 28, 08. april 1992; Isto, inv. br. 2-510; Isto, inv. br. 2-793; Isto, inv. br. 2-2129; S. Čekić, ***Agresija***, str. 695-696, 697 i 769; Mesić, str. 123-124; Kadijević, str. 121; Radaković, str. 67, 71 i 76; Domazet, „Kako je pripremana agresija na Hrvatsku...", str. 11, nap. 14; Suljević, str. 80; Hećo, str. 75 i 289-290; Karavelić, str. 133; **ICTY**, Komanda 2. VO, *Referat o stanju borbene gotovosti za 1991. godinu*, Str.pov.broj: 09/63-26, Sarajevo, 23. januar 1992, str. 2 i 26; **AIIZ**, inv. br. 2-2643, Komanda 5. korpusa, Str.pov.broj: 15-163, 3. septembra 1991.

167 **AIIZ**, inv. br. 2-2619, Komanda 5. korpusa, Op.broj: 321-1, 3. april 1992; Čekić, ***Agresija***, str. 698.

168 **AIIZ**, inv. br. 2-5325; Domazet, „Kako je pripremana agresija na Hrvatsku...", str. 14; Suljević, str. 80; Radaković, str. 126; Čekić, ***Agresija***, str. 698 i 768.

169 Domazet, „Kako je pripremana agresija na Hrvatsku...", str. 11; Suljević, str. 80; Radaković, str. 126; Čekić, ***Agresija***, str. 698.

170 Čekić, ***Agresija***, str. 729.

171 ***Dnevni izvještaj o agresiji i terorizmu...***, br. 77, 10. juli 1992; Čekić, ***Agresija***, str. 730.

172 **AIIZ**, inv. br. 2-2678, Komanda 4. korpusa, Str.pov.broj: 75-1, 7. maja 1992; „Izjava generala Milutina Kukanjca", **Borba** (Beograd), 23. novembar 1993; Čekić, ***Agresija***, str. 731-732 i 851; Hećo, str. 240; ***Bosna i Hercegovina - jezgro velikosrpskog projekta***, str. 36; **ICTY**, *Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar-25. maj 1992*, str. 221 i 273-275.

posebno u Bosni i Hercegovini, vojno rukovodstvo je, u skladu s odlukom "krnjeg" Predsjedništva SFRJ "o dogradnji organizacije oružanih snaga Jugoslavije" od 30. decembra 1991, izdalo saglasnost za izradu reorganizacije i transformacije JNA u oružane snage nove, Savezne republike Jugoslavije. Dotadašnje tri kopnene vojne oblasti (vojišta) i Vojno-pomorska oblast raspuštene su i rasformirane, a formirane četiri nove vojne oblasti kao grupacije strategijskog nivoa, čije su komande bile odgovorne za pripremu, organizaciju i usklađivanje borbene upotrebe JNA na području većeg dijela Jugoslavije:

Prva vojna oblast sa sjedištem u Beogradu (komandant general Života Panić). U svom sastavu imala je: 12. korpus sa sjedištem u Novom Sadu; 24. korpus sa sjedištem u Kragujevcu i 37. korpus sa sjedištem u Užicu; zatim Gardijsku diviziju i Komandu odbrane Beograda.[173]

Druga vojna oblast sa sjedištem u Sarajevu (komandant general Milutin Kukanjac). U svom sastavu imala je: 4. korpus sa sjedištem u Sarajevu; 5. korpus sa sjedištem u Banjoj Luci; 9. korpus sa sjedištem u Kninu i 10. korpus sa sjedištem u Bihaću i 17. korpus sa sjedištem u Tuzli, kao i više samostalnih jedinica i ustanova (vojišne, pozadinske i ostale). Ta oblast obuhvatala je zapadni, sjeverni i centralni dio Bosne i Hercegovine do linije Foča – Kalinovik – Mostar (prostor Bosne i Hercegovine bez dijela Hercegovine), te Kninsku krajinu, Liku, Kordun, Baniju i zapadnu Slavoniju.[174]

Treća vojna oblast sa sjedištem u Skoplju (komandant general Nikola Uzelac, u martu 1992. sjedište je premješteno u Niš). U njen su sastav ulazili: 21. korpus sa sjedištem u Nišu; 52. korpus sa sjedištem u Prištini; 41. korpus sa sjedištem u Bitolju i 42. korpus sa sjedištem u Kumanovu. Nakon povlačenja snaga JNA iz Makedonije (marta 1992)[175] jedinice 41. korpusa su dislocirane u Zaječar, Knjaževac i Paraćin, a glavni dio snaga 42. korpusa razmješten je u Leskovac, a manji dio u Valjevo, od čije je glavnine formiran 20. korpus JNA, sa sjedištem u Leskovcu. Ta je vojna oblast u početku obuhvatala jugoistočni dio Srbije, Makedoniju i Kosovo, a od marta 1992. južni dio Srbije i Kosovo.[176]

Četvrta vojna oblast u Titogradu (današnja Podgorica - komandant general Pavle Strugar). U njen su sastav ulazili: 2. korpus sa sjedištem u Titogradu; 13. korpus sa sjedištem u Mostaru (kasnije Bileći) i Operativna grupa "Trebinje-Bileća" sa sjedištem u Bileći. Ta je vojna oblast obuhvatala jugoistočni dio Bosne i istočnu Hercegovinu, cijelu Crnu Goru i jugozapadni dio Srbije, uključujući i Sandžak.[177]

Ratna mornarica, sa sjedištem u Kumboru, na čelu s admiralom Milom Kandićem (iz Konjica).

Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana (RV i PVO), sa komandom u Beogradu - Zemun i komandantom generalom Zvonkom Jurjevićem, sastava : divizija RV i PVO (Zemun); 3. vazduhoplovni korpus (Niš) i 5. vazduhoplovni korpus (Zagreb - Bihać).[178]

Teritorija Bosne i Hercegovine je tom novom reorganizacijom podijeljena između tri vojne oblasti: 1, 2. i 4. Dio istočne Bosne (Podrinje do Goražda) bio je u sastavu 1. vojne oblasti, istočna Hercegovina i dio jugoistočne Bosne bili su podređeni 4. vojnoj oblasti, a najveći dio Republike Bosne i Hercegovine pripao je u nadležnost 2. vojne oblasti.[179]

---

173 Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", **Hrvatski vojnik** (Zagreb), Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, februar 1988, str. 11-12, nap. 15; **AIIZ**, inv. br. 2-2563, *Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka*, 1. januar 1992, str. 21; „Obrazovane četiri vojne oblasti", **Narodna armija** (Beograd), 4. januar 1992, str. 4; Čekić, ***Agresija***, str. 662; Hećo, str. 110 i 112;

174 Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 12, nap. 17; Radaković, str. 126; **AIIZ**, inv. br. 2-2563, *Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka*, 1. januar 1992, str. 21; „Obrazovane četiri vojne oblasti", **Narodna armija** (Beograd), 4. januar 1992, str. 4; Čekić, ***Agresija***, str. 662; Hećo, str. 111-112.

175 Početkom marta 1992. vršilac dužnosti SSNO-a (general Blagoje Adžić) i predsjednik Republike Makedonije Kiro Gligorov postigli su, na osnovu odluke "krnjeg Predsjedništva SFRJ", sa sjednice 14. februara 1992, dogovor između JNA i Republike Makedonije "**o privremenoj predislokaciji JNA sa teritorije R Makedonije**". **AIIZ**, inv. br. 2-2599, Komanda 30. partizanske divizije, Pov.broj: 423-2, 11. mart 1992; **AIIZ**, inv. br. 2-510, Komanda 2. vojne oblasti, Pov.broj: 25/142-332, 20. februar 1992; Čekić, ***Agresija***, str. 663; Hećo, str. 110 i 112.

176 Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 12, nap. 16; Radaković, str. 126; **AIIZ**, inv. br. 2-2563, *Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka*, 1. januar 1992, str. 21; „Obrazovane četiri vojne oblasti", **Narodna armija** (Beograd), 4. januar 1992, str. 4; Čekić, ***Agresija***, str. 662-663; Hećo, str. 110-112.

177 Ibid.

178 Ibid.; Odlukom "krnjeg Predsjedništva SFRJ" o prestanku aktivne vojne službe trideseterici generala i admirala, od 25. februara 1992, general Jurjević je penzionisan, a za komandanta RV i PVO postavljen je general Božidar Stevanović. Tom je odlukom za zamjenika načelnika Generalštaba za RV i PVO postavljen general Dmitar Trbojević; za komandanta Centra visokih vojnih škola RV i PVO Živan Mirčetić; za načelnika Štaba Komande RV i PVO general Ljubomir Bajić, te za pomoćnika komandanta RV i PVO za moralno vaspitanje pukovnik Radomir Sekulić. **AIIZ**, inv. br. 7-52, *SAOPŠTENJE ZA JAVNOST PREDSJEDNIŠTVA SFRJ*; Isto, inv. br. 7- 51, Komanda 2. vojne oblasti, Pov.broj: 1/813-4, 29. april 1992; Čekić, ***Agresija***, str. 664.

179 Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-herce-

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta je formiranjem 2. vojne oblasti, pored ostalog, imalo za cilj da ponovo uspostavi narušeni sistem rukovođenja i komandovanja JNA; da poveže sve "srpske" teritorije u jednu geografsku cjelinu i stavi ih pod zaštitu JNA; da organizuje, naoruža(va), obuči i opremi srpsko stanovništvo za osvajačke ciljeve (zauzimanje Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka); da prisili (demonstracijom i primjenom sile) Bošnjake, posebno njihove političke strukture i organe vlasti, da prihvate nametnute okupacione uslove i onemoguće ih za organizaciju i pružanje otpora i dr.[180]

Komandnu strukturu oficirskog kadra "reorganizovane" JNA činili su 92,6% Srbi, 7% Crnogorci i 0,4% "ostali".[181]

Organizacijsko-formacijska izgradnja 2. vojne oblasti (zapadno vojište) počela je početkom januara 1992. uglavnom, od rasformirane 5. vojne oblasti (sjeverozapadno vojište), i februara 1992. od dijela jedinica 1. vojne oblasti, u čijem su sastavu, pored drugih komandi, jedinica i ustanova, bili sljedeći korpusi:

- 4. korpus (u Sarajevu, komandant general Vojislav Đurđevac, Crnogorac);
- 5. korpus (u Banjoj Luci, komandant general Vladimir Vuković, Srbin);
- 9. korpus (u Kninu, komandant general Ratko Mladić, Srbin);
- 10. korpus (u Bihaću, komandant Špiro Niković, Crnogorac);
- 17. korpus (u Tuzli, komandant general Savo Janković, Crnogorac).[182]

Druga vojna oblast formirana je da osigura rukovođenje i komandovanje jedinicama, ustanovama i komandama JNA na području Bosne i Hercegovine i okupiranih dijelova Republike Hrvatske, u cilju efektivnije okupacije Bosne i Hercegovine i držanja pod okupacijom jedne trećine Republike Hrvatske. Njeno je formiranje pokazalo nastojanje velikosrpskog pokreta da formira etnički čistu srpsku državu, izlazeći na zapadne granice Velike Srbije (realizacija plana RAM).[183]

Zona odgovornosti 2. vojne oblasti pokrivala je, uglavnom, teritoriju Bosne i Hercegovine (91 općina) i istočne dijelove centralne Republike Hrvatske (15 općina - do linije Karlobag – Karlovac – Virovitica, bez Baranje, istočne Slavonije i zapadnog Srema). Najveći dio Podrinja bio je u sastavu 1. vojne oblasti, sa sjedištem u Beogradu. Dio jugoistočne Bosne i istočna Hercegovina (18 općina) bili su pod komandom 4. vojne oblasti, sa sjedištem u Podgorici, u čijem sastavu je bio 13. korpus sa sjedištem u Bileći.[184]

Za komandanta 2. vojne oblasti postavljen je generalpukovnik Milutin Kukanjac (Srbijanac), dobar poznavalac bosanskohercegovačkih prilika, s dužim službovanjem u Bosni i Hercegovini, a za načelnika

---

govačkom ratu", str. 12; Hećo, str. 111; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 228. Taj "moćni ratni stroj bio je", tvrdi mr. Mesud Šadinlija, "u značajnoj mjeri popunjen i rezervistima s onih područja Bosne i Hercegovine u kojima je lokalna vlast SDS ostvarivala punu saradnju s vojno-teritorijalnim organima, i od jeseni 1991. godine dobrovoljcima. I jedan i drugi vid popune jedinica JNA podržavan je kampanjom Srpske demokratske stranke BiH. Ove snage dopunjavale su naoružane formacije TO SRBiH u općinama u kojima je apsolutnu vlast ostvarivao SDS, i po istoj šemi formirane paravojne strukture u dijelovima općina u kojima SDS nije imao apsolutnu vlast, ali je kroz realizaciju svog projekta Srpske Republike Bosne i Hercegovine u njihovim teritorijalnim okvirima formirao nelegalne srpske općine i njihove teritorijalne odbrane ...".

180 Čekić, ***Agresija***, str. 666.

181 Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 12-13; Čekić, ***Agresija***, str. 666.

182 Detaljnije o tome, posebno organizacijsko-formacijskom sastavu 2. vojne oblasti, vidi: Čekić, ***Agresija***, str. 667-675; i **AIIZ**, inv. br. 2-2816, Komanda 2. vojne oblasti, *Organizacijsko-formacijske promene*, DT Broj: 12/82-16, 10. mart 1992; Hećo, str. 303-310; "Aktivnosti na formiranju 2. vojne oblasti definitivno su", tvrdi mr. Mesud Šadinlija, "dovršene sredinom marta 1992"; Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 216.

183 Čekić, ***Agresija***, str. 675-676. Sastav 2. vojne oblasti, po ocjeni mr. Mesuda Šadinlije, "pokazuje da se JNA organizacijski i formalno prilagođavala odbrani onoga što je njen vrh nazivao Jugoslavijom kakva je moguća, a što je u stvarnosti predstavljalo Veliku Srbiju. U Bosni i Hercegovini, u političkom smislu, ovo je prilagođavanje iskazano stavom vojnog vrha da će JNA poštovati naređenja isključivo svoje vrhovne komande, posrbljenog Predsjedništva SFRJ, kao da se u cijeloj državi ama baš ništa nije dogodilo i kao da još uvijek važe sve ustavne i zakonske norme, a da će u BiH poštovati samo ona rješenja o kojima se politički lideri njenih naroda usaglase, kao da se u BiH sve već promijenilo, kao da je prestao da važi njen ustav i zakoni i kao da je već ostvarena njena podjela po nacionalnoj osnovi. To je u konkretnoj situaciji predstavljalo direktnu podršku politici SDS u Bosni i Hercegovini, koja je osmišljavana i koordinirana i u vrhovnoj komandi JNA i u komandi njene vrhovne komande – političkoj kuhinji srpskog lidera Slobodana Miloševića. Ističući kao svoj cilj prekid rata i stvaranje uslova za mirno rješenje jugoslovenske krize, vojni vrh je na samom kraju 1991. godine bosanskom rukovodstvu u Sarajevu nametao isti redoslijed poteza kakav je nametao na početku godine u vezi sa situacijom u Hrvatskoj – saradnju sa MUP-om BiH u identifikaciji i razoružavanju paravojnih formacija i angažovanje JNA u slučaju izbijanja međunacionalnih sukoba. Da su ovakvi, naizgled principijelni stavovi vojnog vrha vodili putem eskalacije po šemi praktikovanoj u Hrvatskoj i značili stavljanje JNA na stranu protagonista velikosrpske politike u Bosni i Hercegovini, svjedoče istupi pojedinih nižih komandanata zabilježeni netom nakon spomenutog sastanka u Sarajevu, od kojih je najdrastičniji bio pokušaj komandanata banjalučkog korpusa JNA da izdiktira referendumsko pitanje Predsjedništvu SR BiH". Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 216-217.

184 Čekić, ***Agresija***, str. 676; Hećo, nav. dj., str. 111.

štaba general Dobrašin Praščević (Crnogorac, prije toga na službi u Zagrebu). Za generala Milutina Kukanjca, koji je, pored ostalog, odobravao tzv. srpski plebiscit iz novembra 1991, "od početka su Muslimani i Hrvati i njihovo vođstvo" bili "pravi, definisani neprijatelji".[185]

Vojska kojom je general Kukanjac komandovao bila je "srpsko-crnogorski deo JNA". Ta je vojska "prvi put u istoriji zaokružila srpske zemlje, zajedno sa srpskim narodom" i zauzela jednu trećinu Republike Hrvatske i veću polovinu Bosne i Hercegovine, uključujući i "srpski deo Sarajeva".[186]

Druga vojna oblast je 17. februara ukupno raspolagala sa 85.097 ljudi (stalni sastav: 20.270, i rezervni sastav: 64.827), od čega je Komanda brojala 104 čovjeka.[187] To su, uglavnom, bili Srbi i Crnogorci.

Na teritoriji Bosne i Hercegovine su, pored jedinica 2. vojne oblasti, bile stacionirane i jedinice ili dijelovi sljedećih jedinica JNA:

- 13 (Riječki, pa Bilećki) korpus;
- dijelovi 2 (Podgoričkog - Titogradskog);
- dijelovi 37 (Užičkog) korpusa; i
- dijelovi 12 (Novosadskog) korpusa u sjeveroistočnoj Bosni.[188]

Sve komandne dužnosti u 2. vojnoj oblasti planski su dodijeljene starješinama isključivo srpske i crnogorske nacionalnosti. Nakon "čišćenja" starješina i vojničkog sastava na nacionalnoj i političkoj osnovi, početkom 1992. u komandama i jedinicama 2. vojne oblasti u najvećem broju su ostale starješine i vojnici srpske i crnogorske nacionalnosti, koje su prihvatile srpsku velikodržavnu ideologiju i politiku.[189] Takvo stanje bilo je i u komandnoj strukturi rukovodstva Oružanih snaga SFRJ i drugim vojnim oblastima, "koji su direktno uticali na tok priprema i izvođenja borbenih dejstava tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu".[190]

Neposredno pred početak agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu JNA je, pod izgovorom izvođenja vojnih vježbi, zauzela sve strateške položaje, zaposjela vitalne objekte oko gradova i naselja, potpuno kontrolišući sve značajnije komunikacije (raskrsnice i željezničke čvorove), čime je izvršila blokadu cjelokupnog saobraćaja između gradova i naseljenih mjesta. Istovremeno, JNA je ukopavala artiljerijsko naoružanje, postavljala mitraljeska gnijezda i straže, pravila fortifikacijske linije na svim strateškim mjestima oko gradova, izmještala vojnike i glavninu teškog naoružanja iz kasarni, dovlačila novo naoružanje, gorivo, municiju i druga materijalno-tehnička sredstva, dok je u pojedinim krajevima, naročito u Bosanskoj krajini, istočnoj Hercegovini i Bosanskoj Posavini, masovno mobilisala srpsko stanovništvo.[191]

Raspoloživi izvori pouzdano pokazuju da je JNA, na osnovu direktiva i smjernica najvišeg vojnog rukovodstva SFRJ i državnog i političkog rukovodstva Srbije i lično Slobodana Miloševića, uz neposrednu podršku Srpske demokratske stranke, formirala i vojno organizovala brojne srpske oružane formacije u Bosni i Hercegovini. Obučavala ih je i popunjavala starješinskim kadrom, naoružanjem, municijom, opremom i drugim sredstvima JNA, povezala ih s komandama jedinica i ustanova JNA u zoni njihove odgovornosti, obezbjeđivala mobilizaciju na područjima gdje je većinsko srpsko stanovništvo i dr. Sve su te jedinice bile pod komandom i kontrolom JNA.[192]

Političko i vojno rukovodstvo Savezne republike Jugoslavije, na čelu sa voždom Slobodanom Miloševićem, u uslovima nemogućnosti daljeg javnog za-

185 Suljević, str. 81-82; Hećo, str. 115. General Milutin Kukanjac je do 31. decembra 1991. obavljao dužnost komandanta 3. vojne oblasti, sa sjedištem u Skoplju. Uoči nove 1992. godine u Beogradu mu je saopćeno da je imenovan za komandanta vojne oblasti, sa sjedištem u Sarajevu. General Milutin Kukanjac novu dužnost preuzeo je 3. januara 1992. S obzirom na to da je i ranije preko dvadeset godina bio na službi u Bosni i Hercegovini, dobro je poznavao sredinu i mentalitet. Za vrijeme Olimpijade bio je u najužem rukovodstvu s Brankom Mikulićem, Antom Sučićem, Ahmedom Karabegovićem i drugima. General Milutin Kukanjac je, kako on tvrdi, bio komandant 2. vojne oblasti koja je "**obuhvatala 90 odsto Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku Krajinu, bez istočnog dela Slavonije**". TV *SRNA*, Emisija *MOJ GOST - MOJA ISTINA*, autora Riste Đoge, 12. juli 1994; Čekić, ***Agresija***, str. 676.

186 Ibid.

187 **AIIZ**, inv. br. 7-69, *Pregled brojnog stanja 2. vojne oblasti na dan 17.02.1992. godine*.

188 **AIIZ**, inv. br. 2-793 GŠ ARBiH, *Efektivi agresorskih snaga na ratištu Bosne i Hercegovine*; *Izjava načelnika Štaba 216. brdske brigade potpukovnika JNA Asima Džambasovića*; Radaković, str 127; Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 14, nap. 21; Hećo, str. 75, nap. 159; Suljević, str. 86 i 91-92; Čekić, ***Agresija***, str. 691.

189 Čekić, ***Agresija***, str. 691; Hećo, 122-123. "Zajedničko im je", tvrdi general Anton Lukežić, "da su oni niskih moralnih i etičkih kvaliteta, ljudi bez skrupula, čak i ranije su bili skloni porocima, maltretiranju i pijančenju. Tipičan u tome je bio Vojislav Đurđevac. Već sama činjenica da su oni rukovodili pripremama, da su oni obučavali i naoružavali članove SDS-a i paravojne formacije koljača-šešeljevaca, arkanovaca i drugih zlikovaca, dakle, u službi genocidne politike, govori da se radi o moralno, politički i psihički deformisanim licima, prodanim dušama, bez ljudskih vrijednosti i osjećanja za čovjeka." Lukežić, str. 73.

190 Čekić, ***Agresija***, str. 692-693; Hećo, str. 124.

191 **AIIZ**, inv. br. 2-793; Duraković, str. 279-280; Čekić, ***Agresija***, str. 775.

192 **AIIZ**, inv. br. 2-75, Komanda 2. vojne oblasti, Str. pov.broj: 908-1, 20. mart 1992; Čekić, ***Agresija***, str. 834-835.

državanja svojih trupa u suverenoj i od 6. aprila međunarodno priznatoj Republici Bosni i Hercegovini, te UNPA (United Nations Protected Aeria) zonama u Hrvatskoj, iznalazilo je nova organizaciona rješenja kako bi pogodnom formom maskirala kontinuitet i apsolutnu kontrolu nad svim vojnim potencijalima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. U tom je cilju odlučilo da izvrši još jednu reorganizaciju svojih oružanih snaga. Tom reorganizacijom rukovodstvo Savezne republike Jugoslavije formalno je organizaciono izvršilo "transformaciju" JNA u "tri srpske vojske" (Vojsku Jugoslavije, Vojsku Republike srpska krajina i Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine/Vojsku Republike Srpske). Takve oružane snage suštinski su ostale jedinstvena oružana sila novoproglašene Savezne republike Jugoslavije, pod komandom njenog Generalštaba i Vrhovne komande Oružanih snaga u Beogradu, i zadržale se na do tada za Veliku Srbiju osvojenim teritorijama.[193]

Na taj način JNA je formalno transformisana u tri srpske vojske, a faktički je riječ o jedinstvenim oružanim snagama, s jedinstvenim sistemom rukovođenja i komandovanja, s Generalštabom Vojske Jugoslavije u Beogradu, jedinstvenim finansiranjem i svim drugim obilježjima karakterističnim za oružanu silu u službi Savezne republike Jugoslavije, pri čemu je Glavni štab Vojske Srpske republike BiH/Vojske Republike Srpske bio potčinjena instanca Generalštaba Vojske Jugoslavije u Beogradu (kao što je rukovodstvo Savezne republike Jugoslavije imalo nadređenu ulogu naspram rukovodstva Srpske republike Bosne i Hercegovine/Republike Srpske), koji je planirao, naređivao, koordinirao, logistički i mobilizacijski podržavao i usmjeravao oružane aktivnosti na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, pri čemu je general Ratko Mladić bio oficir Vojske Jugoslavije, odnosno komandant Glavnog štaba 30. kadrovskog centra Generalštaba Vojske Jugoslavije.[194] Tako je rukovodstvo velikosrpskog pokreta, prije svega njegov vođa Slobodan Milošević, kako bi izbjeglo da JNA bude "tretirana kao okupaciona sila" ili agresorska vojska u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini i da se Srbija i Crna Gora/Savezna republika Jugoslavija "formalno ne može optužiti za učešće u ratu", preimenovalo JNA u Vojsku Republike srpske krajine, Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine/Vojsku Republike Srpske i Vojsku Jugoslavije. To je bio "glavni taktički potez" i "jedna od velikih odluka" rukovodstva velikosrpskog pokreta, posebno Miloševića. Time je istovremeno označen i kraj JNA, koja se, u službi fašističke politike, pretvorila u snagu i oružje za ubijanje civila, protjerivanje, pljačku, masovne progone, silovanja i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini.[195]

Ukazom br. 2/50 "krnjeg Predsjedništva" SFRJ, od 25. aprila 1992, na dužnost načelnika Štaba (ujedno zamjenika komandanta) 2. vojne oblasti, postavljen je generalpotpukovnik Ratko Mladić (on je zaključno sa 9. majem 1992. izvršio prijem dužnosti).[196]

Na sastanku u Beogradu 30. aprila 1992, gdje je, pored Slobodana Miloševića, Borisava Jovića, dr. Branka Kostića, Momira Bulatovića i generala Milana Panića (načelnik Generalštaba JNA), bilo i rukovodstvo petokolonaške SDS Bosne i Hercegovine i paradržavne tvorevine Republike srpske Bosne i Hercegovine (Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik i Nikola

193 **AIIZ**, inv. br. 2-2559; Kadijević, str. 162-163; Biserko, „Srpska elita...", str. 227; Radaković, str. 137-138; JNA je po Kadijeviću "**predstavljala osnovu iz koje su formirane tri vojske - Vojska SRJ, Vojska Republike Srpske i Vojska Republike Srpske Krajine**". S tim u vezi, general Kadijević navodi kako je to "**urađeno u skladu sa datim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima veoma organizovano**". Taj je zadatak, po njemu, bio "**vrlo bitan**", koga je "**rukovodstvo JNA utvrdilo kao prioritetni**". Obrazloženje za utvrđivanje tog "prioritetnog" zadatka koje iznosi Veljko Kadijević više je nego smiješno: "**zato što su drugi narodi u Jugoslaviji počeli da na razne načine stvaraju svoje vojske, a srpski i crnogorski narodi su JNA smatrali svojom vojskom, kao što su i Jugoslovensku državu smatrali svojom državom, pa je, shodno tome, i obaveza JNA bila da novoj Jugoslaviji i cjelokupnom srpskom narodu obezbjedi njegovu vojsku, bez koje na ovim prostorima i u uslovima koji su neprijatelji nametnuli, nema ne samo slobode, već ni života.**" Kadijević, str. 163-164.

194 Kadijević, str. 139, 149 i 163; Biserko, „Srpska elita...", str. 226; Čekić, ***Agresija***, str. 168-169, 660-694 i 836-870; Fikret Muslimović, ***Rat i politika***, Bosančica print, Sarajevo, 2000, str. 153-155; Hećo, str. 244 i 249; Smail Čekić i drugi, ***Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*,** Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 105-107; **ICTY**, *Radna bilježnica Ratka Mladića, 14. februar - 25. maj 1992*, str. 221, 223-226, 247-250, 259-260, 262-263, 269, 272, 290 i 323.

195 Lukežić, str. 71; Biserko, „Srpska elita...", str. 226; Čekić, ***Agresija***, str. 169, 660-694 i 836-870; Hećo, str. 235-242.

196 **AIIZ**, inv. br. 2-1045, Komanda 30. partizanske divizije, *Obavještenje o postavljenjima*, SP broj: 865-2, 16. maj 1992; Isto, inv. br. 5348, *Zapisnik generala Đorđa Đukića*; Čekić, ***Agresija***, str. 694. Navedenim ukazom na dužnosti u Komandi 2. vojne oblasti postavljeni su i primili dužnost i sljedeće starješine: pomoćnik za moralni rad i pravne poslove generalmajor Milan Gvero, pomoćnik za pozadinu generalmajor Đorđe Đukić, pomoćnik za organizacijsko-mobilizacijske i personalne poslove pukovnik Mićo Grubor, načelnik organa bezbjednosti pukovnik Zdravko Tolimir. Ta odluka tada je saopćena navedenim oficirima u Predsjedništvu SFRJ, gdje su bili prisutni i: Jugoslav Kostić, Sejdo Bajramović te nekoliko oficira iz SSNO-a.

Koljević), donesena je odluka o formiranju vojske "za Srbe u BiH".[197]

Predmet navedenog sastanka bilo je i pitanje "povlačenja" "građana SRJ iz JNA" u Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da je tada Evropska zajednica već priznala Bosnu i Hercegovinu, od velikosrpskog rukovodstva je traženo da povuče JNA iz te države. To su Milošević i Jović "očekivali i predvideli", te su se bojali da JNA ne dovedu "u poziciju da je proglase stranom ili agresorskom vojskom".[198]

U vezi s povlačenjem "preostalih" građana SRJ iz JNA u Bosni i Hercegovini iznesen je lažni podatak da je tada u Bosni i Hercegovini bilo oko 10-15 odsto građana SRJ iz JNA u toj državi, što je, po rukovodstvu velikosrpskog pokreta, iznosilo ukupno oko 10.000 ljudi. Ocijenjeno je da to ne predstavlja problem, jer i bez njih u Bosni i Hercegovini "ostaje oko 90.000 vojnika JNA, uglavnom srpske nacionalnosti, nad kojima može preuzeti političko rukovođenje srpsko rukovodstvo iz BiH".[199]

Srpski kolaboracionisti, na čelu s Karadžićem, navodno su se složili.[200] Za sprovođenje te obmane svjetske javnosti bio je dogovoren i rok (o kojem su se tobože dosta natezali) od 15 dana za "povlačenje".[201]

Na tom sastanku u Beogradu, gdje je izvršena instruktaža za prikrivanje stvarnog stanja - da "tri srpske vojske" i dalje ostanu jedinstvene oružane snage Savezne republike Jugoslavije (s tri operativnostrategijska tijela), dogovoreno je, pored ostalog, da se na mjesto generala Milutina Kukanjca postavi general Ratko Mladić.[202]

Naredbu o ustrojavanju Vojske Srpske republike BiH 10. maja 1992. donio je SSNO, a potpisao je zastupnik saveznog sekretara za narodnu odbranu (general Blagoje Adžić). Tom je naredbom formiran Glavni štab u sljedećem sastavu: komandant general potpukovnik Ratko Mladić, načelnik štaba general major Manojlo Milovanović, pomoćnik za moral i informisanje general major Milan Gvero, pomoćnik za pozadinu general major Đorđe Đukić, načelnik bezbjednosti pukovnik Zdravko Tolimir i načelnik za mobilizaciju pukovnik Mićo Grubor. Sljedećeg dana (11. maja 1992) general Kukanjac je generalu Mladiću predao postrojenu Komandu 2. vojne oblasti.[203]

Izvršavajući navedene "dogovore" iz Beograda, Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine je 12. maja 1992, na sjednici u Banjoj Luci, gdje su doneseni "strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", iz političkih razloga, formalno-pravno formirala Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine i generala Ratka Mladića imenovala za komandanta Glavnog štaba te vojske.[204]

---

197 Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, str. 448. Ta je, po Joviću, **operacija**, za rukovodstvo velikosrpskog pokreta, "**bila isuviše značajna, a za Srbe u BiH, vjerujem, još značajnija**", jer su "**dobili svoju vojsku**".

198 Ibid., str. 448. S tim u vezi, Jović navodi smiješnu ocjenu da povlačenje, po njemu, "**10-15% preostalih građana SRJ iz JNA u BiH**", što predstavlja "**svega oko 10.000 ljudi", "nije ni tehnički ni saobraćajni problem", već je problem "što je Branko Kostić nedavno neoprezno izjavio da on, kao 'potpredsednik Predsedništva' SFRJ, nikada neće potpisati naređenje o povlačenju JNA iz Bosne i Hercegovine, a takođe, što je Milan Panić izjavio da se vojska iz Bosne i Hercegovine neće povući za 5 do 7 godina, iako je ta republika međunarodno priznata kao nezavisna država. Javnost je to vrlo ozbiljno primila, a oni obojica uopšte nisu ozbiljno razmišljali kad su takve izjave davali. Kako mi možemo na silu držati svoju armiju u nekoj drugoj nezavisnoj državi mimo njene volje, a da ne bude proglašena nepoželjnom**".

199 Ibid.

200 Ibid. Momčilo Krajišnik je, po Borisavu Joviću, postavljao "**seriju pitanja: kako će se ta vojska finansirati, ko će im davati plate, ko će im obezbediti penzije, itd.",** što, piše Jović, **"sve kao problem postoji, ali nije opredeljujući za naš razgovor**".

201 Ibid.

202 Ibid. Borisav Jović pogrešno navodi (ili je u pitanju tehnički propust) da je tada dogovoreno da se na mjesto generala **Vukovića** postavi general Ratko Mladić. Istoga dana u Banjoj Luci (tj. 30. aprila) general Blagoje Adžić saslušao je izvještaje o situaciji od generala Momira Talića (komandanta Banjalučkog), Ratka Mladića (Kninskog) i Špire Nikovića (Bihaćkog) korpusa i dogovorio se oko obrazovanja "**nove vojske srpske BiH**." Blagoje Adžić izbjegao je da kaže bilo šta o tome, ali su to uradili lokalni srpski političari (kao naprimjer Radoslav Brđanin), koji su izjavili: "**Mi moramo ovdje odmah angažovati krajiško stanovništvo radi obrazovanja jedinstvenih oružanih snaga za zaštitu Kninske krajine, Like, Korduna, Banije, zapadne Slavonije i Bosanske krajine...**", a u "**sastavu vojske našle bi se snage Kninskog, Bihaćkog, Banjalučkog, Tuzlanskog, Sarajevskog, Bilećkog i petog korpusa RV i PVO, čija bi organizacijska struktura bila prilagođena konkretnim uslovima....**" Radaković, str. 137-138.

203 AIIZ, inv. br. 5352, *Zapisnik*, *Dopuna izjave generala Đorđa Đukića*; Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 14, nap. 22.

204 „ZAPISNIK sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održane 12. maja 1992. godine u Banja Luci", u: ***Ja sam za ratnu opciju***, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007, str. 5-103; **AIIZ**, inv. br. 3-1217, *Odluka o formiranju Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 03-234/92, 12. maj 1992; **ICTY**, Predmet: Br. IT-02-54-T, paragraf 397; Radaković, str. 137-138; Biserko, „Srpska elita...", str. 227; Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 14; **ICTY**, Predmet: Br. IT-94-1T, *Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka*, 5. juni 1996, str. 5. Tom "odlukom" su, po generalu Ratku Mladiću, "**stvoreni uslovi da se od naoružanog naroda i pripadnika srpskog naroda iz redova bivše JNA i raspoloživih sredstava i opreme izvrši transformacija jedinica i formira Vojska Srpske Republike koja se stvarala u jeku borbi od Grahova do Trebinja**" (AIIZ, inv. br. 2-2681, Glavni štab Vojske Srpske Republi-

Novoformirani Glavni štab Vojske Srpske republike BiH je preuzeo funkciju najviše komande Vojske Savezne republike Jugoslavije na teritoriji Bosne i Hercegovine, koju je do tada imala Komanda 2. vojne oblasti.[205]

General Ratko Mladić je u takvoj konstelaciji 10. maja 1992, u svojstvu oficira Vojske Jugoslavije, postavljen za komandanta 2. vojne oblasti i od tada je do 19. maja imao dvojnu funkciju: bio je na čelu 2. vojne oblasti, ugašene 19. maja, i novoformirane Vojske Srpske republike BiH, što je dogovoreno 30. aprila 1992. na spomenutom sastanku u Beogradu. Time je obezbijeđen kontinuitet rukovođenja i komandovanja oružanim snagama Savezne republike Jugoslavije u Republici Bosni i Hercegovini.

U nadležnost novoformiranog Glavnog štaba VSrRBiH ulazila je glavnina 2. vojne oblasti i manji dio 4. vojne oblasti. Od ostalih dijelova 2. vojne oblasti formirana je Vojska Republike srpska krajina, a snage 1, 3. i 4. vojne oblasti, raspoređene na teritoriji Srbije i Crne Gore, ušle su u sastav "treće srpske vojske" (Vojska SR Jugoslavije). Na taj način je organizacijska struktura JNA, ostavljajući mogućnost dvostrukog tumačenja, "prilagođena konkretnim uslovima...".[206]

Prikrivajući dotadašnje vojne aktivnosti i u nastojanju da istakne vlastiti subjektivitet, Predsjedništvo Srpske republike BiH je 20. maja 1992. proglasilo opću mobilizaciju "svih građana SR BiH, kako na teritoriji Republike, tako i onih koji žive van Republike". Toj mobilizaciji podlijegali su svi muškarci od 18 do 60, a žene od 18 do 55 godina starosti te neophodna materijalna sredstva. Zavedena je i opća radna obaveza.[207]

Predsjedništvo Srpske republike BiH je juna 1992. donijelo odluku o formiranju, organizaciji i formaciji Vojske Srpske republike BiH.[208] U sastav te vojske ušle su snage 9 (Kninskog), 10 (Bihaćkog), 5 (Banjalučkog), 17 (Tuzlanskog), 4 (Sarajevskog), 13 (Bilećkog) i Petog vazduhoplovnog (RV i PVO) korpusa JNA. Tako je ta vojska sastavljena i zasnovana na korpusima 2. vojne oblasti, čime je reorganizacija svedena na preimenovanje korpusa JNA u korpuse Vojske Srpske republike BiH:

- **1. krajiški korpus** (od jedinica 5. korpusa JNA), sa sjedištem u Banjoj Luci;
- **2. krajiški korpus** (od jedinica 9. i 10. korpusa JNA), sa sjedištem u Drvaru;
- **Istočnobosanski korpus** (od jedinica 17. korpusa JNA), sa sjedištem u Bijeljini;
- **Sarajevsko-romanijski korpus** (od jedinica 4. korpusa JNA), sa sjedištem u Sarajevu;
- **Hercegovački korpus** (od jedinica 13. korpusa JNA), sa sjedištem u Bileći;
- **Vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana**, sa sjedištem u Banjoj Luci.[209]

Navedeni korpusi kopnene vojske imali su: komandu korpusa, sa prištapskim jedinicama, 8-12 pješadijskih brigada, po jednu-dvije mehanizovane ili tenkovske brigade, po jedan ili dva artiljerijska puka, po jedan protivoklopni artiljerijski puk, po jedan artiljerijskoraketni puk PVO, po jedan inžinjerijski puk, po jedan sanitetski bataljon, po jedan bataljon vojne policije, po jedan bataljon veze, po jednu ili dvije automobilske čete, zatim ABHO i pozadinske jedinice, te ustanove i po potrebi druge specijalizovane jedinice, u

ke, *EKSPOZE komandanta Glavnog štaba, general-potpukovnika Ratka Mladića, o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1). Ta je "odluka", tvrdi general Ratko Mladić, omogućila "**naoružanom narodu, Srbima u bivšoj JNA i raspoloživom materijalu i opremi da transformiše jedinice i formiraju Vojsku Republike Srpske**".

205 AIIZ, inv. br. 5352, Zapisnik, *Dopuna izjave Đorđa Đukića*; Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 14. Komanda 2. vojne oblasti je, po kazivanju generala Đorđa Đukića, ugašena 19. maja 1992, naređenjem Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, kojim je konkretizovano njeno "transformisanje" u "Vojsku Srpske Republike BiH".

206 Na teritoriji Srbije i Crne Gore 16. juna 1992. ukinute su vojne oblasti i armija je ponovo postala najviša strategijska organizacijska cjelina Vojske Jugoslavije, a činile su je: 1, 2. i 3. armija korpusnog i brigadnog sastava. Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 14, nap. 23.

207 **AIIZ**, inv. br. 2-2654, Komanda 1. krajiškog korpusa, Op.str.pov. broj: 467-2, 21. maja 1992.

208 **AIIZ**, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike, *EKSPOZE komandanta Glavnog štaba, general-potpukovnika Ratka Mladića, o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1-3.

209 **AIIZ**, inv. br. 5352, *Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića*; Radaković, str. 137-138; Biserko, „Srpska elita...", str. 227; Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 14; **AIIZ**, inv. br. 2-2870, Komanda Bilećkog korpusa, *Zapovijest za artiljerijska dejstva*, Str.pov. broj: 32, 19. april 1992; Isto, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike, *EKSPOZE komandanta GŠ, general-potpukovnika Ratka Mladića, o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju Vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 3; Hećo, str. 236-237. **Ratno vazduhoplovstvo** formirano je od 2. i 5. korpusa ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane JNA, koji je preuzeo mobilizacijsku i teritorijalnu infrastrukturu, s najvažnijim skladištima koja su i dalje popunjavana iz Srbije i Crne Gore. Tako su njihove prištapske jedinice i jedinice korpusne podrške ostale u istoj ulozi, s novom oznakom.

zavisnosti od zone odgovornosti i topografsko-taktičke konfiguracije zemljišta.[210]

Pod neposrednom komandom Glavnog štaba Vojske Srpske republike BiH septembra 1992. bilo je šest operativnih sastava (pet korpusa kopnene vojske i Vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana), "sa jasno razgraničenim zonama odgovornosti, zadacima i nadležnostima". Stanje popunjenosti jedinicama bilo je različito. Jedinice i ustanove neposredno potčinjene Glavnom štabu (tzv. prištapske jedinice) i jedinice RV i PVO bile su najslabije popunjene (33-44%). Operativni sastavi bili su popunjeni 76-108%. Međutim, pojedine združene taktičke jedinice unutar korpusa, "zbog pomanjkanja vojnih obveznika određenih specijalnosti", septembra 1992. ili još nisu bile formirane ili su bile minimalno popunjene. To se posebno odnosilo na jedinice tehničkih rodova (artiljerija, protivvazdušna odbrana, inžinjerija i veza). Neke su brigade bile popunjene i do 400% u odnosu na propisanu formaciju.[211]

Krajem 1992. formiran je i šesti korpus kopnene vojske - **Drinski korpus**, sa sjedištem u Vlasenici.[212]

Vojska Srpske republike BiH nosila je uniforme i činove koje su nosili pripadnici JNA i Teritorijalne odbrane, s tim što je promijenjena oznaka na kapama. Ranije je bila zastava plavo-bijelo-crvena i pisalo je „JNA". Poslije 19. maja oznaka "JNA" je skinuta, a osnovnu oznaku na kapama činila je "Srpska zastava, a na lijevoj nadlaktici srpska zastava na kružnoj podlozi sa natpisom 'Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine'".[213]

Komande i jedinice JNA su, u skladu s odlukama velikosrpskog rukovodstva i lično Miloševića, "činile kičmu Vojske Republike Srpske, sa kompletnim naoružanjem i opremom. Ta vojska je, uz puni oslonac na srpski narod i njegovu svestranu podršku", "preuzela front JNA" u Bosni i Hercegovini.[214]

JNA je predavanjem fronta Vojsci Srpske republike BiH, prema generalu Milutinu Kukanjcu, predala efektivno okupiranu teritoriju Bosne i Hercegovine. To je, po njemu, iznosilo "najmanje 50 odsto" ukupne teritorije Bosne i Hercegovine.[215]

Značajan broj starješina (srpski oficiri i podoficiri) porijeklom iz Srbije i Crne Gore nije napustio Bosnu i Hercegovinu. U Vojsci Republike Srpske je maja 1992. bilo dosta starješina koji nisu bili državljani Bosne i Hercegovine. Jedan broj takvih se izjasnio da bude premješten na teritoriju Savezne republike Jugoslavije. Međutim, oni nisu mogli napustiti Bosnu i Hercegovinu, jer je GŠ VSrRBiH to zabranio.[216] Bosnu i Hercegovinu su napustili vojnici na odsluženju vojnog roka (oko 8.000: Srbi, Albanci, Crnogorci i Muslimani) i pitomci vojnih škola, porijeklom iz Srbije i Crne Gore. Vojnici Srbi porijeklom iz Bosne i Her-

---

210 **AIIZ**, inv. br. 2-2663, Komanda 2. krajiškog korpusa, Str.pov. broj: 32-1, 2. juni 1992; Domazet, „Uloga JNA kao imperijalne sile u bosansko-hercegovačkom ratu", str. 13, slika 6.

211 **AIIZ**, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike, *EKSPOZE komandanta GŠ, general-potpukovnika Ratka Mladića, o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju Vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1-3.

212 **ICTY**, Predmet: Br. IT-98-33, Tužilac protiv Radislava Krstića, Optužnica, Hag, 30. oktobar 1998, u: ***Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991. - 1995, Dokumenti i svjedočenja***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1999, str. 550; Hećo, str. 237; Velid Šabić, ***Genocid u srednjem Podrinjuv1992.-1995***., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 65. Drinski korpus formiran je, između ostalog, izazovom razvučenog lanca istočnobosanskih enklava: Goražda, Žepe, Srebrenice, te Konjević-Polje - Cerska, na prostoru koji je bio uvršten u prioritete velikosrpske osvajačke strategije.

213 **AIIZ**, inv. br. 3-1217, *Odluka o formiranju Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 03-234/92, 12. maj 1992; **ICTY**, Predmet: Br. IT-94-1T, *Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka*, 5. juni 1996, str. 48-49.

214 Kadijević, str. 148; **AIIZ**, inv. br. 2-2681, Glavni Štab Vojske Srpske Republike, *EKSPOZE komandanta GŠ, general-potpukovnika Ratka Mladića, o ostvarenim rezultatima na frontu, stanju vojske Srpske Republike, problemima i zadacima u narednom periodu*, septembar 1992, str. 1; **AIIZ**, inv. br. 2-2571, *Informacija o događajima u Banja Luci od 10-17. septembra 1993, Izlaganje generala Milana Gvere na sjednici Narodne Skupštine Republike Srpske, Banja Luka, 29. septembar 1993*.

215 TV *SRNA*, Emisija MOJ GOST - MOJA ISTINA, autora Riste Đoge, 12. juli 1994. U toj emisiji general Milutin Kukanjac je, pored ostalog, izrazio žaljenje što su neka područja koja je JNA zauzela kasnije izgubljena, kao naprimjer lijeva obala Neretve, Žuč, Mojmilo, itd.

216 **AIIZ**, inv. br. 2-2745, Komanda 1. krajiškog korpusa, Pov.broj: 12/1-291, 30. maj 1992. Krajem maja 1992. starješine koji nisu bili državljani Bosne i Hercegovine, a izjasnili su se da budu premješteni na teritoriju Savezne republike Jugoslavije, stalno su komandama, jedinicama i ustanovama VSrRBiH postavljali pitanja o svom premještaju. Zbog toga je Komanda 1. krajiškog korpusa 30. maja dala sljedeće objašnjenje, pozivajući se na akt Glavnog štaba Vojske Republike srpske Bosne i Hercegovine, Pov.broj: 25/143-1, od 19. maja 1992:

"**1. Zamjena preostalih pripadnika JNA, državljana SRJ, koji su izrazili želju da odu u tu državu izvršiće se kada se steknu uslovi za to i dobiju odgovarajuću zamjenu;**

2. njihov odlazak iz jedinice moguć je samo po odobrenju komandanta korpusa, organizovano i planski uz propisanu dozvolu i naredbu o premještaju;

3. svako samovoljno napuštanje jedinice i položaja predstavlja dezerterstvo i biće na teritoriji *Srpske Republike BiH* sprečeno, a prema pojedincima će se preduzimati odgovarajuće mere. Prema istim će biti preduzimane mere i u Saveznoj Republici Jugoslaviji i u JNA."

cegovine koji su se nalazili van Bosne i Hercegovine vraćeni su u Bosnu i Hercegovinu i ušli su u jedinice VSrRBiH.[217]

Kao što su komande, jedinice i ustanove JNA činile "kičmu" novoformirane Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine, to se, pored ostalog, odnosilo i na njenu kadrovsku strukturu. U osnovi ih je činio oficirski kadar komandi i jedinica JNA od kojih su preimenovanjem nastale.[218]

Vojska Republike Srpske bila je podređena Vojsci Jugoslavije, posebno u pogledu dejstava. U suštini je formiranje i "djelovanje" Vojske Republike Srpske bilo samo pravna fikcija u nastojanju da se zamaskira i prikrije učešće JNA/Vojske Jugoslavije u agresiji i genocidu u Bosni i Hercegovini. Vojska Republike Srpske je vojska Srbije i Crne Gore, odnosno Savezne republike Jugoslavije.[219]

Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) ostvarivala je efektivno rukovođenje i kontrolu nad snagama "bosanskih Srba", koje su, kao "dio vojne organizacije SRJ", djelovale kao organ Savezne republike Jugoslavije, koja je (Savezna republika Jugoslavija) "provodila vojne operacije neophodne za uspostavljanje Velike Srbije".[220]

Vojska Srpske republike BiH je, pored žive sile, naročito aktivnih oficira, dobila "cjelokupno naoružanje, municiju..." i druga sredstva (gorivo, opremu) kojima je u Bosni i Hercegovini raspolagala JNA. Sva pokretna i nepokretna imovina JNA je, preimenovanjem 2. vojne oblasti, odlukom SSNO-a predata VSrRBiH. Istovremeno su i savezne rezerve (oko 40.000 tona goriva, 3/4 dizela i 1/2 benzina, te između 1.000 i 1.200 tona kerozina) predate odgovarajućom odlukom u nadležnost te kolaboracionističke tvorevine.[221]

Komande, jedinice i ustanove kolaboracionističke Vojske Srpske republike BiH su i kasnije u kontinuitetu, za sve vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, dobijale pogonsko gorivo, sanitetski materijal, materijalno-tehnička sredstva i drugu robu na području Savezne republike Jugoslavije.[222]

JNA/Vojska Jugoslavije operativno je planirala, pripremala, koordinirala, usmjeravala i vodila borbene operacije u Bosni i Hercegovini i protiv nje. Jedinice JNA/VJ te specijalne jedinice Ministarstva za unutrašnje poslove Republike Srbije učestvovale su u ofanzivnim dejstvima na teritoriji Bosne i Hercegovine, uključujući padobranske i diverzantske snage. Strateški i operativni planovi upotrebe komandi i jedinica Vojske Srpske republike BiH izrađivani su u Generalštabu Vojske Jugoslavije u Beogradu, a zatim su, po već razrađenoj liniji rukovođenja i komandovanja, dostavljani Glavnom štabu Vojske Srpske republike BiH, kao operativno-taktičkom nosiocu na realizaciju i izvršenje. Ta je vojska (JNA/VJ) sve naredbe izdavala

---

217 **AIIZ**, inv. br. 2-2559; **ICTY**, Predmet: Br. IT-94-1T, *Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996*, str. 34 i 77-78. Na području Bosne i Hercegovine su i poslije 19. maja 1992. ostale starješine, vojnici i građanska lica rođeni na tom području, kao i na teritoriji Republike srpska krajina. Pored toga, na tom su prostoru, prema planu Personalne uprave SSNO-a i Naređenja (zamjenika) načelnika Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, generala Živote Panića, od 11. maja 1992, ostale i starješine, vojnici i građanska lica JNA, radi popune Teritorijalne odbrane i milicije Srpske republike Bosne i Hercegovine, kao i RSK porijeklom iz SR Jugoslavije (Srbije i Crne Gore).

218 U neposrednom izvršenju zločina u Bosni i Hercegovini Dragomir Milošević je, kao pripadnik Glavnog štaba 30. kadrovskog centra Generalštaba Vojske Jugoslavije, Vojne pošte 3001 - garnizon u Beogradu, bio na službi u Vojsci Republike Srpske - Vojna pošta - 7598 Lukavica - Sarajevo (komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa), gdje je 17. maja 1995. ranjen "tokom izvođenja borbenih dejstava na objektu 'Bosut' u širem rejonu Zlatišta kod Sarajeva". On je 10. septembra 1996. pokrenuo postupak protiv Savezne republike Jugoslavije radi naknade štete po osnovu ranjavanja. Milošević je, prema Presudi Drugog opštinskog suda u Beogradu, od 9. jula 2001, "u vreme povređivanja bio profesionalni oficir Vojske Jugoslavije, od koje je i primao svo vreme platu, te da je njegovo učešće na ratištu u širem rejonu Zlatišta kod Sarajeva bilo svakako uz saglasnost, odnosno saznanje Generalštaba Vojske Jugoslavije, jer bi u protivnom bilo kakav neovlašćeni odlazak tužioca, kao profesionalnog oficira Vojske Jugoslavije na ratište u drugu međunarodno priznatu državu povlačilo prestanak radnog donosa, a takva mera tužiocu nije izrečena od strane njegovih pretpostavljenih, niti su u tom smislu do završetka rasprave pred ovim sudom o istom pruženi dokazi". Stoga je Drugi opštinski sud u Beogradu presudio da "u konkretnom slučaju postoji odgovornost tužene Države SRJ za štetu koju je tužilac pretrpio i to po principu objektivne odgovornosti na osnovu člana 174. Zakona o obligacionim odnosima, jer se radi o šteti nastaloj od opasne delatnosti". **AIIZ**, inv. br. 2-3245, OKRUŽNI SUD U BEOGRADU, *PRESUDA*, XIV-P-br. 5410/99, 9. juli 2001; Čekić i drugi, ***Zločini nad djecom Sarajeva***, str. 98.

219 **ICTY**, Predmet br. IT-94-1-A, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, ZVANOG "DULE", *IZDVOJENO I RAZLIČITO MIŠLJENJE SUDIJE MCDONALD O PRIMJENJIVOSTI ČLANA 2. STATUTA*, Hag, 7. maj 1997, paragraf 7.

220 Ibid., paragrafi 1-34.

221 Radaković, str. 137; **ICTY**, Predmet br. IT-94-1T, *Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996*, str. 28-29 i 47-49; **AIIZ**, inv. br. 5352, *Zapisnik, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića*; Isto, inv. br. 5348, *Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića*; Isto, inv. br. 5350, *Zapisnk, Dopuna izjave generala Đorđa Đukića*.

222 **AIIZ**, inv. br. 2-2857, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, *Ovlaštenje*, Broj: 197-1/94, 8. februara 1994,; Isto, inv. br. 2-2858, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, *Ovlaštenje*, Broj: 256-2/94, 23. februar 1994, Isto, inv. br. 2-2861, Komanda 4. ozrenske lake pješadijske brigade, *"ŽIROSKOP BEOGRAD"*, Broj: 406-1/94, 10. april 1994.

u Beogradu i dostavljala ih i svojim snagama u Bosni i Hercegovini (VSrRBiH), koje su redovno izvještavale svoju vrhovnu komandu (u Beogradu). Te dvije komponente bile su sastavni dijelovi jedinstvenih oružanih snaga. Kadrovska politika Vojske Republike Srpske i sve druge zločinačke aktivnosti u Republici Bosni i Hercegovini i protiv nje vođeni su preko 30. kadrovskog centra Generalštaba Vojske Jugoslavije (Vojna pošta 3001) u Beogradu, čiji je komandant (od 20. maja 1992) bio general Mladić, oficir Vojske Jugoslavije i državljanin Srbije, odakle je (iz i preko Beograda), pored ukupne logističke podrške, planiranja i drugih potreba za vođenje agresije, vođena i redovna službena korespondencija, kao i telefonske veze.[223]

Savezna republika Jugoslavija je i preko preduzeća iz Srbije i Crne Gore osiguravala logistiku (najsavremenije radarske centre, vazduhoplovne baze, stručnu pomoć, komunikacije, obavještajnu službu, naoružanje, municiju, opremu) za Vojsku Srpske republike BiH.[224]

VSrRBiH je finansirana iz Beograda. Ta vojska je naredbodavnu, izvršnu i platnu funkciju obavljala preko Vojske Jugoslavije. Aktivni sastav (oficiri, podoficiri i građanska lica u JNA) te vojske redovno je primao plaće i penzije iz Beograda, od Vojske Jugoslavije, odnosno Savezne republike Jugoslavije. Na platnom spisku Vojske Jugoslavije u Saveznoj republici Jugoslaviji nalazile su se sve starješine JNA koje su raspoređene ili kasnije upućene u VSrRBiH. General Đorđe Đukić (pomoćnik komandanta GŠ VSrRBiH za pozadinu) na sastanku u Komandi 1. krajiškog korpusa u Banjoj Luci, 4. juna 1992, govorio je o finansiranju VSrRBiH. S tim u vezi, on je, pored ostalog, tada rekao: "Savezna vlada će finansirati ovu vojsku sa brojnim stanjem od 19. maja 1992. koje je bilo na njenom računu", te da je "Vlada Srpske BiH donijela odluku o finansiranju vojnih obveznika - razlika".[225]

Savezna republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora), učestvujući u osvajačkim ratovima u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini, izdržavala je "70.000 vojnika u Vojsci Republike Srpske Krajine /i/ oko 200.000 vojnika u Vojsci Republike Srpske i Vojsku Jugoslavije, a to je skoro pola miliona vojnika".[226]

Aktivna vojna lica (oficiri, podoficiri i vojnici po ugovoru) i radnici u Vojsci Republike Srpske dobijali su lične dohotke od Vojske Jugoslavije (radne liste su radi isplate dostavljane u Vojno računski centar Generalštaba Vojske Jugoslavije Beograd).[227] I isplatu naknada troškova aktivnim vojnim licima i radnicima za trupno putovanje za vrijeme provedeno na izvršenju zadataka u komandama i jedinicama VRS-a vršio je Računski centar Ministarstva za odbranu Vojske Jugoslavije u Beogradu.[228] Isplata čekova Poštanske štedionice Beograd aktivnim vojnim licima, vojnicima po ugovoru i radnicima u toj kolaboracionističkoj vojsci realizovana je preko Vojno-računskog centra Generalštaba Vojske Jugoslavije dva puta u toku mjeseca (za tekući mjesec).[229]

Preko 30. kadrovskog centra Generalštaba Vojske Jugoslavije u Beogradu obračunavana je plaća i druge prinadležnosti, kao što su: penzijski staž, odvojeni život, liječenje, ovjera zdravstvenih knjižica, molbe za stanove, školovanje oficira, odmarališta i dr. Oficiri i civilna lica u VSrRBiH, koji su vođeni u 30. kadrovskom centru, u Generalštabu Vojske Jugoslavije,

223 **ICTY**, Predmet: Br. IT-94-1T, *Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996*, str. 32; **AIIZ**, inv. br. 2-2559; Isto, inv. br. 5339, *Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića*; Isto, inv. br. 5345, *Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića*.

224 **ICTY**, Predmet: Br. IT-02-54-T, paragrafi 62 i 406; **ICTY**, Predmet: Br. IT-94-1T, *Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996*, str. 32; *Slobodna Bosna*, 19. juni 2003, str. 18; AIIZ, inv. br. 5347-5354; Municiju, minsko-eksplozivna i druga ubojita sredstva, uključujući i mine za minobacače, Vojska Srpske republike BiH je u kontinuitetu obezbjeđivala od proizvođača municije u Jugoslaviji, kao što su: *Prvi partizan* (Užice); *Sloboda* (Čačak) i *Krušik* (Valjevo) - AIIZ, inv. br. 5348, *Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića*; Isto, inv. br. 2-2733, Glavni štab Vojske Republike Srpske, Sektor za pozadinu, Pov. br. 12/10-22, 23. januar 1994.

225 **AIIZ**, inv. br. 2-2556; Isto, inv. br. 5348, *Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića*, Isto, inv. br. 2-2743, Komanda 2. krajiškog korpusa, Pov.broj: 23/35-273/1, 26. mart 1993; Isto, inv. br. 2-2563, *Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 4. juni 1992*, str. 243; **ICTY**, Predmet: Br. IT-94-1T, *Dokazni materijal svjedočenja pukovnika JNA Osmana Selaka, 5. juni 1996*, str. 28-29, 49 i 62-64. Plaćanje oficirskog kadra VSrRBiH od kraja 1993. vršeno je preko 30. kadrovskog centra (ustanova Vojske Jugoslavije). To je urađeno novembra 1993. odlukom Vrhovnog saveta odbrane, zaduženim za odbrambenu politiku SR Jugoslavije (sastavljen od saveznog i predsjednika dviju republika), a kojim je upravljao Slobodan Milošević. Mjesečna davanja za taj centar iznosila su oko 1.600.000 DM. Na platnom spisku Vojske Jugoslavije između 1993. i 1997. nalazilo se **oko 4.000 oficira** u Vojsci Srpske republike BiH. **Dani** (Sarajevo), 20. juni/lipanj 2003, br. 314, str. 14.

226 **AIIZ**, inv. br. 2-4250, Generalštab Vojske Jugoslavije/Kabinet načelnika, *Završna reč predsednika Savezne Republike Jugoslavije akademika Dobrice Ćosića na sastanku Štaba Vrhovne komane, dana 27. maja 1993.godine u Dobanovcima.*

227 **AIIZ**, inv. br. 2-2742, Komanda 30. lpd, Pov.broj: 86-76, 6. mart 1993.

228 **AIIZ**, inv. br. 2-2743, Komanda 2. krajiškog korpusa, Pov.broj: 23/35-273/1, 26. mart 1993.

229 **AIIZ**, inv. br. 2-2744, Komanda 2. krajiškog korpusa, Int.broj: 23/35-301, 5. april 1993.

primali su iste plaće kao i te kategorije vojnih lica u Saveznoj republici Jugoslaviji.[230]

Profesionalnim vojnicima Vojske Jugoslavije na službi u komandama, jedinicama i ustanovama VRS-a je, na osnovu člana 156. i 157. Zakona o Vojsci Jugoslavije, priznavano pravo na staž osiguranja u dvostrukom trajanju[231] i pravo na naknadu za službu pod otežanim (posebnim) uslovima 34-38 %.[232]

U toku sprovođenja referenduma za samostalnu, nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu[233] (u noći između 29. februara i 1. marta 1992) paravojna organizacija SDS pod neposrednim vođstvom vrha stranke postavila je barikade na komunikacijama širom Bosne i Hercegovine, s akcentom na potpunoj blokadi Sarajeva. Te aktivnosti je tolerisala, podržala i u određenoj mjeri koordinirala JNA.

Opsada grada Sarajeva, političkog, kulturnog, privrednog i društvenog centra i glavnog grada Bosne i Hercegovine, bila je od strateške važnosti za ostvarenje planirane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.[234] Na osnovu raspoloživih podataka pouzdano se može utvrditi da je opsada Sarajeva, u cilju njegovog zauzimanja, brižljivo pripremana u visokim vojnim krugovima JNA i uz punu saradnju sa SDS-om. O tome nedvosmisleno govore činjenice, a posebno raspored artiljerije oko grada.[235]

Oružane snage koje su držale Sarajevo pod opsadom, s dominantnih položaja na brdima oko grada, sprovodile su smišljenu, koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu, sistematsku, snažnu, neselektivnu, prekomjernu i nesrazmjernu kampanju granatiranja civilnog stanovništva i civilnih područja Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja, od čega je ubijeno i ranjeno na hiljade civila. Te snage su, također, sprovodile koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu i sistematsku kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijeno i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce. Ti napadi bili su takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje.[236]

230 **AIIZ**, inv. br. 2-1082 do 2-1104; Isto, inv. br. 5348, *Zapisnik, Izjava generala Đorđa Đukića*; Isto, inv. br. 5339, *Zapisnik, Dopuna izjave pukovnika Alekse Krsmanovića*; Isto, inv. br. 2-2563, *Radna zabilješka pukovnika JNA Osmana Selaka, 4. juni 1992*, str. 243-244.

231 **AIIZ**, inv. br. 2-2751, GŠ VJ, Sektor za popunu, mobilizaciju i sistemska pitanja, Personalna uprava, *REŠENJE*, Pov.broj: 14-2649/162, 30. august 199 ; Isto, inv. br. 2-2755, Komanda 2. krajiškog korpusa, Pov.broj: 6/8-73, 6. august 1994; Isto, inv. br. 2-3045, Pandurević Jovana Vinko, major pješadije, 18. juli 1994, Beograd, *IZVEŠTAJ O PRIJEMU DUŽNOSTI* komandanta lake pešadijske brigade, u Korpusu KoV, u 30. kadrovskom centru, u Generalštabu Vojske Jugoslavije, dana 10. novembra 1993. Objašnjenja u vezi s regulisanjem staža osiguranja u dvostrukom trajanju za profesionalne vojnike (profesionalni oficiri, oficiri i podoficiri po ugovoru i vojnici po ugovoru) davao je 30. kadrovski centar Generalštaba Vojske Jugoslavije.

232 **AIIZ**, inv. br. 2-2752, Vojna pošta 7421, *REŠENJE*, Pov.broj: 1778-2/20, 3. decembar 1993; Isto, inv. br. 2-2754, Vojna pošta 3001 Beograd, *REŠENJE*, Pov. br. 6/8-59-12, 15. juli 1994. Starješinama na službi u Vojsci Republike Srpske, koji su na osnovu odluka Generalštaba Vojske Jugoslavije izvršavali zadatke "**na kriznom području**", pripadala je **naknada pod otežanim (posebnim) uslovima**.

233 Briselskom **Deklaracijom o Jugoslaviji** od 17. decembra 1991, na osnovu preporuka Badinterove (Robert Badenteur) **Arbitražne komisije** od 7. decembra, **konstatovana je disolucija (raspad) SFRJ** i republike pozvane da se **do 23. decembra 1991. izjasne o nezavisnosti**, s obećanjem da će ih priznati 15. januara 1992. Bosna i Hercegovina je blagovremeno podnijela **Prijavu** i odgovorila na **Upitnik** Arbitražne komisije, a do tog vremena bio je pripremljen i radni tekst Nacrta Ustava Republike Bosne i Hercegovine. Kasim Begić, ***Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.)***, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997, str. 31-53; Čekić, ***Agresija***, str. 547-548. Tog dana (15. januara 1992) objavljen je (novi) Izvještaj Badinterove Arbitražne komisije, u kome je konstituisanje Bosne i Hercegovine kao suverene i nezavisne države uslovljeno još jedino referendumom njenih građana, pošto su ostali uslovi iz decembarske Deklaracije Evropske zajednice bili ispunjeni. Na osnovu toga je Skupština Bosne i Hercegovine 26. januara 1992. donijela Odluku o raspisivanju referenduma o budućem statusu Republike. Referendum je zakazan i održan 29. februara i 1. marta 1992. Na referendum se od 3,253.847 upisanih birača, uprkos opstrukciji i pritisku Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine i uspostavljenih nelegalnih organa Republike srpske Bosne i Hercegovine u značajnom broju općina, **odazvalo** 2,073.568 ili 64,31 odsto ukupnog biračkog tijela. **Pozitivan odgovor** na referendumsko pitanje (*za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive)* dalo je 2,061.932 ili 63,95 odsto od potencijalnog broja glasača, odnosno 99,44 odsto od broja glasača koji su pristupili referendumskom izjašnjavanju (protiv referendumskog pitanja bilo je svega 6.037 birača ili 0,19 odsto glasačkog tijela Bosne i Hercegovine. Begić, str. 71-79; Čekić, ***Agresija***, str. 548-549.

234 Čekić i drugi, ***Zločini nad djecom Sarajeva***, str. 35-56; Merisa Karović-Babić, ***Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992.-1995.***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 39-49.

235 Ibid.; Mesud Šadinlija, „Prsten za glavu aždaje: Sarajevo u strateškim ciljevima Republike Srpske 1992.-1995.", **RADOVI**, knjiga XVII/3, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014, str. 370 i 372.

236 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi 14-15, 181, 184 i 206; **ICTY**, *SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA*, Hag, 12. decembar 2007, str. 1; **ICTY**, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragrafi 878-879, 909-910 i 913; ***1.479 dana opsade Univerziteta u Sarajevu - Dokumentacioni presjek o događanjima 1992.-1995. godine***, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007; Čekić i drugi, ***Zločini nad djecom Sarajeva***, str. 59; Karović-Babić, str. 53-61, 72-104, 108-168, 175-224, 229-329 i 332-345.

Od strahovitog granatiranja i veoma snažnih artiljerijskih i tenkovskih napada, uključujući i zapaljive granate, na civilne ciljeve u Sarajevu, zapaljena je Baščaršija, centar starog dijela grada Sarajeva, Nacionalna i univerzitetska biblioteka, Željeznička stanica, Zetra, Olimpijska dvorana i drugi objekti, čime su ključni objekti teško granatirani i uništeni. Granatirane su mnoge stambene zgrade u centru Sarajeva, usljed čega su mnoge zapaljene. Tržnice, tramvaji i punktovi za snabdijevanje vodom gađani su granatama. Žrtvama su nanošene teške povrede, zbog kojih su trpjeli ozbiljne tjelesne i duševne posljedice.[237]

Generali Ratko Mladić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević, Tomislav Šipčić i drugi oficiri Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) naređivali su granatiranje i uništavanje Sarajeva. Mladić i Galić naređivali su gađanje civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata.[238] General Milošević je, primjera radi, u prvoj polovini augusta 1994. naredio 4. mješovitom artiljerijskom puku da "pripremi vatre po rejonima Baščaršija i Vrbanja".[239] On je 6. aprila 1995. Ilidžanskoj brigadi izdao naređenje da "odmah pripremi lanser s jednom aviobombom i prenese bombu za lansiranje". U tom je naređenju stajalo: "Za cilj izabrati u Hrasnici ili Sokolović-Koloniji najunosniji cilj, gdje bi bile najveće ljudske i materijalne žrtve."[240] Kada je u pitanju naoružanje korišteno za granatiranje Sarajeva, Sarajevsko-romanijski korpus imao je direktnu podršku Vojske Jugoslavije.[241]

Srpski snajperisti (izrazito vješto i dobro obučeni) civile, među kojima su žene, djevojčice i dječaci raznih uzrasta, gađali su u njihovim domovima, dok su išli po hranu ili vodu i prikupljali drva da bi preživjeli, dok su išli na posao i dok su se vozili tramvajem, dok su bili kod kuće i obavljali svakodnevne poslove, razgovarali s komšijama, pili kahvu.[242]

Agresor je protiv civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata koristio i modifikovane aviobombe, težine 250 kg, opremljene raketnim motorima, koje su ispaljivane s mobilnih lansera, izrazito neprecizno i neselektivno oružje velike razorne moći.[243]

Jedan od "strateških ciljeva srpskog naroda" bila je podjela Sarajeva na "srpski i muslimanski" dio. Naime, Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine je, u skladu s naredbama rukovodstva velikosrpskog pokreta, tajnim dogovorom između Miloševića i Tuđmana o podjeli i uništenju Bosne i Hercegovine (26. mart 1991) i sporazumom o razgraničenju teritorija između Radovana Karadžića i Mate Bobana (u Gracu, krajem aprila, odnosno 6. maja 1992), 12. maja 1992, na 16. zasjedanju u Banjoj Luci, a na prijedlog Radovana Karadžića, donijela (na zatvorenoj sjednici) *Odluku o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.* Tada je taj kolaboracionistički organ velikosrpskog agresora otvoreno objavio zločinačke planove o zauzimanju Bosne i Hercegovine i posebno Sarajeva. Naime, riječ je o šest "strateških ciljeva" genocidnog karaktera:

"1. Državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice;
2. Koridor između Semberije i Krajine;
3. Uspostavljanje koridora u dolini reke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država;
4. Uspostavljanje granice na rekama Uni i Neretvi;
5. **Podela Grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo i uspostavljanje u svakom od delova efektivne državne vlasti**;
6. Izlazak Republike Srpske na more."[244]

Na skupu u Banjoj Luci je "razmatran plan na osnovu koga bi se obezbijedilo da Sarajevo postane politička prijestonica Republike Srpske".[245] Dr. Dragan Kalinić, ministar zdravlja Srpske republike Bosne

237 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 200; **ICTY**, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 937; Čekić i drugi, ***Zločini nad djecom Sarajeva***, str. 139-257; Karović-Babić, str. 53-61, 72-104, 108-168, 175-224, 229-329 i 332-345.

238 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi 733-753.

239 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 857.

240 Ibid., paragraf 854.

241 **AIIZ**, inv. br. 2-3240, Vojna pošta 7063, Str.pov.broj: 19/10532, 30. juni 1994.

242 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 937.

243 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragrafi 854 i 912; **ICTY**, SAŽETAK PRESUDE, RASPRAVNO VIJEĆE, Hag, 12. decembar 2007, str. 3-4; Šadinlija, „Prsten za glavu aždaje...", str. 378-379; Karović-Babić, str. 188-200 i 269.

244 *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, **Službeni glasnik Republike Srpske**, 26. novembar 1993.

245 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 726.

i Hercegovine, zalagao se za uništenje bolnice Koševo, a general Ratko Mladić je predložio da se Sarajevu u opsadi "uskrati snabdijevanje komunalijama od vitalnog značaja i da se za to optuži bosanska/Vladina strana",[246] odnosno Vlada Republike Bosne i Hercegovine.

Velikosrpski agresor je "usmjeravao granatiranje i snajpersko djelovanje na civile koji su obrađivali povrtnjake, čekali u redu za kruh, sakupljali vodu, išli na sahrane, kupovali na pijacama, vozili se tramvajima, sakupljali drva, ili jednostavno šetali s djecom ili prijateljima. Ljudi su ranjavani i ubijani čak i u vlastitim domovima mecima koji su ušli kroz prozore. Napadi na sarajevske civile često nisu imali veze s vojnim djelovanjima…".[247]

Uništavanjem komunalne i druge infrastrukture, prekidom dovoda električne energije, vode, plina, blokadom javnog saobraćaja i drugih komunalnih službi civilno stanovništvo je u opsadi kontinuirano iznurivano. Evidentan je bio nedostatak osnovnih životnih namirnica, što je stanovništvo Sarajeva dovodilo u situaciju borbe za biološki opstanak - glad, žeđ, nesanica, osjećaj nesigurnosti i besperspektivnosti, nedostatak osnovnih medikamenata i liječenja i dr., što je trebalo ubrzati biološko istrebljenje Bošnjaka koji su u opsadi bili dominantna nacionalna, etnička i vjerska grupa. Namjerno sprečavanje dostave lijekova jedan je od elemenata zločina genocida i sastavni dio radnji kojima se žele grupi nad kojom se planira genocid namjerno nametnuti takvi životni uvjeti sračunati na to da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja.

Snage agresora vršile su namjernu, koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu, sistematsku, bezobzirnu i snažnu kampanju granatiranja civilnih područja, objekata, civila i civilnog stanovništva iz artiljerijskog, minobacačkog i pješadijskog oružja. Najnaseljeniji dijelovi Sarajeva (gusto naseljene četvrti) bile su meta neselektivnog ili nasumičnog granatiranja. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce, pri čemu je vršen i teror nad civilnim stanovništvom, nanoseći mu tjelesne i psihičke patnje, usljed čega je veliki dio civilnog stanovništva živio u strahu, od čega su mnogi umrli.[248]

Civili i civilno stanovništvo namjerno su gađani dok su se bavili egzistencijalnim poslovima ili se nalazili na civilnim lokacijama. Napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje. Civili su gađani "na sahranama, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, dok su se vozili autom ili biciklom, kod kuće, dok su obrađivali vrtove, ložili vatru ili čistili smeće u Gradu, dok su bili u kupovini, za vrijeme sportskih događaja, na ulici, u redovima za vodu, hljeb i ogrjev i drugim poslovima i povodima".[249]

U Sarajevu pod opsadom, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, civili su, pored danonoćnog sistematskog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva i civilnih područja i objekata, svakodnevno strada(va)li "zbog okrutnog nedostatka hrane, vode, plina i struje, a i njihov život otežavaju konstantne prijetnje nadvijene nad gradom. Opsada je uništila cjelokupnu strukturu svakodnevnog života".[250] Civilno stanovništvo u Sarajevu, a posebno ranjena, nemoćna i bolesna lica, kao i porodilje i djeca, bilo je žrtva "kako direktnog napada tako i nestašice uzrokovane borbenim dejstvima".[251]

Kampanja rasprostranjenog, sistematskog i (ili) koherentnog granatiranja i snajperskog djelovanja civila i civilnog stanovništva djelovala je iscrpljujuće i bila je svakodnevna mora građana Sarajeva pod opsadom. Ubijanje, sakaćenje djece i starih osoba, dovođenje u oskudicu životnim namirnicama iznurenih građana, te rušenje, paljenje i uništavanje stambenih, kulturno-historijskih, obrazovnih, zdravstvenih, infrastrukturnih, vjerskih i drugih objekata od posebnog značaja za grad, velikosrpski agresor vršio je iz svih raspoloživih oruđa. Teškim artiljerijskim granatiranjem razorio je i uništio mnoge kulturno-historijske objekte zaštićene međunarodnim humanitarnim pravom: 2. maja 1992. zapalio je glavnu Poštu – PTT (sagrađenu 1913); 17.

246 Ibid.

247 **ICTY**, TUŽILAC PROTIV GENERALA STANISLAVA GALIĆA, *OPTUŽNICA*, paragraf 4/b, 26. mart 1999.

248 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi 2-7, 584 i dr.

249 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, brojni paragrafi kao i 220 i 584; **ICTY**, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, Hag, 5. decembar 2003, str. 2. Smail Čekić, ***Istraživanje žrtava genocida sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu - Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - Kult B, Sarajevo, 2007, str. 101-102.

250 NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YOUGOSLAVIE, Troisiéme report periodique ...., E/CN. 4/1994/6, 26. august 1993, par. 2; Čekić, ***Istraživanje***, str. 103.

251 Ibid., paragraf 24; Čekić, ***Istraživanje***, str. 103.

maja 1992. Orijentalni institut; 21. juna 1992. Hotel "Evropu" (sagrađen 1882); 25. augusta 1992. Narodnu i univerzitetsku biblioteku (sagrađenu 1896), Željezničku stanicu, Olimpijsku dvoranu, Baščaršiju (centar starog Sarajeva) i druge.[252]

Posebna karakteristika opsade grada Sarajeva bila je masovna upotreba teškog artiljerijskog oruđa (haubice, topovi i minobacači svih vrsta i kalibara), modifikovanih avionskih bombi i protivavionskog i snajperskog naoružanja po civilima i civilnom stanovništvu te civilnim objektima.

Granatiranje civila i civilnog stanovništva u Sarajevu pod opsadom bilo je namjerno usmjereno na civile. Granatiranje minobacačima bilo je svakodnevna pojava, s osnovnim ciljem ubijanja i ranjavanja civilnog stanovništva. Među brojnim primjerima te kampanje su granatiranja pijace Markale 5. februara 1994. i tržnice Markale 28. augusta 1995, kada je ubijeno 111 (68 na Markalama I i 43 na Markalama II) i ranjeno 245 (104 Markale I i 141 Markale II) civila. ICTY je u oba slučaja utvrdio da je te zločine izvršio Sarajevsko-romanijski korpus i da je granatiranje namjerno usmjereno na civile.[253]

Agresor je u Sarajevu za vrijeme opsade počinio brojne zločine i nad djecom, koja su, prema pravilima međunarodnog humanitarnog prava zaštićena od "svakog oblika nedoličnog napada". Mnoga djeca su ubijena (gađana) navođenim granatama i snajperima dok su čekala u redu da napune kanister vode, u redu za hljeb, u redu gdje je dijeljena humanitarna pomoć, dok su se igrala napolju, u školama - učionici s njihovom učiteljicom, u stanu, kući, na spavanju, dok su vozila bicikl, u blizini svojih domova, na ulici i sl.[254]

Pored biološkog i mentalnog uništavanja civila i civilnog stanovništva, velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti su danonoćno uništavali objekte zaštićene međunarodnim humanitarnim pravom, kao što su objekti namijenjeni zdravstvu, obrazovanju, sportu, kulturi i dr. Agresor je tokom opsade grada raznim artiljerijskim projektilima uništio ili teško oštetio stambene i posebno zdravstvene objekte (Klinički centar "Koševo", kompleks Državne bolnice, Kliniku za plućne bolesti "Podhrastovi", Zavod za hitnu medicinsku pomoć, Studentsku polikliniku, brojne domove zdravlja, pa čak i Kliniku za ginekologiju i porodilište "Zehra Muidović").[255]

Spaljivanjem Nacionalne i univerzitetske biblioteke i Orijentalnog instituta demonstrirana je namjera potpunog zatiranja višestoljetne kulture i civilizacije. Zločincima su, također, posebno važni ciljevi bili radio-televizijski centri i releji, kao i sve druge poštanske i telekomunikacijske veze.[256]

Artiljerijskim razaranjima grada, kao i uništavanjem i pljačkom prilikom napuštanja dijelova Sarajeva koji su Dejtonskim sporazumom pripali Federaciji Bosne i Hercegovine, srpske snage nanijele su gradu Sarajevu ogromne materijalne štete.

Opsada Sarajeva i široka i intenzivna kampanja zločinačkog divljanja po civilima i civilnim objektima Sarajeva u opsadi nezapamćena je u (novijoj) historiji čovječanstva. Od 1945. pa sve do agresije Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) na Republiku Bosnu i Hercegovinu nije zapamćeno da se glavni grad neke suverene i nezavisne države, članice Ujedinjenih nacija, na koju je (iz)vršena oružana agresija susjednih država, u kontinuitetu pune četiri godine takvom silinom terorište, dovodeći ga u stanja oskudica koje su podsjećale na srednji vijek. Staviti glavni grad suverene države pod opsadu, onemogućiti mu snabdijevanje hranom, vodom, energentima, lijekovima i uz to ga sistematski danonoćno granatirati, snajperisati, te na njega ispaljivati zabranjena sredstva, ubijati i sakati-

252 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 200; **ICTY**, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragraf 937.

253 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragrafi, 482, 493, 495-496; **ICTY**, ŽALBENO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA*, Hag, 30. novembar 2006, paragrafi 333 i 335; MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – *PRESUDA*, paragraf 325; **ICTY**, Predmet br. IT-98-29/1-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, *PRESUDA*, 12. decembar 2007, paragrafi 150, 671, 693, 695-702 i 714-724; 714-724; **ICTY**, *SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA*, Hag, 27. decembar 2007, str. 3; Karović-Babić, str. 141-168 i 209-224.

254 **ICTY**, Predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, *PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003. - brojni paragrafi uključujući i 584; **ICTY**, *SAŽETAK PRESUDE U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, 5. decembar 2003*, str. 2. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, pored ostalog, naučno istražujući zločine nad djecom Sarajeva u opsadi, 2010. objavio je identitet 524 ubijene djece, zatim strukturu ubijene djece po obilježjima starosti, spola, nacionalne pripadnosti, te prema odredbama prebivališta djece, mjestu izvršenja zločina po općinama, vremenu izvršenja i načinu izvršenja. Čekić i drugi, ***Zločini nad djecom Sarajeva***, str. 261-789 i 856-858.

255 ***1.479 dana opsade Univerziteta u Sarajevu - dokumentarni presjek o događanjima 1992-1995. godine***, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 5.

256 Ibid.

ti nezaštićene i izgladnjele civile, uglavnom Bošnjake, očigledni su elementi zločina genocida, (iz)vršeni s namjerom da se potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, kao nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva.

U kontekstu iznesenih činjenica, poseban značaj ima historijski podvig odbrane Sarajeva i Bosne i Hercegovine od nesmiljene agresije, čiji je nosilac u svojoj zoni odgovornosti bio 1. korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Generali Veljko Kadijević i Blagoje Adžić

Vojnici JNA

MI SMO ZA MIR

1. Samostalni pješadijski bataljon Koran-Pale
2. Skladište naoružanja i opreme TO Grada Sarajeva, Faletići
3. Kasarna “Jajce”
4. Kasarna “Zmajevac”
5. Komanda 2. VO
6. Osnovno komandno mjesto 2. vojišta Kasarna “Bosut”
7. Kasarna “Viktor Bubanj” - komandno mjesto Zaštitnog puka 2. vojišta, lokacija 2. bVP i Vojni sud
8. Kasarna “Maršal Tito” - Centar vojnih škola KoV
9. Vojna bolnica
10. Kasarna “Jusuf Džonlić”, autobataljon sa kapacitetima TTR-a
11. Kasarna “Slaviša Vajner Čiča” - 49. mtbr
12. Kasarna (Lukavica) - “Slobodan Princip Seljo”, 346. lap PVO i 240. ssrp PVO
13. Kasarna “Nedžarići” - bataljon veze
14. Skladište 130. vb u Kotorcu
15. Kasarna “Rajlovac” – Vazduhoplovno-tehnički školski centar
16. Kasarna “Butile”
17. Kasarna “Semizovac”
18. Kasarna “Blažuj”
19. Skladište “Žunovnica”
20. Kasarna “Ušivak”
21. Poligon i strelište “Vojkovići”
22. Bataljon “R” sastava za zaštitu FAMOS-a
23. Bataljon “R” sastava za zaštitu TRZ - Hadžići
24. Bataljon “R” sastava za zaštitu VTRZ - ORAO
25. Bataljon “R” sastava za zaštitu PRETISA
26. Bataljon “R” sastava za zaštitu ZRAKA
27. Kasarna “Pazarić”, poligon za obuku sa automatizovanim strelištem
28. Skladište “Misoča”
29. Skladište “Tilava”
30. Skladište “Koran”
31. Kasarna “Kiseljak“
32. Kasarna “Visoko“
33. Kasarna “Han-Pijesak“
34. Kasarna “Ustikolina“
35. Kasarna “Pilipovići“
36. Kasarna “Kosova”
37. Skladište “Višegrad“
38. Kasarna “Kalinovik“
39. Kasarna “Rudo“

LEGENDA

Jedinice JNA

Skladišta naoružanja
i vojne opreme

Raspored objekata JNA pred početak agresije

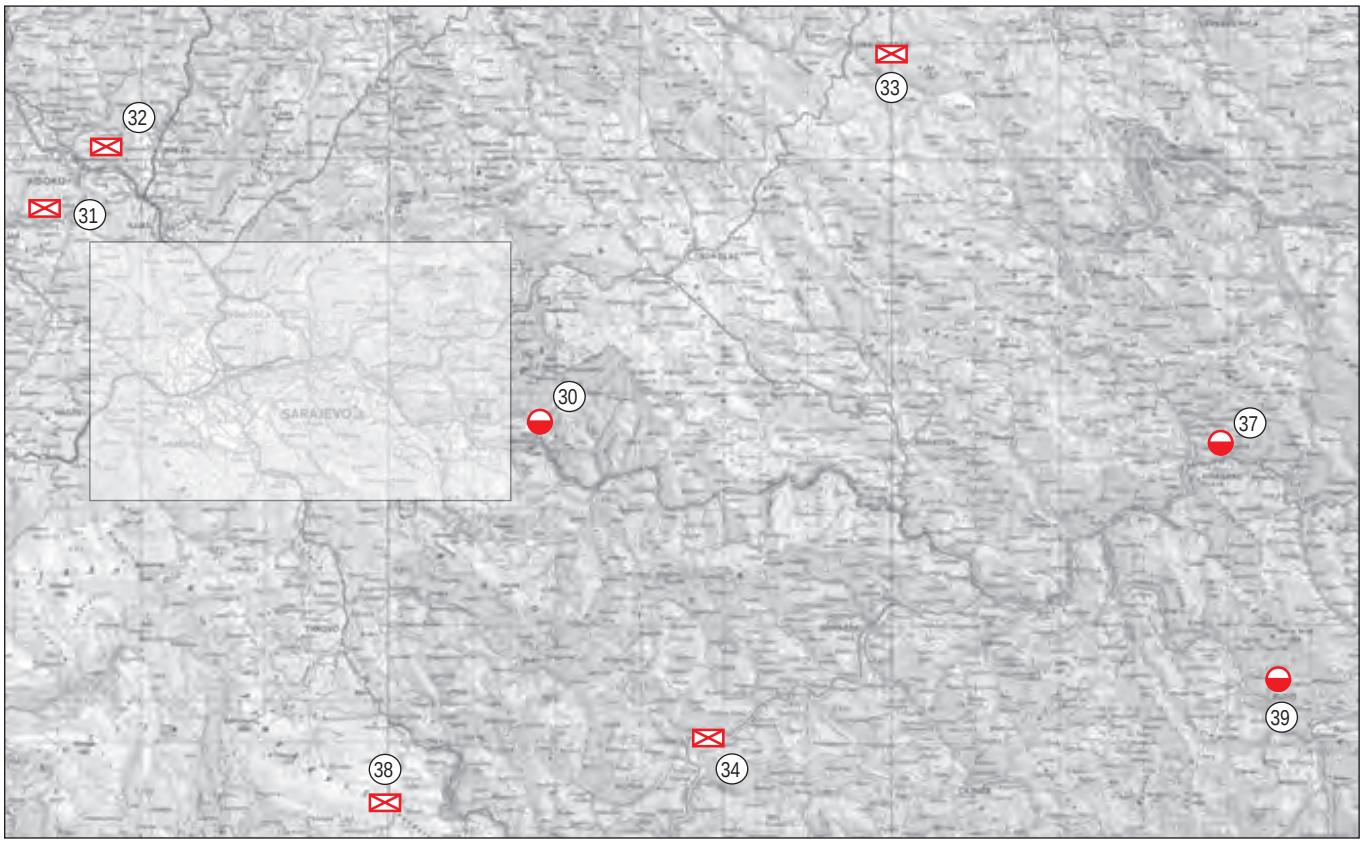

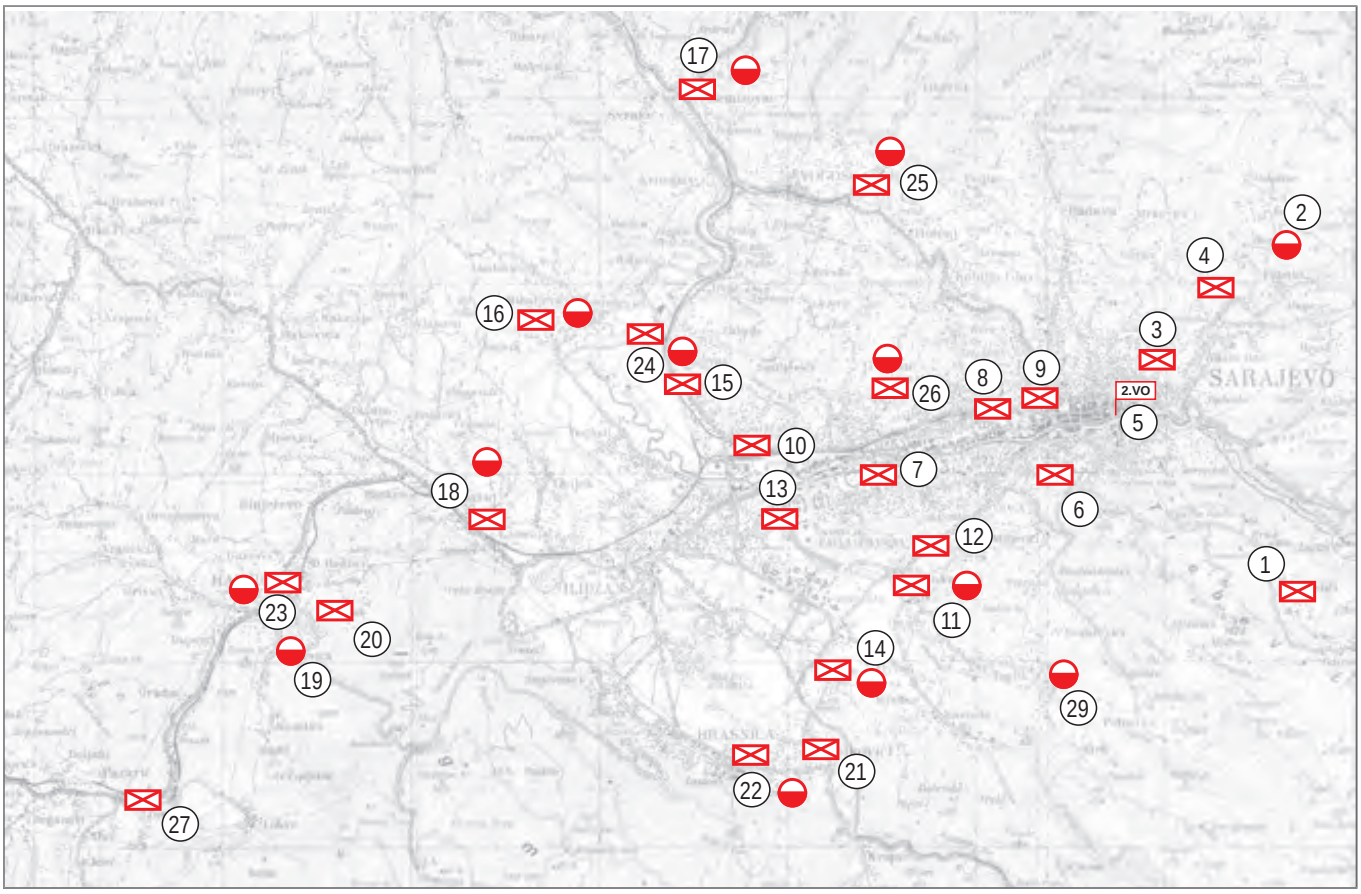

Artiljerija JNA na vatrenom položaju

Degeneracija JNA

Komandant 2. VO general Milutin Kukanjac

Kontrolni punkt JNA

Vijećnica - zgrada Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine u plamenu

Građani Sarajeva u improvizovanom skloništu

Prognanička kolona

Prognanička kolona

Dženaza

Masovne grobnice - stravični tragovi agresije i genocida

II

POČETNI PERIOD AGRESIJE, BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ DO FORMIRANJA 1. KORPUSA ARBiH

Opće karakteristike prostora i elementi oružanih snaga na području sarajevske i goraždanske regije uoči agresije

Sarajevo se nalazi na glavnom, najprohodnijem i najkraćem pravcu koji iz Panonske nizije, dolinom rijeka Bosne i Neretve, izvodi na Jadransko more. U okvirima jugoslavenskog državnog prostora imalo je centralni geografski položaj. Goraždanska regija, odnosno gornje Podrinje, po svom geografskom položaju povezuje istočnu Hercegovinu, sjeverozapadnu Crnu Goru, zapadnu Srbiju i Sandžak sa Sarajevom i srednjom Bosnom.

Iz ovih činjenica proizlazio je vojni značaj dviju regija u okvirima jugoslavenskog odbrambenog sistema. Iz ovog značaja i centralne pozicije Sarajeva i Bosne i Hercegovine na cijelom hipotetičkom jugoslavenskom ratištu, te iz karakteristika samog prostora, izvođeni su parametri po kojima je modelirana struktura elemenata oružanih snaga na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Prostor o kojem govorimo, i koji će postati zona odgovornosti 1. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine, predstavljao je dio zone odgovornosti 4. korpusa JNA i potpuno se poklapao sa zonama odgovornosti Gradskog štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo i Okružnih štabova Teritorijalne odbrane Sarajevo i Goražde.

Bitna geografska karakteristika ovog prostora je da se radi o vrlo kompaktnom srednjoplaninskom i visokoplaninskom zemljištu, s osnovnim pravcem protezanja planinskih grebena sjeverozapad – jugoistok. U odnosu na posmatrani prostor od značaja su povezani planinski lanci: Vlašić – Ravna planina – Zvijezda – Romanija i Vranica – Bitovnja – Bjelašnica – Jahorina. Rijeke Drina, Bosna i Neretva, sa pritokama, u svom gornjem toku presijecaju navedene planinske vijence stvarajući uske klisure i čine prirodne prepreke koje onemogućavaju manevar snaga po frontu, jer bi dejstva napadača bila kanalisana duž riječnih dolina i komunikacijskih pravaca. Putni pravci vode uglavnom duž riječnih dolina, s dosta tjesnaca i prevoja, pogodnih za zarušavanje i zaprečavanje. Ravničarski dijelovi: Sarajevsko polje, Glasinačko polje i Nišićka visoravan, pogodni za manevar i dejstva oklopnih snaga, međusobno su odvojeni prostranim zemljištem prethodno navedenih karakteristika, nepogodnim za manevar i dejstva većih oklopnih snaga; pogodne vazdušno-desantne prostorije (Glasinac, Nišići, sam prostor Sarajeva, prostor Ivan-sedlo – Kalinovik), također.

Opća ocjena ovog prostora je da zbog karakteristika zemljišta nije pogodan za napadna dejstva savremeno opremljenih jedinica kopnene vojske. Istovremeno je ovaj prostor povoljan za organizaciju i izvođenje odbrane.

Značaj Sarajeva i njegovog okruženja, prethodno naznačen u kontekstu odbrane jugoslavenske države, postao je još veći u kontekstu scenarija njene disolucije. Kao efektivni demografski, politički, administrativni, privredni, finansijski, kulturni, naučni, univerzitetski i u svakom drugom relevantnom aspektu neupitni centar Bosne i Hercegovine, Sarajevo je postalo ključna uporišna tačka za realizaciju planova koje su različite političke koncepcije imale u pogledu postjugoslavenske sudbine bosanskohercegovačke države. Nosioci vlasti i kreatori političkih odluka koje su se ticale sudbine Bosne i Hercegovine u ovom periodu bile su nacionalne stranke pobjednice na prvim postkomunističkim višestranačkim parlamentarnim izborima održanim u novembru 1990. godine: Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica. Predstavnici ovih stranaka izabrani su u Predsjedništvo SRBiH, a na osnovu parlamentarne većine ove stranke su formirale Vladu SRBiH. Na općinskom nivou izbori su imali slične rezultate koje smo, za općine sarajevske i goraždanske regije, naveli u sljedećoj tabeli.

Rezultati izbora bili su u dobroj mjeri pokazatelj

OPĆINA	BROJ MANDATA U OPĆINSKIM VIJEĆIMA PO STRANKAMA										
	Ukupno	DSS	HDZ	MBO	SDA	SDS	SK - SDP	SRSJ	SSO - DS	SK-SDP i DSS	Ostali
Breza	50	2			27		9	8	1	1	2
Centar	100	1	5	4	30	15	21	20			4
Čajniče	56				20	30	5				1
Foča	70			1	32	31	5	1			
Fojnica	36		12		17		3	3	3		1
Goražde	50	1			29	13	5	2			
Hadžići	50	4			22	10	2		2	9	1
Han-Pijesak	35				11	19	5				
Ilidža	79	2	5	2	26	22	9	12	1		
Ilijaš	51	2	2		17	19	7	4			
Kalinovik	27				8	14	4			1	
Kiseljak	40		18		16	1	2	3			
Kreševo	35		21		6		1	6		1	
Novi Grad	100	4	4	3	35	21	16	15			2
Novo Sarajevo	100	1	6	3	21	24	26	19			
Olovo	39				23	5	6	4			1
Pale	50				10	32				8	
Rogatica	50	2			22	15	9	2			
Rudo	45				11	29	3	2			
Sokolac	50	1			13	29	6	1			
Stari Grad	70	2	1	4	37	5	10	8	2		1
Trnovo	30				19	5		1		5	
Vareš	50	1	13		9		19	8			
Visoko	45	1	1		28	5	6	2	1		1
Višegrad	50	2			28	14	3	2	1		
Vogošća	51	2			18	15	10	4	1		1

Rezultati višestranačkih izbora 1990. u općinama koje je pokrivala z/o 1. korpusa[257]

etničke strukture stanovništva na pojedinim općinama i u cijeloj Republici. Etničku strukturu stanovništva po općinama sarajevske i goraždanske regije utvrđenu popisom održanim u martu 1991. godine također smo izdvojili u posebnoj tabeli.

Detaljan osvrt na političke procese i nacionalno-političke koncepte koji su prethodili agresiji na Bosnu i Hercegovinu dat je u uvodnom poglavlju. Iz njega je vidljivo iz kojih razloga i u kojim društvenim formama je opći historijski razvoj vodio Bosnu i Hercegovinu kroz jugoslavensku krizu prema njenom konačnom raspletu i početku oružanog sukoba, pa se ovdje nećemo zadržavati na tom aspektu problema i koncetrisat ćemo se prvenstveno na strukturu, brojnost i karakter elemenata oružanih snaga prisutnih na ovom dijelu budućeg bosanskohercegovačkog ratišta uoči same agresije.

Oružane snage SFRJ bile su, organizacijski i konceptualno, dvokomponentne - sastavljene od dviju ravnopravnih osnovnih strategijskih cjelina: Jugoslavenske narodne armije (JNA) i teritorijalnih odbrana socijalističkih republika i pokrajina (TO). Pri tome su organi jugoslavenske federacije bili nadležni za organizovanje i pripremanje JNA i obezbjeđenje jedinstva dejstava Oružanih snaga kao cjeline. Socijalističke republike i pokrajine bile su nadležne za organizaciju i pripremu TO, te za obezbjeđenje jedinstva njene organizacije, pripreme i dejstva na svojoj teritoriji.[259]

Rasplet jugoslavenske krize i raspad Jugoslavije zatekao je obje strategijske komponente jugoslavenskih oružanih snaga prisutne na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Nakon okončanja kratkotrajnog rata u Sloveniji i završetka prve faze rata u Hrvatskoj stupanjem na

257 Suad Arnautović, ***Izbori u Bosni i Hercegovini '90.: analiza izbornog procesa***, Promocult, Sarajevo, 1996, str. 118-120.

259 Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 31.

OPĆINA	REZULTATI POPISA STANOVNIŠTVA 1991. GODINE								
	Bošnjaci		Hrvati		Srbi		Ostali		Ukupno
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj
Breza	13079	75,5	851	4,9	2122	12,3	1265	7,3	17317
Centar	39761	50,1	5428	6,8	16631	21	17466	22	79286
Čajniče	4024	44,9	5	0,1	4709	52,6	218	2,5	8956
Foča	20790	51,3	94	0,2	18315	45,2	1314	3,2	40513
Fojnica	8024	49,2	6623	40,6	157	1	1492	9,2	16296
Goražde	26296	70	80	0,2	9843	26,2	1354	3,6	35573
Hadžići	15392	63,6	746	3,1	6362	26,3	1700	7	24200
Han-Pijesak	2543	40,1	7	0,1	3674	57,9	124	2	6348
Ilidža	29337	43,2	6934	10,2	25029	36,6	6637	9,7	67937
Ilijaš	10585	42	1736	6,9	11325	45	1538	6,1	25184
Kalinovik	1716	36,8	17	0,4	2826	60,6	108	2,3	4667
Kiseljak	9778	40,5	12550	51,9	740	3,1	1096	4,6	24164
Kreševo	1531	22,7	4714	70	34	0,5	452	6,7	6731
Novi Grad	69430	50,8	8889	6,5	37591	27,5	20706	15,2	136616
Novo Sarajevo	33902	35,7	8798	9,3	32899	34,6	19480	20,5	95089
Olovo	12699	74,9	642	3,8	3193	18,8	422	2,5	16956
Pale	4364	26,7	129	0,8	11284	69	578	3,5	16355
Rogatica	13209	60,1	19	0,1	8391	38,2	359	1,6	21978
Rudo	3130	27,1	5	0	8150	70,4	286	2,5	11571
Sokolac	4493	30,2	19	0,1	10195	68,5	176	1,2	14883
Stari Grad	39410	77,7	1126	2,2	5150	10,1	5058	9,9	50744
Trnovo	4790	68,5	16	0,2	2059	29,5	126	1,8	6991
Vareš	6714	30,2	9016	40,6	3644	16,4	2829	12,7	22203
Visoko	34373	74,5	1672	4,1	7471	16,2	2444	5,3	46160
Višegrad	13471	63,5	32	0,2	6743	31,8	953	4,5	21199
Vogošća	12499	50,7	1071	4,3	8813	35,8	2264	9,2	24647
UKUPNO:	435340	51,67	71219	8,45	247350	29,36	90445	10,73	842564

Rezultati popisa stanovništva Bosne i Hercegovine izvršenog u martu 1991.[258]

snagu sarajevskog primirja od 3. januara 1992. godine, izvršena je transformacija snaga JNA na tlu Bosne i Hercegovine. Do tada je najveći dio teritorije Bosne i Hercegovine spadao u zonu odgovornosti Sjevernog vojišta ili 1. vojne oblasti (1. VO) sa sjedištem u Beogradu, s tim da je dio u zaleđu morske obale spadao u Vojno-pomorsko vojište ili Vojno-pomorsku oblast (VPO) sa sjedištem u Splitu, i krajnji sjeverozapad Bosne i Hercegovine, teritorija preko rijeke Une, spadala u Sjeverozapadno vojište (5. VO) sa sjedištem u Zagrebu. Nakon potpisivanja sarajevskog primirja, kojim je otpočela implementacija Vensovog plana na teritoriji Hrvatske, otuda su povučene snage JNA i raspoređene na ostatku jugoslavenske teritorije. Većim dijelom stacionirane su u Bosni i Hercegovini. I Komanda Sjeverozapadnog vojišta (5. VO) premještena je u Sarajevo. Ova strategijska grupacija JNA je 10. januara 1992. preimenovana u 2. vojnu oblast (2. VO) za čijeg je komandanta imenovan general Milutin Kukanjac. Osim 2. VO, koja je pokrivala najveći dio teritorije Bosne i Hercegovine, dio teritorije u istočnoj Hercegovini i

258 Jakov Gelo i drugi, ***Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima***, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995, str. 15-23.

gornjem Podrinju pripao je novoformiranoj 4. VO sa sjedištem u Titogradu (Podgorici).

Sa teritorije Hrvatske na teritoriju Bosne i Hercegovine i u sastav 2. VO dislocirane su sljedeće jedinice: Komanda 5. VO, 10. korpus, 580. mabr, 367. pv, 65. zmtp, 593. pABHO, 306. lap PVO, Komanda 30. partd, 639. PoB, 944. PoB (u daljem, od 639. i 944. PoB formirana je 530. PoB). Iz sastava VPO u sastav 2. VO ušli su i na teritoriju Bosne i Hercegovine dislocirani 9. korpus i 405. PoB. Iz l. VO u sastav 2. VO ušle su jedinice koje su već bile formirane i stacionirane na teritoriji Bosne i Hercegovine: 4, 5. i 17. korpus, 240. ssrp PVO, 389. rabr, 744. PoB, 904. PoB, 993. PoB, 523. remb, 37. Snb, 563.atb.[260]

Sastavi 2. VO na dan 23. januara 1992, od 151.661 pripadnika, koliko je bilo predviđeno za popunu po ratnoj formaciji, imali su u svojim redovima 86.301 čovjeka, što je predstavljalo popunu od 57% u odnosu na predviđenu ratnu formaciju.[261]

Zona u kojoj je 4. korpus JNA organizovao odbranu bila je definisana linijom: Zvornik – isključno Kotor-Varoš – isključno Šuica – isključno Pljevlja. Na području regija Sarajevo i Goražde JNA je imala stacionirane garnizone u Sarajevu, Kiseljaku, Visokom, Kalinoviku i Han-Pijesku, kao i veći broj skladišta i izdvojenih objekata čuvanih stražama u općinama u kojima nije imala garnizone.[262]

Jedinice 4. korpusa JNA na dan 23. januara 1992. bile su popunjene sa 8.183 čovjeka, što je predstavljalo 43,3% u odnosu na ratnu formaciju. Ovom brojnom stanju 4. korpusa JNA treba pribrojati i oko 2.000 ljudi u sastavu samostalnih vojišnih, pozadinskih i ostalih jedinica van sastava 4. korpusa prisutnih u garnizonima na području sarajevske i goraždanske regije. Ukupne vatrene mogućnosti 4. korpusa bile su ispaljenje 157 tona čelika u minuti[263] iz 37 vrsta oružja i oruđa, od pištolja do haubice 152 mm "NORA", koja je imala krajnji domet 24 kilometra.[264]

Osim navedene strukture i popune jedinica, JNA je na osnovu procjene da njene snage možda neće biti dovoljne za ostvarivanje postavljenih ciljeva u Bosni i Hercegovini u tajnosti pripremala dodatne snage. U drugoj polovini 1991. i do polovine marta 1992. godine, JNA je u zoni odgovornosti 2. VO formirala, naoružala i organizovala u čete, odrede i bataljone, rezervnu dobrovoljačku strukturu na teritoriji Bosne i Hercegovine, dominantno srpsku po nacionalnom određenju, ukupne brojnosti 69.198 ljudi. Komandant 2. VO u svom izvještaju izričito navodi da su ove jedinice "van formacijskog sastava JNA i TO". Ove jedinice bile su u potpunosti naoružane pješadijskim naoružanjem, od čega je JNA podijelila 51.900, a organi SDS-a 17.298 komada naoružanja. U zoni odgovornosti 4. korpusa JNA naoružano je i u dobrovoljačke jedinice organizovano 33.200 dobrovoljaca. Podatak treba dopuniti sa 6.500 cijevi pješadijskog naoružanja koje je 4. korpus JNA do početka 1992. godine podijelio Srbima u općinama Foča, Kalinovik, Goražde i Čajniče, a koje su nakon toga ušle u zonu novoformirane 4. vojne oblasti JNA, te sa 400 automatskih pušaka koje su podijeljene vojnim penzionerima u užem gradskom jezgru Sarajeva.[265]

Uz ova dva segmenta, u integralni sastav i lanac rukovođenja i komandovanja JNA potrebno je uračunati kompletnu strukturu štabova i jedinica TO SRBiH u općinama u kojima je apsolutnu vlast imala SDS, kao i znatne snage takozvane „srpske TO" formirane u dijelovima onih općina u kojima SDS nije imala kapacitet da u potpunosti ostvari svoje političke ciljeve, već je to činila parcijalno, proglašavajući takozvane „srpske opštine" na dijelovima teritorije takvih općina i formirajući paralelne organe vlasti, među kojima i jedinice „srpske TO" i „srpskog MUP-a". Prvi primjer integracije kompletnih struktura općinskih štabova TO i njihovog pretpočinjavanja strukturama JNA predstavlja 28 općina Bosanske krajine i istočne Hercegovine, u kojima je na bazi srpske većine stanovništva apsolutnu vlast imala SDS. U ovim općinama kompletna struktura TO bila je mobilisana i stavljena u funkciju aktivnosti JNA i ove snage su bile u potpunosti naoružane.[266] Drugi primjer bio je primijenjen u većini drugih općina Bosne i Hercegovine, među kojima i u većini općina sarajevske i goraždanske regije.[267]

260 **ICTY**, Komanda 2. VO, *Referat o stanju borbene gotovosti komandi, jedinica i ustanova 2. vojne oblasti*, Str. pov.broj: 09/63-26, 23.1.1992. godine, str. 35.

261 **Ibid.,** str. 36.

262 **AARBiH**, JNA 8/1-7 (*Izlaganje komandanta 4. K slušaocima 3. klase Škole ONO, dana 5.2.1991. godine*).

263 **ICTY**, Komanda 2. VO, *Referat o stanju borbene gotovosti komandi, jedinica i ustanova 2. vojne oblasti*, Str. pov.broj: 09/63-26, 23.1.1992. godine, Prilog br. 1 i 7.

264 **AARBiH**, JNA 8/1-7 (*Izlaganje komandanta 4. K slušaocima 3. klase Škole ONO, dana 5.2.1991. godine*).

265 **ICTY**, Komanda 2. VO, *Zaključci iz procene stanja na prostoru BiH u zoni odgovornosti 2. VO*, Str.pov.broj: 908-1, 20.3.1992.

266 „Zapisnik sa 57. sjednice Predsjedništva SRBiH, broj 02-011-194/92, 11.3.1992.", u: Tomo Šimić, *Dokumenti Predsjedništva BiH 1991.–1994.*, National security and the future 3(7), Zagreb, 2006, str. 101.

267 Detaljnije o ovim procesima unutar TO-a BiH u: Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 179-225.

Cijela prethodno navedena struktura bila je integrisana u sistem rukovođenja i komandovanja Komande 2. VO u Sarajevu. Ovo je bila komanda strategijskog nivoa koja je objedinjavala rukovođenje i komandovanje nad svim dijelovima oružanih snaga u svojoj zoni odgovornosti preko komandi i jedinica operativno-strategijskog nivoa i štabova TO.[268] Cijela ta struktura bila je 12. maja 1992. jednostavno preimenovana u Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine.

Organi vlasti u Bosni i Hercegovini, u situaciji u kojoj su se našli politički suprotstavljeni djelovanju rukovodećeg vrha JNA, nisu se u provođenju svojih ustavnih nadležnosti mogli osloniti na Republički štab Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine (RŠTO), na čijem se čelu nalazio aktivni general JNA Drago Vukosavljević, kao ni na najveći dio srednjeg nivoa rukovođenja i komandovanja teritorijalnom odbranom - na okružne štabove (OkŠTO) u kojima su na mjestima komandanata i na nekoliko drugih najodgovornijih dužnosti također bili aktivni viši oficiri JNA.

Ovako uspostavljena kontrola republičkog i okružnih štabova TO bila je posljedica planski provođene reorganizacije Oružanih snaga SFRJ u okviru plana kodnog naziva „JEDINSTVO“. Temeljni cilj ove reorganizacije u odnosu na TO bio je da se ona izuzme iz nadležnosti državnih rukovodstava republika i pokrajina. Kako to nije bilo moguće u potpunosti postići bez temeljnih ustavnih i konceptualnih promjena, tako je dodatno nastojanje vrha JNA išlo u pravcu brojnog smanjenja i slabljenja struktura TO kako one ne bi mogle predstavljati oslonac republičkim rukovodstvima u eventualnom sukobu sa JNA, koji je njen rukovodeći vrh predviđao u slučaju svoje intervencije u raspletu jugoslavenske krize. U tom cilju brojno stanje TO SRBiH je sa skoro 314.000 ljudi raspoređenih u 5.115 štabova, jedinica i ustanova TO, koliko je brojala krajem 1986. godine, smanjeno na nešto više od 90.000 ljudi raspoređenih u 867 štabova, jedinica i ustanova, koliko je brojala krajem 1991.[269]

Ovo je bilo ukupno predviđeno brojno stanje TO SRBiH po ratnim formacijama krajem 1991. godine. U ovaj broj uključeni su i štabovi, jedinice i ustanove TO u spomenutih 28 općina u kojima je apsolutno političku vlast vršila SDS. Također treba imati u vidu i činjenicu da je u jednom broju općina, u kojem je SDS bila jaka iako nije imala potpunu vlast, mobilizacija i upotreba jedinica TO SRBiH njenim djelovanjem bila onemogućena. Ovo je dodatno umanjivalo mogućnosti TO SRBiH da efikasnije odgovori svojoj obavezi zaštite ustavnog poretka, teritorijalnog integriteta i državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine.

Da bi u potpunosti eliminisala TO kao mogućeg protivnika, JNA je od 18. maja do 13. juna 1990. izvršila razoružavanje jedinica TO SRBiH, izuzimajući naoružanje i municiju iz skladišta TO i smještajući ih u skladišta unutar svojih kasarni. Osim toga, u potpunosti su promijenjene procedure pristupa i izuzimanja naoružanja koje su stavljene u isključivu nadležnost komandi JNA.[270] Tom prilikom je Teritorijalnoj odbrani SRBiH oduzeto oko 240.000 cijevi pješadijskog naoružanja sa oko 82.000.000 komada municije, kao i oko 2.700 komada artiljerijskog naoružanja kalibra preko 20 mm sa preko 700.000 projektila za ova oruđa.[271]

Izabranim organima vlasti u Bosni i Hercegovini ostala je u određenoj mjeri mogućnost utjecaja na štabove i jedinice TO na općinskim nivoima vlasti na kojima su stranke pobjednice na parlamentarnim izborima funkcije komandanata OpŠTO i sekretara općinskih sekretarijata za narodnu odbranu raspodjeljivale u skladu s međustranačkim dogovorima. Iako su jedinice bile drastično smanjene i gotovo u potpunosti razoružane (male količine naoružanja ostavljene su štabovima za obezbjeđenje komandnih mjesta i objekata u vlasništvu TO, kao i dio naoružanja koji je bilo u fabričkim krugovima u posjedu jedinica TO tih privrednih subjekata), i dalje su ostale pod čvrstim nadzorom viših nivoa rukovođenja i komandovanja u samoj TO, kao i komplementarnih institucija JNA na terenu, koje su na najmanji pokušaj bilo kakvog kadrovskog i brojnog jačanja TO na lokalnom nivou burno reagovale nazivajući takve aktivnosti „stvaranjem paravojne strukture TO“ i najavljujući upotrebu sile.[272]

Ipak, ustavna nadležnost općina kao subjekata narodne odbrane i na njoj zasnovana zakonitost forme teritorijalne odbrane predstavljale su legalan okvir za određen nivo aktivnosti općinskih vlasti. U općinama Bosne i Hercegovine vlasti su mogle računati s potencijalnom upotrebom snaga TO minimalno ovih sastava: Opštinski štab TO (OpŠTO), jedan odred TO, Opštinska pozadinska baza TO, zaštitno-štabna četa i

268 ***Strategija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite SFRJ***, SSNO, Beograd, 1987, str. 82.

269 Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 179-225.

270 **ICTY**, RŠTO SRBiH, *Informacija o akciji sigurnijeg obezbjeđenja naoružanja i municije TOSRBiH*, DT: 06/1-79, 13.9.1990.

271 Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 276.

272 Ibid., str. 219.

protivdiverzantski vod.[273] U nekim općinama mobilisani su i dijelovi partizanskih brigada TO, te neke druge jedinice i ustanove.

Područje kojim se ovdje bavimo nalazilo se u zoni odgovornosti Okružnih štabova TO Sarajevo i Goražde i Gradskog štaba TO Sarajevo. OkŠTO i GrŠTO Sarajevo objedinjavali su pod svojom komandom snage TO na području općina: Breza, Centar, Fojnica, Hadžići, Han-Pijesak, Ilidža, Ilijaš, Kiseljak, Kreševo, Novi Grad, Novo Sarajevo, Olovo, Pale, Rogatica, Sokolac, Stari Grad, Trnovo, Vareš, Visoko, Vogošća.[274] Imali su pod svojom komandom 156 ratnih jedinica popunjenih sa 14.488 ljudi (nacionalne strukture: 7.306 Bošnjaka, 1.495 Hrvata, 4.102 Srba i 1.337 ostalih).[275] Naoružanje i municija RŠTO, Okružnog i Gradskog štaba TO Sarajevo, te svih OpŠTO iz njihovog sastava čuvani su u skladištima JNA: „Faletići“, „Hadžići“, „Ilijaš“, „Toplik“ - Lukavica, „Krupanjska Rijeka“ - Pazarić, „Koran“ - Pale, „Semizovac“, „Han-Pijesak“, „Kiseljak“ i skladište u kasarni Visoko.[276]

OkŠTO Goražde objedinjavao je pod svojom komandom snage TO na području općina: Čajniče, Foča, Goražde, Kalinovik, Rudo i Višegrad.[277] Imao je pod svojom komandom 50 ratnih jedinica popunjenih sa 4.544 čovjeka (nacionalne strukture: 2.666 Bošnjaka, 11 Hrvata, 1.742 Srba i 125 ostalih).[278] Naoružanje i municija OkŠTO Goražde i OpŠTO iz njegovog sastava čuvani su u skladištima JNA: „Ustikolina“, „Kalinovik“, „Rudo“, „Višegrad“.[279]

Važan element oružanih snaga na koje su se organi vlasti Bosne i Hercegovine početkom 1992. godine mogli osloniti predstavljale su snage milicije. Uz aktivni sastav javne i državne bezbjednosti MUP-a SRBiH već od septembra 1991. bile su mobilisane snage rezervne milicije brojnosti do 40.000 ljudi. Ovaj sastav bio je naoružan savremenim pješadijskim naoružanjem. U skladištima se čuvalo još oko 12.000 cijevi pješadijskog oružja, koje je MUP posjedovao za planirani porast snaga u slučaju rata, kao i postojeći viškovi preko odobrene formacije.[280]

Tako je početkom 1992. godine izgledala struktura, brojnost i međusobni odnos formalno ravnopravnih strategijskih komponenti oružanih snaga na teritoriji Bosne i Hercegovine. Bilo je očito da je, u slučaju eventualne konfrontacije JNA s izabranim organima vlasti Bosne i Hercegovine, postignuta neuporediva nadmoć u odnosu snaga u korist JNA.

Dodatnu težinu cijeloj situaciji davala je podjela unutar same vlasti, generirana različitošću političkih ciljeva triju vladajućih nacionalnih stranaka u Bosni i Hercegovini.

Tako je na jednoj strani SDS davala JNA punu podršku za njene planove i aktivnosti, omogućavajući tamo gdje je bila na vlasti njenim organima mobilizaciju rezervnih sastava jedinica sa kojima su povećavali svoju prisutnost u Bosni i Hercegovini i učestvovali u ratu u Hrvatskoj. Sa svoje strane JNA je oduzeto naoružanje teritorijalne odbrane vratila samo u 28 prethodno spomenutih općina u kojima je na vlasti bio SDS, a pomogla je formiranje i naoružavanje „srpske TO“ u novoformiranim „srpskim opštinama“.

Rukovodstva SDA i HDZ na svim nivoima i njihovi predstavnici u organima vlasti - bez obzira na činjenicu da su im u određenoj mjeri na raspolaganju stajali legalni i legitimni instrumenti kojima bi mogli pokrenuti jačanje teritorijalne odbrane ili, još i prije, dalje omasovljavanje i materijalno-tehničko jačanje rezervnog sastava milicije, kao mjere odbrambenih priprema pred opasnošću izbijanja oružanog sukoba na tlu Bosne i Hercegovine - nisu to smjeli činiti javno i na transparentan način, jer bi time dali povod i pružili alibi snagama JNA da radikaliziraju odnose i pokrenu sukobe u situaciji kada sa bosanske strane nije bilo spremnih snaga za konfrontaciju, što bi predstavljalo političko i nacionalno samoubistvo. Tako su se i jedni i drugi opredijelili za paralelne, tajne i formalno ilegalne aktivnosti provođenja odbrambenih priprema pod stranačkim okriljem.

Patriotska liga Bosne i Hercegovine[281] predstavljala je najznačajniju pojavu u sferi paralelnog vojnog organizovanja provođenog pod okriljem SDA. Mada su, po nekim iskazima, prve forme priprema za odgo-

273 Ibid., str. 248.

274 Ibid., str. 164.

275 **AARBiH**, RŠTO 6/1-169 (RŠTO, *Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31.12.1991*).

276 **AARBiH**, RŠTO 8/1-201 (RŠTO, *Pregled skladišta JNA u kojima se čuva naoružanje i municija štabova TO*).

277 Šadinlija, ***Teritorijalna odbrana***, str. 164.

278 **AARBiH**, RŠTO 6/1-169 (RŠTO, *Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31.12.1991*).

279 **AARBiH**, RŠTO 8/1-201 (RŠTO, *Pregled skladišta JNA u kojima se čuva naoružanje i municija štabova TO*).

280 **ICTY**, RŠTO SRBiH, *Informacija o akciji sigurnijeg obezbjeđenja naoružanja i municije TOSRBiH*, DT: 06/1-79, 13.9.1990.

281 General Vahid Karavelić navodi da je prvobitni naziv organizacije „Patriotska liga naroda Bosne i Hercegovine“, a da je kraći naziv Patriotska liga prihvaćen krajem 1991. Karavelić, ***Agresija***, str. 197.

vor na krizu, u vidu kriznih štabova nastalih na području Sarajeva u martu 1991. godine, navedene kao početak Patriotske lige,[282] to su ipak bile još uvijek samo političke aktivnosti. U smislu vojne organizacije, Patriotska liga se počela razvijati nakon formiranja Savjeta za nacionalnu odbranu pri SDA u junu 1991. godine. Čin stvaranja ovog savjeta i ideja Patriotske lige značili su iskazivanje volje da se bošnjački narod i cjelovitost Bosne i Hercegovine, kao minimalni uslov njegove opstojnosti, po svaku cijenu brane i nisu značili nikakvu konkretnu materijalnu i organizacijsku spremnost.

Ozbiljniji koraci u organizaciji odbrane u okvirima Patriotske lige preduzeti su od početka jeseni 1991. godine, nakon što je proglašenje slovenačke i hrvatske državne nezavisnosti rezultiralo kratkim slovenačkim ratom i početkom krvavog rata u Hrvatskoj i nakon gomilanja ogromnih efektiva JNA povučenih iz ovih zemalja na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Patriotska liga, vođena od nekoliko utjecajnih prvaka SDA,[283] okupila je osim čistih entuzijasta i jedan broj ljudi s vojnim iskustvom i obrazovanjem. Uz to je pokušavala osmisliti koncept odbrane zemlje na strateškoj ravni.[284] U tom smislu unutar organizacije postojale su dvije koncepcije. Prvobitna koncepcija zasnivala se na manjim gotovim jedinicama, kao mogućim jezgrom za stvaranje većih formacija kada se za njima pokaže potreba.[285] Većina članova Glavnog štaba PL zagovarala je mišljenje po kojem je trebalo formirati jedinice po klasičnoj shemi, osposobljene za izvođenje krupnijih borbenih dejstava, kako u zahvatu fronta tako i u plićoj i dubljoj pozadini neprijatelja. Zato je u organizacijsko-formacijskom pogledu za formiranje jedinica PL i njihovo ustrojstvo izabran model organizovanja jedinica TO SRBiH od odjeljenja do odreda.[286] Procijenjeno je da je to jednostavniji način organizovanja i već poznat širom Bosne i Hercegovine. U novembru 1991. u Hrasnici je Glavni vojni štab PLBiH izdao Uputstvo o pripremi i organizovanju PL za odbranu suverene BiH, koje je u decembru dostavljeno do općinskih štabova Patriotske lige.[287]

Tako se krajem 1991. godine ova struktura počela uobličavati u široko zasnovan sistem gotovo identičan teritorijalnoj odbrani, u čijoj osnovi je bila mreža teritorijalnih vojnih i političkih štabova. Na vrhu organizacije bio je Glavni štab PL za Bosnu i Hercegovinu, na čijem čelu se, kako smo već naveli, našao bivši oficir JNA i kasniji general ARBiH Kemo Karišik. Na srednjem nivou organizacije bili su regionalni štabovi (Bihać, Prijedor, Livno, Doboj, Tuzla, Zenica, Sarajevo, Goražde, Mostar), dok su osnovu činili općinski štabovi koji su trebali objedinjavati zamišljenu organizaciju krajnje fleksibilne strukture jedinica.[288]

Regionalni štab PL Sarajevo je s ustrojavanjem i organizacijom počeo u septembru 1991,[289] organizacijski je objedinjavao pod svojom nadležnošću općine: Breza, Centar, Fojnica, Hadžići, Han-Pijesak, Ilidža, Ilijaš, Kiseljak, Kreševo, Novi Grad, Novo Sarajevo, Olovo, Pale, Rogatica, Sokolac, Stari Grad, Trnovo,

282 Nihad Halilbegović, „Činjenice o Patriotskoj ligi", ***Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995: referati sa okruglog stola održanog 23. novembra 2005. godine***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 97-105.

283 Političko krilo Glavnog štaba PL činili su: Alija Izetbegović, Omer Behmen, Rusmir Mahmutćehajić, Hasan Čengić, Nasih Rašidagić. Karavelić, ***Agresija***, str. 198.

284 Vojno krilo Glavnog štaba PL činili su: Meho Karišik - komandant PL, Sefer Halilović - zamjenik komandanta, Avdo Hebib, Munib Bisić, Sulejman Vranj, Hajrudin Šuman, Mustafa Hajrulahović Talijan, Atif Šaronjić Emir, Dervo Harbinja, Rifat Bilajac, Zićro Suljević, Irfan Ljevaković, Zijah Rašidagić, Salko Polimac, Alija Lončarić. Ibid.**,** str. 198-200.

285 Atif Šaronjić Emir, „Različite koncepcije PL", **Oslobođenje** (Sarajevo), 17. 5. 1997.

286 Koncept izložen u dokumentu „Uputstva o pripremi i organizovanju Patriotske lige za odbranu suverene Republike BiH", **AARBiH**, *NIP Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995, separat br. 2*, „Vojna situacija uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu", radni materijal, autor: Zićro Suljević, Sarajevo, 2001, prilog 17.

287 **AARBiH**, *Uloga Patriotske lige, Zelenih beretki i drugih organizovanih patriota* (Preuzeto iz „NIP Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995" – Separati 2 i 3).

288 **AARBiH,** GŠ PL BiH, *Direktiva za odbranu suvereniteta BiH*, Sarajevo, 25.2.1992.

289 Na čelu ovog štaba od njegovog formiranja, najprije kao koordinator, a zatim kao komandant bio je Faid Hećo. Halilbegović, str. 99. Od 12. februara 1992. godine dužnost komandanta obavljao je Nehru Ganić, a u sastavu Regionalnog štaba PL Sarajevo osim Ganića bili su: Faid Hećo, kao načelnik štaba, Hamid Bahto, Dževad Rađo, Asim Spahić, Enis Srna, Sejad Čeljo, dr. Nedžad Kečo. Dokument pod nazivom: „Štab PL sarajevske regije od 12.02.1992. do 17.04.1992. (vojni dio)", autor Nehru Ganić. Mr. Faid Hećo ne spominje smjenu na čelu RgŠPL, a osim nabrojanih, kao odgovorne ljude angažovane u organizaciji i radu vojnog RgŠPL Sarajevo, spominje Mirsada Čauševića, dr. Safeta Ćibu, Redžada Ćatića, Enesa Karovića, Fahrudina Ražanicu, Asima Memišević, Fahrudina Karića, dr. Aziza Kurtovića i Harisa Buturovića. Hećo navodi da je u radu RgŠPL Sarajevo od decembra 1991. do februara 1992. bio angažovan i Mustafa Hajrulahović Talijan. Osim vojnog štaba PL, koji je djelovao u navedenom sastavu, Hećo navodi kao članove političkog RgŠPL Sarajevo: prof. dr. Munira Jahića, dr. Rešada Bektića, Muhameda Kreševljakovića, Nihada Halilbegovića, Selima Hadžibajrića, Mirsada Kebu i Safeta Hadžića. Faid Hećo, „Uloga Patriotske lige Sarajevske regije u organizaciji i pripremi otpora 1991.-1992." (rukopis). Mada Hećo podatak o smjeni na čelu RgŠPL Sarajevo u februaru 1992. u svom rukopisu potpuno prešućuje, njegovu tačnost, osim generala Nehru Ganića, svojim izjavama potvrdili su general Sulejman Vranj, tadašnji član GŠ PLBiH, i Salko Polimac, sekretar GŠ-a PLBiH.

Vareš, Visoko i Vogošća.[290] Dakle, sve općine iz zone odgovornosti GrŠTO i OkŠTO Sarajevo. U početnom periodu organizovanja u nadležnosti RgŠPL Sarajevo bile su i općine Goražde, Foča, Višegrad, Rudo i Čajniče, koje su u vojnoj organizaciji činile ratni okrug Goražde i odgovarajući okružni štab TO, ali je kasnije došlo do određenih aktivnosti na paralelnom sistemu vojnog organizovanja i na nivou ove subregije.[291]

U cijeloj ovoj shemi radi se o zamišljenoj vojnoj strukturi u kojoj je najveći dio jedinica postojao samo na papiru sačinjenom na anketnoj osnovi gdje su ljudi iskazali spremnost da brane zemlju u slučaju rata. U većini ove jedinice nikada nisu bile okupljane i postrojavane, nisu bile uopće naoružane niti je s njima izvođena bilo kakva aktivnost. Tek su manje grupe aktivista Patriotske lige tajno okupljane i s njima se izvodila skraćena osnovna vojna obuka i upoznavanje s borbenim sredstvima koja su bila na raspolaganju. Obuku su uglavnom izvodili aktivni oficiri koji su od jeseni 1991. godine počeli napuštati JNA i stavljati se na raspolaganje Stranci demokratske akcije. Ove manje borbene grupe su i jedine koje su do početka agresije na Bosnu i Hercegovinu bile naoružane, za šta su ograničene mogućnosti stvorene nakon što su hrvatske oružane snage zauzele dio garnizona JNA u Hrvatskoj. Od hrvatskih oružanih snaga je pod okriljem SDA nabavljeno i u zemlju do proljeća 1992. uvezeno nekoliko hiljada cijevi pješadijskog naoružanja.[292]

Male borbene grupe u sastavu Patriotske lige ili pod drugim nazivima (naprimjer Zelene beretke), ilegalno formirane i naoružane pod pokroviteljstvom SDA, ostat će stvarni domet cijele organizacije. Početkom februara 1992, prema procjenama Glavnog vojnog štaba Patriotske lige Bosne i Hercegovine, u slučaju potrebe u njenim sastavima bi, prema anketnim spiskovima jedinica, moglo biti angažovano oko 80.000 ljudi. Procijenjeno je da bi od ovog broja lahkim naoružanjem moglo biti naoružano do 25% ljudi, dakle maksimalno 20.000 na području cijele Bosne i Hercegovine.[293] Ovo naoružanje je iz ilegalnog uvoza ili se nalazilo u vlasništvu građana kao lovačko, sportsko, trofejno oružje i slično.

Paralelne vojne pripreme, slično navedenom konceptu u primjeru SDA, provođene su pod okriljem HDZ-a i HSP-a u Bosni i Hercegovini. Organizacijska iskustva kadrova ovih stranaka iz Hrvatske, neposredno učešće organa hrvatske države i njenih kadrova u tajnim odbrambenim pripremama ovih stranaka, te naslonjenost na teritoriju Hrvatske njihovih najsnažnijih uporišta u zapadnoj Hercegovini i Posavini, koji su omogućavali efikasnu neposrednu materijalno-tehničku podršku, činile su ove aktivnosti u značajnoj mjeri efikasnijim u odnosu na one koje je provodila SDA. Dostignuti stepen organizovanosti i opremljenosti ovih struktura u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini marta 1992. organi JNA su procjenjivali na 35.000 - 40.000 ljudi, naoružanih sa preko 23.000 dugih cijevi, 350 puškomitraljeza, 100 protivoklopnih sredstava i oko 90 minobacača i artiljerijskih oruđa raznih kalibara.[294] Procjena se odnosila na snage HOS-a (HSP) i snage organizovane pod egidom HDZ-a zajedno.

Na području sarajevske regije elementi hrvatskih paralelnih vojnih struktura formirani su na područjima Kiseljaka, Kreševa, Fojnice, Vareša i na gradskom području Sarajeva.

Kao i u primjeru Patriotske lige i u stvaranju hrvatske vojne strukture u Bosni i Hercegovini nije se mnogo odstupalo od koncepta teritorijalne odbrane koji je ljudima bio široko poznat i koji je nudio legalni okvir za djelovanje.[295] Ako sve provedene aktivnosti i nisu mogle biti odmah legalizovane, ipak su poduzimane mjere davale rezultate kompatibilne sa zakonitom strukturom TO. U većini sredina izbijanjem oružanog sukoba, početkom aprila, strukture stvorene u tajnom i paralelnom vojnom organizovanju brzo su legalizovane njihovim uklapanjem u strukture TO.

290 Halilbegović, str. 97-105.

291 Faid Hećo, „Uloga Patriotske lige Sarajevske regije u organizaciji i pripremi otpora 1991.-1992." (rukopis). Na čelu političkog dijela organizacije goraždanske subregije bili su Hadžo Efendić i Rijad Raščić. Karavelić, ***Agresija***, str. 202.

292 Mesud Šadinlija, ***Prvi korpus ARBiH - nastanak i razvoj***, Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2008, str. 12.

293 **AARBiH**, *Uloga Patriotske lige, Zelenih beretki i drugih organizovanih patriota* (Preuzeto iz „NIP Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995" – Separati 2 i 3). Zanimljivo je da su podaci koje je JNA imala o organizaciji PL-a iznenađujuće tačni. Kada je u pitanju brojnost, JNA je 12. marta 1992. računala s nešto manjim brojem od oko 50.000 pripadnika PL-a, a za količinu raspoloživog naoružanja znala je da se radi o približno 20.000 dugih cijevi, oko 170 puškomitraljeza i manjim količinama protivoklopnih sredstava i minobacača. Također su računali da u rezervi postoji oko 1.600 komada naoružanja koje bi PL mogla podijeliti na oglas mobilizacije. **ICTY**, Komanda 2. VO, *Informacija o situaciji u BiH*, Pov.broj: 25/142-551, 12.3.1992.

294 **ICTY**, Komanda 2.VO, *Informacija o situaciji u BiH*, Pov.broj: 25/142-551, 12.3.1992.

295 Jerko Zovak, ***Rat u Bosanskoj Posavini 1992.***, Posavska Hrvatska d.o.o. - Grad Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2009, str. 78.

Obostrani raspored snaga oko Sarajeva početkom agresije

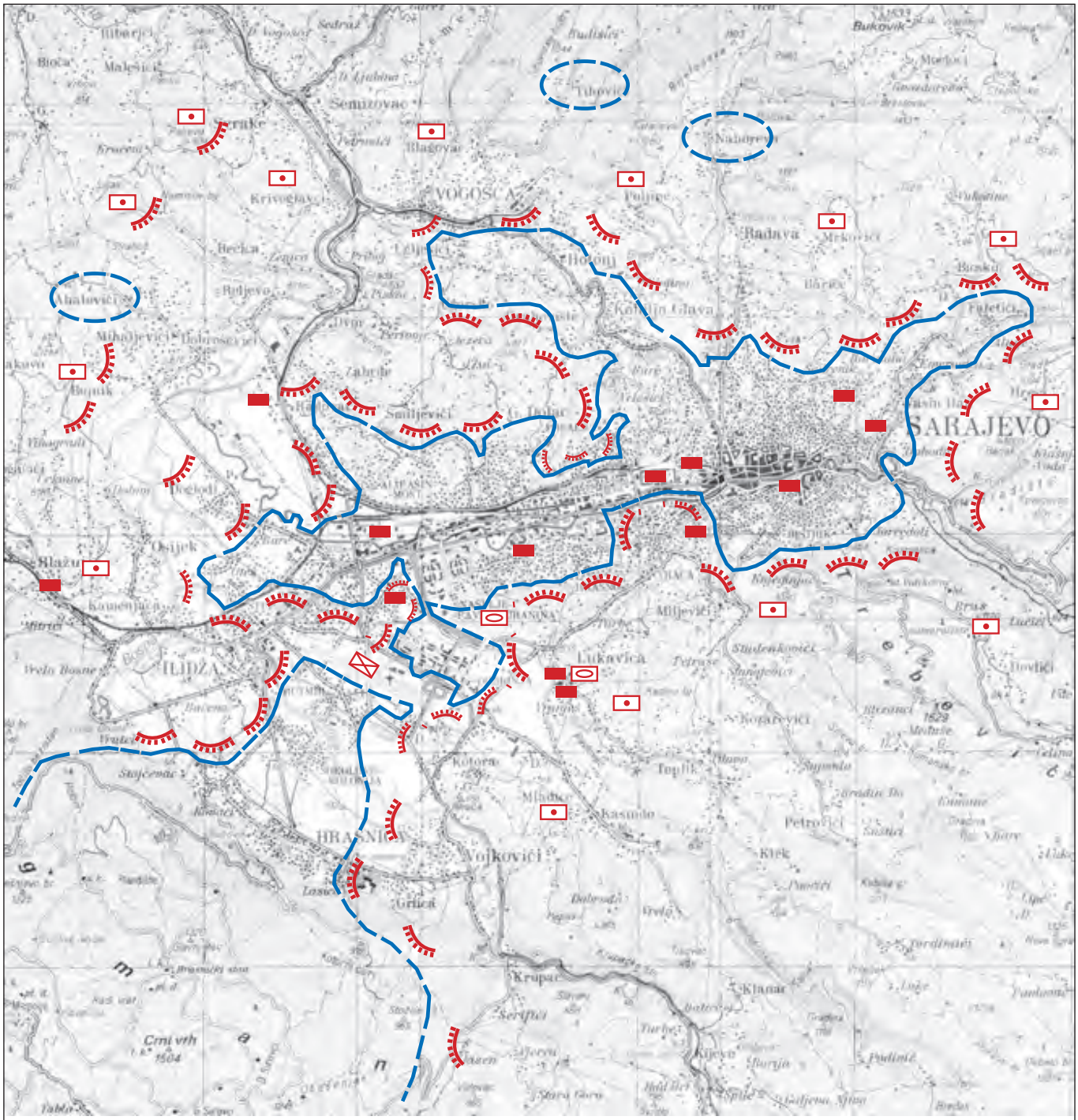

Karta br. 2

Početni period agresije i objedinjavanje odbrambenih snaga

Građani Sarajeva i Bosne i Hercegovine dočekali su 1. april 1992. sa nadom i strahom. Prethodnog dana u Briselu je u organizaciji Evropske zajednice, a pod predsjedavanjem Josea Cutilleira, završena šesta runda razgovora o Bosni i Hercegovini. Na konferenciji su se lideri SDA - Alija Izetbegović, SDS - Radovan Karadžić i HDZ - Miljenko Brkić, između ostalog, dogovorili da se formira radna grupa (na čijem čelu je trebao biti predstavnik Evropske zajednice) koja će definisati teritorije konstitutivnih jedinica u budućoj decentralizovanoj i demokratskoj Bosni i Hercegovini. Komisija je trebala do 15. maja Evropskoj zajednici ponuditi rješenja. Izetbegović, Karadžić, Brkić, Cutilleiro i drugi učesnici konferencije uputili su iz Brisela apel svima u Bosni i Hercegovini da se „suzdrže od nasilja i drugih akcija koje bi mogli ugroziti miroljubivo rješenje“.[296]

Međutim, 1. aprila počele su podjele u Ministarstvu za unutrašnje poslove Bosne i Hercegovine, najavljene nekoliko dana ranije, kada je tzv. Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine usvojila Zakon o unutrašnjim poslovima Srpske republike BiH. Na osnovu te odluke Momčilo Mandić, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova SRBiH, 31. marta 1992. svim institucijama Ministarstva za unutrašnje poslove uputio je depešu o osnivanju srpskog MUP-a.[297] Na Mandićevu depešu reagovao je ministar unutrašnjih poslova Alija Delimustafić, koji je pozvao pripadnike MUP-a da „budu izvan i iznad toga i da nastave izvršavanje veoma odgovornih i časnih poslova koji su im povjereni u postojećoj organizaciji MUP-a BiH“.[298] Sindikat MUP-a je 1. aprila pred zgradom Skupštine Bosne i Hercegovine organizovao proteste protiv najavljenih podjela.[299]

I dok su policajci i mnogi građani Sarajeva protestovali protiv podjela u MUP-u, jedinica JNA iz Lukavice je u predvečerje 1. aprila 1992. sa šest transportera zaposjela brdo Mojmilo i vodovodni rezervoar koji se nalazi na njemu. Došlo je i do pucnjave u kojoj je ranjen jedan vojnik. Mještani su narednog dana tražili da se vojska povuče s Mojmila, a Komanda 4. korpusa JNA je odgovorila da će povući jedinicu nakon što se s Mojmila povuku paravojne jedinice.[300] JNA nije povukla transportere s Mojmila.

Ipak, 1. aprila 1992. najteže je bilo u Bijeljini, gdje su u uličnim borbama, u kojima su lokalne srpske oružane formacije zajedno sa zloglasnom jedinicom Službe državne bezbednosti Srbije, kojom je komandovao Željko Ražnjatović Arkan, srušile legalnu općinsku vlast i počele ubijanje, progone i zastrašivanje Bošnjaka ovoga grada.[301] Narednog dana borbe u Bijeljini su se rasplamsale,[302] a niko nije pritekao upomoć bošnjačkom stanovništvu. MUP Bijeljine i JNA nisu intervenisali, iako je komandant 2. VO general Milutin Kukanjac više puta do tada isticao kako će JNA braniti svaki narod koji bude napadnut. JNA je čekala da zločinci završe svoj krvavi posao. Za četiri dana borbi oni su to i uradili, a zatim grad predali domaćim srpskim oružanim formacijama, te tako uspostavili obrazac etničkog čišćenja i zločina genocida nad Bošnjacima.[303] JNA je tek 3. aprila sa tenkovima izašla na ulice Bijeljine na kojima su ležala tijela ubijenih. General Kukanjac je objasnio kako JNA nije ranije reagovala u Bijeljini pošto joj to nije omogućila općinska vlast.[304] Otpor malobrojnih branilaca Bijeljine trajao je do 4. aprila, kada je „komandant Štaba PL-a Bijeljina, uz koordinaciju sa komandantom Regionalnog štaba

296 „Saglasje na papiru“, **Oslobođenje**, 2.4.1992.

297 “Poziv u 'srpski MUP'“, **Oslobođenje**, 1.4.1992.

298 „Manipulacija nedobronamjernih“, **Oslobođenje**, 1.4.1992.

299 „Zajednički dok je BiH“, **Oslobođenje**, 2.4.1992.

300 „Narod u strahu, vojska na položaju“, **Oslobođenje**, 3.4.1992.

301 „Uličnе borbe u Bijeljini“, **Oslobođenje**, 2.4.1993. Uz Bošnjake Bijeljine, meta napada i žrtve nasilja zasnovanog na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, bili su i Albanci i drugi nesrpski stanovnici grada.

302 „U Bijeljini – rat“, **Oslobođenje**, 3.4.1992.

303 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 13.

304 „Tenkovi na bijeljinskim ulicama“, **Oslobođenje**, 4.4.1992.

PL-a iz Tuzle, pristupio izvlačenju i evakuaciji boraca i civilnog stanovništva".[305]

Prvih aprilskih dana, pored Bijeljine, oružani incidenti, nasilje i sve intenzivnije borbe su učestali i na području Bosanskog Broda, Mostara, Livna, Banje Luke, Kupresa, Stoca, Travnika i drugih mjesta. Mnogi putevi su bili blokirani. Zbog toga je Predsjedništvo SRBiH 3. aprila 1992. dalo mogućnost mobilizacije Teritorijalne odbrane u općinama koje to žele „u cilju stabiliziranja političko-bezbjednosne situacije na njihovom području".[306] S obzirom na to da je u Bijeljini masakr nad Bošnjacima nastavljen, da JNA ništa nije činila da zaštiti taj narod i da se situacija komplikovala i u nizu drugih općina, Predsjedništvo SRBiH je 4. aprila zaključilo da se „na osnovu vlastite procjene prilika" izvrši mobilizacija Teritorijalne odbrane svih općina u Bosni i Hercegovini i gradu Sarajevu, uključujući i jedinice veze, mobilizacija cjelokupnog rezervnog sastava milicije SRBiH, kao i jedinica Civilne zaštite.[307] Predsjedništvo je također uputilo zahtjev Jugoslavenskoj narodnoj armiji „da jedinicama Teritorijalne odbrane - opštinskim i okružnim štabovima - vrati naoružanje, vojnu opremu i ostala materijalno-tehnička sredstva koja su im ustupljena na čuvanje".[308] Odluka je donesena bez prisustva članova Predsjedništva iz reda srpskog naroda Biljane Plavšić i Nikole Koljevića. Predsjednik Predsjedništva SRBiH Alija Izetbegović objasnio je da je odluka o mobilizaciji Teritorijalne odbrane, policije i Civilne zaštite donesena kako bi se omogućilo narodu „da se sam brani i da se odbrani od mogućih Bijeljina". Izetbegović je tada kazao kako se nad narodom u Bijeljini vrši genocid.[309]

U skladu s odlukama Predsjedništva, stanice javne bezbjednosti u sarajevskim općinama su 4. aprila 1992. izvršile mobilizaciju aktivnog i rezervnog sastava milicije. Mobilizaciji su se odazvali gotovo svi kadrovi muslimanske i hrvatske nacionalnosti i mali broj kadrova srpske nacionalnosti.[310] Većina specijalaca srpske nacionalnosti iz Odreda za specijalne namjene MUP-a SRBiH s naoružanjem je 4. aprila napustila odred i bazu u Krteljima i priključila se tzv. „srpskom MUP-u". Veći dio odreda na čelu s komandantom Draganom Vikićem također je iste noći napustio Krtelje i smjestio se u Domu milicije u Sarajevu.

U noći između 4. i 5. aprila u raznim dijelovima Sarajeva počele su se okupljati grupe građana, rezervisti, kao i pripadnici raznih paravojnih jedinica. U toj aprilskoj noći sarajevske patriote - pripadnici TO, policajci, članovi Patriotske lige i Zelenih beretki - uspjeli su iz dotadašnje baze MUP-ovih specijalaca u Krteljima izvući dosta oružja, municije, opreme i vozila. Međutim, posao nisu završili do kraja, jer su ih napali srpski policajci i paravojne snage s Ilidže i Vojkovića, koji su uzeli dio plijena iz Krtelja.[311] Iste noći pedesetak maskiranih ljudi upalo je u Policijsku stanicu u Novom Sarajevu i opljačkalo sve naoružanje.[312]

U nedjelju ujutro 5. aprila 1992. u cijelom gradu su ponovo osvanule barikade. U skladu s odlukom Predsjedništva SRBiH o mobilizaciji jedinica TO, nadležni organi su donijeli odluku "da se izvrši djelimična mobilizacija Teritorijalne odbrane Grada Sarajeva, Gradskog i opštinskih štabova, protivdiverzantskih odreda, pozadinskih baza i jedinica veze".[313] Komandant Gradskog štaba pukovnik Hasan Efendić istog dana je naredio potčinjenim štabovima da se s jedinicama stave u punu borbenu gotovost 6. aprila u 12 sati.[314]

U popodnevnim satima 5. aprila odmetnuti srpski specijalci, uz pomoć JNA, napali su i zauzeli Školski centar MUP-a na Vracama, držeći sve učenike i nastavnike kao taoce.[315] U višesatnoj borbi za MUP-ovu školu na Vracama na strani branilaca Sarajeva učestvovali su i pripadnici Patriotske lige s Hrasnog Brda i Pofalića.[316] Kako naoružani branioci nisu uspjeli osloboditi zatočene u školi, u građanima Sarajeva se rodio bunt i

305 Karavelić, ***Agresija***, str. 166.

306 „ Saglasnost za TO", **Oslobođenje**, 4.4.1992.

307 „ Zapisnik 65. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine održane 4, 5, 6. i 8. aprila 1992. godine", u: Tomo Šimić, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991.-1994.***, **NATIONAL SECURITY AND THE FUTURE 3(7)**, Zagreb, 2006, str. 125-129.

308 Ibid.

309 „ Mobilisati Teritorijalnu odbranu, miliciju i civilnu zaštitu", **Oslobođenje**, 5.4.1992.

310 "Stanice milicije pod kontrolom", **Oslobođenje**, 6.4.1992.

311 **ICTY**, MUP Republike Srpske, SJB Ilidža, *Izvještaj Čedomira Glavaša o dotadašnjoj ulozi ove SJB u ratu*, Broj: 01-03-927/93, 20.9.1993.

312 Otpor im je pokušao pružiti dežurni policajac Pero Petrović koji je tom prilikom poginuo. Iste noći u Kotorcu je na dužnosti ubijen policajac Hajraga Kulo. "Stanice milicije pod kontrolom", **Oslobođenje**, 6.4.1992.

313 Hasan Efendić, „Značaj TO u odbrani Sarajeva", **KORAK** (Sarajevo) br. 27, april-juni 2012, str. 33.

314 Kuriozitet je da upravo Gradski štab TO Sarajeva nije bio u stanju da se, nakon mobilizacije jedinica, 6. aprila 1992. stavi u punu borbenu gotovost. Tog dana grupa naoružanih pripadnika Patriotske lige nasilno je upala u zgradu Štaba i opljačkala naoružanje i sredstva.

315 U tom napadu ubijen je učenik ove škole maloljetni Samir Mišić. „Armija nam nije pomogla", **Oslobođenje**, 18.4.1992.

316 Mesud Šadinlija, ***Za Sarajevo, za Bosnu svoju:od 13. novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade***, Udruženje "1. Slavna - 111. Viteška brigada", Sarajevo, 2010, str. 26; „Armija nam nije pomogla", **Oslobođenje**, 18.4.1992.

oni su, goloruki, krenuli prema Vracama da oslobode učenike i nastavnike. Kod Vrbanje mosta kolona građana je zaustavljena vatrom iz pješadijskog naoružanja koju su po masi otvorili naoružani pripadnici srpskih snaga.[317] MUP-ova škola na Vracama nije oslobođena, a specijalci srpskog MUP-a u zarobljeništvo su odveli direktora škole, pet nastavnika i dva pitomca, dok su ostale pitomce i nastavnike oslobodili.[318]

Za to vrijeme vođene su borbe i oko Sarajevskog aerodroma, u kojima su pale žrtve na strani rezervnog sastava MUP-a SRBiH. Jedinice JNA 5. aprila su zaposjele aerodrom.

Nakon zločina na Vrbanja mostu nekoliko hiljada revoltiranih građana upalo je u susjednu zgradu Skupštine Bosne i Hercegovine i proglasilo neformalni i samozvani „Svenarodni parlament", čije je „zasjedanje" direktno prenosila Televizija Sarajevo, ali i mnoge svjetske televizijske kuće. Veliki broj ljudi iz svih krajeva Bosne i Hercegovine krenuo je prema Sarajevu da se odupre Karadžićevim sljedbenicima, ali i da traži smjenu cijele vlasti koju su činile tri nacionalne stranke.[319]

Te noći naoružane jedinice SDS-a i JNA izvršile su napad na Sarajevo. Satima su granatama razarali Baščaršiju i rubne dijelove grada, posebno Jarčedole. Pred zoru su sa Trebevića izveli pješadijski napad, ali su ih branioci grada odbili.

Narednog dana, 6. aprila, građani su se ponovo okupili ispred zgrade Skupštine Bosne i Hercegovine u kojoj je i dalje zasjedao „Svenarodni parlament". Iz hotela *Holiday inn* snajperisti iz obezbjeđenja Radovana Karadžića su zapucali u okupljeni narod, što je uživo prenosila TV Sarajevo. Istovremeno su i artiljerci JNA ponovo počeli s granatiranjem grada. MUP-ova specijalna jedinica, uz pomoć velikog broja demonstranata, upala je u *Holiday inn* i zarobila srpske snajperiste koji su pucali na goloruk narod. U borbama za odbranu Sarajeva 5. i 6. aprila 1992. poginulo je 9 branilaca, a 37 ih je ranjeno.[320]

Evropska zajednica je 6. aprila 1992. priznala Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu i suverenu državu. To je bio novi signal agresorskim snagama da u noći 6/7. aprila izvrše još snažniji napad na Sarajevo. Artiljerijom su razarali stare dijelove grada i pješadijom napali prema Vasinom Hanu, Jarčedolima i Širokači.[321] Branioci Sarajeva su odbili sve njihove napade. Istovremeno, samozvani „Svenarodni parlament" je napustio zgradu Skupštine i ustupio salu legalno izabranim poslanicima. U utorak 7. aprila, prvog dana nezavisnosti države Bosne i Hercegovine, u Sarajevu je održana sjednica Skupštine Bosne i Hercegovine sa koje su se poslanici i članovi poslaničkih klubova SDA, HDZ, SDP, DSS, MBO i LS obratili javnosti. Naglasili su da je Bosna i Hercegovina „izložena gruboj unutrašnjoj i spoljnoj agresiji i nasilnoj secesiji", te pozvali „sve građane, sve nacije i sve državne organe da se suprotstave agresiji i secesiji".[322] Nezavisnost Bosne i Hercegovine su 7. aprila priznale Sjedinjene Američke Države, Austrija i Hrvatska.[323]

Predsjedništvo SRBiH je 8. aprila 1992. donijelo nekoliko historijskih odluka u formi uredbi sa zakonskom snagom. Proglašeno je stanje neposredne ratne opasnosti, a naziv Socijalistička republika Bosna i Hercegovina promijenjen je u Republika Bosna i Hercegovina. Ukinut je dotadašnji Republički štab Teritorijalne odbrane i razriješeni dužnosti komandant i načelnik ovog štaba, generali Drago Vukosavljević i Fikret Jakić. Predsjedništvo je istovremeno donijelo odluku o obrazovanju Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine i za njegovog prvog komandanta imenovalo pukovnika Hasana Efendića, a za načelnika štaba pukovnika Stjepana Šibera. Na istoj sjednici je propisano da će o upotrebi Teritorijalne odbrane odlučivati Predsjedništvo RBiH i da će Ministarstvo za narodnu odbranu RBiH, preko Štaba TO, rukovoditi i komandovati Teritorijalnom odbranom. Predsjedništvo je također odlučilo da će privremeni znak svih pripadnika oružanih sastava TORBiH biti stari bosanski grb u obliku štita sa zlatnim ljiljanima.[324]

Dok je Predsjedništvo Republike donosilo historijske odluke za odbranu države Bosne i Hercegovine, u Mostaru je 8. aprila 1992. Predsjedništvo Hrvatske zajednice Herceg-Bosne donijelo odluku o formiranju

317 Ubijene su studentica medicine Suada Dilberović i Olga Sučić, majka dvoje djece.

318 „Armija nam nije pomogla", **Oslobođenje**, 18.4.1992.

319 „Narod ponovo osvaja slobodu", **Oslobođenje**, 7.4.1992. Navedeni događaji u literaturi nisu do kraja objašnjeni. Iako je u obrascu dešavanja bilo prepoznatljivih elemenata iz plana koji je prije agresije sačinila JNA, a koji se odnosio na rušenje republičkih vlasti, još nije ponuđen cjelovit odgovor na pitanje ko je sve i kako pokušavao bujicu građanskog bunta okrenuti na svoj mlin kroz „Svenarodni parlament".

320 „Masovni zločin nad gradom", **Oslobođenje**, 7.4.1992.

321 „Bitka za Sarajevo", **Oslobođenje**, 7.4.1992.

322 „ Bosna na udaru agresije", **Oslobođenje**, 8.4.1992.

323 „SAD priznale BiH", **Oslobođenje**, 8.4.1992.

324 „ Zapisnik 65. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine održane 4, 5, 6. i 8. aprila 1992. godine", u: Tomo Šimić, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991.-1994.***, **NATIONAL SECURITY AND THE FUTURE 3(7)**, Zagreb, 2006, str. 125-129.

Hrvatskog vijeća obrane, kao vrhovnog tijela „obrane naroda u Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosni“. Predsjedništvo HZ H-B je, kako je naglasilo, ovu odluku donijelo „svjesno nemoći legalne vlasti Republike Bosne i Hercegovine, posebno raspada njenog obrambenog sustava“, te da će se HVO brinuti „o obrani suvereniteta prostora Hrvatske zajednice Herceg-Bosna i o zaštiti hrvatskog naroda, kao i drugih naroda u ovoj zajednici napadnutih od bilo kojeg agresora“.[325]

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu dobivala je sve šire razmjere. Jedinice JNA, u čiji su borbeni poredak i sistem rukovođenja i komandovanja uvedene i inkorporirane dobrovoljačke, policijske, teritorijalne i sve druge naoružane srpske formacije, kako je to na prethodnim stranicama detaljno objašnjeno, ušle su u Kupres, napadale Mostar i Bosanski Brod, stezale obruč oko Sarajeva i granatirale ga. SAO Semberija je preuzela svu vlast na svom području, a jedinice Državne bezbednosti Srbije su se iz Bijeljine preselile u Zvornik i postavile ultimatum legalnim organima općine da predaju naoružanje srpskoj opštini Zvornik do 8 sati narednog dana „ili će Zvornik biti druga Bijeljina“.[326]

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je 9. aprila donijelo Odluku o objedinjavanju svih naoružanih sastava na teritoriji Republike. Prema ovoj odluci, „svi naoružani sastavi i pojedinci, osim snaga JNA i MUP-a, koji djeluju na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, pod raznim oznakama i simbolima“ bili su obavezni „da se prijave opštinskim okružnim i Gradskom štabu Teritorijalne odbrane radi stavljanja pod jedinstvenu komandu i dobivanje jedinstvenih obilježja“. Odlukom je određen 15. april 1992. kao krajnji rok do kojeg su svi naoružani sastavi i pojedinici bili dužni uključiti se u Teritorijalnu odbranu, inače su se smatrali „paravojnim formacijama“.[327] Ovaj datum kasnije je usvojen kao dan formiranja Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Predsjedništvo je za zamjenika načelnika i glavnog operativca Štaba TORBiH imenovalo pukovnika Jovana Divjaka.[328] Novoimenovani komandant Štaba TORBiH Hasan Efendić je 9. aprila ujutro održao prvi sastanak sa članovima štaba i zahtijevao od njih „da se u roku od 24 sata pismeno izjasne o dobrovoljnom pristupanju novom Štabu TORBiH, odnosno o lojalnosti državi - Republici BiH“.[329] Štab je narednog dana uputio depeše okružnim štabovima i općinskim štabovima TO kojima ih je upoznao o promjenama u TORBiH, također tražeći od njih da se izjasne o prihvatanju nove organizacije Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine. Depeša nije upućena Okružnom štabu TO Banja Luka, te u još 35 općinskih štabova TO koji su priznavali jedino vlast SDS-a.

Okružni štab TO Livno, kao i općinski štabovi tog područja, te izvjestan broj općinskih štabova iz sastava OkŠTO Mostar, nisu prihvatili novu organizaciju TORBiH i priključili su se HVO-u. Povodom odluke Predsjedništva od 8. aprila 1992. o formiranju Štaba TORBiH, predsjednik tzv. HZ H-B i HVO-a Mate Boban uputio je 10. aprila 1992. godine svim općinskim stožerima HVO-a zapovijed u kojoj naglašava da HZ H-B „ne prihvaća iskompromitiranu TO kao svoju vojnu strukturu“, te da „od danas, 10. travnja 1992. godine Glavni stožer Hrvatskog vijeća obrane komunicira samo sa općinskim stožerima Hrvatskog vijeća obrane“, kao i da su „sve druge vojne formacije na području HZ Herceg Bosna ili nelegalne ili neprijateljske“.[330] Lojalnost Štabu TORBiH pismeno je iskazalo pet okružnih štabova TO (Bihać, Goražde, Sarajevo, Tuzla i Zenica), Gradski štab TO Sarajevo i 50 općinskih štabova TO.[331]

Prelaskom Hasana Efendića na dužnost komandanta Štaba TORBiH, na čelo Gradskog štaba TO Sarajevo došao je pukovnik Himzo Pečenković. Pet dana kasnije, 13. aprila 1992, od Gradskog i Okružnog Štaba TO Sarajevo formiran je Regionalni štab Teritorijalne odbrane Sarajevo, na čijem je čelu ostao pukovnik Pečenković. RgŠTO Sarajevo je 15. aprila 1992. pod svojom komandom imao 6.390 naoružanih pripadnika TO i 18.576 nenaoružanih pripadnika - dobrovoljaca.[332]

---

325 Predsjedništvo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, *Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća obrane*, Broj: 2/92, Mostar, 8. travnja 1992. **http://www.slobodanpraljak.com.**

326 „Arkanov ultimatum“, **Oslobođenje**, 9.4.1992.

327 „ Zapisnik 66. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine održane 9. aprila 1992. godine“, u: Tomo Šimić, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991.-1994.***, **NATIONAL SECURITY AND THE FUTURE 3(7)**, Zagreb, 2006, str. 131-134.

328 Ibid.

329 Avdulah Kajević, ***Razvoj odbrambeno-oslobodilačkih snaga Bosne i Hercegovine u periodu 1992 -1995. godine*** (Separat), Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2012, str. 58.

330 GS HVO, Broj: Z-01-11, 10.4.1992. **http://www.slobodanpraljak.com.**

331 Rasim Delić, ***Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje***, knjiga prva, VKBI, Sarajevo, 2007, str. 182.

332 **AARBiH**, RgŠTO, *Dnevni izvještaj o stanju bezbjednosti i borbenim dejstvima na teritoriji*, Broj: 02-8/9, 16.4.1992. Ovo je bio posljednji dnevni izvještaj koji je potpisao pukovnik Himzo Pečenković kao komandant RgŠTO Sarajevo.

Zelene beretke - branioci Sarajeva, 1992.

Vojna policija, 1992.

Pečenković se samo nekoliko dana zadržao na čelu RgŠTO Sarajevo. Nakon ulaska ljudstva i kadrova Patriotske lige u sastav TORBiH, komandant ŠTORBiH je za komandanta Regionalnog štaba TO Sarajevo postavio Mustafu Hajrulahovića Talijana. Novopostavljeni komandant je prvo naređenje kao komandant RgŠTO Sarajevo izdao 17. aprila 1992.[333]

Tih dana velikog patriotskog naboja Štabu TORBiH i svim štabovima TO u Sarajevu i sarajevskoj regiji svakodnevno se javljao i stavljao na raspolaganje veliki broj dobrovoljaca, kao i starješina koji su napuštali JNA. Zahvaljujući dugogodišnjem uhodanom mehanizmu štabovi i jedinice TO su se uspješno ustrojavali i popunjavali dobrovoljcima i vodili borbe za odbranu grada.

Jedinice Patriotske lige nije bilo teško integrisati u Teritorijalnu odbranu, jer se „organizacijska struktura PL podudarala sa organizacijskom strukturom TO SRBiH na svim stepenima RiK-a".[334] Nakon odluke Predsjedništva o objedinjavanju svih naoružanih sastava, jedinice Patriotske lige su preimenovane u jedinice Teritorijalne odbrane. Zapravo, mnogi članovi Patriotske lige istovremeno su bili i pripadnici Teritorijalne odbrane.[335]

U Sarajevu su se jedinice i štabovi PL-a, nakon odluke Predsjedništva o objedinjavanju naoružanih sastava, bez većih teškoća uključili u Teritorijalnu odbranu. No, Glavni vojni štab PL-a nije žurio da se uključi u Štab TORBiH. Naime, odluka Predsjedništva da ozvaniči Teritorijalnu odbranu kao oružanu snagu na području Bosne i Hercegovine i izabere Hasana Efendića za njenog komandanta iznenadila je članove Štaba PL-a Bosne i Hercegovine. Oni su očekivali da će Patriotska liga biti glavna oružana snaga države Bosne i Hercegovine u koju će se uključiti svi drugi sastavi, pa i TO, a na njeno čelo biti imenovan njihov čovjek.[336] Štab Patriotske lige uključio se u Štab Teritorijalne odbrane RBiH 12. ili 13. aprila 1992. Zanimljivo je da je 13. aprila 1992. JNA napustio i Rasim Delić i isti dan se uključio u Štab TORBiH, te je bio svjedok dolaska članova GVŠPL u Štab TORBiH. Tu večer je Hasan Efendić postavio Sefera Halilovića za načelnika Operativnog centra, a Rasima Delića za zamjenika Jovana Divjaka.[337] Ipak je, još izvjesno vrijeme, Štab PL zadržao određeni nivo autonomnosti komandovanja svojim jedinicama.

Do 15. aprila 1992. u TO su se uključile i jedinice „Zelenih beretki", koje su se zvale „Bosnae", a kojima je komandovao Emin Švrakić. I one su izvjesno vrijeme sačuvale određeni nivo autonomnosti u svom djelovanju.

Štab Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine je 12. aprila 1992. izdao Direktivu za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine, koju je potpisao komandant pukovnik Hasan Efendić i koja je proslijeđena štabovima TO u 73 općine.[338] Faks Štaba TORBiH bio je „zakačen" za Karadžićev štab na Palama i Direktiva se na njegovom stolu našla umnožena 73 puta. Karadžić je 14. aprila pred TV kamerama u Beogradu mahao direktivom, a komandant 2. VO JNA general Milutin Kukanjac optužio je Štab TORBiH i Hasana Efendića da su objavili rat Jugoslavenskoj narodnoj armiji, jer su u Direktivi kao „neprijateljske snage" navedeni „TO SAO i Jugoslavenska armija", iako Predsjedništvo RBiH, pokušavajući da izbjegne sukob sa JNA, još nije bilo proglasilo ratno stanje, pa ni JNA formalno nije bila označena kao agresor.[339] Uz to, Štab TORBiH izdao je Direktivu bez znanja i saglasnosti Vrhovne komande - Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. Komandant Hasan Efendić je odgovorio da tekst nije autentičan. I samo Predsjedništvo je 16. aprila obavijestilo javnost da je stavilo van snage ovu direktivu „koja sadrži političke implikacije odnosa RBiH i JNA", koju je izdao „komandant Štaba TORBiH pukovnik Hasan Efendić

333 **AARBiH**, RgŠTO, *Pitanja za redovni izvještaj, Naređenje*, Str. pov. broj 02/38-1, 17.4.1992. godine.

334 Kajević, str. 35.

335 Tako je legalni komandant Opštinskog štaba TO Novo Sarajevo Salko Idriz paralelno bio i komandant općinskog štaba ilegalne PL. Idriz je odmah 9. aprila 1992, u skladu s odlukom Predsjedništva RBiH odrede Patriotske lige Pofalići i Hrasno Brdo preimenovao u odrede Teritorijalne odbrane. Na Hrasnom Brdu sve je ostalo isto, pa i komandant - Enver Zornić. U Pofalićima je oko 800 članova Odreda PL pod komandom Habiba Idrizovića istog dana podijeljeno u dva odreda Teritorijalne odbrane. Na čelu prvog ostao je Habib Idrizović, a za komandanta drugog postavljen je Jusuf Juka Lošić. Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 27.

336 Kajević, str. 35.

337 Prvi komandant Štaba TORBiH Hasan Efendić piše da su članovi Štaba PLBiH u Štab TORBiH došli 12. aprila. Hasan Efendić, ***Ko je branio Bosnu***, str 147; Međutim, Rasim Delić piše: „I ja sam kao član ŠTORBiH prisustvovao činu ulasku u operativnu salu Štaba članova GVŠ PL Sefera Halilovića, Mehe Karišika, Zaima Backovića, Zije Rašidagića i dr. 13. aprila uveče i njihovo uključivanje u rad Štaba. Moguće da je dogovor o principima i načinu uključivanja kadrova PL postignut dan ranije, ali je njihovo uključivanje u rad ŠTORBiH bilo 13. aprila 1992." Delić, ***Armija***, knjiga prva, str. 182.

338 **AARBiH**, ŠTORBiH, *Direktiva za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine*, Str.pov.broj: 02/2-1, 12.4.1992.

339 Šefko Hodžić, „Sporna direktiva", *Feljton: Kako je nastajala bh. Armija*, **Oslobođenje**, 19.4.1997.

Predsjednik Predsjedništva
Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović

Branioci Sarajeva, 1992.

bez znanja Predsjedništva RBiH i ministra za narodnu odbranu, čime je prekoračio svoja ovlaštenja".[340]

Na osnovu spomenute direktive, Štab TORBiH je Štabu TO Grada Sarajeva 14. aprila 1992. izdao Naređenje broj 1 po kojem je trebalo da, u saradnji sa CSB Sarajevo, zaštiti vitalne objekte u gradu, blokira kasarnu u Ulici Vojvode Putnika, izvrši otvaranje puta Sarajevo – Hadžići, obezbijedi terminal u Blažuju i zapriječi pravac Kasindo – Tilava, zatim da objedini sve naoružane sastave na teritoriji grada i otpočne s formiranjem bataljona, te da u gradu izvrši zaprečavanje bočnih ulica i kontroliše magistralu Baščaršija – Ilidža.[341] Štabu TO Grada Sarajeva naređeno je da „gotovost za izvršavanje dejstava bude u 18,00 13.4.1992. g.", odnosno jučer! Prvo naređenje za deblokadu Sarajeva bilo je, naravno, i prva utopija.

Poslije objedinjavanja naoružanih sastava, Štab TORBiH je intenzivno radio na okrupnjavanju jedinica TO-a, pa su 18. aprila 1992. Ministarstvo za narodnu odbranu i Štab TORBiH izdali naređenje o okrupnjavanju sastava TO i njihovoj upotrebi. U uvodu ovog naređenja konstatuje se da je u općinama formiran veći broj malih jedinica, od grupe do čete, „koje djeluju autonomno, što smanjuje ukupnu snagu TO". Također se naglašava da do sada nije dovoljno učinjeno „na planiranju upotrebe jedinica u odbrani naselja - gradova", jer se „planovi zasnivaju na blokiranju saobraćajnica neposredno na ulazima u naselja umjesto da se posjedanjem dominantnih objekata spriječi napad na daljim prilazima grada". Naređeno je formiranje krupnijih pješadijskih jedinica, ranga bataljona - odreda i da se na njihovo čelo biraju ljudi „od sposobnosti i ugleda". Također je naređeno formiranje artiljerijskih jedinica, „vodova i baterija MB 120 mm i zemaljske artiljerije", kao i jedinica za protivoklopnu borbu i jedinica vojne policije.[342]

Prvih dana agresije na Bosnu i Hercegovinu jedan od glavnih zadataka branilaca bio je doći do oružja. Predsjedništvo RBiH 4. aprila 1992. zahtijevalo je od JNA da Teritorijalnoj odbrani vrati naoružanje. Uoči agresije i prvih dana po njenom početku JNA je oružje dijelila samo pripadnicima srpske nacionalnosti, a ostalima samo eventualnom greškom, kakva se dogodila 9. aprila 1992, kada su se dvije čete Bošnjaka iz Sokolja i Briješća postrojile i, prema prethodnom dogovoru sa starješinama JNA, krenule u kasarnu u Rajlovcu - po oružje i municiju. Došli su i prema spisku zadužili naoružanje. Već narednog dana JNA je tražila da ga vrate i prijetila bombardovanjem i napadom na ova naselja. To su više puta i uradili, ali stanovnici Sokolja i Briješća su sve napade odbili, jer su se imali čime braniti.[343]

Naoružanje jedinica TO sa područja Sarajeva nalazilo se u skladištima pod kontrolom JNA u Faletićima, Krupanjskoj Rijeci, Hadžićima, Lukavici, Koranu i Semizovcu. U prvoj polovini aprila 1992. u centru pažnje bilo je vojno skladište u Faletićima. U ovom skladištu čuvani su naoružanje i municija Teritorijalne odbrane sarajevskih općina Centar, Novi Grad i Stari Grad, zatim naoružanje dviju partizanskih brigada, kao i rezerve municije Gradskog i Republičkog štaba TO. Ukratko, u Faletićima se nalazilo oko 50 kamiona naoružanja, municije i drugog MTS.[344] OpŠTO Stari Grad, Patriotska liga i Zelene beretke uradili su plan napada na Faletiće kako bi vratili u posjed vlastito naoružanje. Za to su tražili saglasnost predsjednika Alije Izetbegovića. Na sastanku održanom dan ili dva prije međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, Izetbegović je, nakon što je od Hamida Bahte saslušao plan napada na Faletiće, tražio mišljenje Kerima Lučarevi-

340 „Direktiva van snage", **Oslobođenje**, 17.4.1992; Efendić je, međutim, uvjeren da je to bila veoma dobra direktiva, a uz to i prva zvanična. On piše: „Bilo je bitno da ljudi shvate da je na nas izvršena agresija, da postoji organizovano komandovanje i rukovođenje oružanom borbom." Efendić, str. 128. Ratni komandant Generalštaba ARBiH general Rasim Delić smatra da je značaj ove direktive, bez obzira što su neke njene postavke bile nerealne, bio veliki i zbog toga što je ona poslužila „štabovima i jedinicama TORBiH za izradu planova i naredbi za vođenje oružane borbe", a i da „organizovanije rade na prijemu dobrovoljaca u jedinice TO". Delić, ***Armija***, knjiga prva, str. 185. Inače je jedinicama TO ovom direktivom naređeno da odmah izvrše „zauzimanje skladišta naoružanja i municije i blokiranje kasarni, njihovo zauzimanje i zarobljavanje pripadnika JNA na teritoriji BiH". Bilo je predviđeno oslobađanje Bosne i Hercegovine maksimalno za 45 dana, a borbe su trebale početi odmah.

341 **AARBiH**, KM ŠTO RBiH, *Naređenje op.br. 1 za odbranu grada Sarajeva*, 14.4.1992.

342 **AARBiH**, ŠTO RBiH, *Okrupnjavanje sastava TO i njihova upotreba – naređenje*, Br.pov. 02/61-1, 18.4.1992.

343 Nekoliko dana ranije oni su starješinama JNA u ovoj kasarni izrazili nezadovoljstvo što naoružanje dijele samo Srbima, njihovim komšijama, a ne i Bošnjacima. Pregovori, koje je organizovao i koordinirao kapetan iz ove kasarne Šaćir Arnautović, uspješno su okončani i obećano im je da 9. aprila u stroju dođu u kasarnu po naoružanje, što su, kao što smo rekli, i učinili. Taj dan su patriotima sa Sokolja i Briješća date 362 automatske puške, 22 puškomitreljeza M-72, 150 metaka za svaku cijev, odnosno 57.600 metaka 7,62 mm. Bošnjacima je podijeljeno još 240 vojnih uniformi i izvjestan broj vojnih čizama. Nazif Osmanović, „Kako su Bošnjaci Sokolja i Briješća zadužili oružje od JNA nakon početka agresije na Sarajevo i BiH. Najviši stepen 'izdaje' srpskog naroda", **KORAK** (Sarajevo), broj 30, Godina XI, januar-mart 2013, str. 69.

344 Šefko Hodžić, „ Otimanje oružja", *Feljton: Kako je nastajala bh. Armija*, **Oslobođenje**, 23.4.1997.

Pripadnik TORBiH, Mrkovići, 1992.

Tenkisti RgŠTO Sarajevo, 1992.

Sarajevo, zgrada Elektroprivrede BiH, 1992.

ća, Sefera Halilovića, Sulejmana Vranja, Emina Švrakića, Zaima Backovića. Svi su oni podržali procjenu Kerima Lučarevića da je napad na Faletiće rizičan, jer bi u tom slučaju „JNA sigurno svim raspoloživim sredstvima bombardovala Sarajevo i da bi poginulo deset hiljada Sarajlija“.[345] Izetbegović je zato odbio plan napada riječima: „Odustanite od toga. Ići ćemo drugim putem.“[346] Nakon toga Štab TORBiH je pregovarao sa generalom JNA Vojislavom Đurđevcem o ovom naoružanju i dogovorio sastanak 12. aprila ujutro u Faletićima.[347] Naredne noći JNA je iz Faletića izvukla sve naoružanje i municiju.

U večernjim satima 17. aprila 1992. godine u Štab TORBiH stigla je informacija da prema Vogošći kreće velika kolona kamiona JNA. Procijenjeno je da JNA, nakon pljačke naoružanja u Faletićima, namjerava opljačkati i „Pretis“ u Vogošći. Međutim, vojni kamioni su sa vogošćanske petlje krenuli prema Rajlovcu, a ne prema „Pretisu“. U Štabu TORBiH se rodila ideja da se ta situacija iskoristi te da se pod zaštitom noći organizuje akcija izvlačenja protivoklopnih raketnih bacača - „Osa“, minobacačkih projektila i druge ratne opreme za koju se znalo da se proizvodi u ovoj fabrici. Komandant Štaba TORBiH Hasan Efendić naredio je općinskim štabovima TO Stari Grad, Centar i Novi Grad da za ovu akciju angažuju po 50 boraca. Odred za specijalne namjene MUP-a RBiH je angažovao 30-ak specijalaca koje je predvodio zamjernik komandanta odreda Kemo Ademović. Te noći na Kobiljoj Glavi okupilo se mnogo dobrovoljaca. Prema „Pretisu“ ih je krenulo sedamdesetak.[348]

Bez teškoća su razoružali stražare na kapijama „Pretisa“.[349] Uz pomoć jednog radnika, koji je tačno znao gdje se šta nalazi, specijalci i teritorijalci su do pred zoru utovarali MTS. Iz „Pretisa“ su prije svitanja, bez ispaljenog metka, izvukli oko 1.000 kontejnera za “Osu“ i 320 minobacačkih projektila 120 mm i dovezli ih u Dom policije.[350]

Ohrabren uspjehom prve grupe, komandant Efendić je naredio RgŠTO Sarajevo i OpŠTO Novi Grad da pošalju nove grupe ljudi i vozila.[351] Komandant RgŠTO Sarajevo Mustafa Hajrulahović Talijan je odredio 20-ak boraca i sam krenuo s njima. Kada su oko četiri sata ujutro ušli u „Pretis“, na njih je sa svih strana otvorena vatra te su se morali povlačiti. Nakon njih pojavila se i grupa iz Novoga Grada koju je predvodio Safet Hadžić. Oni su kombijem stigli pred glavnu kapiju „Pretisa“, gdje su pripadnici srpskih snaga iz Vogošće odmah otvorili vatru. Šesterica pripadnika TO Novi Grad su poginula, 12 je ranjeno, a pet zarobljeno.[352]

Nakon događaja u „Pretisu“, JNA je pojačala odbranu ove fabrike i u njen krug dovezla četiri tenka i dva transportera. Agresorske snage su zauzele zgradu Općine Vogošća i druge javne ustanove, te zaposjele sve ključne komunikacije i najveći dio teritorije ove općine.[353] Regionalni štab TO Sarajevo reagovao je tako što je 18. aprila naredio zaprečavanje komunikacija na području sarajevske regije.[354] U skladu s tim naređenjem, zapriječeni su svi putevi prema okupiranom dijelu Vogošće, prema UMC-u, u Novom Sarajevu kod Fabrike duhana, prema Drinskoj ulici, u Velešićima, kod kasarne „Maršal Tito“, kod Tehničke škole, na raskrsnici u Pofalićima, kod Ekonomske škole, u Ulici Ivana Krndelja, na zaobilaznici.[355]

Barikade koje je 1. marta 1992. organizovala SDS uz pomoć JNA i srpskih kadrova u MUP-u bile su generalna proba planova o presijecanju, odnosno podjeli glavnoga grada. Glavna martovska barikada u Pofalićima, u Ulici bratstva i jedinstva, i aprilska na Vrbanja mostu, nagovještavale su obrise granica „srpskog

345 Hamid Bahto, ***Sa braniocima Sarajeva i Goražde***, VKBI, Sarajevo, 2008, str. 59.

346 Ibid., str. 60.

347 Na dogovoreni sastanak trebali su doći general Đurđevac ispred JNA, a ispred Štaba TORBiH Vehbija Karić i Fikret Muslimović, te ispred Općine Stari Grad Hamid Bahto. Tog jutra Karić, Muslimović i Bahto došli su nadomak skladišta u Faletićima. Umjesto Đurđevca, dočekao ih je „veliki broj šljemova i uperenih cijevi“. Ibid., str. 60.

348 Bila je to grupa MUP-ovih specijalaca koje je predvodio Kemo Ademović, zatim teritorijalci Staroga Grada i Centra, pod komandom Ene Šakića, Mušana Topalovića Cace i Nijaza Sabljice Zenge. Akcijom je rukovodio Kemo Ademović. „Istina o akciji 'Pretis'“, **Oslobođenje**, 29.4.1997.

349 Stražare su razoružavali Vinko Šamarlić i Nijaz Sabljica Zenga.

350 Prema sjećanju Keme Ademovića, Sarajevo, 31. jula 2014.

351 Efendić, str. 322.

352 Među poginulim bio je i Safet Hadžić, jedan od organizatora otpora i prvaka Patriotske lige u Sarajevu, posmrtno nosilac ***Ordena heroja oslobodilačkog rata***. Komanda 17. partizanske brigade JNA izvijestila je da su u toku noći 17/18. aprila 1992, od 03,00 do 05,00 sati, „Zelene beretke“ i specijalci MUP-a BiH izvršili napad na fabriku „Pretis“ u Vogošći, da je „iz redova napadača ubijeno 5, ranjeno 20, a zarobljeno 9, da je „odveženo 7 kamiona (2 sa municijom), ukradeno 100 vozila marke Golf“, te da je „blagovremenom intervencijom jedinica JNA sprečena katastrofa širih razmera“. **ICTY**, Komanda 17. partizanske brigade, *Informacija*, Br. 277-2, 23.4.1992.

353 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Dnevni izvještaj o stanju bezbjednosti i b/d na teritoriji*, Broj: 02-46/92, 20.4.1992.

354 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Naređenje*, Str.pov.broj: 02-33/92, 18.4.1992.

355 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 32.

Šip - Sarajevo, polaganje zakletve, ljeto 1992. U prvom planu Mustafa Hajrulahović Talijan

Pripadnici jedinica MUP-a Stari Grad, 1992.

Skenderija, 2. maj 1992.

Koševsko Brdo, 1992.

Sarajeva“. Od sredine aprila srpske snage, uz podršku JNA, naročito su atakovale na neke dijelove općine Novo Sarajevo. Tako su 15. aprila 1992. godine izvršile napad na zgradu Elektroprivrede BiH, ali su odbijene. Iste snage su pokušale proboj preko Ulice bratstva i jedinstva, gdje su spriječene, a zatim su se povukle prema Vracama.[356]

Srpske snage, pojačane odredom brojnosti oko 200 dobrovoljaca Srpske radikalne stranke iz Srbije, vojne formacije poznate i kao „šešeljevci“,[357] 21. aprila 1992. su sa Vraca izvele novi artiljerijsko-pješadijski napad na tri sarajevske općine - Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad i to od Vrbanja mosta do zgrade RTV doma.[358] Međutim, borci Odreda Hrasno Brdo i Pofalići I, te pripadnici aktivnog i rezervnog sastava policijskih stanica u općinama Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad satima su uspješno odolijevali ovim napadima. Dok su borbe trajale i gorjele mnoge zgrade, gradonačelnik Sarajeva Muhamed Kreševljaković uputio je poziv JNA da zaštiti grad „koji je njihov kao i naš“.[359]

Branioci Sarajeva su dobili ovu bitku. Srpski četnički odred zaustavili su kod slastičarne „Palma“, nanijeli mu značajne gubitke, a dio neprijateljske jedinice doveli u okruženje. Predsjednik Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj je iz Beograda, u telefonskom razgovoru s komandantom svoje jedinice, zaprijetio da će iz Bosne i Hercegovine povući sve svoje snage ako se njegovi četnici ne izvuku iz okruženja. Sve raspoložive srpske snage u Sarajevu krenule su prema dijelu Grbavice u kome se nalazi slastičarna „Palma“ da oslobode četnike koji su se nalazili u okruženju. No u tome nisu uspjele jer su ih spremno dočekale snage OpŠTO Novo Sarajevo i jedinice MUP-a. Uspjeh branilaca Novog Sarajeva motivisao je borce Staroga Grada i Centra da u popodnevnim satima izvrše napad na agresorske položaje prema Vracama i Grbavici. Iako su u početku napredovali i oslobodili značajan prostor, uvečer su se vratili na polazne položaje.[360]

Narednog dana, 22. aprila, borbe su nastavljene u raznim dijelovima Sarajeva, a najžešće su bile na Ilidži. Naime, OpŠTO Ilidža, kome je Štab TORBiH kao ispomoć uputio Envera Hadžihasanovića Đedu, snagama iz Hrasnice, Butmira, Sokolović-Kolonije, Otesa i Stupa pokušavao je osloboditi okupirane dijelove ove općine i povezati je s ostalim slobodnim dijelovima Sarajeva. Borbe su počele rano ujutro i snage TO uspjele su se probiti do Muzičke škole, te hotela „Bosna“ i „Srbija“ na Ilidži, gdje su vođene žestoke borbe. Uporedo sa napredovanjem snaga TO i MUP-a RBiH, agresorske snage su nemilice razarale grad, posebno Butmir, Sokolović-Koloniju, Hrasnicu, Kovače, Lužane.[361] S obzirom na to da su srpske snage granatirale i tvornicu Energoinvest, u kojoj su se nalazile opasne hemikalije, sa raznih strana su stizali apeli da se fabrika poštedi. Evropski mirovnjaci su također tražili da prestanu borbe kod hotela „Bosna“ i „Srbija“.[362] JNA je tada na Ilidžu poslala šest tenkova i transporter koji su stali između „zaraćenih strana“ - agresorskih jedinica koje su uzmicale i branilaca Sarajeva koji su napredovali. Nakon ovih borbi, na području ilidžanske općine uspostavljene su linije odbrane koje su se, uz male korekcije, ustalile do kraja rata.

Kako je djelovanje Jugoslavenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu bilo sve otvorenije, a pregovori o njenoj transformaciji ostali bezuspješni, nakon proglašenja ustava nove srpsko-crnogorske države Savezne republike Jugoslavije, Predsjedništvo RBiH je 27. aprila 1992. donijelo odluku o povlačenju JNA sa teritorije Bosne i Hercegovine.[363] Štab TORBiH je dva dana kasnije, 29. aprila, izdao naređenje o sprovođenju ove odluke. Bilo je to naređenje štabovima TO da, zajedno s MUP-om, izvrše „potpuno i masovno zaprečavanje na svim putnim pravcima teritorije Bosne i Hercegovine na kojima jedinice bivše JNA otpočinju izvlačenje tehničkih materijalnih sredstava“, odnosno otuđuju i pljačkaju imovinu RBiH. Jedinicama TO je također naređeno da „raznim vrstama formacijskih i prirodnih prepreka“ izvrše blokadu „šireg rejona vojnih objekata iz kojih se nastoje iznijeti tehnička materijalna sredstva“ te jedinicama bivše JNA spriječe izlazak iz kasarni bez pratnji MUP-a. Teritorijalnoj odbrani je na kraju naređeno da planira i otpočne borbena dejstva „na cjelokupnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine“ i koordinira ih sa štabom TO regije, okruga i Republike BiH. [364]

356 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Dnevni izvještaj o stanju bezbjednosti i b/d na teritoriji*, Broj: 02-8/9, 16.4.1992.

357 Po lideru ove opskurne stranke i srpskom nacionalističkom ideologu Vojislavu Šešelju.

358 „Zločinački pir šešeljevaca i srpskih teritorijalaca“, **Oslobođenje**, 22.4.1992.

359 „Molim Armiju da zaštiti grad“, **Oslobođenje**, 22.4.1992.

360 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 32.

361 „Đurđević laže kako Prstojević kaže“, **Oslobođenje**, 23.4.1992.

362 Ibid.

363 „Zapisnik sa 79. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine održane 27. aprila 1992. godine“, u: Tomo Šimić, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991.-1994.***, **NATIONAL SECURITY AND THE FUTURE 3(7)**, Zagreb, 2006, str. 177-178.

364 **AARBiH**, ŠTO RBiH, *Naređenje o sprovođenju odluke Predsjedništva Republike BiH broj 02-11-327/92*, Broj: 02/145-1, 29.4.1992.

Naređenje, koje je potpisao komandant Štaba TORBiH Hasan Efendić, potčinjenim štabovima ponovo je upućeno telefaksom i ponovo je, kao u spominjanom slučaju Direktive, podiglo veliku prašinu u Beogradu i na Palama. Radovan Karadžić je na paljanskoj televiziji mahao naređenjem optužujući državu Bosnu i Hercegovinu da je objavila rat Jugoslavenskoj narodnoj armiji.[365]

Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine je u vrijeme ovih aprilskih dešavanja stalno narastala i postajala respektabilna vojna sila. Na dan 30. aprila 1992. u njenom sastavu nalazilo se 676 jedinica, sa 76.272 borca.[366]

Pripadnici RgŠTO Sarajevo su i prije ovog naređenja Štaba TORBiH blokirali kasarne JNA, ali bez sprečavanja ulaska i izlaska u objekte. Međutim, 1. maja 1992. stanje se izmijenilo. Toga dana pojačano je granatiranje Sarajeva, a zabilježeni su veliki pokreti jedinica JNA oko grada. Uz podršku JNA srpske snage su 1. maja zaposjele centralni dio Vogošće i iz Ilijaša napale Visoko i Brezu. Pripadnici Teritorijalne odbrane su odgovorili tako da su potpuno blokirali Komandu 2. VO u Sarajevu.[367]

I pored toga što je Predsjedništvo RBiH po svaku cijenu nastojalo izbjeći otvorene sukobe između JNA i Teritorijalne odbrane RBiH, do žestokog sukoba je ipak došlo 2. maja 1992. godine, i to baš u Sarajevu. Zapravo, bila je to velika i značajna bitka za odbranu glavnoga grada Bosne i Hercegovine, koju su branioci Sarajeva dobili.

Čarke su počele u podne 2. maja 1992. oko Doma JNA u Sarajevu, u kome se, pored naoružanja i opreme, nalazilo i dosta umjetničkih slika velike vrijednosti. Teritorijalci Staroga Grada nastojali su spriječiti pljačku Doma JNA. Njihova delegacija je ušla u Dom da pregovara sa načelnikom. Međutim, na njih je odmah otvorena vatra i ubijen je jedan pripadnik TO. Zatim je prema Domu JNA krenula jedinica 65. zaštitnog motorizovanog puka JNA da „vidi o čemu se radi, da izvuku i spasu zaposlene“, ali jedinica nije stigla na odredište jer je „napadnuta sa svih strana iz svih oruđa i oružja“.[368] Odmah zatim prema centru grada krenule su tri kolone JNA sa tenkovima, oklopnim transporterima i kamionima.[369]

Tako je otpočela ova bitka za odbranu Sarajeva.

Kolona tenkova i trensportera, sa specijalcima, uspjela se probiti do Skenderije, dijelom prešla most i našla se pedesetak metara ispred zgrade Skupštine Grada i stotinjak metara od zgrade Predsjedništva RBiH. To je bio najkritičniji trenutak bitke. Pripadnici JNA su počeli tući „iz topova i mitraljeza sa tenkova i oklopnih transportera po zgradama Skupštine Grada i Predsjedništva“.[370] U toj dramatičnoj situaciju borbu je prihvatilo i obezbjeđenje zgrade Predsjedništva, ali bitku je riješila jedna protivoklopna grupa koja je, zajedno sa obezbjeđenjem Predsjedništva i jedinicom TO sa Skenderije uništila dva tenka i dva transportera, a zapaljen je i jedan „pincgauer“ u kome su bili vojnici. „Bilo je stravično pogledati mjesto okršaja poslije borbe. Mrtva i ugljenisana tijela vojnika, ranjenici traže pomoć, a okolo gore tramvaji, kamioni, uništeni tenkovi i transporteri“.[371] Prema nekim podacima, 2. maja 1992. godine 35 pripadnika JNA je izgubilo živote u pokušaju osvajanja Sarajeva,[372] a tridesetak je zarobljeno.

Veliku hrabrost pokazali su i branioci grada koji su na prostoru kod Narodnog pozorišta i zgrade UPI-ja, u centru grada, vodili borbu s pripadnicima 65. zmtp 2. VO. Vojni specijalci su se u večernjim satima zabarikadirali u zgradi Radničkog univerziteta „Đuro Đaković“ (danas Bosanski kulturni centar) i narednog jutra, zajedno sa svojim komandantom, podignutih ruku, drhteći, predali se naoružanim sarajevskim mladićima u patikama i farmerkama.[373]

Branioci Sarajeva su 2. maja 1992. čvrsto u blokadi držali i Komandu 2. VO, kao i kasarne „Maršal

365 Članovi Predsjedništva RBiH, također, oštro su zamjerili komandantu Efendiću zbog ovog naređenja, jer su i dalje pokušavali izbjeći sukobe s JNA. Štab TORBiH je u popodnevnim satima 29. aprila demantovao da je poslao ikakvu naredbu takvog sadržaja, te da se radi o „čistom falsifikatu i laži“. Preko Radija BiH oglasio se i komandant Štaba TORBiH Hasan Efendić tvrdeći da se radi o lažnom faksu, odnosno o zloupotrebi lažnog faksa koji ne postoji, jer „Teritorijalna odbrana ne raspolaže nikakvim sredstvima da se u ovom trenutku suprotstavi Jugoslovenskoj narodnoj armiji“. „Efendićeva naredba o suprotstavljanju vojsci smatra se lažnom“, Sarajevska radiomreža, 29.4.1992.

366 Delić, ***Armija***, str. 187.

367 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 17.

368 **ICTY**, Komanda 4. Korpusa JNA, *Događaji u Bosni i Hercegovini, odnos i odraz ukupnog stanja na JNA*, Str.pov.broj: 75-1, 7.5.1992.

369 Efendić, str. 264.

370 Ibid., str 264.

371 Efendić, str. 264-265; General Milutin Kukanjac u svom izvještaju od 7. maja 1992. o događajima u Sarajevu 2. i 3. maja piše da je na Vrbanja mostu jedan tenk uništen, a dva oštećena.

372 Rade Radovanović, „Slučaj Dobrovoljačka: Falsifikovanje istine“, Aljazera, 3.5. 2012.

373 Šefko Hodžić, „Sarajevo 2. maja ‘92“, *Feljton: Kako je nastajala bh. Armija*, **Oslobođenje**, 27.4.1997.

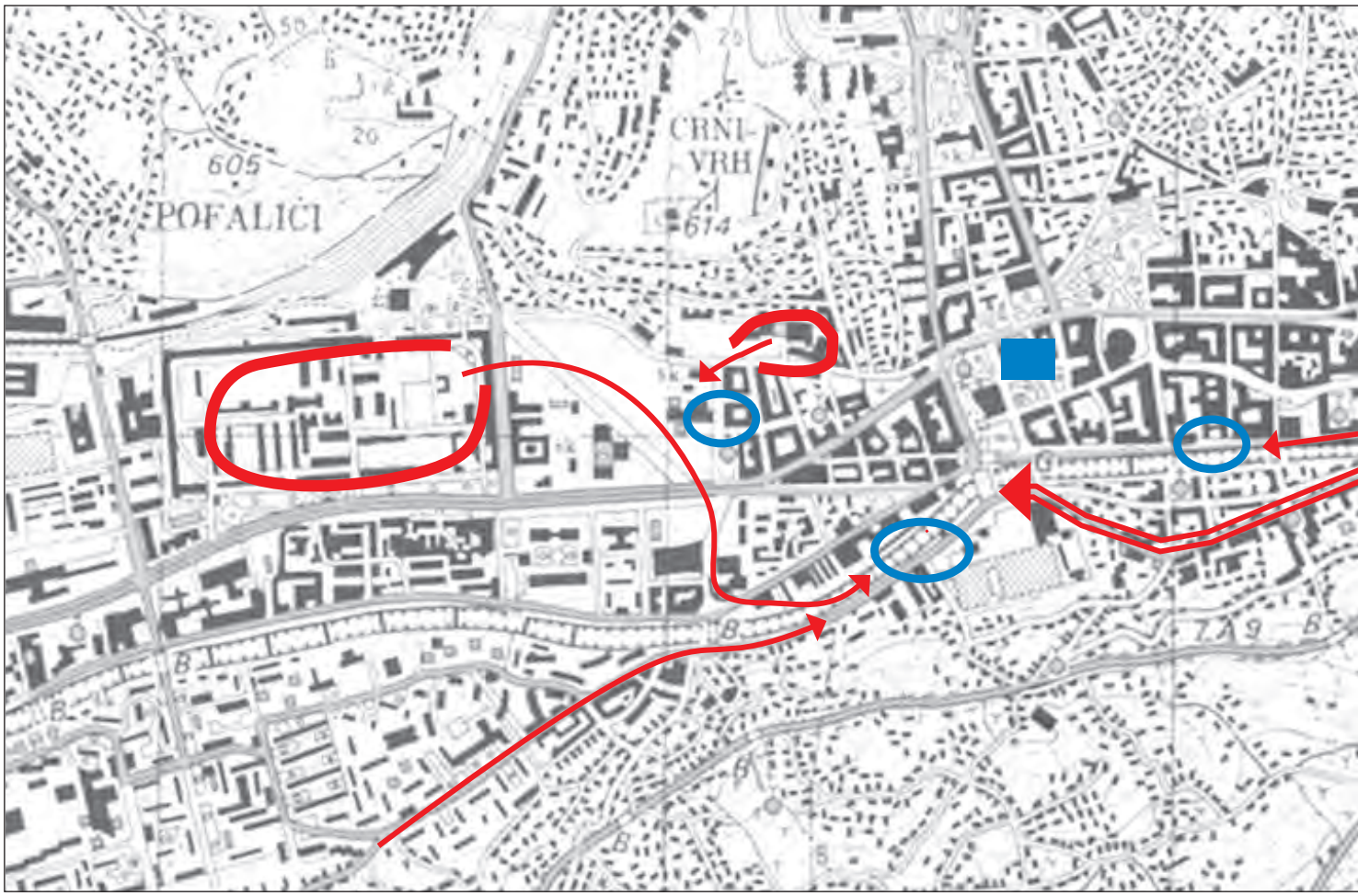

Tito“, „Viktor Bubanj“ i „Jusuf Džonlić“. Tako su se komandant 2. VO JNA general Milutin Kukanjac i njegovi najbliži saradnici našli u klopci. No iznenada im se ukazala prilika da se izvuku iz Sarajeva koje su gotovo mjesec dana razarali. U večernjim satima 2. maja predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović avionom se vratio u Sarajevo sa mirovnih pregovora u Lisabonu. S njim su bili njegova kćerka Sabina, prevodilac na pregovorima, i potpredsjednik Vlade RBiH Zlatko Lagumdžija, član pregovaračkog tima. JNA je izvršila otmicu predsjednika Izetbegovića, njegove kćerke Sabine i Zlatka Lagumdžije i sprovela ih u kasarnu u Lukavici. Domaća i svjetska javnost je tu večer, uživo, za vrijeme emitovanja Dnevnika TVBiH, saznala za otmicu.

Te noći i narednog dana, 3. maja, vođeni su pregovori o oslobađanju predsjednika Izetbegovića i njegovih saradnika, u zamjenu za dozvolu generalu Kukanjcu i svim članovima Komande 2. VO da se sa Bistrika izmjeste u Lukavicu. U popodnevnim satima 3. maja, uz posredovanje komandanta UNPROFOR-a, kanadskog generala McKenzija, postignut je dogovor. U skladu s dogovorom, predsjednik Izetbegović i njegovi saradnici su iz Lukavice dovezeni u Komandu 2. VO na Bistriku i odatle su svi zajedno krenuli prema Skenderiji, gdje se vozilo s predsjednikom Izetbegovićem odvojilo od kolone i krenulo prema zgradi Predsjedništva, a general Kukanjac prešao u vozilo kod McKenzija i nastavio vožnju prema Lukavici. Ali, vožnju prema Lukavici nastavio je samo prvi dio kolone sa 15 vozila, jer je u Dobrovoljačkoj ulici otvorena vatra na kolonu JNA i ona je prekinuta.[374] Tom prilikom

374 „Pripadnici JNA su iz kolone provokativno dizali ruke sa tri prsta“, piše Hamid Bahto, tadašnji komandant Štaba TO Stari Grad. „Neki su bacali flaše sa ispijenim alkoholom. Iz vozila u koloni su ispaljeni i rafali. Sa položaja oko Sarajeva je 'grmila' pucnjava prema gradu. Nismo mogli kontrolisati situaciju. U samoodbrani, uslijedili su odgovori prema vozilima u koloni iz koje se pucalo i na druge načine provociralo.“ Bahto, str. 88. U izvještaju o ovom događaju general Milutin Kukanjac napisao je kako se „prema mlazevima dima u Dobrovoljačkoj ulici videlo da je ta ustaško-fašistička horda nasrnula oružjem na vojnike, starešine i GL (Građanska lica, op. Redakcije) u koloni“. **ICTY**, Komanda 4. korpusa JNA, *Događaji u Bosni i Hercegovini, odnos i odraz ukupnog stanja na JNA*, Str.pov.broj: 75-1, 7.5.1992. Napad na kolonu u Dobrovoljačkoj godinama se politizira, uveličava se broj poginulih i uopće se ovim događajem manipuliše. Tadašnji komandant 2. vojne oblasti general Milu-

je zarobljeno 100 vojnika, 30 starješina i četiri žene, građanska lica u JNA.[375]

Štab TORBiH je 28. aprila 1992. izdao naređenje RgŠTO Sarajevo i drugim jedinicama „da u sadejstvu sa MUP-om BiH izvrše deblokadu putnog pravca: Sarajevo – Vogošća – Visoko – Zenica i obezbijedi ovu komunikaciju“. Zadatak jedinica RgŠTO Sarajevo je bio: razbiti snage neprijatelja u rejonu Vogošća, Semizovac i Ilijaš i obezbijediti komunikaciju Sarajevo – Visoko. To je bio glavni pravac napada, a pomoćni: Visoko – s. Donja Bioča – s. Krivoglavci. Naređenjem je precizirano koje će jedinice učestvovati na glavnom i pomoćnom pravcu napada. To su trebali biti: dva odreda TO iz Visokog, četa TO Ilijaš, Odred TO Vogošća, Odred TO i vod minobacača 120 mm Centar Sarajevo, snage MUP-a općina Breza, Ilijaš, Vogošća i Centar te vod MB 120 mm iz Visokog. Štabovi okruga TO Zenica, Mostar i Kakanj imali su zadatak da „spriječe intervenciju snaga agresora iz dubine.“ U tekstu naređenja nije navedeno ko je neprijatelj i kakve su mu snage. Kao na manevrima, neprijatelj je nazvan samo „Plavi“, a navedeno je da su njegove snage razmještene u Ilijašu, Vogošći, Ilidži, Nedžarićima i Sarajevskom polju te u dolini rijeke Bosne od Ilijaša do s. Krivoglavaca.[376]

Ovim borbenim dejstvima s ciljem deblokade Sarajeva komandovao je Štab TORBiH. Sarajevo je trebalo biti deblokirano preko Vogošće zajedničkim dejstvima jedinica TO i MUP-a izvan i unutar grada. Ključni dio posla trebale su uraditi jedinice koje su dobile zadatak da napadaju sa spoljne strane, pravcem Visoko – Ilijaš – Vogošća. Naređenje za napad, koji

tin Kukanjac je dvije godine kasnije izjavio, i toga se držao do smrti, da je u Dobrovoljačkoj poginulo šest lica i naveo njihova imena. „U toj Dobrovoljačkoj ulici“, tvrdio je general Kukanjac, „ oni su napali jedno sanitetsko vozilo i poginuo je jedan vojnik, Tomović Zdravko iz Han Pijeska, tri pukovnika: Sokić Miro, Radulović dr. Budimir i Mihajlović Boško, jedan potpukovnik Jovanović Boško i jedna žena, Muslimanka, Šuko Nurmela. Znači šest osoba je stradalo od 261.“

375 Efendić, str. 269.

376 **AARBiH**, ŠTORBiH, Naređenje br. 2, Str.pov.broj: 02/145-1, 28.4.1992.

je počeo 3. maja, potpisao je Asim Džambasović.[377] Međutim, s obzirom na dramatične događaje u Sarajevu 2. i 3. maja, jedinice iz grada nisu se mogle punim kapacitetom angažovati u ovim borbama. Također, u toku borbi za Sarajevo 2. i 3. maja srpske snage i JNA su nastavile borbena dejstva na području Vogošće, opkolile selo Svrake i mještanima postavile ultimatum za predaju. Jedinice TO i MUP-a iz Sarajeva koje su učestvovale u proboju preko Vogošće pokušale su u okviru tih dejstava pomoći stanovnicima Svraka, ali njihov pokušaj proboja do ovog sela nije uspio.[378]

U pripremi borbenih dejstava iz Visokog za deblokadu Sarajeva učestvovao je i potpukovnik Rasim Delić, koji je petnaestak dana ranije, u ime Štaba TORBiH, upućen u ovaj kraj. U napadu iz pravca Visokog učestvovala su dva odreda, po jedan iz Visokog i Breze, sa po 300-400 ljudi. Podršku im je pružao Artiljerijski dvizion sa 50 mina 82 mm. U borbi za deblokadu Sarajeva borcima iz Breze i Visokog 3. maja trebalo je da se pridruži jedinica iz Travnika koju je vodio Rusmir Agačević Rus, ali ih je u tom spriječilo zapovjedništvo HVO Kiseljaka. Uzalud su članovi Komande TO iz Visokog molili, a Predsjedništvo RBiH naređivalo rukovodstvu HDZ Kiseljak da propusti travničku jedinicu.[379]

Pokušaj deblokade Sarajeva 3. maja 1992. nije uspio, niti je mogao uspjeti, jer dva odreda TO, sa slabom artiljerijskom podrškom, nisu bila dovoljna da savladaju jake agresorske snage na izabranom pravcu napada. Narednih dana žestoke borbe vođene su unutar grada: na Trebeviću, Vracama, Grbavici, Mojmilu, Nedžarićima i Dobrinji, a sa spoljne strane prstena u Hadžićima, na Igmanu i u Trnovu.

Nakon što su branioci Sarajeva 3. maja zarobili veliki broj pripadnika JNA, Komisija za razmjenu Ministarstva za odbranu RBiH je u maju organizovala nekoliko razmjena ratnih zarobljenika.[380]

Samozvana Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine je u Banjoj Luci 12. maja formalno donijela odluku o preimenovanju 2. VO JNA u Vojsku Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine i odluku o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Peti strateški cilj bio je „podela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo“.[381]

U prvoj polovini maja 1992. nisu bili daleko od ostvarenja tog cilja. Agresorske snage pod svoju kontrolu već su bile stavile veliki dio Grbavice, pa i onaj prema Mostu bratstva i jedinstva, a također i najveći dio Pofalića, s druge strane. Između je bila kasarna „Maršal Tito“. Dakle, još im je trebalo da osvoje nekoliko stotina metara prostora i presijeku Sarajevo na potezu Vraca – Grbavica – Most bratstva i jedinstva – kasarna „Maršal Tito“ – Pofalići – Žuč. Da su u tome uspjeli, odbranu Sarajeva učinili bi nemogućom, a to bi, vjerovatno, značilo prekretnicu u agresiji na Bosnu i Hercegovinu.[382]

Suživot Srba, Hrvata i Bošnjaka u sarajevskom naselju Pofalići odvijao se do 15. maja 1992. godine, za ratne uslove, u podnošljivoj atmosferi. Srbi su kontrolisali Gornje, a Bošnjaci Donje Pofaliće. „Granica“ u Pofalićima je bila kod objekta *Plavi granap.* Tih nekoliko stotina metara - od *Plavog granapa* do kasarne „Maršal Tito“, u kojoj je i dalje bila JNA, kontrolisali su branioci Sarajeva iz Pofalića. U Štabu TORBiH su znali da je Sarajevo upravo na tom dijelu „najtanje“ i procjenjivali da srpske snage baš na tom dijelu namjeravaju presjeći Sarajevo. Zato je komandant TORBiH naredio komandantu Opštinskog štaba TO Novo Sarajevo, da sa svojim snagama oslobodi cijele Pofaliće.[383] OpŠTO Novo Sarajevo je i napravio plan oslobađanja Pofalića.

Dva dana kasnije, 15. maja, srpska milicija u Pofalićima postavila je ultimatum snagama 3. čete Odreda Pofalići I da do 13,30 sati toga dana, kao i svi Bošnjaci iz Gornjih Pofalića, predaju oružje „ili će biti sravnjeni sa zemljom“.[384] Borci 3. čete bili su mala bošnjačka enklava u Orlovačkoj ulici u Gornjim Pofalićima i nalazili su se u potpunom okruženju srpskih snaga.

377 Šefko Hodžić, „Kako deblokirati Sarajevo“, *Feljton: Kako je nastajala bh. Armija*, **Oslobođenje**, 25.4.1997.

378 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 18.

379 „Takav odnos prema odbrani i braniocima Sarajeva kiseljačke vlasti i HVO u cjelini zadržali su do kraja odbrambenog rata.“ Rasim Delić, ***Lice i naličje rata***, VKBI, Sarajevo, 2005, str. 47.

380 Za priču o 1. korpusu ARBiH zanimljiva je razmjena koja je 13. maja organizovana na Stupskoj petlji u Sarajevu. Tada su za oficire JNA Slavoljuba Beloševića, Milana Šuputa, Jovu Sejmenovića, Petra Obradovića, Petra Malčića i Radoša Plazinića razmijenjena dva buduća komandanta 1. korpusa Armije RBiH Vahid Karavelić i Nedžad Ajnadžić, te Husein Paravlić, Bajro Kasumović i Ferid Žuga. **AARBiH**, MO RBiH, Komisija za razmjenu lica, Broj: 02/153-25, 17.5.1992.

381 Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“, **Službeni glasnik Republike Srpske**, broj 22, 26. novembar 1993, str. 866.

382 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 19.

383 Efendić, ***Ko je branio Bosnu***, str. 273.

384 Ultimatum je komandiru 3. čete Aliji Prazini postavio komandir srpske milicije Lazo Bojanić. Prazina je izvijestio komandanta odreda Habiba Idrizovića, a ovaj komandanta OpŠTO Novo Sarajevo Salku Idriza. Šefko Hodžić, „Pofalićka bitka“, ***Operacija Jesen 94***, DES, Sarajevo, 2007, str. 7-48.

Popodne 15. maja otpočele su grozničave pripreme za Pofalićku bitku, čiji je glavni cilj bio deblokada 3. čete.

Planeri Pofalićke bitke odlučili su izvršiti napad glavnim snagama pravcem Rezervoar – Humska ulica – Dom, a pomoćnim snagama pravcem Orlovačka ulica – Humska ulica – Obad, sa ciljem da razbiju neprijatelja na datim pravcima i izvrše čišćenje terena. Na glavnom pravcu napada angažovani su Odred Velešići i borbene grupe RgŠTO. Oni su imali zadatak da razbiju najjača neprijateljska uporišta oko igrališta kraj Rezervoara te snage srpske milicije kod Doma. Odred Pofalići II i borbene grupe Vojne policije TO planirani su da dejstvuju prvim pomoćnim pravcem: Ulica Ranka Šipke – Ulica Ruđera Boškovića – Plavi granap – Humska ulica – Obad. Kako su linije desno od rezervoara i ispod pofalićke grede držali borci 2. čete Odreda Pofalići I, dva njihova voda su bila pridodata na glavnom pravcu napada Velešićkom odredu, a druga dva Odredu Pofalići II. Prva četa ovog odreda i grupa boraca sa Koševskog Brda napadali su drugim pomoćnim pravcem od Drinske ulice prema *Plavom granapu*, Čangalovića česmi, Orlovačkoj i Obadu. Odred Buča Potok dobio je zadatak da sprečava izvlačenje neprijatelja preko Obada.[385]

Bitka je počela u pet sati ujutro 16. maja 1992. „artiljerijskom podrškom" od šest minobacačkih projektila 62 mm ispaljenih prema Gornjim Pofalićima.[386] Ključnu ulogu odigrale su borbene grupe RgŠTO koje su, naoružane protivoklopnim sredstvima, u zoru razbile najjače neprijateljsko uporište na igralištu kod Rezervoara i zajedno s borcima Velešićkog odreda nastavile napredovanje. Brzo su napredovali i borci Odreda Pofalići II i Vojne policije koji su razbili srpsko uporište kod *Plavog granapa* i kafane *Ravna gora*.

Napredovanje boraca Odreda Pofalići I i borbene grupe s Koševa zaustavljeno je ispred Cvijetića pekare. Oko 11 sati bilo je zaustavljeno i napredovanje jedinica na ostalim pravcima napada, a srpskim snagama stizalo je pojačanje. Četiri borbene grupe iz sastava TO napustile su poprište bitke.[387] Tada je, kao pojačanje, u Pofaliće stigla grupa boraca Specijalnih jedinica koja je odigrala značajnu ulogu u nastavku borbi.[388] Nakon nekoliko sati neizvjesnosti, stanje je stabilizovano, borci TO su uništili mitraljesko gnijezdo kod Cvijetića pekare i nastavili oslobađanje Pofalića. U sumrak su stigli u Orlovačku ulicu i deblokirali 3. četu Odreda Pofalići I.

Borbena dejstava su prekinuta i odložena za naredni dan. Srpske snage su te noći napustile Gornje Pofaliće, odvodeći sa sobom i veliki broj pofalićkih Srba. Prije povlačenja oslobodili su sve zatočene Bošnjake i Hrvate. Narednog jutra, 17. maja 1992. godine, cijeli Pofalići su osvanuli slobodni.[389]

RgŠTO Sarajevo 21. maja 1992. godine raspolagao je sa: jednim bataljonom, 11 odreda, jednim artiljerijskim divizionom, 94 samostalne čete, 104 samostalna voda i 33 samostalna streljačka odjeljenja. U njihovom sastavu bilo je 18.193 naoružana borca, uz još 23.032 nenaoružana dobrovoljca na spiskovima štabova.[390]

Međutim, u maju 1992. Štab TORBiH, regionalni i općinski štabovi suočili su se s problemom osnivanja velikog broja jedinica Vojne policije, čiji su pripadnici neovlašteno pretresali stanove i hapsili one koje su smatrali sumnjivim. Bilo je tu i zloupotreba, jer se u jedinicama Vojne policije nalazilo dosta krimogenih osoba. Štab TORBiH namjeravao je uvesti red u organizaciju i funkcionisanje jedinica Vojne policije. Naređenjem izdatim 17. maja bilo je predviđeno da se na nivou Štaba TORBiH formira bataljon Vojne policije, a na nivou regionalnih štabova, osim Sarajeva, čete VP. Također je naređeno da se raspuste sve općinske jedinice VP, kao i glavne jedinice VP u Sarajevu te da se od njih formiraju borbene jedinice. Vojnim policajcima je ovim naređenjem zabranjeno da oduzimaju naoružanje od lica van sastava TO, što su trebali sprovoditi „isključivo organi MUP-a RBiH".[391] U skladu s ovim naređenjem, komandant RgŠTO Sarajevo Mustafa Hajrulahović izdao je naređenje o raspuštanju svih jedinica Vojne policije u zoni odgovornosti svog

385 *Naredba za Pofalićki boj*. (Naredba je sačuvana u rukopisu, nije protokolisana, nema datuma, niti broja, a samo se na njenom kraju vide dijelovi inicijala čovjeka koji ju je za komandanta Općinskog štaba TO Novo Sarajevo potpisao); Odredom Velešići komandovao je Enver Šehović, borbenim grupama RgŠTO Dževad Topić i Enis Srna. Odredom Pofalići II komandovao je Jusuf Lošić Juka, borbenim grupama VP Kerim Lučarević i Ismet Bajramović Ćelo. Odredom Pofalići I komandovao je Habib Idrizović, a njegovom Prvom četom Zahir Panjeta.

386 S IKM-a u Pofalićima bitkom su neposredno komandovali Fadil Alihodžić ispred OpŠTO Novo Sarajevo i Ismet Alija ispred RgŠTO.

387 Bile su to borbene grupe RgŠTO i Vojne policije.

388 Iz sastava Specijalnih jedinica OS Juke Prazine. Borbenu grupu predvodio je Samir Pezo.

389 U Pofalićkoj bici poginula su četiri pripadnika TORBiH. Najveći dio teksta o Pofalićkoj bici napisan je prema: Hodžić, „Pofalićka bitka", str. 7-48.

390 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov. broj: 210/92, 21.5.1992.

391 **AARBiH**, ŠTORBiH, *Organizacija jedinica vojne policije*, Pov. broj: 238-1, 17.5.1992.

Pofalićka bitka, 16. maj 1992.

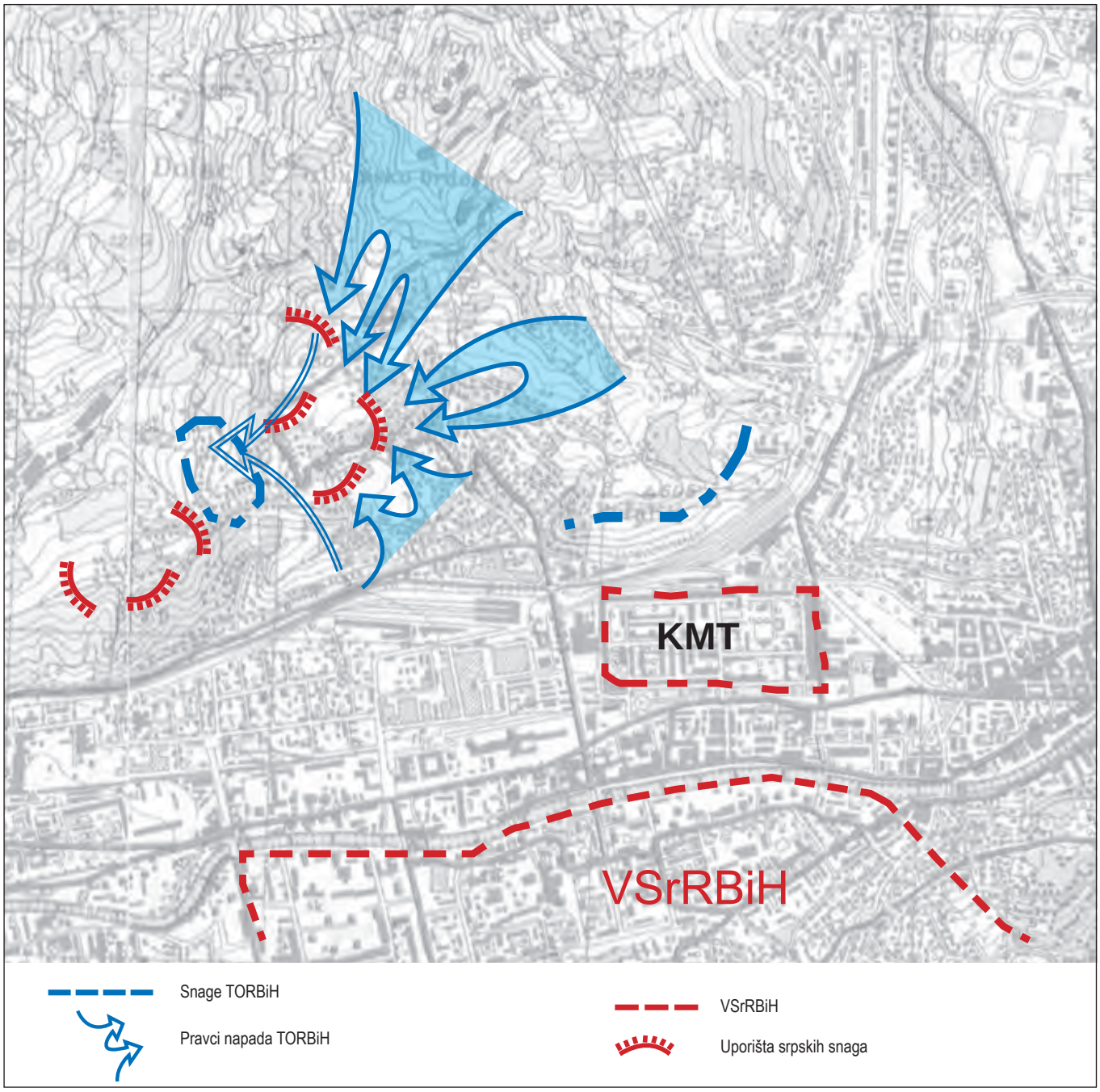

štaba i njihovog preformiranja u borbene jedinice. U naređenju je naznačeno da će potrebe RgŠTO Sarajevo „obezbjeđivati Vojna policija Štaba TORBiH".[392]

Bataljon Vojne policije Štaba TORBiH je odmah formiran i bio je multietničkog sastava. Međutim, nakon promjene na čelu Štaba TORBiH, bataljon je marginaliziran i napokon u julu 1992. rasformiran.[393]

Predsjedništvo RBiH je 23. maja 1992. godine smijenilo prvog komandanta Štaba TORBiH pukovnika Hasana Efendića, a za novog komandanta postavi-

392 **AARBiH**, RgŠTO, *Organizacija jedinica vojne policije, Naređenje*, Broj: Pov. 03/102-1, 20.5.1992.

393 Za komandanta bataljona postavljen je Sifet Podžić, koji je, do napuštanja JNA bio zamjenik komandanta bataljona vojne policije u kasarni „Viktor Bubanj" u Sarajevu. Kada je u maju JNA napustila kasarnu „Viktor Bubanj", Podžić je u svojoj bivšoj kancelariji našao kompletne spiskove i mobilizacijske planove bataljona vojne policije 4. korpusa JNA. Uz saglasnost Jovana Divjaka, Stjepana Šibera i Fikreta Muslimovića, Podžić je pozvao sve te ljude. Odazvalo se 420 vojnih policajaca svih nacionalnosti i tako je formiran Bataljon VP Štaba TORBiH. Šefko Hodžić, ***Sve je moguće***, DES, Sarajevo, 2010, str. 371.

lo do tada široj javnosti potpuno nepoznatog majora Sefera Halilovića.[394] Formalno, prijedlog za smjenu prvog komandanta Štaba TORBiH Hasana Efendića Predsjedništvu RBiH je podnio ministar odbrane Jerko Doko. U obrazloženju prijedloga smjene Doko se pozvao na Uredbu sa zakonskom snagom o Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine, koju je donijelo Predsjedništvo 20. maja 1992. prema kojoj je prestao postojati Štab Teritorijalne odbrane, a formiran Glavni štab Oružanih snaga RBiH.[395] Predsjednik Izetbegović je Efendiću najavio smjenu jer „ljudi traže mlađeg komandanta".[396] Bilo je i drugih razloga i zahtjeva za Efendićevu smjenu.[397]

Na početku agresije na našu zemlju, a posebno nakon zatvaranja obruča oko Sarajeva, bilo je izuzetno važno sačuvati Igman i Bjelašnicu. U aprilu i prvoj polovini maja ove planine branile su male jedinice MUP-a i Teritorijalne odbrane iz Hadžića, Trnova i Hrasnice. Da bi odbrana bila još čvršća, 18. maja 1992. formiran je Združeni odred „Igman".[398] Formiranjem Združenog odreda „Igman" očekivalo se da će biti uspostavljena čvrsta, jedinstvena komanda na ovom prostoru. U Opštinskom štabu TO Hadžići očekivali su od Štaba TORBiH da će im „pružiti punu materijalnu podršku za uspostavljanje Igmana kao logističke i vojne baze na širem području Grada".[399]

Veliko skladište naoružanja, municije i druge vojne opreme JNA nalazilo se u vojnoj kasarni u Žunovnici ispod Igmana. Pripadnici TO i MUP-a s ovog područja u aprilu i maju 1992. više su puta diverzantski ulazili u Žunovnicu i izvlačili dragocjeni MTS. Nakon formiranja Združenog odreda „Igman", komanda ovog odreda je, zajedno sa jedinicama TO Hrasnice i Trnova, uradila plan napada na kasarnu u Žunovnici, koji je izveden 26. maja 1992.[400] Borci koji su upali u ogromni kompleks skladišta u Žunovnici do dva sata popodne uspjeli su „ovladati sa 3/4 skladišnog prostora".[401] Međutim, oko dva popodne iz Remontnog zavoda Hadžići krenuli su tenkovi u pomoć snagama u Žunovnici, a zatim su stigle i još dvije borbene grupe koje je poslao glavnokomandujući srpski general Ratko Mladić.[402] S druge strane, pomoć borcima TO nije stizala. U večernjim satima teritorijalci i policajci morali su se povući na polazne položaje.[403]

U vrijeme borbi za Žunovnicu, jedinica JNA, stacionirana u vojnom objektu na vrhu Bjelašnice, helikopterima se prebacila na Pale.[404] Za priču o odbrani Igmana i slobodne hadžićke teritorije, odnosno odbrani Sarajeva sa spoljne strane prstena opsade, bilo je važno da je jedinica JNA 30. maja 1992. godine, bez incidenta napustila kasarnu u Pazariću i u ispravnom stanju ostavila svako oruđe i borbeni komplet, objekte, tenk, samohotku... Narednog dana, 31. maja, od artiljerijskih oruđa koje im je ostavila jednica JNA u kasarni Pazarić, komandant OpŠTO Hadžići artiljerac Mirsad Ćatić Čuperak formirao je artiljerijski divizi-

394 U vijesti o smjeni na čelu Štaba TORBiH, koju je emitovala državna agencija BH PRESS, odmah nakon sjednice Predsjedništva, o Haliloviću je navedeno da je „nekadašnji oficir jugo-armije", da je rođen 6. januara 1952. u Prijepolju, da je „redove bivše JNA napustio 13. septembra prošle godine", te da je „snagama Teritorijalne odbrane BiH pristupio prvog dana po osnivanju Teritorijalne odbrane BiH". Na kraju je navedeno kako je Halilović u vojnim krugovima navodno poznat kao izuzetan operativac i vrlo sposoban i kreativan vojni stručnjak. „Sefer Halilović komandant Štaba TOBiH", **Oslobođenje**, 24.5.1992.

395 Drugi razlog za Efendićevu smjenu je, prema ovom obrazloženju, to što „gospodin Hasan Efendić ima ukupno 44 godine i 11 mjeseci radnog staža, čime je stekao pravo na starosnu penziju". **AARBiH**, MORBiH, *Prijedlog za razrješenje dužnosti i penzioniranje*, Broj: SL/92, 22.5.1992. Paradoks ovog obrazloženja je u tome što Efendić tada nije bio ispunio nijedan uslov za penziju, jer je imao 58 godina života i 38 staža, a nije ni prestao postojati Štab TORBiH.

396 Šefko Hodžić, „Smjena komandanata", *Feljton: Kako je nastajala bh. Armija*, **Oslobođenje**, 28.4.1997.

397 Pored toga, postojao je sukob između ministra Doke i Efendića te je Doko tražio njegovu smjenu. Efendićevu smjenu tražili su i članovi Patriotske lige, zato što mu žena, Srpkinja, živi u Beogradu. Ključni razlog predsjednik Izetbegović naveo je 11. novembra 2001. kada je rekao da je Efendić smijenjen zato što je „davao ratoborne naredbe, a mi nismo imali čime da se borimo, pa smo gledali nećemo li izbjeći rat". Hodžić, ***Sve je moguće***, str. 307.

398 U odred su ušle policijske stanice Brezovača pod komandom Čede Domuza, Mrazište pod komandom Nihada Šehića i Grkarica na čelu s Mirzom Vatrićem, te Četa TO Hadžići. Mirsad Ćatić Čuperak, ***Sjena nad Igmanom***, DALSA Bosna, Sarajevo, 2000, str 82. i 86; Za VD komandanta Združenog odreda Igman imenovan je Vahid Alađuz. **AARBiH**, ŠTORBiH, *Imenujem*, Broj:pov. 02/316-1, 26.5.1992.

399 **AARBiH**, OpŠTO Hadžići, *Prijedlog za postavljenje komandanta Združenog štaba „Igman"*, Broj: 01-2/92, 20.5.1992.

400 **AARBiH**, Združeni odred „Igman", Pov. broj: 02/333-184, 26.5.1992.

401 **ICTY**, Komanda ratnog štaba srpske opštine Hadžići, *Izvještaj o borbenoj gotovosti srpske opštine Hadžići*, 29.5.1992; „Duboko smo u Kasarni i imamo već liniju koja nam odgovara... Naši kamioni ulaze u Kasarnu i izvlače MTS", zabilježio je u svom Ratnom dnevniku Mirsad Ćatić Čuperak, koji je i uradio plan napada na Žunovnicu. Ćatić, str. 91.

402 **ICTY**, Komanda ratnog štaba srpske opštine Hadžići, *Izvještaj o borbenoj gotovosti srpske opštine Hadžići*, 29.5.1992.

403 Jedinica iz Hrasnice odustala je od bitke, jer je Salko Ćurić, koji je dobio zadatak da ih sačeka i provede do kasarne u Žunovnici, nagazio na minu i poginuo, a nekoliko boraca iz Hrasnice je ranjeno. Pored Ćurića, kome je posmrtno dodijeljen „Zlatni ljiljan", u ovoj akciji poginulo je još šest boraca, a ranjeno ih je 15. Ratni plijen također je bio neznatan, „sve je stalo u prostor sobe 3x3 metra". Zarobljena su i četiri srpska vojnika. Ćatić, str. 93.

404 „Zapaljeni su agregat sala i prostorije. Elektronika nije uništena i naši drže objekat." **AARBiH**, TRNOVO – HADŽIĆI, 26.5.1992.

Lijevo: član PL, heroj oslobodilačkog rata general Safet Hadžić.
Desno: komandant Vojnog štaba PL BiH general Meho Karišik Kemo

on koji je kasnije stekao ratnu slavu na Igmanu, ali i drugim bojištima. U njegovom sastavu bila su dva topa 100 mm, tri topa „ZIS“ 76 mm, dva topa B-1 76 mm, tri haubice 152 mm D-20, jedna haubica 152 mm „Nora“ i 18 minobacača 82 mm.[405]

Štabovi TO u svim slobodnim dijelovima Bosne i Hercegovine vodili su odbrambena i napadna dejstva rukovodeći i komandujući velikim brojem malih jedinica, što se negativno odražavalo na ukupno funkcionisanje sistema. Zbog toga je Predsjedništvo RBiH 27. maja 1992. godine, nastavljajući u aprilu započeti proces okrupnjavanja sastava TO, donijelo odluku o formiranju 37 jedinica nivoa brigada i odreda.[406] Od 12 brigada, čije je formiranje ovim aktom naređeno u Bosni i Hercegovini, njih šest bilo je iz sastava Regionalnog štaba TO Sarajevo.

U drugoj polovini maja 1992. godine agresorske snage pojačano su granatirale Sarajevo, između ostalog i zato jer su branioci u samom gradu u blokadi držali tri velike kasarne JNA: „Maršal Tito“, „Viktor Bubanj“ i „Jusuf Džonlić“. Pregovori o deblokadi kasarni u zamjenu za vraćanje naoružanja TO, koje je u svojim skladištima držala JNA, dugo su trajali. Prva je deblokirana kasarna „Viktor Bubanj“, koju su pripadnici JNA napustili 24. maja,[407] a nekoliko dana kasnije JNA je napustila i kasarnu „Jusuf Džonlić“, pa su branioci Sarajeva došli do značajnog naoružanja. Mukotrpni pregovori još uvijek su vođeni o deblokadi kasarne „Maršal Tito“.

U toku pregovora o deblokadi kasarni u glavnom gradu, Mladić je prijetio, izražavao „zabrinutost za Sarajevo“ i nastavljao ga nemilice razarati. Dva minobacačka projektila od 82 mm ispaljena sa srpskih položaja 27. maja 1992. eksplodirala su u Ulici Vase Miskina među civilima koji su stajali u redu za hljeb. Ubijeno je 18, a ranjeno, i više ili manje unakaženo, 144 građana Sarajeva.[408] Bio je to prvi veliki masakr koji su počinile Mladićeve snage u Sarajevu. Nakon toga je, u Gebelsovom stilu, stupila na scenu moćna paljanska mašinerija laži.[409]

Ali, i naredne noći Sarajevo je gorjelo od zločinačkih agresorskih granata, a naređenja za rušenje Sarajeva izdavao je Ratko Mladić.[410]

405 **AARBiH**, ZOd „Igman“, Pov. broj: 02/333-220, 30.5.1992; Ćatić, ***Sjene nad Igmanom***.

406 **AARBiH**, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, *Odluka o formiranju jedinica Teritorijalne odbrane*, PR.Broj:1170, 27.5.1992.

407 „Vojska, napokon, krenula iz Sarajeva“, **Oslobođenje** (Sarajevo), 25.5.1992.

408 Karović-Babić, str. 61.

409 Momčilo Krajišnik izjavio je da toga dana srpske snage nisu ispalile nijednu granatu, a Radovan Karadžić optužio je Muslimane da su „izveli taj napad da bi stvorili izgovor za prekid pregovora u Lisabonu“. Pojavio se i bivši pukovnik JNA Milorad Cvijović koji je „dokazao“ da masakr nisu izvele granate nego eksploziv izazvan daljinskim upravljačem. U tu priču povjerovao je i tadašnji komandant UNPROFOR-a BiH general Lewis McKenzie. „Zločin s potpisom“, **Oslobođenje** (Sarajevo), 27.5.1994.

410 Evo nekih od njegovih naredbi koje je te noći izdao pukovniku Mirku Vukašinoviću: „Velušiće tuci... I Pofaliće tuci tamo nema srpskog življa mnogo...Tuci oko Dobrovoljačke, oko one Humske gore... I Đure Đakovića gore... Da ne mogu da spavaju, da razvučemo pamet njihovu... Predsjedništvo mi još jedan plotun pali...“ **ICTY**: *Razgovor vođen 28.5.1992. godine između Mladić Ratka i Vukašinović Mirka*, Haška dokumenta, Interni broj:

Komandanti Štaba TORBiH; lijevo: general Hasan Efendić, desno: general Sefer Halilović

"Plavi granap" - poprište Pofalićke bitke

Zarobljeni pripadnici JNA, 2. maj 1992.

Kasarna "Maršal Tito", juni 1992.

Mojmilo, 1992.

Vozilo TORBiH, 1992.

(6)

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
MINISTARSTVO ZA NARODNU OBRANU
ŠTAB TERITORIJALNE OBRANE
SARAJEVO

VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

Str.pov.br. 02/146-1
Sarajevo, 28.04.1992. godine

N A R E Đ E NJ E br. 2

ŠTABU TERITORIJALNE OBRANE REGIJE
SARAJEVO

Karta 1:50.000 Sarajevo 1 i 3

1. "Plavi": Snage razmještene u Ilijašu, Vogošći, Ilidži, Nedarićima i Sarajevskom polju. Raspored, jačina i namjera na osnovu vlastite procjene na pravcu dejstva. Posebno utvrđene položaje ima u dolini r. Bosne od Ilijaša do s. Kriglovci.

2. Štab TO Republike BiH ima zadatak da u sadejstvu sa MUP-om BiH izvrši deblokadu putnih pravaca: Sarajevo - Vogošća - Visoko - Zenica i u narednom periodu za duže vrijeme obezbijedi ovu komunikaciju.

3. Štabovi TO okruga Zenica, Mostar, Kakanj, imaju zadatak da spriječe intervenciju snaga agresora iz dubine.

4. Odlučio sam razbiti snage neprijatelja na pravcu: Vogošća - - Semizovac - Ilijaš, sa ciljem: razbiti snage neprijatelja u rejonima Ilijaš, Semizovac, Vogošća, i obezbjediti komunikaciju Sarajevo - Visoko za bezbjedno komuniciranje.

Glavne snage angažovati na pravcu: Visoko - Ilijaš - - Vogošća, a pomoć na pravcu: Visoko - s. D. Bioča - s. Krivoglavci.

Za izvršenje zadatka angažovati 2 OdTO, od -Visoko, OdTO i PDV Breza, ČTO Ilijaš, OdTO Vogošća, OdTO i vod MB-120 centar snage MUP opština Breza, Ilijaš, Vogošća i Opština Centar (Kobilja glava) angažovati sa snagama TO na obezbjeđenju komunikacija i naseljenih mjesta.

Težište dejstva imati na razbijanju snaga u Vogošći, Semizovcu i Ilijašu. Posebnu pažnju imati na zaštiti krila i

Operacija „LJETO-92“

Glavni zadatak Štaba TORBiH, na čelu s novim komandantom Seferom Halilovićem, također je bio deblokada Sarajeva. Početkom juna 1992. intenzivirano je formiranje brigada i drugih jedinica i planiranje borbenih dejstava. Predsjedništvo RBiH je već 4. juna 1992. donijelo odluku o formiranju 14 novih jedinica Teritorijalne odbrane. Nakon mukotrpnih pregovora, 5. juna je iseljena kasarna „Maršal Tito“. Zauzvrat, Štab TORBiH je od JNA dobio značajna materijalno-tehnička sredstva, odnosno oružje, oruđa i municiju raznih kalibara. Posebno su za odbranu grada bila dragocjena oruđa, haubice raznih kalibara, samohotke i minobacači. Već nakon 12 sati od preuzimanja oruđa iz kasarne „Maršal Tito“, 6. juna 1992. formirana je Prva samostalna mješovita artiljerijska brigada RgŠTO Sarajevo, koja je raspolagala sa preko 5.000 granata raznih kalibara.[411]

S obzirom na to da je TO u Sarajevu, što pregovorima oko iseljavanja kasarni JNA, što zarobljavanjem, a i na druge načine, uspjela doći do znatnih količina oružja i municije, a jedinice van Sarajeva još i više, borbeni moral boraca TO je naglo porastao.[412] Štab TORBiH, na čelu sa Seferom Halilovićem, procijenio je da su stečeni uslovi za deblokadu Sarajeva, i to dejstvima jedinica izvan i unutar prstena opsade grada. Ova operacija nazvana je „LJETO-92“, a početak borbenih dejstava planiran je za 6. juni 1992. u pet sati ujutro. Prema dogovoru komandanta Štaba TORBiH i ministra za unutrašnje poslove, u operaciji deblokade Sarajeva učestvovalo je i po 300 policajaca iz svih sarajevskih općina koje su se stavile pod komandu RgŠTO Sarajevo. S Igmana i slobodne teritorije hadžićke općine jedinice TO i MUP-a trebalo je da napadnu kasarnu i vojna skladišta u Žunovnici, te neprijateljske linije u rejonima Kasatića, Drozgometve, Dupovaca i Košćana. Snage TO iz pravca Kiseljaka trebale su napasti: Batalovo brdo, Kobiljaču i Rakovicu, a snage TO iz Visokog objekte: Vratnica, Dobranjsko brdo i Višegrad.[413]

Nema sumnje da je Glavni štab VSrRBiH saznao za plan „LJETO-92“, pa je spremno dočekao ovu operaciju Teritorijalne odbrane RBiH.[414] Pripremajući se za napadna dejstva radi ostvarenja petog strateškog cilja srpskog naroda - podjele grada Sarajeva, GŠ VSrRBiH je uporedo planirao odbranu od predstojeće ofanzive TORBiH, pa je 6. juna 1992, odnosno na dan kada je trebalo da počne deblokada Sarajeva, svim korpusima izdao Direktivu za dalja dejstva, sa prioritetnim zadatkom da čvrsto drže dostignute linije, spriječe „prodore DTG i snaga neprijatelja u zahvatu osnovnih pravaca“, a dijelom snaga nastoje „izvoditi aktivna ofanzivna dejstva radi čišćenja teritorija od zaostalih grupa i pojedinaca neprijatelja“. Ciljevi ove ofanzive, kako je navedeno u direktivi, bili su: čišćenje dijelova Sarajeva s većinskim srpskim stanovništvom i obezbjeđenje šireg područja Aerodroma, presijecanje grada pravcem Nedžarići − Stup − Rajlovac, zauzimanje i čišćenje Mojmila, Dobrinje, Sokolović-Kolonije i Butmira, deblokada komunikacija Trnovo − Sarajevo i Zlatište − Pale, te uz obezbjeđenje s pravca Goražde, Rogatice i Žepe, obezbjeđenje komunikacije Sarajevo − Sokolac − Vlasenica. Ovi zadaci postavljeni su Sarajevsko-romanijskom korpusu, uz sadejstvo sa Hercegovačkim i Istočnobosanskim korpusom.[415]

„Prema podacima kojim raspolažemo“, pisalo je u ovoj direktivi Glavnog štaba VSrRBiH, „neprijatelj je krenuo u sveopštu ofanzivu ka Sarajevu na pravcima: Zenica − Visoko − Ilijaš, Kiseljak − Hadžići i Pazarić − Hadžići. Verovatne namere neprijatelja su da izvrši deblokadu Sarajeva sa severa i zapada“. Gotovost za

CD-29-18-6/02/004.

411 Njeno osnivanje formalizirano je retroaktivno naređenjem GŠOSRBiH broj 02/349-322 od 8.7.1992. godine. Preuzimanju sredstava i organizaciji artiljerijske jedinice doprinijeli su član Štaba TORBiH pukovnik Vehbija Karić, artiljerijski oficiri Redžo Mehić, Hajrudin Grabovica i drugi. „Golim rukama do topova“, **Nedjelja** (Sarajevo), 5.7.1992.

412 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj*, Pov. broj: 02- 282/92, 7.6.1992.

413 **AARBiH**, Materijali NIP „Vojna iskustva odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995“, Lista podataka o b/d: *„Napad na Batalovo brdo (tt 934), Kobiljaču i Rakovicu“.*

414 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 52.

415 **ICTY**, GŠ VSrRBiH, *Direktiva za dalja dejstva*, Str.pov.broj: 02/5-22, 6.6.1992.

napad bila je 8.6.1992. u 06,00 sati. Zadatke iz direktive trebalo je realizovati u vremenu od 8 do 10 dana. Kao što se vidi, vremenski su se podudarili planovi Štaba TORBiH o deblokadi Sarajeva i GŠVSrRBiH o presijecanju glavnog grada Bosne i Hercegovine navedenim pravcem.

Borbe u okviru Operacije „LJETO-92" počele su, prema planu, 6. juna 1992. „bez stvarno izraženog težišta".[416] U Arhivu ARBiH ne postoji naređenje za operaciju „LJETO-92". Doduše, Ibrahim Dervišević, u to vrijeme komandant Odreda TO Velešići, tvrdi da je glavni pravac napada snaga TORBiH iz okruženja bio: Stup − Azići − Vrelo Bosne − Blažuj i da je tim pravcem napadala 1. sandžačka brigada.[417] Međutim, u izvještaju Komande SRK o borbama u i oko Sarajeva 6. juna 1992. uopće se ne spominju bilo kakvi napadi jedinica TORBiH od Azića i Stupa.[418]

U zoru 6. juna 1992. počela je da dejstvuje 1. samostalna mješovita artiljerijska brigada iz Sarajeva i to po srpskim položajima na Borijama, Biosku, Vracama, Grbavici, Mrkovićima, Poljinama, Hrasnu Brdu, kasarni u Lukavici i drugim ciljevima.[419] Prvog dana borbi određene uspjehe postigle su jedinice koje su napadale na visočkom pravcu, odnosno iz Breze, Župče i Visokog. Na ovom pravcu jedinice TO potisnule su srpske snage, ali neprijatelj nije bio „potpuno razbijen i uništen kako bi se deblokirao put Visoko − Sarajevo".[420] U izvještaju SRK od 6. juna 1992. naglašano je da „u rejonu Ilijaša", a to je bio visočki pravac, „neprijatelj vrši pešadijski napad kombinovano sa artiljerijskom vatrom", da je napad odbijen, ali da su njihove snage i dalje „izložene stalnom pritisku".[421] Iako nije bilo sinhronizovanog napada jedinica TO sa spoljne strane prstena opsade grada, jer dok su jedinice TO na visočkom pravcu u napad krenule u četiri sata ujutro, jedinice od Kiseljaka prema Han-Ploči i Kobiljači napale su u sedam sati uvečer, ipak su borci TO i na kiseljačkom pravcu postigli početne uspjehe, što je Komanda SRK pravdala time da je ovdje „odnos snaga 1:5 do 1:9 u korist neprijatelja".[422]

Na hadžićkom pravcu, pored jedinica OpŠTO Hadžići i Združenog odreda „Igman", u operaciji su učestvovale jednice iz Konjica, Jablanice, kao i jedinica dobrovoljaca formirana od građana Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj.[423] Opet je u prvom planu bio napad na kasarnu i skladišta municije u Žunovnici, te na srpske položaje u Kasatićima, Drozgometvi, Dupovcima i Košćanu. Ali, pomak nije ostvaren.[424] Pripadnici Teritorijalne odbrane Hrasnice i Butmira izvele su također artiljerijsko-pješadijski napad na srpske položaje na Ilidži i Vojkovićima, dok su iz Sokolović-Kolonije i Kovača dejstvovali artiljerijom.

Operacija „LJETO-92" nastavljena je i narednog dana, posebno sa vanjske strane prstena opsade, ali su linije odbrane ostale nepromijenjene. Srpske snage su nemilice razarale Sarajevo, zapalile jedan od UNIS-ovih nebodera i Kasarnu „Maršal Tito".[425]

Najuspješniji dan u operaciji „LJETO-92" bio je 8. juna 1992. godine, kada su jedinice RgŠTO Sarajevo i MUP-a unutar grada vodile borbe na svim pravcima i oslobodile značajne objekte na platou Žuči: Orlić, Krstac i Volujak. Ovu pobjedu na brdu Žuč izvojevali su borci odreda Velešići i Pofalići I iz sastava OpŠTO Novo Sarajevo, u sadejstvu sa snagama općinskih štabova TO Novi Grad i Vogošća.[426] U toku borbi za Žuč u ispomoć je stigla i grupa boraca Prve sandžačke brigade i Specijalne jedinice MUP-a.

U bici za oslobođenje Orlića na Žuči, 8. juna 1992. zarobljene su dvije haubice 105 mm, dva brdska topa B1 76 mm, jedan top ZIS 76 mm, četiri minobacača 120 mm, 20 minobacača 60 mm, jedan PAT 20/3 mm, tri PAT-a 20/1 mm, jedan PAT 40 mm, šest PAM-ova 12,7 mm, oko stotinu pušaka, više stotina hiljada komada municije raznih kalibara, te više teretnih i putničkih vozila i razne druge opreme.[427] Oslobađanjem

416 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 53.

417 Ibrahim Dervišević, ***Prva slavna i viteška brigada: herojstvo i žrtve u odbrani Sarajeva '92 – '95.***, Sarajevo, 2009, str. 106.

418 **ICTY**, Komanda SRK, Str.pov.broj: 10/74-40, 6.6.1992.

419 „Golim rukama do topova", **Nedjelja** (Sarajevo), 5.7.1992.

420 **AARBiH**, OpŠTO Visoko, Str.pov.broj: 04/23-3, 6.6.1992.

421 **ICTY**, Komanda SRK, Str.pov.broj: 10/74-40, 6.6.1992.

422 Ibid.

423 Ovom dobrovoljačkom jedinicom komandovao je Mustafa Porobić. Svim jedinicama na hadžićkom i kiseljačkom pravcu komandovao je potpukovnik Mustafa Polutak, koji je u ime Štaba TORBiH koordinirao dejstva jedinica TO.

424 Ćatić, str. 108

425 Novinar Sky Newsa Van Linden je 7. juna u svijet poslao reportažu o Sarajevu u plamenu, posebno o zapaljenom Unisovom neboderu. „Ovo je bio simbol modernog Sarajeva, a sada je simbol modernog razaranja. Plamen prolazi kroz podove i penje se do najviših katova, razbacujući krhotine po ulicama u srcu glavnog grada Bosne. Raspad jednog od jedinstvenih nebodera ovog grada ogleda se u razbijenim prozorima njegovog blizanca... Obližnja kasarna Maršal Tito je u plamenu. Od njene evakuacije, dva dana ranije, sistematski je razarana. Svaku noć u Sarajevu pomisliš da ne može biti gore. Ali bude." Van Lynden, *Izvadak iz reportaže o granatiranju Sarajeva*, Sky News, 7. juna 1992.

426 **AARBiH**, OpŠTO Novo Sarajevo, *Izvještaj o izvršenim borbenim dejstvima na dan 8.6.92. g.*, Pov.broj: 02/333-299, 8.6.1992.

427 Dervišević, str. 115.

Operacija LJETO - 92

Djelovanje snaga TORBiH s vanjske strane prstena opsade Sarajeva

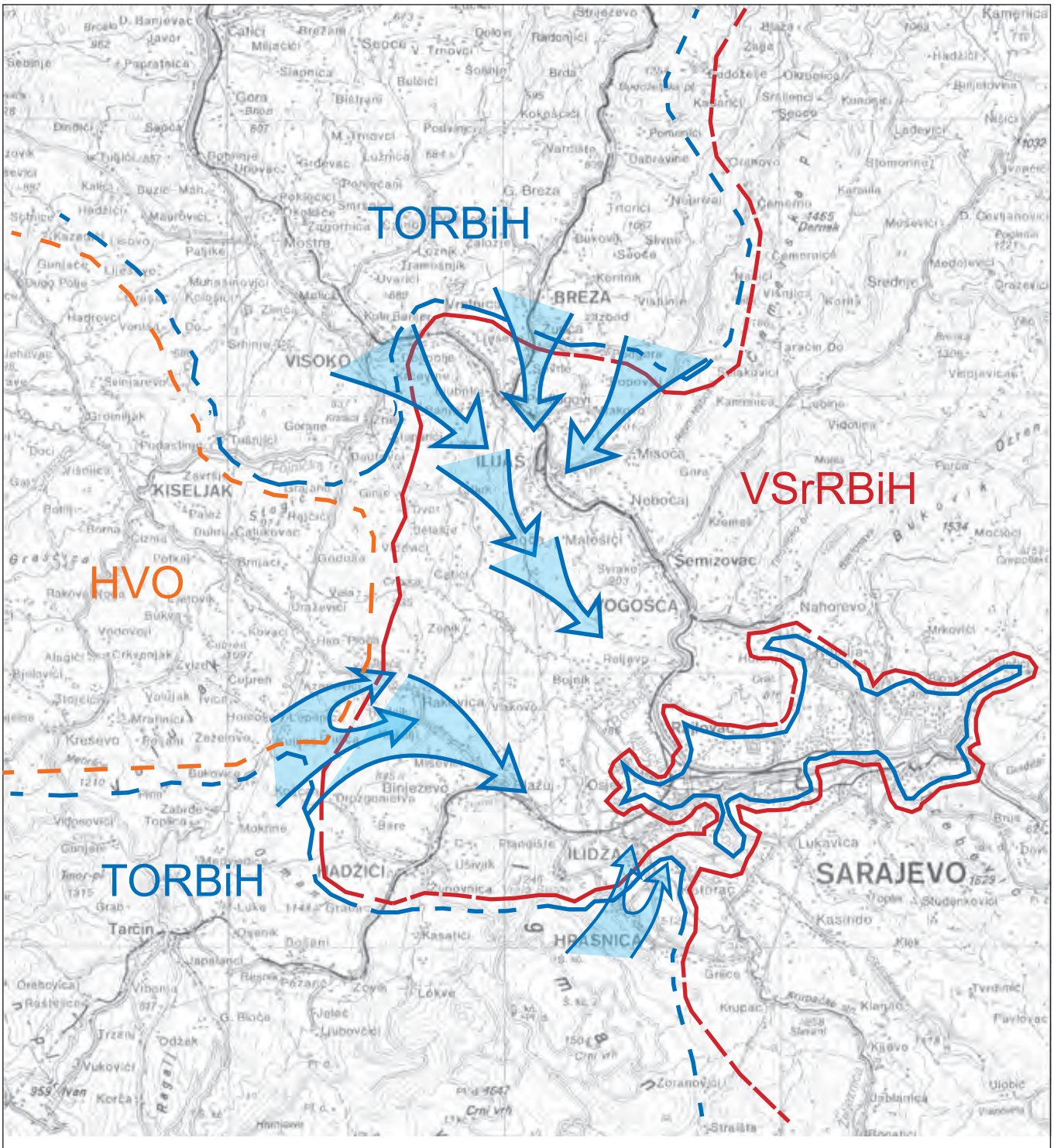

(15)

Republika Bosna i Hercegovina

OPŠTINE HAŽDIĆI I TRNOVO
ZDRUŽENI OD RED
"I G M A N"

Datum: 06.1992 godine

Republika Bosna i Hercegovina
MINISTARSTVO ODBRANE
ARMIJA BiH
PDV Broj 02/333-274
Datum, 06 06 1992 god.
SARAJEVO

ŠTAB TO R BiH Sarajevo
MUP-a R BiH
CSB Sarajevo
Gradski štab TO Sarajevo

Dana 06.06.1992 godine , prema Planu oslobadjanja Hadžića i grada Sarajeva, u 04,00 sati počela je akcija na oslobadjanju Hadžića.

U toku dana borbe sa neprijateljem su se vodile na području sela Kasatići,Dupovci,Drozgometva i Kočani, na lokalitetima graničnih područja.Oslobodilačke snage su u napredovanju na svim pravcima a srpsko selo Kasatići uz samu vojnu poštu u Županici, je sasvim uništeno jer se je dovao jak otpor oslobodilačkim snagama i neprijatelj je potisnut sa tog područja.Najveći doprinos napredovanju naših snaga dala je artiljerija mješovitog divizona "Igman". Neprijatelju su nanesani znatni gubitci u oruđjima i tenici kao ižvoj sili. Na našoj strani nije bilo poginulih a tri borca su ranjena od čega jedan teže i dva lakše.Zarobljenika nije bilo ni sa jedne strane.

Za izvodjenje daljih artiljeriskih dejstava potrebn. nam je obezbjediti municiju za oruđja jer je u preuzimanju kasarne u Pazariću zatečena mala količina granata.

Potrebne su nam granate 82 mm, 120 mm, 76 mm, 105 mm. Prioritetno je obezbjediti granate za M8 120 mm i za B-1 76 mm.

ŠTAB ZDRUŽENOG ODREDA
"I G M A N"

velikog dijela brda Žuč i dominantne kote Orlić, stvoreni su povoljni uslovi za daljnje uspješne napade na ovom pravcu.

Branioci Sarajeva su 8. juna uspjeli presjeći put za Pale preko Trebevića u rejonu Prvog šumara. Također su ovladali linijom Priješko brdo - Smiljevići - Uglješići, ali je ovaj napad u popodnevnim satima zaustavljen.[428] Uporedo s napadom na Žuč pripadnici TO i MUP-a s unutrašnje strane prstena opsade Sarajeva napali su srpske položaje na pravcima Sedrenik − Pašino brdo − Biosko, Podhrastovi − Grdonj − Mrkovići, Jevrejsko groblje − Vraca i Ivana Krndelja − Zagorska − Ozrenska (Hrasno Brdo).[429] U sklopu napada na Hrasno Brdo i Vraca vođene su i borbe za oslobađanje Grbavice.

Međutim, ni na jednom od ovih pravaca nije bilo značajnijih uspjeha. Doduše, u bici na Hrasnom Brdu, koju su predvodili pripadnici Specijalne jedinice MUP-a RBiH, do popodnevnih sati oslobođeno je dosta kuća u ulicama Milinkladska, Vrbovska i Zagorska. Ali, nakon što su srpske snage na ovaj pravac poslale pojačanje, a posebno nakon pogibije Vinka Šamarlića, komandira čete MUP-ovih specijalaca, i teškog ranjavanja Jusufa Lošića, komandanta Odreda Pofalići II, napad je obustavljen. [430]

U dokumentu Komande SRK-a od 8. juna 1992. zabilježeno je da su borbe vođene i s druge strane prstena opsade Sarajeva: na Ilidži, u Hadžićima, Rakovici i Ilijašu, ali da se te linije „uspješno brane". Također je navedeno da su gubici SRK-a u borbama 8. juna 1992. bili 8 mrtvih i 62 ranjena, te da su im oštećena dva tenka i pet transportera. Komanda SRK-a je na kraju ovog izvještaja o borbama u Sarajevu zatražila „dejstvo avijacije po Mojmilu brdu i na pravcu Žuč − Hum − Kobilja glava".[431]

Pobjedama od 8. juna 1992. godine jedinice TO i MUP-a nisu samo oslobodile dio okupirane teritorije našeg glavnog grada unutar prstena opsade, nego su i poremetile planove agresora da upravo toga dana izvede ofanzivu na Sarajevo i presiječe ga. Ohrabren uspjesima, komandant Štaba TORBiH je 8. juna RgŠTO Sarajevo i općinskim štabovima TO u gradu naredio da produže napade i narednog dana,[432] da bi 9. juna ujutro izdao novo naređenje komandantu RgŠTO Sarajevo da jedinice ovog štaba u toku dana moraju „zauzeti i ovladati sljedećim rejonima - objektima: Poljine, Mrkovići, Osmice, Biosko, Faletići, Brus − Vidikovac, Vrace, Mojmilo, Dobrinja IV i V i Nedžarići.[433] Bili su to nerealni zadaci i većina ovih objekata nije oslobođena ni do kraja rata.

Štab TORBiH je 11. juna odlučio reorganizovati jedinice sa spoljne strane prstena i zajedno sa jedinicama unutar Sarajeva ponovo pokušati deblokirati glavni grad. U vezi s tim Štab TORBiH je 11. juna. 1992. izdao naređenje komandantu Okružnog štaba TO Zenica da oformi 3. OG čiji je zadatak bio, između ostalog, razbiti četničke snage u dolini rijeke Bosne od Visokog do Sarajeva i „izvršiti deblokadu Sarajeva u rejonima Butile, Osijek, Blažuj i Rakovica". Snage u okviru 3. OG trebalo je organizovati u dvije taktičke grupe. Naređenjem je definisano formiranje TG-1, u čiji sastav su ulazili štabovi TO Zenica, Kakanj, Busovača, Fojnica, Kiseljak, Kreševo, Visoko, Ilijaš, Breza i Vareš, sa zadatkom da nastavi s izvođenjem borbenih dejstava glavnim snagama pravcem Visoko − Sarajevo, a pomoćnim pravcem Kiseljak − Sarajevo s ciljem deblokade Sarajeva u rejonima Butile, Osijek, Blažuj i Rakovica.[434] Za komandanta TG-1 postavljen je Rasim Delić.

Tih dana nije se znalo ko, zapravo, treba komandovati jedinicama za deblokadu Sarajeva na pravcima Hadžića i Igmana. Naime, 7. juna 1992, na početku operacije „LJETO-92", borcima i komandantima na hadžićkom pravcu stiglo je naređenje komandanta Štaba TORBiH Sefera Halilovića i ministra za odbranu Jerka Doke kojim su smijenili komandanta ZOd „Igman" Vahida Alađuza i na njegovo mjesto postavili Velimira Marića, jednog od najagilnijih sljedbenika Mate Bobana u razbijanju jedinstvene Bosne i Hercegovine.[435] Istog dana zapovjednik Bosanskohercegovačkog zbora - područja „Kralj Tomislav" generalbojnik Mate Šarlija Daidža, koji je stvarno pod svojom komandom imao jedinicu jačine čete stacionirane u Buturović-Polju, izdao je zapovijed jedinicama TO, MUP-a i HVO-a Konjic, kojom je za „glavnog zapovjednika Sektora Konjic", koji se prostire „od Konjica do Sarajeva", postavio Zejnila Delalića, za njegovog

428 **ICTY**, Komanda SRK, *Glavni štab Vojske SRBiH*, Str.pov. broj: 16-74-75, 8.6.1992.

429 **AARBiH**, Specijalna jedinica MUP-a RBiH, *Analiza angažovanja Specijalne jedinice u Sarajevskoj akciji 8.6.1992.*

430 **AARBiH**, OpŠTO Novo Sarajevo, *Izvještaj o izvršenim borbenim dejstvima na dan 8.6.92. g.*, Pov.broj: 02/333-299, 8.6.1992.

431 **ICTY**, Komanda SRK, Str. pov. broj: 10-74-45, 8.6.1992.

432 **AARBiH**, ŠTORBiH, *Naređenje*, Broj: 02/349-47, 8.6.1992.

433 **AARBiH**, ŠTORBiH, *Naređenje*, Str. pov. broj: 02/349-56, 9.6.1992.

434 **AARBiH**, ŠTORBiH, Broj: 02/349-68, 11.6.1992.

435 **AARBiH**, ŠTORBiH, Broj: 02/349-42, 7.6.1992.

zamjenika Esada Ramića, a za načelnika štaba, ujedno i zamjenika zapovjednika, Dinka Zebića, zapovjednika HVO Konjic. Stavljajući tako sve jedinice od Konjica do Sarajeva pod svoju komandu, Mate Šarlija Daidža je ovim naređenjem upozorio svakog pojedinca „da izvršava zapovjedi koje mu se budu određivale“, jer „na snagu stupa ratni sud, a to je kratki postupak“. [436]

Zejnil Delalić, koji je koordinirao dejstva jedinica na tom prostoru, 9. juna je zatražio od predsjednika Alije Izetbegovića objašnjenje ko, zapravo, komanduje jedinicama od Konjica do Sarajeva. Predsjednik Izetbegović je 10. juna 1992. poslao istovjetnu depešu Zejnilu i Daidži, u kojoj je pisalo: „Treba da idete zajedno. Zejnil ostaje komandant svoje jedinice, ali dok ova operacija traje, treba da sluša Dajdžina naređenja. Dakle, Dajdža objedinjuje akciju. Ostalo ćemo regulisati kad se vidimo u Sarajevu.“[437]

Komandanti TORBiH na igmanskom i hadžićkom pravcu nisu ispoštovali ova naređenja predsjednika Izetbegovića, ministra Doke i komandanta Halilovića. Kada je u Komandu Odreda Igman stiglo Dokino i Seferovo naređenje o postavljenju Velimira Marića za komandanta Odreda, Mirsad Ćatić Čuperak odmah ga je pocijepao![438] Također, ključni ljudi odbrane Konjica Zejnil Delalić i Esad Ramić, kao i i još neki komandanti na prostoru od Jablanice do Igmana, nisu prihvatali za svog komandanta Matu Šarliju Daidžu.

Štab TORBiH je 13. juna 1992. formirao TG-1 „Igman“ i za komandanta postavio potpukovnika Mustafu Polutka. Zadatak ove taktičke grupe bio je deblokada Sarajeva iz pravca Hadžića i Igmana.[439] Da bi riješio dileme ko komanduje na prostoru od Jablanice do Sarajeva, Štab TORBiH je 13. juna izdao naređenje komandantima štabova TO Jablanica, Konjic, Hadžići, Trnovo, Ilidža i komandantu 1. bosanskohercegovačke brigade „Kralj Tomislav“, kao i drugim oružanim formacijama na tim prostorima da se „stavljaju pod jedinstvenu komandu komandanta TG-1 Polutak Mustafe“.[440] Inače, u Sarajevu je stvarana lažna slika o našim snagama na Igmanu „da je pitanje samo vremena kada će ući u Sarajevo“.[441]

Dok su sa spoljne strane prstena, posebno na hadžićkom i igmanskom pravcu, vršene pripreme za novi pokušaj deblokade Sarajeva, RgŠTO Sarajevo je 12. juna izveo akciju za oslobađanje Vraca, u kojoj su učestvovale i jedinice MUP-a.[442] Iz izvještaja koji je tog dana Komanda SRK-a poslala svojim pretpostavljenim, vidi se da je napad jednica RgŠTO Sarajevo i MUP-a bio žestok.[443] Akcija ipak nije uspjela. Istina, i na pravcu Hrasnog Brda i na pravcu Jevrejskog groblja, postignuti su određeni rezultati, linije su pomjerene od 100 do 400 metara, ali stvarni cilj nije postignut.[444] I jedinice TO i MUP-a iz pravca Zenice, Ilijaša, Kaknja i Kiseljaka 12. juna otpočele su borbena dejstva. Srpske snage su, uz pomoć avijacije, uspjele odbiti ove, kao i druge napade snaga TORBiH sa spoljne strane prstena opsade Sarajeva.[445] Narednog dana, 13. juna, branioci Sarajeva su uspjeli s Vodovoda Mojmilo napokon protjerati preostale srpske snage i tako spojiti liniju Dobrinja − Mojmilo − Antića brdo − Debelo brdo.[446]

Nastavak ofanzivnih dejstava snaga TORBiH na pravcima Visokog, Hadžića i Igmana uslijedio je 16. juna. Na visočkom pravcu jedinice su postigle početne uspjehe, ali su se na kraju dana vratile na polazne pozicije.[447] Na hadžićkom i igmanskom pravcu također

436 **AARBiH**, Bosanskohercegovački zbor - korpus „Kralj Tomislav“, *Zapovijed*, 7.6.1992.

437 *Dajdži i Zejnilu (Odgovor na telex od 9.6.1992), Sarajevo, 10.6.1992.* **http://www.slobodanpraljak.com**; Dakle, Vrhovna komanda, Ministarstvo za odbranu i Štab TORBiH su u operaciji deblokade Sarajeva „LJETO-92“ jedinice na hadžićkom i igmanskom pravcu povjerili hrvatskim zapovjednicima Mati Šarliji i Velimiru Mariću, koji su isključivo sprovodili politiku Hrvatske, odnosno HZ H-B. Posebno je bila opasna igra generala Šarlije, kome je pravo ime bilo Nijaz Batlak, jer je uspio osvojiti simpatije znatnog broja Bošnjaka na ovom području. A njega je, kako piše Mustafa Polutak, ubacilo hrvatsko rukovodstvo u BiH s ciljem da pod svoju komandu „stavi što veći dio Bosne i Hercegovine, u prvom redu Hercegovine, sve do Ivan sedla“. Mustafa Polutak, ***Kako smo branili Bosnu i Hercegovinu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2010, str 48.

438 Ćatić, str. 111.

439 Polutak, ***Kako smo branili Bosnu i Hercegovinu***, str. 43.

440 **AARBiH**, ŠTORBiH, *Naređenje*, Pov.broj: 02/349-89, 13.6.1992.

441 Polutak piše da su tu lažnu sliku stvarali ljudi s Igmana, iz Hrasnice i slobodnog dijela Hadžića, koji su telefonom razgovarali s predsjednikom Izetbegovićem i načelnikom Štaba TORBiH i dezinformisali ih. A istina je da je početkom juna 1992. na Igmanu bilo sedam malih jedinica s ukupno 320 boraca. Polutak, ***Kako smo branili Bosnu i Hercegovinu***, str. 48.

442 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Izvještaj o izvođenju b/d u toku 12.06.1992. godine*, Broj: 02-312/92, 13.6.1992.

443 „U popodnevnim satima snage neprijatelja“, pisalo je u ovom izvještaju, „izvršile masovan napad na pravcu 1. Jevrejsko groblje – Trebevićka prema spomeniku na Vracama i 2. Ulica Milinkladska – Zagorska prema Ozrenskoj, s namjerom da se ta dva pravca spoje i da se presiječe put Lukavica – Vraca i da se Grbavica odsječe. Odbrana uspješno odbija sve napade neprijatelja.“ **ICTY**, Komanda SRK, Str. pov. broj: 10-74-61, 12.6.1992.

444 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Izvještaj o izvođenju b/d u toku 12. 06. 1992. godine*, Broj: 02-312/92, 13.6.1992.

445 **ICTY**, Komanda SRK, Str. pov. br. 10-74-55, 12.6.1992.

446 **ICTY**, Komanda SRK, Str. pov. br. 10-74-56, 14.6.1992.

447 **AARBiH**, ŠTO Odsjek Visoko, *Borbeni izvještaj br. 2*, Str.pov. broj: 14-2, 16.6.1992.

Operacija LJETO - 92

Djelovanje snaga TORBiH iz okruženja

Sarajevo, ljeto 1992.

Sarajevo, ljeto 1992.

su postignuti određeni rezultati. Jedinice OpŠTO Kiseljak i Fojnica potisnule su srpske snage iz sela Drozgometve prema Hadžićima, Jablaničani i Konjičani su zakratko oslobodili Tinovo brdo, a „Riječka brigada“, pod komandom Mustafe Porobića, ušla je u skladište MTS-a u Žunovnici, ali su se sve ove snage morale povući.

I jedinice RgŠTO Sarajevo iz okruženja su 16. juna dobile naređenje da krenu u proboj obruča. Na svim pravcima napada bile su angažovane i jedinice MUP-a.[448] Regionalni štab TO Sarajevo naredio je jedinicama koje će učestvovati u novom pokušaju proboja obruča da racionalno troše municiju, čija se oskudica već osjećala unutar blokiranog grada.[449] Borbe su počele 17. juna 1992. i trajale više dana. Učinak je bio skroman. Pripadnici TO i MUP-a, koji su napadali na Žuči i Hrasnom Brdu, uspjeli su popraviti svoje položaje. Ali, branioci Sarajeva nisu uspjeli vratiti prethodno izgubljene položaje na Zlatištu.[450] S druge strane, srpske snage su 17. juna zauzele Aerodromsko Naselje,[451] a potom 20. juna, nakon razornog granatiranja Sarajeva, izvele pješadijski napad na pravcu Zabrđe − Sokolje − Boljakov Potok, a zatim napali i Hotonj i Barice. Pripadnici TO i MUP-a uspjeli su odbiti te napade.[452]

Ovim borbama okončane su aktivnosti u okviru operacije „LJETO-92“, čiji je krajnji cilj trebalo biti razbijanje obruča opsade i deblokada Sarajeva. Do kraja juna 1992. u Sarajevu nije bilo borbi jačeg intenziteta, niti pomjeranja linija odbrane. U tom periodu srpske snage su samo 26. juna 1992. izvele jači, ali bezuspješan napad na Hrasno Brdo, a jedinice OpŠTO Vogošća narednog dana uspješnu diverziju u fabrici namjenske proizvodnje „Pretis“ u Vogošći.[453]

U borbenim aktivnostima tokom juna 1992. poginulo je 199 pripadnika RgŠTO Sarajevo, 736 ih je ranjeno, a dva borca su zarobljena.[454]

448 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Zapovijest za napad i deblokadu Sarajeva*, Op.broj 10, 16.6.1992.

449 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Racionalizacija utroška municije i MTS, Naređenje*, Str.pov.broj: 01/233-1, 18.6.1992.

450 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Izvještaj o borbenim dejstvima na dan 19.6.1992*, Pov.broj: 02-351-1/92, 19.6.1992.

451 **ICTY**, Srpska stanica javne bezbjednosti Ilidža, Broj: 01-03-927/93, 20.9.1993.

452 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj*, Pov. broj: 02-355/92, 20.6.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj*, Pov.broj: 02-362/92, 21.6.1992.

453 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj*, Pov. broj: 02-415/92, 27.6.1992.

454 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj*, Pov. broj: 02-442/92, 30.6.1992.

Sarajevo, ljeto 1992.

FROM : RSTO SR B:H SARAJEVO PHONE NO. : 30 71 212 070 P01

(26) (118)

NONO
Poselena ćemo
ovo razmebriti
NT

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
ŠTAB TERITORIJALNE ODBRANE
S A R A J E V O

VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

STR. POV
Broj: 02/349- 201
Sarajevo, 25.06.1992.godine

Broj: 02-412/92
Datum: 26.06.1992 g

Shodno nastaloj vojnoj situaciji i potrebi da se odredjene manevarske jedinice angažuju na većim operativnim i strategijskim zadacima, a u cilju oslobodjenja zemlje od agresora,

N A R E D J E M

1. U regiji Sarajevo formirati dvije OG (operativne grupe) privremenog sastava i namjene.

2. U regijama Tuzla, Zenica, Doboj, Banja Luka (Prijedor), Bihać, Livno, Mostar i Goražde, formirati po jednu OG (operativnu grupu) privremenog sastava i namjene.

   OG u svom sastavu moraju imati najmanje dva i više bataljona sa odredjenim jedinicama za podršku i pozadinsko snabdjevanje (shodno raspoloživim snagama i ukupnim mogućnostima).

3. Ovlašćuju se komandanti regionalnih štabova da po uputstvu komandanta Glavnog štaba svojom naredbom regulišu sastav, razmještaj i organizaciju jedinica operativnih grupa.

4. U vezi sa tačkom jedan i dva ove naredbe dostaviti prijedloge o imenovanju jedinica i komandanata za one jedinice za koje to nije regulisano a ulaze u sastav operativne grupe.

5. O realizaciji ovog naredjenja izvjestiti Glavni štab najkasnije do 08,00 časova 28.06.1992.godine.

KV/NS

Pripadnici RgŠO Sarajevo, 1992.

Sarajevo - borci s Trga heroja, 1992.

OpŠO Vogošća, Ejub Delalić, 1992.

Sarajevo, 1992.

Obilazak ranjenika. Ministar za odbranu RBiH Jerko Doko i Nusret Šišić Dedo, Sarajevo, 1992.

Sarajevo, 1992.

Sarajevo, 1992.

Zbrinjavanje ranjenika, Sarajevo, 1992.

Organizacijske promjene i borbena dejstva tokom jula i augusta 1992.

Operacija „JUG-92“

Nakon vrlo ograničenih uspjeha borbenih dejstava preduzetih s ciljem deblokade Sarajeva početkom juna 1992, pred Štab TORBiH kao prioritetan zadatak postavilo se rješavanje problema organizacije i koordinacije snaga sa spoljne i unutrašnje strane prstena opsade grada.

Tokom juna izvršeno je određeno prestrukturiranje snaga unutar grada. Za nastavak borbenih dejstava sa ciljem proboja i deblokade formirane su tri taktičke grupe: TG-1 Ilidža, TG-2 Dobrinja i TG-3 Vogošća, o čemu je već bilo riječi. Ovo su bile glavne snage koje su trebale izvršiti proboj iz okruženja i ovladavanje prostorima Ilidža, Dobrinja − Nedžarići i Vogošća. Izvan Sarajeva, Štab TORBiH je formirao 3. operativnu grupu sa sjedištem u Zenici. Ova operativna grupa sastojala se od dvije taktičke grupe, od kojih je prva sa komandom u Visokom objedinjavala snage OpŠTO Zenica, Kakanj, Busovača, Fojnica, Kiseljak, Kreševo,Visoko, Ilijaš, Breza i Vareš i imala zadatak izvoditi borbena dejstava glavnim snagama na pravcu Visoko − Sarajevo i pomoćnim snagama na pravcu Kiseljak − Sarajevo, sa ciljem izvršenja deblokade Sarajeva u rejonima Butile, Osijek, Blažuj i Rakovica.[455] Na prostoru od Jablanice do Hadžića i Igmana rukovođenje i komandovanje borbenim dejstvima u cilju deblokade Sarajeva trebala je od 13. juna 1992. objedinjavati još jedna taktička grupa, TG-1 koja je sjedište imala u Konjicu, a objedinjavala je snage na prostoru Jablanice, Konjica, Hadžića, Trnova, Ilidže i Igmana.

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je 20. juna donijelo odluku o proglašenju ratnog stanja i izdalo naredbu o općoj javnoj mobilizaciji. Štab TORBiH je 25. juna naredio formiranje dviju operativnih grupa u Sarajevu i po jedne operativne grupe u zoni svakog od regionalnih štabova Teritorijalne odbrane.[456]

Odluka o organizaciji Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine, donesena 4. jula 1992. godine, značila je prestanak postojanja Teritorijalne odbrane i formiranje Armije Republike Bosne i Hercegovine.[457]

U toku jula 1992. vršeni su pokušaji organizacije borbenih dejstava u cilju deblokade Sarajeva, koja bi označila stvarnu prekretnicu rata. U ovome su se svi nivoi rukovođenja i komandovanja OSRBiH suočavali s nizom problema, organizacijskih i materijalnih. Rezerve municije i drugih sredstava, u toku juna zaplijenjenih u kasarnama JNA, bile su tokom prethodnih dejstava u dobroj mjeri potrošene. Jedinice koje su bile nosioci borbenih dejstava tokom juna pretrpjele su značajne gubitke. Uz sve to, reorganizacija, opravdano procijenjena kao nužna, zbog načina provođenja, dinamike i okolnosti u kojima se dešavala, umjesto da pojednostavljuje i olakšava, u dobroj mjeri je dodatno komplikovala sistem rukovođenja i komandovanja. Na koji način?

Vidjeli smo da su snage pomoću kojih su se pokušale nastaviti aktivnosti na deblokadi Sarajeva sredinom juna bile organizovane u privremene sastave u formi taktičkih grupa. One su obuhvatale dijelove jedinica i jedinice općinskih štabova i brigada, koje su opet od početka juna bile u procesima formiranja i preformiranja. U isto vrijeme su snage koje su trebale vršiti deblokadu i proboj prema gradu bile organizovane u taktičke grupe sa sjedištima u Visokom i Konjicu.

455 **AARBiH**, Štab TORBiH, Broj: 02/349-68, 11.6.1992.

456 **AARBiH,** Štab TORBiH, *Naređenje*, Str. pov. broj 02/349-201, 25.6.1992.

457 **AARBiH** GŠA 25/2-58 (Predsjedništvo RBiH, *Odluka o organizaciji Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, broj 02-011-461/92, 4.7.1992).

Krajem juna, naredbom Štaba TORBiH, formirane su i dvije operativne grupe u gradu Sarajevu.[458] U dejstvima planiranim tokom jula ove dvije operativne grupe su opet organizovale taktičke grupe iz svog sastava i sastava Regionalnog štaba. Na prostoru Hrasnice, Igmana i slobodnih teritorija Trnova i Kalinovika formirana je još jedna taktička grupa, TG-2 sa komandom na Igmanu. Dodatnu dimenziju dala je Odluka o organizaciji Oružanih snaga RBiH, kojom je faktički formirana Armija RBiH i prestala da postoji TORBiH, koja je svojom tačkom VI definisala da se na nivou općina snage odbrane organizuju u prostorne jedinice, koje su pod komandom općinskih štabova, i manevarske jedinice, koje su pod komandom okružnih štabova, ili u sarajevskom slučaju Regionalnog štaba odbrane Sarajevo.[459]

Ovolike promjene na različitim nivoima organizacije istovremeno nisu mogle dati sretne rezultate u uslovima kada je izvođenje borbenih dejstava imperativ, kako svakodnevnih odbrambenih, tako i planiranih ofanzivnih dejstava. Već krajem juna i početkom jula RgŠTO je u više navrata izvještavao pretpostavljeni štab da način formiranja brigada, koje popunjava ljudstvo iz jedinica OpŠTO, otežava organizaciju odbrane na postojećim linijama. Naročito izražena bila su negodovanja tokom popune u junu formiranih brigada na zavičajnom principu: Podrinjske, Sandžačke i Istočnohercegovačke. Početkom jula razmatrani su i bezbjednosni aspekti formiranja operativnih grupa po istom principu popune.

Mada je gotovo cijeli protekao u planiranju i pripremi proboja opsade, juli mjesec bio je obilježen i stalnim okršajima na liniji dodira, mnogobrojnim manjim diverzantskim akcijama kojima su nanošeni gubici agresoru, koji je opet pod stalnom vatrom držao i linije odbrane i civilne ciljeve u gradu.

Snage OpŠTO Novo Sarajevo su 2. jula u prijepodnevnim satima izvele uspješnu diverzantsku akciju u rejonu stadiona Grbavica, u kojoj je uništeno skladište municije i pogođen objekat u kojem su neprijateljske snage vršile smjenu ljudstva.[460] Na području općine Ilijaš srpske snage su svom raspoloživom artiljerijom granatirale naselja Misoča, Popovići i Salkanov Han, a zatim pokušale i pješadijske napade na ova naselja, pri čemu su imale gubitke.[461] U rejonu Dobrinje V 4. jula je odbijen pokušaj pješadijskog proboja srpskih snaga.[462] Istog dana na području općine Vogošća, napadnuto je selo Tihovići.[463] Nakon kratke i neravnopravne borbe srpske snage su ušle i zauzele selo, a zatim su izvršile masakr ubivši 32 stanovnika, a ostale protjeravši u pravcu Breze.[464] Poslije napada srpskih snaga 6. jula, jedinice OpŠO Stari Grad povukle su se sa svojih položaja u rejonu Faletića.[465] Istog dana srpske snage su izvodile pješadijske napade na Trgu Pere Kosorića i na pravcu Pionirske doline, a pokušali su ubaciti i diverzantske grupe u rejonima Čengić-Vile i Vojničkog Polja.[466]

Na spoljnoj strani prstena opsade, igmanski borci su u borbama vođenim 6. i 7. jula zauzeli važan objekat Straišta. Napad su izvele snage OpŠO Trnovo, Ilidža i Združenog odreda "Igman". Oslobođeno je oko 30 kvadratnih kilometara teritorije, neprijatelju nanijeti gubici i zaplijenjena vrijedna materijalno-tehnička sredstva: 2 topa ZIS 76 mm, 1 BST, 1 PAM 12,7 mm, 2 kamiona TAM 5000, te veće količine pješadijskog naoružanja, municije i opreme.[467]

Za to vrijeme na pojedinim dijelovima unutrašnjeg prstena opsade Sarajeva bilo je intenzivnih borbi. Srpske snage su 7. jula pokušale pješadijski proboj u rejonu "Filmski studio" - Breka Potok, pri čemu su imali značajne gubitke.[468] Napadi na Aerodromsko Naselje, Trg Pere Kosorića i Hrasno Brdo u Sarajevu, te žestoki napadi na Misoču, općina Ilijaš, su izvršeni 9. jula.[469] Srpske snage izvodile su snažne napade na Dobrinju i Misoču i 10. i 11. jula. S druge strane, snage RgŠO Sarajevo na području grada odgovorile su diverzantskim akcijama izvedenim u rejonima Borija,

458 **AARBiH**, Štab TORBiH, broj 02/349-201, 25.6.1992. Ove operativne grupe u gradu Sarajevu nisu dugo egzistirale. Početkom oktobra 1992. godine ugašene su, a ljudstvo iz njihovih prištapskih jedinica raspoređeno u jedinice 1. korpusa.

459 **AARBiH** GŠA 25/2-58 (Predsjedništvo RBiH, *Odluka o organizaciji Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, broj 02-011-461/92, 4.7.1992).

460 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-476/92, 2.7.1992.

461 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-481/92, 3.7.1992.

462 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-495/92, 4.7.1992.

463 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-501/92, 5.7.1992.

464 Šadinlija, ***Za Sarajevo**,* str. 60.

465 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-513/92, 6.7.1992.

466 **AARBiH**, GŠA 23/1-71 (MO RBiH, *Bilten o aktuelnim zbivanjima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 113, 7.7.1992).

467 **AARBiH** OPH 1/1-10 (ZOd „Igman", *Izvještaj*, Broj: 17-7/01-206/92, 9.7.1992.); Ćatić, str. 145-146.

468 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02- 528/92, 7.7.1992.

469 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-561/92, 9.7.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov.broj: 02-567/92, 10.7.1992.

Briješće − Deponija, Osmice − Babin zub, a u naselju Dobrinja (staro Aerodromsko Naselje) snage ARBiH su pješadijskim napadom pomakle liniju fronta naprijed.[470] Do 15. jula jače borbe vođene su na području Dobrinje,[471] a do susretne borbe snaga OpŠO Novi Grad sa srpskim snagama došlo je 13. jula na području Buča Potok − Žuč.[472] Jedinice OpŠO Stari Grad 16. jula su zauzele objekat Bistrička kula.[473] U toku 17. jula intenzivne borbe vođene su u rejonu Vratnica, Lješeva i Vrbovika na tromeđi Visoko − Ilijaš − Breza, kao i na području Kralupa.[474]

Snage RgŠO Sarajevo su 18. jula izvele uspješnu diverzantsku akciju na području Ilijaša, a na području Igmana oslobođen je značajan objekat Golo brdo.[475]

U toku 19. i 20. jula na području grada srpske snage izvodile su napade na području Breke, iz pravca Poljina prema Šipu i u rejonu stupske pijace.[476] Na području Visokog 21. jula izvršen je napad iz pravca Čekrčića, a na području Ilijaša iz tri pravca izvršen je napad na Misoču. Narednog dana izvršen je pješadijski napad srpskih snaga u Nedžarićima i iz pravca Veljina prema Dobrinji.[477] Snage OpŠO Ilidža u borbama vođenim 23. jula uništile su tenk T-55 kod Šumarske škole na Ilidži i jedan oklopni transporter u rejonu Vojkovića.[478] Jedinice OpŠO Ilijaš su 24. jula izvele uspješnu napadnu akciju na području Čemerske planine i sela Čemernica.[479] Srpske snage su 26. jula napale rejon Hotonja,[480] a snage ARBiH odgovorile narednog dana diverzantskom akcijom na pravcu Trebevića.[481]

U kasnim popodnevnim satima 28. jula, srpske snage su počele artiljerijsku pripremu napada na Hrasnicu iz Lukavice, sa Gavrića brda i Ilidže, i nakon toga izvele pješadijski napad na pravcu Vojkovići − Lasica − Grlica − Hrasnica, a u ranim večernjim satima izvele su i dva uzastopna pješadijska napada u rejonu Jevrejskog groblja.[482] U naredna dva dana izvođeni su napadi na Breka potok i prema Pionirskoj dolini, na Vranjače, Jevrejsko groblje i Hrastove II, kao i na Trg Pere Kosorića.[483]

Juli 1992. godine je za snage ARBiH okončan neuspjelim pokušajem proboja iz okruženja na području grada i velikim uspjehom na prostoru Igmana i Trnova.

Napad i pokušaj proboja iz okruženja na području grada Sarajeva, zbog čega su formirane prethodno spomenute dvije operativne grupe, izvršen je 31. jula 1992. Zamisao je bila da se zadatak izvrši istovremenim dejstvom obiju operativnih grupa. Pri tome su glavne snage 1. OG trebale napadati pravcima Nedžarići − Ilidža i Nedžarići − Dobrinja − Vojkovići. Druga OG trebala je napasti svojim glavnim snagama na pravcu Kromolj − Poljine − Blagovac − Semizovac i pomoćnim snagama pravcem Žuč − Donja Jošanica − Krivoglavci − Svrake. Snage 2. OG bile su podijeljene u tri taktičke grupe, od kojih je na glavnom pravcu djelovala 1. TG koja je imala zadatak razbiti neprijatelja na prednjem kraju i ovladati selima Izlaze, Poljine, Gornji Hotonj, a zatim, obuhvatnim dejstvom sa sjevera, ovladati Šućurovićima, Blagovcem i Gornjom Jošanicom, te u sadejstvu s ostatkom snaga operativne grupe konačno ovladati Vogošćom.[484]

Ove su se snage u poredak za napad na golim padinama prema selu Poljine razvile u jutarnjim satima 31. jula. Na samom početku postale su meta ubitačne vatre srpskog artiljerijskog i raketnog oružja. I pod takvom vatrom dio snaga 1. podrinjske brigade iz sastava 1. TG, napadajući preko brisanog prostora, uspio je dostići neprijateljske položaje, probiti ih i izbiti na

470 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-575/92, 10.7.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov.broj: 02-590/92, 12.7.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov.broj: 02-600/92, 13.7.1992.

471 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-598/92, 13.7.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov.broj: 02-622/92, 15.7.1992.

472 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-606/92, 14.7.1992.

473 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-637/92, 16.7.1992.

474 **AARBiH**, GŠA 23/1-80 (MO RBiH, *Bilten o aktuelnim zbivanjima na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 123, 17.7.1992).

475 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-697/92, 22.7.1992; Ćatić, str. 154.

476 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-664/92, 20.7.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov.broj: 02-672/92, 20.7.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov.broj: 02-680/92, 21.7.1992.

477 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-691/92, 22.7.1992.

478 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-742/92, 26.7.1992.

479 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-727/92, 25.7.1992.

480 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-744/92, 27.7.1992.

481 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-760/92, 28.7.1992.

482 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-765/92, 29.7.1992.

483 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov. broj: 02-776/92, 30.7.1992; RgŠTO Sarajevo, *Redovni borbeni izvještaj,* Pov.broj: 02-788/92, 31.7.1992.

484 **AARBiH**, Komanda 2. OG, *Zapovijest za napad*, Op. broj 1, 30. 7. 1992.

južne padine grebena Pretržanj iznad sela Poljine, ali se i ovaj dio jedinice, zajedno s njenom glavninom, pod silinom vatre i teretom ljudskih gubitaka, povukao južno od sela Izlaze. Ni ostale jedinice 1. TG nisu zauzele napadnute objekte i također su pretrpjele znatne gubitke. Druga TG iz sastava ove operativne grupe nije u toku noći, kako je bilo planirano, ubacila jedinice u samu Vogošću. Snage 3. TG izvršile su također bezuspješan napad na pravcu Žuči.[485] Istovremeno sa snagama iz grada, snage TG Visoko su 31. jula otpočele napadna dejstva pravcem Visoko − Ilijaš, kojima nisu ostvareni pomaci na bojištu.[486]

Komanda 2. OG je od 1. do 3. augusta pokušavala nastaviti operaciju na svom pravcu, prema Poljinama i Vogošći, ali to više nije bilo moguće.[487]

Tako su neuspjehom okončani pokušaji proboja iz okruženja i razbijanja opsade Sarajeva tokom mjeseca jula. U svim ovim borbenim dejstvima tokom jula 1992. godine u jedinicama RgŠO Sarajevo poginulo je 105 i ranjeno 416 boraca.[488]

Nakon Poljina, nastojanja snaga ARBiH da razbiju opsadu Sarajeva prenesena su s istočnog na zapadni pravac, u zonu 1. OG. Od 4. do 11. augusta 1992. vođene su teške borbe na području Dobrinje, Aerodromskog Naselja, Nedžarića i Stupa. Napredovanje snaga ARBiH nije ostvareno, a gubici su bili izraženi u desetinama boraca izbačenih iz stroja.[489]

Ipak, ove borbe u gradu nisu bile bez značajnih efekata. Angažovanost SRK na linijama opsade Sarajeva bila je od pomoći snagama OpŠO Trnovo, jedinicama s Igmana i 7. brigadi ARBiH (Krajiškoj), koje su, u dobro planiranoj i odlučno izvedenoj akciji 31. jula i 1. augusta, ovladale prevojem Rogoj i oslobodile Trnovo.[490]

Prije ovih uspješnih dejstava na području Trnova, snage 7. brigade i OpŠO Foča su 23. jula oslobodile značajne zemljišne objekte Kacelj i Kožalj i sva sela na području Jabuke, općina Foča, čime su stvoreni uslovi da ove snage narednog dana ostvare fizički spoj sa snagama OpŠO Goražde s prostora Orahovica. Time je uspostavljen kopneni koridor prema Goraždu.[491]

Snage OpŠO Trnovo, pojačane jedinicama s Igmana i dijelom 7. brigade prebačene sa prostora Grepka, u borbama vođenim 31. jula i 1. augusta, ovladale su prevojem Rogoj i dominantnim objektima na rogojskoj gredi, a nakon toga oslobodile Trnovo.[492] Prilikom oslobađanja Rogoja i Trnova zarobljeno je: 6 samohotki 76 mm, artiljerijski divizion s 12 haubica 105 mm, minobacačka baterija s 8 minobacača 82 mm, baterija topova B-1 76 mm, 2 topa T-12 100 mm, nekoliko PAT-ova 20 mm spregnutih na motorna vozila i velike količine municije različitih kalibara.[493]

Razvoj organizacije Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine, ishod prethodnih borbi i opće prilike, vodili su tome da se vremenom težište planirane deblokade Sarajeva prebacivalo s prvobitnih planova za proboj snaga iz okruženja, na razbijanje opsade snagama sa spoljne strane prstena, uz sadejstvo jedinica iz grada.

To je u punoj mjeri došlo do izražaja tokom operacije „JUG-92".

Zadatak snaga ARBiH planiranih za dejstva u ovoj operaciji bio je da napadom svih snaga, s fronta i pozadine, sinhronizovanim dejstvom po cilju, mjestu i vremenu, unište glavne snage neprijatelja u zahvatu pravaca Jahorina − Trebević, Trebević, Kijevo − Krupac − Vojkovići, Straište − Krupac i Hadžići − Raskršće − Blažuj, sa ciljem da se, ovladavanjem ključnim objektima oko jugoistočnog dijela grada Sarajeva, deblokira grad s pravca Igmana i Trnova, i tako stvore uslovi za izvlačenje blokiranih snaga iz grada radi njihovog daljeg angažovanja prema razvoju situacije. Operaciju je trebalo izvesti u dvije etape, angažujući glavne snage na pravcima: Jahorina − Tvrdimići − Trebević i Kijevo − Crveni klanac − Pavlovac, a pomoćne snage na pravcima Košćan − s.Vrančići − Grivići, Butmir − Nedžarići, Igman − Krupac - Vojkovići i Rogoj - Dobro Polje. U operaciji, koja je otpočela 23. augusta 1992. godine, bile su angažovane snage TG-1 Konjic i TG-2 Igman, snage OpŠO Foča (Prva fočanska brigada) i dijelovi jedinica prisutni na prostoru Grepka, te pridodate snage iz Gornjeg Vakufa i Zenice.[494]

485 **AARBiH**, Komanda 2. OG, *Analiza dejstava jedinica 2. OG na dan 31. jula 1992. godine*, Op.broj 16-7, 1. 8.1992.

486 **AARBiH**, Komanda grupe Visoko, *Borbeni izvještaj*, Broj: 01/53-4, 31.7.1992.

487 **AARBiH**, Komanda 2. OG, *Dopuna Zapovijesti za napad Op.broj 1*, 1.8.1992; **AARBiH,** Komanda 2. OG, *Redovni borbeni izvještaj,* Op.broj 16-8, 3.8.1992.

488 **AARBiH** RGSA 2/1-220 (RgŠO Sarajevo, *Pregled gubitaka 01.-31.7.1992*).

489 **AARBiH,** RgŠO Sarajevo, IKM Nedžarići, *Presjek toka borbenih dejstava*, 11.8.1992.

490 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 22.

491 Amir Kliko i Fikret Ćuskić, ***17. Viteška krajiška brdska brigada ARBiH,*** Udruženje "17.VKbbr" – Institut za istoriju, Ključ-Sarajevo, 2010, str. 51-52.

492 Ibid., str. 54.

493 Ćatić, str. 173.

494 **AARBiH**, GŠA 63/1-1 (GŠOSRBiH Grupa „JUG": *Borbena zapovjest za napad*, 20.8.1992).

POLJINE, juli 1992.

Dejstva naređena citiranom zapovješću bila su šira od osnovne zamisli koju je dao načelnik GŠOSRBiH neposredno prije otpočinjanja operacije, a koja se sastojala u dejstvu glavnih snaga na pravcima Hrasnica – Sokolović-Kolonija − Butmir − Nedžarići i Hrasnica – Sokolović-Kolonija − Ilidža − Stupska petlja, s pomoćnim pravcem kojim je trebalo s Igmana preko Vojkovića, Krupca, Gornjeg i Donjeg Kotorca izvršiti spajanje sa snagama na Dobrinji.[495] Snage iz grada, na jugozapadnom dijelu sarajevskog bojišta, ispoljile su svoja dejstva upravo prema ovoj zamisli, nastojeći vezati za sebe angažovane snage VRS i, u povoljnom razvoju operacije, izvršiti proboj i krenuti ususret snagama izvana.[496] Do kraja operacije „JUG-92“ u navedenim dijelovima grada i na području Stupa, Otesa i Azića vođene su intenzivne borbe.[497] Tokom ove operacije pravac Visoko − Sarajevo bio je pomoćni pravac i snage iz sastava TG Visoko bile su angažovane sa ciljem da se u prvoj fazi stavi u okruženje Ilijaš, a sa stvaranjem uslova produži napredovanje prema Vogošći ususret snagama iz grada, koje su u tom slučaju i same trebale izvršiti proboj prema Vogošći.[498]

Operacija nije bila dobro pripremljena i njen početak bio je dosta forsiran, što se vidi i po obrazloženju datom u naređenju za njen početak.[499] Zato su je od početka pratile teškoće koje su se u ravni realizacije sudarale s ambicioznošću kojom su njeni planovi zasnovani. Bez obzira što je ŠVK odmah po otpočinjanju dejstava poslao upozorenje „zbog sporog izvršavanja ili potpunog neizvršavanja zadataka“,[500] bez obzira na angažovanja relativno velikih snaga, pri čemu su snage u napadu iskazale na pojedinim pravcima izrazitu hrabrost i požrtvovanje, i bez obzira na velike količine utrošenog MTS-a,[501] do sredine septembra, kada je ova operacija obustavljena, ni na jednom pravcu nisu postignuti očekivani rezultati borbenih dejstava.

Ovu operaciju, posljednju u kojoj je učestvovao kao nosilac odbrane Sarajeva prije formiranja 1. korpusa, RgŠO Sarajevo vodio je organizovan u 15 općinskih štabova, 13 brigada, 64 samostalna bataljona-odreda, 31 samostalnu četu, 47 samostalnih vodova, s ukupno 50.190 pripadnika.[502]

Već smo naveli da je početkom jula situacija na području gornjeg Podrinja bila krajnje kritična po njegove branioce. ŠVK OSRBiH je tokom jula upućivao stalna naređenja za pokrete slobodnih snaga za pomoć braniocima Goražda. Neka od njih bila su prilično čudna i potpuno nerealna, kao naprimjer naređenje da se formira dobrovoljačka jedinica ranga odreda-brigade na području Sarajeva, koja je, da bi pritekla upomoć Goraždu, morala probiti dva srpska obruča, sarajevski i goraždanski.[503] Napadi srpskih snaga na Goražde i dalje su se pojačavali, pa je 11. jula jakim oklopno-mehanizovanim snagama, uz podršku artiljerije, izvršen snažan napad iz pravaca Prače, Foče i Čajniča. Načelnik GŠOSRBiH Sefer Halilović izdao je, putem medija, naredbu svim odredima „na teritoriji ovog dijela naše republike“ da odmah krenu upomoć braniocima Goražda.[504] Napadi srpskih snaga i dalje su se pojačavali i bili su praćeni razaranjem civilnih objekata i stradanjem civila. Napadi srpskih snaga 14. jula izvođeni su iz pravca Foče i Pala, a ogorčene borbe vođene su na području Obarka i u Vranjskoj Mahali.[505]

Od ovih naređenja-apela nije bilo vidljive koristi sve do dolaska 7. brigade (Krajiške) koja je po dolasku u Bosnu i Hercegovinu s prostora Hrvatske, gdje je formirana, upućena u rejon Grepka. Ova jedinica, kao nosilac borbenih dejstava, zajedno sa snagama OpŠO Foča, izvršila je 23. i 24. jula uspješna borbena dejstva, kojima su snage ARBiH ovladale prostranim područjem fočanske Jabuke i izvršile spoj sa snagama OpŠO Goražde na području Orahovica. Ovim je bio uspostavljen kopneni koridor prema Goraždu kojim je narednih dana u 12 organizovanih kolona, u naprtnjačama vojnika i na tovarnim grlima, braniocima Goražda dostavljena značajna količina materijalno-tehničkih sredstava.[506]

---

495 **AARBiH**, GŠOSRBiH, *Smjernice za procjenu i donošenje odluke*, Broj: 02/340-640, 17.8.1992.

496 **AARBiH**, RGSA 2/1-225 (RgŠO Sarajevo - IKM Kasarna Jusuf Džonlić: *Izvještaj o toku b/d*, 22.8.1992).

497 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 66.

498 **AARBiH**, GŠOSRBiH-Odsjek Visoko, *Analiza borbenih dejstava*, Str.pov.broj: 01/182-1, 14.9.1992.

499 Forsiranje početka operacije vezuje se za početak Londonske konferencije. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, Broj: 02/340-792, 19.8.1992.

500 **AARBiH**, ŠVK - OG Visoko, *Upozorenje zbog slabe realizacije dobijenog zadatka*, Broj: 01-205/92, 24.8.1992.

501 U odnosu na ukupne mogućnosti logističke podrške koju su Oružane snage RBiH imale, količina od 6.000 mina za minobacač 120 mm i 1.000.000 puščanih metaka kalibra 7,62 mm, koje su potrošene u prvoj fazi operacije „JUG“, predstavljale su zaista velika sredstva. AARBiH, GŠ OSRBiH - Odsjek Visoko, Razlozi nepreduzimanja većih borbenih dejstava, izvještaj, broj 01-348/92, 15.9.1992.

502 **AARBiH,** NIP ***Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995***, separat br. 5, “Mobilizacija” (radni materijal), autor Avdulah Kajević, Sarajevo, 1999, str. 56.

503 **AARBiH**, GŠA 16/2-32 (GŠ OSRBiH, *Naređenje o formiranju privremenog sastava*, 02/349-299, 7.7.1992).

504 „Goražde odolijeva 'Oluji'“, **Oslobođenje**, 12.7.1992, str. 1.

505 „Pakao u Goraždu“, **Oslobođenje**, str. 1.

506 **AARBiH**, ŠVK Visoko, *Ferid Buljubašić - rad na terenu, Izvje-*

Otvaranje koridora za Goražde, 23. juli 1992.

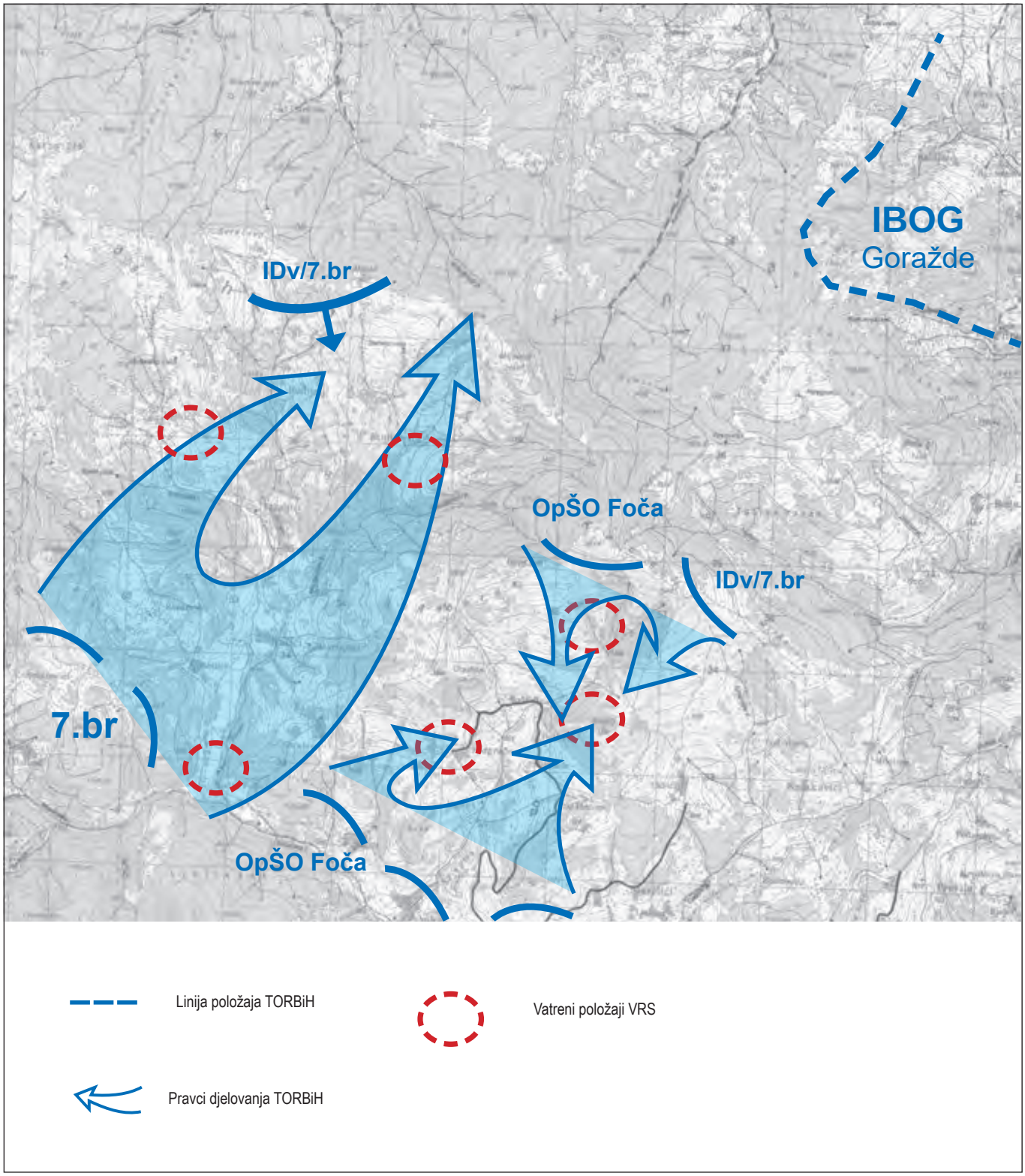

Sarajevo, 1992.

Sarajevo - Stari Grad, 1992.

Oslobođena teritorija Goražda tokom operacija
KRUG i DRINA, koridor za Goražde

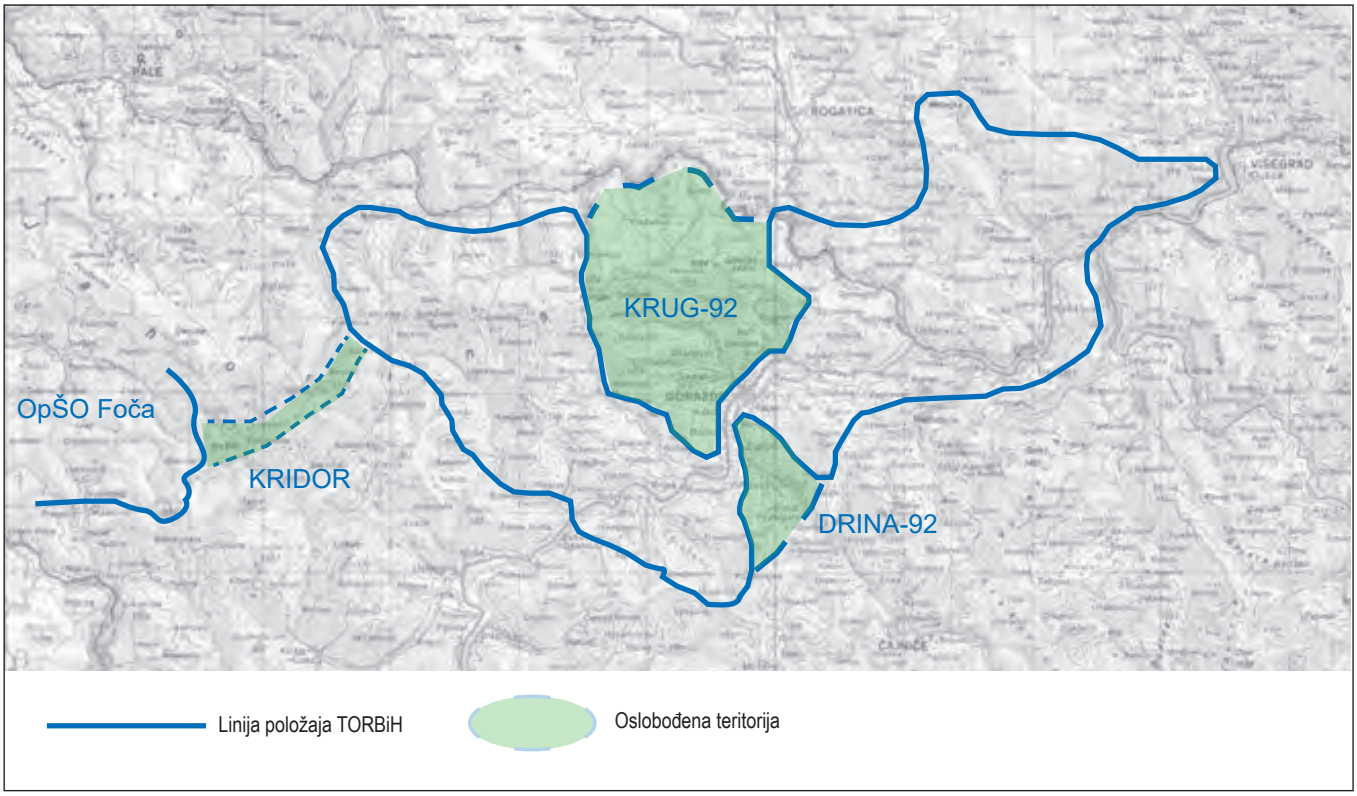

Ova materijalno-tehnička sredstva dostavljena braniocima Goražda omogućila su početak uspješnih napadnih borbenih dejstava jedinica Armije RBiH na području goraždanske regije, koja su najavljena akcijom 1. drinske udarne brigade 29. jula 1992. godine, kada je oslobođen vrh Preljuće, planine koja dominira tromeđom općina Foča – Goražde – Čajniče.[507]

Nakon toga isplanirana je i izvedena operacija "KRUG" tokom koje su razbijene agresorske snage i oslobođena lijeva obala rijeke Drine na teritoriji općine Goražde. Operacija je otpočela 15. augusta 1992. godine napadom na srpske položaje u rejonima Podmjere i Oštro. Nakon razbijanja snaga agresora na ovim položajima, nastavljen je prodor snaga ARBiH prema Krivoj Dragi i presječena komunikacija Podhranjen – Kriva Draga. U nastavku napada snage ARBiH su zaobišle Trovrh i napale objekat Tvičjak. Nakon toga je 17. augusta oslobođen Hranjen. Istog dana jedinice Armije su, preko Motke i Krive Drage, izbile na Vranovinu, a zatim zauzele relej na Trovrhu i goraždansku Jabuku. Dejstvima s Vranovine 18. augusta oslobođen je objekat Miš i nastavljen napad na Tvičjak. Devetnaestog augusta snage VRS-a pokušale su izvesti kontranapad, ali u tome nisu uspjele. Istog dana snage ARBiH su zauzele objekat Tvičjak. Do kraja operacije, koja je trajala ukupno 14 dana, snage ARBiH su oslobodile oko 150 kvadratnih kilometara teritorije koja je obuhvatala cijelu lijevu obalu Drine na teritoriji općine Goražde i dijelove općine Rogatica.[508]

Nakon konsolidacije vlastitih snaga, jedinice ARBiH s područja goraždanske regije su 14. septembra započele operaciju "DRINA" tokom koje su razbijene snage VRS-a na Kolijevkama, Viševicama i Biljinu, te oslobođena naselja Bare, Krsnica, Zupčići i Potkozara. Ovim je u potpunosti oslobođena teritorija općine Goražde te dio općine Čajniče.[509]

štaj, Str.pov.broj: 02/1513-22, 31.8.1992.

507 Ovom prilikom zarobljene su značajne količine MTS: 2 MB 82 mm, 2 MB 60 mm, 1 PAT 20/1 mm, 1 mitraljez M-53, 20 PAP, 30 RB, 20.000 metaka za streljačko naoružanje i oko 200 mina i granata. Bahto, str. 118.

508 Bahto, str. 118.

509 Ibid.

Operacija JUG-92

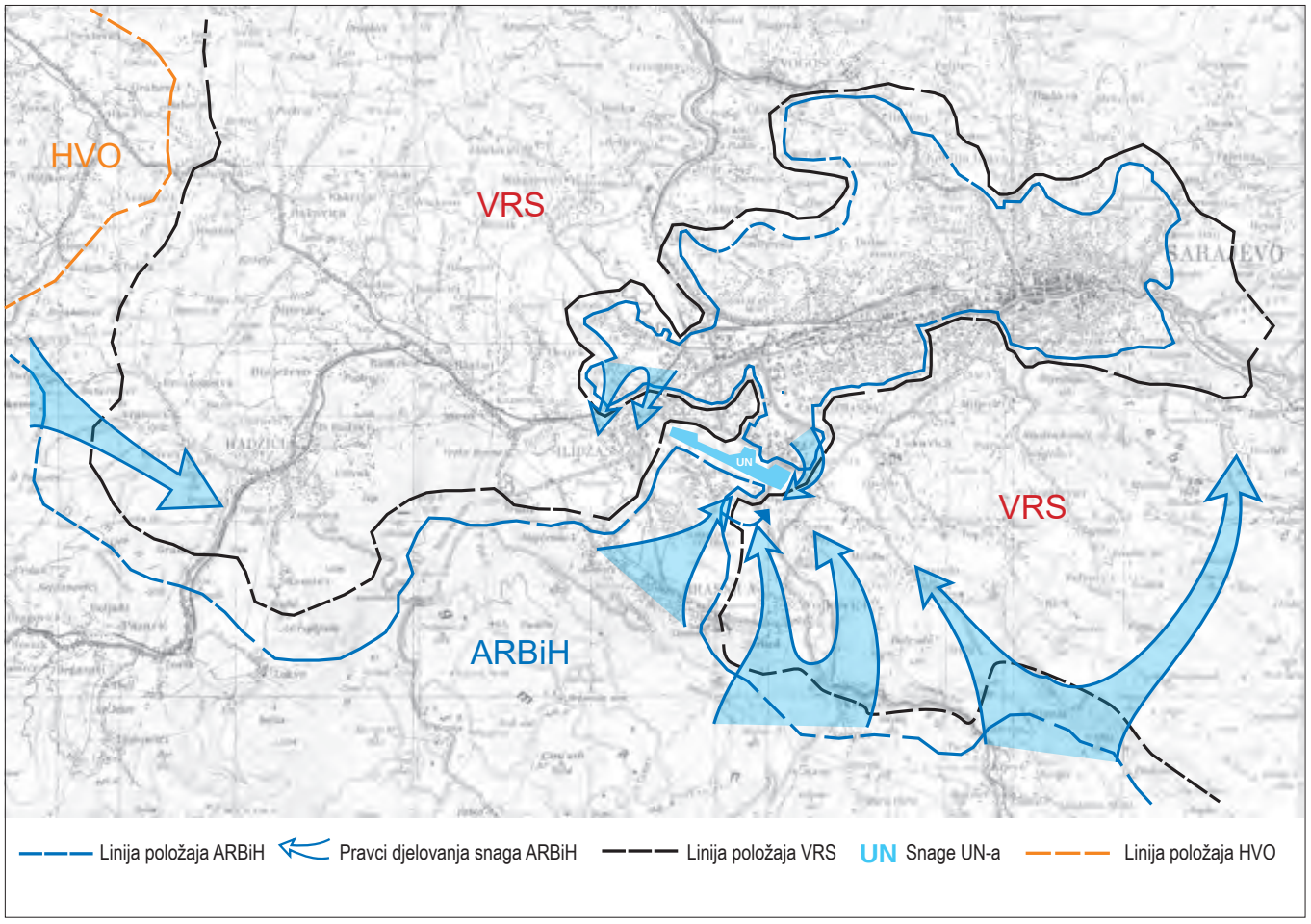

Specijalna jedinica “Zagreb”, Sarajevo, 1992.

Sarajevo - Predsjedništvo RBiH, 1992.

Specijalne jedinice OSRBiH, Sarajevo, 1992.

(1261)

(15)

P L A N

POLAGANJE ZAKLETVE PRIPADNIKA ARMIJE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE U RgŠO I PRIŠTABSKIM JEDINICAMA

Red. br.	NAZIV JEDINICE	Mjesto polaganja sv.obaveze	Datum i čas polaganja sv.obaveze	Prisustvuje ispred RgŠO
1	2	3	4	5
1. Komanda sa opštim odsjekom 2. Izviđački vod 3. Odjeljenje za PEB 4. Četa veze 5. Zaštitna četa 6. Inžinjerijski vod 7. Četa MB 82 mm 8. Pozadinska četa 9. Informativna sl.		Zgrada štaba	15.08.92. 12^{00}	k-dant ili načelnik
10.	KMT	kasarna	14.08.16^{00}	načelnik,Šaćir
11.	Kasarna"Jusuf Džonlić"	kasarna	14.08.10^{00}	načelnik "
12.	1.sam.bat.	dom penz.	14.08.10^{00}	" "
13.	1.br.OS	lotička i otes	14.08.12^{00}	" "
14.	spec.jed"Bjelave"	Dom Armije	13.08.11^{00}	Dervo-Munib
15.	spec.jed."Hari M"	Dom Armije	13.08.11^{00}	" "
16.	spec.jed."LJiljan"	"	13.08.11^{00}	" "
17.	spec jed."ESO"	"	13.08.11^{00}	" "
18.	spec.jed."Sultan" Fatih"	"	"	" "
19.	odjeljenje namjenske proizvodnje"BIDA"	"	"	" "
20.	spec.jed."KOBRA"	"	"	" "
21.	mehanizovani bataljon	anfiteat. gr.fok.	13.08.16^{00}	komandant nač.Dervo ili Munib
22.	škola ratnih vještina	hotel Zagreb	13.08.11^{00}	Dervo-Munib
23.	izviđačko-diverzantski vod	"	"	"
24.	spec.jed."Husein kap.Gradaščević" /Bosna 203/	"	"	komandant-Bećo
25.	spec.jed."BORIS"	lokac.jed.	13.08.16^{00}	komandant-Bećo
26.	umjetnička četa		15.08.14^{00}	Dervo-Munib
27.	spec.jed."SRNA"	Dom Armije	13.08.11^{00}	"

Svečanost polaganja zakletve, Dom Armije, 1992.

1. artiljerijska brigada RgŠO, Sarajevo, 1992.

1. sandžačka brigada, Sarajevo, 1992.

Mirsad Bezdrob Kan, 1992.

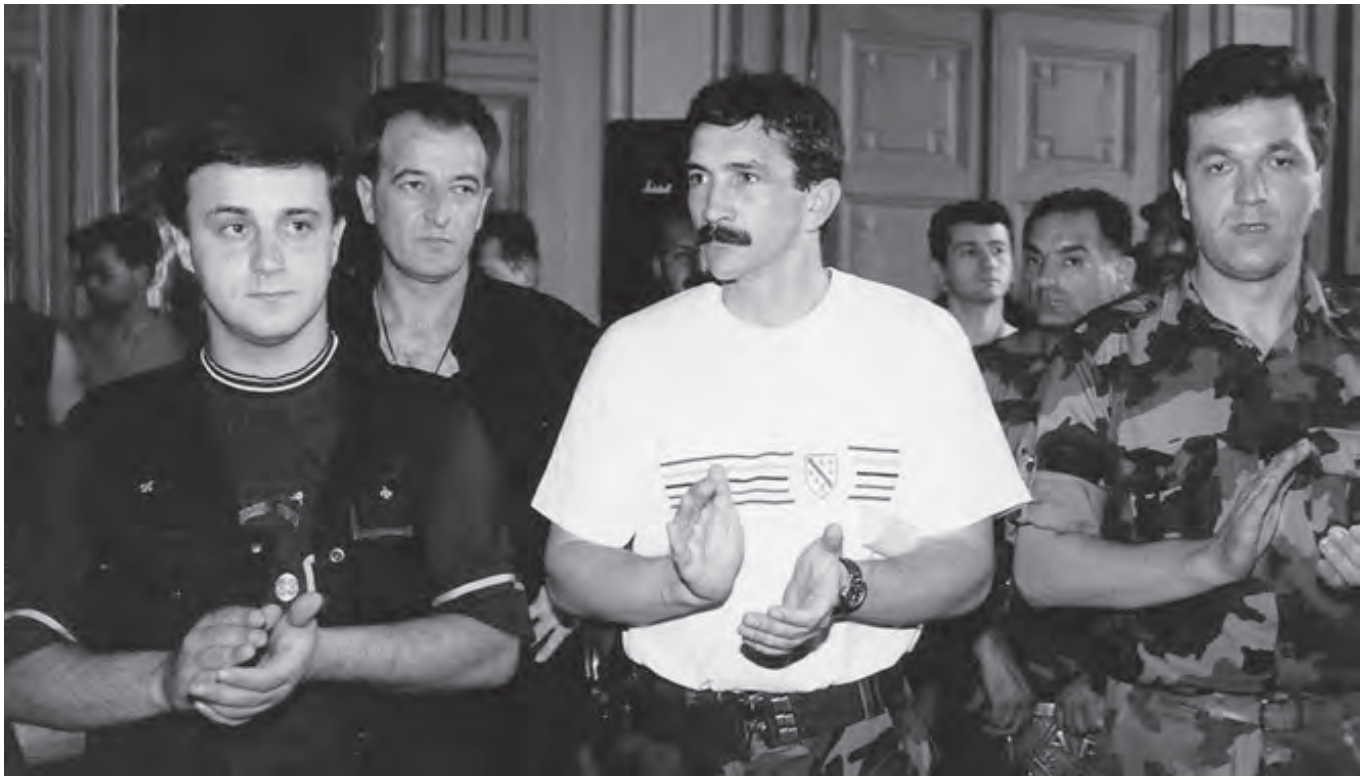

Mujo Zulić, Sabrija Zimić, Mustafa Hajrulahović Talijan, Hamid Bahto. Dom Armije Sarajevo, 1992.

Čedomir Domuz Čedo, Igman, 1992.

Mirsad Ćatić Čuperak, 1992.

Pripadnik 1. podrinjske brigade. Sarajevo, 1992.

Radionica namjenske vojne proizvodnje. Sarajevo, 1992.

Sarajevo - Soukbunar 1992. Pred strojem odreda TO Fehim Bibić i Vehbija Karić Amidža

Visoko - Čekrčići, 1992.

(15)

01816312

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
STAB VRHOVNE KOMANDE ORUŽANIH SNAGA
S A R A J E V O

Broj: 02/340-817
Sarajevo, 20.08.1992.godine

Na osnovu člana 18. stav 1. tačka 2. Uredbe sa zakonskom snagom o OS Republike Bosne i Hercegovine ("Službeni list R BiH" broj 4/92)

I M E N U J E M

a) U privremenu komandu grupe "JUG":

1.- Za k-danta NAJETOVIĆ DŽEMALA
2.- Za NŠ, ujedno zamjenika, DŽAMBASOVIĆ ASIMA
3.- Za pomoćnika k-danta za logistiku DELALIĆ ZEJNILA
4.- Za načelnika bezbjednosti ŠARIĆ EDIBA
5.- Za načelnika artiljerije HASANOVIĆ HAJRUDINA
6.- Za načelnika operativnog organa ALIĆ HUSEINA
7.- Za referenta operativnog organa DŽEBO FADILA
8.- Za načelnika veze KOZLJAK ALIJU
9.- Za načelnika inžinjerije DŽAMARIJA SULJU
10.- Za načelnika PVO PAJIĆ ENESA
11.- Za referenta za opšte poslove BUŠALIĆ MIRU.

b) Imenovanja su privremenog karaktera, dok je na snazi odluka o djelovanju grupe "JUG".

NAČELNIK
ŠTABA VRHOVNE KOMANDE OS RBiH
Sefer Halilović

PREDSJEDNIK
PREDSJEDNIŠTVA R BiH
Alija Izetbegović

III

FORMIRANJE 1. KORPUSA ARBiH, BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ DO KRAJA MAJA 1993.

Formiranje 1. korpusa ARBiH

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine 18. augusta 1992. godine donijelo je Odluku o formiranju korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine, zonama njihove odgovornosti i pretpočinjavanju, što je u formalnom smislu bila i odluka o formiranju sarajevskog 1. korpusa.[510] Naredba o postavljenju užeg dijela Komande 1. korpusa u prvoj verziji donesena je 24. augusta,[511] a u konačnoj verziji 1. septembra 1992. godine, što je nakon rata usvojeno kao dan formiranja 1. korpusa ARBiH. Za komandanta 1. korpusa postavljen je dotadašnji komandant RgŠO Sarajevo Mustafa Hajrulahović Talijan, za njegovog zamjenika imenovan je Vahid Karavelić, a na mjesto načelnika štaba 1. korpusa imenovan je Enver Hadžihasanović.[512]

Zona odgovornosti 1. korpusa, po odluci o formiranju, obuhvatala je teritorije općina: Breza, Centar Sarajevo, Čajniče, Foča. Fojnica, Goražde, Hadžići, Han-Pijesak, Ilidža, Ilijaš, Kalinovik, Kiseljak, Krešević, Novi Grad Sarajevo, Novo Sarajevo, Olovo, Pale, Rogatica, Rudo, Sokolac, Stari Grad Sarajevo, Trnovo, Visoko, Vareš, Višegrad i Vogošća.

Sastav i struktura 1. korpusa nastala nakon formiranja, s presjekom stanja iz druge polovine oktobra 1992. dati su na **Grafikonu 1**.

Istočnobosanska operativna grupa (IBOG) formirana je 27. septembra 1992. godine.[513] Na **Grafikonu 2** data je struktura IBOG. Brigade navedene u lijevom stupcu grafikona ostale su do kraja rata u sastavu IBOG, odnosno 81. divizije. Prva fočanska briga-

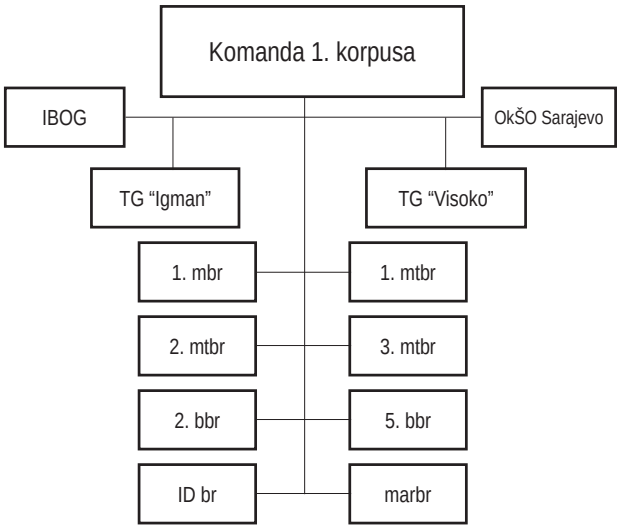

Grafikon 1: Struktura 1. korpusa ARBiH, oktobar 1992.

Grafikon 2: Struktura IBOG nakon formiranja, oktobar 1992.

510 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju korpusa ARBiH, zonama njihove odgovornosti i pretpočinjavanju*, Br. 02/1091-37, 18.8.1992.

511 **AARBiH**, GŠOSRBiH, Naredba, Pov.broj: 02/589-24, 24.8.1992.

512 **AARBiH**, GŠOSRBiH, *Naredba*, Pov.broj: 02/589-36, 1.9.1992.

513 Odluka ŠVK OSRBiH kojom je formirana IBOG nosila je broj 02/509-64 od 27.9.1992.

Prva z/o 1. korpusa, septembar 1992. godine

da je iz sastava IBOG izašla prilikom formiranja OG „Igman“, a jedinice ARBiH s područja Žepe ušle su u sastav 8. OG Srebrenica 2. korpusa.

TG „Visoko“ formirana je 2. oktobra 1992. godine. Obuhvatala je snage ARBiH na prostoru općina Visoko, Breza,Vareš i Ilijaš i kao takva ušla u sastav 1. korpusa. TG „Igman“, formirana 17. oktobra 1992, obuhvatala je snage ARBiH općina Ilidža, Hadžići, Trnovo i jedinice stacionirane na širem području planine Igman.[514]

Regionalni štab odbrane, preformiran i preimenovan u Okružni štab odbrane Sarajevo, pretpočinjen je Komandi 1. korpusa. Sastav i struktura OkŠO Sarajevo u sastavu 1. korpusa dati su na **Grafikonu 3**.[515] Ovaj Okružni štab po novoj formaciji objedinjavao je samo općinske štabove s užeg gradskog područja Sarajeva. Ostali općinski štabovi odbrane bili su potčinjeni taktičkim i operativnim grupama.

Iako je odluka o formiranju korpusa donesena u augustu a postavljenje komandanta i dijela starješina 1. septembra, Komanda 1. korpusa zaživjela je nakon što je okončana operacija deblokade Sarajeva vođena pod kodnim imenom „JUG-92“. Najstarije sačuvano naređenje ove komande od 19. septembra odslikava

514 Detaljnije podatke o strukturi ovih taktičkih grupa i njihovom formiranju u poglavlju ***Jedinice 1. korpusa***.

515 Struktura OkŠO Sarajevo na **Grafikonu 3** definisana je 28. septembra. **AARBiH**, OKSA 1/1-3 (OkŠO Sarajevo: *Naređenje*, Str.pov.broj: 3-1/92, 28.9.1992).

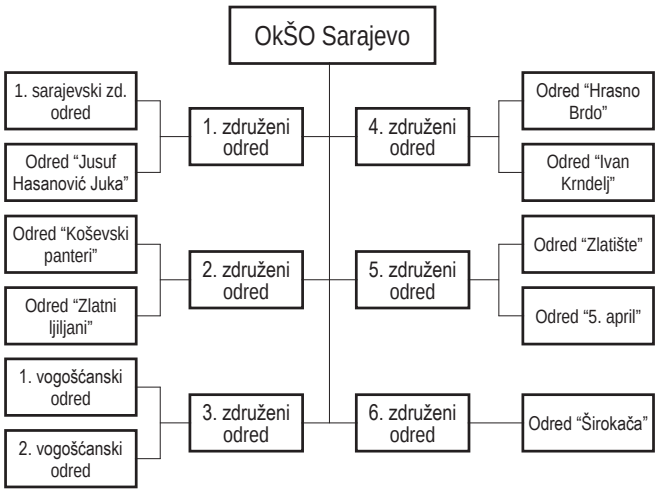

Grafikon 3: OkŠO Sarajevo

stanje nakon neuspjeha ove operacije i odnosi se na stabilizaciju i učvršćivanje linija odbrane korpusa, štednju municije i drugih ubojnih sredstava i pripremu za život i rad u zimskim uslovima.[516]

Ovaj prelazak u defanzivu bio je izvršen iz dva razloga.

Još od druge polovine jula srpsko vojno i političko rukovodstvo je upotrebu vojnih snaga kojima je rukovodilo i komandovalo planiralo radi održavanja Londonske konferencije i pojačavanja srpske pregovaračke pozicije na njoj.[517] Krajem jula Generalštab VSrRBiH imao je informacije o pripremama za deblokadu Sarajeva s Igmana prema Ilidži i Vojkovićima.[518] U vezi s Londonskom konferencijom i postizanjem strateških ciljeva vojnom silom, koji su zatim na samoj konferenciji trebali steći diplomatsku verifikaciju, kao i u cilju odgovora na očekivanu operaciju ARBiH, GŠ VSrRBiH je početkom augusta izdao svoju Direktivu broj 3. Zadatak snaga VSrRBiH oko Sarajeva bio je da pod svaku cijenu spriječe deblokadu grada i da aktivnim dejstvima ovladaju komunikacijom Sarajevo – Trnovo. U daljem razvoju situacije, aktivnom i upornom odbranom, SRK je morao sprečavati prodore ka Sarajevu i Trnovu i postepeno sužavati obruč oko Sarajeva.[519] Srpska ofanziva na širem prostoru Bosne i Hercegovine započela je 15. augusta,[520] s težištem na pravcima prema Jajcu i Gradačcu. Na području Sarajeva težište aktivnosti srpskih snaga bilo je na konsolidaciji odbrane nakon pretrpljenih poraza na prostoru Igmana i Trnova i pripremi odgovora na očekivanu ofanzivu ARBiH. Borbe vođene u okviru ove ofanzive pod nazivom „JUG-92" obrađene su u prethodnom poglavlju. U vezi s ovom operacijom, a nakon povratka iz Londona, Radovan Karadžić je 29. augusta svom komandujućem generalu Ratku Mladiću izdao zapovijed da se po svaku cijenu održe i ojačaju srpske pozicije oko Sarajeva, te da se u tom cilju na sarajevsko bojište prebaci 5.000-6.000 vojnika iz Krajine.[521]

Precizniji zadaci srpskim snagama na prostoru sarajevske i goraždanske regije definisani su na vojnopolitičkom savjetovanju u zoni SRK-a, koje je održano 6. septembra 1992. na Jahorini, gdje su prisustvovali: članovi Komande SRK-a, komandanti brigada iz sastava SRK-a, predsjednici skupština općina, načelnici vojnih odsjeka, članovi Generalštaba, članovi Vlade i Predsjedništva Srpske republike Bosne i Hercegovine. Zaključeno je da snage SRK-a obezbijede krajnje upornu i odsudnu odbranu na dostignutim linijama, a manevrom snaga, vatre i pogodnim grupisanjem snaga na izabranim pravcima poprave operativni položaj korpusa. U tom cilju trebalo je da presjeku komuniciranje snaga ARBiH između Treskavice i Bjelašnice. Zatim da deblokiraju komunikacije Sarajevo – Trnovo – Dobro Polje, Sarajevo – Srednje – Olovo, Pazarić – Igman, uz zauzimanje bitnih dijelova grada i objekata u njegovoj blizini. U daljem djelovanju trebalo je razbiti snage ARBiH u rejonu Goražda, Foče, Višegrada i stvoriti uslove za aktivna dejstva ka srednjoj Bosni.[522]

Nakon što su snage ARBiH u toku operacije „JUG-92" iskazale svoje realne domete i po pravcima i po intenzitetu dejstava, Komanda SRK-a donijela je

516 **AARBiH**, K1K 2/2-1 (Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov. broj: 02/92, 19.9.1992).

517 **ICTY,** GŠ VSrRBiH, *Naredne aktivnosti Vojske Srpske Republike BiH, Direktiva*, Str.pov.broj 02/5-72, 22.7.1992.

518 **ICTY,** *Bilježnica Ratka Mladića za period od 26.5.1992. do 31.7.1992*, str. 379.

519 Snage s prostora Krajine trebale su postići zamišljene granice na Uni i Savi, razbiti preostale dijelove Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine (OS RBiH) u Posavini, ovladati Jajcem, Gradačcem i Bugojnom, te izbiti na liniju Teslić – Tešanj – Gračanica − Srebrenik. Srpske snage s područja Semberije trebale su razbiti preostale snage odbrane Bosanskog Šamca i Orašja, ovladati Majevicom i izbiti na liniju Srebrenik – Tuzla − Simin Han – Kalesija − Kladanj. Zadatak srpskih snaga s područja Hercegovine bio je da ofanzivno djeluju ka Neretvi, gornjem toku Drine i slivu Bistrice, izbiju na lijevu obalu Neretve od Konjica do Čapljine i u sadejstvu s SRK-om ovladaju Goraždem i Trnovom. **ICTY,** GŠ VSrRBiH, *Direktiva za dalja dejstva op.broj 3*, Str.pov.broj 02/5-92, 3.8.1992.

520 **ICTY,** *Bilježnica Ratka Mladića za period od 16.7.1992. do 9.9.1992*, str. 71-72.

521 Na Mladićevu primjedbu da će biti teško pokrenuti toliki broj ljudi, Karadžić je insistirao da se ovo izvrši i upotrebom policijske sile. **ICTY,** *Bilježnica Ratka Mladića za period od 16.7.1992. do 9.9.1992*, str. 109.

522 **ICTY,** Komanda SRK, Str.pov.broj: 10/74-341, 12.9.1992.

(59) 01816351

DH -0451

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
GLAVNI ŠTAB ORUŽANIH SNAGA
Pov.br. ~~02/589-36~~
Sarajevo, 01.09.1992. godine

Republika Bosna i Hercegovina
MINISTARSTVO ODBRANE
ARMIJA BiH
STR. POV. B.O. 02/1509-12
Datum, 01. 09 1992 god.
SARAJEVO

Na osnovu člana 77. Uredbe sa zakonskom snagom o službi u Armiji RBiH i člana 10. Odluke o proizvođenju, unapređivanju i rješavanju o odnosima u službi vojnih lica za vrijeme ratnog stanja (" Službeni list RBiH ", broj 11/92) , načelnik Glavnog štaba oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine , d o n o s i

N A R E D B U

1. Na ratne dužnosti u jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine, po privremenoj ratnoj formaciji o d r e đ u j u se za vršioce dužnosti slijedeće starješine, i to :

a) U 1.korpus - Sarajevo

1) HAJRULAHOVIĆ MUSTAFA , na formacijsko mjesto komandanta korpusa,
2) KARAVELIĆ VAHID, na formacijsko mjesto zamjenika komandanta korpusa,
3) HADZIHASANOVIĆ ENVER, na formacijsko mjesto načelnika štaba korpusa,
4) ALIJA ISMET , na formacijsko mjesto pomoćnika načelnika štaba za operativno-nastavne poslove,
5) IBRAHIMOVIĆ ISLAM, na formacijsko mjesto načelnika oklopno-mehanizovanih jedinica,
6) SPAHIĆ ASIM, na formacijsko mjesto načelnika inženjerije,
7) LEPIR KASIM, na formacijsko mjesto načelnika ARJ PVO,
8) KRESTALICA MESUD, na formacijsko mjesto načelnika ABHO,
9) MASLAK ENVER , na formacijsko mjesto pomoćnika načelnika štaba za popunu i personalne poslove,
10) MIHAJLOVIĆ RAJKO, na formacijsko mjesto pomoćnika komandanta za moral, IPD i vjerska pitanja,
11) ARNAUTOVIĆ ŠAĆIR, na formacijsko mjesto pomoćnika komandanta za poslove bezbjednosti,
12) HARBINJA DERVO, na formacijsko mjesto pomoćnika komandanta za logistiku,
13) CRNOVRŠANIN ADEM , na formacijsko mjesto načelnika operativno-logističkog organa u Sektoru logistike i
14) VELJAN EKREM, na formacijsko mjesto načelnika intendantske službe u Sektoru za logistiku.

Mustafa Hajrulahović Talijan, Vahid Karavelić, Enver Hadžihasanović

odluku da produži s upornom odbranom svojih položaja, a da aktivnim dejstvima dijela snaga na pravcima Doglodi, Stup, Doglodi – Stupska petlja, Vranovina – s. Grab, Žuč i Boljakov Potok slomi ofanzivu snaga ARBiH, popravi operativni raspored svojih snaga i stvori uslove za ofanzivna dejstva u narednom periodu. Osim ovih zadataka planiranih uglavnom na užem sarajevskom gradskom području, naređena su i dejstva kojima je trebalo presjeći komunikacije Kijevo – Trnovo, Hrasnica – Igman, Pazarić – Igman, te stvoriti uslove za ovladavanje Olovom i ovladavanje objektima Gosina planina i Šaran, kao i Mesićima na području Rogatice.[523]

Razvoj borbenih dejstava na terenu odvijao se uglavnom na pravcima i s izraženim ciljevima definisanim prethodno navedenim aktima Vojske SrRBiH.

Napadi jedinica SRK-a u rejonu Žuči počeli su 18. septembra ujutro. Nakon silovite artiljerijske pripreme, u nastojanju da po svaku cijenu postignu imperativ ponovnog zauzimanja Orlića koji je pred njih postavljen, pripadnici jedinica SRK-a iz Vogošće su ispred borbenog stroja svojih vojnika postavili živi štit Bošnjaka logoraša iz vogošćanskih logora.[524] Napad je izvršen iz pravca kote 850 prema Orliću. Borci 1. korpusa u odbrani platoa Žuči iz sastava 13. novosarajevske brigade, krajnjim naporima i uz velike žrtve, u višesatnoj borbi na bliskom odstojanju, uspjeli su održati svoje položaje na vrhu kote Orlić. Nakon cjelodnevnih borbi snage SRK-a su se povukle na svoje polazne položaje. Napadi su obnovljeni 19. i 20. septembra, po istom obrascu, nakon dugotrajne jake artiljerijske pripreme i isturanjem živog štita logoraša. Snage 1. korpusa ARBiH u odbrani uspjele su održati svoje položaje. Snage VRS-a su nakon 20. septembra zaposjele dotad neposjednuti prostor ničije zemlje između linija i primaći svoje položaje sasvim blizu braniocima, na Orliću na 20-50 metara rastojanja. Napadi snaga VRS-a na ovom pravcu ponavljali su se do 23. septembra bez daljih pomaka snaga na terenu.[525]

U jutarnjim satima 25. septembra otpočela je artiljerijska priprema napada snaga SRK-a na pravcima Stupsko Brdo, Stup i Azići. Nastavljeno je i snažno granatiranje Žuči. Zatim je uslijedio napad tenkova podržan pješadijom na pravcu Stupsko Brdo – Stup. Žestoke borbe vođene su tokom čitavog dana. Snage

523 **ICTY,** Komanda SRK, *Borbeno naređenje Op.broj 1*, 14.9.1992.

524 Naredbu za angažovanje zarobljenih civila u živom štitu izdao je komandant Vogošćanske brigade SRK Miladin Trifunović, i u prvom danu u kojem je činjen ovaj teški ratni zločin bilo je angažovano 50 logoraša. Njihovo isturanje ispred jurišnika Vogošćanske brigade nastavljeno je sve do 23. septembra. Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 68.

525 **AARBiH,** Komanda 13. novosarajevske brigade, *Izvještaj o borbenim dejstvima na brdu "Žuč" dana 18. i 19. septembra 1992. god.*, 19.9.1992; **AARBiH,** Komanda 1. korpusa - IKM, *Izvještaj o borbenim dejstvima*, Broj: 14/92, 22.9.1992; **AARBiH,** Komanda 1. korpusa, *Dnevni izvještaj o b/d*, Broj: 19/92, 23.9.1992; **ICTY,** Komanda SRK, *Redovni borbeni izvještaj sa stanjem u 14:00*, Str.pov.broj: 10/74-367, 21.9.1992; **AARBiH**, *Vojno-historijska građa Prve slavne motorizovane brigade (period 1992/93. godina)*, rukopis; **AARBiH,** Materijali NIP "Vojna iskustva odbrambenooslobodilačkog rata 1992-1995", Lista podataka o b/d: *Odbrana tt 876 Orlić*; Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 69-70.

1. korpusa uspjele su zadržati svoje položaje i nanijeti gubitke neprijatelju.[526] Aktivna borbena dejstva nastavljena su tokom noći i narednog dana u rejonu Stupa I i Stupa II, Stupskog Brda i oko objekta Kožare u Azićima.[527] Napadi snaga SRK-a na ovom području nastavljeni su do kraja septembra i u prvim danima oktobra, uz istovremeno ponovno pokretanje jedinica u napade iz pravca Rajlovca i Vogošće prema Žuči.[528] Na pravcu Azića, kod Kožare, snage SRK-a su 8. oktobra potisnule snage 1. korpusa za 50 metara unazad.[529] Napadna dejstva SRK-a na ovom pravcu nastavljena su 10. i 11. oktobra. Jaka artiljerijska priprema po prednjem kraju odbrane jedinica 1. korpusa, podržana vatrom tenkova iz pravca Dogloda i željezničkog depoa, prethodila je napadu pješadije na spomenutim pravcima, ali bez ostvarenih pomaka.[530]

Na ove aktivnosti SRK-a jedinice 1. korpusa odgovorile su kontranapadom izvedenim 12. i 13. oktobra pravcima koji izvode prema naselju Bare, naselju Bačići i prema Azićima. Linija odbrane pomjerena je na desnoj obali Miljacke u rejonu Bačića, gdje je zauzeta peradarska i svinjogojska farma, zatim prema Kožari u Azićima za 100 metara i prema školi u Barama za 200 metara. Napad je bio podržan minobacačkom vatrom jedinica s područja Sarajeva i artiljerijskom vatrom s Igmana. U ovim napadima i tokom odbijanja protivnapada jedinica VRS-a, snage 1. korpusa uništile su dva tenka i jedan oklopni transporter.[531] Napadna dejstva na ovim pravcima izvodili su združeni dijelovi jedinica ARBiH s područja grada. Nakon ostvarenih pomaka na terenu, učešće većeg broja manjih sastava pokazao se kao problem u organizaciji odbrane, pa su poduzete mjere za njihovo izvlačenje s položaja i uvođenje kompaktnih snaga jednog pješadijskog bataljona.[532]

U drugoj polovini septembra 1992. bilo je aktivnih dejstava i na ostalim dijelovima sarajevskog bojišta. Početkom oktobra aktivna borbena dejstva snage VRS-a izvodile su na pravcu Vraca – Hrasno i prema Trgu heroja.[533] Sredinom mjeseca jedinice 1. korpusa bez uspjeha su pokušavale izvršiti prodor na linijama Emerovica – Ravna stijena i u rejonima Brekinog Potoka i Gazinog Hana.[534]

Nakon jake artiljerijske pripreme, u prijepodnevnim satima 19. oktobra 1992. godine, iz pravca svojih položaja u krugu namjenske industrije „Pretis“, snage SRK-a s područja Vogošće, pojačane dobrovoljcima iz SR Jugoslavije, izvele su masovan pješadijski napad na položaje jedinica 1. korpusa iz sastava OpŠO Vogošća u Fočanskoj ulici u Hotonju. Napad je uspješno odbijen, a napadačima su naneseni veliki gubici u živoj sili.[535] Veći dio napadača bili su dobrovoljci iz SR Jugoslavije.[536]

Napadi na širem području grada intenzivirani su krajem oktobra. Posebno snažni napadi bili su u rejonu Zlatišta i na pravcima Debelo brdo – Jevrejsko groblje i Faletići – Hladivode – Grdonj, gdje su snage SRK-a iz svih sredstava izvršile artiljerijsku pripremu napada, a nakon toga krenule u pješadijski prodor. Pošlo im je za rukom da uđu u napuštene kuće na Debelom Brdu i kod Jevrejskog groblja, gdje su vođene bliske borbe pretežno ručnim bombama. Napad je zaustavljen. Pored toga snage SRK-a su u dva navrata pokušale i

526 Jedinice su izvijestile da je uništen jedan tenk, jedno oklopno vozilo, da je nanesena šteta na drugim oklopnim sredstvima i u živoj sili protivnika. **AARBiH**, K1K 1/2-5 (Komanda 1. Korpusa, *Izvještaj o borbenim dejstvima*, Pov.broj: 32/92, 25.9.1992).

527 **AARBiH**, K1K 1/2-6 (Komanda 1. korpusa, *Izvještaj o borbenim dejstvima*, Broj: 41/92, 26.9.1992).

528 **AARBiH**, K1K 1/2-7 (Komanda 1. korpusa, *Izvještaj o borbenim dejstvima*, Broj: 45/92, 27.9.1992.); **AARBiH**, K1K 1/2-13 (Komanda 1. korpusa, *Redovni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 75/92, 2.10.1992).

529 **AARBiH**, K1K 1/2-19 (Komanda 1. korpusa, *Redovni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 123/92, 8.10.1992).

530 **AARBiH**, K1K 1/2-21 (Komanda 1. korpusa, Redovni izvještaj o izvođenju b/d, Broj: 145/92, 10.10.1992); **AARBiH**, K1K 1/2-22 (Komanda 1. korpusa, *Redovni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 156/92, 11.10.1992).

531 **AARBiH**, K1K 1/2-23 (Komanda 1. korpusa, *Redovni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 175/92, 12.10.1992); **AARBiH**, K1K 1/2-24 (Komanda 1. korpusa, *Redovni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 187/92, 13.10.1992).

532 **AARBiH**, K1K 1/2-26 (Komanda 1. korpusa, *Dnevni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 219/92, 15.10.1992).

533 **AARBiH**, K1K 1/2-17 (Komanda 1. korpusa, *Redovni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 101/92, 6.10.1992);

AARBiH, K1K 1/2-18 (Komanda 1. korpusa, *Redovni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 115/92, 7.10.1992).

534 **AARBiH**, K1K 1/2-29 (Komanda 1. korpusa, *Dnevni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 275/92, 18.10.1992).

535 U jednom trenutku 10-ak srpskih boraca bilo je odsječeno od glavnine svojih snaga. Ne mogavši izvući poginule i ranjene i deblokirati grupu odsječenih boraca, snage SRK-a otpočele su novo žestoko granatiranje i ponovo primijenile zločinačku taktiku upotrebe živog štita u kojem je bilo 10-ak vogošćanskih logoraša. **AARBiH,** Komanda 1. korpusa, *Dnevni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 299/92, 19.10.1992; Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 78.

536 Od 10 poginulih srpskih boraca, trojica su bili Vogošćani, a za njih sedam morali su organizovati međunarodni transport do mjesta sahrane u Jugoslaviji. Osim poginulih, srpske snage u napadu imale su i 18 ranjenih ljudi. **ICTY**, Komanda brigade Vogošća, *Izvještaj o stanju i borbenim aktivnostima u z/o Vogošćanskog bataljona*, Str.pov.broj: 39/92, 19.10.1992; **ICTY**, Komanda brigade Vogošća, *Izvještaj o stanju u z/o Vogošćanske brigade*, Str.pov.broj: 41/92, 20.10.1992.

prodor na Čolinu kapu, ali je napad odbijen.[537] Pomake su tog 31. oktobra ostvarili u zoni odbrane 3. bbr gdje je izgubljen položaj branilaca na Špicastoj stijeni, a u zoni odbrane 2. bbr na Širokoj stijeni.[538] Ove gubitke snage ARBiH su bezuspješno pokušale nadoknaditi diverzantskim napadima u rejonima Špicaste stijene i Male tvrđave izvedenim 4. novembra.[539] Prije toga jači napadi VRS-a izvođeni su 1. novembra pravcem Vraca – Jevrejsko groblje – Vrbanja most – Marindvor, te Zlatište – Debelo brdo.[540]

Povremenih napada snaga VRS-a na spomenutim pravcima bilo je tokom prve polovine novembra. Snage 1. korpusa su u ovom periodu odgovarale povremenim diverzantskim akcijama, kao što su bile već spomenute akcije na Špicastoj stijeni i Maloj tvrđavi, te diverzije izvedene na području Žuči, Nedžarića i Debelog brda. [541]

Druga polovina septembra bila je također i period intenzivnih napada snaga VRS-a na slobodne teritorije Ilijaša, napose na područje Misoče, kao i na Olovo i naseljena mjesta na slobodnoj teritoriji ove općine.[542] Ovakav razvoj situacije na bojištu nastavljen je i prvih dana oktobra. [543] U ovim borbama branioci Olova su do 4. oktobra uništili tri tenka i dva samohodna oruđa srpskih snaga.[544] Snage VRS-a imale su uspjeha 7. oktobra kada su iznenadnim napadom na sela Korita i Karaula nanijele gubitke snagama 1. korpusa iz sastava OpŠO Ilijaš.[545] Snage 1. korpusa s područja Breze, Ilijaša i Vareša, koje su od 2. oktobra organizovane u TG „Visoko“, odgovorile su narednog dana, 8. oktobra, kada su napale i oslobodile sela Zakutnicu i Štit na sjeveroistočnoj, sela Trifkoviće i Damjanoviće na južnoj i zapadnoj strani Čemerske planine, te tako opkolile i odsjekle Čemersku planinu od sela Okruglica. Na olovskom pravcu VRS je nastavila napade na sela Kruševo i Olovske Luke.[546] Na području Ilijaša, snage VRS-a jačine bataljona ojačanog tenkovskim vodom 9. oktobra otpočele su napad s linije Vlaškova – Karašnica – Sarića brdo glavnim pravcem prema selu Špic i pomoćnim pravcem prema Milakovom Dolu.[547]

Napadi na Misoču su nastavljeni. Položaj njenih branilaca konstantno se pogoršavao.[548] Uz neprekidnu artiljerijsku vatru kojom je mjesto razarano, slijedili su povremeni tenkovski i pješadijski napadi.[549] Iako je djelimičnog pomjeranja linija i pregrupisavanja snaga ARBiH bilo do 25. oktobra, činilo se da će odbrana moći biti stabilizovana na liniji Misoča – Mačkovac – Gornja Misoča.[550] Sutradan je napad VRS-a nastavljen jakim pješadijskim i oklopnim snagama, uz neprekidnu artiljerijsku podršku, tako da su snage TG „Visoko“ bile potisnute iz sela Misoča i uspostavile novu liniju odbrane Završlje – Kamenolom – Gornja Misoča.[551] Problemi oko stabilizacije odbrane u rejonu Misoče bili su prisutni i u narednom periodu zbog nedovoljnog broja ljudi, oružja i municije. Napadi VRS-a su intenzivirani 5. novembra i na pravcu s. Okruglica – s. Lađevci – Polom, koje su jedinice TG „Visoko“ odbile.[552]

---

537 **AARBiH**, K1K 1/2-42 (Komanda 1. korpusa, *Dnevni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 542/92, 31.10.1992).

538 **AARBiH**, K1K 1/2-43 (Komanda 1. korpusa, *Dnevni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 566/92, 1.11.1992).

539 **AARBiH**, K1K 1/2-46 (Komanda 1. korpusa, *Dnevni izvještaj o izvođenju b/d*, Broj: 625/92, 4.11.1992).

540 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 01.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2151, 2.11.1992.

541 **AARBiH**, K1K 1/2-63 (Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Broj: 902/92, 18.11.1992).

542 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 29.9.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-1834, 30.9.1992.

543 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 1.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-1867, 2.10.1992.

544 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 4.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-1885, 5.10.1992.

545 Poginula su četiri i ranjena tri borca ARBIH. Inače je na ovom području tih dana bilo značajnih problema u snabdijevanju, smjenjivanju boraca i organizaciji odbrane zbog otežanih komunikacija preko Vareša proizašlih iz stava i stalnog ometanja od tamošnjeg HVO-a. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 8.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-1955, 9.10.1992.

546 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 8.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-1955, 9.10.1992.

547 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 9.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-1967, 10.10.1992.

548 Posebno teška faza nastupila je 13. oktobra, kada je povlačenjem snaga iz Zenice, Kaknja i Breze, koje su učestvovale u odbrani Ilijaša, oslabljena odbrana rejona Ilijaša i Misoče. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 13.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2022, 14.10.1992.

549 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 21.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2070, 21.10.1992; **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 24.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2087, 25.10.1992.

550 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 25.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2089, 26.10.1992.

551 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 26.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2090, 27.10.1992.

552 **AARBiH**, K1K 1/2-52 (Komanda 1. korpusa, Jutarnji borbeni

I napadi na Olovo u ovom periodu bili su konstantni. Do kraja oktobra branioci Olova u sadejstvu s jedinicama ARBiH s područja Sokoca, Ilijaša i Kladnja uspješno su odbijali napade. U borbama vođenim 28. oktobra zarobljen je jedan tenk, jedno samohodno oruđe „PRAGA“ i više drugih materijalno-tehničkih sredstava.[553] Nakon toga, snage VRS-a jačine dva oklopno-mehanizovana bataljona 30. oktobra i 1. novembra izvodile su napade pravcima Jelik, Kruševo i Olovske Luke.[554] Ovaj VRS-ov pritisak trajao je do 11. novembra, kada su snage ARBiH izvršile kontraudar i pomjerile liniju odbrane dva kilometra u dubinu neprijatelja, čime je položaj branilaca Olova znatno olakšan.[555]

Početkom oktobra snage VRS-a ispoljile su ofanzivna dejstva i prema slobodnoj teritoriji Trnova, Hadžića i Igmana.[556] Sredinom mjeseca obnovljeni su tenkovsko-pješadijski napadi podržani artiljerijom s ciljem osvajanja Kijeva.[557] Na istom pravcu napadi VRS-a su odbijeni krajem mjeseca.[558] Borbe u zoni TG „Igman“ vođene su i 3. novembra kada su snage 1. korpusa odbile pješadijski napad VRS-a izveden pravcem Straište – Brezovača – Lokve.[559] Nekoliko dana kasnije, 8. novembra zaustavljen je i napad oklopno-mehanizovanih snaga VRS-a pravcem Kasetići – Lokve.[560]

Na ključnu tačku kopnenog koridora do Goražda, na prevoj Grebak na slobodnoj teritoriji općine Foča, snage VRS-a započele su napad iz pravca Previle 5. novembra. U naredna dva dana napad je pojačan i koordiniran sa snagama koje su napadale iz pravca Jahorine, Miljevine i Dobrog Polja. Do 10. novembra srpske snage izbile su na liniju Golubovo brdo – Osija – Kremenac – Smječa – Jabuka – Kacelj. Do 11. novembra snage 1. fočanske brigade zaustavile su dalje napredovanje neprijatelja, ali su snage VRS-a, do tada osvojivši Kacelj i izvršivši spoj snaga SRK-a i Hercegovačkog korpusa (HK) na pravcu Jahorina – Previla, presjekle put Grebak – Zorovići, odnosno koridor za Goražde.[561]

Do kraja novembra snage IBOG-a uspjele su aktivnim dejstvima ponovo uspostaviti koridor. Prethodno su intenzivne borbe vođene u cijeloj zoni odgovornosti ove operativne grupe.

Početkom oktobra 1992. snage HK VRS-a su jakim snagama izvršile ofanzivna dejstva iz pravca Gacka i Foče, kojima su ovladale komunikacijom Gacko – Foča i potisnule snage ARBiH sa šireg područja Tjentišta i Zelengore. Istovremeno pod pritiskom su držane linije odbrane na drugim dijelovima zone odgovornosti IBOG-a, a naseljena mjesta pod artiljerijskom vatrom.[562]

Od sredine oktobra intenzivirana su dejstva snaga IBOG-a, u kojima je bilo značajnih borbenih uspjeha. Kod sela Meremišlje, na desnoj obali Drine, općina Višegrad, snage IBOG-a su 16. oktobra iznenadnom akcijom uništile jedan tenk, četiri PAT-a, jedan PAM, likvidirale veći broj neprijateljskih vojnika i zarobile kamion municije.[563] Borci IBOG-a s prostora Hrenovice oslobodili su naselje Prača i stavili pod kontrolu

izvještaj, Broj: 717/92, 10.11.1992).

553 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 28.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2123, 29.10.1992.

554 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 30.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2137, 31.10.1992; **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 1.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2151, 2.11.1992.

555 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 11.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2313, 12.11.1992.

556 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 25.

557 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 16.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2040, 17.10.1992.

558 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 31.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2143, 1.11.1992.

559 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 3.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2174, 3.11.1992.

560 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 8.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2208, 9.11.1992.

561 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 10.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2256, 11.11.1992; **AARBiH**, K1K 1/2-55 (Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Broj: 763/92, 12.11.1992); **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 13.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2360, 14.11.1992.

562 Bataljonu „Sutjeska“ iz sastava 1. fočanske brigade pošlo je za rukom da pred napadom snaga HK evakuiše izbjeglo civilno stanovništvo iz doline rijeke Sutjeske i općine Gacko, koje se tokom ljeta koncentrisalo u zbjegovima na planini Zelengori, i da više hiljada izbjeglica, žena, djece i staraca, u dugačkoj koloni, višednevnim maršom kroz teritoriju pod kontrolom neprijatelja bezbjedno dovede do slobodne teritorije na Grepku. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 7.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-1934, 8.10.1992.

563 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 16.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2040, 17.10.1992.

Grbavica

Vojna ekonomija

Posljedice opsade: građani Sarajeva u redu za vodu

Posjeta ranjenicima u Vojnoj bolnici: Vahid Karavelić, dr. Abdulah Nakaš, Asim Džambasović, Safet Zajko

veći dio teritorije na desnoj obali rijeke Prače.[564] Snage ARBiH s područja Višegrada vodile su 20. oktobra uspješne borbe kod sela Kaoštica, u kojima su neprijatelju nanijele velike gubitke.[565]

Jedinice iz sastava IBOG-a u periodu od 23. do 25. oktobra izvodile su niz borbenih, diverzantskih i partizanskih akcija, u rejonima Gornja i Donja Lijeska, Donji i Gornji Kočarim na području Višegrada, te u rejonima Pešurići, Šaran i Dub u općini Rogatica, u kojima su neprijatelju naneseni značajni gubici.[566] U nastavku ovih aktivnosti, 27. i 28. oktobra vođene su borbe u rejonu Šljivno i Kamen, općina Rogatica.[567]

Početkom novembra pojačana je ofanziva IBOG-ovih snaga. Snage ARBiH s područja Žepe 1. novembra su preduzele uspješna borbena dejstva i pomjerile linije odbrane šest kilometara naprijed, oslobodivši sela Kuvaće, Plane i Podžepu, nanijevši pri tome neprijatelju velike gubitke.[568] U nastavku borbenih dejstava iz pravca Goražda, snage IBOG-a stigle su 4. novembra nadomak Hidroelektrane „Višegrad“, presjekle komunikaciju Višegrad – Rogatica preko planine Sjemeč i u dolinama rijeka Drine i Prače. Preduzeta su i napadna dejstva na pravcu Čajniča.[569] U nastavku dejstava snage ARBiH oslobodile su cijelo područje Žepe i ostvarile napredovanje prema Han-Pijesku.[570] Narednog dana snage ARBiH s područja Višegrada zauzele su selo Kamenicu, pri čemu je uništeno nekoliko artiljerijskih oruđa i zaplijenjena veća količina streljačkog naoružanja.[571]

Nakon ovako izražene inicijative jedinica u sastavu IBOG-a tokom oktobra i početkom novembra 1992. godine, uslijedio je odgovor VRS-a kojim je, združenom ofanzivom snaga HK i SRK, o čemu je već bilo riječi, presječen koridor Igman – Goražde.

564 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 19.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2057, 20.10.1992.

565 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2061, 21.10.1992.

566 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 29.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2124, 30.10.1992.

567 Zaplijenjen je jedan tenk T-55, PAT 30/2 mm, PAT 20/3 mm, pet PAM-ova i veće količine pješadijskog naoružanja i municije. Snagama VRS-a naneseni su i veliki gubici u živoj sili. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 29.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2124, 30.10.1992; **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 30.10.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2137, 31.10.1992.

568 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 1.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2151, 2.11.1992.

569 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 4.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2187, 5.11.1992.

570 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 8.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2208, 9.11.1992.

571 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 9.11.1992. godine*, Pov.broj: 02/340-2220, 10.11.1992.

Pripadnici 4. mtbr na Igmanu

Specijalne jedinice u Sarajevu.
Desno: Adnan Solaković i general Jovan Divjak

Borci OpŠO Vogošća ispred zarobljenog agresorskog tenka, 1992.

Sarajevo, 1992.

Evakuacija ranjenika. Sarajevo - Žuč, 1992.

Goražde - Bare. Kolona 1. rogatičke brigade, 1992.

Goražde - pripadnici 1. drinske udarne brigade, 1992.

Sarajevo - Mrkovići, 1992.

Sarajevo - Žuč, 1992.

Sarajevo, 1992.

Fadila Odžaković Žuta

Sarajevo - Stup, 1992.

Sarajevo - Zlatište, 1992.

Operacija „KOVERTA“

Drugi od dva spomenuta razloga, zbog kojeg je 1. korpus odmah po svom formiranju prešao u privremenu defanzivu, ležao je u činjenici da je Štab Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine odmah nakon obustavljanja operacije „JUG“ pristupio planiranju i pripremama nove, do tada najveće i najambicioznije vojne operacije u cilju deblokade Sarajeva, pod kodnim imenom „KOVERTA“.

Za tako veliki poduhvat bilo je potrebno izvršiti višestruke pripreme koje su započele još u oktobru i sve do kraja operacije bile skopčane s nizom poteškoća.

U organizacijsko-formacijskom smislu ove pripreme provođene su u okviru započetog procesa formiranja 1. korpusa. Osim formiranja i preformiranja brigada koje su ušle u sastav korpusa, na području grada vršeno je i prestrukturiranje OkŠO Sarajevo. Van Sarajeva su početkom oktobra formirane taktičke grupe „Igman“ i „Visoko“ i Istočnobosanska operativna grupa u Goraždu (IBOG). Nakon toga naređeno je formiranje brigade „Neretva“ na prostoru Jablanice, Konjica, Pazarića i Prozora, u cilju pripreme snaga za deblokadu Sarajeva. Ova brigada nije formirana do okončanja operacije zbog koje je naređeno njeno formiranje, iako je s tim zadatkom na prostoru Konjica i Jablanice boravio zamjenik načelnika ŠVK pukovnik Jovan Divjak. Krajem novembra su, umjesto taktičkih grupa, na igmanskom i visočkom pravcu formirane OG „Igman“ i OG „Visoko“, koje su objedinjavale rukovođenje i komandovanje nad jedinicama u svojim zonama odgovornosti, kako onim iz svog organskog sastava, tako i jedinicama iz sastava ostalih korpusa ARBiH, osim 5. korpusa, koje će biti angažovane u toku operacije.

U logističkom smislu trebalo je riješiti pitanje nabavke velikih količina materijalno-tehničkih sredstava neophodnih za izvođenje složene operacije kakva je bila planirana deblokada Sarajeva. Obezbjeđenje i nabavka ratnog materijala za Armiju RBiH bilo je i inače teško. Ujesen 1992. godine bilo je još teže nabaviti ratni materijal, a posebno transportovati kroz Hrvatsku i kroz dijelove Bosne i Hercegovine zbog rastućih problema s HVO-em i silnih teškoća s kojima su nabavljana sredstva prolazila kroz teritoriju pod njegovom kontrolom. Snabdijevanje jedinica u gradu pod opsadom predstavljalo je posebno komplikovan zadatak. U sam grad sredstva su ubacivana tajnim kanalima, uz velike rizike i u jako malim količinama. Te količine bile su nedovoljne za jedinice u okruženju i dalja organizacija odbrane, kao i uslovi za eventualnu ofanzivu, pothranjivani su vlastitom proizvodnjom ubojnih sredstava, organizovanom u improvizovanim radionicama u gradu.[572]

U cjelokupne aktivnosti pripreme operacije, organizacione, logističke i druge, bio je uključen sam državni vrh na čelu s predsjednikom Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alijom Izetbegovićem.[573] I pored toga, pripreme su se odvijale dosta sporo i u svakoj od svojih faza nepotpuno. Bile su obilježene i ružnom sjenkom loših međusobnih odnosa dijela rukovodećih ljudi, surevnjivostima i nepovjerenjem, sve do hapšenja nekih od članova ŠVK-a. Došlo je i do međusobnih sukoba i fizičkih obračuna uoči početka operacije, a kulminiralo je sukobom s komandantom Specijalne brigade OS Jusufom Prazinom i dijelom njegove jedinice koji se nalazio na Igmanu prije njenog okončanja.[574] U trenutku kada je naređen početak

572 U Sarajevu je do septembra 1992. godine namjenska proizvodnja organizovana tako da su se ručne bombe proizvodile u devet radionica, trombloni u četiri radionice, mine za MB 60 mm i 82 mm u jednoj radionici, opravka pješadijskog naoružanja vršena je u četiri, a proizvodnja medicinskih pomagala u dvije radionice. **AARBiH**, GŠA 24/1-95 (Komisija za organizovanje i povezivanje proizvodnje u radionicama i poduzećima za proizvodnju naoružanja i vojne opreme u ratnim uslovima, *Izvještaj*, 4.9.1992).

573 **AARBiH**, GŠA 63/2-31 (IKM ŠVK Igman, *Stanje na Igmanu i slobodnoj teritoriji, zapažanja*, januar 1993); **AARBiH,** ŠVKO-SRBiH, *Predsjedniku Predsjedništva gos. Aliji Izetbegoviću - Mostar*, Broj: 02/1091-458, 13.12.1992.

574 Nakon obračuna na Igmanu, kao što je poznato, Jusuf Prazina

operacije „KOVERTA“, nijedan aspekt njene pripreme nije bio dovršen.

VRS je raspolagala informacijama o pripremama Armije RBiH za veliku operaciju deblokade Sarajeva. Borbene aktivnosti preduzete početkom oktobra 1992. na području Dogloda, Azića, Otesa i Briješća, koje su spominjane na prethodnim stranicama, kao i ofanzivna dejstva na širem području Igmana i Trnova, imale su za cilj popravljanje operativno-taktičkog položaja VRS-a oko Sarajeva, ometanje priprema i izvođenja operacije.[575]

Kako su pripreme operacije odmicale, povećavao se i nivo poznavanja sadržaja njenih planova i stepena VRS-ovih priprema. Prije kraja novembra komande VRS-a su znale naziv operacije „KOVERTA“ i njen sadržaj. Bile su prilično dobro upoznate s planiranim snagama po pojedinim pravcima dejstava, kao i s pokušajima da se osiguraju znatne količine oružja, municije i druge vojne opreme.[576] U tom smislu shvatili su je vrlo ozbiljno i procjenjivali da će operacija „ako joj se u početku ne zada odlučujući udarac, dobiti puni zamah i ostvariti postavljeni cilj“, odnosno deblokadu Sarajeva. Naređena su dejstva SRK-ovim jedinicama s ciljem da se prvenstveno onemogući deblokada Sarajeva, a zatim stvore uslovi za ovladavanje Otesom, Kobiljom Glavom i Ugorskim. Naređeno je i dodatno utvrđivanje linija koje drže grad u blokadi, izgradnjom skloništa za svako odjeljenje, bunkera za vatreno dejstvo i zaštitu za grupu 3-5 ljudi i za svakog vojnika izrađen stojeći streljački zaklon s podgrudobranskim skloništem. Svi objekti morali su biti povezani saobraćajnicama i utvrđeni da mogu zaštititi ljudstvo od dejstva haubice 155 mm, odnosno imati zaštitni sloj debljine 150 cm tvrdo nasutog materijala.[577]

Prvobitni plan operacije deblokade Sarajeva Komanda 1. korpusa formulisala je krajem oktobra 1992. godine. Ideja je bila da se obuhvatnim manevrom združenih sastava s fronta i jedinica iz pozadine neprijatelja (spoljne strane prstena opsade Sarajeva), uz artiljerijsku podršku, izvede napadna operacija u okviru koje su glavne snage trebale biti angažovane na pravcu Hrenovica – Podgrab – Ravna planina, a pomoćne snage na pravcima Kijevo – Gornji Kotorac i Dvor – Reljevo. Postavljeni cilj bio je što prije razbiti snage neprijatelja u rejonima: Podgrab, Jamići, Vrelo Bosne, Gornja Bioča, Pašino Brdo, Vidikovac, Palež i brzim prodorom ovladati objektima: Vrhprača, Vrelo Prače, Klanac, raskršće u Blažuju, Paljevo, Žuč, Mrkovići, Brus. Nakon toga spojiti se s ubačenim jedinicama ARBiH i onemogućiti izvlačenje neprijatelja ka Palama, Lukavici, Ilidži i Vogošći, a zatim uvođenjem drugog ešalona sa linije: Vrhprača – Vrelo Prače, Klanac – Ilinjača, Vrelo Bosne – Bačevo, Paljevo – Reljevo i Žuč – Reljevo, produžiti energičan napad.[578]

Snage u napadu po zamisli operacije „KOVERTA“ definisanoj krajem oktobra bile su grupisane u četiri sektora. **Sektor “Istok”**(odredi Hrasnica i Crna Rijeka, jedan bataljon iz sastava OG Goražde) trebao je napasti sadijela fronta Prača – Grebak. **Sektor “Jug”** (konjičko-jablanička brigada („Neretva“) i TG „Igman”) trebao je napasti s dijela fronta Gradina – Golo brdo. **Sektor “Zapad”** (bataljoni iz Zenice i Visokog) trebao je napasti s dijela fronta Zenik – Mandino brdo. **Sektor “Centar”** (ZOd Širokača, l. bbr, 3. bbr, l. mbr i 2. mtbr) trebao je napasti s rejona zona odbrane unutar grada i izvršiti proboj na pravcima: Debelo brdo – Palež, Jarčedoli – Vidikovac – Gromila (raskrsnica puteva), Sedrenik – Barice – Mrkovići i Volujak – Žuč – Dvor – Reljevo.[579]

Do početka operacije došlo je do niza promjena, kako u strukturi i rasporedu snaga u napadu, tako i u korekcijama pravaca napada. Ovo je do izražaja došlo posebno na igmanskom i visočkom pravcu.

Zamisao operacije s pravca Igmana, kako ju je do polovine decembra izdefinisala Komanda OG “Igman“, odnosno IKM ŠVK uspostavljen na Igmanu radi komandovanja operacijom, sastojala se u tome da snage OG “Igman“, sa snagama 1. fočanske brigade, dijela jedinica 4. korpusa, snaga OpŠO Fojnica, OpŠO Kiseljak, HVO-a Kiseljak i MUP-a RBiH, s dostignutih linija obuhvatnim manevrom združenih sastava s fronta, ubačenih jedinica iz dubine i jedinica iz pozadine neprijatelja, organizuju i izvedu napadnu operaciju za deblokadu grada Sarajeva. Glavne snage trebalo je angažovati na pravcu Jamići – Vrhprača – Ravna

je pobjegao u Mostar, gdje se s manjom grupom svojih ljudi stavio u službu HVO-a. Šefko Hodžić, „Rat zvijezda na Igmanu“, ***Otpečaćeni koverat***, DES, Sarajevo, 2000, str. 90-93. Ibid., „Posljednji čin drame“, str. 139-142.

575 **ICTY**, Komanda SRK, *Zapovijest za napad komandanta SRK („Kijevo-92“)*, Str.pov.broj: 10/74-395, 1.10.1992. godine; **ICTY**, Komanda SRK, *Zapovijest za naredna b/d*, Op.str.pov.broj: 10/74-427, 6.10.1992.

576 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 83.

577 **ICTY**, Komanda SRK, *Zapovijest za dalja dejstva Op.broj: 11/92*, Str.pov.broj: 10/74-667, 26.11.1992.

578 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Zapovijest za napad Op.broj 3*, Str.pov.broj: 510/92, 26.10.1992; Zapovijest je potpisao komandant 1. korpusa Mustafa Hajrulahović Talijan, a odobrio načelnik ŠVK-a Sefer Halilović, što je ovjereno velikim pečatom ŠVK-a OSRBiH.

579 Ibid.

Pravci napada snaga ARBiH tokom operacije KOVERTA

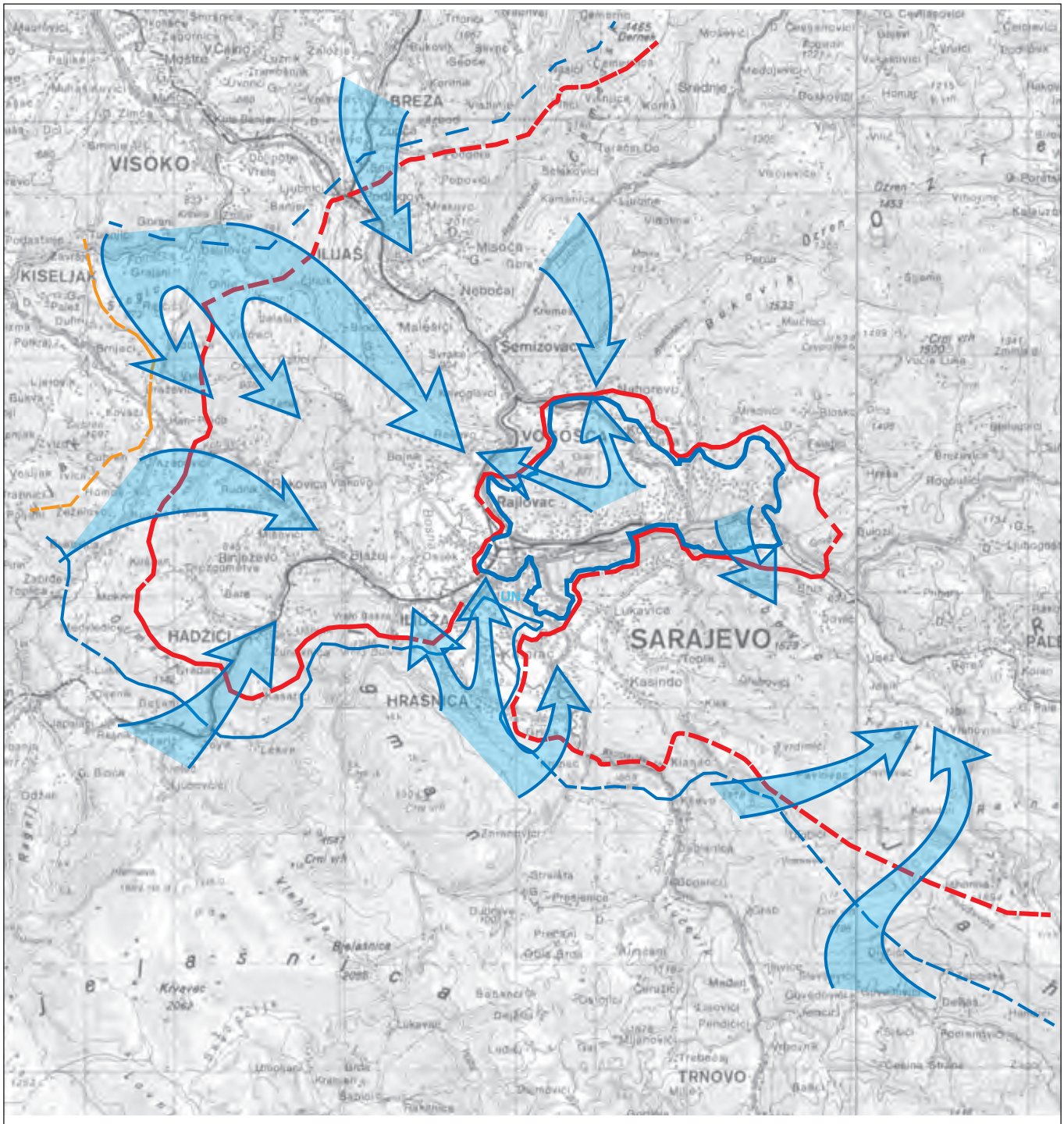

planina – Jasik, a pomoćne snage na pravcima Pazarić – Hadžići i Kobiljača – Mostarsko raskršće. Postavljeni cilj operacije bio je razbiti snage neprijatelja u rejonima: Vrhpračа, Ravna planina – Rajska dolina, Trebević, Klanac, Vrelo Bosne, Donji Kotorac, Ilidža, Tinovo brdo, Rakovica, Drozgometva i brzim prodorom ovladati Vrhpračom, Vrelom Prače, Rajskom dolinom, Klancem, Žunovnicom, Batalovim brdom, Kobiljačom, spojiti se s ubačenim jedinicama i onemogućiti izvlačenje neprijatelja ka Palama, Lukavici, Ilidži i Vogošći, a zatim drugim ešalonom produžiti energičan napad.[580]

Od ovog plana, koji se u osnovi podudara sa zapovješću donesenom krajem oktobra, na igmanskom pravcu se u cjelini nije odstupilo do kraja operacije. U skladu s razvojem situacije došlo je do korekcija u strukturi i rasporedu snaga po pravcima, kao i do korekcije glavnog pravca napada, zbog toga što na glavnom pravcu prema Ravnoj planini nije bilo moguće uvesti snage IBOG-a, to je za dejstvo glavnih snaga određen pravac Jahorina – Trebević.[581]

Prvobitna zamisao operacije s visočkog pravca, formulisana početkom decembra, sastojala se u tome da OG „Visoko“ s bataljonom l. zeničke brigade, dijelom snaga izvrši napad grupišući glavne snage na pravcu s. Goduša – s. Vela – Stjepan polje, a pomoćne snage na pravcu s. Vidovići – Pijesak – s. Zenik. Cilj napada bio je razbijanje snage neprijatelja u rejonima Kokoška, Vela, Pijesak i spajanje sa snagama koje dejstvuju pravcem s. Arapovići – Kobiljača. Ostalim snagama aktivnom odbranom trebalo je vezati što više neprijateljskih snaga i sredstava.[582]

Do 24. decembra došlo je do promjena u planu izvođenja operacije i na visočkom pravcu. Snage su pregrupisane i pojačane, a pravac i cilj napada usklađeni s pravcem i ciljem napada snaga iz okruženja. OG Visoko, s pridodatim snagama iz 2. i 3. korpusa, glavnim snagama trebala je napadati na pravcu Kralupi − Paljevo − Reljevo, a pomoćnim snagama izvoditi aktivna dejstva na cijeloj liniji dodira s neprijateljem, s ciljem da razbije neprijateljske snage na pravcu napada, što prije ovlada dominantnim objektima na pravcu napada i spoji se sa snagama za proboj iz Sarajeva u širem rejonu Reljeva. [583]

I dok su se pripreme snaga ARBiH presporo odvijale, a planovi mijenjali, prvi udar izvele su snage VRS-a. Napad ukupnim snagama jačine dva bataljona pojačana sa četiri tenka i nekoliko oklopnih transportera, podržan snažnom SRK-ovom artiljerijom, počeo je 1. decembra 1992. Na pravcu Doglodi − Bare − Otes snage 1. korpusa odbile su napad i zadržale svoje položaje. Na pravcu Ilidža − Pejton − podvožnjak na rijeci Željeznici − Otes, VRS-ove snage probile su liniju odbrane, zauzele podvožnjak i dvije zgrade u naselju Otes. Na pravcu Rajlovac − Zabrđe − Lemezovo brdo − Sokolje, srpske snage su imale dobar početni uspjeh i prodrle u Sokolje, ali su ih u naselju porazile snage 2. mtbr, nanijele im velike gubitke i odbacile na polazne položaje.[584] Napadi VRS-a na ovom dijelu bojišta nastavljeni su istim intenzitetom i tokom naredna tri dana. Pod svakodnevnim napadima odbrana jedinica 1. korpusa na Otesu je 4. decembra popustila i srpske snage su zauzele ovo naselje.[585] Time je odbrana Sarajeva dovedena u kritičnu situaciju i SRK je došao nadomak ispunjenju jednog od najvažnijih ciljeva koji mu je postavljen u 1992. godini - presijecanje grada linijom Nedžarići − Stupska petlja − Rajlovac. Dosezanjem ove linije srpske snage otvorile bi najpogodniji pravac za eksploataciju svoje nadmoći u oklopno-mehanizovanim jedinicama i potpuno ugrozile odbranu grada.

U takvoj situaciji i u očekivanju da VRS produži napad, Štab Vrhovne komande OSRBiH je, prije okončanja materijalnih i organizacijskih priprema, prije dovođenja i grupisanja planiranih snaga za operaciju, izdao naređenje jedinicama da otpočnu dejstva po planu „KOVERTA“.[586]

Srpske snage su 5. decembra zaista produžile napade na pravcima Doglodi − Bare − Azići, Žuč, Rajlovac − Briješće, Zabrđe − Sokolje, Lukavica − Mojmilo, Ilidža − Stup I. Istog dana snage 1. korpusa iz okruženja su, nakon što su zaustavile protivnički napad, započele planiranu kontraofanzivu.

Snage 1. mbr, 2. mtbr i OpŠO Vogošća započele su napad na platou Žuči, na potezu od Visa do Mujkića brda, i na početku dejstava vrlo malo napredovale. Na dijelovima na kojima je napredovanje ostvareno,

580 **AARBiH**, OG „Igman“, *Zapovijest za napad*, 13.12.1992.

581 **AARBiH**, OG „Igman“, *Objašnjenje na traženi zahtjev*, Str.pov. broj: 02/1516-64, 29.12.1992.

582 **AARBiH**, OG „Visoko“, *Zapovijest za napad Op. broj 1*, Broj: 01/100-3, 5.12.1992.

583 **AARBiH**, OG „Visoko“, *Zapovijest za napad Op.broj 2*, Broj: 112-1, 24.12.1992.

584 **AARBiH,** Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 1226, 1.12.1992.

585 **AARBiH,** Komanda 1. korpusa, *Razvoj b/d na Otesu u vremenu od 1. do 4.12.1992. godine, Izvještaj*, Str.pov.broj: 1383, 11.12.1992.

586 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Komandantu OG IGMAN (na ličnost Vehbije Karića)*, Broj: 02/1091-433, 4.12.1992.

ostvareno je po cijenu žestoke borbe za svaki rov, s neprijateljem koji je očekivao napad u dobro utvrđenim bunkerima uvezanim dobrim saobraćajnicama. Odbranu VRS-a podržavala je snažna artiljerijska vatra po snagama 1. korpusa u napadu. Bilo je potrebno borbom osvajati svaki metar terena, što je za rezultat imalo velike gubitke nanesene neprijatelju, ali i značajne gubitke na strani boraca 1. korpusa.[587] Ove snage su i u takvim uslovima u periodu od 5. do 9. decembra potisnule neprijatelja i ovladale linijom Lemezovo brdo − s. Smiljevići − Vis − s. Jezero − k. 850. Nakon pregrupisavanja snaga, 10. decembra napadna dejstva nastavljena su pravcima Hrastik − Uglješići − Vogošćanska petlja i Golo brdo − Gradac − Piskač − Priboj, ususret snagama ARBiH koje su 6. decembra otpočele dejstva i iz pravca Visokog prema Ilijašu i Vogošći.[588] Snage 1. korpusa na Žuči su do 15. decembra potpuno ovladale objektima Vis, Kota 830, selo Jezera, Golo brdo i 16. decembra dodatno napredovale iz pravca Visa i Golog brda prema selu Perivoje i Gracu, čime su u potpunosti zadominirale platoom Žuči.[589]

Na južnoj strani unutrašnjeg prstena opsade Sarajeva, snage 1. korpusa su 7. decembra 1992. izvršile napad i dostigle liniju Osmice − Vidikovac, ali su s nje potisnute nazad na liniju Osmice − Čolina kapa. Na ovoj strani mali napredak ostvaren je prema Jevrejskom groblju i Mojmilu.[590]

Kako su pomaci na unutrašnjoj strani prstena opsade do 7. decembra na pravcu Žuči i Trebevića bili minimalni u odnosu na očekivanja, ŠVK je pokušavao pokrenuti događaje intenziviranjem dejstava snaga sa spoljne strane prstena opsade i pokretanjem cjelokupnog plana „KOVERTA“. U pokušaju da motivira svoje komande i jedinice da nedovoljno spremne izvrše odlučujući udar, načelnik ŠVK-a nije se libio očitog obmanjivanja svojih potčinjenih, obavještavajući ih da su „na više pravaca na kojima se izvode borbena dejstva sa agresorske snage (četnici) razbijeni i nalaze se u paničnom bijegu“. Tako motiviranim snagama 7. decembra izdato je naređenje da „Operativna grupa GORAŽDE“ s jednom brigadom što prije izvrši napad na pravcu ka Palama; OG „Visoko“ hitno intenzivira borbena dejstva u duhu ranije dobivenih zadataka i u cilju što bržeg spajanja sa snagama koje dejstvuju iz Sarajeva; OG „Igman“ trebala je intenzivirati borbena dejstva u duhu dobivenog zadatka, ali težište napadnih dejstava usmjeriti na pravcu ka Kasindolskoj cesti, u cilju spajanja sa snagama koje dejstvuju iz Sarajeva.[591]

Dodatni udar i prodor ususret jedinicama iz Sarajeva trebale su ostvariti jedinice grupisane u rejonu sela Gora i Ljetovik, u zoni OpŠO Breza. Odred „Gora“ pojačan snagama po jednog bataljona iz sastava 2. i 3. korpusa, činio je grupu „GORA“ sa zadatkom da najprije izvrši zarušavanje i zaprečavanje puta Semizovac − Srednje s oba pravca, a zatim vlastitim izborom pravaca dejstva da izvrši napad na Vogošću i oslobodi je, uz spajanje sa snagama koje napadaju iz pravaca Hotonja, Ugorskog i Žuči. [592]

Ipak, zbog niz otežavajućih faktora, o kojima je već bilo riječi, nije bilo moguće pokrenuti odmah napadna dejstva na svim pravcima planiranim u okviru operacije „KOVERTA“. Tako, naprimjer, umjesto planirane manevarske brigade iz Hercegovine, čije je formiranje naređeno namjenski za operaciju deblokade i koje do njenog početka nije bilo izvršeno, morale su na igmanski pravac biti određene druge snage iz sastava 4. korpusa, ukupne jačine 500 boraca.[593] Kao najraniji mogući termin početka istovremenih dejstava na svim pravcima određen je 18. decembar 1992.[594] Tada su snage OG „Visoko“ izvršile napad pravcem Visoko − Bioča − Reljevo i pravcem Breza − Ilijaš − Semizovac. Snage OG „Igman“ izvršile su napad pravcem Aleja − Ilidža − Vrelo Bosne i iz više pravaca napale Hadžiće, a Jahorinsko-trebevićkim pravcem izbile na liniju Babine vode − Kijevska paljika − Prestrugane klade. Snage iz grada napale su sa linija Nedžarići − Ilidža i Hrasno Brdo − Trebević. Snage TG Stup, koju je Komanda 1. korpusa formirala 9. decembra, 19. decembra izvršile su napad na svom pravcu, ali su vraćene na polazne položaje. Nije ostvaren napredak na pravcu iz grada prema Trebeviću, ali se očekivao prodor snaga s Igmana preko Jahorine i Trebevića i njihov napad na

587 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 87.

588 **AARBiH**, OG Visoko, *Borbeni izvještaj*, Broj: 01/102-2, 6.12.1992.

589 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 1407, 13.12.1992; **AARBiH**, Komanda 1. mbr, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01-143/92, 14.12.1992; **AARBiH**, Komanda 1. mbr, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01-144/92, 15.12.1992; **AARBiH**, 1/1. mbr, *Izvještaj 1. mehanizovanog bataljona sa ratišta Žuč, kota 850, Golo brdo i Perivoj od 5.12.1992. godine do 31. 12. 1992. g.*, Str. pov.broj: 03- /92, 31.12.1992; **AARBiH**, Komanda 1. mbr, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01-145/92, 16.12.1992.

590 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 27.

591 **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 1313/92, 7.12.1992.

592 **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Naređenje za borbu*, Str.pov.broj: 02/1516-27, 11.12.1992.

593 **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Komandi 4. korpusa (na ličnost komandanta)*, Broj: 02/1091-438, 7.12.1992.

594 **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1516-37, 16.12.1992.

liniju Brus – Vidikovac.[595] Ove snage je u toku noćnog marša navedenim pravcem, bez ostvarenog borbenog dodira s glavnim snagama protivnika, a nakon relativno slabe vatre iz zasjede u kojoj su se našli, zahvatila panika i rasulo, tako da su u toku povlačenja koje je uslijedilo pretrpjele strašne gubitke.[596]

Kada je istovremeni napad snaga na spoljnjem prstenu opsade najzad započeo, pokazalo se da opet nije bilo dovoljno koordinacije i dobrog planiranja, jer u tom trenutku snage iz grada, već u dobroj mjeri iscrpljene dotadašnjim dejstvima, nisu mogle napasti potrebnim intenzitetom. Napade iz okruženja, vrlo ograničenog intenziteta, 1. korpus izvršio je tek 20. decembra, na Žuči u pravcu Perivoja snagama 1. mbr i 2. mtbr te snagama 3. bbr prema Velikoj kuli.[597] Još jedan pokušaj oživljavanja napada iz grada uslijedio je 23. decembra, kada su uz sadejstvo 1. mbr koja je

595 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 27.

596 Radi se o dijelovima raznih jedinica 4. korpusa, koje su na osnovu prethodno navedenog naređenja načelnika ŠVK-a od 7. decembra, na brzinu okupljene i, umjesto planirane a nikad formirane manevarske brigade, upućene na izvršenje zadatka na najtežem planinskom terenu, u najtežim vremenskim uslovima. Mnogi od boraca iz ove hercegovačke kolone došli su na zadatak bez ikakvog dotadašnjeg borbenog iskustva, a ostali nisu imali iskustva u borbi na takvom zemljištu i u takvim uslovima. Ishod marša i pretrpljeni gubici tragični su rezultat navedenih okolnosti.

597 **AARBiH,** Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 1488, 20.12.1992.

Položaji 1. korpusa na Žuči, 1992.

Oslobađanje Žuči, decembar 1992.

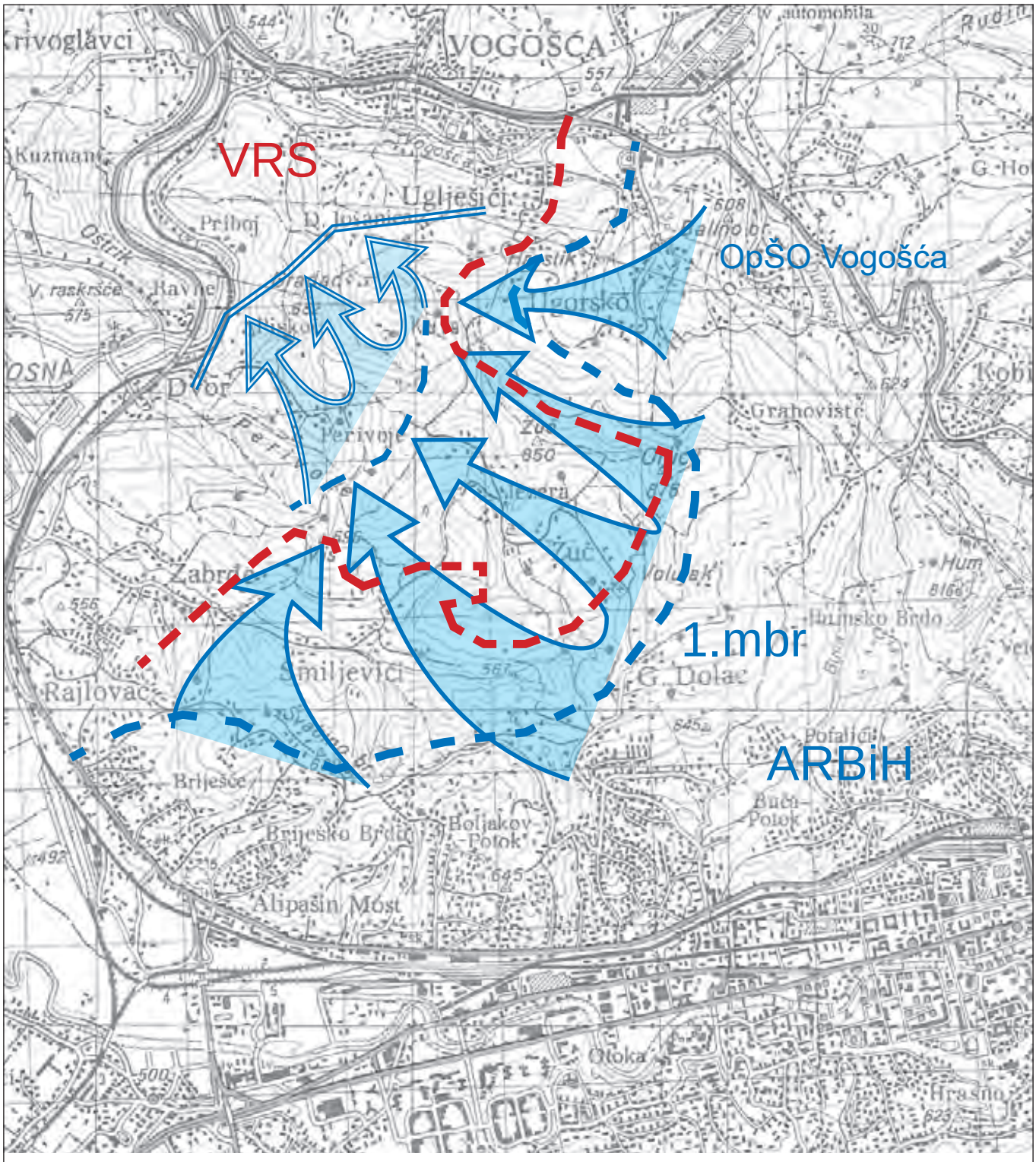

Linija položaja ARBiH

Linija položaja VRS

Pravci djelovanjaARBiH

TG- na zadatku "Koverta".

1. Neprijatelj je danas žestoko tukao iz svih raspoloživih oružja po položajima naših boraca iz svojih poznatih uporišta; Paljeva, Pijesaka, D.Bioće i Zenika. Otvarana je vatra iz PAT-ova, PAM-ova i svog drugog pješadijskog naoružanja.

2. Naše snage u skladu sa dobivenim zadatkom nastavljaju sa izvodjedjem aktivnih b/d i oslobadjanja okupirane teritorije. Zbog angažovanja jednog dijela jedinice na izvlačenju velikog broja ranjenika 2/7 Mbr nije u posljednjim satima izvodila veća ofanzivna b/d, nego je radila na konsolidaciji i uvezivanju linije sa lijevim i desnim susjedom.
Danas su oslobodjeni Višegrad, Satnica, Ciganija i G.Bioća sa tendencijom proširenja slobodne teritorije na lijevu i desnu stranu, od ovih područja koja su oslobodjena.
U toku izvodjenja akcije po zadatku "Koverta" poginulo je 7 boraca 2/7 Mbr i 3o ranjeno.
Moral boraca u svim jedinicama je dobar, pogotovo u jedinici 2/7 Mbr, gdje je bilo najviše žrtava.

TRAJNO
20.11.2000

...

- 2 -

28.12.1992.godine u 16,oo sati u OG Visoko su referisali komandanti u zoni odgovornosti OG Visoko o stanju u toku današnjeg dana i naredjenja za dalji tok operacije.
OG Visoko naredjuje intenzivna borbena dejstva u zoni odgovornosti OG Visoko (Visoko, Breza, Ilijaš, Vareš). Rezultati akcija se moraju ogledati ne samo u broju ubijenih četnika i uništenih bunkera nego i u oslobadjanju dijelova okupirane teritorije. Naredjeno je energičnim napadom uništiti neprijatelja u pravcu: Vratnica, Lješevo i Župča - Kostreča - Sovrlško Brdo.
Borcima OG Visoko je poslata poruka k-de OG Visoko sadržaja:
"Sve oči, oko 3oo hiljada zarobljenih muslimana, hrvata i poštenih srba, koji su žedni, gladni i premrzli u našem glavnom gradu, gledaju u nas.

Sarajevo nas čeka!"

Molimo Komandu 1. Korpusa da nam dostavi informaciju na ostalim ratištima u R BiH, a posebno u zoni odgovornosti 1. Korpusa.

AB/SK

K O M A N D A N T-a

Kadir Jusić

ispoljila dejstva u pravcu Kuta, snage OpŠO Vogošća iz pravca Hrastika napale Mujkića brdo, ali ga nisu uspjele zauzeti.[598] TG Stup je izvršio neuspješan napad prema Ilidži, a snage OG „Igman“ su 25. decembra obnovile napad pravcem Klanac − Tvrdimići − Pavlovac.

Operacija „KOVERTA” je 28. decembra 1992. godine na pravcu Visoko − Ilijaš − Vogošća bila u tački svoje kulminacije. Tada je jedinica 7. muslimanske brigade, koja je bila pridodata OG „Visoko“, izvršila udar na glavnom pravcu napada, zauzela objekat Višegrad i ušla u selo Gornja Bioča, čime je bila probijena odbrana SRK-a prema Ilijašu. Kako je izostalo pravovremeno sadejstvo ostalih jedinica OG „Visoko“, nije došlo do eksploatacije uspjeha, a snage koje su izvršile prodor našle su se u faktičkom poluokruženju, te su se uz pretrpljene velike gubitke morale izvući na polazne položaje.[599] Istovremeno su snage 1. mbr i OpŠO Vogošća 28. decembra preduzele vrlo odlučan napad na kotu Mujkića brdo, koji je bio vrlo blizu uspjeha i otvaranja vrata za oslobođenje Vogošće.[600]

Nijedna od ovih dviju prilika nije realizovana i snage ARBiH su s obje strane vraćene na polazne položaje uz velike gubitke u živoj sili. Koliko su bile blizu uspjeha i koliko je situacija bila kritična po srpske snage, koje su bile napregnute do krajnjih granica, govori i činjenica da je Komanda SRK-a, u pokušaju da učvrsti poljuljane pozicije oko Sarajeva, urgentno zahtijevala popunu svojih jedinica i da takav zahtjev nije mogao biti realizovan. Na sastanku na Palama, održanom 29. decembra, Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik iskritikovali su komande VRS-a i SRK-a i tražili da se kazne krivci za izgubljene položaje na Žuči. Tom prilikom Karadžić je naredio da se prije 2. januara 1993. moraju povratiti izgubljeni položaji na Žuči i zauzeti Sokolje, i da ni Žuč ni Sokolje nakon toga više nikada ne smiju pasti u ruke Armije RBiH. Predstavniku Komande SRK-a saopćeno je da će taj zadatak obaviti Specijalna brigada srpskog MUP-a iz Trebinja, a da SRK treba pripremiti snage za držanje položaja na osvojenim objektima.[601]

S približavanjem kalendarskog kraja prve ratne godine, jenjavao je i ovaj pokušaj oslobađanja Sarajeva ispod surove opsade u koji su polagane velike nade, bez postignutog cilja, mada s određenim rezultatima na pojedinim pravcima.

Osim dejstava ARBiH na sarajevskom području, snage IBOG-a su 21. decembra započele napad znatnim snagama u pravcu Foče. Iako je udar ovih snaga, do kojeg je trebalo doći na jahorinskom pravcu u okviru operacije „KOVERTA“ i koji je na dosta nejasan način preusmjeren u pravcu Foče, imao veliki početni uspjeh, u naredna dva dana snage IBOG-a vraćene su na polazne položaje.[602]

Početkom januara još je bilo ozbiljnih pokušaja oživljavanja ofanzive. Na platou Žuči snage 2. mtbr ovladale su Mijatovića brdom i dijelom snaga ušle u Zabrđe. Na visočkom pravcu je u borbu uvedena 17. krajiška brigada, pa su 6. januara ostvareni početni uspjesi oslobađanjem sela Vela i zauzimanjem objekta Crkvica, ali su se ove snage u naredna dva dana uz pretrpljene gubitke povukle na polazne položaje. Sredinom mjeseca još su snage IBOG-a imale daha za uspješan prodor prema Višegradu ostvaren do sela Setihovo. Nakon toga, period do kraja mjeseca obilježio je gubitak nekoliko dostignutih položaja OG „Visoko“ sjeverno od Semizovca, što je označilo i definitivni kraj operacije deblokade Sarajeva.[603]

598 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 91.

599 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 28.

600 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 92.

601 **ICTY**, Komanda SRK, *Sastanak sa predstavnicima vlade Republike Srpske*, Izvještaj, Str. pov. broj 10/74-839, 29.12.1992.

602 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 28.

603 **AARBiH**, GŠA 43/1-(1-4) (ŠVK, *Stanje i borbene aktivnosti na teritoriji, presjek situacije*, 1.-30.1.1993).

(124) 40

01816443

Republika Bosna i Hercegovina
MINISTARSTVO ODBRANE
ARMIJA BiH
STR. POV. 02/1516-36
Datum, 15.12 1992 god.
SARAJEVO

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
STAB VRHOVNE KOMANDE OS R BIH
S A R A J E V O

BROJ 02/1091-476

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

DANA 15.12.1992.GOD.

NA OSNOVU UKAZANE POTREBE ZA EFIKASNIJIM RIK,CLANA 18 STAV 2 TACKA 2 UREDBE SA ZAKONSKOM SNAGOM O ORUZANIM SNAGAMA /"SLUZBENI LIST R BIH 4/92"/ I ODLUKE PREDSJEDNISTVA R BIH BROJ 02-011-461/92 O ORGANIZACIJI OS R BIH;

I M E N U J E M

1.KOMANDNI KADAR NA IKM SVK OS R BIH SA LOKACIJOM NA SIREM PROSTORU IGMANA:
-ZA KOMANDANTA VEHBIJU KARICA-AMIDZU
-ZA ZAMJENIKA K-DANTA CAUSEVIC MIRSADA
-ZA NACELNIKA STABA ALIJA ISMETA
-ZA NACELNIKA ZA ONP MATU SARLIJU-DAJDZU
-ZA POMOCNIKA NS ZA ONP MEDU HAZNADARA
-ZA POMOCNIKA NS ZA ONP HASANOVIC HAJRUDINA
-ZA PKPO POLUTAK MUSTAFU
-ZA REFERENTA TSL GAGULA MUHAMEDA
-ZA CLANA HADZIHASANOVIC ENVERA
-ZA CLANA PASALIC ARIFA
2. IMENOVANJE STUPA NA SNAGU ODMAH

MS/

STAB VRHOVNE KOMANDE OS R BIH
REFERENT HALILOVIĆ

Tenkisti 1. mbr, Žuč, 1992.

Pripadnici 2. mtbr, Sokolje, januar 1993.

"Plave ptice", Žuč, 1992.

Pripadnici 101. bbr na položaju. Sarajevo, 1992.

Jedinica Juke Prazine na Igmanu, januar 1993.

I HERCEGOVINE

Alija Izetbegović

PLAN AKTIVNOSTI ZA UVEZIVANJE SNAGA IZ VANA

DH 218 ID

01816625

Red.br.	SADRŽAJ AKTIVNOSTI	NOSILAC ZADATAKA	SARAĐUJE	DATUM	VRIJEME POČETAK	VRIJEME ZAVRŠETAK	POTREBNA SREDSTVA	OCJENA REALIZACIJE
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Formiranje tima za vođenje cjelokupne operacije: Halilović Sefer, Makmutćehajić Rusmir, Hajrulahović Mustafa, Nadžihasanović Enver, Alija Ismet i Čaušević Mirsad	Načelnik SVK	Tim		26.10. 1992.	28.10. 1992.g.		
2.	Formiranje timova starješina: - Tim za sektor Istok: Karić Vehbija i Hasković Sabrija; - Tim za sektor Jug: Alija Ismet i Čaušević Mirsad; - Tim za sektor Zapad: Mekić Muradif i Enver Nadžihasanović	Komandant 1. Korpusa	Tim		26.10. 1992.	28.10. 1992.g.		
3.	Obezbjeđenje snaga i uvezivanje istih za planiranu operaciju	Glavni tim, Tim 1, Tim 2 i Tim 3	Komendanti jedinica iz vana i organi Vlasti		28.10. 1992.	05.11. 1992.g.		
4.	Obezbjeđenje sredstava za izvođenje operacije	Predsjednik i Načelnik SVK	Organi Vlasti		25.10. 1992.	05.11. 1992.g.		
5.	Izrada odluke za dejstvo po sektorima	Tim 1, Tim 2, i Tim 3	Komandanti jedinica iz vana		28.10. 1992.	03.11. 1992.g.		
6.	Obezbijediti sredstva veze (3 radio modema i 3 KTU-a)	Načelnik SVK	Načelnik veze SVK		26.10. 1992.	28.10. 1992.g.		

Sarajevo, 1992. Slijeva nadesno, sjede: Safet Zajko, Ferid Buljubašić, Vahid Karavelić, Nedžad Ajnadžić, Rifat Tirak, Ibrahim Dervišević, Salko Idriz; stoje: Šefko Hodžić, Jusuf Lošić, Enver Šehović, Mirsad Bavčić

Safet Zajko sa saborcima, Sarajevo, 1992.

Stanje i razvoj događaja u zoni odgovornosti 1. korpusa od januara do kraja maja 1993. godine

Nakon obustavljanja borbenih dejstava na deblokadi Sarajeva, vođenih u okviru operacije „KOVERTA“, ubrzo je uslijedila temeljita reorganizacija 1. korpusa. Najprije su u drugoj polovini januara brigade na području grada, koje su do tada bile neposredno potčinjene ŠVK ili su bile u sastavu OkŠO Sarajevo, ušle u sastav 1. korpusa.[604] Mješovita artiljerijsko-raketna brigada 1. korpusa je rasformirana.[605] Tako dobivena struktura 1. korpusa prikazana je na našem **Grafikonu 4**.

Sam pogled na **Grafikon 4** govori da je dobivena struktura bila prekomplikovana za uspostavljanje efikasnog sistema rukovođenja i komandovanja, s previše jedinica na vezi Komande 1. korpusa. Zbog toga se prišlo pojednostavljenju strukture kroz okrupnjavanje jedinica i formiranje motorizovanih brigada.[606] Neke jedinice, poput Izviđačko-diverzantske brigade i Brigade «Sarajevo», preformirane su u manje sastave. I u drugim jedinicama u gradu i u sastavu operativnih grupa van grada, izvršene su određene organizacijsko-formacijske promjene.[607] Sredinom marta je iz organskog sastava 1. korpusa izašla Operativna grupa „Visoko“ i prešla u sastav 3. korpusa. OpŠO Olovo, iz sastava ove OG ostao je potčinjen 2. korpusu. Tako je u drugoj polovini marta 1993. godine nastala struktura 1. korpusa prikazana na **Grafikonu 5.**

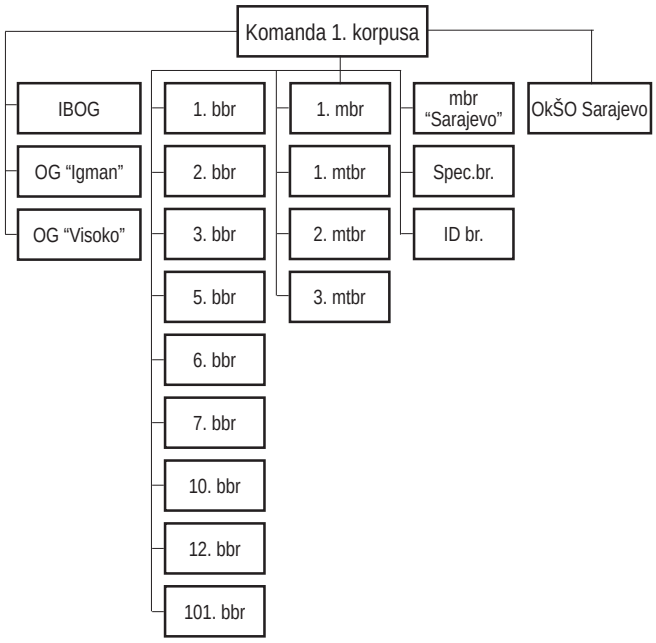

Grafikon 4

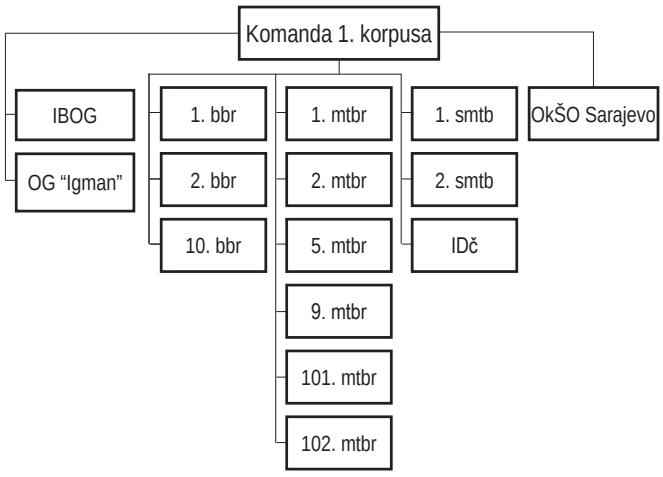

Grafikon 5

604 **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Pretpočinjavanje ratnih jedinica ŠVK - Komandi 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 87-1, 23.1.1993; **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Organizacijske promjene u 1. korpusu, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-3, 25.1.1993.

605 **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Rasformiranje ratnih jedinica, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-6, 5.2.1993. Ova jedinica formirana je 6.6.1992. godine kao Prva samostalna mješovita ariljerijska brigada RgŠO Sarajevo. Njeno osnivanje formalizovano je retroaktivno naređenjem GŠOSRBiH broj 02/349-322 od 8.7.1992. godine.

606 **AARBiH**, ŠVKOSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-11(a), 19.2.1993.

607 Ove promjene detaljno su obrađene u poglavlju *Jedinice 1. korpusa*.

Jedna od najvažnijih karakteristika stanja na ratištu u Bosni i Hercegovini u vrijeme provođenja ove reorganizacije 1. korpusa iskazivala se u povećanju tenzija i početku sukoba između ARBiH i HVO. Njome je bio obilježen i kraj izvođenja borbenih dejstava u okviru operacije „KOVERTA“. Temeljni uzrok ovim sukobima bez sumnje leži u suštini vojno-političke strategije HVO-a, definisane u smislu zaokruživanja ekskluzivno hrvatskog prostora i uspostavi potpune HVO vlasti na njemu. Takva strategija realizovana je od početka agresije na Bosnu i Hercegovinu, postupno i bez javno deklarisanog isključivanja iz ustavno-pravnog poretka države, ali uz velike probleme i tenzije na prostorima na kojima su paralelno funkcionisali legalni organi države i organi HVO-a. Prijedlog Vance-Owenovog mirovnog plana, u cjelini predstavljen početkom januara 1993. godine na mirovnim pregovorima u Ženevi, koji je predviđao organizaciju države u deset provincija formiranih po većinski nacionalnom principu, s visokom autonomijom provincija i neznatnom centralnom vladom, bio je upaljač koji je detonirao tinjajući sukob. Plan je ispred HVO-a odmah potpisao Mate Boban. Predsjedništvo i Vlada Republike Bosne i Hercegovine u načelu su prihvatili plan, uz određene zahtjeve u pogledu nadležnosti predviđenih za centralne organe vlasti i uz uslov da ih prihvati i Karadžićev SDS, te da budu implementirana na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Karadžiću i njegovim mentorima u Beogradu ovo rješenje nije odgovaralo, zato su plan odbili.[608] Tada je HVO nastupio s tumačenjem da plan vrijedi, s obzirom na to da su ga potpisali i Boban i Izetbegović, na teritorijama koje kontrolišu ARBiH i HVO, te da se na ovom dijelu teritorije treba odmah provesti razgraničenje i podjela vlasti. Izdato je naređenje po kojem na teritoriji predviđenih hrvatskih provincija ne mogu boraviti vojne jedinice, osim HVO, i funkcionisati drugi organi vlasti osim organa HVO-a. Početak realizacije ovog naređenja pratili su ultimatumi snagama ARBiH da napuste teritoriju ili da se razoružaju, a pokušaj njegovog prisilnog provođenja izazvao je sukobe koji su vrlo brzo prerasli u žestok ratni sukob.

U dijelu zone odgovornosti 1. korpusa, u kojoj je djelovala OG „Visoko“, sredinom januara došlo je do zategnutih odnosa, učestalih incidenata i prvih sukoba sa HVO-em. Nakon izlaska ove operativne grupe iz njegovog organskog sastava, 1. korpus više nije bio suočen s velikim rizicima sukoba sa HVO-ovim snagama u vlastitoj zoni odgovornosti. HVO-ovi mali pokušaji demonstracije centralnobosanskog sindroma na području Stupa i Otesa smireni su još tokom 1992. godine. U uslovima stalnih, žestokih i krvavih borbi koje je nosila svakodnevnica odbrane Sarajeva, sarajevski HVO i nije baš težio da preuzme bilo kakvu vrstu inicijative, a i radilo se o malim snagama u odnosu na ukupne snage angažovane na sarajevskom ratištu. Tako je HVO, bez sukoba sa snagama ARBiH, nastavio egzistirati na području Sarajeva sve do jeseni 1993. godine.[609]

Problemi 1. korpusa ugla vnom nisu proistjecali iz sukoba sa HVO-em, već iz posljedica ovih sukoba koji su se počeli rasplamsavati u Hercegovini i srednjoj Bosni. Snabdijevanje jedinica Armije RBiH, a naročito jedinica 1. korpusa u gradu, bilo je i inače otežano. Nakon početka sukoba došlo je do potpunog zatvaranja svih logističkih kanala koji su vodili prema slobodnim teritorijama. To je zakomplikovalo položaj 1. korpusa. Posljedice su se ubrzo pokazale u zoni odgovornosti OG „Visoko“.

Od druge polovine januara 1993. snage VRS-a iskazivale su kontinuiranu inicijativu na ovom dijelu ratišta. Već 17. januara izvršile su kombinovani pješadijsko-artiljerijski napad na Nabožić u rejonu Ivica i tom prilikom su zaposjele dio položaja 304. bbr.[610] Narednih dana napadna dejstva nastavljena su s težištem na liniji Toljenik − Okruglica − Kremeš − Krč − Dubovo. Snage VRS-a su 21. januara uspjele zauzeti rejon Krč. Komanda 1. korpusa je procjenjivala da VRS priprema prodor na pravcu Semizovac − Srednje − Nišići − Olovo, s ciljem da se zauzme Olovo i otvari koridor ka Zavidovićima.[611]

U nastavku dejstava VRS je 22. i 23. januara sa pravca Bećirevac − s. Donja Misoča − Krtine − Lokve, Dubovo brdo i Kremeš, grupišući snage i sredstva, intenzivno napadala pokušavajući da probije odbranu ARBiH na liniji k. 996 − Završje − s. Gora − s. Ljetovik.[612] U narednim danima VRS je intenzivno djelovala po Ravnom Nabožiću, Koritima, Taračin Dolu,

608 Kasim Begić, ***Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.)***, Bosanska knjiga i Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1997, str. 121-125.

609 O tome detaljnije u narednom poglavlju, u tekstu o operaciji „HUM“.

610 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja za 17.1*, Str.pov.broj: 05/6-29, 18.1.1993.

611 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-36, 21.1.1993.

612 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-38, 22.1.1993; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-42, 24.1.1993.

Ljetoviku, Solakovićima. Do 27. januara ove snage su zauzele sela Ljetovik, Gora i Kamenica i produžile napad na liniju k. 545 − Solakovići. Jedinice OpŠO Ilijaš pomognute jednim odredom OpŠO Visoko, uspostavile su odbranu na liniji Kovačev mlin − k. 996 − Gorsko brdo − Kamenička stijena. Satnija HVO-a koja je držala barikadu na komunikaciji Semizovac − Srednje napustila je položaje.[613]

Nakon što se privremeno smanjio intenzitet dejstava, srpske snage obnovile su napade. Snage 1. korpusa ARBiH iz sastava OpŠO Ilijaš 12. februara odbile su pješadijski napad u rejonu Jasena.[614] Nakon intenzivnog artiljerijskog djelovanja po položajima ARBiH u rejonima Ravnog Nabožića, Taračin Dola, Solakovića, Ljubine i Korita, 15. feruara u podne snage VRS-a izvršile su opći napad na linije odbrane u rejonu sela Korita i na liniji Zavraca − Lipa − Orači − Polom.[615] Poslije višesatnih borbi zauzele su objekat Lipa i sela Čepiljače i Pomenoviće, koja su spalile. Jedinice koje su držale u blokadi put Semizovac - Srednje bile su prinuđene povući se.[616] Nova linija odbrane uspostavljena je na liniji Ždrijelo − Taračin Do − Višnjica − Brda − Jasen.[617] Napadi su nastavljeni 20. februara.[618] VRS je 23. februara izvodila napadna borbena dejstva s linije Završje - Gornja Misoča,[619] a 26. februara napad na liniji Kamenička stijena − Gorsko brdo.[620]

Napadi VRS-a nastavljeni su do kraja februara, a početkom marta 1993. postali su još intenzivniji. U rejonu Ravnog Nabožića 3. marta uslijedio je jak pješadijski napad s linije Lokve − Solakovići − Moševići.[621] Snage ARBiH uspjele su u značajnijoj mjeri odgovoriti na ovu ofanzivu tek 4. marta, kada su jedinice OG „Visoko“, u sadejstvu s dijelovima 303. zeničke i 17. krajiške brigade iz sastava 3. korpusa, izvele napad na liniji Dobranjsko brdo − Čelin − Župča − Salkanov han − Popovići. Napad je dao djelimične rezultate samo u rejonu Popovića.[622]

VRS je u toku cijelog dana 6. marta vršila kombinovana artiljerijska i pješadijska dejstva sa težištem na liniji s. Vrela − Plješevica − tt 715 − Dobranjsko brdo.[623] Kombinujući artiljerijska i pješadijska dejstva, koristeći helikoptere za dovlačenje svježih snaga, VRS je 11. marta potisnula snage ARBiH i ovladala linijom Komin − s. Ratkovci − Spasovnica − Pustenjak. Snage OG „Visoko“ povukle su se na rezervne položaje i organizovale odbranu na liniji Mandino brdo − Vidovićki potok − s. Vidovići.[624] U toku noći jedinice iz sastava 302. mtbr uspjele su ponovo zaposjesti objekat Spasovnica, tako da su snage VRS-a 12. marta uspostavile liniju dodira Crkvica − Komin − Mandino brdo.[625] Ova linija nije potrajala, jer su 14. marta na pravcima Pijesak − s.Vidovići i Dolovsko brdo − Spasovnica, u više kombinovanih artiljerijsko-pješadijskih napada uspjele probiti prednji kraj odbrane ARBiH.[626] OG „Visoko“ organizovala je kontranapad koji nije uspio.[627] U naredna dva dana trajao je napad srpskih snaga na liniji Vlajčići − Mandino brdo − Pustenjak − s. Vidovići − Borak. Jedinice OG „Visoko“ s pojačanjima iz 3. korpusa zaustavile su dalje napredovanje VRS-a na liniji Vlajčići − s. Potok − Vrljajica − Borak.[628]

Ofanziva VRS-a u zoni OG „Visoko“ nastavljena je s težištem napada u rejonu Ravni Nabožić. Zbog nemogućnosti Komande 1. korpusa da u datoj situaciji efikasno utječe na organizaciju odbrane na ovom dijelu bojišta, OG „Visoko“ je po naređenju nadležne komande izašla iz sastava 1. i ušla u sastav 3. korpusa ARBiH. Problemi odbrane ovog područja time nisu riješeni. U teškim borbama vođenim do 26. aprila 1993.

---

613 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-47, 27.1.1993.

614 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-80, 12.2.1993.

615 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-88, 16.2.1993.

616 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-90, 17.2.1993. Nakon ovih februarskih gubitaka raspale su se snage HVO-a koje su do tada funkcionisale na području Ljubine i Taračin Dola u sadejstvu sa snagama OpŠO Ilijaš, a stanovništvo je evakuisano. Većina Hrvata s ovog područja smjestila je porodice na području Kaknja i Visokog, a zatim se uključila u redove ilijaške 126. bbr 1. korpusa ARBiH (njih 50-ak). Manji broj kasnije je napustio područje i priključio se HVO-u. Iljko Barić, ***Taračin Do sa okolicom***, KSC i Radio Ilijaš, Ilijaš, 2008, str. 125.

617 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-92, 18.2.1993.

618 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-96, 20.2.1993.

619 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-102, 23.2.1993.

620 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-112, 28.2.1993.

621 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/5-118, 3.3.1993.

622 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-120, 4.3.1993.

623 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-124, 6.3.1993.

624 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-134, 12.3.1993.

625 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-136, 13.3.1993.

626 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-139, 14.3.1993.

627 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-141, 16.3.1993.

628 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-144, 17.3.1993.

godine, uz snažnu artiljerijsku podršku i jake oklopnomehanizovane snage koje su napadale pravcima Ilijaš − Semizovac − Korita i Ilijaš − Župča − Breza, snage VRS-a uspjele su zauzeti Ravni Nabožić, Taračin Do i Kameničku stijenu.[629]

Krajem januara, snage VRS-a intenzivirale su i dejstva po linijama odbrane 1. korpusa u gradu Sarajevu. Jak pješadijski napad, pojačan s dva tenka T-55 i jednim oklopnim transporterom, izvele su 28. januara iz pravca Zabrđa i kasarne Rajlovac prema Lemezovom brdu. Pješadiju su činile jurišne grupe opremljene pancirima. Uspjeli su probiti liniju odbrane 2. mtbr na Lemezovom brdu i ubaciti se u desetak prvih kuća. U daljem toku borbenih dejstava snage 2. mtbr su uspjele do jutra povratiti sve izgubljene položaje.[630]

Na području Azića napadi su počeli i bivali stalno pojačavani od 11. februara. U jutarnjim satima 14. februara snage VRS-a otpočele su pregrupisavanje i koncentraciju oklopnih i pješadijskih snaga iz više pravaca prema rejonu odbrane u Azićima, i to pravcima Bare − Pilana (tenk, oklopni transporter i pješadija) i Otes − gaz na r. Dobrinji (2 tenka, 2 OT i pješadija). Napadu je prethodila jaka artiljerijska priprema. Na ispoljenu koncentraciju neprijatelja jedinice 1. korpusa dejstvovale su minobacačima i raspoloživom artiljerijom s vatrenih položaja susjednih jedinica u gradu i jedinica iz sastava OG „Igman“. Ovim dejstvima napad VRS-a samo je privremeno zaustavljen, one su u nastavku napada uspjele preći rijeku Dobrinju s jednim tenkom i jednim oklopnim transporterom. Došlo je do prekida linije odbrane snaga 1. korpusa duž rijeke Dobrinje. Borbena dejstva viđena su sve do večernjih sati. Pokušaj da se ponovo zauzmu izgubljeni položaji nije uspio. Nakon toga donesena je odluka da se uspostavi nova linija odbrane na pravcu Karitas − Čarapara − željeznička pruga.[631]

Na ovom dijelu bojišta srpske snage su nakon artiljerijske pripreme ponovo napale 18. februara u rejonu Čarapare u Azićima. Napad je odbijen nakon što su napadaču uništena dva tenka i naneseni gubici u živoj sili.[632] Neprekidna artiljerijska dejstva i jake oklopne snage ponovljenim napadima do kraja su ugrozile odbranu 1. korpusa na ovom području, ali je ona ipak izdržala. Veliki doprinos u tome predstavljala su protivoklopna sredstva prikupljena u OG „Igman“ i koja su borci 4. mtbr u rizičnoj akciji unijeli u grad preko aerodromske piste.[633] Snage 2. mtbr su u svojoj zoni izvršile napad i pomjerile liniju odbrane za oko 300 metara naprijed u rejonu Božića pumpa − Depo.[634]

Na ostalom dijelu sarajevskog bojišta, snage 7. i 12. bbr su 29. januara zauzele objekat Sjenička kosa. U zoni 3. bbr linija je pomjerena i zauzet objekat Mala tvrđava, koji je zauzela jedinica CSB Sarajevo.[635] VRS je sutradan izvela kontranapad i povratila objekat Mala tvrđava. U pokušaju eksploatacije uspjeha, srpske snage su 31. januara izvršile napad pravcem Kula − Grdonj. U rejonu Grdonja uspjeli su pomjeriti liniju 7. bbr za 50 metara. Snage ARBiH s druge strane pomjerile su liniju odbrane oko 150 metara naprijed na pravcu prema Vidikovcu i Bistrik kuli.[636]

Napadi VRS-a na liniju odbrane 2. mtbr Vis − Zabrđe − Sokolje − Depo obnovljeni su 18. marta. Izvedeni su snagama dviju pješadijskih četa i oklopnomehanizovanom grupom sastava dva tenka i jedan oklopni transporter. Težište napada bilo je na pravcu Zabrđe − Lemezovo brdo − Sokolje. Nakon artiljerijske pripreme započete u ranim jutarnjim satima, s izraženim težištem u rejonu Lemezovog brda, pješadija je u popodnevnim satima napala i uz podršku oklopne grupe zauzela prvu liniju rovova 2. mtbr. U toku noći 18/19. marta snage 2. mtbr uspjele su vratiti izgubljene položaje i nanijeti neprijatelju gubitke u živoj sili i tehnici.[637]

U zoni 3. mtbr 19. marta vođene su pješadijske borbe tokom kojih su srpske snage upotrijebile dva tenka u napadu na liniju željeznički prelaz na r. Dobrinji − Pijačna ulica, do Ilidžanske ceste.[638] Sutradan su na ovom dijelu VRS-ove snage izvele kombinovane napade oklopnih i pješadijskih jedinica na pravcu TAT

629 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-250, 28.4.1993.

630 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja za dan 28.1*, Str.pov.broj: 05/6-53, 29.1.1993.

631 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-87, 15.2.1993.

632 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-93, 18.2.1993.

633 U grad je unesen lanser i 5 raketa “Crvena strijela”, 3 „Zolje“, 6 kumulativnih mina za RPG, 4 kontejnera za „Osu“; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov. broj: 05/6-98, 21.2.1993.

634 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-99, 21.2.1993.

635 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-54, 29.1.1993.

636 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/7-58, 31.1.1993.

637 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-152, 20.3.1993.

638 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-151, 19.3.1993.

Trebević, 30. maj 1993.

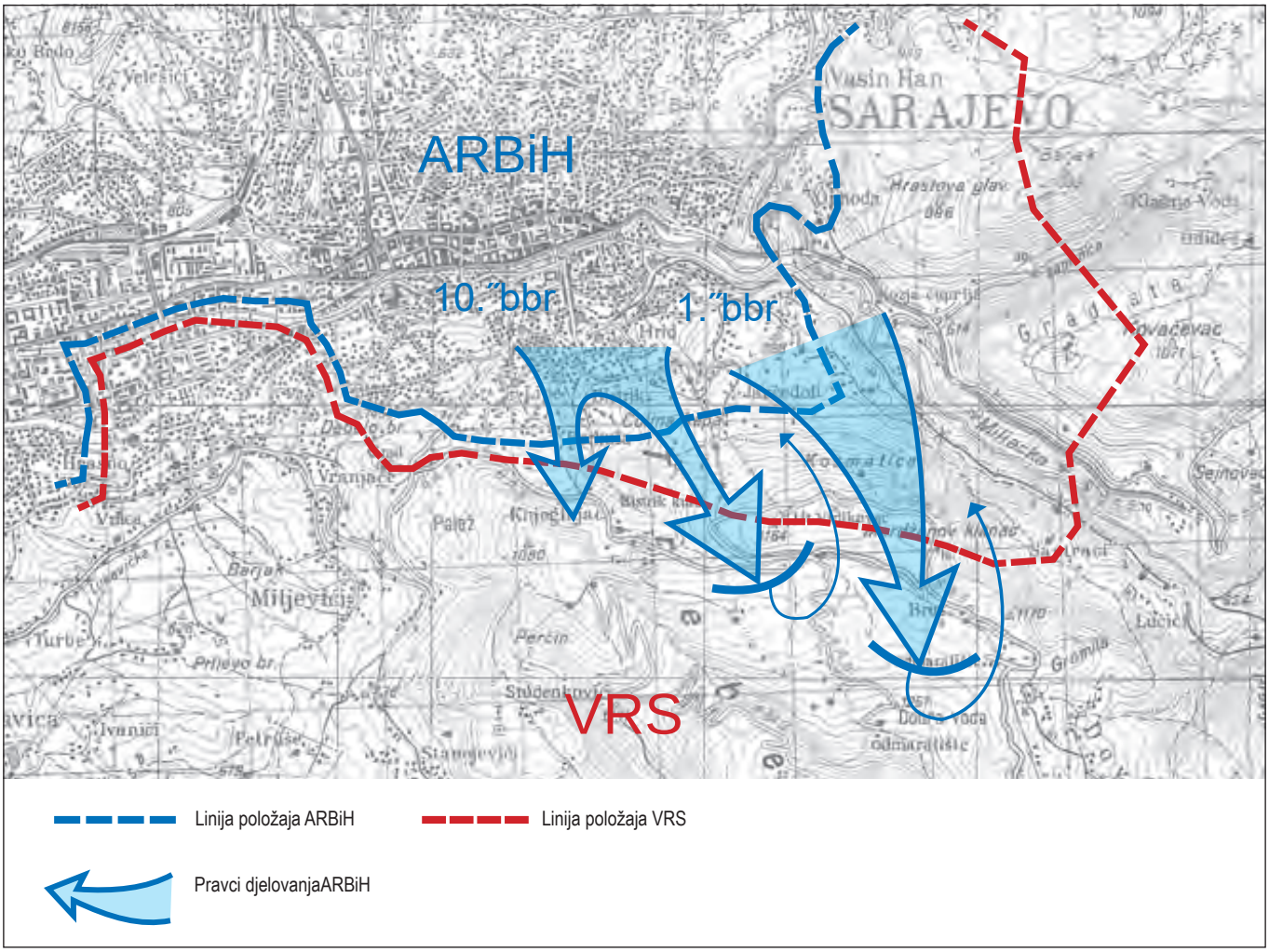

Sarajevo - Trebević, 1993.

− Hladnjača. Ovim napadom uspjele su pomjeriti položaje branilaca u rejonu Pijačne ulice.[639]

Od aktivnih dejstava snaga 1. korpusa u gradu treba spomenuti da su u toku 25/26. marta snage 5. mtbr ojačane dijelovima jedinica „Delta“, „Laste“ i dijelovima MUP-a, izvodile borbena dejstva u rejonu Aerodromskog Naselja, u zahvatu stare Lukavičke ceste, gdje su napredovale za oko 250 metara.[640]

Nakon sadejstva i pomoći pružene jedinicama 1. korpusa u gradu tokom februara, nije bilo znatnijih borbenih dejstava u zoni OG „Igman“ sve do 17. marta 1993. godine, kada su u jutarnjim satima srpske snage otpočele snažan napad artiljerijom, tenkovima i pješadijom na linije odbrane 4. mtbr. Posebno jak napad izvršen je u rejonu Donjeg Kotorca, gdje su napadači ušli u prve kuće ovog naselja. U popodnevnim satima, uz podršku artiljerije, jedinice 4. mtbr izvršile su protivnapad i povratile izgubljene položaje.[641]

U periodu od 18. do 29. marta u zoni OG „Igman“ boravio je komandant 1. korpusa Mustafa Hajrulahović Talijan sa saradnicima. Obišao je Grebak, Rogoj, Trnovo, Pazarić, Tarčin, Hrasnicu, Butmir, Sokolović-Koloniju, a zatim je putovanje produžio u Jablanicu, Zenicu, Visoko i Brezu, gdje je obavio razgovore s vojnim i civilnim vlastima, a imao je i sastanak s HVO-ovim predstavnicima.[642]

U toku aprila sukobi sa HVO-ovim snagama na području Hercegovine iznudili su angažovanje dijela jedinica OG „Igman“ na ovom području.

VRS-ove snage su 18. aprila u ranim jutarnjim satima počele jak artiljerijski atak na Pazarić i Tarčin, gađajući vojne i civilne ciljeve, a na pravcu Drozgometva − Oštrik − Košćan izvršile su napad oklopnomehanizovanim i pješadijskim snagama. Napad je odbijen, a napadaču je uništen jedan tenk i naneseni gubici u živoj sili.[643]

U rejonu Ljute, u zoni odgovornosti 81. bbr, srpske snage su 22. aprila izvršile napad. Narednih dana, sve do 6. maja, vođene su borbe u kojima je VRS ovladala Jakomišljem, a snage 81. bbr s pojačanjima iz sastava OG „Igman“ u znatnoj mjeri vezala i izložila velikim naporima do stabilizacije odbrane u ovom području.[644] VRS-ove snage su 12. maja na području Trnova napale iz drugog pravca i zauzele objekte Očađelo i Crni vrh,[645] a 31. maja na rogojskoj gredi ovladale objektom Kucin, koje su kontranapadom snage 81. bbr vratile pod svoju kontrolu.[646]

Također, u zoni odgovornosti OG „Igman“, 26. maja u jutarnjim satima, srpske snage su započele pješadijski napad pravcem Jasenske osmice − Vrhovi. Napad je izvršen uz jaku artiljerijsku pripremu i podršku. U početnoj fazi napada VRS-ove snage su uspjele preko Jasenskih osmica ući u rejon Kotornih čaira i potisnuti snage ARBiH na liniju Smrdelj − Kamenolom. Nakon odbijanja početnog napada izvršeno je pregrupisavanje snaga OG „Igman“ i izveden protivnapad na cijeloj liniji Jasen − Vrhovi. Obuhvatom i ubacivanjem grupa u pozadinu neprijatelja snage ARBiH su ponovo ovladale teritorijom na kojoj su se nalazile prije početka napada.[647]

U zoni odgovornosti IBOG-a snage ARBiH su 22. januara izvršile napad na pravcu Brodar − Rudo i u potpunosti razbile snage VRS-a i potisnule ih nadomak Setihova.[648] Snage VRS-a odgovorile su pješadijskim napadima na pravcima Nekopi − Ilovača i Rudo − Strmica, koji su odbijeni, i pojačanim artiljerijskim dejstvima po slobodnoj teritoriji Goražda.[649]

Pješadijski napad na linije odbrane Višegrada, koji je uspješno odbijen, VRS je izvela 3. februara. Istovremeno je vršeno snažno granatiranje Goražda vatrom iz haubica i VBR-ova iz pravca Rogatice, Foče i Čajniča. No to nije bila opasnost koja je najviše brinula narod i borce Podrinja. Komanda IBOG-a izvijestila je da

639 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-153, 20.3.1993.

640 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-162, 26.3.1993.

641 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-146, 18.3.1993.

642 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Obilazak komandi i jedinica u zoni odgovornosti 1. korpusa*, Str.pov.broj: 05/6-168, 30.3.1993.

643 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-220, 18.4.1993; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-223, 19.4.1993.

644 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-234, 23.4.1993; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-239, 25.4.1993; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Informacija o toku b/d u zoni odgovornosti 1. korpusa na dan 3.5.1993. godine*, Str.pov.broj: 05/6-270, 4.5.1993; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-278, 7.5.1993.

645 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-297, 12.5.1993.

646 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-321-3, 1.6.1993.

647 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-315-2, 27.5.1993.

648 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja za 22.01*, Str.pov.broj: 05/6-40, 23.1.1993.

649 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-44, 25.1.1993.

Jovan Divjak i Ismet Hadžić Mutevelija. Sarajevo - Dobrinja, 1993.

Sarajevo, 1993.

konvoji s humanitarnom pomoći za stanovništvo Goražda sve češće bivaju zaustavljeni i vraćeni s teritorije susjednih općina i da je opasnost od gladi postajala sve veća. Nedostajalo je i lijekova i sanitetskog materijala, pojavile su se bolesti šuge, tuberkuloze i žutice. Strahovalo se i od moguće pojave tifusa.[650]

Borbena dejstva nisu zbog toga izvođena smanjenim intenzitetom. Napad VRS-a iz pravca Rogatice odbijen je 12. Februara,[651] a napadi na sela Džankići, Strmica i Strgačina 14. februara.[652] U borbenim dejstvima na teritoriji Čajniča, vođenim 15. februara, snage IBOG-a nanijele su srpskim snagama osjetne gubitke. U rejonu Kozare uništile su jedan tenk i magacin municije. Srpske snage u ovim borbama imale su 35 mrtvih i tri zarobljena borca.[653] U nastavku ovih aktivnih dejstava, snage IBOG-a proširile su slobodnu teritoriju na području Čajniča i 22. februara oslobodile sela Staništa, Slaništa, Tokovići, Dardagani i Batkovići.[654]

Glad je i dalje bila najveći problem na slobodnoj teritoriji gornjeg Podrinja. Ljudi su pokušavali obezbijediti hranu krećući se u dugim noćnim kolonama, izuzetno opasnim i teškim putem Zorovići − Grebak, koji je najvećim dijelom vodio kroz ničiju zemlju, na kojoj su vrebale zasjede, minska polja i, ako ništa, surovost planinskog terena. Komanda IBOG-a izvijestila je da je pronađeno 11 tijela muškaraca, žena i djece koji su se smrzli u noći 21/22. februara 1993. godine noseći brašno i taj broj nije bio konačan.[655]

Nakon relativno uspješnih dejstava IBOG-a tokom februara, do sredine marta VRS je na ovom području koncentracijom snaga i započetim dejstvima najavila svoju ofanzivu.[656] Snažna dejstva VRS-ove artiljerije ispoljena su 17. i 18. marta po položajima ARBiH u Strmici i Strgačini, te Trovrhu, Tvičjaku i Vranovini. Na sve pravce u zoni IBOG-a VRS-ove snage dovukle su znatna pojačanja u ljudstvu i artiljeriji.[657] Nakon dvodnevnog granatiranja linija odbrane IBOG-a, VRS-ove snage su u jutarnjim satima započele napad iz pravca Rogatice na liniju s. Kamen − s. Starčići − s. Dub − s. Bursići. Istovremeno je otpočeo i napad na cijelu slobodnu teritoriju Višegrada. Srpske snage nastojale su ovladati putem Brčigovo − Ustiprača i tako odsjeći snage 1. višegradske brigade, koja je zadržala sve linije odbrane. Na rogatičkom pravcu 1. rogatička brigada uništila je jedan tenk T-55 i nanijela napadaču gubitke u živoj sili, ali je izgubila dio teritorije oko Šarana. [658]

VRS-ovi napadi nastavljeni su 21. marta na području Višegrada, na pravcima Pešurići − Međeđa, Kosovo − Trnovo − Stočići − Pokrivenik i Drobnići − Vrcalići − Pljesko − Miševine. Uočena je povećana koncentracija srpskih snaga u rejonima Previle i Preljuće (općina Foča) i pokret oklopno-mehanizovanih snaga iz Ustikoline prema Osanici. U jutarnjim satima započeo je i pješadijski napad na put Zorovići − Grebak s pravca Stolac − Previla i s Jahorine.[659]

Očita namjera VRS-a bila je da izađe na komunikaciju Višegrad − Međeđa − Ustiprača − Rogatica i da presiječe planinski put preko Kacelja za Grebak.

Dejstva VRS-a iz pravca Višegrada trajala su i 25. marta, kada su otpočeli napadi iz pravca Čajniča. Srpske snage zauzele su objekte Kacelj i Mirkovica i tako prekinule pješački put Grebak − Zorovići.[660] Do 27. marta borbe su se razbuktale na ovom području, dok su na drugim dijelovima zone IBOG-a počele jenjavati. Na višegradskom pravcu VRS-ove snage su u potpunosti odbačene. Snage IBOG-a upućene na deblokadu puta Zorovići − Grebak nisu uspjele izvršiti postavljeni zadatak. U Goraždu je nestašica hrane i ostalih životnih potrepština počela dobijati razmjere humanitarne katastrofe.[661]

Nakon privremenog i relativnog zatišja, koje je potrajalo gotovo do sredine aprila, snage VRS-a su 11. aprila počele napade na pravcima koji izvode iz Foče i Višegrada, istovremeno dejstvujući artiljerijom po na-

650 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna dnevnog borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-63, 3.2.1993.

651 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-80, 12.2.1993.

652 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna dnevnog borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-84, 14.2.1993.

653 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-87, 15.2.1993.

654 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-100, 22.2.1993.

655 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-106, 25.2.1993.

656 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-136, 13.3.1993.

657 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-146, 18.3.1993.

658 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-150, 19.3.1993.

659 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-155, 21.3.1993.

660 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-160, 25.3.1993.

661 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-163, 27.3.1993.

seljenim mjestima prema Višegradu i Foči, kao i po Goraždu.[662]

Snage IBOG-a su, u duhu naređenja načelnika ŠVK kojim je trebalo olakšati položaj snagama ARBiH u Žepi, 11. aprila izvele napadna dejstva prema Sjemeču i Pešurićima. Sutradan su izvele i napad na liniju Zaglav − Dugi Čair − Bogdašići i Bursići. Ova linija dužine oko 5 km je zauzeta, ubijena su 23 neprijateljska vojnika, zarobljeno 20 cijevi ličnog naoružanja, dva minobacača 60 mm, određene količine municije i dosta intendantske opreme. Zaplijenjena je dokumentacija i planovi veze.[663]

Do 18. aprila trajali su i bivali sve intenzivniji VRS-ovi napadi na slobodnu teritoriju Višegrada i iz pravca Foče. Iz pravca Previle i Vrhprače izvršen je napad na snage koje su obezbjeđivale ponovo za kratko otvoreni put Zorovići − Grebak.[664] Ova jedina komunikacija s Goraždem ponovo je presječena, pa su snage IBOG-a jačine dviju pješadijskih četa 25. i 26. aprila izvodile dejstva radi njenog otvaranja. VRS je uvela svježe snage na ovaj prostor i napad je izvršen bezuspješno. Za to vrijeme srpske snage izvodile su pješadijske napade na pravcu Rudo − Strmica.[665]

Snage IBOG-a su od 30. aprila do 2. maja vodile ogorčene borbe u nastojanju da zaustave izuzetno snažne VRS-ove napade iz pravca Rudog i Višegrada. Posebno teška situacija bila je u rejonu Međeđe. Jedna od važnih tačaka odbrane, brdo Zaglavak, u toku dva dana pet puta je prelazilo iz ruke u ruku. U ovim borbama snage IBOG-a nanijele su velike gubitke srpskim snagama u živoj sili, a uništen je i jedan tenk i jedan transporter. Napadi VRS-a pojačani su i iz pravca Čajniča i Foče.[666] Poseban intenzitet ovih dejstava ispoljen je po rejonima Međeđa, Trovrh, Pokrivenik i Oglečevo. VRS je 4. maja izvela pješadijski napad na pravcima Mladi gaj − Pokrivenik (Rogatica), Previla − Ruda glava (Foča) i selo Orahovci (Višegrad). Dio jedinica IBOG-a izvodio je ofanzivna dejstva prema Sjemeču i Kočerinu.[667] Ponovo je bila otvorena komunikacija Zorovići − Grebak, djelomično izmještenom rutom, uz obezbjeđenje kritičnih mjesta i s povećanim rizikom za korištenje.[668]

662 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-197, 11.4.1993.

663 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Informacija o toku b/d u zoni odgovornosti 1. korpusa na dan 13.4.1993. godine*, Str.pov. broj: 05/6-207, 14.4.1993.

664 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Informacija o toku b/d u zoni odgovornosti 1. korpusa na dan 18.4.1993. godine*, Str.pov. broj: 05/6-222, 19.4.1993.

665 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-250, 28.4.1993.

666 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-264, 2.5.1993; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 05/6-268, 2.5.1993.

667 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-271, 4.5.1993.

668 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-272, 5.5.1993.

Sarajevo - Žuč, februar 1993. Slijeva nadesno: Safet Zajko, Alija Izetbegović, Mustafa Hajrulahović Talijan, Vahid Beširević, Enver Šehović, Habib Idrizović, Ibrahim Dervišević, Bakir Izetbegović, sa zastavom u rukama Fehim Agić Aga, iza zastave Jusuf Lošić

Tokom maja trajale su borbe, rasplamsavajući se povremeno na pojedinim pravcima. Opća situacija, intenzitet i trajanje borbenih dejstava znatno su iscrpili snage IBOG-a. U ranim jutarnjim satima 28. maja započela je opća ofanziva VRS-a na slobodnu teritoriju IBOG-a i to iz pravaca: Rogatice, Višegrada, Rudog, Čajniča, Foče i Pala.[669] Uz prethodno izvršenu jaku artiljerijsku pripremu po svim linijama odbrane, započet je pješadijski napad podržan oklopnim sredstvima iz pravca Rogatice prema liniji Dub − Starčići − Kamen. Ubrzo nakon toga napadnute su sve linije odbrane 1. višegradske brigade iz pravca Sjemeča, Višegrada i Rudog. Na ovim pravcima bilo je također angažovano više tenkova i oklopnih transportera. Zatim je uslijedio napad na linije odbrane jedinica IBOG-a na desnoj obali Drine, od sela Žigovi do Kozare, i na komunikaciju Grebak − Zorovići.[670]

Ofanziva VRS-a nastavljena je 29. maja. Od jutarnjih sati počeo je opći napad na desnu obalu rijeke Drine od Meremišlja preko Trebeševa, Prvnja, Paljike, do sela Žigovi. Istovremeni napadi sa svih strana vezivali su snage ARBiH i onemogućavali im manevar i ispomoć.[671] U zoni 1. rogatičke brigade probijene su linije odbrane i snage IBOG-a odbačene su na liniju Čabar − Pliješ − Tepeš. U zoni 1. Slavne višegradske brigade najteža situacija bila je u rejonu sela Meremišlja, Trbosilja i Šahdana. Napadnuta je Strmica, Strgačina, Orahovci, Zaglavak i Džankići. U zoni 31. drinske brigade najjače borbe vođene su na liniji Paljika − Lokve − Carevo guvno − Potrkuša. Tokom borbi ova je linija gubljena i uzimana četiri puta. U zoni 1. drinske brigade put Zorovići − Grebak bio je prohodan, ali se očekivao ponovni napad na ovom koridoru. Izgubljena su i spaljena sela Prosječeno i Pokrivenik. U popodnevnim satima počeo je i napad iz pravca Foče. [672]

Ogorčene i neprekidne borbe vođene su 30. i 31. maja na svim linijama odbrane IBOG-a. Posebno žestoke borbe vođene su na području Ustiprače, na bliskom odstojanju i na samom prilazu naseljenog mjesta. Put Ustiprača − Kopači bio je pod stalnom vatrom i njime se otežano kretalo.[673]

Odbrana snaga IBOG-a održala se do noći 31. maja/1. juna 1993. godine, kada je oko 4.000 civila s područja Međeđe i dijelova općine Rogatica kroz preostali uski prolaz uz Drinu napustilo domove i ušlo u Goražde.[674] Snage IBOG-a potisnute su s linija odbrane s teritorija Međeđe i Ustiprače na lijevoj obali Drine, a na desnoj obali Drine s područja Kozare, Nišana i sela Žigovi do Paljika. Zauzimanjem rejona Predole srpske snage su ovladale koridorom Zorovići − Grebak. Napadi su nastavljeni i srpske snage su 11. juna probile linije odbrane u rejonu Carevo guvno − Paljika i na Bogacu te izbile u rejon Osanice. Iz pravca Kamenice i Srednjeg i iz pravca Previle i Stoca probijene su linije prema Crvenim stijenama i selu Orahovice. Intenzitet ofanzive znatno je smanjen 16. juna, dolaskom u Goražde UN-ovog posmatračkog tima. Ofanziva je obustavljena do 19. juna 1993. godine.[675]

U vrijeme ove srpske ofanzive na Goražde s najvišeg nivoa rukovođenja i komandovanja Oružanim snagama RBiH poduzimane su određene mjere da se pomogne snagama IBOG-a.[676] Pokretna grupa ŠVK, na čelu s Vehbijom Karićem, pripremila je i rukovodila borbenim dejstvima kojima je nastojala s jedne strane ponovo otvoriti koridor prema Goraždu, a s druge, vezivanjem snaga VRS-a, olakšati položaj branilaca Goražda. U zoni OG „Igman“ izveden je napad na pravcu Dobro Polje − Miljevina u kojem su početni rezultati bili dobri, ali je nakon toga jenjao i jedinice su se vratile na polazne položaje.[677] Na početku novog kruga međunarodnih pregovora o Bosni i Hercegovini u Ženevi 16. juna 1993, predsjednik Predsjedništva

669 Komandama DK, HK i SRK, te Komandi 1. gardijske motorizovane brigade VRS izdato je borbeno naređenje za „oslobađenje šireg reona Goražda“. **ICTY**: GŠ VRS, *Borbeno naređenje za oslobađanje šireg rejona Goražda*, Str.pov.broj: 02/2-436, 22.5.1993. Ofanziva VRS na Goražde započela je 28. maja i nosila kodni naziv „MAČ“. Provođena je u dvije etape kodirane nazivima „MAČ-1“ i „MAČ-2“. **ICTY**, Komanda DK, Str.pov.broj: 19/14-401, 2.9.1993.

670 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-317, 28.5.1993.

671 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-318, 29.5.1993.

672 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-318, 29.5.1993.

673 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-321-3, 1.6.1993.

674 **AARBiH**, Komanda IBOG, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov. broj: 01/01-176, Goražde, 1.6.1993.

675 Bahto, str. 188.

676 Prema svjedočenju Vehbije Karića, načelnik ŠVK je 4. juna 1993. naredio članovima „pokretne grupe Štaba Vrhovne komande“, koji su se nalazili na IKM ŠVK u Zenici, da odmah otputuju u Goražde i pomognu u organizaciji odbrane grada. Pokretna grupa na čelu s Karićem od 6. juna koordinirala je aktivnosti svih jedinica koje su se s Igmana, Grepka i iz Trnova pokušavale probiti do Goražda. Karić je na čelu dobrovoljaca trebao ući u Goražde i, prema usmenom dogovoru s Halilovićem, preuzeti komandu IBOG-a. Pokretnoj grupi ubrzo su se na Igmanu pridružili članovi druge Pokretne grupe ŠVK, koju je predvodio Meho Karišik Kemo, te zamjenik komandanta IBOG Zaim Imamović, koji se 8. juna, nakon četveromjesečnog boravka u inostranstvu, vratio na Igman.

677 **AARBiH**, GŠA 63/2-30 (ŠVK OSRBiH - Pokretna grupa za komandovanje: *Izvještaj*, Str.pov.broj: 1-19, 23.6.1993.)

Goražde, operacija MAČ - 93

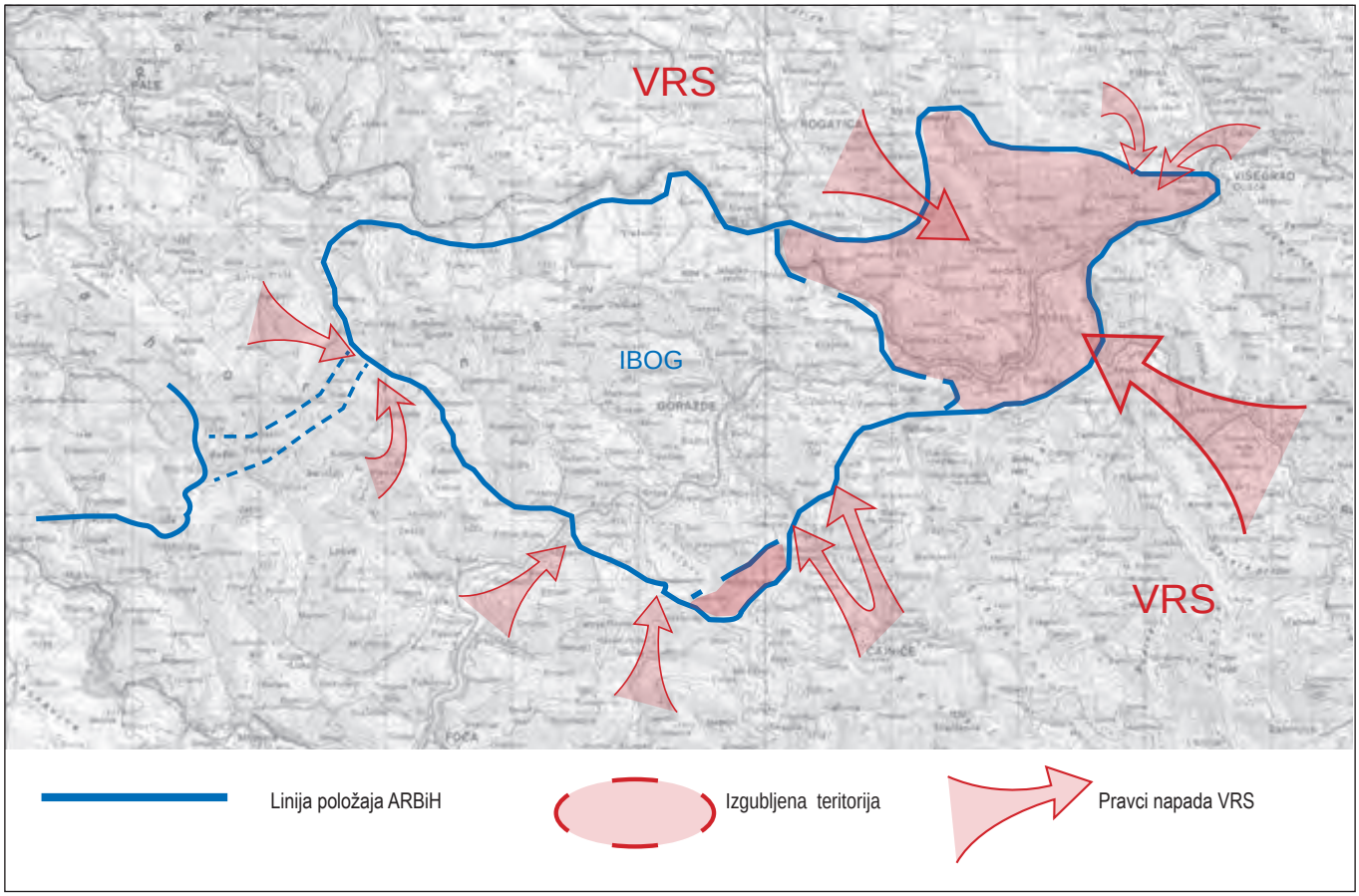

Grebak, mart 1993. Fehim Bibić, Mustafa Hajrulahović Talijan, Galib Hodžić, Elmas Hasković

RBiH Alija Izetbegović napustio je skup protestujući „zbog produžetka četničke ofanzive na Goražde“.[678]

VRS tokom maja nije snažnije atakovala na linije odbrane Sarajeva u samom gradu, ali je planski pripremala operativnu osnovicu za svoju veliku ljetnu ofanzivu.

Najprije je tokom marta ofanzivom na Srebrenicu, uz podršku i neposredno učešće snaga Vojske Jugoslavije i Državne bezbednosti Srbije, koristeći i teritoriju Srbije kao osnovicu za napad na snage ARBiH u srebreničkoj enklavi,[679] zauzela područja Cerske i Konjević-Polja i suzila slobodnu teritoriju oko grada Srebrenice, svodeći je na UN-ovim snagama zaštićenu i sporazumno sa ŠVK OSRBiH demilitarizovanu, gradsku zonu s uskom okolinom. U nastavku dejstava ovaj sporazum je proširen na Žepu. Zatim su, kako smo prethodno naveli, aktivnosti VRS-a pomjerene prema Goraždu.[680]

Sukob s HVO-em vezao je slobodne snage operativnih grupa „Visoko“ i „Igman“, kao i snage iz sastava 3. i 4. korpusa ARBiH koje su tokom decembra i januara bile angažovane u operaciji deblokade Sarajeva. Osim toga, HVO nije dopuštao nikakvo snabdijevanje Oružanih snaga RBiH preko teritorije koju je kontrolisao. Tako da nije bilo moguće, u eventualnom oživljavanju operacije deblokade Sarajeva, angažovati znatnije snage sa spoljne strane prstena opsade, a i mogućnosti efikasne odbrane dostignutih položaja bile su dovedene u pitanje.[681] ŠVK OSRBiH je ipak planirao i, u okvirima datih mogućnosti, pripremao novu operaciju deblokade Sarajeva. U zapovijesti komandanta 1. korpusa Mustafe Hajrulahovića Talijana, napisanoj početkom maja, nema ničeg novog u odnosu na zamisli deblokade iz prethodne godine. S tom razlikom što su ovaj put snage za „jednovremeni napad s fronta i PZT“ bile zauzete sukobom sa HVO-em na visočkom pravcu i krajnje teškim položajem u koji su dovedeni Goražde i Trnovo na igmanskom pravcu, a i one su, kao i snage iznutra, svoja borbena dejstva izvodile u krajnjoj oskudici svih vrsta materijalno-tehničkih sredstava. Proboj iz okruženja planiran je na više pravaca, a težište je planirano na pravcima: tt 850 − Gradac − Paljevo (preko Žuči) i Stup − Kasindolska ulica − Butmir.[682]

Cijeli ovaj plan do kraja maja sveo se na pokušaj da se koncentracijom snaga i sredstava na trebevićkom pravcu izvrši proboj, a da se nakon toga pokuša eksploatisati eventualni uspjeh. Nosilac ovog zadatka bila je 1. brdska brigada. Zamisao je bila da se napadom na pravcima Velika Čolina kapa − Vidikovac i Merdžanov klanac − Brus izbije na komunikaciju Pale − Lukavica. Snagama 1. bbr trebao je sadejstvovati bataljon iz sastava 10. bbr.[683] Jedinice ranga lahke čete u sastavu trećeg ešalona 1. bbr, u slučaju proboja i moguće eksploatacije uspjeha, i dio sredstava podrške davale su 1, 2. i 101. motorizovana brigada, a osim ovih triju brigada, svoja sredstva podrške 1. brdskoj pretpočinile su još 9. i 102. motorizovana brigada.[684]

Napad je izveden 30. maja. Artiljerijska priprema bila je relativno dobra i snage 1. bbr u napadu probile su neprijateljsku liniju i ovladale dijelom Vidikovca i bob-staze. Izbivši na ovu liniju nisu se uspjele razviti pa su, nakon što je VRS otvorio snažnu artiljerijsku vatru po velikom broju ljudi koncentrisanom na malom prostoru, uz velike gubitke vraćene na polazne položaje.[685]

Skupo plaćeni neuspjeh na Trebeviću bio je uvjerljiva potvrda činjenice da je Armija RBiH došla u situaciju u kojoj ne raspolaže nikakvim pretpostavkama da izvrši proboj iz okruženja i deblokadu Sarajeva, na način na koji je to pokušavala već 14 mjeseci rata. To je suština analize koju je Predsjedništvu RBiH i ŠVK OSRBiH dostavila Komanda 1. korpusa dan nakon neuspjelog napada na Trebević. U ovoj analizi navedeni su svi negativni faktori koji su sve vrijeme pratili dotadašnji razvoj 1. korpusa i izvođenje borbenih dejstava njegovih jedinica, usljed kojih nije došlo do izvršavanja temeljnog zadatka korpusa.[686]

Za to vrijeme jake združene VRS-ove snage približavale su se Sarajevu u najvećem i najozbiljnijem napadu na glavni grad Bosne i Hercegovine koji je izveden tokom cijelog rata.

678 „Izetbegović napustio konferenciju“, **Oslobođenje**, 17.6.1993.

679 ***Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995,*** Volume I, CIA, Office of Russian and European Analysis (Washington, DC), 2002, str. 184.

680 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 31-32.

681 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 103.

682 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Zapovijest za napad Op. broj 2*, Str.pov.broj: 05/7-227, 5.5.1993.

683 Delić, ***Armija RBiH***, str. 328-329.

684 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Izvođenje aktivnih borbenih dejstava, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7-247, 26.5.1993.

685 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Informacija o toku današnjih b/d*, Str.pov.broj: 05/6-319-1, 30.5.1993. U napadu je poginulo 29 i teško ranjeno 36 boraca ARBiH. Delić, ***Armija RBiH***, str. 329.

686 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Analiza nekih iskustvenih aspekata izvođenja b/d*, Str.pov.broj: 05/6-320, 31.5.1993.

Članovi Predsjedništva RBiH: Ejup Ganić, Tatjana Ljujić-Mijatović i Mirko Pejanović

Obilježavanje prve godišnjice ARBiH, 15. april 1993. U prvom redu: Ismet Dahić,
članovi Predsjedništva RBiH: Mirko Pejanović i Stjepan Kljujić, Mustafa Hajrulahović Talijan

Sarajevo, 1993. Safet Zajko, Mustafa Hajrulahović Talijan, Jasmin Jaganjac, Kemal Ademović

Pripadnici 105. mtbr, Sarajevo, 1993.

Igman, mart 1993. Ismet Alija, Mustafa Hajrulahović Talijan, Šaćir Arnautović

Trnovo, mart 1993. Dogovor o formiranju 81. bbr. Slijeva nadesno: Alija Ismet, Ibrahim Poplata - predsjednik Ratnog predsjedništva Foče, Selim Hamzić, Edhem Edo Godinjak, Dževad Tirak, Zuhdija Ožegović, Šaćir Arnautović, Elmaz Hasković, Mehmed Mulaosmanović - predsjednik Ratnog predsjedništva Trnova, Salko Gušić, Sabro Hasković, Džemo Borovina

Položaji 9. bbr iznad Hadžića, mart 1993. Ismet Alija, Mustafa Hajrulahović Talijan, Salko Gušić, Nezir Kazić

Logor 1. fočanske brigade, Grebak, mart 1993.

Nedim Alagić Peda, Abduselam Sijerčić Pelam, Avdo Palić

Borci IBOG Goražde, 1993.

Međeđa, mart 1993. U sredini Ahmet Sejdić

IV

BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ 1. KORPUSA U DRUGOJ POLOVINI 1993.

Organizacijske i kadrovske promjene u junu 1993. godine

Nakon što je krajem maja tragičnim fijaskom okončan pokušaj proboja iz okruženja snaga 1. korpusa na Trebeviću, a istovremeno snage IBOG-a, zajedno sa stanovništvom istočne Bosne koncentrisanim u Goraždu, tokom operacije VRS „MAČ“ dovedene u krajnje težak položaj, bez mogućnosti da im se efikasno pomogne, Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, koje je bilo i Vrhovna komanda OSRBiH, početkom juna 1993. godine odlučio se za promjenu na čelu Štaba Vrhovne komande OSRBiH.[687]

Izetbegović je 2. juna u Sarajevo pozvao Rasima Delića, koji je, kao komandant Odsjeka ŠVK u Visokom i kao načelnik Uprave za strategijsko planiranje i razvoj Armije, faktički koordinirao jedinicama na slobodnoj teritoriji van Sarajeva, te dao veliki doprinos razvoju namjenske proizvodnje i uopće organizaciji odbrane zemlje. Odluka o smjeni na čelu ŠVK-a OSRBiH donesena je na sjednici Predsjedništva RBiH 8. juna 1993. Predsjedništvo je usvojilo novu šemu organizacije Oružanih snaga, prema kojoj je uvedena funkcija komandanta ŠVK-a i na to mjesto postavilo Rasima Delića, a za zamjenike komandanta Stjepana Šibera i Jovana Divjaka. Zadržana je funkcija načelnika ŠVK-a, na kojoj je ostao Sefer Halilović. Predsjedništvo je na istoj sjednici donijelo odluku o promjeni na čelu Ministarstva za unutrašnje poslove, na koje je postavljen Bakir Alispahić, umjesto dotadašnjeg ministra Jusufa Pušine, kao i odluku o formiranju 6. korpusa ARBiH.[688]

U izvještaju sa spomenute sjednice Predsjedništva navedeno je da se „Glavni štab, štabovi korpusa i brigada obavezuju da preispitaju svoj dosadašnji sastav tako da ga svedu na normalan broj sa kvalitetnim kadrovima, a sav višak da se bez odlaganja uputi u jedinice na front“.[689]

Uz informaciju o promjenama na čelu Armije objavljen je i tekst o Rasimu Deliću.[690]

Dan kasnije, predsjednik Izetbegović naveo je tri razloga za smjene na čelu Armije i MUP-a. Na prvom mjestu spomenuo je razmimoilaženja načelnika Sefera Halilovića i ministra MUP-a Jusufa Pušine, koji se “baš ni u čemu“ nisu mogli sporazumjeti, te da je zbog toga došlo i do antagonizma između Armije i MUP-a. “Drugi razlog je“, naglasio je Izetbegović, “što je u zadnje vrijeme bilo očitih promašaja koji su ostali nerasvijetljeni, a u kojima je bilo velikih gubitaka. Jer za našu Armiju gubitak od 15, 20 ili 50 ljudi je veliki gubitak. Nikad nisu utvrđene ničije odgovornosti za to“. U vezi s tim Izetbegović je spomenuo “skorašnje stradanje ovdje kod Sarajeva“, te igmansku operaciju, “u kojoj smo izgubili 70 ljudi, a nismo utvrdili ko je kriv“. “Ispada da niko nije kriv“, rekao je u objašnjenju smjena predsjednik Izetbegović i dodao da se “za gubitke ljudskih života mora znati krivac“. Prema Izetbegovićevim riječima, zbog toga se “počelo gubiti povjerenje vojnika u starješine: ne znaju da li ih vode u pobjedu ili ih vode u smrt, ili, u najmanju ruku, u vrlo rizične situacije“. “Osvježavanjem institucija novim

687 Hodžić, ***Sve je moguće***, str. 308.

688 „Promjene u armijskom vrhu“, **Oslobođenje**, 9.6.1993.

689 Ibid.

690 “U toku osam mjeseci rata, kao jedini član Štaba VKOS van Sarajeva, po nalozima Glavnog štaba, rješavao je konkretna pitanja na terenu, jer se iz Sarajeva moglo rukovoditi jedino pismenim naređenjima“, pisalo je, između ostalog, u ovoj informaciji. „Osvjedočeni organizator“, **Oslobođenje**, 9.6.1993. Oslobođenje je tekstom na naslovnoj strani pozdravilo ove kadrovske promjene u armijskom i policijskom vrhu kao “očekivane i bezmalo zakašnjele“, koje bi “trebale dovesti do brzog oslobođanja ne samo od vanjskog, nego i unutrašnjeg neprijatelja koji ovu republiku iznutra drže gotovo u istom čvrsto satkanom obruču“. Fahro Memić, „Politički puč“, **Oslobođenje**, 10.6.1993.

Zona odgovornosti 1. korpusa, juni 1993. godine

kadrovima možemo samo dobiti“, bio je treći razlog koji je Izetbegović naveo kao razlog za promjene.[691]

Primopredaja dužnosti između Halilovića i Delića izvršena je 9. juna.

Na spomenutoj sjednici Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine od 8. juna, na kojoj je donesena odluka o formiranju 6. korpusa Armije RBiH sa sjedištem u Konjicu, donesena je i odluka da se za komandanta ovog korpusa postavi Salko Gušić, dotadašnji komandant OG „Igman“. Zona odgovornosti 6. korpusa je, prema odluci, uključivala teritoriju između Igmana, Jablanice, Kalinovika i Visokog. Predsjedništvo je naložilo ŠVK-u OSRBiH da u roku od tri dana izvrši „bliže razgraničenje ovog u odnosu na susjedne korpuse (1, 3. i 4.)“.[692]

U skladu s odlukom Predsjedništva, ŠVK OSRBiH je 9. juna 1993. izdao naređenje o formiranju 6. korpusa. Zona odgovornosti 6. korpusa obuhvatala je teritorije općina Fojnica, Gornji Vakuf, Hadžići, Jablanica, Kalinovik, Kiseljak, Konjic, Kreševo, Prozor, Tr-

691 „Tri razloga za smjene“, **Oslobođenje**, 10.6.1993. Pod „igmanskom operacijom“ koju je naveo kao primjer nepotrebnih gubitaka, predsjednik Izetbegović podrazumijevao je decembarsku operaciju deblokade Sarajeva vođenu pod kodnim imenom „KOVERTA“. (nap.red.)

692 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka*, PR Broj: 02-011-306/93, 8.6.1993; Delić, ***Armija RBiH***, str. 302.

novo i Visoko, a formiran je od dijela štabova i jedinica koji su se do tada nalazili u 1, 3. i 4. korpusu ARBiH. Iz 1. korpusa u sastav 6. korpusa ušli su općinski štabovi odbrane: Fojnica, Hadžići, Kalinovik, Kiseljak, Kreševo i Trnovo, s potčinjenim ratnim jedinicama, zatim Specijalni odred za posebne namjene, Izviđačko-diverzantski odred „Crni labudovi“, 9. bbr, 8. mtbr, 81. bbr i Samostalni vod „Silver fox“. Iz sastava 3. korpusa: općinski štabovi odbrane Gornji Vakuf i Visoko s ratnim jedinicama iz njihovog sastava, te 317. bbr, 1. PDO Gornji Vakuf i 2. PDO Gornji Vakuf. Iz 4. korpusa: općinski štabovi odbrane Jablanica, Konjic i Prozor, s potčinjenim ratnim jedinicama, te 43, 44, 45. i 49. bbr, kao i 50. mabr.[693]

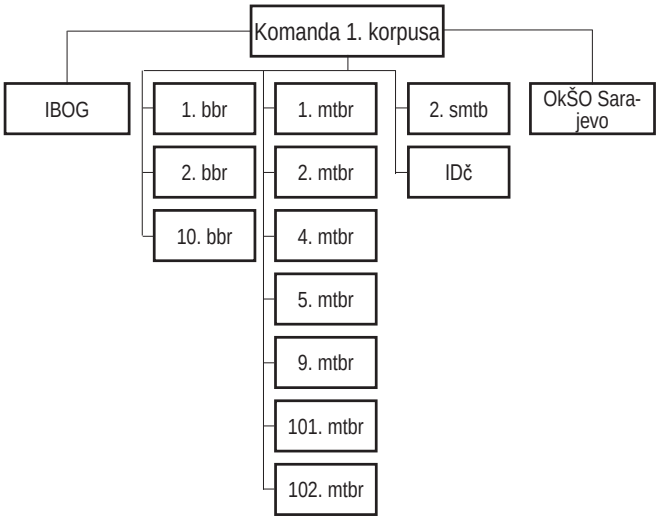

Grafikon 6

Iako se na spisku jedinica koje iz 3. prelaze u 6. korpus nalazi i Općinski štab Visoko s potčinjenim jedinicama, štabovi i jedinice koje su bile u sastavu OG „Visoko“ i dalje su, sve do septembra 1993, ostale u sastavu 3. korpusa i tada ušle u sastav 6. korpusa. Općinski štab odbrane Olovo sa svojim jedinicama u istom periodu je ostao u sastavu 2. korpusa.[694]

Tako je zona odgovornosti 1. korpusa, definisana početkom juna 1993, izgledala kao na prethodnoj karti. Struktura 1. korpusa nastala navedenim promjenama prikazana je na **Grafikonu 6**.

693 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 6. korpusa*, Str. pov. br: 14/75-51, 9.6.1993.

694 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 32.

Na položaju

Odavanje počasti šehidima. U stroju: Sefer Halilović, Mustafa Hajrulahović Talijan, Vahid Karavelić, Asim Džambasović, Rašid Zorlak, u drugom redu Rajko Mihajlović. Sarajevo, 1993.

Generali Rasim Delić i Stjepan Šiber. Sarajevo, 1993.

Planiranje borbenih dejstava

Operacija „LUKAVAC-93“

Na početku novog kruga pregovora o Bosni i Hercegovini, 15. juna 1993. godine u Ženevi Slobodan Milošević i Franjo Tuđman su, uz podršku međunarodne zajednice, lansirali novi prijedlog o podjeli Bosne i Hercegovine na tri „republike“, odnosno tri „provincije“. Predsjednik Izetbegović je, kao što je prethodno već navedeno, u znak protesta što srpske snage i dalje napadaju Goražde, napustio ove pregovore.

Tako je „rođen“ novi mirovni plan o podjeli Bosne i Hercegovine, koji će postati poznat kao Owen-Stoltenbergov plan. Uvjereni da će taj plan legalizovati silom osvojene teritorije, političko i vojno rukovodstvo Republike Srpske je, odmah nakon okončanja operacije „MAČ“, odlučilo preduzeti novu, još opsežniju operaciju na širem području Sarajeva, s ciljem da, stavljanjem glavnog grada u još dublje okruženje, prisile rukovodstvo Republike Bosne i Hercegovine da prihvati Owen-Stoltenbergov plan o podjeli zemlje. Naruku su im išli Karadžićev i Bobanov sporazum o konfederativnom uređenju Bosne i Hercegovine, rasplamsavanje sukoba između Armije RBiH i HVO-a, odnosno Hrvatske vojske, u centralnoj Bosni i u Hercegovini, uspjesi koje je VRS prethodno postigla u Podrinju, kao i „određeni problemi u jedinicama Armije RBiH kako u Sarajevu tako i na pravcu njihovih napada od Rogoja i Grepka do Igmana“.[695]

Bila je to operacija „LUKAVAC-93“, za čiju je realizaciju Glavni štab VRS-a 25. juna 1993. izdao Direktivu broj 5 i istog dana je uputio Sarajevsko-romanijskom korpusu, koji je bio nosilac borbenih dejstava, Hercegovačkom korpusu, Istočnobosanskom, 1. i 2. krajiškom i Drinskom korpusu, kao i RV i PVO, 1. gardijskoj motorizovanoj brigadi i 65. zaštitnom motorizovanom puku VRS-a.[696]

Postavljeni ciljevi VRS-ovih snaga u operaciji „LUKAVAC-93“ bili su: nanijeti snagama ARBiH što veće gubitke; spriječiti njihovo ovladavanje vojno-industrijskim kompleksom u Vogošći, Rajlovcu i Hadžićima; ovladati Trnovom i komunikacijom Trnovo − Dobro Polje − Foča; ovladati prostorom između planina Treskavice, Jahorine, Igmana i Bjelašnice, te tako obezbijediti fizički spoj romanijske visoravni s Hercegovinom; na prostoru Goražda ovladati ključnim objektima na desnoj obali rijeke Drine, a s pravca Rogatice ovladati linijom Trovrh − Jabučko sedlo − Vranovina − Hranjen − Čamica − s. Osanica. Borbena dejstva trebalo je otpočeti u četiri sata ujutro 2. jula 1993.[697]

Prema ciljevima postavljenim Direktivom broj 5, Komanda SRK-a je, kao nosilac zadatka, 26. juna 1993. izdala zapovijest u kojoj su detaljno razrađeni

695 Delić, ***Armija RBiH***, str. 330.

696 **ICTY,** GŠVRS, *Direktiva za dalja dejstva VRS, Op.broj 5*, DT Pov.broj: 02/2-479, 25.6.1993. U uvodnom dijelu Direktive opća situacija na ratištu opisana je na sljedeći način: „Situacija na ratištu i kretanja u međunarodnoj javnosti ukazuju na to da od jedinstvene BiH više nema ništa. Na pomolu je stvaranje tri nove države na teritoriji bivše BiH. Nedavni sporazum predsjednika RS i HZ Herceg-Bosna o konfederalnom uređenju BiH doveo je muslimansku stranu da se i protiv HVO bori za teritorije, kako bi mogla opstati. Muslimansko rukovodstvo nastoji očuvati kontinuirano dominaciju nad centralnom Bosnom i po mogućnosti, obezbijediti izlaz na more (ušće Neretve) i na r. Sava (širi rejon Brčkog). U tom cilju ofanzivnim dejstvima i protiv HVO i protiv naših snaga nastoje povezati u jednu cjelinu region Tuzle, Zenice i Sarajeva. Obzirom da šire prostore Tuzle i Zenice već kontrolišu, preduzima šira ofanzivna dejstva radi deblokiranja Sarajeva i uspostave širokog koridora između Sarajeva i Goražda, kao i povezivanja Goražda sa Žepom i Srebrenicom.“

697 Ibid. Nosilac zadatka u realizaciji operacije „LUKAVAC-93“ bio je SRK s pridodatim jedinicama. Ovaj korpus trebao je spriječiti ARBiH da zauzme industrijski kompleks Vogošće, Rajlovca i Hadžića, a u sadejstvu s HK-om, ovladati Trnovom i komunikacijom: Sarajevo − Trnovo i širim rejonom između planina Treskavica, Jahorina, Igman i Bjelašnica, gdje su trebali „razbiti i odbaciti muslimanske snage ka Ivan sedlu, ovladati dominantnim objektima na Igmanu i Bjelašnici radi sprečavanja manevra muslimanskih snaga ka i od Sarajeva i na taj način spriječiti deblokadu Sarajeva i stvoriti uslove za ovladavanje istim i povezati Hercegovinu sa teritorijom Republike Srpske“. HK je imao zadatak ovladati prevojem Rogoj i izbiti na liniju: Kacelj − s.Tošići − s.Rakitnica i sadejstvovati SRK-u u zauzimanju Trnova. Ovaj korpus također je trebao pomoći Drinskom korpusu da ovlada dominantnim objektima na desnoj obali Drine od Paljika do Ustiprače i tako „držati Goražde u potpunoj blokadi na što manjoj osnovici“. DK-u je naređeno da snage ARBiH u Goraždu, Žepi i Srebrenici drži „u stalnoj blokadi i okruženju“ i stalnim dejstvima spriječi povezivanje snaga ARBiH iz Zenice i Tuzle, te u sadejstvu sa snagama SRK i HK ovlada desnom obalom Drine i linijom Trovrh − Jabučko sedlo − Vranovina − Hranjen. Komandama 1. i 2. krajiškog, Hercegovačkog i Drinskog korpusa VRS-a, naređeno je da iz svojih sastava pripreme po jednu brigadu. Brigade iz krajiških korpusa trebale su ući u sastav SRK, a HK i DK sami su angažovali svoje brigade „prema dobijenom zadatku“. Prva gardijska motorizovana brigada i 65. zmtp za operaciju „LUKAVAC-93“ formirali su borbenu grupu ekvivalenta dva bataljona, koji su određeni kao rezerva Glavnog štaba.

zadaci jedinica ovog korpusa i pridodatih snaga u operaciji „LUKAVAC-93“.[698]

Štab Vrhovne komande OSRBiH je krajem juna 1993. godine procjenjivao da srpski agresor planira napad na Sarajevo pravcem Lukavica − Dobrinja − Stup (Stupska petlja) − Azići − Rajlovac, da bi presijecanjem duž ove linije doveo glavni grad „u stanje potpune izolacije“. Što se tiče zone odgovornosti IBOG-a, procijenjeno je da agresor ima cilj da ovlada što većim dijelom slobodne teritorije Goražda i taj rejon dovede u situaciju u kakvoj se nalazi Srebrenica i Žepa. Procijenjeno je, također, da će agresor nakon eventualnog ovladavanja slobodnom teritorijom Goražda, prenijeti dejstva pravcem Rogoj − Trnovo − Sarajevo.[699]

Tri dana nakon procjene ŠVK-a OSRBiH o ciljevima neprijatelja, 1. jula 1993. godine, Komanda 1. korpusa uputila je naređenje jedinicama iz svog sastava, te posebno komandama OG „Igman“ i 4. mtbr, da se pripremaju za odbranu Sarajeva. Ovim naređenjem od jedinica 1. korpusa tražilo se da osmatraju i izviđaju agresora, prate pokrete njegove žive sile, oklopno-mehanizovanih snaga i otkrivaju njihove vatrene položaje i da dograđuju svoje odbrambene položaje na prednjem kraju i po dubini. Posebno je trebalo paziti na spojeve između zona odgovornosti jedinica i pažnju posvetiti zaprečavanju ispred prednjeg kraja i u međuprostorima, prvenstveno na tenkoprohodnim pravcima.[700]

Iako je operacija „LUKAVAC-93“ svom silinom krenula 6. jula 1993. godine, prvi napadi VRS-a na slobodnu trnovsku teritoriju počeli su tačno prema izdatoj zapovijesti, četiri dana ranije. Naime, u popodnevnim satima 2. jula na koti Čelina, na rogojskoj gredi, otkrivena je jedna diverzantska grupa VRS-a, koja se, nakon intervencije snaga 81. bbr, povukla u toku noći. Istog dana agresor je s više artiljerijskih položaja granatirao Trnovo, Komandu 81. bbr u Rajskom dolu i položaje ove brigade na Rogoju.[701]

Komandant ŠVK-a je 5. jula uputio naređenje komandama 1. i 6. korpusa za preduzimanje preventivnih mjera odbrane Rogoja i Trnova. Komandi 1. korpusa naređeno je da, u slučaju potrebe, razmotri mogućnost slanja lansera sistema “Crvena strijela“ s određenim brojem raketa Komandi 6. korpusa na Igman.[702] Istog dana i s istim ciljem izdato je i naređenje o ponovnom formiranju OG „Igman“ (ugašene formiranjem 6. korpusa) u sastavu 1. korpusa, s ciljem da se objedini rukovođenje i komandovanje oružanim sastavima ARBiH na prostoru općina Ilidža i Trnovo. Za komandanta ove operativne grupe postavljen je Zaim Imamović.[703] U sastav OG „Igman“ ušli su iz 1. korpusa: OpŠO Ilidža s potčinjenim jedinicama i 4. mtbr, a iz sastava novoformiranog 6. korpusa: OpŠO Trnovo s potčinjenim jedinicama, IDO „Crni labudovi“, sv „Silver fox“, SOPN „Zulfikar“, 8. mtbr i 81. bbr.[704] Naređenje o formiranju OG „Igman“ i postavljenju Imamovića za komandanta naišlo je na negativne reakcije u Komandi 6. korpusa, koja je 6. jula tražila zaustavljanje njegovog izvršenja.[705]

Komanda 81. bbr je u prijepodnevnim satima 6. jula uputila hitnu poruku Komandi OG „Igman“, s informacijom da je napadnuta zona odgovornosti ove brigade i zahtjevom za pomoć u ljudstvu. Nažalost, na platou Igmana nije bilo slobodnih snaga.[706] Tog dana na jahorinskom pravcu napada srpske snage su napredovale desetak kilometara, zauzele nekoliko dominantnih objekata, selo Hamzića i stvorile uslove da

698 **ICTY,** SRK, *Zapovijest za dalja dejstva*, Str.pov.broj: 20/15-767, 26.6.1993.

699 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Pregled dejstava na ratištu RBiH dana 28.6.1993*, Broj: 02/812-1, 28.6.1993.

700 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7-291, 1.7.1993. U preambuli ovog naređenja pisalo je između ostalog: „Prema našim saznanjima potvrđenim sa više izvora četnici vrše ozbiljne pripreme za napad na Sarajevo... Planira prethodno žestoko dejstvo po gradu u trajanju od 5-6 dana, a zatim snagama jačine oko 17.000 četnika napasti grad u cilju njegovog osvajanja... U početnoj fazi predviđa se napad na Dobrinju, a zatim i sinhronizovana dejstva sa više pravaca prema Stupu.“

701 **AARBiH**, 81. bbr - Vojna bezbjednost, *Izvještaj o napadu četnika*, Str.pov.broj 10/13 -75/93, 3.7.1993. Član Pokretne grupe za komandovanje ŠVK Meho Karišik Kemo 3. jula je iz Trnova izvijestio komandanta ŠVK-a OSRBiH generala Rasima Delića o diverziji na Čelini, granatiranju Rogoja i Trnova, te da su u Dobrom Polju uočena dva tenka i dva VBR, a na Krabljini još tri tenka. “Najvjerovatnije je da se radi o snagama koje su došle iz šireg rejona Goražda, te da se mogu očekivati veće i jače snage koje će težišno dejstvovati prema slobodnoj tetritoriji opštine Trnovo“, pisao je Karišik Deliću. Karišik je predložio da se iz Hrasnice što prije u Trnovo prebaci “Crvena strijela“, te da se “pravci prema Trnovu u protivoklopnom smislu što prije ojačaju“. **AARBiH**, ŠVK - Pokretna grupa za komandovanje, Igman, 3.7.1993.

702 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 02/833-1, 5.7.1993. “Na pravcu Rogoja imati dovoljno jake snage za odbijanje eventualnog napada četničkih snaga. Posebno braniti objekte Karaula i Bandijerka. Protivoklopna sredstva grupisati u zahvatu komunikacije Rogoj − Trnovo.“

703 Imamović je bio komandant 1. drinske udarne brigade u Goražđu i zamjenik komandanta IBOG. Na Igmanu se našao na povratku iz inostranstva u nastojanju da se vrati u Goražde. (nap.red.)

704 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacione promjene, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-63, 5.7.1993.

705 **AARBiH**, Komanda 6. korpusa - Sektor bezbjednosti, *Reakcija na naredbu Komandanta ŠVK-a*, Broj: CV-128-07/93, 6.7.1993.

706 **AARBiH**, Komanda OG „Igman“, *Obavijest od Bibića*, Str.pov. br: 1/100-10, 6.7.1993.

Borbe u okviru operacije LUKAVAC-93

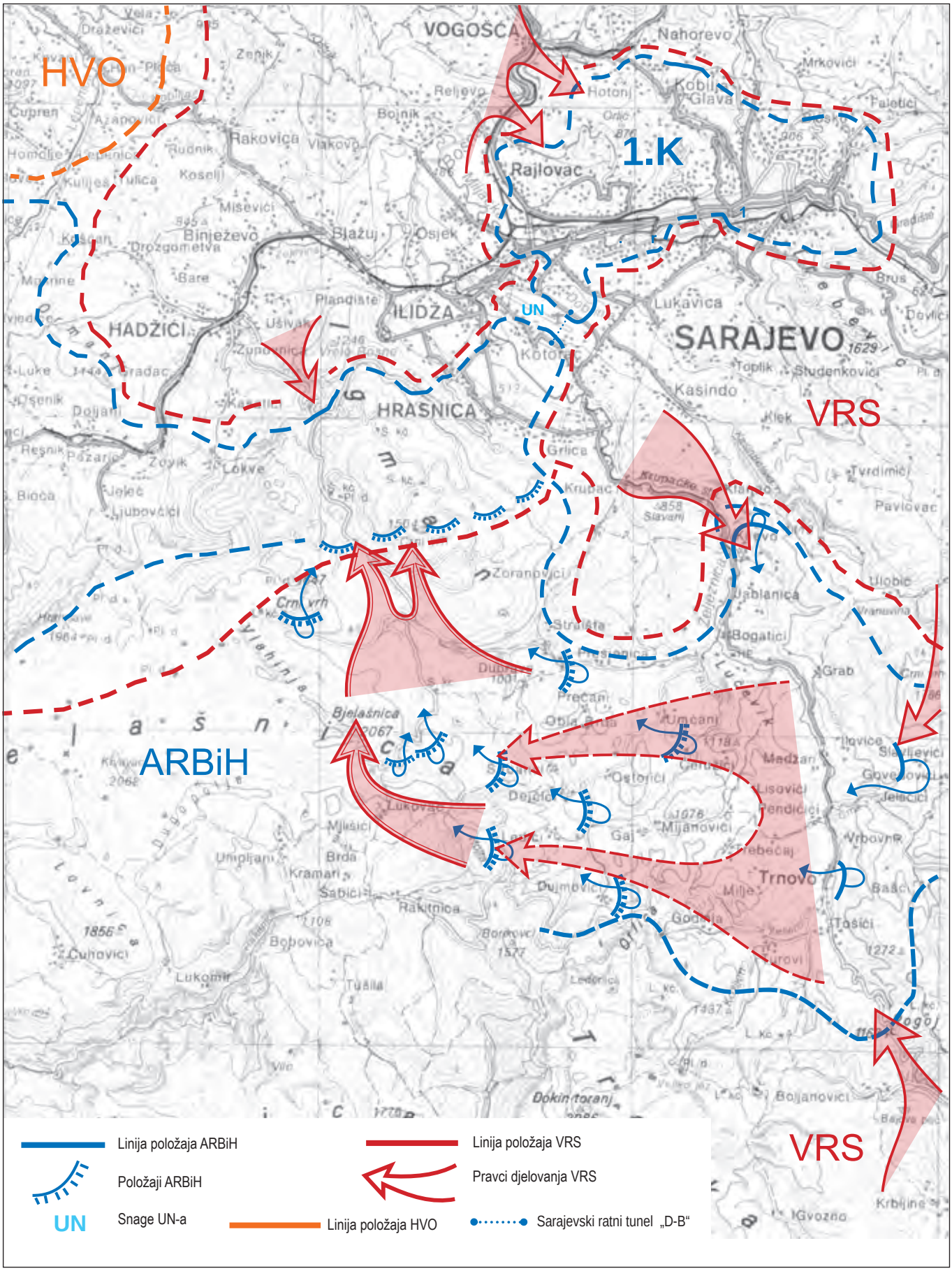

253

a/a

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
KOMANDA 1. KORPUSA
Str.pov.br. 05/7-315
Sarajevo, 13.07.1993. godine

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

Formiranje IKM-a, naređenje. -

- Načelniku štaba 1. korpusa
- Komandantu OG Igman

Veza: Akt ŠVK OS R BiH str.pov.br. 02/852-4

Na osnovu najnovijeg razvoja borbene situacije na trnovskom bojištu i ukazane potrebe, a u cilju konsolidacije taktičke situacije i stanja u jedinicama OG Igman, te koordiniranog RiK-a borbenim dejstvima,

N a r e đ u j e m :

1. Oformiti istureno komandno mjesto Komande 1. korpusa na osnovnom komandnom mjestu Komande OG Igman u objektu Borik na Igmanu.

2. Komandu isturenog-komandnog mjesta sačinjavaju slijedeće starješine:

   - Asim Džambasović, načelnik štaba 1. korpusa (komandant IKM-a),
   - Asim Spahić, načelnik inžinjerije 1. korpusa (član Komande IKM-a),
   - Ešref Čelik, referent ABHO 1. korpusa (član Komande IKM-a),
   - Agić Mehmed, referent u ONO 1. korpusa (član Komande IKM-a),
   - Muminović Salko, (član Komande IKM-a).

3. Upražnjena mjesta na IKM-u,u skladu sa potrebama popuniti prema vašem nahođenju.

4. Dok traje konsolidacija jedinica i linija, komandant IKM-a će organizovati planiranje organizovanih b/d radi povraćanja izgubljenih objekata (teritorija).

5. IKM će ostati u funkciji do konsolidacije taktičke situacije i poslije procjene da je Komanda OG u stanju u potpunosti preuzeti RiK-e jedinicama iz svog sastava.

6. Za izvršenje ovog naređenja odgovoran mi je načelnik štaba 1. korpusa.

VK/NB

K o m a n d a n t

Mustafa Hajrulahović - Talijan,s.r.

ovladaju selom Delijaši. Međutim, u večernjim satima snage 81. bbr uspjele su vratiti dio izgubljenih položaja, pa i selo Hamziće.[707]

Zbog jake kiše 7. jula nisu vođene jače borbe, ali narednog dana jesu, pa su, i pored velikog otpora jedinica ARBiH, srpske snage ipak uspjele izbiti na liniju Gubeljak − Grabska šuma − Dobre vode − Kapovina − Sjedeća glava − Rudine − Gradina.[708]

U periodu pripreme i izvođenja operacije „LUKAVAC-93“ došlo je do tijesne saradnje između VRS-a i HVO-a. U cilju učvršćivanja i proširenja te saradnje 8. jula u Njivicama kod Herceg-Novog sastali su se komandant Glavnog štaba VRS-a general Ratko Mladić i zapovjednik Glavnog stožera HVO-a Milivoj Petković. Na tom sastanku dogovorena je saradnja u borbenim dejstvima, prodaji MTS-a, artiljerijskoj i drugoj podršci VRS-a HVO-u, prolasku HVO-ovih jedinica kroz teritorije koje je kontrolisala VRS. Za priču o operaciji „LUKAVAC-93“ važno je da su se Mladić i Petković tada dogovorili da uzmu Konjic, da podijele opremu iz fabrika namjenske proizvodnje, te da također zauzmu Čelebiće i oslobode zarobljenike. Petković je na tom sastanku tražio i podršku za HVO u borbama za Fojnicu, Kreševo i Kiseljak, kao i u spajanju s Busovačom.[709]

Otpor branilaca Trnova počeo je popuštati 9. jula, kada je izvršen novi „opšti napad na Trnovo sa svih strana“ i kada su linije odbrane na Delijašima probijene. Srpske snage ušle su u selo i neke kuće zapalile. Glavne borbe vođene su na pravcu Delijaši − Bosanska međa − Rogoj „u cilju odsijecanja Grepka“.[710] Tog su dana nekoliko puta iz Komande 81. bbr višim komandama upućivani apeli za pomoć u ljudstvu i MTS-u. U vezi s tim zahtjevima, komandant 1. korpusa izdao je naređenje Komandi OG „Igman“ da odmah municijom i drugim MTS-om popuni 81. bbr i da u Trnovo uputi rezervne jedinice, te da se haubica 152 mm s 20 projektila premjesti u rejon Umčana.[711] S nivoa ŠVK-a naređeno je Komandi 1. korpusa da angažuje dio snaga 4. mtbr iz Hrasnice „za aktivna dejstva na pravcu Trnovo − Rogoj − Dobro Polje“, a Komandi 6. korpusa da angažuje dio snaga 49. bbr „za aktivna dejstva na prostoru Kalinovika“.[712]

U toku 10. jula 1993. vođene su borbe na svim dijelovima trnovskog bojišta, naročito u rejonima Rogoja i Delijaša, a tokom cijelog dana granatirano je Trnovo. Srpske snage su po Rogoju i Trnovu borbeno djelovale i iz helikoptera.[713] Komande OG „Igman“ i 6. korpusa poslale su određenu pomoć braniocima Trnova. Upućeni su dijelovi kombinovane jedinice iz sastava 101. mtbr, koja je prethodnih dana izašla na Igman, te manje kombinovane jedinice iz sastava 4. mtbr, 8. mtbr, 9. bbr, Odreda „Zulfikar“ i MUP-a Konjic. Komanda 1. korpusa je 10. jula na Igman poslala grupu starješina na čelu s načelnikom štaba Asimom Džambasovićem, sa zadatkom da pomognu da zaživi Komanda OG „Igman“, uvežu jedinice na širem lokalitetu Igmana i pomognu u „prevazilaženju novonastale borbene situacije“.[714] Izlaskom na Igman u noći 10/11. jula Džambasović je preuzeo komandu nad jedinicama ARBiH na trnovskom bojištu.

Snage VRS-a su 10. jula zauzele Delijaše. Istog dana pao je i Rogoj. Povlačenje boraca s Rogoja počelo je 10. jula oko 14 sati, a nastavljeno je do 21 sat, kada su ovaj strateški važan prevoj napustili njegovi posljednji branioci iz sastava 4. bataljona 81. bbr i policajci CSB-a iz Sarajeva,[715] čime je put prema Trnovu za agresora postao otvoren.

Padom Rogoja i zaposjedanjem novih položaja kod Delijaša prijetila je opasnost da se 650 boraca dvaju fočanskih bataljona 81. bbr na Grepku i Logistička baza IBOG-a na Grepku s oko 150 civila nađu u okruženju srpskih snaga. Borci i civili su se u toku noći s Grepka organizovano povukli, izvlačeći i najveći dio MTS-a, i do jutarnjih sati 11. jula izvukli se „u sela neposredno oko Trnova“,[716] a u prijepodnevnim satima prispjeli u rejone sela Dejčići i Dujmovići.

---

707 To se odrazilo na borbeni moral boraca šekovićkog bataljona VRS, koji je napadao na ovom pravcu i koji je nakon kontranapada, gotovo u cjelini, napustio bojište. **ICTY**, IKM GŠ VRS, *Informacija o toku borbenih dejstava „Lukavac 93“ i stanje morala*, Pov.broj: 02/2-397/3, 7.7.1993.

708 **ICTY**, Komanda SRK IKM 2, Str. pov.broj: 20-25/62-02, 8.7.1993.

709 **ICTY,** *Bilježnica Ratka Mladića za period od 2.4.1993. do 24.10.1993*, str. 239-244.

710 **AARBiH**, Komanda OG „Igman“, *Vanredni izvještaj o b/d na Trnovu*, Str.pov.broj: 01/03-1573, 9.7.1993.

711 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov. broj: 05/7-304, 9.7.1993.

712 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 02/849-1, 9.7.1993.

713 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-364-2, 10.7.1993.

714 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Izlazak grupe starješina u OG Igman, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7-308, 10.7.1993.

715 Ratni dnevnik Selima Hamzića (u posjedu autora dnevnika); **AARBiH,** CSB Sarajevo, SJB Trnovo*, Informacija o borbenim dejstvima na području opštine Trnovo*, Broj: 17-11-224/93, 27.7.1993; CSB Sarajevo, *Izvještaj Ramiza Šabića o upotrebi posebne jedinice policije CSB Sarajevo*, 25.7.1993. (Kopija dokumenta u posjedu Š. Hodžića.)

716 **AARBiH:** Komanda 1. korpusa, *Vanredni izvještaj*, Str.pov. broj:CV-5552, 11.7.1993; 82. bbr „Fočanska“ - Komanda 2.bb, *Izvještaj o stanju morala u bataljonu*, Broj: 10-3/274, 13.9.1993.

U večernjim satima 11. jula agresorske snage ušle su u prazno Trnovo.[717]

Nakon sloma odbrane Trnova, u Dejčićima je 12. jula formiran IKM OG „Igman“. Novi komandant Zaim Imamović je tog dana s komandantima jedinica 81. bbr, kao i drugih koje su pritekle upomoć, pokušavao uspostaviti novu liniju odbrane, ali u početku nije uspijevao.[718]

Nova linija uspostavljena je na pozicijama na kojima je bila prije oslobođenja Trnova krajem jula 1992. godine. Jedna jedinica iz sastava 4. mtbr, vod policije iz Konjica i dio jedinice „Zulfikar“ zatvorili su pravac Godinjske Bare − Trnovo. Očekivalo se da dijelovi 81. bbr zauzmu položaje na liniji Hum − Turovi − Trebečaj − Zagrađe − Umčani − Presjenica. Na IKM-u je dogovoreno formiranje i linije odbrane ispred sela Ostojića.[719] Fočanski borci iz sastava 1, 2. i 3. bataljona 81. bbr, koji su 12. jula nakon izvlačenja s Grepka upućeni na Igman da se odmore, 13. jula vraćeni su prema Dejčićima. Ovim snagama, zajedno s preostalim dijelovima brigade i dijelovima jedinica 8. i 101. mtbr, posjednuta je linija odbrane Orlica − Kukovi − Krvodoli − s. Trebečaj − s. Brutusi − Lisičija glava − Lučevik − Gradina − Ometala. Tog dana snage VRS-a su napale Godinjske Bare i Godinju, zauzele ih i zapalile.[720]

Komanda 1. korpusa je 13. jula na Igmanu formirala svoje istureno komandno mjesto, čiji je zadatak bio da planira i organizuje borbena dejstva radi vraćanja izgubljenih objekata na području Trnova.[721] Istog dana je komandant ŠVK-a OSRBiH naredio komandama 1. i 6. korpusa da ostvare potpunu saradnju i sadejstvo svih jedinica na trnovskom pravcu kako bi se spriječilo daljnje napredovanje neprijateljskih snaga i da, po mogućnosti, povrate izgubljene prostore.[722]

Srpske snage nisu čekale da armijski korpusi ostvare sadejstvo i saradnju, nego su odmah 14. jula jakim oklopno-mehanizovanim i pješadijskim snagama, uz snažnu artiljerijsku podršku, produžili napad pravcem prema Dujmovićima i Dejčićima i dalje prema Proskoku, Bjelašnici i Igmanu. Bez velikog otpora zauzeli su Dujmoviće, Dejčiće, Lediće, Ostojiće i produžili prema Proskoku. Pred njima su se povlačile jedinice Armije RBiH.[723]

Proskok je bio posljednji zemljišni objekat na pravcu VRS-ovih napada na kome je bilo moguće organizovati odbranu. Na njemu su u popodnevnim satima 14. jula jedinice ARBiH uspostavile liniju odbrane i zaustavile neprijateljsko napredovanje. To je bio tek početak borbi na Proskoku, jer su glavne snage agresora preko ovog, jedinog tenkoprohodnog pravca koji su mogle koristiti, pokušavale izbiti na Bjelašnicu i Igman i spojiti se sa svojim jedinicama iz Hadžića. Glavni teret odbrane tog “centra pakla“ nosio je 2. brdski bataljon (fočanski) iz sastava 81. bbr.

U četvrtak, 15. jula, srpske snage su artiljerijom napale Bjelašnicu i Igman. Nakon artiljerijske pripreme, VRS-ove snage su tenkovima, pragama i transporterima pokušale probiti liniju odbrane na Proskoku.[724] Iako je VRS-ov napad odbijen, intenzitet borbi nagovještavao je da bi razvoj situacije mogao biti nepovoljan po snage odbrane. Komandant ŠVK-a naredio je komandantu 6. korpusa da zamrzne sva dejstva u svojoj zoni odgovornosti i da sve slobodne snage ovog

717 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni izvještaj*, Str.pov.br: CV 5568, 12.7.1993. Obavještavajući Komandu 1. korpusa ARBiH o padu Trnova, Asim Džambasović je pisao da je kritični moment nastupio 9/10.7.1993. da bi 10.7. u toku dana „zbog totalnog raspada sistema RiK, dezinformacija i panike došlo do masovnog napuštanja rejona odbrane i čitavih teritorija“. U izvještaju je navedeno da propusta i slabosti, zbog kojih su pali Trnovo, Rogoj i Grebak „ima na svim nivoima“, a da se svode na sljedeće: „Formiranjem 6. korpusa i zbog iskrslih problema u dolini Neretve nije posvećena dužna pažnja sistemu odbrane jedinica na ovom prostoru. Novim formiranjem OG „Igman“ bivša komanda OG u potpunosti je zanemarivala probleme u ovoj zoni, iako nova komanda OG nije uopšte zaživjela niti je bilo objektivnih uslova za to.“

718 Gledajući bespomoćno kako se borci povlače, Imamović je rezignirano rekao: „Ja ne mogu da zaustavim deset vojnika da negdje uspostavim bilo kakvu liniju.“ Šefko Hodžić, „Deseta godišnjica bitke za Igman, Dan prokletstva u Dejčićima“, **Oslobođenje**, 4.7.2003.

719 Ratni dnevnik Selima Hamzića.

720 **AARBiH**, Komanda OG „Igman“, *Vanredni izvještaj br. 4*, Str. pov. broj: CV-272-07/93, 13.7.1993.

721 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Formiranje IKM-a, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7-315, 13.7.1993. Na čelu IKM bio je načelnik štaba 1. korpusa Asim Džambasović. U sastav IKM-a određeni su starješine Asim Spahić, Ešref Čelik, Mehmed Agić i Salko Muminović.

722 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Komandi 1. i 6. korpusa i OG “Igman“*, Str.pov.broj: 02/849-3, 13.7.1993.

723 **AARBiH**, Komanda OG „Igman“, *Vanredni izvještaj*, Str. pov.broj: CV-278-07/93, 14.7.1993. U ovom izvještaju koji je Džambasović poslao Komandi 1. korpusa, između ostalog je pisalo: “Stanje se naglo pogoršalo. Ušli su na više pravaca tenkovima i trenutno su u rejonu s. Dujmovići i s. Dejčići. Stanje naših jedinica je nepoznato. Izvlače se svim pravcima na padine platoa iznad s. Ledići, Dejčići i Šabići (treba Šabanci, nap. red.). Radi se na uspostavi II linije od Straišta prema Proskoku − Runjavoj glavi − Bukovači. Teško ide.“

724 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH - Pokretna grupa za komandovanje, *Izvještaj*, 15.7.1993. Meho Karišik Kemo je u svom izvještaju komandantu Rasimu Deliću naveo da je tog dana agresor napadao sa 12-15 tenkova, 6-8 oklopnih transportera i 8 praga. Karišik je tražio da se na Igman “prioriteno dostave protivoklopna sredstva“.

Bjelašnica, juli 1993.

Desni kraj odbrane Bjelašnice, Jelenjača juli 1993. Prvi slijeva Sulejman Hatibović

korpusa što prije prebaci na područje Igmana i Bjelašnice i uključi u borbena dejstva.[725]

S druge strane komandant SRK-a je 15. jula naredio dalja dejstva po planu "LUKAVAC-93". Narednog dana SRK-ove jedinice trebale su ovladati Vijencem, Crnim vrhom, preko Grkarice zauzeti plato Velikog polja, a 1. drinska brigada i Krajiška brigada iz Bosanske Gradiške trebale su zauzeti Proskok i nastaviti prema Babinom dolu do Velikog polja.[726]

Uporedo s odbranom Igmana i Bjelašnice od napada VRS-a, jedinice ARBiH su tih dana vodile borbu i s postrojbama HVO-a, što je čitavim tokom operacije "LUKAVAC-93" vezalo značajne snage Armije i pomagalo srpskom agresoru u njegovim napadima na Igman i Bjelašnicu.[727]

U petak, 16. jula 1993, srpske snage su četiri puta napadale na Proskok, ali su svaki put odbijene. Bez uspjeha su bili njihovi napadi i na pravcima Presjenica – Straište i Presjenica – Prečko brdo, pa je Komanda 1. korpusa zaključila da se odbrana Igmana "djelimično stabilizovala".[728]

Komanda SRK-a je 17. jula 1993. izdala novo naređenje, prema kojem su njene snage trebale osvojiti Proskok, Šiljak, Vijenac i Babin do. Ovog puta na Proskok je trebalo napadati šest jedinica, osvojiti ga, a potom produžiti prema Babinom dolu. SRK-ovim jedinicama s hadžićke strane također je naređeno da istog dana izvrše napad na položaje ARBiH na Golom brdu, Obeljku i Stupniku.[729]

Golo brdo su do 2. jula 1993. branili borci 8. mtbr, kada su položaje na ovom objektu preuzeli borci iz sastava kombinovanog bataljona 101. mtbr.[730] Granatiranje Golog brda počelo je 17. jula oko 14 sati i trajalo oko dva i po sata. Kad su srpske jednice krenule u pješadijski napad, otpor boraca 101. brigade trajao je svega 15 minuta, te je "nakon toga počelo izvlačenje pripadnika smjene".[731] Nakon zauzimanja Golog brda, srpske snage su bez velikog napora zauzele Obeljak i Stupnik. U večernjim satima Komanda OG "Igman" organizovala je kontranapad kako bi ponovo zauzela Golo brdo, Stupnik i Obeljak. U bezuspješnom pokušaju da se vrate ovi objekti angažovani su borci iz jedinica „Zulfikar", 9. bbr i 101. mtbr.[732]

Na Proskoku su i 17. jula, cijeli dan i početkom noći, ponovo vođene borbe prsa u prsa. Snage ARBiH u odbrani, po cijenu velikih vlastitih gubitaka, odbile su VRS-ove napade i nisu dopustile njihov dalji proboj preko Proskoka.[733]

Zbog pogoršanja stanja na trnovskom bojištu i gubljenja položaja, o kojima je prethodno bilo riječi, komandant 1. korpusa nastojao je preduzeti određene mjere. Nastojao je na Igman i Bjelašnicu uputiti pojačanja u ljudstvu,[734] a nakon razgovora s komandantom i načelnikom ŠVK-a, istu večer naredio je svom zamjeniku Vahidu Karaveliću da odmah preuzme komandu na IKM-u korpusa. Karavelić je u toku noći 17/18. jula stigao u hotel "Borik" na Igmanu i preuzeo komandu odbrane Igmana i Bjelašnice, iako za to još nije dobio pismeno naređenje. I Predsjedništvo RBiH je gotovo istovremeno povlačilo mjere iz svoje nadležnosti, pa je 18. jula smijenilo Mustafu Hajrulahovića Talijana i na dužnost komandanta 1. korpusa postavilo Vahida Karavelića, a za načelnika štaba, umjesto Asima Džambasovića, Ismeta Aliju.[735] Zbog dramatičnih

725 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Komandi 6. korpusa, Naređenje*, Str. pov.broj: 02/883-11, 15.7.1993. General Delić je naredio komandantu 6. korpusa Salku Gušiću da lično, zajedno s Kemom Karišikom, dođe na Igman i angažuje se na normalizaciji stanja. Naređenje Mehi Karišiku Kemi je glasilo: "Uključite SVE u borbu i daljeg napredovanja agresora NE SMIJE BITI."

726 **ICTY**, Komanda SRK - IKM-2, Str.pov.broj: 20/15-770, 15.7.1993.

727 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 15. 07. 1993. godine*, Str.pov.broj: 02/1-195, 16.7.1993. Prema jedinicama HVO-a 15. jula bile su borbeno aktivne linije ARBiH od Konjica, preko Jablanice do Gornjeg Vakufa. Intenzivnih borbi bilo je na cijelom fojničkom bojištu. Jedinice 3. korpusa 15. jula uspjele su potisnuti jedinice HVO-a na položajima oko Fojnice i tako su razbile višednevnu blokadu ovog grada. Snage HVO-a i HV-a izvršile su jak artiljerijsko-pješadijski napad na položaje 4. korpusa južno od Mostara (Blagaj, Dračevice, Gnojnice). Na području Vareša HVO je vršio mobilizaciju izbjeglog stanovništva.

728 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/6-373-1, 16.7.1993.

729 **ICTY**, Komanda SRK - IKM, Str.pov.broj: 20/15-813-26, 17.7.1993.

730 **AARBiH**, Komanda 8. mtbr, *Naređenje*, Str.pov.broj: O3-1-969/93, 2.7.1993.

731 **AARBiH**, Operativna grupa Igman, *Informacija o borbenim dejstvima i okolnostima pada Golog brda, kao i nestanku 7 pripadnika 101. brigade*, 24.7 1993. Prilikom zauzimanja Golog brda srpske snage su zarobile sedam pripadnika 101. mtbr, od kojih su trojicu likvidirale odmah.

732 **AARBiH**, SOPN, *Borbena dejstva Specijalnog odreda za posebne namjene Štaba Vrhovne komande „Zukfikar"*, Broj: 1-10-212/93, 4.12.1993.

733 U bici za Proskok 17. jula najveći teret je ponovo podnio 2. fočanski bataljon 81. bbr. Među poginulim i ranjenim braniocima bilo je najviše pripadnika ove jedinice. Tog dana poginuo je i komandant ovog bataljona Dževad Hanjalić.

734 Komandantu 2. samostalnog motorizovanog bataljona naredio je da "odredi jednu motorizovanu četu (100) boraca sa 50 cijevi i što prije uputi komandantu IKM-a 1. korpusa na Igmanu". **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7-313, 17.7.1993.

735 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Naredba*, Broj: 02-111-377/93,

Komanda Odbrane Igmana: Vahid Karavelić, Mehmed Agić, Mustafa Borović, Zaim Imamović

događaja na Igmanu i Bjelašnici, Karavelić je od Talijana zvanično preuzeo dužnost komandanta tačno mjesec dana kasnije - 18. augusta.[736]

Iako je komandant ŠVK-a 19. jula poslao pismeno naređenje novom komandantu 1. korpusa da preuzme "komandovanje svim snagama na Igmanu" i da zajedno s komandantom 6. korpusa oformi komandu za Igman, te da pripremaju "aktivna b/d radi vraćanja privremeno zaposjednute teritorije",[737] stanje odbrane Igmana i Bjelašnice i dalje je ocjenjivano kao krajnje kritično, te da je hitno neophodno iznaći svježe snage i uputiti ih na ovaj prostor.[738]

Srpske snage su 18. jula nastavile opći napad na sve linije odbrane Igmana i Bjelašnice. Težište napada tokom pet narednih dana ponovo je bilo na Proskoku, gdje su vođene najžešće borbe. Na ovom pravcu VRS-ove snage koristile su oklopno-mehanizovana sredstva, na mali prostor koncentrisanu snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru i jake pješadijske snage koje su se smjenjivale u napadima, pa je odbrana Proskoka u nekoliko navrata bila na rubu sloma. Upornošću branilaca, koja je plaćena velikim vlastitim gubicima, VRS-ovi napadi su odbijeni.[739] S druge strane, nova Komanda odbrane Igmana 19. jula je bezuspješno pokušala, sadejstvom više jedinica, osloboditi Golo brdo.[740]

18.7.1993.

736 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Zapisnik o primopredaji dužnosti sastavljen 18. augusta 1993.*

737 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 02/901-1, 19.7.1993.

738 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH - Pokretna grupa „Igman", 18.7.1993. Članovi Pokretne grupe ŠVK predložili su da to budu jedan do dva bataljona iz 7. muslimanske brigade iz Zenice.

739 Jedan od najkritičnijih trenutaka za odbranu Proskoka dogodio se 21. jula, kada je vodeći tenk T-55 iz oklopne grupe VRS u napadu izašao na samu liniju odbrane, iza koje nije bilo rezervnih položaja. U prethodnim borbama već su bila potrošena raspoloživa protivoklopna sredstva, pa je neke od branilaca zahvatila panika i počeli su se povlačiti dublje u šumu. S dvije posljednje granate kojima je raspolagalo BsT odjeljenje fočanskog bataljona, njegov komandir i nišandžija Osman Đuderija je u posljednjem trenutku pogodio ovaj tenk, nakon čega su se ostali srpski oklopnjaci povukli, a napad pješadije osujećen. Šefko Hodžić, „Deseta godišnjica bitke za Igman, Prvi zarobljenik - Mađar", **Oslobođenje**, 12.7.2003.

740 **AARBiH**, Komanda „Igman", *Izvještaj*, Str.pov.broj: CV-336-07/93, 19.7.1993. U večernjim satima 19. jula 1993. godine komandant odbrane Igmana Vahid Karavelić u izvještaju Komandi 1. korpusa naveo je da je "situacija na Igmanu veoma teška", da su „snage razbacane (i) u teškom psihičkom stanju", da se "81. bbr raspala", da "veze gotovo i nema", da on ne može obići sve pravce napada jer nema vozila, te da je na Igmanu "neophodna pomoć snaga sa strane i to HITNO".

VRS-ove snage su već 17. jula počele s napadnim dejstvima i na svom lijevom kraju -zaposjedajući objekat Ljeljen na Treskavici, čime su ugrozile selo Ljutu i odbranu snaga ARBiH uspostavljenu na liniji Poljica – Borikovci.[741] Već sutradan, 18. jula, zaposjele su vrh Treskavice Đokin toranj, a zatim napale položaje koje su branili pripadnici CSB-a iz Sarajeva i SJB-a Trnovo na Poljicama i do kraja dana ovladale dijelom Poljica.[742] VRS-ov napad obnovljen je 19. jula duž cijele linije do Borikovaca i dalje preko Bijele lijeske do Proskoka. Do kraja dana agresorske snage ovladale su cijelim područjem Poljica,[743] a pred opasnošću da budu odsječene i opkoljene, snage ARBiH zajedno s civilnim stanovništvom povukle su se iz sela Ljuta.[744]

ŠVK OSRBiH je, sagledavši stanje i mogući razvoj događaja na ovom dijelu ratišta, 21. jula izrazio i određenu notu optimizma kada je naredio Komandi odbrane Igmana i komandama 1, 3. i 6. korpusa ARBiH da zaustave i slome operaciju "LUKAVAC-93", a zatim kontraofanzivu i oslobađanje prethodno okupiranih dijelova teritorije. Konkretni zadaci koje je dobio 1. korpus bili su da, u sadejstvu s 6. i 3. korpusom, spriječi izbijanje agresora na Veliko i Malo polje, te da, po pristizanju svježih snaga, pređe u napad na pravcima Borikovac – s. Dujmovići – Trnovo, Proskok – s. Umčani – s. Bogatić i Brezovača – Golo brdo – Blažuj. Jedinicama s unutrašnje strane prstena opsade Sarajeva naređeno je da odsudno brane sadašnje položaje, s težištem na Azićima, Stupu, Stupskoj petlji, Dobrinji i Hrasnici, da spriječe prodor oklopno-mehanizovanih snaga u Sarajevo, te da po stvaranju uslova pređu u izvođenje napadnih dejstava na pravcima Stup – Ilidža i Hrasnica – Vojkovići. Jedinice 6. korpusa dobile su zadatak da, u sadejstvu s 1. korpusom, nakon slamanja agresorskih napada, pređu u napad na pravcu Lokve – Hadžići i Ormanj – Hadžići, a Komanda 3. korpusa da snagama visočke 302. mtbr razbije agresorske snage na pravcima Kralupi – Kobiljača i Kralupi – Zenik, te vezivanjem što više agresorskih snaga sadejstvuje jedinicama 1. i 6. korpusa. Gardijska brigada "Delta" trebala je, kao rezerva ŠVK-a, biti u gotovosti za odbranu Stupa i za napad na pravcu Stup – Ilidža.[745]

S ciljem ojačavanja odbrane Igmana i Bjelašnice 22. jula su u ovu zonu borbenih dejstava pristigla pojačanja jačine jedne čete iz sastava 6. korpusa i naređeno upućivanje dviju četa iz sastava 3. korpusa.[746]

Nastavak pregovora u Ženevi na osnovi Owen-Stoltenbergovog plana o podjeli Bosne i Hercegovine na tri republike trebao je uslijediti 23. jula 1993. Međutim, zbog novih napada srpskih snaga na Sarajevo i slobodnu brčansku teritoriju, te zbog zaustavljanja konvoja s hranom i lijekovima za Goražde, predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović obavijestio je kopredsjedavajuće mirovne konferencije da bosanskohercegovačka delegacija ne može doći u Ženevu. Izetbegović je predložio Owenu i Stoltenbergu da se početak pregovora odloži za dva-tri dana "u nadi da će se u međuvremenu pojaviti znakovi dobre volje".[747] Pregovori su odgođeni za 25. juli, a predsjednik Izetbegović je 23. jula uputio i pismo predsjedniku Savjeta bezbjednosti UN-a i kopredsjedavajućim Mirovne konferencije Owenu i Stoltenbergu, obavještavajući ih da je agresor, uz korištenje najrazornijih oruđa, pokrenuo novu "višu fazu ofanzivnih dejstava radi daljeg osvajanja teritorije". Izetbegović je zatražio od UN-ovog Savjeta bezbjednosti i svih drugih međunarodnih faktora da "primjenom efikasnijih mjera utiču na sprečavanje zla koje je zadesilo našu zemlju".[748] Istog dana UN-ov Savjet bezbjednosti je u formi "predsjedničke izjave" osudio srpske napade na Igman i Sarajevo, "grad koji je stoljećima opstajao kao izvanredan primjer višekulturnog, višenacionalnog i višereligijskog društva i koga je neophodno zaštititi i sačuvati".[749] Vijeće sigurnosti obnovilo je svoj zahtjev da se u Bosni i Hercegovini prekinu sva neprijateljstva te dalo podršku predsjedavajućim Mirovne konferencije da obnove pregovore u Ženevi.

Srpsko političko i vojno rukovodstvo nije mnogo marilo za verbalne osude, moralne pridike međuna-

741 **AARBiH**, 2/49. bbr, *Izvještaj Suada Hasanbegovića*, Broj: 08-091, 17.8.1993.

742 CSB Sarajevo, *Izvještaj Ramiza Šabića o upotrebi posebne jedinice policije CSB Sarajevo*, 25.7.1993. (kopija dokumenta u posjedu Š. Hodžića). Kao razlog povlačenja navedeno je da je izvršeno zbog "neblagovremenog doturanja municije i pojačanja u ljudskoj sili".

743 *Izvještaj Ramiza Šabića*.

744 **AARBiH**, 2/49. bbr, *Izvještaj Suada Hasanbegovića*, Broj: 08-091, 17.8.1993. Agresorske jedinice su u Ljutu ušle 20. jula, a narednog dana u selo je došao i general Ratko Mladić, koji je paljanskoj televiziji, između ostalog, izjavio: "Evo, danas smo oslobodili Ljutu, zatim Svijenču i Zelomiće i još neka sela. A ja mislim sve će biti tako do srpske Bradine i Tarčina. Ja se nadam danas-sutra da ćemo im potpuno odsjeći snage i na Bjelašnici i na Igmanu. Ovo je jedan dugi zahvat Vojske Republike Srpske sa radikalnim ciljem." Prema: Kanal „S" - Zauzimanje Ljute, 21. jula 1993.

745 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje Op.broj 16*, Str.pov.broj: 03-18/93, 21.7.1993.

746 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov. broj: 02/927-1, 22.7.1993; **AARBiH**, Komanda odbrane Igmana, *Naređenje*, Str.pov.broj: CV-367-60/93, 22.7.1993.

747 „ Delegacija ne ide u Ženevu", **Oslobođenje**, 23.7.1993.

748 „Istinski ispit savjesti čovječanstva", **Oslobođenje**, 24.7.1993.

749 „Osuda srpske ofanzive", **Oslobođenje**, 24.7.1993.

IKM 1. korpusa na Igmanu, august 1993. U prvom planu Nedžad Ajnadžić, desno Dževad Budimlić i Ahmed Cerić

MAD Igman, juli 1993.

rodne zajednice i na tome zasnovane pozive za prekid neprijateljstava. Ipak, žurilo im se da prije nastavka ženevskih pregovora uspješno okončaju operaciju "LUKAVAC-93". Na dan kada je u Ženevi zakazan nastavak pregovora i kada je Savjet bezbjednosti osudio njihove napade na Sarajevo i Igman, 23. jula, Glavni štab VRS-a je izdao borbeno naređenje za dalja dejstva kojim je naređeno pregrupisavanje VRS-ovih snaga angažovanih u operaciji "LUKAVAC-93" i energično produženje napada glavnim snagama na pravcima s. Šabanci – Veliko polje – Malo polje i Žunovnica – Golo brdo – Trešnjevo brdo – Malo polje, a pomoćnim snagama na pravcu Vogošća – Žuč i ovladavanje komunikacijom Babin do – Veliko polje – Malo polje – Žunovnica i dominantnim objektima na liniji Rajlovac – Sokolje – Žuč – Kobilja Glava. Postavljeni cilj ovih dejstava bio je: "rasjeći muslimanske snage na širem platou Igmana i dovesti ih u poluokruženje", te "sprečiti izvlačenje snaga sa Igmana i njihovo pothranjivanje iz šireg rejona Bjelašnice i Tarčina, a zatim pristupiti njihovom uništenju". [750]

Izvršenju se pristupilo odmah napadima na položaje Armije u rejonu Bijele lijeske na glavnom i u rejonu Žuči na pomoćnom pravcu napada.

Brdo Bijela lijeska iznad sela Rakitnice branili su borci 2/81. bbr.[751] Nakon žestoke borbe, srpske snage uspjele su probiti ovu liniju odbrane i Komanda odbrane Igmana uputila je konjičku jedinicu „Muderis" kao ispomoć na ovaj pravac. „Muderis" i 2/81. bbr uspjeli su do kraja dana vratiti izgubljene položaje. Srpske snage napale su ponovo tokom noći i vođena je borba na bliskom odstojanju, u kojoj je na obje strane bilo poginulih i ranjenih boraca. Nakon toga na bjelašničkom dijelu bojišta nastupilo je kratkotrajno zatišje.

Na igmanskom dijelu bojišta Komanda odbrane Igmana je 24. jula ponovo pokušala organizovati napad s ciljem da oslobodi Golo brdo i Obeljak. Angažovano je više jedinica ARBiH i jedinica MUP-a Konjic. Napad je izveden s Trešnjevog brda i iz pravca Brezovače.[752] I pored dobre artiljerijske pripreme, napad nije uspio.[753]

VRS-ove snage iz sastava TG "Vogošća", srpskog MUP-a i 2. drinske lpbr DK, 22. jula u ranim jutarnjim satima napale su položaje 1. mtbr na Žuči. Nakon artiljerijske pripreme, pješadijski napad izvršen je glavnim pravcem Mujkića brdo – k. 850 – Orlić i pomoćnim pravcem Perivoje – Golo brdo.[754] Borci 1. mtbr uspjeli su odbiti sve pješadijske napade, a srpske snage su nastavile granatirati položaje brigade na Žuči, Sjeničkoj kosi i Šipu, te naselja Briješće i Sokolje. Na padinama Orlića i u Sokolju izvršili su i hemijske udare.[755] Nakon dugotrajne artiljerijske pripreme, VRS-ove jedinice TG "Vogošća" 23. jula ponovile su silovit pješadijski napad na Žuč, posebno na položaje Armije na Golom brdu. Na kraju dana VRS-ove snage uspjele su probiti prvu liniju odbrane i zauzeti tri rova. Borci 1. mtbr su posjeli drugu liniju odbrane, a u toku noći stiglo im je pojačanje.[756] Također je izvršeno pregrupisavanje jedinica 1. mtbr i linija na Golom brdu je u toku noći stabilizovana.[757]

Nastavak napada u rejonu Žuči srpskim snagama

750 **ICTY**, GŠVRS, *Borbeno naređenje za daljna dejstva Op. br. 1*, Str.pov.broj: 02/2-555, 23.7.1993.

751 Da bi se izbjegle eventualne zabune i pogrešna identifikacija jedinica, ovdje treba naglasiti upravo nastalu organizacijsko-formacijsku promjenu, zbog koje su nominacije bataljona 81. bbr "resetovane". Naime, u cilju stabilizacije stanja u 81. bbr, Komanda odbrane Igmana je 22. jula 1993. predložila ŠVK-u i Komandi 1. korpusa da se ova brigade transformiše u dvije brdske brigade, pri čemu bi u jednu ušli borci s prostora općina Foča i Goražde, dok bi u ostatak 81. bbr, pored trnovskih boraca, ušli i pripadnici MUP-a s tih prostora. **AARBiH**, Komanda odbrane Igmana, *PREDLAŽEMO*, Str.pov.broj: CV-370-07/93, 22.7.1993; ŠVK je 23. jula 1993. izdao naređenje o organizacionim promjenama u zoni odgovornosti OG Igman - odnosno o formiranju nove 82. bbr od ljudstva s područja općina Foča i Goražde koji su se do tada nalazili u 81. bbr, a da 81. bbr zadrži "ranije dodijeljene elemente mob. razvoja" i da u njoj ostaje ljudstvo iz Trnova, te da bude popunjena neraspoređenim ljudstvom iz jedinica prostorne strukture s područja općine Trnovo. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u zoni odgovornosti OG „Igman", Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-73, 23. 7.1993. Komanda transformisane 81. bbr. smještena je u selo Šabiće, a Komanda 82. bbr (fočanske) u hotel "Famos" na Bjelašnici. U sastav 82. bbr ušli su dotadašnji 1. (Jahorinski), 2. (Fočanski) i 3. bataljon (Sutjeska) 81. bbr i dio boraca IBOG na Igmanu organizovan u jedinicu kojom je komandovao Suljo Fejzić. U sastavu nove 81. bbr ostali su dotadašnji 4. i 5. bataljon 81. bbr i jedinice prostorne strukture s područja Trnova. Položaje na Bijeloj lijesci branio je 2. bataljon „nove" 81. bbr koji je ranije bio 4. bataljon „stare" trnovsko-fočanske 81. bbr.

752 **AARBiH**, Komanda 1/ 9. bbr, *Borbeni izvještaj - napad na Golo brdo i Obeljak*, 24.7.1993.

753 Kao osnovni razlozi neuspjeha navedeni su usitnjenost jedinica koje su vršile napad i "nepovjerenje među samim jedinicama", kao i činjenica da su srpskim snagama na Golom brdu stigla pojačanja. **AARBiH**, ŠVK - Uprava bezbjednosti, *Izjava Mustafe Musića, komandanta 8. mtbr*, Konjic, 3.9.1993.

754 **ICTY,** *Analiza dejstava 2. drinske lpbr u operaciji „Lukavac-93" u vremenu od 19.07.-02.08.93. g.*

755 **AARBiH**, Komanda 1. mtbr, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov. broj: 87-140, 22.7.1993. Tog dana srpske snage su na Sarajevo ispalile 3.777 "ubilačkih i rušilačkih projektila". „Sarajevska tragedija - nezdrava atmosfera za Ženevu", **Oslobođenje**, 24.7.1993.

756 Četa iz 1. bbr. i četa MUP-a Novo Sarajevo, vod iz Gardijske brigade "Delta" i vod iz sastava IDč 1. korpusa. **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 05/6-381, 23.7.1993.

757 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 113.

određen je 23. jula uvečer, s preciznijim zadatkom da ovladaju objektima Bezimeni vis, Golo brdo, k. 850, stvore uslove za ovladavanje linijom Vis – Žuč – Orlić i produže dejstva ka Sokolju.[758] One su 24. jula ujutro, prema dobivenom naređenju, pokrenule nekoliko uzastopnih napada na položaje branilaca Žuči. Snage 1. korpusa su ih odbile, a zatim i same u kontranapadu pokušale vratiti prethodno izgubljene položaje, ali bez uspjeha.[759] Snage 1. korpusa su, osim toga, izvođenjem ograničenih napada iz zona 5, 101. i 102. mtbr pokušale razvući srpske snage i olakšati položaj jedinica na Žuči.[760]

Komandant UN-ovih snaga belgijski general Francis Briquemont objavio je da 25. jula u 10 sati stupa na snagu dogovoreni prekid svih ofanzivnih dejstava u Bosni i Hercegovini.[761] U skladu s dogovorom o primirju, komandant ŠVK-a general Rasim Delić je 24. jula uputio odgovarajuće naređenje svim jedinicama i komandama ARBiH.[762]

Nakon potpisanog primirja, delegacija Republike Bosne i Hercegovine, na čelu s predsjednikom Predsjedništva Izetbegovićem, 26. jula je napokon otputovala u Ženevu.[763]

Srpske snage nisu poštovale dogovoreno primirje, nego su 25. jula 1993. godine, iza 10 sati i nakon što je na snagu stupio prekid vatre, u talasima granatirale Golo brdo, k. 850 i Vis na Žuči, uz tri pokušaja pješadijskih prodora. Osim toga, agresor je s više položaja granatirao i UNPROFOR-ovu bazu na Zetri. Na Igmanu i u Goraždu povremeno je granatirao položaje Armije, ali nije bilo pješadijskih napada.[764]

Srpske snage su 26. jula nastavile ofanzivna dejstva i na prostoru Igmana i Bjelašnice i na Žuči.

Na trnovskom bojištu 26. jula prije podne VRS je artiljerijom dejstvovala po položajima ARBiH u rejonima Brezova glava – Prečko brdo – Proskok – Šiljak – Hojta – Bijela lijeska, a u poslijepodnevnim satima njene snage su u nekoliko navrata bezuspješno pokušavale pješadijskim napadima ovladati objektima Prečko brdo – Proskok – Hojta. U toku dana bilo je primijećeno i njihovo pregrupisavanje u rejonima Dejčići – Ledići – Dujmovići, kao i u rejonima Hadžići –Blažuj – Golo brdo. U rejonu Bijele lijeske prispjela su pojačanja VRS-a.[765] Bilo je očito da se agresor priprema za nove napade. I ARBiH pokušavala je iznaći način i sredstva da se ojača odbrana Igmana i Bjelašnice.[766]

Na platou Žuči srpske snage održavale su tempo napada i 26. jula. I pored pristiglih pojačanja,[767] u popodnevnim satima zbog jake artiljerijske vatre, snage odbrane povukle su se na posljednju liniju odbrane, na samoj vododjelnici Golog brda.[768] Komandant 1. mtbr Enver Šehović predvečer je organizovao protivnapad uz upotrebu tenka, koji je, koristeći efekat iznenađenja i psihološkog šoka, trebao eliminisati neprijateljske posade u napadnutim rovovima, s namjerom da diverzantska jedinica iz sastava brigade iskoristi dejstvo tenka i zaposjedne uništene rovove. Tenk je uspio ispaliti dva projektila, a zatim se zaglavio u dubokoj tranšeji koja je predstavljala jedinu sigurnu komunikaciju prema položajima na Golom brdu. Ujutro 27. jula VRS je uništila zaglavljeni tenk na Golom brdu i nastavila s artiljerijskim i pješadijskim napadima, upotrijebivši osam puta hemijske udare, pa je komandant

758 **ICTY**: Komanda TG „Vogošća“, *Zapovijest, Op.br.3/93*, 23.7.1993.

759 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 113.

760 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-384, 24.7.1993.

761 „Konferencija za štampu generala Brikemona“, **Oslobođenje**, 25.7.1993.

762 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Prekid ofanzivnih dejstava i artiljerijske vatre, Naređenje*, Str.pov.broj: 1/297-55, 24.7.1993. General Delić je očito vjerovao u potpisano primirje, pa je 25. jula poslao depešu Vahidu Karaveliću u kojoj traži od njega da izvrši “procjenu stabilnosti na Igmanu“ i ako je stanje stabilno, da izda “precizne zadatke komandi odbrane Igmana i komandantima jedinica u vezi daljnjeg angažovanja“ i vrati se u Sarajevo jer je neophodno da se “zakonski provede“ odluka o njegovom postavljenju za komandanta 1. korpusa. Delić je smatrao da nije potrebno da Karavelić i dalje ostaje na Igmanu, već da bi bilo dovoljno da na Igmanu do daljnjeg ostane komandant 6. korpusa ili njegov zamjenik. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Komandantu 1. K Vahidu Karaveliću, komandantu 6. K, Pokretnoj grupi ŠVK*, Broj: 1/297-90, 25.7.1993.

763 Neposredno pred polazak predsjednik Izetbegović je, u izjavi za PRESBiH, između ostalog, pozdravio borce širom BiH, “one na brčanskom, igmanskom i mostarskom ratištu, one na Žuči i na maglajskom ratištu, one iz 17. krajiške i 7. muslimanske brigade“, te pozvao vojnike Armije RBiH da poštuju primirje, a ako neprijatelj produži napade, poručio im je da su “dužni da brane državu i narod, jer ovo je borba za opstanak“. „Dva cilja: država i narod“, **Oslobođenje**, 27.7.1993.

764 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-385, 25.7.1993.

765 **AARBiH**, Komanda „Igman“, *Borbeni izvještaj*, Broj: CV-414-07/93, 26.7.1993.

766 Nakon što je 24. jula na Igman stigla jedinica 2. smtb iz Sarajeva, odbrani Igmana je, kao pojačanje, 25. jula iz Zenice upućena jedinica Ibre Purića, a 26. uvečer jedinica CSB-a Zenica. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH - IKM Zenica, *Zahtjev za obezbjeđenje prevoza*, Str.pov.broj: 1549, 26.7.1993. Jedinica Ibre Purića je upućena u zonu odgovornosti 49. bbr u Bjelimiće.

767 U toku dana braniocima Golog brda u ispomoć su stigli četa Specijalne jedinice MUP-a RBiH i diverzantska jedinica 2. Vmtbr. Dervišević, str. 293-294.

768 Taj dio linije pojačan je uvođenjem odreda policije “Lasta“, a položaji prema k. 850 pojačani su vodom iz sastava 1. bbr. Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 113-114.

1. mtbr naredio evakuaciju snaga iz sela Jezera i posjedanje rezervnih položaja.[769]

Bio je to jedan od najtežih dana u toku rata na Žuči, u kome je poginulo na desetine boraca Armije i MUP-a Republike Bosne i Hercegovine.[770] Nešto poslije 16 sati, u selu Jezera, na IKM-u 1/1. mtbr, od eksplozije granate poginuo je i komandant 1. mtbr Enver Šehović.[771] Pred večer je došlo do sloma odbrane Golog brda i sve jedinice koje su ga branile napustile su položaje.[772] Preostale snage 1. mtbr s pojačanjima iz 2. Vmtbr zatvorile su liniju na lijevom krilu prema Visu, a dio snaga na desnom krilu, uz pomoć 1. bbr, održao je položaje prema Koti 850. U toku noći, dovođenjem novih snaga, postavljena je i nova linija odbrane na središnjem dijelu prema Golom brdu, koja će ostati nepromijenjena do kraja rata.[773]

Na trnovskom bojištu 27. jula VRS je, nakon artiljerijske pripreme, izvršila više pješadijskih napada na linije odbrane. Poseban pritisak vršila je na pravcu Prečko polje – Prečko brdo. Također su granatirani Igman, Bjelašnica i bjelašnička sela Rakitnica, Lukavac i Šabići. U toku dana srpske snage su helikopterima prevozile ljudstvo i MTS na Treskavicu.[774]

Komanda odbrane Igmana 28. jula je treći put pokušala osloboditi Golo brdo na Igmanu. U napadu su učestvovale jedinice 4. mtbr, 9. bbr, 8. mtbr i Odreda "Zulfikar".[775] Napad je počeo u 17 sati dobrom artiljerijskom pripremom, koju je izvršio MAD 8. mtbr. U početku su se borbe uspješno razvijale i diverzanti Odreda "Fikro", potpomognuti dijelovima drugih jedinica iz sastava 4. mtbr, probili su na Golom brdu prvu agresorsku liniju. Srpske snage su, potom, snažnom artiljerijskom vatrom zasule dijelove linije na koje su se probili pripadnici jedinica 4. mtbr. Nakon pretrpljenih gubitaka, snage ARBiH su se povukle.

S obzirom na ukupan razvoj događaja na ratištu, predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović je u Ženevi upozorio srpski pregovarački tim i kopredsjedavajuće Owena i Stoltenberga da će se, ako odmah ne prestanu napadi na Brčko i Sarajevo, povući iz pregovora.[776]

Međutim, agresorske snage ni 29. jula nisu prekinule ofanzivu na sarajevskom i brčanskom bojištu. Naprotiv, na sarajevskom bojištu, na širem području Trnova, žestoko su napadale na pravcima Puzim – Šljemena, Hojta – Šabići, Prečani – Prečko brdo. Na bjelašnička sela Tušila i Lukavac ispaljeno je preko 1000 granata. Agresor je tog dana uspio probiti linije odbrane na pravcu Puzim – Šljemena i zauzeti Mali Puzim. Srpske snage također su granatirale položaje ARBiH na slobodnom dijelu Golog brda iznad Hadžića, te objekte na Malom i Velikom polju. U večernjim satima izvršile su pet hemijskih udara na položaje 8. mtbr, 4. mtbr i 2. smtb na slobodnom dijelu Golog brda. U rejonu Treskavice registrovani su letovi VRS-ovog helikoptera i pregrupisavanje njenih snaga. Komanda odbrane Igmana zatražila je od ŠVK-a i Komande 1. korpusa svježe snage zbog sve teže situacije, posebno u rejonu Ljuta – Tušila.[777]

U Ženevi je 29. jula predsjednik Alija Izetbegović s Radovanom Karadžićem i Matom Bobanom dogovorio prekid vatre na svim linijama dodira na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine od 30. jula u podne. Izetbegović, Karadžić i Boban naredili su komandantima Deliću, Mladiću i Petkoviću da ovaj dogovor odmah sprovedu u djelo. Susret komandanata 30. jula na Sarajevskom aerodromu zakazao je komandant UNPROFOR-ovih snaga general Briquemont.[778] Sastanak generala održan je prema dogovoru i oni su potpisali sporazum o prekidu borbenih dejstava u Bosni i Hercegovini. General Delić odmah je izdao naređenje o prekidu borbenih dejstava komandantima korpusa.[779]

Još dok je dogovaran susret komandanata radi

769 Ibid., str. 114.

770 Iako su svi ratni dani na Žuči bili pakleni, "ipak se za 27. 07. 1993. godine može reći da je bio najkritičniji, najstrahovitiji i da smo tog dana preživjeli pravi džehenem". Dervišević, str. 297.

771 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 114.

772 U povlačenju su velike gubitke pretrpjeli MUP-ovi specijalci i borci 1. bbr, zato što, zbog zaglavljenog tenka, nisu mogli koristiti spominjanu tranšeju. Ibid., str. 115.

773 Ibid., str. 115.

774 **AARBiH**, Komanda odbrane "Igman", *Borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 03-26/6, 27.7.1993.

775 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Izvještaj o borbi za oslobađanje Golog brda (tt. 1246) rejon Igmana*, Str.pov.broj: 05/6-391, 31.7.1993.

776 Radio Bosne i Hercegovine, *Večernji dnevnik u 19 h*, 28.7.1993.

777 **AARBiH**, Komanda „Igman", *Borbeni izvještaj*, Broj: 03-26/9, 29.7.1993.

778 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Komandama korpusa (za komandanta)*, Broj: 1/297-85. General Ratko Mladić je prvi 29. jula, pozivajući se na spomenuto naređenje Radovana Karadžića, izdao naređenje komandama i komandantima korpusa i Vazduhoplovstva da "odgovorno i dosledno" sprovedu ovo naređenje "na cijeloj teritoriji bivše BiH". Obavještavajući komandante korpusa ARBiH o ovom dogovoru, te da je general Mladić "izdao naređenje o prekidu svih b/d četničkim snagama", general Delić ih je upozorio kako će sve jedinice Armije RBiH preduzeti "neophodne mjere za poštovanje sporazuma, koji će eventualno biti postignut na aerodromu", ali i da imaju jedinice "u punoj b/g da odgovore na eventualna ofanzivna dejstva agresora". Sličnu zapovijest postrojbama HVO-a uputio je i zapovjednik Glavnog stožera HVO-a Milivoj Petković.

779 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 1/360-1, 30.7.1993.

potpisivanja primirja, tokom 29. jula, na padinama Treskavice, gdje je agresor zadnjih dana jula preusmjerio svoje glavne snage, počeo se raspadati sistem odbrane ARBiH. U popodnevnim satima s položaja na Jabuci iznad Tušila povukli su se borci 45. bbr iz Klisa, a potom sa susjedne Mlakve i borci Bataljona "Ljuta". Povukla se i grupa boraca jedinice "Muderis" koja im je upućena na ispomoć.[780] Te noći u Šabiće je stiglo i stotinjak policajaca iz Zenice i očekivalo se da će oni do jutra posjesti napuštenu liniju Jabuka – Mlakva, ali su zenički policajci odbili da se uključe u odbranu ovog važnog bojišta i vratili se prema Zenici.[781]

Tog 29. jula, dok su sve strane javno izdavale naređenja da se uspostavi i poštuje prekid vatre, a komandant VRS-a u tome prednjačio, komandant SRK-a general Stanislav Galić izdao je naređenje svojim i pridodatim jedinicama za daljnja dejstva, koja su trebala početi 30. jula u 7 sati.[782] Tako je napad srpskih snaga nastavljen 30. jula. U toku dana njihove jedinice zaposjele su nebranjene Jabuku i Mlakvu i ovladale selom Rakitnica, a zatim do kraja dana zauzele i sva sela u kotlini između Bjelašnice, Visočice i Treskavice.[783]

U borbenom izvještaju dostavljenom ŠVK-u komandant odbrane Igmana Vahid Karavelić je izvijestio da u toku noći nastoji angažovati svakog raspoloživog čovjeka, s puškom ili bez nje, u pokušaju da zatvori brešu nastalu u odbrani i uz to zatražio "hitno dopremanje novih snaga najmanje jačine bataljona".[784] Komandant ŠVK-a Rasim Delić uputio je protest Komandi UNPROFOR-a "protiv licemjernog ponašanja generala Mladića koji pred gospodom Brikmonom i Kotom glumi dušebrižnika, a i dalje žari i pali".[785]

Tokom 30. jula Komanda odbrane Igmana je na ugroženi sektor odbrane u podnožju Bjelašnice uputila određena pojačanja. Na ovaj dio bojišta ispred Komande odbrane Igmana došli su Salko Gušić i Meho Karišik Kemo, koji su pokušavali s preostalim i novim snagama zaustaviti nadiranje agresora. U večernjim satima probijen je i tunel ispod Sarajevskog aerodroma i omogućeno slanje jedinica iz Sarajeva za odbranu Igmana i Bjelašnice. I već prve noći kroz tunel je prošao dio jedinice 2. smtb i dijelovi nekoliko drugih jedinica. Načelnik ŠVK-a je iste noći naredio komandama 101, 5. i 9. mtbr iz Sarajeva da "odmah u toku noći upute na Igman po jednu četu".[786] Narednih dana dijelovi ovih jedinica stavili su se na raspolaganje Komandi odbrane Igmana. Komandant 6. korpusa naredio je Komandi 45. bbr iz Neretvice da odmah na Bjelašnicu pošalje novu četu "umjesto odbjegle jedinice".[787]

Kao i prethodnih dana tokom operacije "LUKAVAC-93" i 30. jula, kada su srpske snage nadirale prema Bjelašnici, ARBiH je bila prinuđena da vodi borbu i na drugom frontu - prema HVO-u i HV-u. Tog su dana jedinice HVO-a i HV-a iz Kiseljaka i Čubrana artiljerijom dejstvovale po Pazariću i Tarčinu. U z/o 6. korpusa još su granatirali Jablanicu i Pisvir, a pješadijski napali selo Doljane, ali je taj napad odbijen. S druge strane jedinice ARBiH su tog 30. jula postigle veliku pobjedu nad snagama HVO-a i HV-a u Bugojnu, oslobodile ovaj grad i nastavile oslobađati naselja prema Gornjem Vakufu.[788]

U nedjelju ujutro 31. jula uspostavljena je nova linija odbrane snaga ARBiH: Bijela lijeska − Zagon − Čelinac − Lisičija glava − Dobrodo − tt 1323 − tt 1407 − Vukova glavica − Pale i dalje obroncima Visočice. Srpske snage su cijeli dan neprekidno granatirale te položaje, a iz sela Šabići i Rakitnica napadali uz podršku dvaju tenkova i dviju praga.[789]

Srpske snage su 31. jula zauzele Hojtu i Bijelu lijesku. Razbile su posljednju odbranu Armije kod sela Milišića, ušle u selo i zapalile ga. Potom su zaposjeli Igrište, odakle su sijačima smrti gađali borce ARBiH koji su se povlačili preko Dugog polja. Bili su to dijelovi jedinica 81. bbr, 8. mtbr, Odreda "Zulfikar", 43.

780 Šefko Hodžić, „Deseta godišnjica bitke za Igman, Kobni pad Jabuke", **Oslobođenje**, 22.7.2003. Borci Bataljona Ljuta povukli su se nakon pogibije njihovog komandanta Ramiza Žilića. Komandant odbrane Igmana Vahid Karavelić je 30. jula obavijestio komandanta Delića da su se "dvije čete iz Konjica (četa "Muderis" i čete iz Klisa) potpuno raspale i pojedinačno i po grupama nestale u pravcu Konjica". **AARBiH**, Komanda „Igman", *Dopuna borbenog izvještaja*, Broj: CV-467-07/93, 30.7.1993.

781 **AARBiH**, Komanda 6. korpusa, Pokretna grupa ŠVK, *Prijedlog*, Str.pov.broj: CV-501-30-7/93, 30. 7.1993.

782 **ICTY**: Komanda SRK-IKM, *Naređenje za daljnja dejstva*, Str. pov.broj: 20/15-813-57, 29.7.1993.

783 **AARBiH**, Komanda odbrane Igmana, Dopuna borbenog izvještaja 30.7.1993. u 22.30 h, Str.pov.broj: CV-471-07/933.7.1993.

784 Ibid.

785 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Komandi Unprofora za BiH*, Str.pov. broj: 1-298/109, 30.7.1993. Delić je naveo da "pored potpisanog primirja o prekidu vatre dana 30.7. srpske snage nesmanjenom žestinom atakuju na slobodnu teritoriju Igmana… spalile selo Rakitnicu i produžuju dejstva ka selima Bjelašnice". Zatražio je od generala UNPROFOR-a da preduzmu sve što je u njihovoj moći "da srpske snage prestanu s divljanjem".

786 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str. pov.broj: 209/1, 30.7.1993.

787 **AARBiH**, Komanda 6. korpusa, *Izvještaj i prijedlog mjera*, 30.7.1993.

788 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 30.7.1993. godine*, Str.pov.broj: 02/1-208, 31.7.1993.

789 **AARBiH**, Komanda Igman, *Vanredni borbeni izvještaj*, Broj: CV-477-07/93, 31.7.1993.

bbr iz Konjica i grupa boraca iz 2. smtb.[790] Komandant odbrane Igmana Karavelić je u kasnim noćnim satima poslao dramatičan apel ŠVK-u OSRBiH i Komandi 1. korpusa.[791]

Bez obzira na potpisano primirje i prijetnje svjetske zajednice da će bombardovati njihove položaje oko Sarajeva, rukovodstvo VRS-a nije prekidalo operaciju "LUKAVAC-93". Komandant SRK-a je 31. jula izdao naređenje da se dejstva nastave i narednog dana, kao i napadi prema Crnom vrhu, Šiljku i Babinom dolu, a nakon što zaposjednu ove objekte, produžiti dejstva prema vrhu Bjelašnice i osvojiti ga. Jedinice koje su napadale na hadžićkom pravcu dobile su zadatak da osvoje Trešnjevo brdo.[792]

U toku noći 31. jula na 1. august, jedinice ARBiH, koje su se nalazile u podnožju Bjelašnice i pokušavale zaustaviti nadiranje agresora s Bijele lijeske i Hojte, te iz Milišića i drugih bjelašničkih sela, uspostavile su novu liniju od Rebri preko Ždrebenova vrela, Stoca, Šušnjate glave, Gareža, Velikog i Malog siljevca, Katuna do Šiljka i Kočarina.[793]

Sjedinjene Američke Države su 31. jula zatražile da se u Briselu sastane Savjet NATO-a kako bi razmotrili situaciju u BiH, a to jutro jedan zvaničnik američke administracije izjavio je da su "zemlje članice NATO-a zamoljene da razmotre prijedlog o mogućim vazdušnim udarima kako bi se okončala opsada Sarajeva i drugih gradova".[794]

Zbog dramatičnog pogoršanja situacije na igmanskom bojištu, komandant ŠVK-a je naredio Komandi 3. korpusa da zamrzne sva dejstva prema HVO-u, te da hitno na Igman uputi jedan bataljon iz 7. muslimanske ili, ako to nije moguće, onda bataljon iz sastava 17. krajiške brigade.[795] Komandi 6. korpusa naređeno je da u toku noći na Igman ubaci svježe snage i što više municije.[796] Prvog augusta komandant 3. korpusa Enver Hadžihasanović Đedo odlučio je na Igman odmah uputiti po jednu ojačanu četu iz sastava 7. mbbr i OG "Bosanska krajina", u čijem sastavu je bila i 17. krajiška brigada, te u skladu s tim izdao naređenja komandantima ovih sastava.[797]

Proboj srpskih snaga tokom prethodnih dana na bjelašničkom pravcu ne samo da je snage ARBiH u odbrani doveo u tešku operativno-taktičku poziciju već je moralno-psihološko i opće stanje ljudstva ovih jedinica, već iscrpljenih jednomjesečnim neprekidnim i krvavim borbama, doveo na rub potpunog sloma.[798] U takvoj situaciji, očekivano, agresor je 1. augusta žestoko napao položaje jedinica ARBiH koje su branile podnožje Bjelašnice, probio linije odbrane na kotama Katuni, Veliki siljevac i Garež, zaposjeo ih te tako dijelu jedinica presjekao put za Igman.[799]

VRS je produžila dejstva prema vrhu Bjelašnice, koji su branili jedinica "Silver fox" i grupa pripadnika MUP-a koja se borila u sastavu 81. bbr. Bez obzira što su, nakon pada Šiljka i Štirnog dola, braniocima vrha Bjelašnice upomoć upućene grupe boraca 8. mtbr, srpske snage su 1. augusta oko 16 sati, bez većeg otpora, zauzele opservatoriju, odnosno vrh Bjelašnice i "istakli četničku zastavu".[800]

Zauzimanjem vrha Bjelašnice, VRS je razdvojila snage odbrane Igmana. Jedinice koje su ostale na jugoistočnom dijelu Bjelašnice, a bile su to dvije čete 81. bbr, grupe boraca iz sastava 8. mtbr, Odreda "Zulfikar", grupa konjičkih boraca iz sastava 43. bbr, grupa iz 2.

790 **AARBiH**, *Izvještaj Alije Milišića, komandira 8. mtbr*, Broj: 114/93, 18.8.1993.

791 **AARBiH**, Komanda odbrane "Igman", *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 03.-26/88, 31.7.1993. Karavelić je pisao: "Hitno potrebno pravih boraca. Pokušavamo uspostaviti liniju Šiljak-Javorak. Igman je u opasnosti. Stanje je alarmantno."

792 ICTY, Komanda SRK – IKM, *Naređenje za dalja dejstva*, Str. pov.broj: 20/15-513-61, 31.7.1993.

793 **AARBiH**, *Izvještaj Alije Milišića, komandira 8. mtbr*, Broj: 114/93, 18.8.1993.

794 „NATO se sprema za BiH", **Oslobođenje**, 1.8.1993.

795 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 02/964-1, 31.7.1993.

796 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 1/297-98, 31.7.1993.

797 **AARBiH**, Komanda 3. korpusa, *Naređenje*, Str.pov.broj: 1968 – 370, 1.8.1993. Komandant OG "Bosanska krajina" Mehmed Alagić naredio je formiranje mješovite čete od po 40 boraca iz 17. SKbbr, 312. bbr iz Travnika i 306. bbr također iz Travnika. Ovu mješovitu četu nazvao je Četa "Bosanska krajina", a za njenog komandira postavio Alena Salkića, komandira IDč 312. bbr; **AARBiH**, OG „Bosanska krajina", *Formiranje mješovite čete „Bosanska krajina"*, 1.8.1993. Međutim, Komanda 306. bbr nije ispoštovala naređenje komandanta Alagića i nije poslala 40 boraca za Igman. Četa "Bosanska krajina" sa 80 boraca, po 40 iz 17. krajiške i 312. bbr, istu večer krenula je prema Igmanu. Komandant 7. muslimanske Amir Kubura odlučio je na Igman poslati četu sa 110 boraca iz 4. bataljona na čelu s komandantom ovog bataljona Safetom Junuzovićem. Prema naređenjima Alagića i Kubure, obje čete bile su dužne pretpočiniti se Komandi 6. korpusa i one su to uradile čim su 2. augusta stigle u Pazarić.

798 O tome kakva je atmosfera vladala na Igmanu 1. augusta 1993. vidi se iz izvještaja koji je Zićro Suljević poslao tog dana u 11 sati Štabu Vrhovne komande. "Vlada jedna opšta apatičnost, strah i briga da je neminovan pad Igmana", pisao je Suljević. "Nade su prisutne u iščekivanju 1/7. muslimanske brigade i najavljenih jedinica iz Sarajeva." Suljević još piše kako "ništa ne funkcioniše" i da je "RiK paralisan", te da Karavelić "nije u stanju objektivno da bilo šta promijeni na bolje, jer je takav odnos jednog dijela jedinica prema borbi". **AARBiH**, Zićro Suljević, *Izvještaj Štabu Vrhovne komande Sarajevo,* 1.8.1993. u 11:00.

799 *Izvještaj Alije Milišića*.

800 **AARBiH**, Zićro Suljević, *Izvještaj Štabu Vrhovne komande Sarajevo*, 1.8.1993. u 18.00.

smtb, povlačile su se prema Lukomiru. Tim dijelom bojišta komandovao je Salko Gušić, komandant 6. korpusa. Ostale jedinice ostale su na sjeverozapadnom dijelu - prema Igmanu, i njima je komandovao Vahid Karavelić, komandant odbrane Igmana. Na obje strane situacija je bila alarmantna, jer je teško bilo zaustaviti borce koji su u kolonama napuštali prostor Igmana i Bjelašnice.[801] Posebno je dramatična situacija bila na Igmanu, gdje se, već u popodnevnim satima 1. augusta, povukao veliki dio snaga prethodno raspoređenih ispod vrha Bjelašnice. Bili su to borci dvaju bataljona 82. bbr i preostale jedinice 81. bbr. Drugi bataljon 82. fočanske, koji je, uz povremenu podršku dijelova drugih jedinica, od 14. jula herojski branio Proskok, nakon pada vrha Bjelašnice, našao se u bezizlaznoj situaciji, pa je iz Komande odbrane Igmana dobio naređenje da se povuče na Igman. S njima se na Igman povukla i grupa boraca 2. smtb i jedinica boraca IBOG-a koja se borila u sastavu 82. bbr.[802] U toku dana, 1. augusta, Igman su napustili Komanda i borci Odreda "Zulfikar" i jedinica "Silver fox". Borci 81. bbr i 82. bbr su u zoru 2. augusta također napustili Igman i uputili se prema Pazariću.[803] Borci kijevske čete 81. bbr, nakon napuštanja Igmana, priključili su se 4. mtbr u Hrasnici, gdje su živjeli članovi njihovih porodica. S Igmana su u toku noći 1/2. augusta evakuisani ratna bolnica s oko 60 ranjenika i MAD 8. mtbr. Artiljerijska oruđa su, izuzev jedne haubice 105 mm, koja je ostala na Hrasničkom stanu, premještena u Pazarić.[804] S Igmana se 2. augusta ujutro evakuisala i Komanda 8. mtbr. U popodnevnim satima, nakon što su se našli u poluokruženju i nakon pretrpljenih gubitaka, sa Straišta su se povukli i preostali borci 8. mtbr.[805]

Tako je od večernjih sati 1. augusta do popodneva 2. augusta Igman napustila većina njegovih branilaca, bez naređenja ili odobrenja Komande odbrane Igmana, koja je 2. augusta na Igmanu imala na raspolaganju još dijelove jedinica iz sastava 4, 101. i 5. mtbr, 2. smtb, te 70 pripadnika MUP-a iz Odreda "Bosna" i CSB-a Sarajevo. I Komanda odbrane Igmana je 2. augusta napustila IKM "Borik" i prešla na Hrasnički stan.[806]

Srpske snage su 2. i 3. augusta 1993. imale izglednu priliku da se preko Igmana spoje sa snagama iz Hadžića, presijeku igmanski "put spasa" Hrasnica − Pazarić i Sarajevo stave u duboko okruženje. Međutim, one ta dva dana nisu napadale. Karadžić, koji se u to vrijeme nalazio na pregovorima u Ženevi, zahtijevao je od Glavnog štaba VRS-a da se 2. i 3. augusta suzdrže od napada na Sarajevo i oko Sarajeva. Sugerisao je da njihove snage ne uzimaju "Igman i brda oko Igmana", jer je pogrešno procijenio da se jedinice ARBiH namjerno povlače s tih prostora kako bi u njih ušle srpske jedinice da bi ih "Amerikanci izbombardovali".[807] Mladić je djelimično popustio Karadžićevom pritisku i narednа dva dana nije nastavio napad preko Igmana kako bi se spojio sa svojim snagama u Hadžićima. Istina, srpske snage su 2. augusta gotovo bez borbe ovladale hotelskim kompleksom na Bjelašnici, Crnim vrhom, s kojeg su se povukli borci 8. mtbr, i Zoranjskim vijencem, te zauzele hotele "Borik" i "Igman", a jedini otpor pružile su im snage 4. mtbr na Crnom vrhu i Zoranjskom vijencu.[808]

Nakon pada vrha Bjelašnice, u noći 1/2. augusta Komanda 9. bbr uputila je, kao pojačanje, jednu četu svojih boraca u rejon Vlahinje, radi uvezivanja sa snagama ove brigade na Međeđoj glavi. Jedinica jačine čete upućena je i na Lokvanjske čaire i Đurino brdo, a dijelom snaga ove brigade zatvoren je i pravac od Crvenih stijena prema Obeljku, Golom brdu i Brezovači.[809]

S jugoistočne strane Bjelašnice srpske snage su nastavile dejstva prema Dugom polju i na ovom pravcu zauzele i najudaljenije selo trnovske općine prema Konjicu - Umoljane. VRS-ove snage nastavile su dejstva prema Lukomiru, ali su 2. augusta na Velikom visu na ulazu u Dugo polje zaustavljene.[810]

U Briselu je 2. augusta Savjet NATO-a najprije odbio američki prijedlog o preduzimanju zračnih na-

801 Šefko Hodžić, „Deseta godišnjica bitke za Igman", **Oslobođenje**, 26.7.2003.

802 Prema tvrdnji Bakira Garibovića, u to vrijeme načelnika Štaba 82. bbr, naređenje o povlačenju njemu je telefonom izdao Zaim Imamović, postavljeni komandant OG „Igman" i član ad hoc Komande odbrane Igmana.

803 **AARBiH,** Komanda 1. korpusa, *Stanje na Igmanu, izvještaj i prijedlog odluke*, Str.pov.broj: B. B., 2.8.1993.

804 **AARBiH**, ŠVK ARBiH - Uprava Vojne bezbjednosti, *Izjava Reufa Sidrana, komandanta MAD - a*, 27.8.1993.

805 **AARBiH**, ŠVK ARBiH - Uprava Vojne bezbjednosti, *Izjava Mustafe Musića*, 3.9.1993.

806 **AARBiH**, Zićro Suljević, *Izvještaj Štabu Vrhovne komande Sarajevo*, 2.8.1993. u 15.00.

807 **ICTY**, GŠVRS, *Komandi TG „Kalinovik", na ličnost generala Mladića*, Str.pov.broj: 02/2-601, 2.8.1993.

808 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Stanje na Igmanu i prijedlog odluke*, Str.pov.broj: B.B., 2.8.1993. Inače je 4. mtbr iz Hrasnice tih dana bila glavni oslonac odbrane Igmana. Ona je i logistički opsluživala sve jedinice koje su od 1. augusta iz Sarajeva izlazile na Igman.

809 **AARBiH**, Komanda 9. bbr, *Borbeni izvještaj*, Broj: CV-005-08.1993, 2.8.1993.

810 Šefko Hodžić, „Deseta godišnjica bitke za Igman", **Oslobođenje**, 28.7.2003.

pada protiv bosanskih Srba da bi se prekinula opsada Sarajeva, s obrazloženjem da bi zračni napadi doveli u opasnost vojno i civilno osoblje UN-ovih snaga u BiH.[811] Međutim, američki predsjednik Bill Clinton izjavio je kako se nada da "saveznici neće dopustiti da Sarajevo umre od gladi ili padne".[812]

U Ženevi je predsjedavajući Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović 2. augusta zatražio od Karadžića da naredi povlačenje srpskih vojnika s Bjelašnice. "Ako se oni ne povuku", dodao je Izetbegović, "mi ćemo razmotriti naše dalje učešće na pregovorima."[813] Pod pritiskom SAD-a, u Briselu je 3. augusta ponovo zasjedao Savjet NATO-a i tada prihvatio inicijativu predsjednika Clintona o zračnim napadima na snage bosanskih Srba "ukoliko ne prestane s opsadom Sarajeva i drugih muslimanskih enklava".[814] Ohrabrena ovom odlukom Savjeta NATO-a i stavom američkog predsjednika Clintona, bosanskohercegovačka delegacija ostala je u Ženevi.[815]

Bez obzira na ultimatum iz Brisela, pa i Karadžićeva upozorenja, general Mladić nije odustajao od nastavka ofanzive na Igman. Istog dana kada je Savjet NATO-a u Briselu donio odluku o bombradovanju agresorskih snaga, 3. augusta 1993. godine, Komanda SRK-a je svojim i pridodatim jedinicama izdala naređenje za nastavak borbenih dejstava. Snagama ovog korpusa naređeno je da 4. augusta istovremeno napadnu slobodne dijelove Igmana s Bjelašnice i Velikog polja, te iz Hadžića i Ilidže, sa zadatkom da se do 18 sati uvečer spoje na Brezovači.[816]

Komandi odbrane Igmana 3. augusta na raspolaganju su bile snage 4. mtbr, četa iz sastava 5. mtbr sa 150 boraca, četa MUP-a sa 70 boraca, četa iz sastava 101. mtbr sa 40 boraca i četa iz 2. smtb s 80 boraca.[817]

Pošto nije bilo gotovo nikakve komunikacije između Komande odbrane Igmana, odnosno jedinica 1. korpusa na Igmanu i Komande 6. korpusa i njenih jedinica, komandant ŠVK-a je, radi sređivanja stanja i organizacije sadejstva između 1. i 6. Korpusa, 3. augusta na Igman uputio tim starješina iz sastava ŠVK-a.[818] Mnogo značajniju mjeru predstavljao je izlazak triju četa iz Sarajeva u Hrasnicu iz sastava 2. Vmtbr, 102. mtbr i 2. bbr, koje su kroz tunel prošle 3. augusta uvečer.[819]

Istu večer iz Raštelice se u rejon Kabalova na Igmanu vratila četa 81. bbr. Ta četa je, po naređenju Komande odbrane Igmana, 4. augusta ujutro dijelom snaga zauzela liniju desno od asfaltnog puta prema skakaonici na Malom polju, a većim dijelom snaga izvršila pokret prema hotelu "Mrazište". Međutim, na dijelu puta od Malog polja prema "Mrazištu" ususret su im došle srpske snage, koje su se uz podršku tenkova kretale prema Malom polju. Borci 81. bbr otvorili su vatru na njih i srpske snage povukle su se u šumu. Očekujući da će VRS ponovo napasti upotrebljavajući tenkove, komandant snaga 81. bbr Selim Hamzić je kurirom poslao poruku komandantu Karaveliću da im pošalje protivoklopna sredstva. Komandant ŠVK-a je tog 4. augusta pretpočinio čete iz sastava 7. mbbr i četu „Bosanska krajina" IKM-u 1. korpusa.[820] Ove jedinice stigle su na IKM na Hrasničkom stanu neposredno prije dolaska Hamzićevog kurira i obje su odmah upućene na Malo polje. Kada su VRS-ove snage, poslije artiljerijske pripreme, ponovo krenule u napad pravcem Veliko polje − Malo polje, ove jedinice su ih, zajedno s borcima 81. bbr, zaustavile.[821]

Agresor je 4. augusta također napao i položaje ARBiH i MUP-a u rejonu Obješenjak, gdje su bili borci 4. mtbr i policajci Odreda "Bosna" i CSB Sarajevo. I ovaj napad je odbijen.[822] U zoni 9. bbr napao je u rejonu Karamustafini čairi, ugrozivši neposredno odbranu na ovom dijelu, pa je komandant brigade tražio pomoć od ŠVK-a.[823]

Zbog toga što se srpske snage ne samo nisu povukle s Bjelašnice nego su i nastavile ofanzivu na Igman,

811 „ NATO ne podržava američki plan", **Oslobođenje**, 3.8.1993.

812 „Bil Klinton: Saveznici će zaštititi Sarajevo", **Oslobođenje**, 3.8.1993.

813 Nada Al Issa, „Četnici ugrozili pregovore", **Oslobođenje**, 3.8.1993.

814 „Savjet Atlantskog pakta odlučio: Spremno 60 aviona", **Oslobođenje**, 4.8.1993.

815 „Mirovni pregovori o BiH: Brisel produžio Ženevu", **Oslobođenje**, 4.8.1993.

816 **ICTY**, Komanda SRK – IKM, *Naređenje za dalja dejstva*, Str. pov.broj: 20/15-813-65, 3.8.1993.

817 **AARBiH**, Komanda odbrane Igmana, *Vanredni borbeni izvještaj*, 3.8.1993. Karavelić u ovom izvještaju također navodi da je iz 101. mtbr "stiglo samo 80 boraca (nenaoružani)", te da su od toga samo 40 uspjeli uputiti na liniju, a "ostali su uhapšeni". „Sve ostale jedinice iz dosadašnjeg sastava OG 'Igman', sa svim dosadašnjim pojačanjima, na čelu sa komandantima dosadašnjih jedinica, su pojedinačno i kolektivno dezertirali iako je svakom od komandanata lično dato precizno i jasno naređenje kada su u pitanju dalja borbena dejstva."

818 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Sagledavanje situacije na Igmanu, Naređenje*, Str.pov.broj: 1/297-123, 3.8.1993.

819 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, Str.pov.broj: CV-6127, 3.8.1993.

820 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 1/297-132, 4.8.1993.

821 **AARBiH**, Komanda "Igman", *Redovni borbeni izvještaj*, Str. pov.br. CV-009-08/93, 4.8.1993.

822 Ibid.

823 **AARBiH**, Komanda 9. bbr, Broj: 09-008-08/93, 4.8.1993.

Heroj oslobodilačkog rata Safet Zajko

Heroj oslobodilačkog rata Enver Šehović

Proskok, juli 1993.

Vojni arhiv
br. E-O-6-93

KOMANDA "IGMAN"
Str.pov.br: 01-96
Igman, 29.07.1993.god.

Vojna tajna
Strogo povjerljivo

9/9 15/93

Naredbu
-dostavlja.-

KOMANDAMA:
- 9.mtbr
-81.bbr
-82.bbr
- 8/10l.mtbr
-3.Od."Zulfikar"
-3.Od. "G.Labudovi"
-4.mtbr
-9.bbr
-S.Od. "Adnan S."
- a/a

Obzirom činjenicu da su u posljednje vrijeme učestale pojave samovoljnog napuštanja matičnih i prelaska u druge jedinice, a u cilju sprječavanja navedenih negativnosti,

N A R E Đ U J E M:

1. Zabraniti svako samovoljno napuštanje matičnih jedinica i prelaske u druge jedinice.

2. Prelazak u druge jedinice, odobravati isključivo na osnovu naredbi o prekomandi K-ta 1. Korpusa, a svako suprotno ponašanje tretirati kao krivično djelo.

3. Za realizaciju Naredbe odgovorni su ni k-danti jedinica.

4. Ova Naredba ima trajan karakter.

NA/SZ

K O M A N D A N T,
Vehbi Karavelić
Kavelić Vahid

bosanskohercegovačka delegacija, na čelu s predsjednikom Alijom Izetbegovićem, 4. augusta je u Ženevi odbila da nastavi pregovore o miru. Delegacija je nastavak pregovora uslovila povlačenjem srpskih snaga s Bjelašnice narednog dana do 17 sati.[824] Predstavnica za štampu američkog predsjednika Clintona Dee Dee Myers u srijedu 4. augusta izjavila je da bi SAD i NATO, ako srpske snage ne obustave opsadu Sarajeva do narednog ponedjeljka, mogli početi zračne napade na njihove položaje.[825]

Komanda SRK-a je 5. augusta ponovo naredila svojim jedinicama da do 18 sati zaposjednu Brezovaču i Trešnjevo brdo i "tako presijeku put Pazarić − Igman", da uzmu Hrasnički stan, Crni vrh i da se spoje "snage Ilidžanske i Igmanske brigade sa snagama na Igmanu i Bjelašnici", te da se obezbijede "pokret i manevar pravcima koji sa platoa Igmana izvode ka Hrasnici".[826] U artiljerijskoj pripremi, koja je trajala dva sata, agresor je na slobodne dijelove Igmana ispalio oko hiljadu projektila, a zatim pješadijskim snagama krenuo prema Crnom vrhu i Malom polju, te preko obronaka Bjelašnice ka Karamustafinim i Lokvanjskim čairima, preduzevši tri napada koja su odbijena. S obzirom na to da je težište VRS-ovog napada preneseno s padina Bjelašnice prema Karamustafinim čairima, te da su njene snage pokušavale zaposjesti Čelebijin vrh i Đurino brdo, u toku dana je na Karamustafine čaire, kao ispomoć borcima 9. bbr, upućena četa 7. muslimanske brigade, a na njene položaje na Malom polju uvedena četa 5. mtbr.[827]

ŠVK je procjenjivao da će neprijatelj i u toku noći nastaviti borbene aktivnosti s ciljem da zauzme Brezovače i presiječe igmanski put, te je komandantima 1. i 6. korpusa naređeno da imaju jedinice u gotovosti za odbijanje napada i ostvare potpuno sadejstvo svojih snaga.[828] Po pitanju organizacije snaga, ŠVK je tog dana, na prijedlog Komande 1. korpusa, ukinuo Operativnu grupu „Igman" i naredio komandantu 1. korpusa da formira IKM za rukovođenje i komandovanje oružanim sastavima na prostoru Igmana.[829]

U petak 6. augusta agresor je izveo nekoliko pješadijskih napada na položaje Armije na Karamustafinim čairima i Đurinom brdu, oko kojeg se razvila višesatna borba. Napad je odbijen u čemu je značajnu ulogu odigralo dejstvo artiljerije 8. mtbr i 9. bbr.[830]

Već smo naveli da je komandant ŠVK-a 5. augusta naredio komandantima 1. i 6. korpusa da spriječe neprijateljsko zauzimanje Brezovače. Uvečer 6. augusta do njega je došla informacija da je Brezovača pala, pa je naredio komandantu 6. korpusa da „Brezovača ne smije pasti u ruke četnika i mora se održati po svaku cijenu. Ukoliko je pala u ruke četnicima, vratiti je u naše ruke ne pitajući za cijenu".[831]

Kolika je konfuzija vladala u organizaciji odbrane Igmana i Bjelašnice tih dana, kao uostalom i cijelim tokom VRS-ove ofanzive, govori činjenica da na Brezovači nije bilo snaga ARBiH, ni 5. augusta, ni sutradan, kao ni prethodnih dana. Još nakon pada Golog brda, Obeljka i Stupnika 17. jula 1993, pristup Brezovači bio je nemoguć, te je Komanda 9. bbr uspostavila novu, bezbjedniju liniju iznad Brezovače kako bi na tom dijelu obezbijedili i put Pazarić − Hrasnica.[832] S ove linije su pripadnici 9. bbr 7. augusta ujutro primijetili da se na Brezovači nalaze srpske snage s jednim tenkom koji je dejstvovao po njihovim linijama iznad sela Lokve.[833] Osim toga, iz prislušnog centra 1. korpusa oko 17 sati istog dana javili su da su „četnici izašli na vrh (Malog) Trešnjevog brda", a nešto kasnije da s Malog Trešnjevog brda kreću na Veliko Trešnjevo brdo.[834] Vjerovatno ta informacija uopće nije proslijeđena na IKM 1. korpusa na Igmanu, jer je 8. augusta s IKM-a na Hrasničkom stanu na Trešnjevo brdo upućena četa iz sastava 101. mtbr, sa zadatkom da zatvori prazan prostor na Trešnjevom brdu prema Brezovači, između položaja 4. i 9. mtbr. Ovu jedinicu na Trešnjevom brdu dočekale su snage VRS-a.[835]

Konfuziju koja je karakterizovala stanje na Igmanu i u kontekstu koje su bili mogući prethodno apostrofirani nesporazumi odslikava i incident koji se dogodio

824 „Ultimatum četnicima", **Oslobođenje**, 5.8.1993.

825 „Agresoru sat otkucava", **Oslobođenje**, 5.8.1993.

826 **ICTY**, Komanda SRK - IKM, *Naređenje za dalja dejstva*, Str. pov.broj: 20/15613-69, 5.8.1993.

827 **AARBiH**, Komanda „Igman", *Vanredni borbeni izvještaj*, Broj: CV-014-08/93, 5.8.1993.

828 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, Str.pov.broj: 1/297-137, 5.8.1993.

829 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Ukidanje naređenja*, Str.pov.broj: 1/297-141, 5.8.1993.

830 **AARBiH**, Komanda 6. korpusa, *Vanredni izvještaj*, Str.pov.broj: CV-514/93, 6.8.1993.

831 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, Str.pov.broj: 1/297-145, 6.8.1993.

832 Objašnjenje Nezira Kazića, ratnog komandanta 9. bbr.

833 **AARBiH**, Komanda 6. korpusa, *Borbeni izvještaj*, 7.8.1993.

834 **AARBiH**, *Operativni dnevnik 1. korpusa*, 7.8.1993. u 17.00 i 18.35 sati.

835 Četa je na zadatak krenula na čelu s komandirom Osmanom Mrnđićem. Trebali su se povezati s jedinicom iz sastava 9. mtbr, za koje su pretpostavljali da se nalaze u podnožju Trešnjevog brda. Prispjevši na odredište, ugledali su naoružane vojnike za koje su vjerovali da su pripadnici ARBiH, a bili su to agresorski vojnici. Mrnđić im je komotno prišao i oni su ga odmah zarobili. Nakon zarobljavanja, ubijen je i njegovo tijelo je kasnije razmijenjeno.

nakon sastanka komandanta ŠVK-a sa starješinama 1. i 6. korpusa na IKM-u Hrasnički stan, iza ponoći 5. augusta, u kojem je uz prijetnju oružjem bio maltretiran komandant odbrane Igmana Vahid Karavelić.[836]

Za to vrijeme na Sarajevskom aerodromu nastavljeni su razgovori između komandanta ŠVK-a OSRBiH generala Rasima Delića i komandanta GŠ-a VRS-a Ratka Mladića o povlačenju srpskih snaga s Igmana i Bjelašnice, kao uslova za nastavak mirovnih pregovora u Ženevi. Nakon sastanka general Delić je izjavio kako ništa nije potpisano, ali da je postignut dogovor da već 9. augusta ujutro jedinice UNPROFOR-a izađu na Igman i Bjelašnicu i kontrolišu povlačenje srpske vojske s ovih planina.[837] Mladić je izjavio kako će se njegove snage povući s opservatorije na Bjelašnici, ali ne i na liniju od 30. jula.[838]

Devetog augusta Vijeće NATO-a u Briselu jednoglasno je usvojilo plan vazdušnih napada na srpske položaje, za čiji je početak zeleno svjetlo trebao dati generalni sekretar UN-a.[839]

UNPROFOR-ove snage su 9. augusta dobile zadatak da preuzmu pozicije na kojima se nalazi agresor, te da kontrolišu povlačenje njegovih snaga s prostora Malog i Velikog polja i s grebena planine Bjelašnice.[840] UNPROFOR-ove snage su 9. augusta zaista krenule na Igman i Bjelašnicu da preuzmu položaje od agresorskih snaga i nadziru njihovo povlačenje, ali su se same povukle jer su naišle na minska polja.[841]

ŠVK je procjenjivao da će UNPROFOR ipak uspjeti preuzeti neke pozicije od agresorskih snaga na Igmanu i Bjelašnici, ali i da će srpske snage nastojati potpuno ovladati objektima Brezovača i Golo brdo i time onemogućiti snagama ARBiH da neposredno ugroze Blažuj, Žunovnice i Hadžiće. U vezi s tim izdata su odgovarajuća naređenja.[842]

Pozicije VRS-a na Trešnjevom brdu ozbiljno su ugrožavale odbranu preostalih slobodnih dijelova Igmana. Snage 1. korpusa su 9. augusta, uz pomoć jedinice MUP-a, u kojoj je bilo i pripadnika Odreda „Bosna“, pokušale osloboditi Trešnjevo brdo, ali bez uspjeha.[843]

Komanda SRK-a je 9. augusta izdala novo naređenje za borbena dejstva s ciljem da ovlada komunikacijom Malo polje − Brezovača, istovremenim napadima iz pravca Malog polja i s Trešnjevog brda.[844] U utorak, 10. augusta, srpske snage su, i pored svih dogovora i ultimatuma NATO-a, naočigled UNPROFOR-a, izvršile artiljerijsko-pješadijski napad na spomenutom pravcu, ali su branioci Igmana njihov napad odbili.[845]

U srijedu 11. augusta predsjednik Izetbegović je zaprijetio definitivnim prekidom mirovnih pregovora ako se srpske snage ne povuku s Igmana i Bjelašnice. Owen i Stoltenberg su postavili ultimatum Radovanu Karadžiću da do 10 sati 12. augusta povuče svoje snage s Igmana i Bjelašnice kako bi se mogli nastaviti mirovni pregovori.[846] Agresorske snage se ni 12. augusta nisu povukle s Igmana i Bjelašnice, a Radovan Karadžić je u Ženevi zaprijetio da će, ako “uslijede napadi Zapada na njegove vojnike, uslijediti nuklearni rat“.[847] Istina, tog dana došlo je do izvjesnog pomjeranja VRS-ovih jedinica na Igmanu, a UNPROFOR nije mogao procijeniti da li se povlače ili vrše pregrupisavanje.[848]

U petak, 13. augusta, komandant UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu general Francis Briquemont predao je komandantu ŠVK-a OSRBiH Rasimu Deliću tekst sporazuma s agresorskom stranom o povlačenju srpskih trupa s Igmana i mapu s linijama razgraničenja. Delić je potpisao oba dokumenta.[849] Prema sporazumu, VRS-ove jedinice trebale su se povući s Igmana

836 Tri borca jedinice “Zulfikar“ probudili su komandanta Karavelića, uperivši u njega puške na kojima su bile nabijene bajonete. Sproveli su ga u Operativni centar. U sali Operativnog centra bili su Meho Karišik Kemo, Salko Gušić, Zićro Suljević, Mustafa Musić, Nihad Bojadžić, Munib Milišić Barba... Naređeno mu je gdje će sjesti, a dvojici boraca da u njega upere cijevi. Karavelić je maltretiran zato što je na sastanku koji je održan te noći, u prisustvu komandanta Delića i načelnika štaba Halilovića, kazao da je jedinica „Zulfikar“ pobjegla s položaja. Maltretiranje je trajalo dva sata. Tek kada je uspostavljena veza s komandantom Delićem i načelnikom Halilovićem, s kojima su razgovarali Karavelić i Bojadžić, nesporazum je izglađen. **AARBiH**, Komanda „Igman“, *Redovni izvještaj*, Str.pov.broj: CV-020-08/93, 6.8.1993.

837 „Rasim Delić: Odluku donosi Predsjedništvo“, **Oslobođenje**, 9.8.1993.

838 „Četnici odlaze, UNPROFOR nastupa“, **Oslobođenje**, 9.8.1993.

839 „NATO odlučio, Gali na potezu“, **Oslobođenje**, 10.8.1993.

840 „Plavci na ključnim koridorima“, **Oslobođenje**, 10.8.1993.

841 „Nema znakova o povlačenju“, **Oslobođenje**, 11.8.1993.

842 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje za aktivna borbena dejstva*, Broj: 02/984-1, 9.8.1993.

843 Odred policije MUP-a, Sarajevo, I četa, *Izvještaj o borbenim aktivnostima sa terena*, 18.8.1993. (Kopija dokumenta u posjedu Š. Hodžića.)

844 **ICTY**, Komanda SRK – IKM, *Naređenje*, Str.pov.broj: 20/15-813-91, 9.8.1993.

845 **AARBiH**, IKM 1. korpusa - Igman, *Odgovor na zahtjev po pitanju stanja na prostoru Igmana i Bjelašnice*, Str.pov.broj: CV-080-80/93, 10.8.1993.

846 „Posljednji ultimatum Karadžiću“, **Oslobođenje**, 12.8.1993.

847 „Umjesto nastavka pregovora, Karadžić prijeti nuklearnim ratom“, **Oslobođenje**, 13.8.1993.

848 „Povlačenje ili pregrupisavanje“, **Oslobođenje**, 13.8.1993.

849 Radio Bosne i Hercegovine, Dnevnik u 15 h, 14.8.1993.

i Bjelašnice do 16 sati 14. augusta, a za nadgledanje povlačenja bila je odgovorna Komanda UNPROFOR-a.[850] Komandama 1. i 6. korpusa, te IKM-u 1. korpusa Igman istog dana je naređeno da u cilju realizacije postignutog sporazuma obezbijede kontakt i potpunu saradnju s predstavnicima UNPROFOR-a u nadgledanju povlačenja agresora. Sporazumom je bilo određeno da se agresor povlači na liniju: s. Grivci − s. Krupac − Jasen − s. Zoranovići − Hrid (južno od komunikacije) − Proskok (s/z od tt 1273 za 1200m) − Šiljak (tt 1689) − Javorak − Lisičija glava − s. Rakitnica − s. Šabići − kota 1108 i dalje lijevom obalom rijeke Rakitnice do kote 482. Kontrolne tačke UNPROFOR-a trebale su biti postavljene u: 1. s. Krupac, 2. Crni vrh (tt 1433), 3. G. Grkarica (raskrsnica puteva), 4. tt 2026, 5. Bjelašnica (tt 2067), 6. s. Lukavac, 7. s. Rakitnica, 8. s. Lukomir.[851]

Komandant 1. korpusa Vahid Karavelić je 14. augusta izvijestio ŠVK da se u toku 24 sata neprijatelj povukao s dosadašnjih položaja, odnosno da su se sve njegove snage povukle prema dogovoru, osim jednog voda koji je ostao na Trešnjevom brdu. U vezi s ovom jedinicom, general Briquemont je obećao da će se ona istog dana povući s Trešnjevog brda, ali je zahtijevao da ARBiH zamrzne svoje linije i ne vuče neozbiljne i pogrešne korake „koji mogu samo pogoršati situaciju".[852] Karavelić se ipak odlučio da dijelom Odreda „Lasta", te diverzantskim grupama iz sastava 2. Vmtbr i 9. mtbr, 14. augusta popodne krene u oslobađanje Trešnjevog brda, ako se na njoj i dalje bude nalazila srpska jednica. Navedene snage su s Velikog Trešnjevog brda krenule u napad, odnosno „češljanje" Malog Trešnjevog brda. Jureći niz brdo, kroz šipražje i šumu, pucali su žestoko prema nevidljivom neprijatelju. Pročešljali su Trešnjevo brdo, a da nisu vidjeli ni jednog živog ni mrtvog agresorskog vojnika.[853]

Ovo je značilo da su se VRS-ove snage povukle na linije od 30. jula. S obzirom na to da su time ispunjeni postavljeni uslovi, pregovori u Ženevi nastavljeni su 16. augusta 1993. godine. Operacija „LUKAVAC-93" bila je okončana.

850 „Novi rok za povlačenje sa Igmana i Bjelašnice, Danas, do 16 sati", **Oslobođenje**, 14.8.1993.

851 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 02/992-1, 13.8.1993.

852 **AARBiH**, IKM 1. korpusa - Igman, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 141-08/93, 14.8.1993.

853 Sjećanja aktera događaja: Joze Anđića, Čupe Bublina, Izeta Berkovca i Miralema Tinjaka.

Trnovo - Dejčići, juli 1993. Desno Zaim Imamović i Galib Hodžić

Igman, 1993.

Igman, august 1993. Vahid Karavelić sa pripadnicima UNPROFOR-a

Bosanski šehidi

Tunel D-B

Sagledavajući stanje svojih jedinica i vojnu situaciju oko Sarajeva početkom maja 1992. godine, u toku preuzimanja dužnosti komandanta 2. VO JNA, odnosno Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine, general Ratko Mladić izvukao je bitne zaključke koji će ostati trajna karakteristika strategije ove vojske prema Sarajevu do kraja rata. Izložio ih je na srpskoj skupštini u Banjoj Luci, na njenom 16. zasjedanju održanom 12. maja. Da bi stavio "glavu aždaje", kako je nazvao Sarajevo, "pod čekić" srpske artiljerije i tako prisilio njegove stanovnike na predaju, Mladić je oko Sarajeva odlučio "načičkati" dodatnih 300 cijevi artiljerijskog naoružanja svih kalibara, uključujući i najrazornije kojima je raspolagao: rakete „ORKAN" i R-65, poznate kao „LUNA". Srpske poslanike upoznao je i s ostalim metodama kojima je, osim čekićem artiljerije, namjeravao "staviti glavu aždaje u prsten", a čija suština je bila u, cijelim tokom rata dosljedno primjenjivanom, uskraćivanju osnovnih humanitarnih potreba stanovništvu Sarajeva.[854]

Opsada grada ubrzo je donijela oskudicu roba svih vrsta. Snabdijevanje vodom, strujom i energentima u potpunosti je prekinuto, a zatim povremeno obnavljano u ograničenim i nedovoljnim količinama. Obustavljen je gradski saobraćaj i prekinute telefonske komunikacije. Svakodnevni život Sarajlija postao je neprestana borba i iznalaženje mogućnosti da se obezbijede hrana i voda, osvjetljenje, gorivo za grijanje i kuhanje. U toj borbi morali su učestvovati svi bez obzira na spol i životnu dob, u uslovima krajnje ograničenog kretanja i uz stalni rizik stradanja od dejstva oružja i oruđa agresora.

Javnosti manje vidljive, ali i srazmjerno veće, bile su teškoće koje je nametnuta pozicija Sarajeva donosila u sferi organizacije njegove odbrane i vođenja oružane borbe tokom prve godine opsade. Osim snabdijevanja oružjem i municijom, veliki problem u organizaciji odbrane grada predstavljao je nedostatak raznih drugih vrsta ratnog materijala, nedostaci odjeće i obuće, problemi u obezbjeđenju ishrane i transporta boraca, liječenja ranjenika i drugi. U svim subjektima odbrane u gradu tragalo se za rješenjima problema snabdijevanja jedinica. Najozbiljniji napori činjeni su na organizaciji namjenske proizvodnje u industrijskim pogonima i zanatskim radionicama u gradu. U Sarajevu je za takvu proizvodnju postojala respektivna koncentracija naučnog i inženjerskog znanja i zanatske vještine. Nedostajale su sirovine, električna energija i gorivo, pa su rezultati proizvodnje bili ograničeni upravo tim faktorima, a problem njihovog obezbjeđenja postavljao se jednako značajnim kao i nabavka municije.

Nabavka i unos u grad prijeko potrebnih količina municije, protivoklopnih sredstava i deficitarnih sirovina za namjensku proizvodnju pokušavani su na različite načine. U krajnjoj nuždi, ljudi koji su radili na snabdijevanju jedinica ARBiH u Sarajevu bili su prinuđeni koristiti sve postojeće mogućnosti i kanale.

Jedan od najčešće korištenih puteva za unos MTS-a bio je put preko aerodromske piste. Između linija odbrane snaga 1. korpusa ARBiH na Dobrinji i Butmiru bio je samo prostor aerodromske piste, koji su od kraja juna 1992. posjedale i kontrolisale UN-ove snage. Do tada su kontrolu nad aerodromom imale VRS-ove snage, koje su nakon raspoređivanja UN-ovih snaga zadržale kontrolu na suprotnim stranama, na bokovima aerodromskog prostora. Širina dviju poletno-sletnih staza činila je tih nekoliko stotina metara međusobne udaljenosti linija ARBiH, koje je bilo izuzetno teško neopaženo i bezbjedno preći. UN-ove snage ovaj su prostor obezbijedile sa četiri uzdužna niza bodljikave žice između kojih su bili postavljeni senzori pokreta. Tim prostorom neprekidno su patrolirali UN-ovi oklopni transporteri, a noću, kada je prelazak jedino i bio moguć, pistu su osvjetljavali reflektori i svijetleće rakete. Svijetleće rakete ispaljivali su i VRS-ovi vojnici, nakog čega su otvarali ubitačnu mitraljesku vatru u ravni piste. Prilaz ogradi aerodroma bio je također opasan, jer je često zasipan projektilima srpske artiljerije. Tako je svaki pokušaj prelaska piste u jednom ili

854 "Mi ne smijemo kazati, mi ćemo uništiti Sarajevo, ne mi nećemo, mi hoćemo da sačuvamo Sarajevo, nama Sarajevo treba. Mi nećemo kazati da ćemo srušiti dalekovod ili vodu isključiti, ne jer to Ameriku diže na noge, ali gospodo, mi vas molimo sve u redu, e, jednog dana nema vode u cijelom Sarajevu. Šta je, ne znamo, havarija, da mi opravimo, ne mi ćemo opraviti, polako. Pa tako isto sa strujom." **ICTY**, *Magnetofonski snimak sa 16. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske održane 12. maja 1992*, str. 29-32.

drugom pravcu nosio veliki rizik po život onoga koji prelazi i potpunu neizvjesnost za sudbinu tereta koji prenosi, jer su vojnici s UN-ovim oznakama oduzimali sav vojni materijal koji bi pronašli kod lica zatečenih na aerodromskoj pisti. Svakodnevni pokušaji da se pređe pista rezultirali su brojnim žrtvama i ranjavanjima ljudi.[855]

U Komandi 1. korpusa pokušao se iznaći sigurniji i efikasniji način za korištenje aerodromske piste kao komunikacijskog kanala. Krajem 1992. određen je stručni tim za izradu operativnog plana osposobljavanja saobraćajne infrastrukture u zoni odgovornosti 1. korpusa.[856] Uopćen naziv stručnog tima i zadatka radi kojeg je formiran rezultat je mjera zaštite tajnosti projekta. Prvobitna ideja bila je da se iznađe način za eventualno korištenje drenažnog sistema ispod piste, od koje se odustalo nakon što su se prikupile informacije o konstrukciji objekta i podzemnim instalacijama. Stručni tim je nakon toga nastavio s aktivnostima kako bi iznašao mogućnosti da se jedna takva komunikacija izgradi ispod piste.[857]

Nakon dodatnih ispitivanja i sagledavanja stanja u zahvatu samog aerodroma, stručni tim je sačinio izvještaj s prijedlogom mjera, na osnovu kojeg je početkom januara 1993. sačinjeno naređenje da se pristupi izradi glavnog projekta komunikacije D-B i organizacije radova s dinamikom izvođenja i potrebama radne snage, alata i materijala. [858]

Nakon toga, projekt je ušao u fazu realizacije. Komandant 1. korpusa je 12. januara 1993. naredio komandantima 5. bbr na Dobrinji i 4. mtbr u Hrasnici da: pruže stručnu, materijalnu i pomoć u ljudstvu u realizaciji projekta na kome rade Fadil Šero i Nedžad Branković; obezbijede smještaj i ishranu njih i njihovih ljudi za sve vrijeme boravka u njihovim zonama odgovornosti; na osnovu procjene potreba fizički obezbijede lokacije izvođenja radova. U cilju zaštite tajnosti zadatka u preambuli naređenja navodi se da se radi o realizaciji projekta o kojem će biti naknadno upoznati.[859] U istom cilju informacije o zadatku zadržane su u uskom krugu ljudi koji su započeli projekt u Komandi 1. korpusa.[860]

Prva grupa radnika, koja je brojala samo šest ljudi, stručnom timu je data na raspolaganje 29. januara 1993. godine. U prvih mjesec i po dana rada, mada je broj ljudi unekoliko povećan, angažovano ljudstvo i sredstva nisu omogućili znatniju realizaciju radova. Prokopana je pristupna tranšeja dužine 85 metara, koja je trebala služiti za bezbjedan dotur materijala i prilaz ljudi ulaznom portalu tunela te tunel u dužini od sedam metara. Navedeni radovi izvedeni su na dobrinjskoj strani. Na butmirskoj strani radovi još nisu bili otpočeli. Kada je zbog slabog kvaliteta ugrađenog materijala došlo do vidnih oštećenja koja su prijetila urušavanjem u početnih sedam metara tunela, bilo je jasno da se na isti način neće moći dalje raditi i da je neophodna šira podrška, reorganizacija i kvalitetniji pristup čitavom projektu.[861]

U drugoj polovini januara 1993. godine neuspjehom je okončana operacija deblokade Sarajeva započeta u decembru 1992. pod nazivom „KOVERTA“. Pretpostavke za prikupljanje snaga i planiranje novog pokušaja deblokade vojnim putem nisu bile dobre, pogotovu zato što su odnosi sa HVO-em u Hercegovini i srednjoj Bosni, kao negativna posljedica razvoja mirovnih pregovora na osnovi Vance-Owenovog plana, bili do krajnosti pogoršani i svakim novim danom iz faze incidenata prerastali u otvoreni oružani sukob. Tokom februara i marta bila je u toku odlučna ofanziva srpskih snaga na području srednjeg Podrinja, koja je, kao i uvijek, legendirana snažnim napadima na području Sarajeva. Ovi napadi su u drugoj polovini februara i početkom marta 1993. doveli do ozbiljnih problema u organizaciji odbrane Stupa, koji su u posljednji čas otklonjeni unošenjem u grad efikasnih protivoklopnih sredstava preko aerodromske piste. O svim navedenim događajima detaljno smo izlagali na prethodnim stranicama. Iz izložene slike stanja jasno je da se pitanje fizičkog povezivanja Sarajeva sa slobodnim teritorijama pod kontrolom ARBiH u takvoj situaciji nametalo u svjetlu svog suštinskog značaja. To će projektu izgradnje tunela obezbijediti neophodnu podršku svih nivoa rukovođenja i komandovanja

855 Mesud Šadinlija, „Izgradnja i značaj sarajevskog ratnog tunela“, **Korak** (Sarajevo), broj 30, godina XI, januar-mart 2013, str. 23-37.

856 **AARBiH**, GŠA 53, VJ 5021, *Izrada operativnog plana*, Broj: 1046-10, 22.12.1992. U sastav ovog tima imenovani su inženjeri Nedžad Branković i Fadil Šero.

857 Šadinlija, „Izgradnja i značaj sarajevskog ratnog tunela“, str. 29.

858 **AARBiH**, GŠA 53, Komanda 1. korpusa, *Izrada projekta komunikacije „D“-„B“ i organizacija izvođenja radova, naređenje*. U ovom aktu budući objekat prvi put se spominje pod imenom koje će zadržati i po kojem će postati poznat kao komunikacija „D-B“, odnosno komunikacija Dobrinja-Butmir.

859 **AARBiH**, GŠA 53, Komanda 1. korpusa, *Realizacija projekta, naređenje*, Broj: 07/21-16/93, 12.1.1993.

860 Asim Džambasović, „Ideja o izgradnji tunela i naređenja o njenoj realizaciji“, **Korak** (Sarajevo), broj 16, septembar-oktobar 2009, str. 85-88.

861 Šadinlija, „Izgradnja i značaj sarajevskog ratnog tunela“, str. 31.

u sistemu odbrane Republike Bosne i Hercegovine i pokrenuti realizaciju projekta maksimalno mogućom brzinom u konkretnim uslovima.

Na dobrinjskoj strani u periodu od 15. do 18. marta 1993. formirana je kvalifikovana ekipa za rad u tunelu od boraca iz sastava 1. mtbr, 2. mtbr, 1. bbr, 10. bbr, 101. mtbr i 102. mtbr. Dodatnu popunu ovih radnih brigada na poslovima iskopa, utovara i transporta materijala s 44 čovjeka izvršila je 5. mtbr. Ovaj sastav organizovan je za rad u četverobrigadnom sistemu. Dobrinjska brigada i dalje je obezbjeđivala smještaj i ishranu ljudstva, kao i fizičko obezbjeđenje radilišta. Od 18. marta vršene su sve neophodne organizacijske pripreme, prijem materijala i alata za izgradnju, tako da su radovi u tunelu u novoj organizaciji započeli 26. marta.[862]

Usaglašavanje zadataka i podrške, organizacijske i materijalne pripreme na butmirskoj strani trajale su do 23. aprila, kada je započelo kopanje pristupne tranšeje. Ova pokrivena tranšeja u dužini od 87,5 metara do ulaznog portala tunela na butmirskoj strani dovršena je 7. maja. Organizacija pripremljena za kopanje samog tunela bila je, kao i na dobrinjskoj strani, zasnovana na četverobrigadnom sistemu. Angažovano ljudstvo na radovima dala je 4. mtbr i civilna zaštita općine Ilidža. Ljudstvo je bilo raspoređeno u četiri brigade na čelu s vođama smjena, a u svakoj smjeni bila su angažovana po dvojica penzionisanih miljevinskih rudara koje je, kao izbjeglice smještene na području općine Ilidža, angažovala civilna zaštita. Radovi u samom tunelu na butmirskoj strani počeli su 15. maja 1993.[863]

Velikim zalaganjem rukovodilaca, stručnih lica i posebno neumornim radom angažovanih ljudi, Tunel D-B je probijen 30. jula 1993. u 20.50 spajanjem trase iz dva pravca. Svojoj svrsi objekat je služio sve do kraja rata. Vremenom je tunel opremljen pumpama za vodu, rasvjetom, kolosijekom s kolicima za prevoz robe. Kroz njega je bio položen visokonaponski kabl za snabdijevanje električnom energijom i cjevovod za transport tečnih tereta. [864]

Ukupna izvedena dužina objekta D-B iznosila je 785,5 metara, od čega se na pojedine dionice odnosilo:

- zatvorena tranšeja sa strane Dobrinje 110 metara
- tunelski dio sa strane Dobrinje 329,3 metra
- tunelski dio sa strane Butmira 223,7 metara
- zatvorena tranšeja sa strane Butmira 122,5 metara

Sa strane Dobrinje radovi su trajali 127 dana, od čega su bila 104 aktivna radna dana, a ostalih 23 se nije radilo zbog nestanka energije ili zbog granatiranja. Prema ovome, prosječno dnevno napredovanje ostvareno u tunelu iznosilo je 3,17 metara dnevno. S butmirske strane radovi su trajali 77 dana, od čega je ostvaren 71 aktivan radni dan, a 6 dana su izgubljeni iz istih razloga kao i na dobrinjskoj strani. Prosječno dnevno napredovanje u tunelu s butmirske strane iznosilo je 3,15 metara. Ukupni prosjek brzine napredovanja na cijelom objektu, po ovom proračunu, iznosio je 6,32 metra na dan. Sav ugrađeni materijal transportovan je ručno od skladišta do mjesta ugradnje, na prosječnoj udaljenosti od 500 metara. Materijal iz iskopa transportovan je ručnim kolicima na prosječnu transportnu udaljenost od 200 metara. Ukupna količina ovako transportovanih materijala iznosila je približno 3.500 tona. Za cjelokupan posao od početka izgradnje do proboja tunela utrošeno je oko 56.000 sati efektivnog rada svih učesnika na izgradnji.[865]

U prvim satima prohodnosti Tunela D-B, u noći njegovog proboja 30. jula 1993. godine prema Igmanu su prošle prve jedinice ARBiH upućene kao pojačanje na ovaj prostor čija je odbrana, kao što je prethodno izloženo, visila o koncu. Ove snage su, između ostalih faktora, doprinijele odbrani preostalih slobodnih prostora na Igmanu i zaštiti jedine putne komunikacije kojom je Sarajevo bilo povezano s ostatkom slobodne teritorije. U toku narednog dana u grad je kroz tunel uneseno pet tona ratnog materijala prijeko potrebnog braniocima.[866]

Komanda 1. korpusa od ljeta 1993. stekla je mogućnost da značajne dijelove svojih snaga, do tada blokiranih unutar prstena opsade Sarajeva, izvede van grada i upotrijebi na ugroženim dijelovima svoje zone odgovornosti i van nje. Efekti novostečene prednosti koju je davala komunikacija D-B u punoj mjeri će se pokazati od proljeća 1994. godine, nakon Vašingtonskog sporazuma, kada je normalizovano snabdijevanje

862 Ibid., str. 32-33. Većina kvalifikovanih radnika, boraca iz sastava navedenih jedinica, predratni su radnici sarajevskog ŽGP-a s bogatim iskustvom u izgradnji tunelskih objekata.

863 Adem Crnovršanin, „Projektovanje i izgradnja „DB“ – sarajevskog ratnog tunela“, u: ***Značaj tunela D-B za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine: zbornik radova sa okruglog stola održanog 24. juna 2009. godine u Sarajevu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2009, str. 27-34.

864 Šadinlija, „Izgradnja i značaj sarajevskog ratnog tunela“, str. 34.

865 Ibid., str. 34-35.

866 Nedžad Ajnadžić, ***Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 196.

Armije RBiH. Imajući mogućnost da dovoljnim snabdijevanjem jedinica kroz komunikaciju D-B sam grad brani manjim snagama nego ranije i da istovremeno prema agresoru djeluje s povoljnih pozicija stečenih na spoljnjem prstenu opsade, 1. korpus je bio u stanju da srpskim snagama ne dozvoli da više ikada ugroze Sarajevo na način na koji su to činile tokom prve godine rata.

Drugi važan aspekt korištenja tunela bilo je poboljšano snabdijevanje grada električnom energijom i energentima, čije su efekte vremenom, osim boraca na linijama, počeli osjećati i građani Sarajeva. Također, kroz tunel su nakon otvaranja komunikacija s Hrvatskom u grad počele stizati i komercijalne robe.

Političko i vojno rukovodstvo Bosne i Hercegovine je korištenjem Tunela D-B moglo ostvarivati nesmetanu komunikaciju sa slobodnim teritorijama. To je oživjelo rad državnih organa i uvezalo sve slobodne dijelove države u zajedničkom ratnom naporu. Istovremeno, izbijena je iz ruku agresora značajna poluga ucjene rukovodstva države prekidom svih humanitarnih isporuka gradu, kojom se agresor tokom prve godine opsade obilato služio.[867]

Psihološki efekt funkcionisanja tunela proizlazio je iz svijesti građana Sarajeva da u slučaju potrebe postoji sigurna komunikacija sa spoljnim svijetom.

VRS je cijelo vrijeme nastojala omesti i spriječiti izgradnju tunela, a nakon što je ipak izgrađen, nastojala je otežati njegovo funkcionisanje. Osim artiljerijskih dejstava po Dobrinji i Butmiru, u toku izgradnje posebno velik pritisak komanda VRS-a vršila je na UN-ove snage u Bosni i Hercegovini, u čijem mandatu je bila kontrola aerodroma, da spriječe gradnju tunela, prijeteći da neće moći garantovati bezbjednost UN-a na aerodromu ako se ne zaustavi gradnja tunela ispod piste. UN-ovi oficiri pokušavali su istu vrstu pritiska primijeniti na političko i vojno rukovodstvo Bosne i Hercegovine.[868] Osim ovog pokušaja, VRS je pokušavala kopanjem vlastitog tunela presjeći trasu komunikacije D-B i onemogućiti njeno korištenje.[869]

Efekti i značaj izgradnje Tunela D-B daju se sagledati i nekim brojčanim pokazateljima.

U periodu od 1. augusta 1993. do 31. decembra 1995. kroz tunel su evidentirana (upisana imenom i prezimenom u evidencije prolaska) 400.812 lica, a smatra se prema procjeni dinamike prolaska da je u istom periodu kroz tunel prošlo i oko 720.000 lica koja nisu evidentirana. Komunikacijom D-B registrovan je ulazak u Sarajevo 3.054.837 kg hrane. Procjena neevidentiranih količina je oko 2.500.000 kg. Unos hrane vršen je i u ličnom prtljagu prilikom individualnih prolazaka, pa se procjenjuje da je na ovaj način kroz tunel u Sarajevo uneseno još oko 13.500.000 kg hrane. Prema evidencijama u grad je uneseno 8.852.068 kg komercijalnih roba. Ostalih materijalnih sredstava potrebnih gradu uneseno je u količini od 4.516.459 kg. Za potrebne vojske u grad je uneseno 36.705 kg sanitetskog materijala, 549.326 kg vojne opreme te 3.930.428 kg raznih materijalno-tehničkih sredstava. Cjevovodom kroz Tunel D-B u grad je dopremljeno 4.500.000 litara raznih pogonskih goriva. Električnim vodom kroz tunel u grad je isporučeno 80.000.000 kWh električne energije. [870]

867 Ismet Hadžić Mutevelija, "Značaj Tunela D-B za funkcionisanje države", u ***Značaj tunela D-B za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine: zbornik radova sa okruglog stola održanog 24. juna 2009. godine u Sarajevu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2009, str. 39-52.

868 Edina Kamenica, „Rupa koja je spasila grad", **Oslobođenje**, 30.12.1995-2.1.1996, str. 7; Rasim Delić, „Jedno od čuda bosanskog otpora", u: ***Značaj tunela D-B za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine: zbornik radova sa okruglog stola održanog 24. juna 2009. godine u Sarajevu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2009, str. 53-57.

869 **ICTY,** *Bilježnica Ratka Mladića za period od 28.10.1993. do 15.01.1994*, str. 145.

870 Svi brojčani pokazatelji navedeni prema: Ajnadžić, ***Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva***, str. 197-198.

Skica trase Tunela D-B

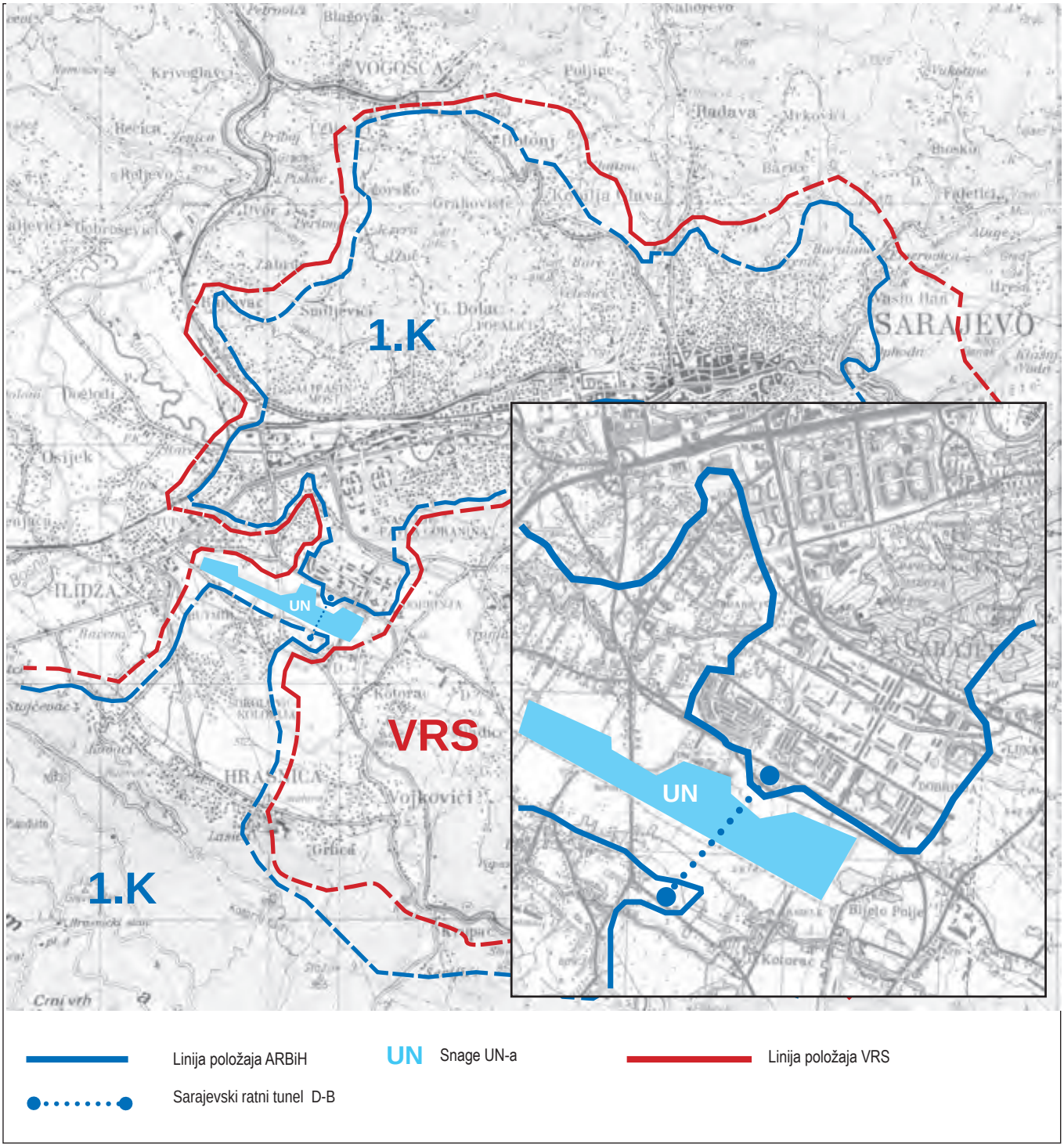

Na Tunelu. Lijevo: predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović i Enver Kazaz u objektu Tunela;
u sredini: Neziran Đogo; desno: graditelji Tunela D-B

Ulazi u Tunel D-B. Lijevo Dobrinja, desno Butmir

Pristupna tranšeja Tunelu D-B, u prvom planu član
Predsjedništva RBiH Stjepan Kljujić

Kroz Tunel među borce: umjetnička četa na Igmanu,
septembar 1993.

Operacija "NERETVA-93"

Nakon što je okončana VRS-ova julska ofanziva, što je, kao što smo vidjeli, imalo duboke veze s ulaskom mirovnih pregovora na osnovi Owen-Stoltenbergovog plana u fazu izvjesnosti dogovora, na bosanskohercegovačkom ratištu je polovinom augusta 1993. nastupilo relativno zatišje. U Zenici je 21. i 22. augusta održano savjetovanje starješina ŠVK OSRBiH i komandanata korpusa (osim 5. korpusa) i drugih najodgovornijih starješina ARBiH. Jedan od zaključaka sastanka bio je da se poduzmu mjere na jačanju 4. korpusa.[871] Na savjetovanju je načelnik ŠVK-a Sefer Halilović "insistirao na izvođenju operacije u dolini Neretve radi pomoći 4. korpusu", što je komandant Delić odobrio.[872] U vezi s tim izdato je naređenje da se formira stručni tim - inspekcija radi koordinacije poslova i zadataka u zonama odgovornosti 4. i 6. korpusa.[873] Ovim naređenjem Delić je ovlastio načelnika ŠVK-a da na licu mjesta rješava probleme svojim naredbama, "a u slučaju radikalnijih prijedloga i rješenja" da ga obavezno konsultuje.

Pripreme za operaciju "NERETVA-93" počele su 29. augusta, kada je dio inspekcijskog tima stigao u Jablanicu, gdje je dolaskom Sefera Halilovića 1. septembra tim kompletiran.[874] U cilju koordinacije i izvođenja borbenih dejstava na ovom prostoru i pružanja pomoći braniocima Mostara, članovi stručnog tima - inspekcije su, kako su pisali u svom izvještaju od 20. septembra, "uspostavili IKM u Jablanici, gdje je isplanirala i materijalno obezbjeđivala izvođenje operacije na širokom frontu od G. Vakufa do Mostara, u dolinama r. Neretve i Vrbasa".[875]

Načelnik ŠVK-a odlučio je u operaciju "NERETVA-93" uključiti i neke jedinice iz Sarajeva. U vezi s tim on je iz Jablanice 2. septembra uputio naređenje Komandi 1. korpusa da iz svog sastava u Hercegovinu uputi brigadu "Delta", dijelove 9. mtbr i 10. bbr i "Solakovićevu jedinicu" (2. smtb, nap. red.) - "sve u jačini 300 boraca, sa kompletnom opremom i naoružanjem".[876] Na osnovu ovog naređenja, komandant 1. korpusa je 4. septembra naredio komandantu 9. mtbr da izvrši izbor i formira četu od 50 boraca, koja je trebala izaći iz Sarajeva i na Igmanu se spojiti s četom brojnosti 130 boraca iz sastava 10. bbr, da zajedno izvrše pokret u Jablanicu i tamo, po naređenju načelnika ŠVK-a, u narednih sedam dana izvršavaju borbena dejstva u sadejstvu s jedinicama na tom terenu.[877]

Članovi stručnog tima ubrzano su radili na pripremama za operaciju, jer su iz Komande 4. korpusa stigli zahtjevi za hitno pojačanje, jer "HVO priprema opšti napad na Mostar… u roku 5 - 7 dana".[878] U Jablanici je 4. septembra komandant ŠVK-a Rasim Delić potpisom odobrio odluku na karti za operaciju pod nazivom "NERETVA-93", koju su uradili Sefer Halilović, Rifat Bilajac, Zićro Suljević i Vehbija Karić, a potpisao Sefer Halilović.[879]

Zbog jake kiše, pokret dijelova jedinica 1. korpusa za Jablanicu je najprije odložen za 24 sata, a odmah potom je došlo do "potpunog odgađanja". Komandant 1. korpusa je o tome 5. septembra obavijestio načelnika ŠVK-a koji se nalazio u Jablanici.[880] Sefer Halilović je zbog te neočekivane situacije, a na sugestiju

871 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Zaključci i zadaci sa savjetovanja straješina Glavnog štaba i komandanata korpusa, održanog u Zenici 21. i 22. augusta 1993. godine*, Str.pov.broj: 1/297-230, 29.8.1993.

872 Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 186.

873 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 02/147-1, 30.8.1993. Za vođu tima, logično, određen je načelnik ŠVK-a Sefer Halilović, a za članove tima imenovani su Zićro Suljević, Rifat Bilajac, Vehbija Karić, Džemal Najetović, Edin Hasanpašić i Namik Džanković.

874 Šefko Hodžić, „Operacija *Neretva 93*", ***Otpečaćeni koverat***, DES, Sarajevo, 2000, str. 150.

875 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, Str.pov.broj: 167-001-311, 20.9.1993.

876 **AARBiH** (ŠVK OSRBiH,) 44/6. korpus, *Naređenje*, Str.pov. broj: 01/563-1-2/93, Jablanica, 2.9.1993. "Ako smatrate da je ovim izdvajanjem odbrana Sarajeva ugrožena - snosiću punu ličnu odgovornost", pisao je Halilović u ovom naređenju, koje je dostavio na znanje i komandantu Rasimu Deliću i komandantu 6. korpusa Salki Gušiću.

877 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7 – 398, 4.9.1993.

878 **AARBiH**, Komanda 4. korpusa, Str.pov.broj: 738-06, 3.9.1993.

879 **ICTY**, *Presuda Pretresnog vijeća Seferu Haliloviću u predmetu broj IT-01-48-Tp 309/10374 m, ter D 309 1/10374*, 22.6.2006.

880 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Odgovor*, Str.pov.broj: 05/10-51, 5.9.1993.

komandanta ŠVK-a,[881] 5. septembra nakratko otputovao u Sarajevo da riješi problem u vezi s izlaskom sarajevskih jedinica čiji je dolazak u Jablanicu tražio.[882] Tako je ovaj problem i riješen.

Komandant 1. korpusa je nakon toga, na osnovu naređenja načelnika ŠVK-a, 6. septembra izdao naređenje i komandantu 2. smtb da u toku dana u Jablanicu uputi jednu četu jačine 120 boraca, sa zadatkom da "u sadejstvu sa jedinicama 4. i 6. korpusa na tom prostoru izvodi ofanzivna dejstva u cilju oslobađanja komunikacije Jablanica − Mostar". U naređenju je, također, pisalo da borbenim dejstvima na tom prostoru rukovodi grupa ŠVK-a na čelu s načelnikom ŠVK-a OSRBiH u Jablanici.[883]

Jedinice iz Sarajeva, odnosno čete iz sastava 9. mtbr i 10. bbr, te 2. smtb, stigle su u Grabovicu 8. septembra 1993. godine, gdje su i smješteni.

U cilju izvođenja operacije "NERETVA-93", komandant 4. korpusa je 7. septembra izdao naredbu da se formira OG "Sjever 2", za čijeg je komandanta postavio Zulfikara Ališpagu Zuku. Prema ovom naređenju, OG "Sjever 2" je trebala zadatke primati od IKM-a ŠVK u Jablanici.[884]

Šef inspekcijskog tima i načelnik ŠVK-a OSRBiH Sefer Halilović izdao je Direktivu za odbrambeno-napadna dejstva "NERETVA-93", prema kojoj su glavne snage, jedinice iz sastava 6. korpusa i OG "Zapad" 3. korpusa, trebale iz više pravaca napasti i zauzeti Prozor i nastaviti dejstva. Pomoćne snage u operaciji sačinjavale su jedinice "Zulfikar", Drežnički bataljon, dijelovi 44. bbr, te čete iz jedinica 1. korpusa: 9. mtbr, 10. bbr i 2. smtb. Njihov zadatak bio je da napadaju na pravcu s. Donja Grabovica − s. Vrdi − s. Goranci − Mostar, s ciljem da, u sadejstvu sa susjedima, razbiju neprijatelja i primoraju ga na "povlačenje što dublje u zapadnu Hercegovinu".[885]

Komandant OG "Sjever 2" Zulfikar Ališpago, koji je dobio zadatak da komanduje jedinicama koje su napadale prema Mostaru, 11. septembra izdao je Zapovijest za napad pod nazivom "Odbrana narodnih prava 'Vrdi 93'". Prema ovoj zapovijesti, napad prema Vrdima, odnosno deblokada Mostara, trebala se odvijati u dva pravca. Na pravcu koji je polazio od Piščeta do Drežnice, Šiljeve strane i Rotina, trebali su napadati i borci iz 9. mtbr i 2. smtb iz Sarajeva. Borci 10. bbr raspoređeni su na pravcu od kote Kutac prema Golubiću, Medvedu i Vilinom polju.[886]

Ujutro 13. septembra u borbu su krenule jedinice 6. korpusa, koje su imale zadatak da napadaju prema Crnom vrhu i Makljenu, i jedinice OG "Zapad", koje su napadale prema Vilića guvnu. Jedinice 6. korpusa uspjele su probiti HVO-ove linije odbrane na Crnom vrhu i zaposjesti važnu kotu Gvozd. Međutim, u popodnevnim satima, borci ARBiH povukli su se na početne položaje. Više uspjeha imale su jedinice OG "Zapad" koje su u narednih nekoliko dana ovladale rejonom Maljevine, Arežinih i Prskalovih staja, oslobodili Ostrožac, Barakovac, Ticu i Karaulicu i praktično došle nadomak Vilića guvna. Zatim su se povukle s Barakovca, Tice i Karaulice, a ostale zemljišne objekte zadržale do kraja rata.[887]

Borbe za deblokadu Mostara iz pravca Drežnice počele su 14. septembra napadom jedinica ARBiH na širi rejon Vrda, odnosno na sve položaje "na potezu od Golubića do Tunela". Prvog dana borbi jedinice ARBiH su zauzele "sve bunkere ispod Vrataca i Repetitora" te ovladali kotom Golubić.[888] U borbama vođenim 14. septembra deblokirana je Drežnica koju su pripadnici HVO-a više mjeseci držali u blokadi.

Nakon početnih uspjeha jedinica ARBiH na mostarskom pravcu, komandant 4. korpusa je 15. septembra izdao naređenje o zadacima jedinica korpusa na području Mostara u operaciji "NERETVA-93". Signal za početak napada bio je "ZAPAD".[889]

Naredna četiri dana jedinice ARBiH su također napadale položaje HVO-a na pravcu Vrda, ali značajnih uspjeha nije bilo. Snage Armije ARBiH, među kojima su bili i dijelovi jedinica iz Sarajeva, ujutro 19. septembra napali su položaje HVO-a na Medvedu i oko 10 sati zauzeli ovaj važan objekat. Ubrzo zatim su zauzeli Jedrinje i kotu 303. U ovom sektoru borbe su vođene cijeli dan.[890] Nakon ovog uspjeha jedinica

881 **ICTY**, *Presuda Pretresnog vijeća Seferu Haliloviću*.

882 Hodžić, "Operacija *Neretva 93*", str. 165.

883 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7-402, 6.9.1993.

884 **AARBiH**, Komanda 4. korpusa, *Uvezivanje snaga 4. Korpusa Armije R BiH, naređenje*, Str.pov.broj: 837-06, 7.9.1993.

885 *Direktiva za odbrambeno – napadna dejstva, "NERETVA-93"*, u: Fikret Muslimović, ***Lažovi i ubice***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2013, str. 137 i dalje.

886 **AARBiH**, SOPN „Zulfikar", *Zapovijest za napad Odbrana narodnih prava "VRDI 93"*, Jablanica, 11.9.1993.

887 Hodžić, "Operacija *Neretva 93*", str. 191 i 206.

888 GS HVO HR H-B - IZM Čitluk, *Izvješće o događajima u rejonu Vrdi-Mostar od 16. rujna do sada*, Ur.broj: 02-2/1-2590/93, 21.9.1993. **http://www.slobodanpraljak.com.**

889 **AARBiH**, Komanda 4. korpusa, *Borbeno naređenje op. 2-9/93*, Str.pov.broj: 958-06, 15.9.1993.

890 GS HVO HR H-B - IZM Čitluk, *Izvješće o događajima u rejonu Vrdi-Mostar od 16. rujna do sada*, Ur.broj: 02-2/1-2590/93,

Transport boraca za Hercegovinu helikopterom. Tarčin, septembar 1993.

Sefer Halilović i grupa učesnika operacije “NERETVA-93”

na bojištu prema Vrdima, komandant 4. korpusa izdao je kratko naređenje: "Postupite po signalu 'ZAPAD'. Početak 20. 09. 1993. g. u 04,00."[891]

Međutim, članovi inspekcijskog tima ŠVK-a su 19. septembra, kada su vođene najuspješnije borbe na bojištu prema Mostaru, napustili Hercegovinu i krenuli za Sarajevo.[892] Odmah nakon njih hercegovačko bojište napustili su i dijelovi jedinica 1. korpusa koji su učestvovali u operaciji "NERETVA-93".[893] Ne znajući šta se događa na sjevernom dijelu bojišta, u rejonu Vrda, mostarski borci su 20. septembra krenuli u silovit napad i oslobodili selo Raštane, Hidroelektranu Mostar stavili pod svoju kontrolu, kao i Avijatičarski most, zauzeli više stambenih objekata u mostarskom naselju Rodoč te zaposjeli dio Huma.[894] Tog dana vođene su borbe i u rejonu Vrdi, gdje su se oslabljene snage ARBiH pod jakim pritiskom HVO-a izgubile položaje na Medvedu, a našle su se i u poluokruženju u rejonima M. Vlajinje i Pjeskulje.[895]

Napadi ARBiH u rejonu Vrda potpuno su prestali 21. septembra i samo su borci s Golubića povremeno provocirali HVO-ove bojovnike iz pješadijskog naoružanja.[896] U Komandi 4. korpusa tek su 23. septembra saznali da su jedinice koje su napadale od Drežnice prema Vrdima prekinule borbena dejstva i da se "najveći dio tih jedinica vratio u Sarajevo".[897]

Tako je okončan prvi dio operacije "NERETVA-93" i učešće dijelova nekih jedinica 1. korpusa u njemu, koje je više nego po primjerima hrabrosti i rezultatima borbenih dejstava ostalo obilježeno i po neslavnom učešću pojedinaca u ratnim zločinima.[898]

Nakon povratka Inspekcijskog tima i sarajevskih jedinica iz Hercegovine u Sarajevo, odmah su vršene pripreme za nastavak operacije "NERETVA-93" i ponovno učešće sarajevskih jedinice u toj operaciji. Ipak, krajem septembra iz Sarajeva je u Hercegovinu otišlo samo 150 boraca 1. bbr. Od članova Inspekcijskog tima u Jablanicu je 27. septembra otputovao jedino načelnik ŠVK-a Sefer Halilović.[899]

Operacija je nastavljena 1. oktobra, ali samo na pravcu prema Mostaru. Tog jutra borci ARBiH napali su HVO-ove položaje na zapadu - od Klanca do Pločnog i oslobodili Migavac, Karauševicu, Stog, Dobrinjaču, Čelinsku glavu i Grgin stog. Međutim, snage HVO-a su u toku dana vratile izgubljene položaje.[900]

U napad prema Vrdima 2. oktobra ponovo su krenule jedinice OG "Sjever 2", među kojima je bila i ojačana četa od 150 boraca iz sastava 1. bbr iz Sarajeva. Borci 1. bbr upućeni su u Bijelo Polje da u prvom ešalonu desantnim čamcima pređu preko Neretve i s te strane učestvuju u napadu na Vrde. Međutim, zbog jake kiše većih borbi nije bilo. Uz to, borci 1. bbr bez borbe su se povukli u Jablanicu i nisu uopće učestvovali u novom pokušaju deblokade Mostara. [901]

Borbe za deblokadu Mostara nastavljene su 4. oktobra ujutro, da bi istog dana uvečer, preko radioamatera, načelnik ŠVK-a Halilović uspostavio vezu sa ministrom za vanjske poslove RBiH Harisom Silajdžićem i komandantom Rasimom Delićem. Silajdžić je zatražio da smanji ili po mogućnosti prekine dejstva u Hercegovini, jer se ukazala šansa "da s Hrvatima sklopimo primirje", a Delić mu je naredio da "odmah prekine dejstava i vrati se u Sarajevo", što je Halilović narednog dana i učinio.[902]

Tako je operacija "NERETVA-93" 5. oktobra 1993. definitivno obustavljena.

21.9.1993. **http://www.slobodanpraljak.com.**

891 **AARBiH**, Komanda 4. korpusa, Str.pov.broj: 10005-06, 19.9.1993.

892 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, Str.pov.broj: 167-001-311, 20.9.1993.

893 **ICTY**, *Presuda Pretresnog vijeća Seferu Haliloviću*; **AARBiH**, 2. smtb, *Izvještaj sa terena u periodu od 06. 09.- 21. 09. 1993*, Str.pov.broj: 01-1065/93, 23.9.1993.

894 **AARBiH**, Komanda 4. korpusa, *Dnevni izvještaj*, Str.pov.broj: 1025-06, 20.9.1993.

895 GS HVO HR H-B - IZM Čitluk, *Obavještenje o stanju na bojišnicama u protekla 24 sata*, Ur.broj: 02-2/1-02-2564/93, 20.9.1993. **http://www.slobodanpraljak.com.**

896 GS HVO HR H-B - IZM Čitluk, *Obavještenje o stanju na bojišnicama u protekla 24 sata*, Ur.broj: 01-2/1-02-2601/93, 22.9.1993. **http://www.slobodanpraljak.com.**

897 **AARBiH**, Komanda 4. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: CV-128-09/93, 23.9.1993. godine.

898 U toku operacije "NERETVA-93", nažalost, dogodila su se dva masakra - u Grabovici i u Uzdolu. Zločin u Grabovici počinili su pojedini pripadnici 9. mtbr iz Sarajeva, 8. i 9. septembra 1993. godine, kada su ubili 33 civila hrvatske nacionalnosti, uglavnom starijih osoba. Među žrtvama je bila i jedna četverogodišnja djevojčica. **ICTY**, *Popis poginulih iz MZ Drežnica (Grabovica i Ćopi) 08/09. 09. 1993.* Za ovaj zločin je, između ostalog, pred Pretresnim i Žalbenim vijećem ICTY-a odgovarao načelnik ŠVK Sefer Halilović i bio oslobođen po svim tačkama optužbe. Za počinjene zločine nad civilima u Grabovici Županijski sud u Mostaru osudio je trojicu, a Kantonalni sud u Sarajevu dvojicu pripadnika 9. mtbr.

899 Hodžić, "Operacija *Neretva 93*", str. 214 i 216.

900 Peta brigada „Posušje", *Borbeno izvješće sa sektora Doljani i Drežnica na dan 01.10.1993. god.*, Ur.broj: 01-1163/93. **http:// www.slobodanpraljak.com.**

901 Hodžić, "Operacija *Neretva 93*", str. 229.

902 Ibid., str. 235.

Akcije 1. korpusa protiv antidržavnih i kriminalnih elemenata

1. „TREBEVIĆ“

Nastajanjem novih odbrambenih struktura tokom 1992. i 1993. godine, u uslovima oružane borbe za odbranu grada Sarajeva i Bosne i Hercegovine, pojavljivali su se i pojedinci i grupe koji su na različite načine izlazili iz jedinstvenog, i jedinog zakonitog, državnog odbrambenog sistema i lanca komandovanja. Prvi oblici takvog nedovoljno vojničkog ponašanja pojedinih komandanata pojavljivali su se na gotovo svim nivoima tokom cijele 1992. godine. Međutim, sva ta ponašanja, u najvećem dijelu, svodila su se u granice koje je bilo moguće tolerisati, shodno stanju u kakvom se nalazio grad i stanovništvo Sarajeva.

Početkom 1993. godine ponašanja pojedinih komandanata počela su previše izlaziti iz okvira zakonitosti i mogućih granica tolerancije. Komanda 1. korpusa upozorila je na najizrazitije takve pojave i pojedince u gradu i predložila ŠVK-u OSRBiH da se razriješe formacijske dužnosti komandant 10. bbr Mušan Topalović Caco, zamjenik komandanta 9. mtbr Ramiz Delalić Ćelo i komandant IDbr Boris Krstanović Čile.[903]

Početkom juna načelnik ŠVK-a po naređenju Vrhovne komande OSRBiH formirao je komisiju od oficira ŠVK-a, Komande 1. korpusa i MUP-a, na čelu s Rifatom Bilajcem, za utvrđivanje odgovornosti u vezi s evidentiranim prisilnim odvođenjem građana Sarajeva na izvođenje inžinjerijskih radova.[904]

U dokumentu načelnika ŠVK-a upućenom Predsjedništvu RBiH stoji: „10. bbr je dana 28.5.1993. samoinicijativno otpočela borbena dejstva bez saglasnosti komande 1. korpusa. Od 25.5.1993. u komandu korpusa nije došao ni jedan izvještaj iz ove brigade. Komanda korpusa je u više navrata, pismeno, ličnim kontaktima i preko sredstava veze pokušavala ostvariti uticaj na rukovođenje i komandovanje ovom brigadom, ali bez uspjeha, o čemu je upoznat ŠVK OSRBiH i Predsjedništvo.“[905]

Jedan pripadnik 10. bbr početkom juna izjavio je da je „Cacina brigada“ tih dana bila u posebnoj pripravnosti, jer ih je navodno namjeravao napasti Sefer Halilović s jedinicama 1. korpusa.[906]

Zatim je 29. juna zamjenik komandanta 9. mtbr Ramiz Delalić Ćelo naredio vojnim policajcima brigade da izvrše raciju na Breki, posebno u kafani “Amerikanac“, zbog toga što mu gazda kafane nije za prošli mjesec platio reket od 9.000 DM, te da se svi gosti odvedu na kopanje rovova. Odvedena je i veća grupa taksista na kopanje u rejon Špicaste stijene.[907] U večernjim satima 1. jula na ispomoć 2. mtb putem komande 9. mtbr i njene jedinice vojne policije dopremljeno

903 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Prijedlog k-danata 1.korpusa o razrješenju od dužnosti*, Broj: 06/11-157, 3.2.1993. O tome svjedoči i Rasim Delić u zabilješci sa sastanka kod Sefera Halilovića 17.4.1993. godine: “Tog dana sam bio svjedok zahtjeva komandanta 1. korpusa Hajrulahovića i njegovog zamjenika Karavelića da se izvrši reorganizacija jedinica u sarajevskoj općini Stari Grad. U suštini oni su tražili ukidanje 9. i 10. brigade s kojima su imali problema i uključivanje tih sastava u druge jedinice. Halilović je to obećao, čak su i pripremljene odgovarajuće naredbe, ali to nije urađeno ni do mog dolaska na čelo Armije." Delić, ***Lice i naličje rata***, str.117.

904 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 02/705-1, 3.6.1993.

905 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Izvještaj*, Broj: 02/712-1, 5.6.1993.

906 Isti je izjavio da je napad spriječen jer su svi komandanti izrazili lojalnost Caci i još je dodao da će Caco konačno preuzeti potpunu kontrolu, odnosno vlast u gradu. **AARBiH**, ŠVK OSRBiH - Uprava bezbjednosti, *Bilten br. 91*, 12.6.1993.

907 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH-Uprava bezbjednosti, *Službena zabilješka*, 1.7.1993; Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 215.

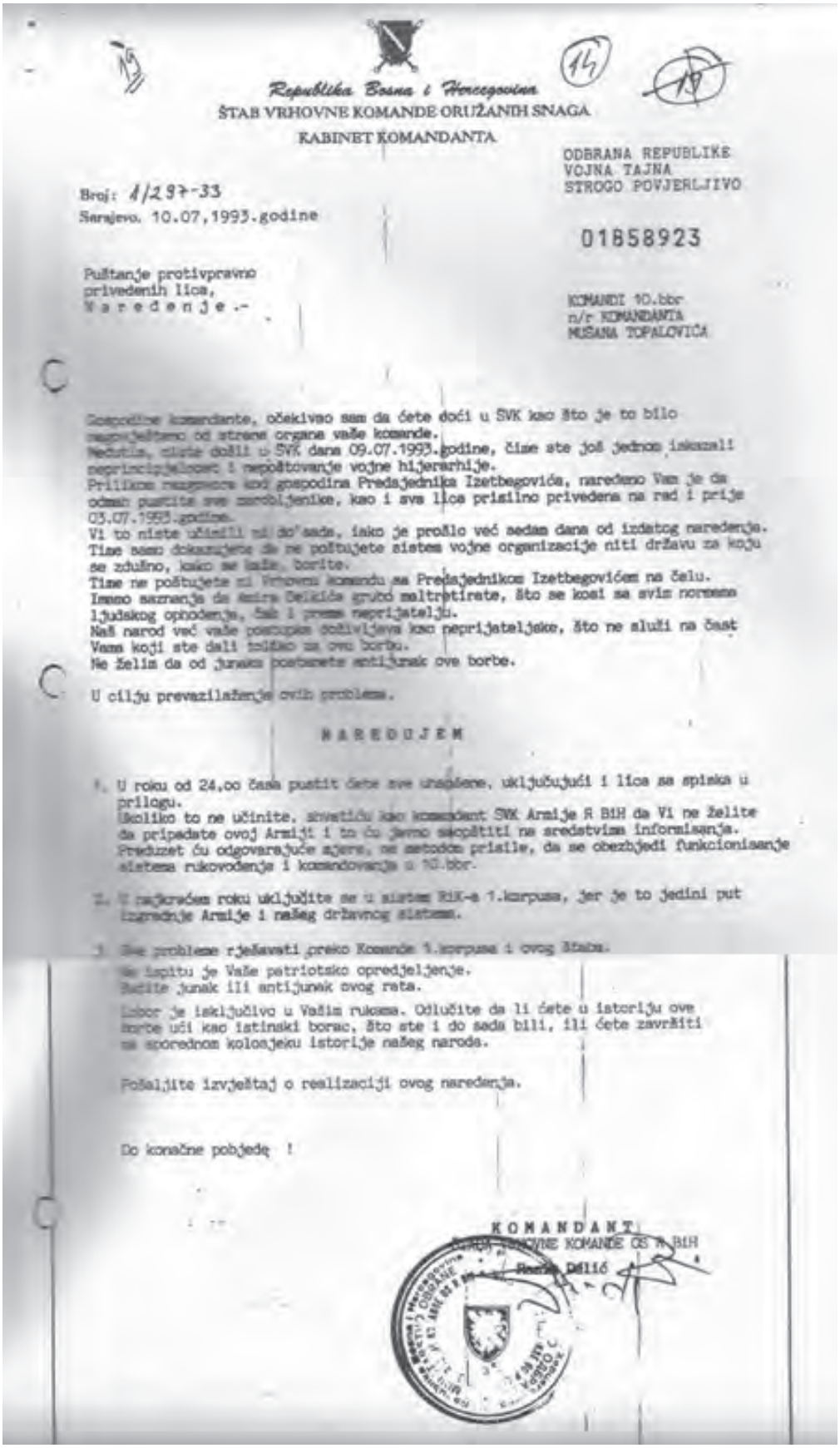

Republika Bosna i Hercegovina
ŠTAB VRHOVNE KOMANDE ORUŽANIH SNAGA
KABINET KOMANDANTA

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

01858923

Broj: 4/297-33
Sarajevo, 10.07.1993.godine

Puštanje protivpravno
privedenih lica,
N a r e đ e n j e .-

KOMANDI 10.bbr
n/r KOMANDANTA
MUŠANA TOPALOVIĆA

Gospodine komandante, očekivao sam da ćete doći u SVK kao što je to bilo najavljeno od strane organa vaše komande.
Međutim, niste došli u SVK dana 09.07.1993.godine, čime ste još jednom iskazali neprincipijelnost i nepoštovanje vojne hijerarhije.
Prilikom razgovora kod gospodina Predsjednika Izetbegovića, naređeno Vam je da odmah pustite sve zarobljenike, kao i sva lica prisilno privedena na rad i prije 03.07.1993.godine.
Vi to niste učinili ni do sada, iako je prošlo već sedam dana od izdatog naređenja.
Time samo dokazujete da ne poštujete sistem vojne organizacije niti državu za koju se zdušno, kako se kaže, borite.
Time ne poštujete ni Vrhovnu komandu sa Predsjednikom Izetbegovićem na čelu.
Imamo saznanja da emira Delića grubo maltretirate, što se kosi sa svim normama ljudskog ophođenja, čak i prema neprijatelju.
Naš narod već vaše postupke doživljava kao neprijateljske, što ne služi na čast Vama koji ste dali toliko za ovu borbu.
Ne želim da od junaka postanete antijunak ove borbe.

U cilju prevazilaženje ovih problema.

N A R E Đ U J E M

1. U roku od 24,oo časa pustit ćete sve uhapšene, uključujući i lica sa spiska u prilogu.
Ukoliko to ne učinite, shvatiću kao komandant SVK Armije R BiH da Vi ne želite da pripadate ovoj Armiji i to ću javno saopštiti na sredstvima informisanja.
Preduzet ću odgovarajuće mjere, na metodom prisile, da se obezbjedi funkcionisanje sistema rukovođenja i komandovanja u 10.bbr.

2. U najkraćem roku uključite se u sistem RiK-a 1.korpusa, jer je to jedini put izgrađenje Armije i našeg državnog sistema.

3. Sve probleme rješavati preko Komande 1.korpusa i ovog Štaba.

Na ispitu je Vaše patriotsko opredjeljenje.
Budite junak ili antijunak ovog rata.
Izbor je isključivo u Vašim rukama. Odlučite da li ćete u istoriju ove borbe ući kao istinski borac, što ste i do sada bili, ili ćete završiti na sporednom koloseku istorije našeg naroda.

Pošaljite izvještaj o realizaciji ovog naređenja.

Do konačne pobjede !

KOMANDANT
[illegible] KOMANDE OS R BiH
Rasim Delić

Faksimil naređenja Komandanta ŠVK-a Rasima Delića upućenog komandantu 10. bbr Mušanu Topaloviću Caci

je 40 civilnih lica.[908] Odmah nakon toga, komandant 10. bbr je uhapsio grupu oficira Komande 1. korpusa, ŠVK-a OSRBiH, pripadnika HVO-a i civila, koji su odvedeni i duže vrijeme bespravno lišeni slobode.[909] U večernjim satima 2. jula pripadnici 9. mtbr i 10. bbr izvršili su oružani napad na objekte SJB Stari Grad, a zatim razoružavali i lišavali slobode radnika ove policijske stanice.[910]

Nakon izlaska dijela 10. bbr na Igman (Kabalovo) radi izvršenja borbenog zadatka, uslijedilo je mnoštvo žalbi i pritužbi na pripadnike ove jedinice, da zaustavljaju sve koji prolaze igmanskim putem, pri čemu pljačkaju i vrše razne prisile oružjem, o čemu je upoznata Vrhovna komanda i ŠVK OSRBiH, zbog čega je predlagano da se ta jedinica hitno zamijeni i povuče nazad u grad.911

Mnogi nekontrolisani „horizontalni" autoriteti, koji su tokom prve godine opsade manifestovali ponašanja unekoliko slična opisanima, eliminisani su nizom reorganizacijskih promjena u 1. korpusu tokom 1992. i početkom 1993. godine. Period mart-oktobar 1993. odlikovao se postepenom stabilizacijom vojne organizacije odbrane grada. Zato je u ovom vremenskom periodu postalo tako uočljivo, kao što je prethodno u nekoliko primjera istaknuto, samovoljno ponašanje pripadnika komande 10. bbr i dijelova 9. mtbr.

Nakon promjene na čelu 1. korpusa, novi komandant je, kao i njegov prethodnik, insistirao na novoj reorganizaciji dijela jedinica 1. korpusa. Štab Vrhovne komande OSRBiH je 30. augusta naredio da se 1. i 10. bbr preformiraju u 15. motorizovanu brigadu.[912] I ovu transformaciju, dokle je to bio u stanju, opstruirao je komandant 10. bbr, uz podršku zamjenika komandanta 9. mtbr.

Ispadi su nastavljeni.

Pripadnici 9. Mtbr, na čelu s Ramizom Delalićem Ćelom, 8. septembra su izvršili oružani napad na pripadnike SJB Hadžići na kontrolnom punktu Zovik kod Pazarića.[913]

Na sjednici Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva Republike BiH održanoj 12. septembra u početnom dijelu sjednice prisustvovao je i Mujo Zulić, komandant 1. bbr, koji je kazao da „za sve probleme u jedinicama Armije RBiH u Starom Gradu okrivljuje Cacu, Ćelu i Aljića".[914]

Komandant 1. korpusa je 15. septembra predložio razrješenje od dužnosti određenog broja starješina, među kojima su bili zamjenik komandanta 9. mtbr Ramiz Delalić Ćelo i komandanti 10. bbr Mušan Topalović Caco i Gbr "Delta" Dino Aljić.[915]

Na sjednici Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva RBiH od 26. septembra zaključeno je da su „preduzete mjere na razbijanju kriminalne aktivnosti kojom se ugrožava lična i imovinska sigurnost građana Sarajeva, dale izvjesne pozitivne rezultate, koji su doprinijeli stabilizovanju bezbjednosne situacije u gradu. Međutim, još uvijek nisu prevaziđena pojedina uzročišta ugrožavanja sigurnosti građana, niti su svi nosioci takvih ponašanja, pogotovo pripadnici Armije koji su izvan sistema komandovanja, onemogu-

908 **AARBiH**, 2/9. mtbr, *Informacija o angažovanju civila na iskopu saobraćajnice*, Broj: 196-1/93, 2.7.1993.

909 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, Broj: 1/297-20, 9.7.1993. (Spisak lica protivpravno lišenih slobode); **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 1/297-33, 10.7.1993; Dane Olbina, ***Dani i godine opsade***, Sarajevo, 2002, str. 363.

910 SJB Stari Grad, *Informacija*, Broj: 17-1/10-0591-154, 6.7.1993. (kopija dokumenta u posjedu V. Karavelića.)

911 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, Broj: 01-526/93, 26.8.1993.

912 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-97, 30.8.1993.

913 ARBiH, ŠVK OSRBiH - Uprava bezbjednosti, Broj: 03/48-57, 29.9.1993.

914 Zapisnik sa sjednice Savjeta za zaštitu Ustavnog poretka Predsjedništva RBiH, Pov.broj: 03/25-168, 12.9.1993. (kopija dokumenta u posjedu V. Karavelića). Sjednici su prisustvovali: Mirko Pejanović, član Predsjedništva RBiH predsjedavajući, Hadžo Efendić, potpredsjednik Vlade RBiH, Bakir Alispahić, ministar MUP-a, Stjepan Šiber, zamjenik Komandanta ŠVK Armije RBiH, Munib Bisić, zamjenik ministra odbrane, Jusuf Jašarević, načelnik Uprave bezbjednosti ŠVK, Vahid Karavelić, komandant 1. korpusa, i Ismet Dahić, zamjenik komandanta 1. korpusa. U zapisniku je zabilježeno da „Karavelić cijeni da su problemi, posebno u 9. motorizovanoj brigadi i 10. brdskoj brigadi, a koje proizvode Ćelo i Caco, do te mjere narasli da se karakterišu terorom nad građanima i svim drugim subjektima, te da se mora hitno pristupiti njihovom radikalnom rješavanju. Ističe da od boračkog sastava 9. i 10. brigade nije više od 10-20 posto uz njihove paranoične komandante, ali da je ovaj mali broj ekstrema spreman na sve, pa i na ubistva. On dalje izražava sumnju da iza Cace i Ćele neko stoji u vrhu vojnoga i državnog rukovodstva." Munib Bisić insistira da se imenuju lica koja štite Cacu, Ćelu i slične. Jusuf Jašarević se u osnovi slaže s prijedlozima i ocjenama komandanta 1. korpusa. Stjepan Šiber naglašava utjecaj Sefera Halilovića na ove jedinice, posebno na Ramiza Delalića Ćelu i potrebu da se traži povratak Rasima Delića i Sefera Halilovića u Sarajevo radi rješavanja ovih problema. Hadžo Efendić smatra da je ključ ovih problema u rukama Sefera Halilovića i da to treba imati u vidu kada se ovo razmatra, itd. Bakir Alispahić ističe potencijalno veliku opasnost ovih ljudi (Cace i Ćele), posebno Ćele, predlaže njegovo hapšenje, itd. Mirko Pejanović na kraju uočava opasnost od njihovog nekontrolisanog jačanja, ističe da grupe 9. i 10. brigade vrše teror nad građanima, smatra da se ovaj problem treba izdići na nivo Predsjedništva i da se trajno riješi, itd.

915 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, Broj: 05/9-144, 15.9.1993.

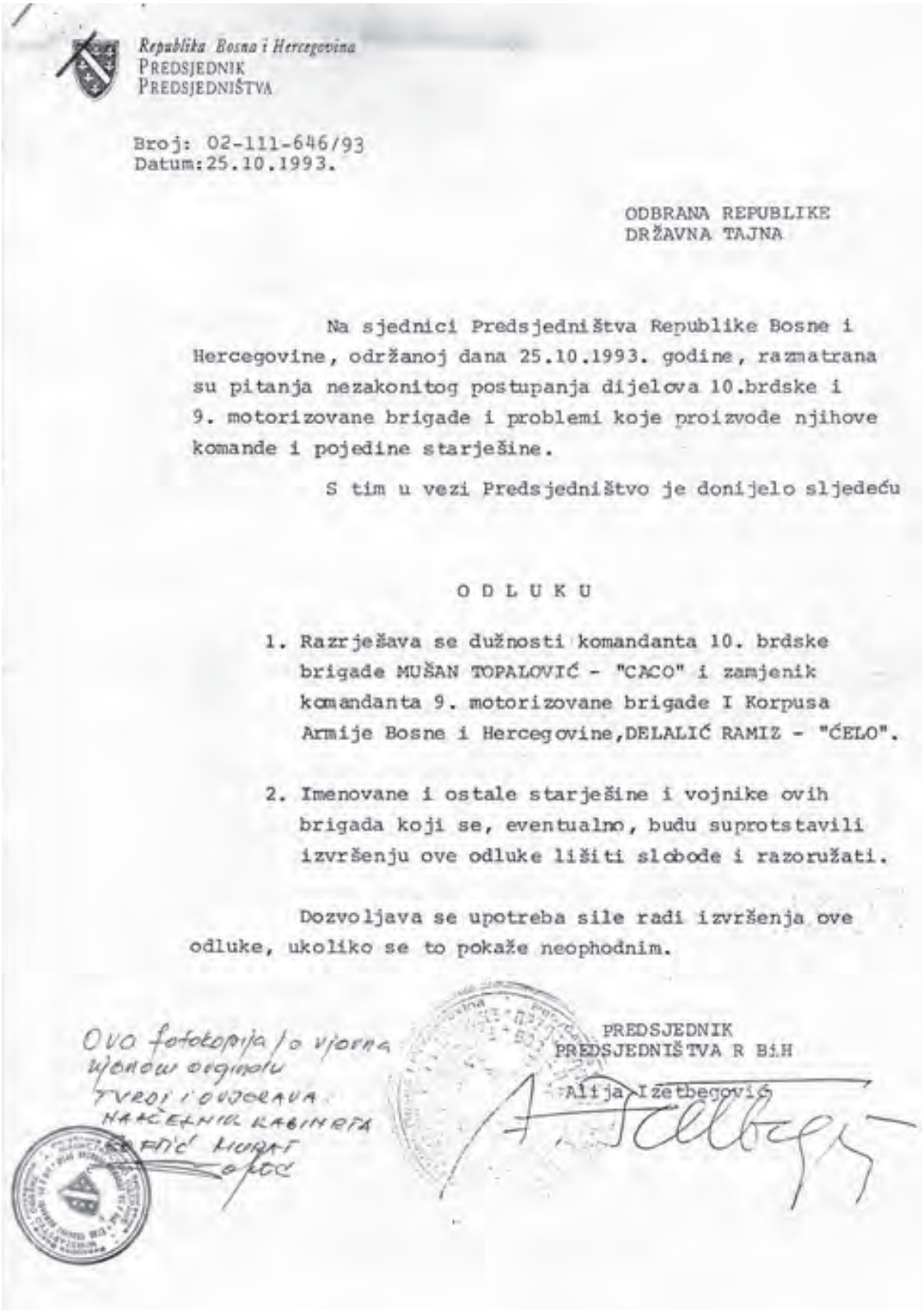

Republika Bosna i Hercegovina
PREDSJEDNIK
PREDSJEDNIŠTVA

Broj: 02-111-646/93
Datum:25.10.1993.

ODBRANA REPUBLIKE
DRŽAVNA TAJNA

Na sjednici Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održanoj dana 25.10.1993. godine, razmatrana su pitanja nezakonitog postupanja dijelova 10.brdske i 9. motorizovane brigade i problemi koje proizvode njihove komande i pojedine starješine.

S tim u vezi Predsjedništvo je donijelo sljedeću

O D L U K U

1. Razrješava se dužnosti komandanta 10. brdske brigade MUŠAN TOPALOVIĆ - "CACO" i zamjenik komandanta 9. motorizovane brigade I Korpusa Armije Bosne i Hercegovine,DELALIĆ RAMIZ - "ĆELO".

2. Imenovane i ostale starješine i vojnike ovih brigada koji se, eventualno, budu suprotstavili izvršenju ove odluke lišiti slobode i razoružati.

Dozvoljava se upotreba sile radi izvršenja ove odluke, ukoliko se to pokaže neophodnim.

PREDSJEDNIK
PREDSJEDNIŠTVA R BiH

Alija Izetbegović

Ova fotokopija je vjerna njenom originalu
TVRDI I OVJERAVA
NAČELNIK KABINETA
KOFTIĆ MURAT

Faksimil Odluke Predsjednika Predsjedništva RBiH o razrješenju s dužnosti komandanta 10. bbr Mušana Topalovića Cace i zamjenika komandanta 9. mtbr Ramiza Delalića Ćele

U Komandi 15. mtbr. U pročelju: Hamed Hodžić, Vahid Karavelić, predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović

ćeni u vršenju kriminalnih radnji kojima se ugrožava imovinska i pravna sigurnost građana Sarajeva". Savjet je pružio „punu podršku otkrivanju i gonjenju svih izvršilaca krivičnih djela. Od Predsjedništva se traži da na svojoj prvoj sjednici donese odluku o kadrovskim promjenama u jedinicama čiji pripadnici ugrožavaju bezbjednost građana".[916]

Komanda 1. korpusa je 29. septembra uputila naređenje komandi 10. bbr da sva protivpravno privedena lica pusti na slobodu najkasnije do ponoći, a zatim narednog dana izvjestila ŠVK da 10. bbr nije postupila po naređenju sa zahtjevom za daljnje upute.[917]

Nevojničko ponašanje pojedinih komandanata izraslo je u sve veći problem, te je predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović 4. oktobra 1993. sazvao sastanak s Ramizom Delalićem Ćelom, Mušanom Topalovićem Cacom i Medinom Aljićem, komandantom „Delte". Sastanku su prisustvovali Haris Silajdžić, Rasim Delić, Vahid Karavelić i Bakir Alispahić. Na tom sastanku Ramiz Delalić Ćelo je rekao predsjedniku Izetbegoviću: „Do sada ste me Vi mogli smijeniti, a sada to ni Vi ne možete."[918]

I nakon svega što je preduzeto, kriminalna djelovanja tih grupa nisu jenjavala, već su naprotiv jačala, što je najozbiljnije i najdirektnije ugrožavalo funkcionisanje sistema rukovođenja i komandovanja odbranom grada Sarajeva i time dovodilo u pitanje i samu njegovu odbranu. Komandant 1. korpusa početkom oktobra 1993. otišao je kod predsjednika Predsjedništva RBiH Alije Izetbegovića, sa zahtjevom da mu se pismeno odobri upotreba oružane sile protiv antidržavnih i paravojnih elemenata kako bi ih stavio u lanac komandovanja i da, u protivnom, ne želi dalje obavljati dužnost komandanta.[919]

916 *Zaključci Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva RBiH*, Broj: 05-011-536/93, 26.9.1993. (kopija dokumenta u posjedu V. Karavelića.)

917 **AARBiH**: Komanda 1. korpusa, Broj: 05/7-431, 29.9.1993; Komanda 1 korpusa, Broj: 05/9-147, 30.9.1993.

918 Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 209.

919 Vahid Karavelić i Zijad Rujanac, ***Sarajevo, opsada i odbrana***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2009,

Na sjednici Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održanoj 25. oktobra, razmatrana su pitanja nezakonitog postupanja dijelova 10. brdske i 9. motorizovane brigade i problemi koje izazivaju njihove komande i pojedine starješine, te je s tim u vezi Predsjedništvo (u funkciji Vrhovne komande OSRBiH) donijelo odluku o razrješenju dužnosti komandanta 10. bbr Mušana Topalovića Cace i dužnosti zamjenika komandanta 9. mtbr Ramiza Delalića Ćele. Imenovane, kao i ostale starješine i vojnike ovih brigada koji se, eventualno, budu suprotstavili izvršenju ove odluke, trebalo je lišiti slobode i razoružati. Za izvršenje odluke Predsjedništvo je dozvolilo upotrebu sile, ako se to pokaže neophodnim.[920]

U skladu s odlukom Predsjedništva RBiH, Komandant ŠVK-a i ministar za unutrašnje poslove izdali su naređenje, a zatim i zajednički plan za razoružanje dijelova 10. bbr i 9. mtbr pod kodnim nazivom „TREBEVIĆ“.

Jedinice su izvršavale zadatke po planu angažovanja. Od pripadnika ŠVK-a, MUP-a, Komande 1. korpusa, CSB Sarajevo i bVP ŠVK-a, formirana je grupa za rukovođenje i grupa za komandovanje cijelom akcijom. [921]

U zoru 26. oktobra 1993. u 5 sati i 30 minuta, pokrenuta je akcija po planu „TREBEVIĆ“. Sarajevski ratni tunel D-B do daljnjeg je bio zatvoren, a međunarodnim snagama UNPROFOR-a je naloženo da smanje kretanje u toku dana.[922] U toku noći jedinice iz ostalih brigada 1. korpusa, zajedno s jedinicama ŠVK-a i jedinicama MUP-a, opkolile su sva komandna mjesta i baze koje su imale 10. bbr i 9. mtbr. Do kasnog popodneva bilo je zauzeto 35 baza. Preostale su bile samo dvije, one u kojima su bili Caco i Ćelo. U konačnom, odluka Predsjedništva je realizovana kasno iste noći. Lišeni su slobode komandant 10. bbr Mušan Topalović Caco, zamjenik komandanta 9. mtbr Ramiz Delalić Ćelo i još 132 pripadnika iz ovih dviju brigada koji su se suprotstavili izvršenju odluke. Tokom lišavanja slobode Mušan Topalović Caco je, s jednim brojem starješina i vojnika, pružio oružani otpor i tokom akcije lišio života 12 pripadnika Armije i MUP-a. Na razgovore s Ćelom radi njegove predaje išli su Haris Silajdžić, Rasim Delić, Bakir Alispahić i Ismet Dahić, dok je predsjednik Alija Izetbegović negdje oko ponoći telefonski razgovarao sa Cacom i uvjerio ga da se preda. Ramiz Delalić Ćelo i Mušan Topalović Caco su nakon hapšenja umjesto, kako je bilo planirano, u Predsjedništvo, privedeni u Komandu 1. korpusa. U toku premještanja iz Komande 1. korpusa do zatvorskih prostorija, Mušan Topalović Caco je pokušao pobjeći i tom je prilikom lišen života.[923]

Ljudstvo na odbrambenim položajima iz ovih dviju brigada produžilo je smjenu u nešto smanjenom obimu, ali se to nije odrazilo na sigurnost odbrambenih linija u gradu. Na prostoru Igmana, iz čete 10. bbr lišeno je slobode jedno lice, dok iz čete 9. mtbr nije bilo lišavanja slobode niti je bilo suprotstavljanja. Ljudstvo i komandna struktura navedenih jedinica na prostoru Igmana nisu se suprotstavljali naređenjima, te su u neizmijenjenom sastavu ostali još 10 dana na položajima do dolaska smjene.

Na sjednici Savjeta za zaštitu Ustavnog poretka Predsjedništva RBiH dva dana nakon sprovedene oružane akcije, 28. oktobra, kojoj je predsjedavao Mirko Pejanović, istaknuto je pozitivno mišljenje o izvedenoj akciji.[924]

U toku sprovođenja akcije “TREBEVIĆ“ poginula su tri pripadnika MUP-a i šest pripadnika vojne policije 1. korpusa, koje je lično ubio Mušan Topalović Caco, te tri pripadnika iz 9. mtbr i 10. bbr. Privedeno je ukupno 649, a u pritvoru je ostalo 149 lica. Protiv 65 pritvorenih podnesena je krivična prijava, dok se tog trenutka još tragalo za 78 osoba koje su se skrivale.[925]

Nakon završetka akcije “TREBEVIĆ“ izvršena je transformacija ovih brigada i imenovan novi personal, a protiv jednog broja njihovih pripadnika podnesena krivična prijava za razna kaznena djela, između ostalog i za ubistvo 13 civila srpske i hrvatske nacionalnosti na Kazanima. Prijave je Okružnom vojnom tužilaš-

---

str. 253-256.

920 **AARBiH**, Republika Bosna i Hercegovina, Predsjednik Predsjedništva, *Odluka*, Broj: 02-111-646/93, 25.9.1993.

921 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 1/297-492, 25.10.1993; **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje MUP i ŠVK*, Broj: 10-3065, 25.10.1993. Za izvršenje plana angažovane su slijedeće snage: Odred policije za specijalne namjene MUP-a RBiH, Specijalni odred CSB „Lasta“, bVP ŠVK, SJ „Crni labudovi“, pet jedinica iz sastava 1. korpusa po odluci komandanta 1. korpusa**.** U sastavu grupe za rukovođenje bili su: Rasim Delić, komandant, Bakir Alispahić, zamjenik, Vahid Karavelić, član, Jusuf Jašarević, član, i Munir Alibabić, član. U sastavu komandne grupe bili su: Ismet Dahić, član, Kemal Ademović, član, Dževad Rađo, član, Rusmir Mrković, član, Avdo Panjeta, član, i Vahid Bogunić, član.

922 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Broj: 05/7-460, 26.10.1993; Olbina, str. 363-364.

923 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH – Uprava bezbjednosti, *Izvještaj*, Broj: 03/84-83, 27.10.1993; Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 215-222.

924 *Zapisnik sa sjednice Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva RBiH*, Broj: 02-011-7277/93, 24.11.1993. (Kopija dokumenta u posjedu V. Karavelića.)

925 Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 221.

tvu u Sarajevu podnijela Uprava bezbjednosti ŠVK-a OSRBiH.[926]

Ovo je bio svijetao primjer časne borbe branilaca Sarajeva, koji su, mada su se nalazili u krajnje nepovoljnoj situaciji koju je nametao sam agresor i u kojoj je možda realno bilo očekivati da puno veći broj pojedinaca posegne za nezakonitim radnjama i nasiljem, smogli snage da se s ovim ograničenim brojem antidržavnih elemenata odlučno obračunaju i nisu dozvolili da se blati karakter njihove borbe. Ovo je i rijedak primjer u historiji ratovanja da se neka vojska, u najkritičnijem periodu rata, obračunavala sa svojim pripadnicima na ovakav način, s ciljem zaštite časti i karaktera borbe i poštivanja međunarodnih ratnih normi, bez obzira na sve što je agresor činio i kakav teror sprovodio nad građanima Sarajeva.

Obraćanje starješinama Hrvatske brigade "Kralj Tvrtko": Stjepan Kljujić, Nedeljko Veraja, Ismet Dahić, Jovan Divjak

2. „HUM"

Hrvatsko vijeće obrane - Gradski stožer HVO Sarajevo i brigada HVO „Kralj Tvrtko" od početka opsade grada konstantno su ispoljavali nezakonitosti u pogledu mobilizacije vojnih obveznika, provodili su samo odluke iz Gruda i nisu priznavali Komandu 1. korpusa, ni naređenja komandanta ŠVK-a OSRBiH. Navedenim nivoima rukovođenja i komandovanja otvoreno su se suprotstavljali zbog uputa koje su dobivali iz političkog vrha HZ Herceg-Bosna na čelu s Matom Bobanom. Tokom napada HVO-a na Armiju, preko HVO-a u Sarajevu se obavljalo izvođenje bojovnika na područje centralne Bosne, gdje su se aktivno uključivali u borbe protiv jedinica ARBiH. Istovremeno su tražili da jedinice 1. korpusa napuste teritorije na kojima su bile raspoređene jedinice HVO-a, čime su narušavali jedinstvo komandovanja i jedinstvo teritorije grada Sarajeva. Cilj je bio stvaranje posebne hrvatske općine u Sarajevu i njeno priključenje paradržavnoj tvorevini Herceg-Bosni. Na ovaj način slabili su odbranu grada, borbenu gotovost 1. korpusa, te ugrožavali ličnu, pravnu i imovinsku sigurnost građana Sarajeva.

Da bi se to spriječilo, komandant ŠVK-a je 28. oktobra 1993. naredio ukidanje Hrvatskog vijeća obrane i Stožera HVO u gradu Sarajevu, odnosno preimenovanje brigade HVO „Kralj Tvrtko" u Hrvatsku brigadu „Kralj Tvrtko" i njen ulazak u sastav 1. korpusa ARBiH. Kodni naziv akcije bio je „HUM".[927]

Akcija je realizovana 6. novembra 1993. Tokom privremenog razoružanja pripadnika HVO-a sačinjeni su spiskovi naoružanja i opreme, nakon čega se odmah pristupilo formiranju Hrvatske brigade „Kralj Tvrtko". Najprije je imenovano zapovjedništvo na čelu s Nedjeljkom Verajom, a potom je aktivnost nastavljena postupnim organizovanjem, naoružavanjem i stavljanjem u lanac rukovođenja i komandovanja 1. korpusa nižih jedinica te brigade.

Nakon ovih događaja, u naredne dvije godine Hrvatska brigada „Kralj Tvrtko" dala je značajan doprinos u odbrani grada Sarajeva.

3. „MILJACKA"

Akcija „TREBEVIĆ" označila je početak odlučnog razračunavanja s kriminalcima u armijskim i policijskim redovima. Akcija pod kodnim nazivom „MILJACKA" nastavak je akcije „TREBEVIĆ". Dva dana nakon okončanja prve, 28. oktobra 1993, izdato je naređenje da se nastavi sređivati stanje u redovima branilaca Sarajeva pod navedenim kodnim nazivom. Plan aktivnosti vezan je za prekid neposlušnosti, nezakonitosti i kriminalnih radnji koje je predvodila komanda 4. motorizovanog bataljona 102. mtbr kao i pojedinci iz ove brigade. Njihovim nezakonitim djelovanjem narušavano je jedinstvo sistema komandova-

926 ŠVK OSRBiH - Uprava vojne bezbjednostti, *Krivična prijava*, Broj: 03/70-104, 21.11.1993; Predsjedništvo RBiH, Broj: 02-248-70/94, 2. 2.1994; *Akt sa optužnicom Okružnog vojnog tužioca Mehić Ismeta upućen Predsjedništvu RBiH*, Broj: 149/93, 25.1.1994. (Kopije dokumenata u posjedu V. Karavelića.)

927 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 14/75-126, 28.10.1993.

nja, kao i lična, pravna i imovinska sigurnost građana grada Sarajeva.[928]

Plan realizacije akcije „MILJACKA“ odobrili su komandant ŠVK-a Rasim Delić i ministar za unutrašnje poslove Bakir Alispahić. [929]

Zadatak združenih snaga 1. korpusa ARBiH i CSB Sarajevo bio je blokada šireg područja općina Novo Sarajevo i Novi Grad, te blokada objekata u kojima su se nalazili unaprijed identifikovani kriminalni pripadnici komande 4. bataljona 102. mtbr, kao i pojedini kriminalci iz sastava te brigade. Nakon blokade objekata i početka akcije, izvršeno je njihovo zauzimanje, a 38 lica po imenu i prezimenu pojedinačno navedenih u planu izvođenja akcije „MILJACKA“, s unaprijed određenim i angažovanim snagama lišeno je slobode i privedeno u 4. policijsku stanicu Novi Grad po planu akcije.

Akcijama „TREBEVIĆ“, „HUM“ i „MILJACKA“ sve su komande i jedinice ARBiH u zoni odgovornosti 1. korpusa, kao i sve druge naoružane grupe i pojedinci na unutrašnjoj strani prstena opsade grada, konačno stavljeni pod jedinstvenu komandu i kontrolu Komande 1. korpusa ARBiH i MUP-a.

928 Karavelić i Rujanac, ***Sarajevo, opsada i odbrana***, str. 257.

929 Grupu za komandovanje akcijom „MILJACKA“ činili su: Ismet Dahić, Kemo Ademović, Rusmir Mrković, Dževad Rađo, Šaćir Arnautović, Jusuf Vatreš i Nedžad Lizde.

Komanda Hrvatske brigade “Kralj Tvrtko”, Sarajevo, novembar 1995.

U sklopu akcije „Trebević-2"

O d o b r a v a j

komandanta ŠVK Rasim
ministar Min.unutr.p Bakir Alispahic

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

KOMANDI

Plan realizacije akcije "Miljacka"

1. Dijelovi komandi i jedinica 1.korpusa (Komanda 4.mtb/102.mtbr), kao i pojedinci iz 102.mtbr u dosadašnjem toku rata konstantno su ispoljavali nezakonitost u radu,čime su narušavali jedinstven sistem RiK-a i ugrožavali ličnu, pravnu i imovinsku bezbjednost građana.

   Kod dijela rukovodećeg kadra u ovoj jedinici prisutne su tendencije van instuticionalnog organizovanja i samim tim slabljenje sistema RiK-a. Pojedinci iz navedene jedinice su naoružani kvalitetnim pješadijskim i protivoklopnim sredstvima.

2. Zadatak jedinicama :

   Združene snage Armije BiH,MUP-a i CSB izvršiće širu blokadu područja opština Novi Grad i Novo Sarajevo, obezbijediti izolaciju prostora izvođenja akcije "Miljacka" i blokirati objekte iz kojih je moguće ugrožavanje bezbjednosti i izazivanje vanrednog stanja, sa stvaranjem uslova za zauzimanje objekata.

3. Odluka :

   Odlučio sam izvršiti širu blokadu opština Novo Sarajevo i Novi Grad, angažujući snage policija SJB Novi Grad i Novo Sarajevo, i kriminalističku policiju CSB Sarajevo i dijelova jedinica 1.korpusa.

   Cilj dejstava :

   Ostvariti punu kontrolu teritorije grada opština Novo Sarajevo i Novi Grad, izvršiti uvođenje snaga za blokadu i zauzimanje objekata,potpuno blokirati objekte i stvoriti uslove za njihovo zauzimanje. Izvršiti lišavanje slobode svih lica koja mogu ostvariti uticaj na angažovanje ljudstva iz objekata. Na taj način obezbijediti da se sukobi ne prošire na područje grada Sarajeva i dijelove jedinica 1.korpusa,te da se naoružane grupe i pojedinci stave pod kontrolu.

   Borbeni raspored :

   - snage za širu kontrolu i izolaciju prostora opština Novo Sarajevo i Novi Grad ;
   - snage za blokadu i zauzimanje objekata ;
   - rezerva ;
   - snage za pozadinsko obezbjeđenje ;
   - snage za komandovanje.

4. Zadaci jedinicama

4.1. Snage za širu kontrolu i izolaciju prostora opština Novi Grad i Novo Sarajevo, obavljaju policije SJB Novi Grad i Novo Sarajevo i VP 1.korpusa sa zadatkom: obezbijediti punu kontro-

Faksimil Plana realizacije akcije „MILJACKA"

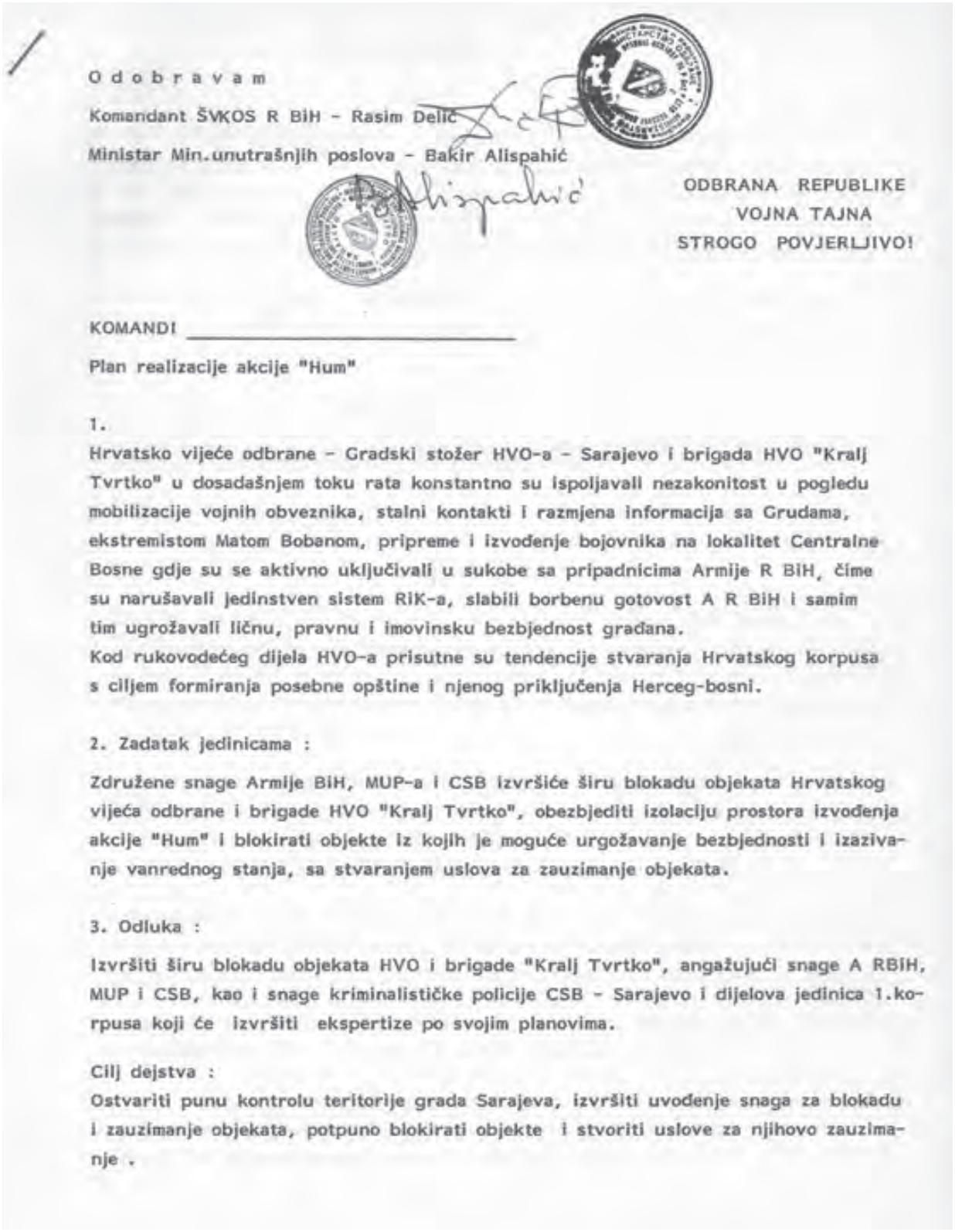

O d o b r a v a m

Komandant ŠVKOS R BiH - Rasim Delić

Ministar Min.unutrašnjih poslova - Bakir Alispahić

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO!

KOMANDI _____

Plan realizacije akcije "Hum"

1.
Hrvatsko vijeće odbrane - Gradski stožer HVO-a - Sarajevo i brigada HVO "Kralj Tvrtko" u dosadašnjem toku rata konstantno su ispoljavali nezakonitost u pogledu mobilizacije vojnih obveznika, stalni kontakti i razmjena informacija sa Grudama, ekstremistom Matom Bobanom, pripreme i izvođenje bojovnika na lokalitet Centralne Bosne gdje su se aktivno uključivali u sukobe sa pripadnicima Armije R BiH, čime su narušavali jedinstven sistem RiK-a, slabili borbenu gotovost A R BiH i samim tim ugrožavali ličnu, pravnu i imovinsku bezbjednost građana.
Kod rukovodećeg dijela HVO-a prisutne su tendencije stvaranja Hrvatskog korpusa s ciljem formiranja posebne opštine i njenog priključenja Herceg-bosni.

2. Zadatak jedinicama :

Združene snage Armije BiH, MUP-a i CSB izvršiće širu blokadu objekata Hrvatskog vijeća odbrane i brigade HVO "Kralj Tvrtko", obezbjediti izolaciju prostora izvođenja akcije "Hum" i blokirati objekte iz kojih je moguće urgožavanje bezbjednosti i izazivanje vanrednog stanja, sa stvaranjem uslova za zauzimanje objekata.

3. Odluka :

Izvršiti širu blokadu objekata HVO i brigade "Kralj Tvrtko", angažujući snage A RBIH, MUP i CSB, kao i snage kriminalističke policije CSB - Sarajevo i dijelova jedinica 1.korpusa koji će izvršiti ekspertize po svojim planovima.

Cilj dejstva :
Ostvariti punu kontrolu teritorije grada Sarajeva, izvršiti uvođenje snaga za blokadu i zauzimanje objekata, potpuno blokirati objekte i stvoriti uslove za njihovo zauzimanje .

Faksimil Plana realizacije akcije “HUM“ o razoružavanju HVO brigade
“Kralj Tvrtko“ i stavljanju pod komandu 1. korpusa

Spomen-soba 15. mtbr

Stroj boraca Armije RBiH

Mušan Topalović Caco

Borbeno vozilo HVO brigade "Kralj Tvrtko". Sarajevo, 1993.

Ramiz Delalić Ćelo sa saborcima

Operacija „PANCIR“ i formiranje IKM Visoko. Borbe na sarajevskom bojištu od novembra 1993. do februara 1994. godine

Nakon što se sredilo stanje u jedinicama 1. korpusa u gradu Sarajevu krajem oktobra, snage 2, 3. i 6. korpusa ARBiH izvele su uspješan združeni boj, kojim je 5. novembra 1993. godine oslobođen Vareš, grad koji su držale snage HVO-a.[930] Ovaj uspjeh Armije nagovijestio je trend promjene odnosa snaga na ratištu. I prije njega pojavili su se znaci promjene opće vojne i političke situacije. Tokom septembra 1993. Hrvatska vojska je izvela uspješnu vojno-policijsku akciju u rejonu Medačkog džepa i tako pokazala realnu mogućnost vojnog rješenja krize u toj zemlji. Owen-Stoltenbergov mirovni plan, izrazito prihvatljiv srpskom političkom i vojnom rukovodstvu, bližio se svom zalasku s međunarodne diplomatske scene, a političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine, ojačano uspjesima Armije RBiH, odmicalo se od pozicije nužnosti prihvaćanja njegovih rješenja.

U takvoj situaciji srpsko rukovodstvo planiralo je dalja ofanzivna dejstva, s ciljem da skrate linije svog fronta i oslobode snage za koje je računalo da će mu biti potrebne u slučaju vojne akcije Hrvatske, kao i za postizanje vlastitih strateških ciljeva, kojima bi primoralo rukovodstvo Republike Bosne i Hercegovine da prihvati politička rješenja u okviru spomenutog plana. Kao prioritetni pred VRS su postavljeni zadaci: zauzimanje Sarajeva; definisanje granice RS-a na Neretvi i izlazak na obalu mora u sektorima Neum − Zaton i Cavtat − Prevlaka; definisanje srpskih granica u slivu Une; proširenje teritorije RS-a jugozapadno od Brčkog i čvršće povezivanje sa Srbijom.[931] Navedeni zadaci, koji su pred VRS postavljeni u novembru, sadržani su i u zajedničkom planu upotrebe Vojske Jugoslavije, VRS-a i Srpske vojske Krajine, koji je u decembru 1993. usvojen pod kodnim imenom „DRINA“. Plan je predviđao dvije faze operacija, od kojih je prva bila izvršena odmah, a za VRS podrazumijevala je ofanzivna dejstva s ciljem izvršenja prethodno navedenih zadataka na prostoru Bosne i Hercegovine. Druga faza nastupila bi u slučaju hrvatskog napada na RSK i podrazumijevala je, osim trenutnog upućivanja šest brigada VRS-a na teritorij Hrvatske, i angažovanje Vojske Jugoslavije u operacijama u Bosni i Hercegovini s krajnje radikalnim ciljevima potpune okupacije zemlje.[932]

Komanda 1. korpusa je, sagledavajući moguće posljedice uočene koncentracije srpskih snaga oko Sarajeva i u zoni odgovornosti IBOG-a Goražde, naredila podizanje borbene gotovosti na najviši nivo i ojačavanje određenih linija odbrane na očekivanim pravcima napada.[933] Koncentraciju snaga neprijatelja oko Goražda, snage IBOG-a nastojale su omesti ubacivanjem u dubinu neprijateljskog rasporeda 14 izviđačko-diverzantskih grupa, koje su u vremenu od 5. do 12. novembra 1993. izvršile pet zasjednih dejstava i izviđanje neprijateljske dubine. Srpske snage su 12. novembra 1993. pojačale artiljerijska dejstva po linijama odbrane i naseljenim mjestima, a pokušale su i pješadijski proboj iz pravca Zebine Šume prema s. Mihovići i također ubacile diverzantske grupe iz pravca s. Mesići i s. Nekopi.[934] U drugoj polovini novembra intenzivirana su i borbena dejstva na olovsko-vareškom dijelu bojišta, tokom kojih su angažovane srpske snage stalno pothranjivane svježim ljudstvom i MTS-om.[935]

Započeta ofanziva VRS-a nije davala dobre početne rezultate. Bližio se i nastavak mirovnih pregovora u Ženevi, što je potaklo vojno i političko rukovodstvo u Beogradu i na Palama da ubrzaju realizaciju svojih planova, kao i da preciznije odrede zadatke jedinicama. Na području Goražda trebalo je zauzeti dominantne objekte na lijevoj obali Drine radi oslobađanja komunikacije prema Palama i Ustiprači te zauzeti desnu obalu Drine na području samog Goražda. Na području Olova trebalo je ovladati komunikacijom

930 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Sedmična analiza stanja na ratištu RBiH za period od 2. do 8.11.1993. godine*, 10.11.1993.

931 ICTY, VK OSRS, Direktiva za dalja dejstva op.broj 6, Str.pov. broj 02/2-934, 11.11.1993.

932 ICTY, GŠ VSrRBiH, Izvod iz direktive za upotrebu VRS „DRINA“, decembar 1993.

933 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov.broj: 05/7-477-1, 10.11.1993.

934 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-502, 13.11.1993.

935 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Sedmična analiza stanja na ratištu RBiH za period od 22. do 29.11.1993. godine*, 30.11.1993.

Vareš − Olovo – Han-Pijesak i presjeći vezu između 2. i 3. korpusa ARBiH. Na unutrašnjoj strani prstena opsade Sarajeva trebalo je zauzeti objekte Žuč i Mojmilo, radi stvaranja što povoljnijih pozicija za pregovore o podjeli Sarajeva. Rok za izvršenje je dat do 21. decembra.[936]

U Beogradu se 13. decembra 1993. okupilo vojno, političko i policijsko rukovodstvo Srbije i RS-a radi dogovora o nastavku vojne kampanje u Bosni i Hercegovini.[937] Sarajevo je ponovo označeno ključem rata i ocijenjeno je kao neophodno osvajanje dvaju ključnih objekata odbrane Sarajeva - Žuči i Mojmila - čime bi odbrana bila faktički slomljena i protivnik bio primoran da pristane na podjelu grada. Slobodan Milošević je na ovom sastanku posebno naglasio politički značaj Sarajeva, zbog kojeg je operaciju trebalo pažljivo planirati i izvršiti koncentraciju snaga radi sigurnog uspjeha. Zbog toga je planirana operacija u dolini Prače i prema Goraždu odgođena za kasnije. Na samom sastanku obećana je pomoć iz rezervi Vojske Jugoslavije u vidu 30 tenkova T-34, izvjesnog broja topova ZIS i granata za topove ZIS i B-1 kalibra 76 milimetara. Milošević je obećao dijelu svoje vojske u Bosni i 500 tona goriva i 100 tona benzina iz državnih robnih rezervi.[938] Osim materijalne pomoći operacijama, na sastanku je dogovoreno i učešće specijalnih jedinica MUP-a Srbije s oko 300 ljudi, Državne bezbednosti Srbije s oko 120 ljudi i Vojske Jugoslavije s oko 200 ljudi. Na narednom sastanku u Beogradu, održanom 27. decembra 1993. godine, Perišić je obavijestio Mladića da su svi njegovi materijalni zahtjevi odobreni, te da mu je odobreno i osam aerosolnih aviobombi i jedan lanser za ispaljivanje ovih bombi velike razorne moći uz pomoć dograđenih raketnih motora.[939]

Napadi su, paralelno s ofanzivom na olovsko-vareškom bojištu, izvođeni težišno na rajlovačkom i vogošćanskom pravcu, s ovladavanjem rejonom Žuči kao glavnim ciljem.[940] Aktivne su bile i druge linije na unutrašnjoj strani prstena opsade, kao i linija na Mojmilu koja je bila drugi postavljeni cilj VRS-a.

U večernjim satima 3. decembra 1993. srpske snage izvele su pješadijski napad u rejonu Jevrejskog groblja, koji je uspješno odbijen.[941] Nakon toga, VRS-ove snage pokušale su 9. decembra nasilnim izviđanjem u rejonu fabrika "Pretis" − Sjenička kosa da se ukline u borbenom rasporedu snaga 1. korpusa.[942] Nekoliko narednih dana VRS je održavala pojačano artiljerijsko djelovanje, grupisanje snaga i izviđanje pojedinih linija odbrane 1. korpusa. Artiljerijsko dejstvo po gradu Sarajevu pojačano je 21. decembra. Tuklo se po linijama odbrane, a pješadijski napadi izvršeni su u zoni 1. mtbr na pravcu k. 830, k. 850, Golo brdo i Fočanska ulica u Hotonju. U ovim napadima srpske snage koristile su i hemijska sredstva.[943]

Narednog dana napadi na linije odbrane jedinica u Sarajevu započeti su već od jutarnjih sati. Najžešće su granatirani položaji 1. i 2. mtbr na Žuči.[944] Napad su podržavale i oklopne snage, dva tenka na Perivojskoj kosi i tri tenka u rejonu Treskinog dola.[945] Jaki artiljerijski i pješadijski napadi izvođeni su tokom cijelog dana 23. decembra s težištem na linije 1. i 2. mtbr. Izvedeni su i napadi iz rejona Grbavice na linije odbrane 15. i 101. mtbr. Na ovom pravcu snage 1. korpusa iskoristile su određene taktičke prednosti i izvele uspješan protivnapad. U zoni 101. mtbr razbijene su snage neprijatelja i potisnute prema Ozrenskoj ulici. U zoni 15. mtbr neprijatelj je potisnut prema komunikaciji Lukavica − Trebević, a na liniji od Jevrejskog groblja prema Vrbanja mostu srpske snage potisnute su za 100-150 metara prema Grbavici.[946] Odbijene prethodnog dana, snage VRS-a su 24. decembra od jutarnjih sati počele s granatiranjem prednjeg kraja odbra-

936 Osim ovih zadataka pred VRS je postavljen i zadatak da zauzme lijevu obalu Bosne i grad Maglaj, čime bi komunikacija u dolini Bosne od Doboja do Zavidovića bila stavljena pod VRS-ovu kontrolu, a u cilju skraćivanja linije fronta trebala je razbiti i snage ARBiH na području Teočaka i Vitinice. ICTY, GŠ VRS, Borbeno naređenje za izvođenje narednih b/d (dopuna Direktive broj 6), Str.pov.broj 02/2-1015, 12.12.1993.

937 Sa srbijanske strane sastanku su prisustvovali Slobodan Milošević, Momčilo Perišić, Zoran Sokolović, Jovica Stanišić, Radovan Stojičić Badža, Milan Tepavčević i Mile Mrkšić. Iz rukovodstva bosanskih Srba sastanku su prisustvovali Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, generali Ratko Mladić i Manojlo Milovanović s najbližim saradnicima, te ispred MUP-a RS Mićo Stanišić i Tomo Kovač. ICTY, Bilježnica Ratka Mladića za period od 28.10.1993. do 15.1.1994, str. 53.

938 ICTY, Bilježnica Ratka Mladića za period od 28.10.1993. do 15.01.1994, str. 53-57.

939 Mirha Dedić, „Za Karadžića i Miloševića Sarajevo je bilo prioritet i ključ rata", Slobodna Bosna (Sarajevo), 4.11.2010, str. 22-27.

940 Navedena borbena dejstva VRS-a izvođena su prema planovima koji su nosili kodne nazive „PANCIR-93" na olovsko-vareškom bojištu i „PANCIR-2" na sarajevskom bojištu. ICTY, GŠ VRS, Naređenje, Pov.broj: 02/2-983, 30.11.1993; ICTY, GŠ VRS - IKM Vogošća, Komandantu DK, 25.12.1993.

941 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-523, 4.12.1993.

942 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 137.

943 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-539, 21.12.1993.

944 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-540, 22.12.1993.

945 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 138.

946 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-540-2, 23.12.1993.

Zona isključenja teškog naoružanja
oko grada Sarajeva, februar 1994.

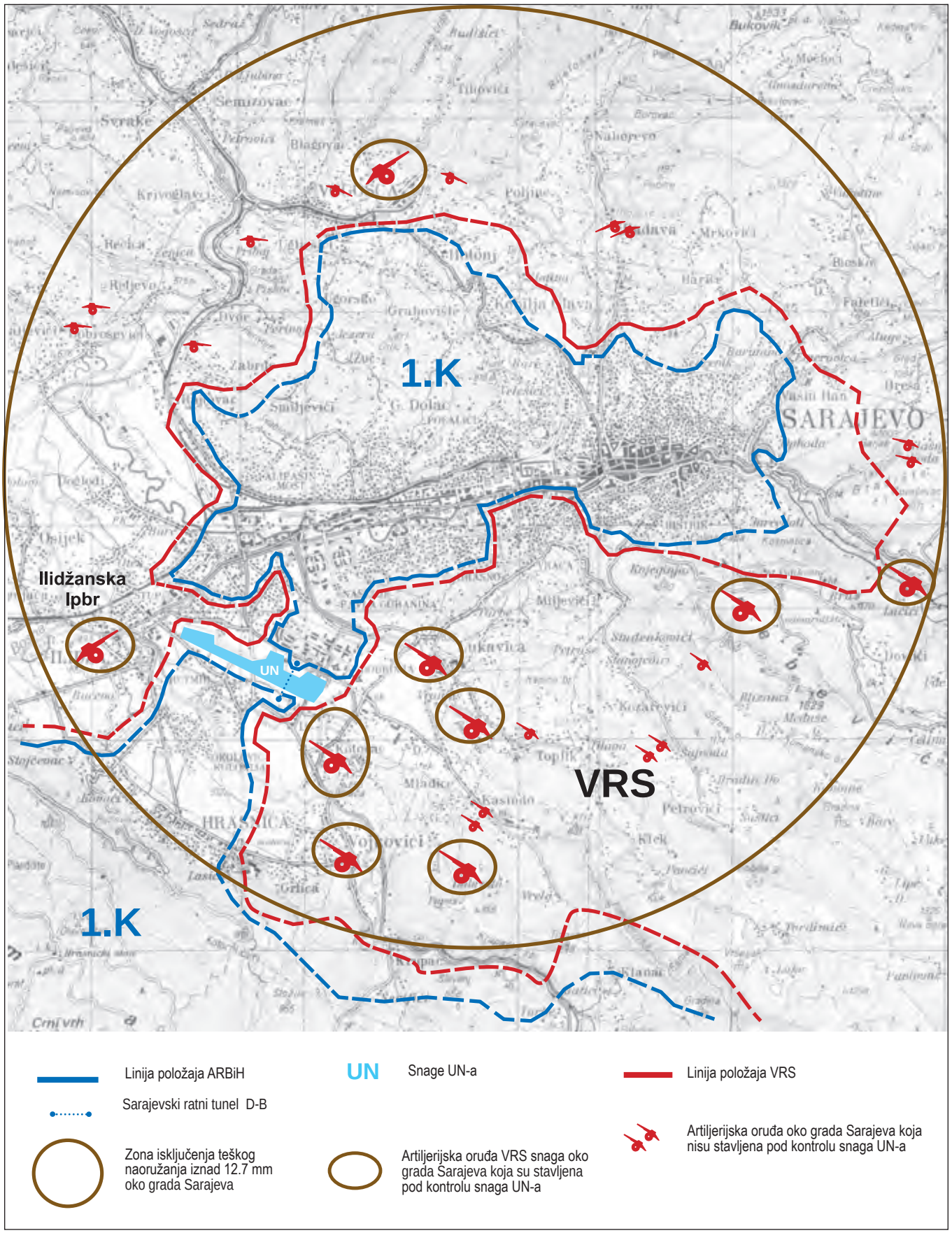

Sarajevo, 1993.

ne 1. korpusa, prenoseći povremeno vatru i po dubini zone odgovornosti i po naseljima.[947] Pregrupisavanje i ojačavanje srpskih snaga registrovano je u Rajlovcu i Vogošći i narednog dana, 25. decembra, ali osim izraženog dejstva artiljerije nije bilo drugih napadnih dejstava ovih snaga.[948]

Vrhunac napada srpskih snaga dogodio se 27. decembra. Rano ujutro jedinica iz sastava 72. specijalne brigade Vojske Jugoslavije povela je dijelove vogošćanskih jedinica SRK-a u napad na Sjeničku kosu i Orahov brijeg.[949] Srbijanski specijalci uspjeli su neopaženi prići liniji odbrane 1. mtbr na Sjeničkoj kosi i ovladati s dva rova. Prošavši kroz liniju, ušli su u nedovršeni objekat kliničkog centra. U prizemlju objekta blokirali su ih borci ARBiH i u bliskoj dvosatnoj borbi, vođenoj uglavnom ručnim bombama, u potpunosti razbili, nanijevši im velike gubitke. Druga grupa koja je krenula u napad na Orahov brijeg otkrivena je i u direktnom pješadijskom okršaju razbijena vatrom snaga s linije. Borbe su trajale do sumraka.[950]

Do kraja decembra 1993. i tokom januara 1994. VRS je održavala tempo ofanzive. Sve vrijeme korištena je enormna količina artiljerijske vatre, uključujući i municiju punjenu hemijskim sredstvima, ali pješadijski napadi na linije odbrane Sarajeva nisu rezultirali nikakvim pomacima.

Krajem 1993. pripremane su organizacijsko-formacijske promjene i odgovarajuća preraspodjela zona odgovornosti između korpusa ARBiH, o čemu će detaljnije biti riječi u narednom poglavlju. U tom smislu planirano je da područje Visokog, Breze, Olova i Vareša ponovo uđe u zonu odgovornosti 1. korpusa. I prije nego su donesene formalne odluke, Komanda 1. korpusa uputila je dijelove svojih jedinica na ispomoć snagama ARBiH koje su izvodile borbena dejstva na ovom dijelu ratišta. U cilju stvaranja pretpostavki za uspješno funkcionisanje rukovođenja i komandovanja i upotrebe jedinica na ovom terenu, 23. decembra je

947 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-542, 24.12.1993.

948 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/6-543, 25.12.1993.

949 Radi se o jedinici VJ formiranoj 1992. godine. Riječ je o specijalnim snagama, sastavljenim od profesionalnih oficira, podoficira i vojnika po ugovoru. U vrijeme angažovanja u Vogošći, jedinica je bila stacionirana u kasarni VJ na Avali kod Beograda. Jedinicu je u Vogošću doveo pukovnik VJ Milorad Stupar. U Vogošću je stiglo 50 specijalaca s punom opremom. U napadu 27. decembra učestvovalo je njih 30. **ICTY**, Suđenje Momčilu Perišiću, IT-04-81-T, 15. mart 2010, Svjedok: Zlatko Danilović, Transkript, 11037-11039. http://icr.icty.org.

950 Specijalne snage Vojske Jugoslavije i pridodate jedinice VRS-a iz Vogošće imale su 27. decembra 1993. velike gubitke. Iza sebe su ostavili neizvučenih sedam mrtvih, od toga je njih šest pripadalo 72. specijalnoj brigadi VJ, među kojima su bila i dva oficira. Pometnju razbijenih srpskih snaga iskoristila je grupa od šest bošnjačkih logoraša iz Vogošće, koje su srpske snage i ovog puta koristile u toku borbenih dejstava za izvođenje radova na borbenim linijama i kao živi štit, i dokopala se slobodne teritorije. Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 138.

Transport hrane na prvu liniju

naređeno formiranje IKM-a 1. korpusa u Visokom.[951] Početkom januara spomenuti prostor je uključen u zonu odgovornosti 1. korpusa.

Sve ove aktivnosti vršene su dok je VRS nastavljala ofanzivu vođenu pod nazivom „PANCIR-93". Napadi srpskih snaga većeg intenziteta obnovljeni su 10. januara 1994. s izraženim težištem na području Olova. Do 14. januara VRS je ovladala selom Donje Kruševo. Nakon toga napadi su postali još intenzivniji. Snage 1. korpusa na ovom području najprije su stabilizirale odbranu, a zatim su 17. januara preduzele protivnapad, u kojem su povratile dio izgubljene linije u Kruševu. Snažne borbe na Olovu nastavljene su i narednih dana, dok su borbena dejstva nešto manjeg intenziteta vođena i na vareškom, brezansko-ilijaškom i visočkom bojištu.[952]

Iz opisanog razvoja situacije na sarajevskom i olovsko-vareškom bojištu krajem 1993. i početkom 1994. Godine vrlo jasno se može sagledati povezanost decembarskog brifinga kod Slobodana Miloševića u Beogradu i na njemu postignutih dogovora s događajima na terenu. Ta povezanost ogledala se u dugotrajnim artiljerijskim kanonadama municijom kojom je snabdjevena VRS iz magacina Vojske Jugoslavije, po naređenju Slobodana Miloševića, i po manevru snaga na širem prostoru, koji ne bi bio moguć bez pogonskog goriva koje je predsjednik Jugoslavije i neosporni srpski politički lider dodijelio svojim izvršiocima u Bosni i Hercegovini. U napadu na Orahov brijeg i Sjeničku kosu iz pravca Vogošće očito je bilo da se na sarajevskom bojištu pojavila i obećana pomoć u ljudstvu iz specijalnih vojnih i policijskih snaga Srbije. Pouzdano znamo i to da su modifikovane aviobombe velike razorne moći, koje je Momčilo Perišić isporučio Mladiću, ispaljivane tokom januara 1994. na Žuči.[953]

Kako i pored svega navedenog nije bilo gotovo nikakvih pomaka linija odbrane 1. korpusa ARBiH, artiljerijska vatra srpskih snaga sve češće je tokom januara i početkom februara prenošena s borbenih linija na područje grada. U jednom od tih dejstava, 5. februara 1994. godine, artiljerijska granata pogodila je pijacu Markale i rezultirala masakrom civila. To je pokrenulo lanac događaja koji su okončali srpsku ofanzivu i označili početnu fazu promjene odnosa snaga na sarajevskom bojištu.

951 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Formiranje IKM, naređenje*, Str.pov.broj: 05/6-547, 23.12.1993.

952 Šadinlija, Prvi korpus, str. 38

953 **AARBiH,** Komanda 1. korpusa, Dnevni borbeni izvještaj, Str. pov.broj: 16/9-26, 26.1.1994.

REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
KOMANDA 1. KORPUSA
Str.pov.br.05/7-547
Sarajevo, 23.12.1993.godine

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO

Formiranje IKM, naređenje,
d o s t a v i j a.-

KOMANDI a/a

Zbog ukazane potrebe, a u cilju formiranja IKM 1.korpusa,

N a r e đ u j e m:

1. U ekipu starješina koji će organizovati IKM 1.korpusa određujem:

a. Operativci iz ONO: - *Plećan Osman*
- *Husović Zufer*

b. Referent iz Obavještajnog organa - *Balta Nisad*

c. Iz roda veze - *Borovina Džemo*
- *Odžaklija Mirsad*
- *Ovčina Munib*

d. Referent inžinjerije - *Baručija Šemso*

e. Referenti iz SVB - *Kukavica Edin*
- *Kastrat Enis*

f. Referent iz organa IPD i VP - *Čaušević Jusuf*
- *Hadžić Kemal*

g. Referent iz pravnog sektora - *Bajraktarević Salih*

h. Referent iz sektora PiMFP - *Ribić Mirzet*

i. Referent iz personalnog organa - *Bašić Zejnil*

j. Referent intendantske službe - *Masleša Mirsad*

k. Referent iz tehničke službe - *Topčagić Talib*

l. Referent iz sanitetske službe - *Redžović Harun*

2. Za vodu puta određujem Pom.k-ta za logistiku VRANJ HASU, koji odgovoran za prevoz gore navedenih starješina do Visokog gdje će javiti Komandantu 1.korpusa.

3. Polazak iz Komande 1.korpusa je 29.12.1993.godine u _____ časova

RT/FŠ

ZAMJENIK KOMANDANTA
1. KORPUS
Kadir
Ismet Bahić

IKM 1. korpusa Visoko: Džemo Borovina, Talib Topčagić, Šefket Hrustemović,
Vahid Karavelić, Alija Kožljak, Haso Vranj, Harun Redžović

Položaji 15. mtbr. Sarajevo, 1994.

U prvom redu Vahid Karavelić i Sead Babić. Stoje: Zlatko Lagumdžija, Zakir Puška, Ismet Hadžić Mutevelija, Ismet Dahić

Olovo, 1993. Fadil Karčić, Senahid Bolić Bolo, Denijal Grbo, sa saborcima. Leđima okrenut komandant 2. korpusa Željko Knez

Dževad Rađo, Vahid Karavelić, Ismet Dahić

Visoko, 1994. Bahrudin Uzunović, Eniz Kapo, Asim Hasić i Ferid Provalić Frka

V

BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ 1. KORPUSA TOKOM 1994. GODINE

Borbena dejstva, organizacijske promjene i opći razvoj prilika na bojištu do junskog primirja 1994. godine

Usjeni VRS-ove ofanzive na dijelu ratišta oko Sarajeva, koja je trajala od novembra 1993. do početka februara 1994. godine, na kiseljačko-fojničkom bojištu ofanzivna dejstva pojačavale su i snage HVO-a. Na dan masakra na Markalama, 5. februara 1994. godine, HVO je izvršio napad na kiseljačkom pravcu, probio linije ARBiH kod sela Velika Sotnica i zapalio ga.[954] Grupisanje snaga HVO-a i njihove aktivnosti nagovještavale su i širu ofanzivu, do koje nije došlo. Najprije su visoke snježne padavine usporile vojne aktivnosti, a zatim je 23. februara 1994. u Zagrebu potpisan sporazum o prekidu vatre između HVO-a i ARBiH. Potpisivanjem Vašingtonskog sporazuma 18. marta 1994. definitivno su okončani sukobi HVO-a i ARBiH.[955]

Ovo je bio izuzetno značajan momenat za daljnji razvoj ratnih događaja.

Naime, u ljeto 1993. godine VRS-ova ofanziva u Podrinju i širem području Sarajeva nanijela je velike gubitke snagama ARBiH, suzila im operativnu osnovicu i manevarski prostor i prinudila na odsudnu odbranu praktično na rubovima preostalih slobodnih naselja. U tako teškom trenutku eskalirao je sukob s HVO-em, koji vojno nije izravno ugrozio Armiju, ali je vezivao njene snage i razvlačio ih na dugom i ispresijecanom frontu protiv dva neprijatelja, i još važnije, presjekao je veze s Republikom Hrvatskom i sve dotadašnje linije snabdijevanja. Režim u Beogradu bio je mnogostruko upleten u svaki aspekt rata u Bosni i Hercegovini. Srbija je stvorila, finansirala, snabdijevala, obavještajno i kadrovski podržavala vojsku i policiju RS-a. Osim toga, dijelovi Vojske Jugoslavije, MUP-a Srbije i Državne bezbednosti Srbije neposredno su učestvovali u borbama u Bosni i Hercegovini, što je predstavljalo otvorene geste vojne agresije na drugu suverenu i nezavisnu državu. U septembru 1993. godine ovaj režim otišao je i korak dalje. Preko svoje obavještajne filijale u Velikoj Kladuši, predvođene Fikretom Abdićem, aktivirali su projekt krajiške autonomije, koji je doveo do bratoubilačkog sukoba Abdićevih pristalica sa snagama 5. korpusa ARBiH. Na strani Abdića u borbe u Krajini uključile su se VRS-ove snage i srpske snage iz Hrvatske. Porastom intenziteta sukoba HVO-a s ARBiH u borbena dejstva na strani HVO-a uključivale su se sve značajnije snage Hrvatske vojske. Početkom zime oživjele su nove ofanzive VRS-a prema Sarajevu, Olovu i Varešu. Nakon što su okončane u širem rejonu Sarajeva, napadnut je i u krajnje tešku poziciju doveden Maglaj. Zatim je na red došlo Goražde, koje je zbog dubokog i potpunog okruženja VRS-ovim snagama, bilo u posebno teškom položaju.

U takvoj situaciji prekid sukoba s HVO-em, za do maksimuma razvučene i prenapregnute snage ARBiH, bio je od ogromne važnosti.

Istovremeno i u vezi s opisanim razvojem vojno-političke situacije vršena su i dalja prilagođavanja formacije i strukture 1. korpusa i cijele Armije RBiH. Odluka o ukidanju 6. korpusa, formiranju 7. i 8. korpusa,[956] kao i promjenama zona odgovornosti ostalih korpusa ARBiH, donesena je 11. januara 1994. godine.[957]

Praktične radnje na pripremi njene realizacije počele su i ranije. Za organizaciju odbrane i izvođenje borbenih dejstava u novoj zoni odgovornosti, na olovsko-vareškom bojištu, Komandi 1. korpusa pretpočinjene su na izvršavanju borbenih zadataka u zoni odbrane zatečene jedinice 2. i 3. korpusa.[958]

954 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 15/9-37, 6.2.1994.

955 Begić, str. 165-171.

956 Formiranje 8. korpusa ARBiH sa sjedištem u Goraždu ostala je nerealizovana odluka. U Goraždu je i dalje djelovala IBOG, koja je izlaskom iz sastava 1. korpusa bila neposredno potčinjena ŠVK-u OSRBiH. Početkom 1995. ova operativna grupa preformirana je u 81. diviziju na direktnoj vezi GŠARBiH.

957 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u ARBiH,* Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.

958 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Zone odgovornosti i linije razgraničenja pretpočinjenih jedinica 1. korpusu*, *zahtjev*, Str.pov. broj: 8/14-1, 5.1.1994.

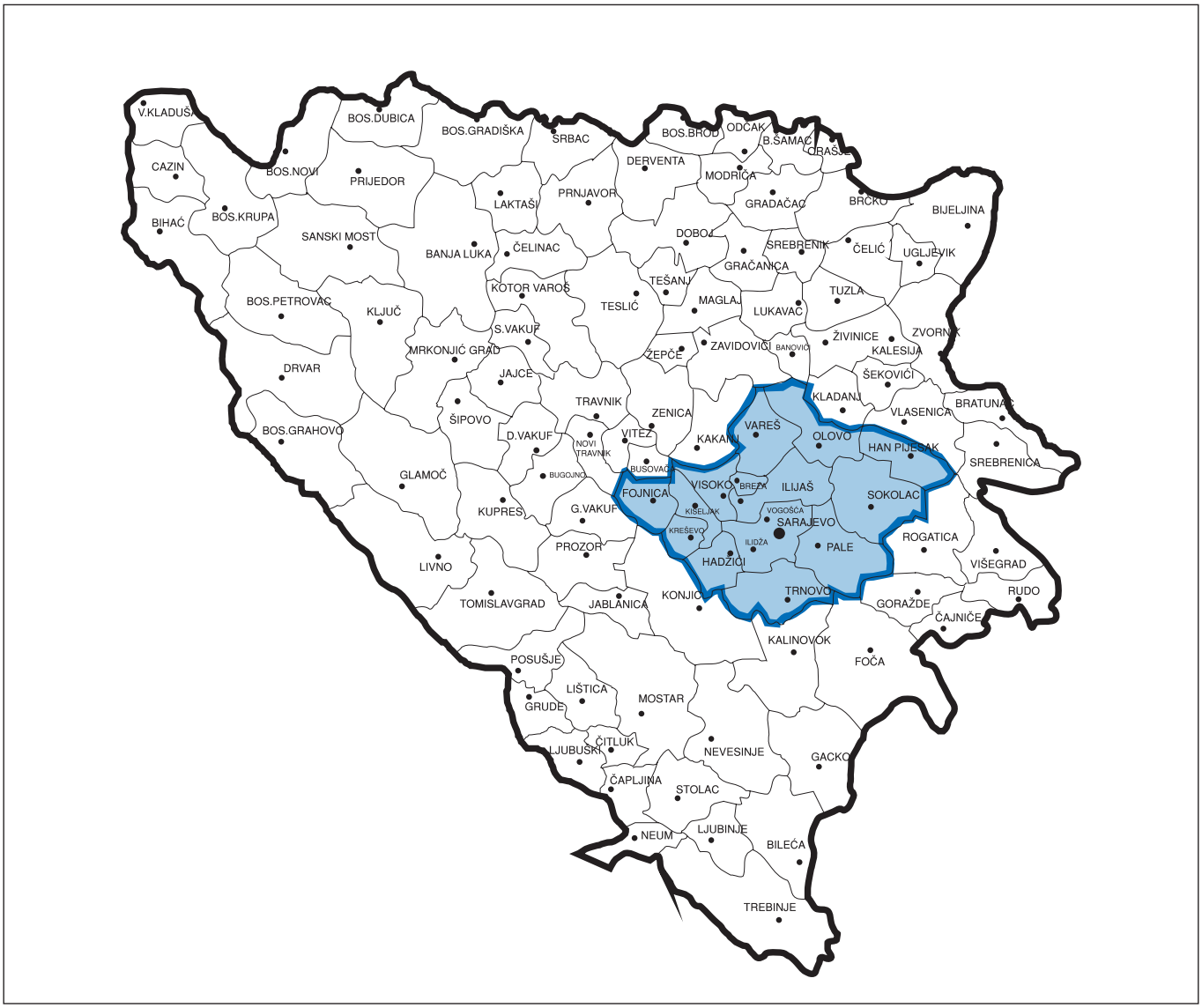

Zona odgovornosti 1. korpusa 1994. godine

Nova zona odgovornosti ustvari je predstavljala prvobitnu zonu 1. korpusa u koju je ponovo vraćena teritorija koju je pokrivala bivša OG „Visoko“, a bez istočnobosanskih općina i jedinica IBOG-a.

Krajem 1993. godine naređeno je ukidanje okružnih i općinskih štabova odbrane. Tako nastala struktura 1. korpusa u januaru 1994. godine prikazana je na **Grafikonu 7**.

Tokom ofanzivnih dejstava krajem 1993. i početkom 1994. godine srpske snage nisu postigle željene pomake na terenu, pa su sve češće, po ustaljenoj praksi, tokom januara i početkom februara 1994. artiljerijska dejstva s borbenih linija prenosile na područje grada Sarajeva. U jednom od tih dejstava, 5. februara 1994. godine, artiljerijska granata pogodila je pijacu Markale i rezultirala stravičnim masakrom civila.[959] Ova amplituda održavanja pritiska na Sarajevo, u kojoj su se vojni napadi smjenjivali s periodima teroriziranja civilnog stanovništva artiljerijskom i snajperskom vatrom, proizlazila je iz percepcije Sarajeva kao ključa rata i kao cilja čijim je postizanjem moguće okončati rat. Na sastanku sa starješinama VRS-a održanom u Vlasenici 29. januara 1994. Radovan Karadžić je tvrdio: „Najvažnija tačka je Sarajevo... Blokadom Sarajeva mi smo stvorili državu.” Ovo je argumentovao

959 U februarskom masakru na Markalama ubijeno je 68, a ranjeno 163 civila. Zagovornici i danas živih imbecilnih teorija o namještanju masakra od strane „muslimanskih snaga“, prešućuju da je meta srpske artiljerije i dan ranije bila pijaca u naselju Dobrinja. 4. februara na njoj je minobacačkim granatama ispaljenim iz Lukavice ubijeno 9 civila. Karović, Merisa: „Zločini na Markalama“, **Prilozi za proučavanje historije Sarajeva,** broj 6, Muzej Sarajeva, Sarajevo, 2008, str. 97-108.

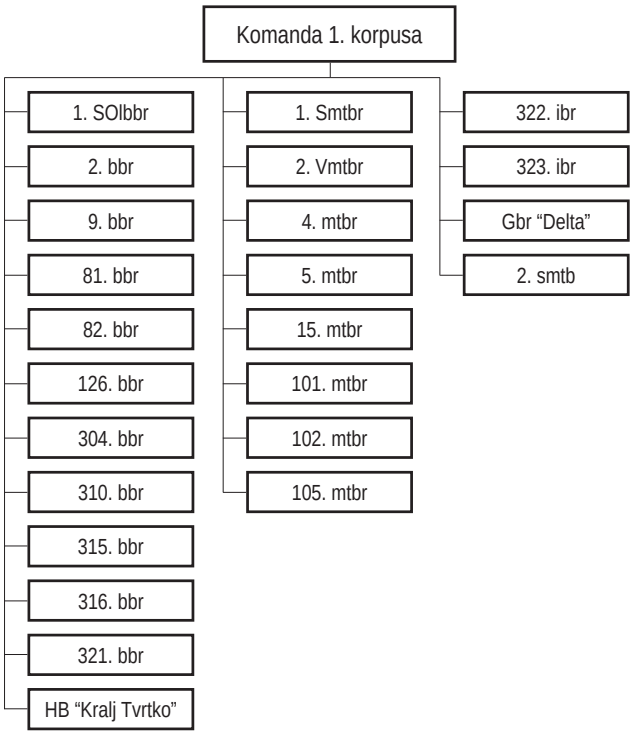

Grafikon 7

ponavljanjem stava da je Sarajevo mozak bosanske države i da je Alija Izetbegović uspio povezati Sarajevo sa Zenicom, on ne bi ni s kim pregovarao. „Ako bi ga mogli uzeti, mi bi ih porazili i to bi bio kraj rata..."[960]

Nakon masakra koji je izazvao zgražanje svjetske javnosti, uz posredovanje UNPROFOR-a postignut je sporazum o primirju, povlačenju teške artiljerije i njenom stavljanju pod kontrolu UN-ovih snaga u krugu 20 kilometara od Marindvora. Sporazum je stupio na snagu 10. februara. Ključni argument njegove provedbe bio je NATO-ov ultimatum da će, u slučaju da se teško naoružanje ne stavi pod kontrolu, izvršiti zračne udare po VRS-ovim položajima oko Sarajeva. Mehanizam kontrole obezbijeđen je razmještanjem UN-ovih snaga na kontrolne tačke duž linije razdvajanja. Srpske snage su, kao i uvijek tokom realizacije nekog od mnogobrojnih sporazuma za Sarajevo, s mnogo galame, teatralnih izjava i naglašavanja ustupaka, a suštinski izigravajući uslove sporazuma,[961] skretale pažnju domaće i svjetske javnosti od svojih aktivnosti u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Ovaj put, po planu utanačenom i odobrenom u Beogradu,[962] na redu je bilo Goražde.

Napadna operacija prema Goraždu vođena je pod kodnim imenom „ZVIJEZDA-94". Tokom ove operacije, koja je počela 29. marta i trajala do 24. aprila 1994. godine, VRS-ove snage zauzele su sve dominantne zemljišne objekte na desnoj obali rijeke Drine i ovladale rubnim goraždanskim naseljima, a na lijevoj obali ovladali najznačajnijim objektima kojima su uspostavili i obezbijedili kontrolu teritorije u dolini Prače i također ušli u rubna gradska naselja Goražda.[963]

Nakon što je stupio na snagu prekid vatre i sporazum o kontroli teškog naoružanja na području Sarajeva, Komanda 1. korpusa izbacila je dio snaga iz grada na slobodnu teritoriju Hadžića. Do 21. februara sve su sarajevske brigade, osim 5. mtbr, u rejon Hrasnica − Pazarić izbacile po jednu četu. U gradu su bile pripremljene i dodatne snage za izlazak.[964]

Nakon što je zaustavljen napada HVO-a iz Kiseljaka, izvršen početkom februara, Komanda 1. korpusa počela je pripreme da jednom kontraofanzivom riješi problem ovih snaga i njihovih neugodnih aktivnosti s obje strane zone korpusa, a zatim preduzme ono što je bilo u njenoj moći kako bi se olakšao položaj odbrane Goražda. Okončanje sukoba s HVO-em stvorilo je mogućnosti da upotreba ovih snaga bude planirana samo prema VRS-u.[965]

Glavni štab VRS-a veoma je ozbiljno procjenjivao pogoršavanje vlastitih pozicija na području Sarajeva. Osim snaga iz grada, koje su sada mogle izaći komunikacijom kroz Tunel D-B, procjenjivano je da su značajne snage ARBiH oslobođene prestankom sukoba sa HVO-em i da postoji mogućnost da se upotrijebe u

960 **ICTY,** *Bilježnica Ratka Mladića za period od 9.1.1994. do 21.3.1994,* str. 76. Karadžićeva izjava ujedno predstavlja potvrdu činjenice da bi VRS-ove snage i jedinice koje su u svrhu pomoći stizale iz Srbije i Crne Gore bez ikakve sumnje vojno zauzele Sarajevo te da su bile u stanju slomiti odbranu njegovih branilaca.

961 **AIIZ**, Inv. broj 2-3959 **(**GŠ VRS, *Naređenje*, Str.pov.broj 03/4-114, 9.2.1994). Ovim aktom naređeno je SRK-u da hitno dovuče na položaje oko Sarajeva sva neispravna artiljerijska oruđa, koja su kasnije prikazali UN-u i stavili ih pod kontrolu. Ispravna su trebala biti maskirana i pripravna. Naređenjem je također predviđen napad na UNPROFOR-ove snage u slučaju zračnih udara NATO-ove avijacije.

962 Sastanku na kojem su utvrđivani planovi, redoslijed i dinamika djelovanja srbijansku stranu predstavljali su Slobodan Milošević, Momčilo Perišić, Zoran Sokolović, Jovica Stanišić, Radovan Stojičić Badža, Milan Tepavčević i Mile Mrkšić. Iz rukovodstva bosanskih Srba sastanku su prisustvovali Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, generali Ratko Mladić i Manojlo Milovanović s najbližim saradnicima, te ispred MUP-a RS Mićo Stanišić i Tomo Kovač. **ICTY,** *Bilježnica Ratka Mladića za period od 28.10.1993. do 15.1.1994,* str. 53-57.

963 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 39; Bahto, str. 199-209.

964 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Sedmična analiza*, Str.pov. broj: 11/9-55, 21.2.1994.

965 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 144.

pokušaju deblokade Sarajeva i spajanja s podrinjskim enklavama. Na pravcu Visoko − Ilijaš − Sarajevo VRS je predviđala da je moguće da se oslobodi 8-9 brigada ARBiH s područja srednje Bosne i da se upotrijebe prema Sarajevu.[966]

Izvlačeći konsekvence iz ovakvih strategijskih procjena, a prije svega u cilju obezbjeđenja vlastitih ofanzivnih dejstva na širem području Goražda, VRS je tokom marta 1994. pojačavala svoje snage i na olovsko-vareškom i igmansko-bjelašničkom pravcu. Snage 1. korpusa također su vršile određene pripreme za takav razvoj situacije.[967]

Zamisao Komande 1. korpusa sastojala se u tome da se aktivnom odbranom i ofanzivnim borbenim dejstvima na dva različita kraja zone odgovornosti srpske snage razvuku, vežu na zatvaranje pravaca i time olakša pritisak na Goražde. Na olovsko-vareškom pravcu planirana je operacija „DŽEP-94“, kojom su trebali biti neutralisani rezultati prethodne VRS-ove ofanzive na ovom prostoru, izvedene pod nazivom „PANCIR“. Na bjelašničkom pravcu najprije je planiran pokret jedinica i posjedanje prostora prema granici s 4. korpusom, koji je bio ugrožen iskazanim namjerama VRS-a da djeluje preko prostora Bjelašnice i Visočice prema Ivan-sedlu. Ostvarenjem ovog manevra VRS-ovih snaga bili bi naknadno ispunjeni preostali neostvareni ciljevi operacije „LUKAVAC-93“ i poništeni, upravo postignuti, aspekti poboljšanja položaja 1. Korpusa; to se nije smjelo dopustiti. Zato je 1. korpus nastavio izmještati snage s gradskog područja na slobodnu teritoriju sa spoljne strane prstena opsade da bi bio u stanju preduprijediti moguća VRS-ova dejstva i stvoriti uslove za vlastita borbena dejstva prema Goražđu.

Objedinjavanje i koordinacija aktivnosti jedinica 1. korpusa na slobodnim teritorijama van grada Sarajeva vršeni su preko IKM-a 1. korpusa u Visokom i privremenih tijela nazvanih Komandne grupe sa sjedištima u Pazariću, Fojnici i Varešu.[968]

Snage 1. korpusa započele su borbena dejstva u okviru operacija „DŽEP-94“ 10. aprila u ranim jutarnjim satima. Do 14. aprila liniju odbrane pomjerile su na frontu širine 10 kilometara i napravile prodor u dubinu neprijatelja za jedan do četiri kilometra. Dostigle su liniju: Moševačko brdo − s. Milovac, Poredak, Menđeraš, s. Karačići, s. Sršljenci, Duga brda, Bukva, tt 1134, Rokoč, s. Brda, s. Žižci − Šikuljski gaj. U potpunosti su oslobođena sela: Milovac, Stomorine, Poredak, Karačići, Sršljenci. Uspostavljena je kontrola vatrom sela Blaze, Okruglica, Žalja, Rokoč, Medakovac, Brda, Žižci. [969]

Početkom aprila VRS-ove snage gotovo su potpuno razbile odbranu Goražda, pa je Komanda 1. korpusa preko Bjelašnice i Treskavice i preko teritorije Trnova, koju su kontrolisale VRS-ove snage, najprije uputila nekoliko grupa dobrovoljaca prema Goraždu, s onoliko municije koliko su ljudi mogli ponijeti u rancima. Sve raspoložive snage s prostora Hrasnice, Igmana, Pazarića i Tarčina, uključujući i prispjele snage iz Sarajeva, objedinjene pod komandom Komandne grupe (KG) Pazarić, do 9. aprila koncentrisane su na prostoru Bjelašnice između Dugog polja i sela Lukomir. Sa srednjobosanskog bojišta povučena je i na Bjelašnicu upućena 82. bbr. Sve ove snage su 9. aprila pokrenute u pravcu Goražda.[970]

Kombinovani bataljon 1. Smtbr je 9. aprila izvršio marš pravcem Čuhovići − Lukomir − Crveni klanac − Umoljani − Tušila − Sinanovići. Bataljon iz sastava 2. Vmtbr je sa po jednom četom zatvorio pravce Bjelašnica − Žuti cvijet − Žuljsko brdo i Visoka glava − Vukova glava − Oštro brdo, jednu četu pretpočinio je 82. bbr, a jednu ostavio u selu Bobovica kao rezervu. Bataljon 1. bošnjačke bbr je u marševskom poretku došao u rejon Tušila. Snage 82. bbr s jednom četom iz 2. Vmtbr su, također u marševskom poretku, dostigle rejon Jabuke, prošle ga i spustile se u podnožje Treskavice. Maršujući za kolonom 82. bbr, bataljon iz sastava 4. mtbr došao je u rejon Jabuke, a zatim dio snaga uputio u rejon Puzima (tt 1776), gdje su se spojile sa snagama Samostalnog bataljona „Bjelašnica“ iz sastava 4. korpusa ARBiH, a dio snaga prema objektu Previt (tt 1337).[971]

Pokret jedinica izveden je u krajnje teškim vremenskim uslovima, uz neprestanu mećavu i obilne sniježne padavine, koje su na dan marša dostigle visinu preko jednog metra. Jedinice nisu bile opremljene i pripremljene za borbu u ovako ekstremnim vremenskim uslovima na teškom planinskom terenu. Ovakve prilike brzo su iscrpile borce. Komanda 1. korpusa je pokret jedinica zaustavila na prethodno navedenim tačkama. Jedinice nisu imale nikakve uslove za smje-

966 **ICTY,** GŠ VRS, Str.pov.broj 02/2-53, 31.3.1994.

967 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Sedmična analiza*, Op.broj 11/9-89, 27.3.1994.

968 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 92.

969 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 11/9-107, 14.4.1994.

970 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 145.

971 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Sedmična analiza*, Str.pov. broj: 18/9-110, 17.4.1994.

Bjelašnica - Lukomir, proljeće 1994.

štaj i boravak, a putevi su, zbog sniježnih nanosa, bili većim dijelom neprohodni. Nije bilo moguće zadržati jedinice na dostignutim linijama do povoljnijih vremenskih prilika za nastavak borbenih dejstava, pa je glavnina snaga povučena u privremene baze ili povoljnije rejone razmještaja, a na dostignutim položajima ostavljeno borbeno osiguranje i dijelovi izviđačkih jedinica.[972]

Za to vrijeme VRS-ova ofanziva na Goražde doživjela je svoju kulminaciju. Nemoć snaga ARBiH da intervenišu na tom pravcu bila je potpuna. Nakon opomena u vidu dejstva NATO-ovih aviona po pojedinim VRS-ovim ciljevima oko Goražda i pod pritiskom međunarodnog faktora, u noći 23/24. aprila u Goražde su ušle UNPROFOR-ove snage i rasporedile se na liniji razdvajanja snaga.[973] Time je spriječen pad samog grada Goražda i katastrofa desetina hiljada njegovih stanovnika i izbjeglica koje su se slile u grad s područja koje su zauzele srpske snage.

972 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 146.

973 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Stanje na ratištu RBiH za 24.4.1994,* Str.pov.broj: 03/161-98, 25.4.1994.

Bjelašnica, proljeće 1994.

Teški terenski uslovi

Goražde, teritorijalni gubici tokom operacije ZVIJEZDA - 94

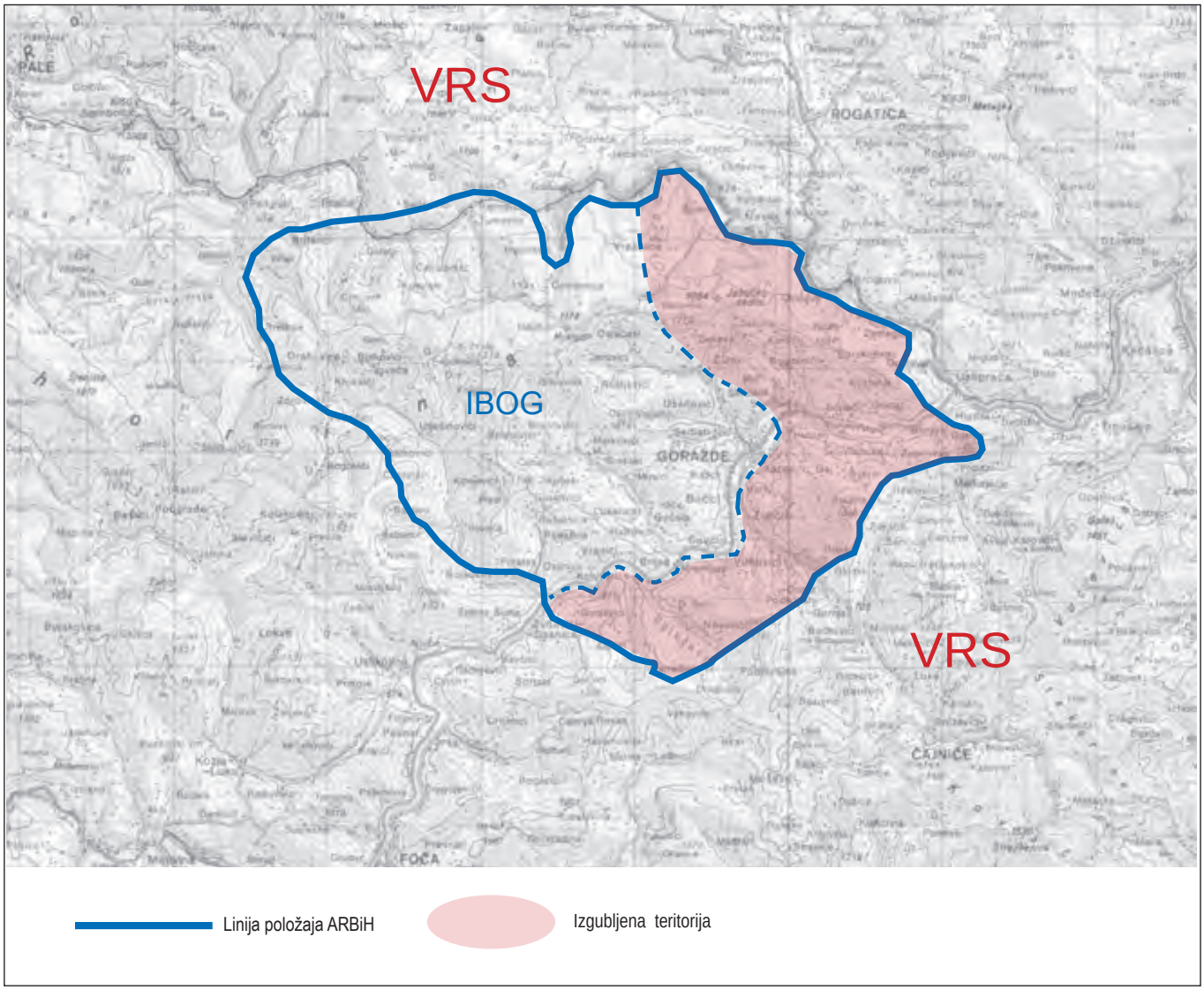

Tek nakon toga i nakon što su se poboljšale vremenske prilike snage 1. korpusa na Bjelašnici uspjele su stvoriti uslove za djelimičan pomak i do kraja aprila dijelom jedinica posjele objekte Derino brdo, Dajanovo brdo, Jabuka i Lugov vrat, a dio jedinica još uvijek je vršio pripreme za posjedanje dominantnih objekata.[974]

Tokom martovskih i aprilskih aktivnosti 1. korpusa 1994. godine pokazalo se kolika je prednost stečena mogućnošću izlaska znatnih snaga ARBiH iz grada. Samo njihovo dovođenje na bojišta na spoljnoj strani prstena opsade Sarajeva praktično je iz temelja promijenilo odnos snaga i opću poziciju korpusa i dalo konkretne rezultate. Iskustva iz aktivnosti provođenih do polovine aprila pokazala su da je za efikasniju upotrebu snaga u narednom periodu bilo neophodno riješiti nekoliko pitanja, a najvažnija od njih bila su: prilagođavanje jedinica iz grada uslovima koji vladaju na pretežno planinskom terenu bojišta, logisticiranje snaga i organizacija rukovođenja i komandovanja.

Poštovanje primirja, koje je proljeće i dobar dio ljeta 1994. godine na sarajevskom bojištu učinilo mirnim, omogućavalo je rješavanje svakog od njih. [975]

974 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/9-123, 30.4.1994.

975 Na pregovorima o obustavljanju ratnih aktivnosti u Bosni i Hercegovini, održanim 8. juna 1994. godine u Ženevi, potpisano je jednomjesečno primirje koje je stupilo na snagu 10. juna u podne. Ostavljena je mogućnost njegovog produžavanja, kako bi tekući pregovori novoformirane Kontakt-grupe dobili više šanse za uspjeh. "Jednomjesečno primirje od sutra", **Oslobođenje**, 9.6.1994, str. 1.

Komandna grupa Pazarić, proljeće 1994. Ibrahim Dervišević, Tašo Dacić, Sejdalija Bukva, sa saradnicima

Na sarajevskim ulicama, 1994.

Pripreme za izlazak na teren. Sarajevo - Velešići, 1994.

Jutarnja smotra u kasarni Pazarić, proljeće 1994.

Grupa starješina u kasarni Pazarić 1994. Slijeva nadesno: Bećir Dervišević, Abid Alibašić, Ekrem Veljan, Šemso Baručija, Amir Kubura, Medin Aljić, Ismet Dahić, Enver Liković, Zufer Husović, Zaim Hadžić, Ešef Čelik

U zemunici

Sarajevo - kasarna “Maršal Tito”, ljeto 1994. Ramiz Bejić, Vahid Bogunić, Ismet Dahić

Grupa boraca 323. lbr Kiseljak. Treći slijeva u gornjem redu: Akif Drinjak

Predaja ratne zastave u 102. mtbr. Zastavu predaje Esad Paldum. Na bini Hajrudin Grabovica. Sarajevo, 1994.

Organizacijske promjene i prilagođavanje jedinica uslovima na bojištu tokom ljetnjeg primirja 1994. godine

Tokom ljeta sve jedinice iz Sarajeva su redovnim smjenama ljudstva izrotirale svoje bataljone u dodijeljenim zonama van grada, što je jedinicama omogućilo da se adaptiraju na uslove na ratištu, upoznaju teren i steknu neophodna iskustva.

Nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma, putevi snabdijevanja Armije RBiH preko Hrvatske su bili otvoreni i stanje se osjetno popravilo. ARBiH je prestala biti gola, bosa, gladna i goloruka vojska koja broji metke na komad. Poboljšanje tehničkog snabdijevanja jedinica omogućilo je izgradnju i opremanje logorskih prostorija na terenu i stvaranje dobrih uslova za smještaj ljudstva. Magacini s municijom ARBiH su popunjeni, a nabavljene su i određene količine naoružanja koje je nedostajalo. Ishrana boraca u jedinicama, posebno ishrana boraca na terenu, znatno je poboljšana. Do kraja ljeta i ostali segmenti intendantskog obezbjeđenja su poboljšani i borci su dobili vojničke uniforme i čizme.

Pitanje objedinjavanja rukovođenja i komandovanja na pojedinim pravcima riješeno je sredinom maja. Novom organizacijom snage u gradu Sarajevu ostale su direktno potčinjene Komandi 1. korpusa, a snage van grada objedinjene su u privremene sastave - operativne grupe: OG-1 Pazarić, OG-2 Visoko i OG-3 Vareš.[976] Nastala struktura 1. korpusa ARBiH prikazana je na **Grafikonu 8**.

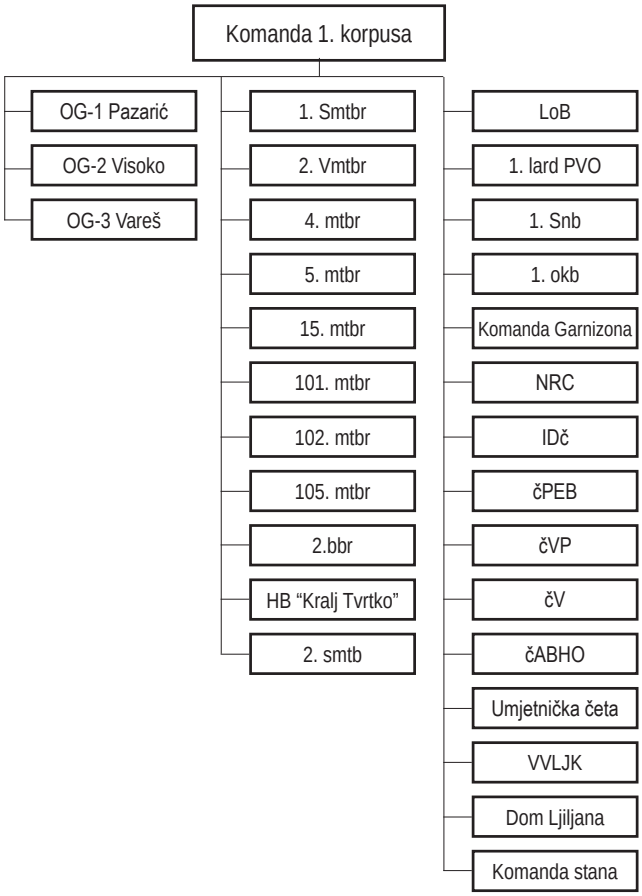

Grafikon 8

Ovo preformiranje izvršeno je po novoj Privremenoj ratnoj formaciji komande korpusa s prištapskim jedinicama, koju je u aprilu 1994. godine odobrilo Ministarstvo za odbranu RBiH, i po kojoj su komande operativnih grupa trebale biti formirane kao organi u sastavu komandi korpusa. Komanda 1. korpusa je 18. maja 1994. godine svojim prethodno navedenim aktom naredila da se formiraju operativne grupe kao privremeni sastavi u Štabu - Komandi 1. korpusa, sa sjedištima u Pazariću, Visokom i Varešu. Komande navedenih operativnih grupa uspostavljene su umjesto dotadašnjeg IKM-a 1. korpusa u Visokom i koman-

976 **ARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Organizacijske promjene u Komandi 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 06/8-1594, 18.5.1994.

dnih grupa u Pazariću i Varešu, koje su time prestale postojati.[977]

Sastav formiranih operativnih grupa određen je po organizacijskoj šemi Komande 1. korpusa[978] i prikazan je na našim **Grafikonima 9**, **10** i **11**. Jedinice koje su ušle u sastav operativnih grupa kao cjeline i bile u cijelosti potčinjene komandama operativnih grupa na grafikonima su navedene na lijevoj strani. Na desnoj strani grafikona navedene su jedinice i dijelovi jedinica koji su upućivani na izvršenje zadataka u zone odgovornosti operativnih grupa i bile pretpočinjavane njihovim komandama, a inače su u cjelini bile neposredno potčinjene Komandi 1. korpusa.[979]

Formiranje operativnih grupa na prethodno opisani način predstavljalo je jedan aspekt organizacijskih priprema za šire oslobodilačke akcije za koje se, u skladu s općim promjenama situacije na ratištu, GŠ OSRBiH odlučio. Drugi aspekt bilo je formiranje manevarskih bataljona u svim postojećim brigadama. Ovi bataljoni formirani su od borbeno najsposobnijeg dijela ljudstva iz sastava brigada i opremljeni adekvatno ulozi koja im je bila namijenjena u ofanzivnim dejstvima. Uspješno provođenje ovih organizacijskih promjena bilo je omogućeno i stupanjem na snagu jednomjesečne opće obustave borbenih dejstava na cijelom ratištu Bosne i Hercegovine.[980]

Opće stanje, u kojem su provođene aktivnosti 1. korpusa tokom proljeća i ljeta 1994. godine, osim povoljnih aspekata koje je donijelo primirje i neopterećenost ljudstva aktivnim borbenim dejstvima, imalo je i drugu stranu. Otvaranje puteva prema Hrvatskoj i nova politika Vlade RBiH usmjerena na oživljavanje privrednih aktivnosti, donijeli su nagli priliv roba i otvaranje brojnih trgovačkih i ugostiteljskih objekata. Intenzivna pregovaračka aktivnost međunarodnih medijatora i zatišje na frontovima naglo su stvorili predmirnodopsku atmosferu i iščekivanje brzog kraja rata. Takvo stanje bilo je indikator koji je pokazao da nisu svi jednako angažovani i jednako opterećeni u odbrani zemlje. Priliv roba na neuređeno bosanskohercegovačko ratno tržište, pa i priliv materijalno-tehničkih sredstava za opremanje Armije RBiH, brzo su stvorili snažan kontrast prema nivou postignute socijalne zaštite i materijalnog zbrinjavanja boraca i njihovih porodica i bili su izvor njihovog sve većeg nezadovoljstva.[981]

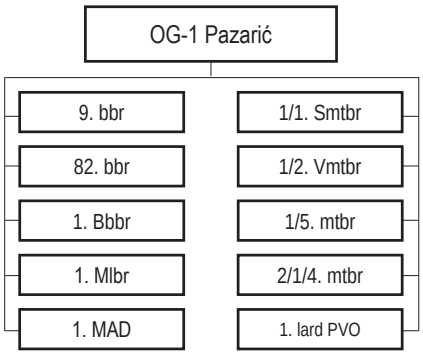

Grafikon 9

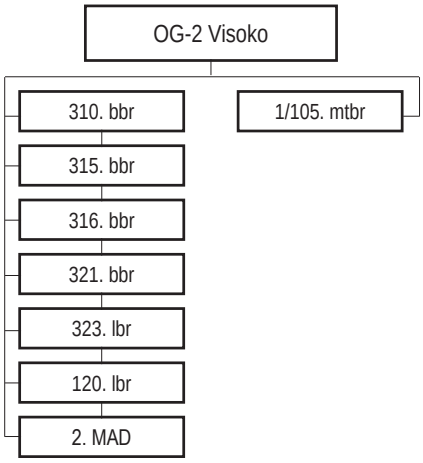

Grafikon 10

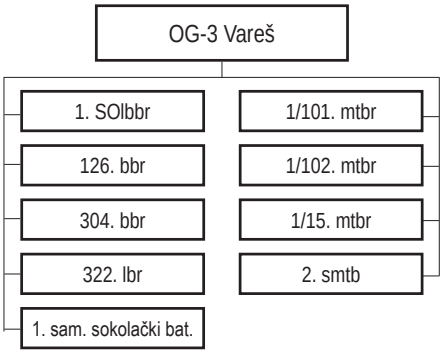

Grafikon 11

977 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 91.

978 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Organizacijska šema Komande 1. korpusa ARBiH*, Str.pov.broj: 01/1-314-1, 16.5.1994.

979 Sastav i raspored jedinica koje su iz Sarajeva upućivane na izvršenje zadataka u zone odgovornosti operativnih grupa određen je zapovješću komandanta 1. korpusa. **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Zapovijest za odsudnu odbranu*, Op.broj: 4/75-1, 5.6.1994.

980 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 150.

981 **AARBiH**, Komanda 1. Smtbr, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov. broj -, 20. 07. 1994.

Visoko, 1994. Sulejman Imširović, Osman Plećan, Zijad Kamenjaš, Mirsad Begić, Vahid Karavelić, Hašim Spahić, Enes Durak

Predmirnodopska atmosfera kao posljedica primirja i najave obustavljanja rata političkim rješenjima na bazi prijedloga međunarodnih pregovarača bili su okidač za još jedan negativni proces koji se od proljeća 1994. godine počeo osjećati u sarajevskim jedinicama 1. korpusa. Učestala je pojava prebjegavanja boraca Srba preko linija odbrane. Ovi prebjezi događali su se uglavnom noću s položaja i njihov broj postao je znatan.[982]

Navedeni problemi, a posebno problem socijalne zaštite i materijalnog zbrinjavanja boraca i njihovih porodica, rješavani su vremenom u skladu s mogućnostima koje je država imala, ali je, prije nego su se efekti mjera za popravljanje socijalnog statusa boraca počeli osjećati, trebalo izvršavati postavljene zadatke i prevazilaziti negativne efekte pogoršanja borbenog morala kao bitnog elementa borbene gotovosti. Značajan aspekt u ovim nastojanjima bilo je pravilno i potpuno informisanje boraca, što je bio prevashodan zadatak organa za moral, informisanje i vjerska pitanja. Osim toga, nastojanja na prevazilaženju navedenih problema kretala su se i u pravcu poboljšanja uslova života i rada u jedinicama, onoliko koliko je to bilo moguće. Poseban naglasak dat je poboljšanju uslova u kojima su zadatke obavljale jedinice na terenu van matične zone odgovornosti.

982 U toku 1994. godine, od svih dezertera iz ARBiH u redove SRK-a stupilo je njih 244, što je bio gotovo jednako broju regruta kojima je izvršena popuna SRK-a u toku godine. Ovdje se radi samo o broju prebjega koji su ostali u SRK-u. Broj onih koji su prebjegli pa napustili područje Sarajeva je veći. To je bila jako izražena tendencija u ovoj formaciji VRS-a. Ukupan broj dezertera iz SRK-a tokom 1994. bio je 1675. **ICTY,** Komanda SRK, *Referat o stanju b/g Korpusa za 1994. godinu*, Str.pov. broj: 20/04-29, 28.1.1995.

SAVJETOVANJE, RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE U 1. KORPUSU ARMIJE RBiH
(ZGRADA SKUPŠTINE OPĆINE VISOKO, JULI 1994. GODINE)

prvi red sjede (slijeva na desno)
Sulejman Imširević, Zlatko Mujezinović, Mato Matašin - HOS, Selim Hamzić, Zakir Oković, Vahid Hećo, Senad Hodović, Esad Pelko, Ekrem Veljan, Aziz Kurtović, Osman Džamalija, Rasim Kalabušić, Hamed Hodžić, Avdo Subašić, Džemo Borovina, Fikret Prevljak, Faruk Buljušmić, Galib Hodžić, Emir Huskić

drugi red stoje (slijeva na desno)
Zlatko Petrović, Izet Berkovac, Merima Zvizdić, Hilmo Kovač, Ismet Dahić, Osman Plećan, Zufer Husović, Zijo Kamenjaš, Mirsad Begić, Vahid Karavelić, Enes Durak, Abdulah Ahmić, Neziran Đogo, Amir Kubura, Izudin Dino Hrustić, Mesud Lagumdžija, Alija Šabanović, Osman Ganić, Jasmin Kapić, Ramiz Bejić, Asim Spahić, Lisica Darvin

treći red stoje (slijeva na desno)
Nihad Kamenjaš, Jakuf Subašić, Ismet Hadžić Mutevelija, Hašim Spahić

Visoko, 1994. Mirsad Sirćo, Ajnija Omerhodžić, Vahid Karavelić, Abdulah Ahmić, sa saborcima

Visoko, 1994. Mersed Šahinović, Abdulah Ahmić, Mulo Purišević, Vahid Karavelić, Kenan Jusufbašić, Faruk Buljušmić, Bajro Fejzić, Fuad Softić

Breza, 1994. Mirsad Begić, Abdulah Ahmić, Hašim Spahić, Nedžad Ajnadžić, Vahid Karavelić, Šefket Hrustemović, Nehru Ganić. U dugom redu Iljko Barić, Denijal Grbo

Vareš, 1994. Hašim Spahić, Vahid Karavelić, Amir Čaušević, Nisad Balta

Prva generacija polaznika Ratne oficirske škole ARBiH. Zenica, 1994.

Uslovi na terenu

Obuka

Rasim Delić i Vahid Karavelić

Breza, 1994. Meho Mešetović sa saborcima

Goražde, septembar 1994. Hamid Bahto i Sulejman Vranj

Vareš, 1994. Šaćir Hrustemović i Senad Smajlović

Sarajevo, 1994. Mehemed Cero predaje raport načelniku štaba 1. korpusa Vahidu Boguniću

Nihad Kamenjaš prima ratnu zastavu 310. bbr. Fojnica, 1994.

Na položaju. Igman, 1994.

Vojna svečanost u Hrasnici, ljeto 1994. Slijeva nadesno: Mirsad Šabotić, Rasim Delić, Alija Izetbegović, Fikret Prevljak, Vahid Karavelić

Vojna svečanost u Sarajevu, 1994.

Hirurška stanica 1. Snb u Sinanovićima, ljeto 1994.

Bjelašnica - logorska prostorija Gluhača, ljeto 1994.

Ratna džamija na Igmanu izgrađena 1994.

Branioci Goražda, 1994.

Kuhinja u logorskoj prostoriji Sinanovići, ljeto 1994.

Ramiz Imširević, Vahid Karavelić, Adem Hafizović

Polaganje zakletve, Sarajevo, 1994.

Borbena dejstva 1. korpusa od početka augusta do kraja 1994. godine

Početkom augusta 1994. godine VRS-ove snage na području Sarajeva ispoljile su novu mjeru agresivnosti i arogancije. Koristeći popustljivost UN-ovih snaga, angažovanih na kontroli uskladištenog teškog naoružanja, narušile su sporazum i izuzele dio naoružanja. Nakon upozoravajućeg dejstva NATO-ovih aviona po njihovim položajima, oružje je vraćeno pod UN-ovu kontrolu.[983] Ovakva reakcija bila je posljedica prvih ofanzivnih dejstava jedinica 1. korpusa nakon ljetnjeg primirja, koja su izvedena van zone isključenja od 20 kilometara od Marindvora. VRS-ove snage odgovorile su spomenutim kršenjem sporazuma na području grada, unutar zone, a zatim su u naredna dva mjeseca konstantno, također iz zone isključenja, preduzimali napadna dejstva prema položajima 1. korpusa, posebno u zoni OG-3.

Uspješna ofanzivna dejstva u zoni odgovornosti OG-3 Vareš, koja smo spomenuli, izvedena su 2. augusta. Jedinice 1. korpusa ovladale su objektima Vojnički grob − Srednja planina − Grad, s. Karići, Kraguljac, Kunosići − Ćeće − Okruglica.[984]

Srpske snage nisu odmah uspjele odgovoriti na mjestu na kojem su pretrpjele gubitke. Odgovorile su 9. augusta u zoni OG-2 Visoko, gdje su u toku noći počele s jakim napadima na linije odbrane brigada iz sastava ove operativne grupe, s težištem dejstava u rejonima Zajezde, Vratnice i Kule Banjer. Artiljerijska dejstva trajala su i tokom noći, a u jutarnjim satima su eskalirala. Tokom dana vođene su jake pješadijske borbe. Na pojedinim pravcima srpske snage izvele su i do sedam pješadijskih napada. Granatirano je i područje Visokog i Kralupa.[985]

Srpske snage su 15. augusta započele napade u zoni OG-3, s ciljem da vrate izgubljene teritorije. Sve do 17. augusta korištena je snažna artiljerijska vatra kombinovana s uzastopnim pješadijskim napadima. Napadi su bili koncentrisani na pravcima Brda i Donja Korita.[986] U kasnim popodnevnim satima 17. augusta srpske snage počele su snažan pješadijski napad iz pravaca sela Taračin Do i Kruzi. Napad je počeo bez artiljerijske pripreme po linijama odbrane, ali je artiljerijska podrška po dubini rasporeda snaga OG-3 i po pristupnim putevima bila snažna. Nakon sat i po borbe, VRS-ov napad je odbijen.[987]

To nije značio kraj ove ofanzive. Srpske snage su tokom 19. augusta napadale koristeći oklopno-mehanizovane jedinice, artiljeriju većeg dometa, oruđa svih kalibara, kao i hemijska sredstva tipa suzavac. Nakon jake vatrene pripreme, uz neposredno gađanje bunkera i zemunica, izvele su nekoliko pješadijskih napada na pravcu Nabožić − s. Ilići − s. Nasići. Borbena dejstva izvodile su, kao što smo već napomenuli, u zoni isključenja, mijenjajući pravac napada s Nišićke

983 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Sedmična analiza*, Str.pov. broj: 05/4-223-3, 7.8.1994.

984 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-218, 2.8.1994.

985 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-225, 9.8.1994.

986 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-231, 15.8.1994;

AARBiH, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-232, 16.8.1994;

AARBiH, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-233, 17.8.1994.

987 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-234, 18.8.1994.

visoravni na Čemersku planinu. Linija odbrane snaga OG-3 probijena je na dijelu Zenik − Kicelj.[988] Do kraja dana srpske snage su nastavile s ofanzivnim borbenim dejstvima na pravcima Ilići − s. Nasići − Taračin Do − Višnjica, gdje su u večernjim satima 20. augusta uz artiljerijsku, tenkovsku i minobacačku podršku uspjele ovladati objektima Vrhovi, Borovo brdo, s. Višnjica i s. Nasići, i s objekta Krst su gađale u leđa snage 1. korpusa u rejonu Vrhovi − Višnjica.[989] Do podne 21. augusta snage OG-3 su uspostavile novu liniju odbrane u zoni odgovornosti 126. bbr, na potezu Lokva − Vijenac − Omanjice − Gornja Korita − Povoča − Jasen.[990]

VRS-ove snage su od ranih jutarnjih sati 22. augusta nastavile s ofanzivnim dejstvima, težišno na pravcima Taračin Do − Vrhovi − Vijenac i Brda − Jasen − Polom. Napadi su odbijeni.[991] Nakon odbijanja VRS-ovih napada, snage 1. korpusa iz sastava OG-3 pokušale su pješadijskim napadom na pravcu Nasići − Višnjica povratiti dio izgubljene linije. Ni ovaj napad nije uspio.[992]

Napadi srpskih snaga nastavljeni su sve do 27. augusta, kada su ih snage iz sastava OG-3 s upućenim pojačanjima iz Sarajeva i iz sastava OG-2 zaustavile na pravcu Čemernice i uspjele odgovoriti diverzijom u rejonu Korita.[993]

Ova napadna dejstva srpskih snaga na spomenutim pravcima u zoni OG-3 trajala su nesmanjenim intenzitetom do kraja augusta. Radi olakšavanja položaja snaga OG-3 i razvlačenja VRS-ovih snaga, 30. augusta u popodnevnim satima snage 1. korpusa iz sastava OG-2 izvele su u svojoj zoni odgovornosti napade s više manjih udarnih grupa, kojima su uništeni i neutralizovani određeni bunkeri i vatrene tačke neprijatelja.[994]

Skoro do sredine septembra borbene linije u zoni OG-3 bile su aktivne, ali bez širih i intenzivnijih ofanzivnih dejstava. U ranim jutarnjim satima 13. septembra, pješadijske snage VRS-a su, bez uobičajene artiljerijske pripreme, podvukavši se ispod položaja snaga OG-3, napale liniju odbrane u rejonima Vijenac i Krnjevac. Nakon što je napad odbijen, uslijedila je snažna artiljerijska vatra po linijama odbrane i po dubini rasporeda snaga OG-3.[995] Pritisak na cijelu liniju odbrane održavan je i narednih dana, a u napadu izvedenom 17. septembra srpske snage uspjele su probiti linije odbrane OG-3 na Jasenu i ovladati dijelom ovog objekta.[996] U nastavku ove ofanzive, srpske snage uspjele su održavati tempo napada. Snage OG-3, izložene jakoj vatri i stvorenoj mogućnosti da padnu u okruženje, povukle su se s preostalih položaja na Jasenu i Meškovcu. Jedinice 1. korpusa na ovom prostoru bile su prilično razbijene, dio je ostao na liniji, dijelovi su se povukli u logorsku prostoriju, a dio je bio rasut po šumi. Velike gubitke pretrpjela je 101. mtbr i jedinica iz sastava čete vojne policije. Situacija je bila veoma teška, jer je artiljerijskom vatrom bila prekrivena cijela zona operativne grupe po dubini. Nastavljeni su i VRS-ovi napadi na Polom. Snage OG-3 uspostavile su novu liniju odbrane od Poloma prema Povoči i Menicama i dalje na Zavor.[997]

Za vrijeme ovih intenzivnih borbi na području Čemerske planine i Crnoriječke visoravni, situaciju na području Sarajeva karakterisali su uobičajeni incidenti. Svakodnevna povremena i iznenadna dejstva minobacačima i snajperima po linijama odbrane i civilnim ciljevima u gradu nisu prestajala. Mjesto koje je postalo općepoznato po tome što su srpski snajperi s njega sijali smrt po ulicama Sarajeva bila je Špicasta stijena. Zbog toga su je, zajedno s objektom Mala kula, snage 1. korpusa u sadejstvu sa specijalnom jedinicom MUP-a, 18. septembra pokušale osloboditi. Iako je dio Špicaste stijene tokom dana bio zauzet, jedinice se nisu uspjele održati na dostignutim linijama i u ranim jutarnjim satima vratile su se na polazne položaje.[998]

Pripreme za ofanzivna dejstva na bjelašničko-treskavičkom pravcu vršene su tokom ljeta 1994. i u jedinicama OG-1 Pazarić. Komandant 1. korpusa odobrio je Zapovijest za napad komandanta operativne grupe 7. septembra. Suština zamisli bila je u tome da snage

988 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-235, 19.8.1994.

989 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-237-3, 21.8.1994.

990 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-237, 21.8.1994.

991 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-238, 22.8.1994.

992 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-239, 23.8.1994.

993 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj,* Str. pov.broj: 05/4-243, 27.8.1994.

994 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja,* Str.pov.broj: 05/4-246-2, 30.8.1994.

995 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-260, 13.9.1994.

996 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Borbeni izvještaj, Dopuna*, Str. pov.broj: 05/4-264-2, 17.9.1994.

997 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-271, 24.9.1994.;

AARBiH, Komanda 1. korpusa, *Dopuna borbenog izvještaja*, Str.pov.broj: 05/4-271-2, 24.9.1994.

998 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 05/4-266, 19.9.1994.

Borbena dejstva u z/o OG-1 ujesen i zimi 1994.

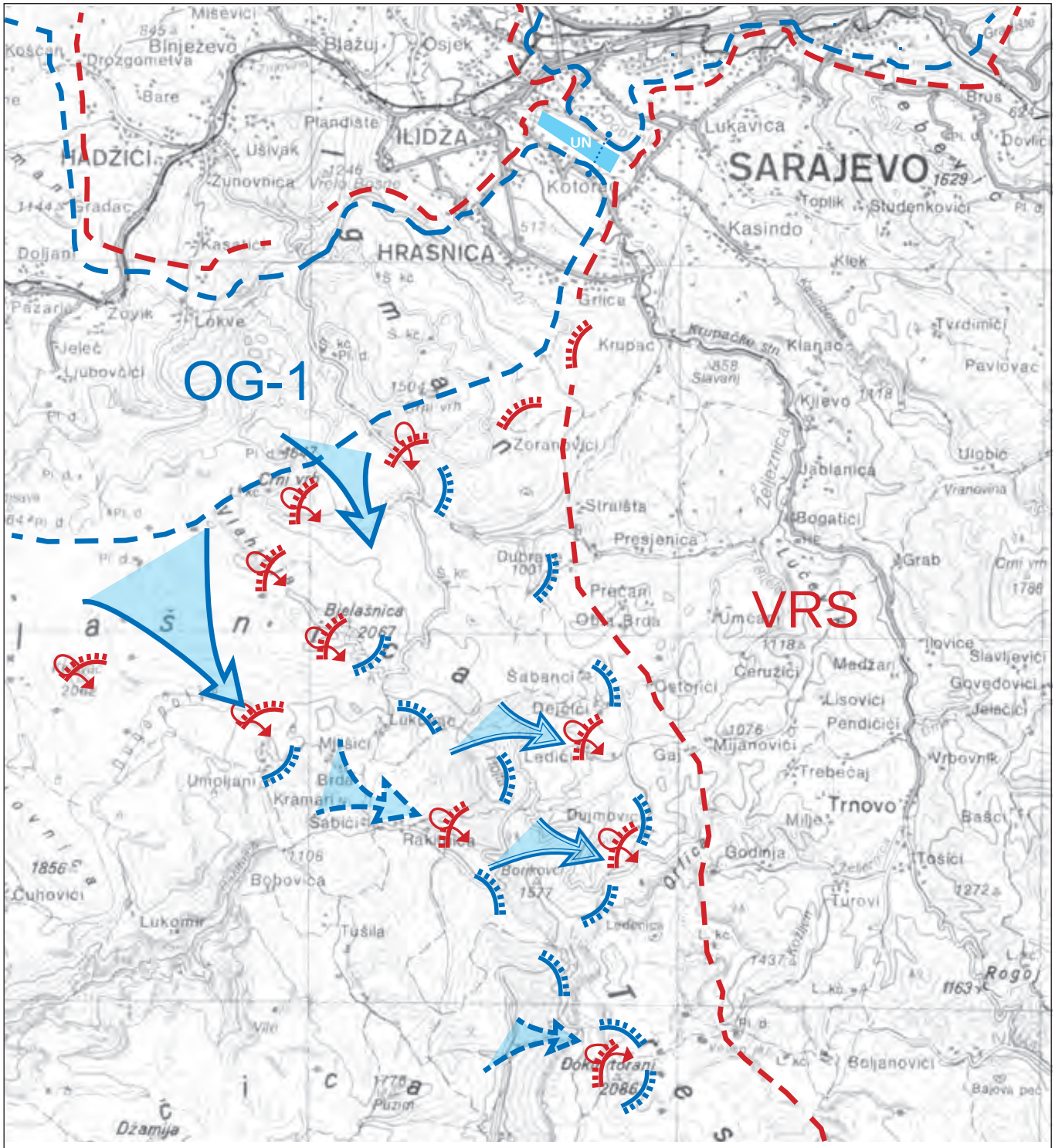

Bjelašnica, jesen 1994.

Tenk 1. Okb, Trnovo, jesen 1994.

OG-1 s dosignute linije, lijevo - Obješenjak, desno - Previt, napadnu neprijatelja na glavnom pravcu Tušila − Đevigrad − Rogoj − Grebak i pomoćnim pravcima Igman − s. Ledići − s. Slavljevići i Jabuka − Siljevac − Kalinovik, s ciljem da jednovremenim dejstvom po svim elementima borbenog rasporeda neprijatelja, ubacivanjem dijela snaga u pozadinu neprijatelja, obuhvatnim dejstvima i u sadejstvu sa snagama 4. korpusa, razbiju neprijatelja na prednjem kraju, nanesu mu gubitke u živoj sili i MTS-u i u prvoj fazi operacije ovladaju širim platoom Treskavice i presijeku komunikaciju Kalinovik − Ljuta dostizanjem linije Brezova glava − Proskok − Hojta − Borikovci − Ogorjeli kuk − Turov stan − Kozija luka − Nikoline stijene − Mali treskač − Kula − Debelo brdo. U povoljnom razvoju situacije na bojištu operacija je trebala imati još dvije faze s ciljem da se oslobode općine Kalinovik i Trnovo i presiječe komunikacija Sarajevo − Foča, Foča − Kalinovik, Kalinovik − Nevesinje i Kalinovik − Gacko.[999]

Izvršene su temeljite pripreme borbenih dejstava. Nakon izviđanja borbenog rasporeda VRS-ovih snaga, napravljeni su planovi napada na nivou svih jedinica, a jedinice popunjene dovoljnim količinama MTS-a. Provođene su i razne aktivnosti kako bi se prikrile namjere i zavarao neprijatelj.[1000] No one nisu mogle obmanuti komande VRS-a o stvarnim namjerama 1. korpusa ARBiH. Stoga su u ovom periodu VRS-ove snage poduzimale niz vanrednih preventivnih mjera. One su se odnosile na kontrolu teritorije patrolama, izviđanjem i zaprečavanjem, s težištem na međuprostorima između jačih objekata, na stazama i putevima koji izvode na moguće pravce napada, u cilju spajanja snaga iz Goražda i snaga ARBiH s Bjelašnice, koje su očekivali. Prema snagama OG-1 naređena je kontrola teritorije koju su vršile snage 2. sarajevske lpbr na pravcima Dujmovići − Dejčići − Proskok − Dubrave − Presjenica, Umčani − Gaj, dolina r. Presjenice − Lučevik − Ilovice − Orlovac − Sjedeća glava − Bosanska međa, s težištem na pravcu Ledići − Gaj − Maskara.[1001]

Pravi odgovor na evidentne i istrajne pripreme snaga 1. korpusa VRS je pripremila do kraja septembra. Operacija kodnog imena „KRIVAJA-94“ pokrenuta je kako bi se spriječilo spajanje snaga 1. korpusa sa snagama ARBiH iz Goražda i odbacile snage ARBiH s dostignutih linija na padinama Bjelašnice i Visočice. Ovo je bio zadatak jedinica Sarajevsko-romanijskog, Drinskog i Hercegovačkog korpusa, te 1. gardijske mtbr VRS. U cilju njenog izvođenja, osim dijelova navedenih jedinica već prisutnih u borbenom rasporedu na prostoru između planina Igmana, Bjelašnice, Treskavice i Visočice, izvršena je koncentracija dodatnih snaga: borbene grupe jačine 700-900 boraca iz Rudog, Čajniča, Foče i Miljevine; ljudstva i MTS 1. gmtbr VRS koje je bilo angažovano u operaciji „BREZA-94“ na bihaćkom bojištu (snage jednog motorizovanog bataljona); te jaka borbena grupa od 500-600 boraca Hercegovačkog korpusa, do tada angažovana na Nišićkoj visoravni, koja je na Nišićima zamijenjena adekvatnim snagama Drinskog korpusa. Gardijska brigada je za izvođenje ove operacije pretpočinjena Hercegovačkom korpusu, a svi angažovani korpusi obavezani su da po potrebi angažuju iz vlastitog sastava potreban dodatni broj ljudi. Koncentracija snaga i dovođenje jedinica u borbenu gotovost izvršeni su do 30. septembra.[1002] Komanda SRK-a je svoj dio zadatka u operaciji „KRIVAJA-94“ osmislila u planu kodnog imena „LUKAVAC-94“, što je bila očita tendencija da se ožive uspomene na operaciju iz prethodne godine, izvedenu na istom prostoru, koja je završena u punoj nadmoći VRS-ovih snaga nad snagama Armije RBiH.[1003]

Uspomene su bile sve što je VRS ujesen 1994. godine mogla oživjeti na bjelašničko-treskavičkom bojištu.

Nakon dužih priprema, jedinice OG-1 Pazarić krenule su u ofanzivu. Napad je započeo u ranim jutarnjim satima 1. oktobra 1994. na izabranim pravcima duž cijele linije dodira. Napadom s fronta i prodorom jedinica ubačenih u dubinu rasporeda neprijatelja, jedinice OG-1 ovladale su objektima: Poljice, Šljemena, Mlakva, Obješenjak, Ogorjeli kuk, Čardak, Oblik, Veliko jezero, Krajčića klanac, Nikoline stijene, Malo vratlo, Mali treskač.[1004] Iza ove dostignute linije bili su oslobođeni i objekti Đevigrad, Đokin toranj (najviši vrh Treskavice) i Volija jama. Jedinice ubačene u dubinu neprijatelja, na sjevernu stranu Treskavice, nisu uspjele održati spojeve, pa su se do kraja dana VRS-ove snage uklinile u raspored snaga 1. korpusa u rejonu Velikog jezera i ponovo izašle na objekte Malo vratlo, Mali treskač i Đokin toranj. U toku noći 2/3.

999 **AARBiH**, Komanda OG-1, *Zapovijest za napad*, Str.pov.broj: 3/727-2, 7.9.1994.

1000 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 154.

1001 **ICTY,** Komanda SRK, *Kontrola teritorije, Naređenje*, 15.9.1994.

1002 **ICTY,** GŠ VRS, *Naređenje*, Str.pov.broj: 250-1/24, 25.9.1994.

1003 Dio zadataka koje je u okviru operacje „KRIVAJA-94“ imao da izvrši Drinski korpus, a odnosio se na dejstva prema snagama ARBiH u Goraždu, nosio je kodni naziv „MAČ-3“.

1004 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - IKM Puzim, *Borbeni izvještaj*, Op.broj: 01/1-575, 1.10.1994.

Pripadnici 101. mtbr, Nišićka visoravan, ljeto 1994.

Pripadnici 304. bbr, Nišićka visoravan, 1994.

oktobra povučene su i snage 82. bbr s objekata Krajčića klanac i Nikoline stijene prema Đevigradu.[1005]

Naredni snažan udarac SRK-ovim snagama nanijet je 6. oktobra diverzantskom akcijom u rejonu Čakle i Proskok na Bjelašnici, kada je potpuno uništeno komandno mjesto 3. bataljona 2. sarajevske brigade.[1006] U toku ove diverzantske akcije likvidiran je 21 oficir i vojnik VRS-a.[1007]

Snage OG-1 napadale su, osim spomenute diverzije, i na nekoliko drugih pravaca u svojoj zoni odgovornosti. Djelomično i zbog pogoršanja vremenskih prilika, djelomično zbog pojačanja VRS-ovih snaga u odbrani, privremene pomake položaja nisu uspjele održati. U toku ovog napada UNPROFOR-ove snage pod komandom britanskog generala Rosea izvršile su snažan pritisak na Armiju RBiH da obustavi svoje aktivnosti. Postavljen je i ultimatum s prijetnjom bombardovanja položaja ARBiH. Nije došlo do očekivanog šireg napada, ali su UNPROFOR-ove snage krajem dana jakom vatrom iz artiljerijskog i pješadijskog naoružanja djelovale po vojnom objektu na vrhu Bjelašnice u koji se bila smjestila jedna od jedinica 1. korpusa. Jedinica 1. korpusa povukla se iz spomenutog objekta i tako je ova kriza okončana.[1008]

Jedinice OG-1 su Đokin toranj ponovo zauzele 8. oktobra, zajedno s objektima Pašina planina, Debelo brdo i Male stijene,[1009] ali su srpske snage narednog dana vratile kontrolu nad ovom linijom.[1010] Razlog ovako brzog prelaska vrha Treskavice i susjednih mu objekata iz ruke u ruku nalazio se u prvom redu u činjenici da je došlo do drastičnog pogoršanja vremenskih prilika i zahlađenja koje jedinice na neuređenim gorskim položajima nisu mogle izdržati.

Inače, početak oktobra je na visovima Bjelašnice i Treskavice donio naglo zahlađenje. Vjetrovi i snježne padavine smjenjivali su se s gustim maglama, koje su potpuno ograničavale vidljivost. Loši meteorološki uslovi dodatno su usložnili izvođenje planiranih zadataka. Skoro da je postao veći problem zadržati jedinice na dostignutim linijama, nego savladati neprijateljske snage i pomaći linije odbrane naprijed. Na ljutim kamenitim visovima, na kojima nije bilo moguće ukopati objekte za smještaj i zaštitu ljudstva, na čijem većem dijelu nije bilo ni drveta za ogrjev, izdržati jednu noć na položaju predstavljalo je teško opisiv napor za borce. U jedinicama koje nisu na najbolji način planirale upotrebu vlastitih snaga i osigurale ravnomjerne i pravovremene smjene ljudstva, brzo su nastali ozbiljni problemi. Došlo je i do pojedinih slučajeva gdje su premoreni i promrzli borci samovoljno napuštali položaje. Preovlađujuće visok nivo samosvijesti, motivisanosti i discipline boraca 1. korpusa, dodatni napori svih nivoa rukovođenja i komandovanja, kao i činjenica da su u istim uslovima i s istim problemima djelovale i protivničke snage, doprinijeli su da se problemi ove vrste uspješno rješavaju paralelno s pripremama nastavka ofanzivnih borbenih dejstava.[1011]

Od početka napadnih dejstava na bjelašničko-treskavičkom pravcu, VRS je nastojala držati intenzitet svojih aktivnosti u zoni OG-3, što je bilo posebno izraženo u širem rejonu Čemerske planine. Konstantna artiljerijska vatra i povremeni pješadijski napadi držali su u stalnoj borbenoj gotovosti snage 1. korpusa na ovom dijelu ratišta. Jakim artiljerijskim i pješadijskim napadom izvedenim 9. oktobra, VRS-ove snage uspjele su ovladati dijelom položaja 1. korpusa na Moševačkom brdu. Jedinice 1. korpusa iz sastava OG-3, ojačane dijelom odreda policije „Laste“, najprije su zaustavile napad, a zatim u kontranapadu povratile izgubljene položaje.[1012] Nakon toga napadi VRS-ovih snaga na Moševačko brdo bili su još intenzivniji. U toku 10. oktobra na ovu liniju i po dubini rasporeda snaga 1. korpusa ispaljeno je preko 2.000 artiljerijskih projektila. Napadi su nastavljeni i narednog dana.[1013] U popodnevnim satima 11. oktobra probijene su linije odbrane na Moševačkom brdu i VRS-ove snage ovladale su ovim objektom. Bataljon iz sastava 15. Mtbr, koji je držao ove položaje, bio je gotovo u potpunosti razbijen. Snage OG-3 organizovale su odbranu na potezu od Starog Plaća prema Moševačkom brdu.[1014]

1005 Šadinlija, ***Prvi korpus***, str. 41; ***Za Sarajevo***, str. 157.

1006 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, Dopuna*, Op.broj: 05/4-283-3, 6.10.1994.

1007 **ICTY,** Komanda SRK, *Upozorenje Komande SRK,* Pov.broj 12/2-223, 27.10.1994. Inače je aktivnost izviđačkih i diverzantskih jedinica 1. korpusa u zoni OG-1 u ovom periodu sijala paniku i stvarala trajnu nesigurnost kod VRS-ovih snaga. Između ostalog, nakon diverzije na komandnom mjestu Čakle koju su izvele diverzantske jedinice 1. Bbbr, i IDg 2.Vmtbr je 22. oktobra, prilikom izviđanja u rejonu Turovog stana, presrela neprijateljski vojni kamion i uništila ga, pri čemu je likvidirano devet i ranjeno isto toliko neprijateljskih vojnika.

1008 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-284, 7.10.1994.

1009 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, Dopuna*, Op.broj: 05/4-285-3, 8.10.1994.

1010 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, Dopuna*, Op.broj: 05/4-286-3, 9.10.1994.

1011 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 160.

1012 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-286, 9.10.1994.

1013 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-288, 11.10.1994.

1014 Komanda OG-3 i na terenu prisutne starješine Komande 1.

Bjelašnica, jesen 1994.

Snage OG-3 u naredna četiri dana konsolidovane su i 15. oktobra izvršile su napadna borbena dejstva u rejonu Moševačkog brda i Poretka. Poslije ponovljenih napada do popodnevnih sati zauzele su liniju Moševačko brdo − Milovac i počele s uvezivanjem i inžinjerijskim uređenjem prednjeg kraja odbrane.[1015]

U ovoj situaciji, kao i cijelim tokom borbenih dejstava nakon ljetnjeg primirja, snagama OG-3 pomoć je pružala OG-2 Visoko dajući, osim povremenog angažovanja interventnih i manevarskih jedinica, stalnu ispomoć sastava jednog združenog bataljona. Osim

korpusa ulagali su velike napore da organizuju odbranu i održe napadnute položaje. U borbama vođenim 11. oktobra poginuli su komandant OG-3 Hašim Spahić i starješina Komande 1. korpusa Šemso Baručija. **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, *Dopuna*, Op. broj: 05/4-288-3, 11.10.1994.

1015 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-292, 15.10.1994.

Borbena dejstva u z/o OG-3 tokom 1994.

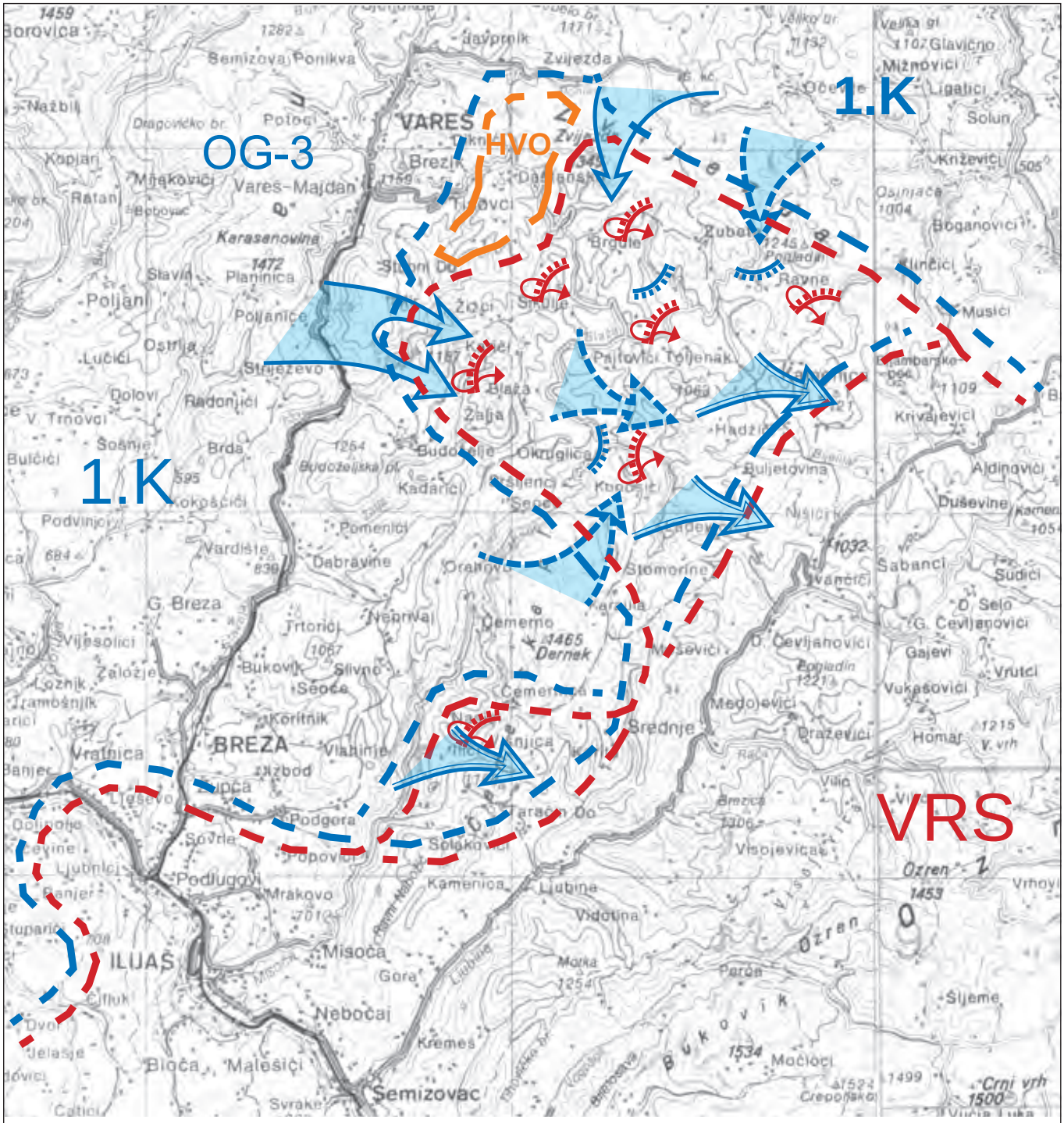

ovih, stalnih ojačanja, tokom oktobra u zoni OG-3 angažovane su snage jednog bataljona 210. bbr „Nesib Malkić“ iz sastava 2. korpusa ARBiH. [1016]

Na treskavičko-bjelašničkom pravcu, mada su osvareni znatni uspjesi od samog početka ofanzive 1. korpusa, sve do kraja oktobra još uvijek nije dobivena odlučna bitka za dominaciju na visovima Bjelašnice i Treskavice. Ona će biti postignuta u dejstvima izvedenim od 29. do 31. oktobra.

Borbena dejstva snaga OG-1 bila su i ovog puta dobro planirana. Temeljito izviđanje borbenog rasporeda neprijatelja i temeljita artiljerijska priprema dali su izvanredne rezultate u napadu započetom 29. oktobra u ranim jutarnjim satima. Prethodnog dana ubačene su znatne snage u dubinu neprijateljskog rasporeda. Posebno smion poduhvat bilo je ubacivanje bataljona 2. Vmtbr u rejon sela Gaj, gdje se nalazila neprijateljska komanda i koncentracija sredstava artiljerijske podrške i oklopnih snaga. Uz ovaj bataljon, istim pravcem ubačene su i snage 82. bbr s ciljem da presijeku komunikaciju u rejonu Pazarišta, čime je štićeno dejstvo 2. Vmtbr u rejonu Gaja, i dio snaga 1. Smtbr čiji je zadatak bio obuhvatni napad na položaje VRS-ovih snaga na Crvenoj kosi i Pandurici. Ostale jedinice su na svojim pravcima izvele napad s fronta. Ovim kombinovanim dejstvima potpuno su razbijene VRS-ove snage i ostvarena jedna od najvećih pobjeda 1. korpusa ARBiH. Uz ključan doprinos ubačenih snaga, posebno 2. Vmtbr, i energičnog napada 1. Bbbr kojim je razbijena VRS-ova odbrana na Predavicama, i sve druge jedinice su izvršile postavljene zadatke i napredovale na svojim pravcima. Oslobođena je velika teritorija i objekti Ljuljava stijena, Glavica, selo Rakitnica, Selimina glava, Lisičja glava, Kapić, Predavice, Borikovci, Musino brdo, Hojta, Zagon, Kamenito brdo, Pandurica, Crvena kosa, Šiljak, Kočarin, Glavice, jugozapadne padine Proskoka, Kuk, Osoj, Javor, Debelo brdo i Kukovi. VRS-ovim snagama naneseni su veliki gubici i osvojen bogat ratni plijen. Zarobljena su sredstva: 7 tenkova T-55, 1 samohotka 122 mm, 5 oklopnih transportera, 2 topa 76 mm B-1, 1 top 76 mm ZIS, 1 top BOFORS 40 mm, 2 PAT 20 mm, 1 MB 120 mm, 3 MB 82 mm, 6 MB 60 mm, 5 PAM 12,7 mm, 6 protivavionskih raketa S-2M, 7 kamiona, 1 cisterna, 1 autobus, veći broj manjih motornih vozila, pješadijskog naoružanja i municije.[1017]

O stepenu nemoći VRS-ovih snaga govori činjenica da su 30. oktobra s Ilidže u Trnovo uputili lanser za modifikovane aviobombe težine 250 kilograma, koje su već koristili na sarajevskom bojištu i koje su namjeravali koristiti u odbrani Trnova. Kako su očekivali da 1. korpus zarobljene tenkove odmah pokrene prema Trnovu, naređeno je da se formira protivoklopna grupa SRK-a i da se uputi na trnovsko bojište.[1018] Ulagane su i druge mjere kako bi se zaustavilo napredovanje snaga ARBiH, jačanje VRS-ovih snaga i priprema njenog kontranapada.

Nakon što su napadom započetim 29. oktobra potpuno razbile VRS-ove snage na svim pravcima, po frontu i po dubini njihovog rasporeda, snage 1. korpusa posjele su novodostignute linije.

Za to vrijeme VRS-ove snage su se pregrupisale i pojačale, ubrzano se pripremivši za kontranapad.[1019] Dejstvo artiljerije po jedinicama OG-1 Pazarić 1. novembra 1994. bilo je cjelodnevno, a VRS je preduzela i pješadijski napad na pravcu Godinja − Kukovi. Procijenivši da bi započeta dejstva mogla biti uspješna, grupisala je i dodatne snage u rejonu Godinje. Sutradan, VRS je nastavila dejstva i njene snage su uzastopnim napadima uspjele odbaciti snage OG-1 sa linije Javor − Kukovi − Kilavac. Jedinice 1. korpusa su VRS-ov napad zaustavile na liniji Proskok − Dejčići − Gradac − Porič − Gaj − Javor − Kukovi − Krivodoli.[1020] VRS-ove snage su nastavile s napadima i 3. novembra, držeći pod snažnom artiljerijskom vatrom komunikaciju Brda − Pazarište i izvodeći kombinovane artiljerijske i pješadijske napade na više pravaca, s težištem na pravcu Kilavca, s ciljem da ovladaju komunikacijom Brda − Dejčići i odbace snage ARBiH prema Poljicama, Bijeloj lijesci i Hojti, čime bi povratile izgubljenu teritoriju. Snage 1. korpusa uspjele su održati svoje položaje i dodatno učvrstiti fizičke spojeve jedinica u rejonu Male i Velike orlice.[1021]

Bez obzira na VRS-ovu kontraofanzivu koja je trajala, snage 1. korpusa su 3. novembra 1994. na Bjelašnici ugostile predsjednika Predsjedništva Repu-

1016 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Angažovanje jedinice 2. korpusa, izvještaj*, Op.broj: 05/4-300-4, 15.10.1994.

1017 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Sedmična analiza*, Op.broj: 05/4-307-1, 30.10.1994; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - IKM Puzim, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/1-630, 31.10.1994.

1018 **ICTY,** Komanda SRK, *Upućivanje kamiona sa lanserom za lansiranje AB od 250 kg, Naređenje*, Str.pov.broj: 20/15-581, 30.10.1994; **ICTY,** Komanda SRK, *Formiranje POG-1, Naređenje*, Str.pov.broj: 20/15-583, 2.11.1994.

1019 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, dopuna*, Op.broj: 05/4-308-2, 1.11.1994.

1020 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, dopuna*, Op.broj: 05/4-309-2, 2.11.1994.

1021 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, dopuna*, Op.broj: 05/4-311-2, 3.11.1994.

Oslobađanje Proskoka, decembar 1994.

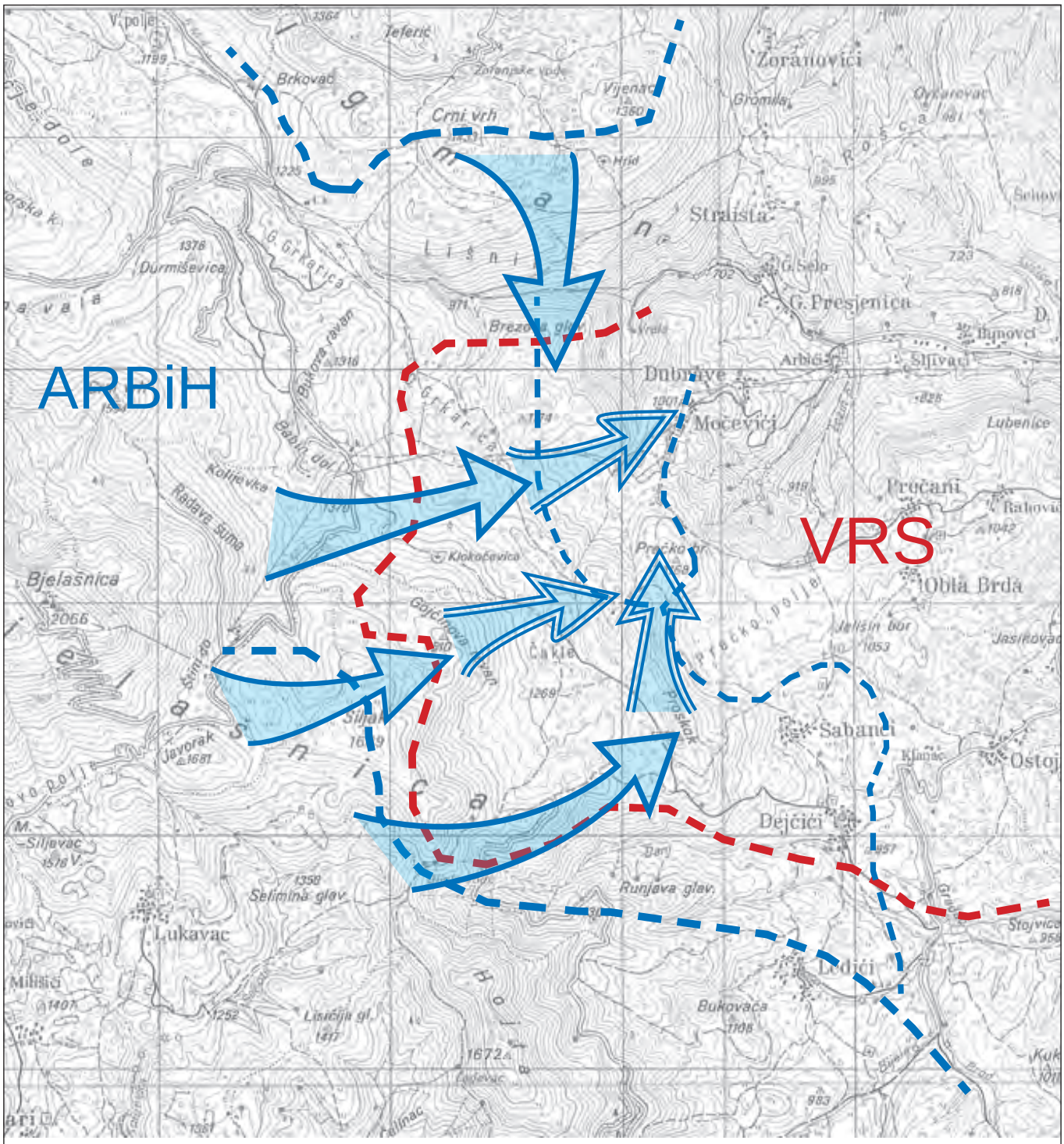

Trnovsko bojište, 1994.

Pripadnici 126. bbr, Moševačko brdo, 1994.

blike Bosne i Hercegovine Aliju Izetbegovića, koji je došao obići borce i čestitati im na velikim uspjesima postignutim prethodnih dana. Predsjednik je izvršio i smotru 1. oklopnog bataljona, jedinice koja je još od juna bila u fazi formiranja kao samostalna jedinica, ali je tek zarobljavanjem prethodno spomenutih oklopnih sredstava bilo moguće njeno zaživljavanje.[1022]

Ovi uspjesi upotpunjeni su još jednom velikom pobjedom u zoni OG-3 Vareš. Snage 1. korpusa u ofanzivi izvedenoj 5. i 6. novembra 1994. oslobodile su 35 sela i zaselaka i veći broj zemljišnih objekata od taktičkog i operativnog značaja. Oslobođena je Nišićka visoravan i sva teritorija izgubljena tokom prethodna dva mjeseca VRS-ovom ofanzivom na padinama Čemerske planine. Od značajnijih sela oslobođena su: Šabovine, Zubeta, Ravne, Šehovići, Toljenak, Hadžići, Korita, Višnjica, Ilići, Nasići i druga. Ukupno je oslobođeno oko 60 kvadratnih kilometara teritorije.[1023] Nakon toga, snage OG-3 organizovale su odsudnu odbranu i utvrđivanje na novim linijama: ušće potoka Zenik u rijeku Misoču − Grad − Kicelj − Ilići − potok Zenik − s. Kruzi − Vrhovi − Borovo brdo − Matići − Koštica − Gornja Korita − Zavor i linije: Kovačine − (zapadno od) s. Đurići − Brda (zapadne padine) − tt 1089 − k.1043 − tt 1068 − Šehovići − Groblje (sjeverno od s. Bibići) − k. 957 − Kozlovac. [1024]

Snage OG-1 su 14. novembra nastavile ofanzivna djelovanja izvršivši napad u rejonima Gojčinova ravan, Čakle i Proskok, ali nisu uspjele zauzeti ove objekte. [1025]

Nakon uspjeha jedinica 1. korpusa, VRS-ove snage iz sastava Sarajevsko-romanijskog, Hercegovačkog i Drinskog korpusa, te iz 1. gmtbr su od 8. novembra stavljene u punu borbenu gotovost. Ova mjera uključivala je i jedinice radne obaveze. Prekinuta su sva odsustva i zabranjeno napuštanje zona jedinica.[1026] Osim aktivnosti iznuđenih uspjesima 1. korpusa na bojištima van grada, na kojima se sve više pokazivala nemoć VRS-ovih snaga da poprave svoje narušene pozicije, VRS-ove snage planirale su obnoviti i aktivnosti na unutrašnjoj strani prstena opsade Sarajeva. Procijenivši na osnovu svojih obavještajnih podataka da su linije odbrane grada oslabljene i branjene samo snagama kombinovanim od starijih boraca i ranjenika, a da je glavnina snaga izmještena izvan Sarajeva, Komanda SRK-a je naredila svojim jedinicama da otpočnu s borbenim i nasilnim izviđanjem položaja jedinica 1. korpusa u gradu.[1027] Nakon uočenih namjera neprijatelja, u jedinicama 1. korpusa preduzete su potrebne preventivne mjere.

Od 20. novembra VRS-ove snage su se pregrupisale i obnovile ofanzivna dejstva u zoni odgovornosti OG-1. Pravci napada pomjereni su sa središnjeg dijela fronta na bokove. Proboj su ostvarile na desnom kraju, u zoni 4. korpusa na dijelu linije Dževlani − Pukle stijene. Taj proboj ugrozio je pozicije snaga 1. korpusa, pa je jedan dio jedinica pregrupisan na zatvaranje pravca proboja neprijatelja.[1028] Narednog dana VRS-ove snage pokušale su i proboj na lijevom kraju borbenog rasporeda snaga OG-1, napadom na spoj 1. Bbbr i 4. Vmtbr. U rejonu Pandurice uspjeli su probiti liniju odbrane i odbaciti snage 1. Bbbr za 300 metara.[1029] Ofanzivna dejstva na spomenutim pravcima, VRS je obnavljala nekoliko puta do kraja novembra.

Istovremeno, s otpočinjanjem ofanzive na treskavičko-bjelašničkom pravcu, VRS-ove snage su na sarajevskom bojištu intenzivirale dejstva iz pješadijskog naoružanja, uz upotrebu minobacača 60 i 82 milimetra, ručnih bacača i tromblona, kao i vođenih raketa po ciljevima u samom centru grada. [1030]

Početkom decembra aktivne su bile jedinice 1. korpusa u zoni OG-3 koje su ostvarile dalji pomak linija odbrane i oslobodile selo Đuriće.[1031] Jedinice OG-2 podržale su ova dejstva susjeda i u svojoj zoni odgovornosti izvršile napade s ciljem vezivanja snaga neprijatelja radi podrške jedinicama OG-3. Izvedene su tri diverzantske akcije u kojima su neprijatelju naneseni gubici.[1032]

Osim ovih aktivnosti ARBiH, koje su bile ogra-

1022 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, dopuna*, Op.broj: 05/4-311-2, 3.11.1994.

1023 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-315, 7.11.1994.

1024 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, Dopuna*, Op.broj: 05/4-315-2, 7.11.1994.

1025 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj, Dopuna*, Op.broj: 05/4-322-2, 14.11.1994.

1026 **ICTY,** Komanda SRK, *Prevođenje jedinica u punu borbenu gotovost*, Str.pov.broj: 20/15-593, 8.11.1994.

1027 **ICTY,** Komanda SRK, *Nasilno izviđanje, Naređenje*, Str.pov. broj: 20/15-602, 14.11.1994.

1028 **AARBiH**, Komanda OG-1, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov. broj: 03/727-171, 21.11.1994.

1029 **AARBiH**, Komanda OG-1, *Dnevni borbeni izvještaj*, Str.pov. broj: 03/727-173, 22.11.1994; **AARBiH**, Komanda OG-1, *Vanredni izvještaj*, Str.pov.broj: 03/727-174, 22.11.1994.

1030 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-329, 21.11.1994.

1031 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Sedmična analiza*, Op.broj: 05/4-342-2, 4.12.1994.

1032 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-342, 4.12.1994.

Izviđačko-diverzantska jedinica iz Breze na Nišićima, ljeto 1994.

Olovsko-vareško bojište, 1994.

ničenog intenziteta, početkom decembra je i VRS-ova ofanziva jenjavala, pa se bojište uglavnom primirilo. Na to je u najvećoj mjeri utjecalo vrijeme.

Surovi uslovi koji su već zavladali platoom Treskavice nisu omogućavali znatnije pokrete jedinica na tom pravcu niti izvođenje borbenih dejstava. Na obroncima Bjelašnice, tamo gdje je to u datim meteorološkim prilikama bilo moguće, snage OG-1 pripremile su i, pojačane Odredom „Laste“ CSB Sarajevo, 13. decembra izvele uspješan napad.

Glavne snage napale su pravcem Gojčinova ravan − Klokočevica − Brezova glava. Pomoćne snage napale su pravcem Pandurica − Proskok. Aktivna dejstva, ali bez pokretanja snaga izvedena su s linije Kuk − Kilavac − Orlica, s ciljem vezivanja snaga neprijatelja. Napad je dobro pripremljen i isplaniran nakon detaljnih izviđanja. Izvučena su iskustva i pouke iz prethodnih pokušaja, pa je napad 13. decembra izvršen bez artiljerijske pripreme po neprijateljskoj liniji. Dejstva artiljerije otpočela su početkom pješadijskog napada po dubini borbenog rasporeda neprijateljskih snaga. Jurišne grupe izvršile su podilaženje neprijateljskim položajima na 10-50 metara i iz te blizine iznenadnim i istovremenim napadom, uz upotrebu portivoklopnih sredstava, u prvih pola sata borbe izvršile proboj neprijateljske linije na više mjesta. Nakon toga uvedene su sve snage ešalona za napad, izvršeno prosijecanje dubine neprijateljskog borbenog rasporeda, okruživanje i uništavanje razdvojenih neprijateljskih snaga, a na pojedinim pravcima i njihovo gonjenje. Težište VRS-ove odbrane na ovom pravcu bilo je na objektu Gojčinova ravan. Na ovom objektu vođena je najžešća borba i izvanredna pobjeda Odreda policije „Lasta“ u dobroj je mjeri olakšala zadatak jedinicama koje su napadale ostale objekte. U borbama koje su trajale do 18 sati 14. decembra oslobođeni su objekti: Gojčinova ravan, Klokočevica, Brezova glava, Vis, Čakle, Darkovac, Jarčev kamen, Glavica, Proskok, tt 1277, Prečko brdo, Cilj i sela Dejčići, Šabanci, Močevići i Dubrave. VRS-ovim snagama naneseni su veliki gubici u živoj sili i MTS-u. Na oslobođenoj teritoriji ostala su tijela 41 poginulog vojnika VRS-a. Zaplijenjeno je više minobacača, PAM-ova, više desetina cijevi pješadijskog naoružanja, veće količine municije raznih kalibara, jedan broj tovarnih grla i razna vojna oprema.[1033]

Ovim posljednjim u nizu uspješnih napada snaga 1. korpusa na treskavičko-bjelašničkom platou ostvareno je značajno poboljšanje operativno-taktičkog položaja. Povećana je dubina rasporeda snaga 1. korpusa na lijevom kraju odbrane, koje su do tada bile zakovane na uskom prostoru koji ih je dijelio od demilitarizovane zone i veoma ograničene u svom djelovanju, usljed blizine prostora koji su kontrolisale međunarodne snage. Najvažniji konačni rezultat bio je ostvareni fizički spoj jedinica 1. korpusa na Igmanu i Bjelašnici.[1034]

Dok je trajao napad jedinica OG-1 na Bjelašnici, i snage OG-2 započele su ograničena borbena dejstva na Visočkom bojištu u cilju uništavanja žive sile i MTS-a neprijatelja i vezivanja njegovih snaga za ovo bojište. Napadi i diverzije izvedeni su u rejonu Konjevice, selu Borovi, selu Tekija i rejonu Donji Kopači. [1035] Manja diverzantska akcija izvedena je i 17. decembra u zoni 315. bbr. [1036]

Nakon ovih borbi nastalo je nužno zimsko zatišje. Pred jedinice se postavio složen zadatak da se održe na dostignutim položajima u zimskim uslovima, osiguraju preživljavanje ljudstva, redovne smjene i logističiranje jedinica. S obzirom na teren na kojem su izvršavani, ovo nisu bili nimalo jednostavni zadaci. Ipak, opći razvoj prilika nagovještavao je da će oni biti izvršavani u nešto povoljnijem okruženju. U Sarajevu su 23. decembra 1994. predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović i general Rasim Delić s UN-ovim predstavnicima potpisali sporazum o prekidu vatre na području cijele Bosne i Hercegovine.[1037] Osam dana kasnije, 31. decembra, potpisan je sporazum o prekidu neprijateljstava na četiri mjeseca, koji je podrazumijevao i otvaranje „plavih puteva“ prema Sarajevu, Srebrenici, Bihaću i Goraždu. [1038]

Tako je dočekan kraj 1994. godine, koja je donijela najprije izmjenu zone odgovornosti 1. korpusa, zatim u proljeće izmjenu organizacijske strukture, a u svojoj drugoj polovini i niz velikih pobjeda i oslobađanje značajnog dijela teritorije.

1033 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - PKM Sinanovići, Izvještaj o ofanzivnim b/d u z/o OG-1, Str.pov.broj: 01/1-709, 15.12.1994. Gubici snaga ARBiH i MUP-a RBiH bili su sedam poginulih, osam teže i 16 lakše ranjenih boraca.

1034 Šadinlija, ***Za Sarajevo***, str. 169.

1035 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-352, 14.12.1994.

1036 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dnevni borbeni izvještaj*, Op.broj: 05/4-355, 17.12.1994.

1037 „Primirje tačno u podne“, **Oslobođenje**, 24.12.1994, str. 1.

1038 „Okvir za dalje pregovore“, **Oslobođenje**, 2.1.1995, str. 3.

Predaja raporta predsjedniku Predsjedništva RBiH Aliji Izetbegoviću: 1. Slavna olovska bbr, novembar 1994.

Olovsko-vareško bojište, 1994.

Pripadnici 105. mtbr na olovsko-vareškom bojištu, 1994.

Položaji 126. bbr, Nišićka visoravan, 1994.

Položaji 1. samostalnog sokolačkog bataljona, 1994.

Čemerska planina, 1994.
Reuf Jamaković, Ferid Provalić Frka
sa saborcima

Starješine 105. mtbr na Nišićkoj visoravni, 1994. Eso Bajramović, Izet Berkovac, Zijad Bradić

Nišićka visoravan, 1994.

Stroj 2. Vmtbr u Sinanovićima, jesen 1994. U prvom planu Esad Pelko Brzi

Starješine 1. Vmtbr, Bjelašnica, 1994. Huso Kamberović, Tašo Dacić, Vahid Bogunić, Mehemed Cero, Vahid Beširović

Dogovor pred akciju. Nedžad Bublin Čupo sa saborcima iz 2. Vmtbr

Bjelašnica 1994. Mulo Purišević i Zufer Husović sa saborcima

Stroj 1. Vmtbr i 82. bbr pred početak napadnih dejstava. Sinanovići, septembar 1994.
Ispred stroja: Vahid Karavelić, Ismet Šabanović, Ibrahim Dervišević, Vahid Bogunić

Polazak u akciju. Kolona 1. Vmtbr izlazi iz Gluhače, jesen 1994.

Izlazak na teren

Kolona 9. bbr. Bjelašnica, 1994.

Predsjednik Izetbegović čestita pobjede komandantima jedinica na bjelašničko-treskavičkom pravcu. Sinanovići, novembar 1994.

Bjelašnica, 1994.

Puzim, Treskavica, 1994.
Slijeva: Emir Morina, Fikret Prevljak, Jadranka Milošević, Vahid Karavelić, Haso Vranj, Džemo Borovina, Ismet Šabanović, Ferid Sabotić i Zvonko Marić. Čuči: Fikret Pribišić

Jedan od zarobljenih tenkova na trnovskom bojištu ujesen 1994. Na kupoli Adnan Bijedić

Treskavica, logorska prostorija 82. bbr Baletine vode, zima 1994.

VI

BORBENA DEJSTVA I ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKI RAZVOJ 1. KORPUSA TOKOM 1995. GODINE

Prelazak 1. korpusa na divizijsku strukturu

Početkom 1995. godine, kao što smo naveli u prethodnom poglavlju, stupilo je na snagu četveromjesečno primirje potpisano posljednjeg dana 1994. godine.[1039] U kontekstu primirja, ali i otežanih uslova za izvođenje borbenih dejstava tokom zimskog perioda, uslijedile su temeljite organizacijske promjene kroz formiranje divizija u sastavu korpusa Armije RBiH. U okviru 1. korpusa ove organizacijske promjene treba posmatrati i u funkciji povećanja efikasnosti sistema rukovođenja i komandovanja, zbog specifičnosti njegove zone odgovornosti, geografski razuđene i komunikacijski ispresijecane rasporedom neprijateljskih snaga na terenu, kao i zbog narasle brojnosti i veličine vlastitih snaga.

Pored toga, treba istaći da je koncept formiranja manevarskih bataljona u okviru brigada, isproban prethodne godine, u potpunosti potvrdio svoju opravdanost, te je otuda namjera za njegovim daljim unapređivanjem kroz formiranje manevarskih brigada bila bitna odlika organizacijsko-formacijskih promjena provedenih početkom 1995. Iskustvo funkcionisanja triju operativnih grupa na spoljnoj strani prstena opsade grada Sarajeva također se pokazalo dragocjenim, naročito u kontekstu rukovođenja i efikasnijeg korištenja dostupnih resursa. Predstojeći zadaci i stanje na bojištima nametali su potrebu integrisanja operativnih grupa kao privremenih sastava i njihovu transformaciju u divizije, kao najviše združene taktičke jedinice.

Upravo na takvim principima formulisan je prijedlog Komande 1. korpusa za racionalnije organizovanje komandi i jedinica u zoni odgovornosti korpusa,

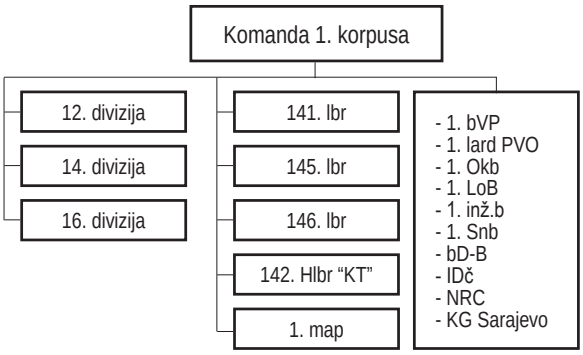

Grafikon 12

s ciljem njihove što veće efikasnosti u vođenju oslobodilačke borbe.[1040]

Na prijedlog komande 1. korpusa Generalštab ARBiH odobrio je predložene promjene te je svojim naređenjem definisao reorganizaciju korpusa.

Organizacijske promjene obuhvatile su Komandu 1. korpusa s pristapskim jedinicama i jedinicama na neposrednoj vezi Komande 1. korpusa, i to: 1. bVP, bataljon za korišćenje, održavanje i obezbjeđenje objekta „D-B“, 1. NRC, 1. lard PVO, 1. inžb, 1. Okb, 1. LoB, 1. Snb, Komanda garnizona Sarajevo, te novoformirane lahke manevarske brigade: 141, 145. i 146. lbr, kao i preformiranu 142. hrvatska lbr „Kralj Tvrtko“, koje su bile na direktnoj vezi Komande 1. korpusa.[1041] Krajem januara formiran je, od dva postojeća MAD-a iz sastava 1. korpusa, 1. mješoviti artiljerijski puk, u strukturi također pozicioniran na direktnoj vezi Komande 1. korpusa.[1042]

Reorganizacija Armije RBiH u zoni odgovornosti 1. korpusa obuhvatila je i formiranje triju divizija ko-

1039 Sporazum o primirju pretpostavljao je modalitete za njegovo sprovođenje uz pridržavanje postojećih sporazuma, i to: Sporazuma o Aerodromu Sarajevo od 5.6.1992, Sporazum o Srebrenici od 24.4.1993, Sporazum o Srebrenici i Žepi od 8.5.1993, Sporazum o demilitarizovanoj zoni planine Igman od 11.8.1993, Sporazum o Aerodromu Sarajevo od 9.2.1994, Sporazum o korištenju civilnog saobraćaja preko Sarajevskog aerodroma od 17.3.1994, Sporazum o Goraždu od 23.4.1994. te Antisnajperski sporazum od 14.8.1994. godine. **ICTY,** *Legal library*.

1040 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, Str.pov.broj: 06/10-4, 4.1.1995.

1041 **AARBiH**, GŠARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1042 **AARBiH**, GŠARBiH, *Reorganizacija Armije RBiH - organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, izmjene i dopune naređenja*, Str.pov.broj: 4/43-9-2, 28.1.1995.

z/o divizija 1. korpusa

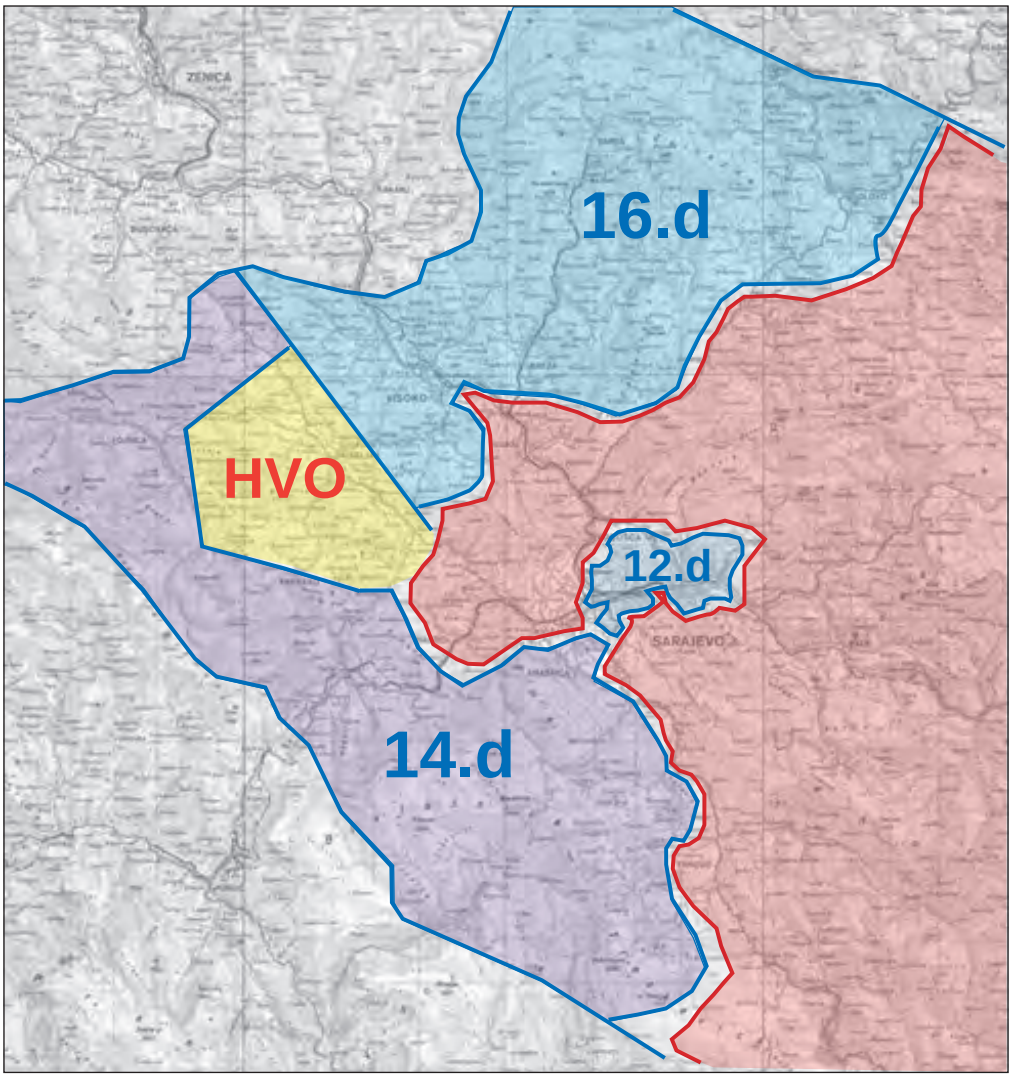

pnene vojske: 12. (Sarajevo), 14. (Tarčin) i 16. divizije (Vareš). Takva struktura 1. korpusa, nastala početkom 1995. godine, prikazana je na **Grafikonu 12**.

U sastav sarajevske 12. divizije ušle su preformirane jedinice s užeg gradskog područja na unutrašnjoj strani prstena opsade grada. Zona odgovornosti divizije obuhvatala je upravo taj dio zone odgovornosti 1. korpusa. Osim prioritetnog i trajnog zadatka odbrane užeg područja grada, brigade iz sastava 12. divizije su i u 1995. godini upućivale po jedan bataljon iz svog sastava na izvršavanje zadataka u zonama odgovornosti 14. i 16. divizije, kako su to prethodne godine činile u zonama odgovornosti operativnih grupa 1. korpusa.

Komanda 14. divizije formirana je u Tarčinu. Zona odgovornosti divizije obuhvatala je zonu bivše OG-1 (Pazarić), s jedinicama iz njenog sastava, i dio zone odgovornosti OG-2 (Visoko), odnosno njene općine Fojnica, Kiseljak i Kreševo, s pripadajućim jedinicama.

U sastavu 16. divizije, sa sjedištem u Varešu, uključene su jedinice iz dotadašnjeg sastava OG-3 (Vareš) i preostali dio snaga OG-2 (Visoko). Zona odgovornosti divizije pokrivala je prostore općina Visoko, Breza, Olovo, Vareš i Ilijaš. [1043]

Detaljnije izlaganje o sastavu i promjenama u strukturi 12, 14. i 16. divizije tokom posljednje ratne godine dato je u zasebnom poglavlju o jedinicama 1. korpusa.

1043 **AARBiH**, GŠARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

U Tarčinu ispred komandnog mjesta 14. divizije, proljeće 1995. U sredini predsjednik Alija Izetbegović i komandant divizije Zaim Imamović, lijevo Vahid Karavelić, desno Zaim Bešović

Komandanti 1. korpusa i 12. divizije, Vahid Karavelić i Fikret Prevljak

Zaim Imamović

Prijem ratne zastave 146. lbr

Pripadnici 143. lbr, Nišići, 1995.

Na komandnom mjestu 135. bbr, Visoko, 1995.

Premijer Haris Silajdžić u spomen-sobi 102. mtbr. Desno Mustafa Džebo. Sarajevo, 1995.

Ispred Komande 1. korpusa u Ulici Danijela Ozme: Jakuf Subašić, Esad Pelko Brzi,
Mustafa Hajrulahović Talijan, Ismet Dahić, dr. Hasan Muratović

Rašid Sobo, Sejdalija Bukva, Osman Kovač

Ramiz Pljakić

Sifet Podžić i Rizvo Pleh

Enis Srna

Starješine 146. lbr i 2. smtb. Desno: Bajro Fejzić i Zakir Oković

Husein Tursunović

Starješine 310. bbr. Desno Mustafa Memija

Borbena dejstva 1. korpusa tokom proljeća 1995.

Početak 1995. godine bio je u znaku primirja, moglo bi se reći krhkog, jer su u periodu njegovog važenja kontinuirano bilježena provokativna dejstva s VRS-ovih položaja. Uz provokativna dejstva, VRS-ove snage su u početku primirja praktikovale i iznenadne napade na prednji kraj odbrane.[1044]

S druge strane, snage 1. korpusa primirje su koristile za obuku, inžinjerijsko uređenje položaja, te poboljšanje logističkog obezbjeđenja, posebno kada se imaju u vidu zimski uslovi života i rada u jedinicama. Takve teškoće zahtijevale su ogromne napore na očuvanju linija u zoni odgovornosti 1. korpusa, posebno u zonama 14. i 16. divizije, na padinama planina Treskavice i Zvijezde. Bilo je neophodno osigurati pretpostavke za puki opstanak u uslovima kada su smetovi dostizali i do pet metara visine, a brzina vjetra i preko 140 m/s. Pod tim okolnostima pokazalo se gotovo jednako teškim i suštinski značajnim održavati prohodnost putnih komunikacija za transport ljudstva i dotur neophodnih materijalno-tehničkih sredstava.

Pored provokativnih dejstava VRS-ovih snaga prema jedinicama Armije, primjetno je bilo i inžinjerijsko uređenje vlastitih linija, te intenzivno osmatranje i izviđanje prednjeg kraja odbrane 1. korpusa ARBiH. Vršena su i nasilna izviđanja. Na takve provokacije pripadnici 1. korpusa odgovarali su vatrom i preventivnim mjerama radi zaštite vlastitih pozicija. Prilikom jednog od takvih događaja, a nakon izvršenog osmatranja sjevernih i južnih padina Treskavice, s ciljem zauzimanja povojnijeg taktičkog položaja snaga 1. korpusa, jedinica iz sastava 2. Vmtbr u z/o 14. divizije su 23. februara 1995. godine zaposjele liniju Zaklopci − Crvene stijene − Cirkuše − Ledovi − Pešter − Palež. Potom se ubrzano pristupilo inžinjerijskom uređenju u veoma otežanim vremenskim uvjetima.[1045]

VRS je kontinuirano kršila primirje otvaranjem vatre iz pješadijskog naoružanja, neselektivnim artiljerijskim dejstvima i podmuklim snajperskim djelovanjem što je uzrokovalo stradanje civila na gradskim područjima. Sve češća narušavanja primirja nagovještavala su predstojeća borbena dejstva.[1046] Za to vrijeme borci 1. korpusa čvrsto su držali liniju odbrane i na unutrašnjoj i na spoljnoj strani prstena opsade grada.

Komanda 1. korpusa izdala je naređenje da se intenziviraju pripreme za ofanzivna borbena dejstva. Međutim, vremenske prilike toliko su se pogoršale da su to ne samo onemogućavale nego su dovodile u pitanje i redovno izvršavanje zadataka na dostignutim linijama odbrane. Prilikom povratka jedinice 131. lbr s linije odbrane u logorsku prostoriju došlo je do pokretanja sniježne lavine na Treskavici, u rejonu Ploče ispod Đokinog tornja. Tom prilikom u lavini je stradalo 10 boraca, a spašavanje je onemogućeno velikim nevremenom, vjetrom i mećavom.[1047]

Da bi se razumjeli događaji u zoni odgovornosti 1. korpusa u proljeće 1995. godine, bitno je razumjeti namjere međusobno suprotstavljenih jedinica. Trajni i prevashodni zadatak 1. korpusa ARBiH bio je odbrana Sarajeva, a zatim deblokada grada razbijanjem prstena njegove opsade s obje strane. SRK-ov zadatak s pojačanjima iz HK-a, prema izdatoj zapovijesti za operaciju „LUKAVAC-95“, bio je da pređe u napad pravcem: desno rijeka Presjenica – vrh Bjelašnice, i lijevo dolina rijeke Ljuta – s. Bobovica, kao i na prostoru sjeverozapadnih padina Igmana, s ciljem da razbije snage ARBiH na prostoru Treskavice i zatvori sve prilaze koji iz doline rijeke Ljute izvode ka platou Treskavice, te da

1044 **AARBiH**: Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 02/5-1, 1.1.1995; Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-2, 2.1.1995.

1045 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-55, 24.2.1995.

1046 VRS-ova artiljerija je 5. aprila pogodila zgradu „Loris“ i tom prilikom zapaljen je jedan stan. **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-95, 5.4.1995. VRS je 9. aprila Izviđačko-diverzantsku jedinicu pokušao ubaciti u rejon Hrasnog Brda, što je osujećeno, pa je nakon razmjene vatre ova jedinica natjerana na povlačenje. **AARBiH**, *Ratni dnevnik 101 mtbr/bbr od 22.10.1994 do 7. 6.1995. godine.*

1047 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/1-77, 30.3.1995.

povuče front s Umčanskog platoa i doline rijeke Presjenica ka Hojti i Šiljku, a na padinama Igmana presiječe put Pazarić – Hrasnica, kako bi osigurao povoljniji manevar snaga i ojačao spoljnu opsadu Sarajeva.[1048]

Budnost boraca 1. korpusa na prednjem kraju odbrane manifestovala se odgovaranjem na pokušaje iznenadnih prepada neprijateljske strane. Poslije primjetnog grupisanja većeg broja VRS-ovih pripadnika u rejonu fabrike „FAMOS“, snage 4. Vmtbr efikasno su odgovorile na upad i brzim manevrom pomjerile linije za 200 metara te time osigurale povoljniji položaj.[1049] Zbog toga što je VRS narušila primirje aktivnim izviđanjem, te djelovanjem minobacača i modifikovanih aviobombi po civilnim objektima u Hrasnici, komanda 1. korpusa uputila je oštar protest komandi UNPROFOR-a, sektor Sarajevo, jer UN-ove snage nisu izvršile preuzetu obavezu i stavile pod kontrolu teško naoružanje.[1050]

Nakon što su provele pripreme za ofanzivna borbena dejstva, čim su to zimski uslovi koliko-toliko omogućili, združene jedinice 1. korpusa iz sastava 14. divizije 15. aprila 1995. godine su, nakon iznošenja potrebnog MTS-a i u uslovima neprekidnih sniježnih padavina, ovladale objektima Đokin toranj, tt 1917, tt 1914 i najvećim dijelom Pašine planine.[1051] Nadljudskim naporima, u krajnje teškim zemljišnim i vremenskim uslovima, jedinice 1. korpusa pokušale su u dovoljnom stepenu inžinjerijski urediti položaje na dostignutoj liniji.

U ranim jutarnjim satima 3. maja VRS je počela pripremati artiljerijski napad na položaje jedinica ARBiH u z/o 14. divizije. Napad je nastavljen i po dubini borbenog rasporeda jedinica na platou Treskavice, Borikovca, Rakitnice i Pazarišta. Cjelodnevni artiljerijsko-pješadijski napadi VRS-a odbijeni su odlučnom odbranom boraca 1. korpusa. Napadna dejstva VRS-a nastavljena su i narednog dana u rejonu Đokinog tornja (tt 2086) gdje je ispaljeno oko 1000 projektila. Borci 1. korpusa odolijevali su žestokim napadima do večernjih sati, kada su se povukli na linije koje su držali prije izlaska na vrh Treskavice.[1052]

Uporedo s izvedenim borbenim dejstvima na Treskavičkom platou, što je bio planirani dio operacije „LUKAVAC-95“, VRS je pojačala intenzitet granatiranja grada Sarajeva i linija odbrane 1. korpusa. Na udaru su bile komunikacija Hrasnica – Igman, rejon objekta „D-B“, Jevrejsko groblje i Marindvor.[1053] Pokrivenost komunikacije prema Igmanu i objekta „D-B“ taktički je potez koji je imao za svrhu onemogućavanje transporta ljudstva i MTS-a radi ispomoći pripadnicima 1. korpusa na treskavičkom platou. Neselektivno granatiranje s civilnim žrtvama bilo je dio stalne strategije gušenja grada i psihološkog pritiska na pripadnike 1. korpusa koji su zadatke izvršavali na spoljnoj strani prstena opsade, dok su njihove porodice bile izložene stradanju i borbi za preživljavanje.

Intenzivna VRS-ova artiljerijska dejstva po rejonu Đevigradu (tt 2043), Velikog i Malog Ljeljena i Zubova nastavljena su i 10. maja, što pokazuje da je težište SRK-ovog napada izraženo na tom pravcu.[1054]

Nedugo nakon toga, VRS je izvela snažan kombinovani napad na linije odbrane 12. divizije u Sarajevu. Prethodno su izvršili pregrupisavanje snaga na pravcu Pale – Trebević – Vraca – Lukavica – Grbavica, kao i na pravcu Pale – Hreša – Mrkovići – Poljine – Vogošća radi izvršenja napada na pravcu Osmice – Zlatište – Vranjače – Debelo brdo i Vranjače – Suhi potok – Debelo brdo. Artiljerijska priprema po linijama odbrane 1. korpusa, posebno u z/o 105. bbr i 115. bbr, trajala je do podneva 16. maja. Artiljerijska vatra je neselektivno prenesena i na civilne objekte u gradu. Uslijedio je snažan pješadijski napad na pravcu Suhi potok – Debelo brdo, Kasarna „Bosut“ – Debelo brdo, ulica Trebevićka – Jevrejsko groblje. Borci 12. divizije preduzeli su sve neophodne mjere i nisu dozvolili nikakva iznenađenja. Vodili su odsudnu odbranu, uz artiljerijsko djelovanje po neprijateljskim snagama ispred linija odbrane i vatrenim tačkama VRS-a, s ciljem rasterećenja i pomoći borcima 115. i 105. bbr koji su bili izloženi artiljerijsko-pješadijskom napadu. VRS-ovi napadi ponavljani su u talasima tokom dana. Čak su, u namjeri dodatnog pritiska na branioce, u rejon Osmica izveli živi štit žena i djece. Branioci su odolijevali svim atacima i tokom noći sanirali linije odbrane na Debelom brdu, Vranjačama, Zlatištu i Gr-

1048 **ICTY**, Komanda SRK, *Zapovijest "LUKAVAC-95"*, Str.pov. broj: 20/02-1, 27.3.1995.

1049 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/3-109, 8.4.1995.

1050 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Pismo UNPROFOR-u*, Broj: 05/04-331, 7.4.1995.

1051 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 02/5-105, 15.4.1995.

1052 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-124-1, 5.5.1995.

1053 Djelovanjem MB 120 mm u periodu 13:10-13:15, sa četiri granate iz rejona Ilinjača po objektu "D-B", na ulaz u objekat iz Butmira, poginulo je devet osoba. **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-127, 7.5.1995.

1054 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/1-148, 10.5.1995.

b/d 1. korpusa na Treskavici 30. maj - 4. juni 1995.

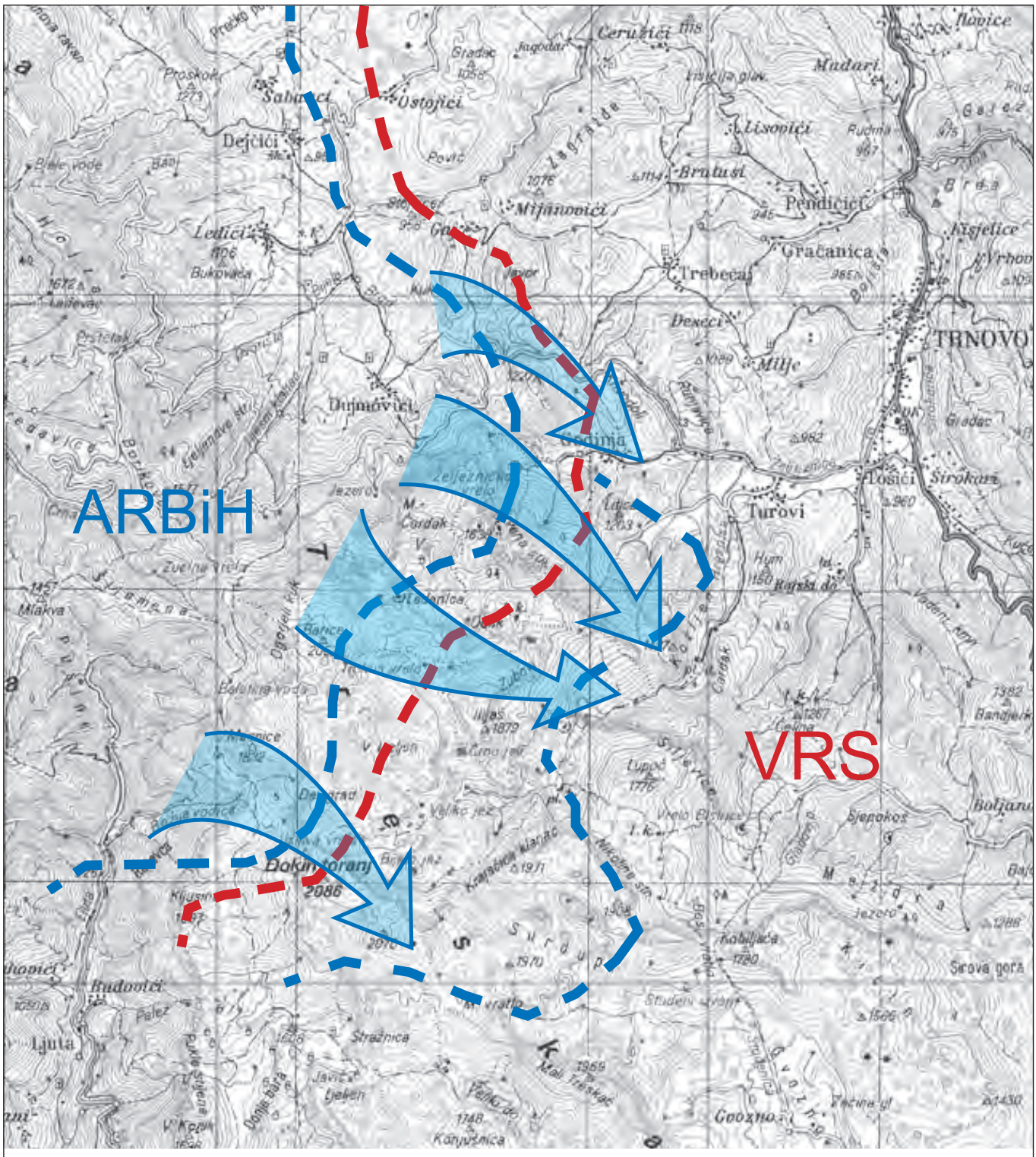

Tarčin, 1995. Zaim Imamović, Zaim Bešović, Vahid Karavelić

Pripadnici 182. VIbr na padinama Treskavice, ljeto 1995.

donju koje su uslijed artiljerijskih djelovanja oštećene ili uništene.[1055]

U ranim jutarnjim satima 17. maja nastavljena su VRS-ova artiljerijska dejstva po rejonu Grdonj, Debelo brdo i Vranjače, a vatra je preusmjeravana i na druge dijelove grada. Na pravcima Vranjače i Debelo brdo izvodili su i pješadijske napade, koje su jedinice 12. divizije osujetile i efikasnom zaprečnom vatrom zaustavile, pri tom nanijevši gubitke neprijateljskoj strani u živoj sili i MTS-u.[1056]

Uspješna odbrana u z/o 12. divizije, zbog blizine samog centra grada i ključnih objekata institucija vlasti, imala je utjecaj na stanje borbenog morala pripadnika 1. korpusa i ARBiH u cjelini. U takvom kontekstu nastavljene su organizacijske, materijalne i moralno-psihološke pripreme za izvođenje protivudara. Međutim, izuzetno loši meteorološki uslovi (hladnoća i magla) na Treskavičkom platou utjecali su na odluku komandanta 1. korpusa da odgodi ofanzivna borbena dejstva. Uslijed tih faktora pristupilo se odmoru i konsolidaciji stanja u jedinicama.[1057]

Ujutro 24. maja počeo je jak VRS-ov artiljerijski napad po linijama odbrane na unutrašnjoj strani prstena opsade i po samom gradu. Najizraženija dejstva usmjerena su prema rejonima Debelo brdo, Zlatište, Jevrejsko groblje i Grdonj. Dejstva su obnovljena u popodnevnim satima artiljerijsko-pješadijskim napadom na Debelo brdo i Vranjače iz pravca Suhi potok, Kasarna „Bosut“, Zlatište, Trebevićka ulica i iz pravca Grbavice. Neprijatelj je uspio ovladati s dva rova na liniji odbrane 115. bbr, čime je ugrozio cijelu odbranu na spomenutom pravcu. Uslijedio je protivudar boraca 12. divizije koji su oko ponoći ovladali ranije izgubljenim položajima.[1058]

Nedugo nakon toga, 26. maja, VRS-ove snage na ovom pravcu upotrijebile su modifikovanu aviobombu, što je i inače bila česta praksa srpskih snaga.[1059] Strahovita eksplozija i razorno dejstvo tih bombi stvarali su preduslove za širenje panike, kako kod građana tako i boračkog sastava. U proljeće 1995. Komanda i jedinice ARBiH na području grada procjenjivale su da će VRS koristiti modifikovane aviobombe na nekoliko lokacija kako bi nastavile borbena dejstva na Stupskoj petlji, na brdu Mojmilo, objektu „D-B“ i drugim mjestima i ovladale ovim rejonima. Zbog toga su preduzimane brojne operativne mjere da bi se zaštitilo stanovništvo i spriječila panika.

Kršenje prethodne godine postignutog sporazuma o kontroli teškog naoružanja na području Sarajeva i VRS-ovo artiljerijsko djelovanje unutar te zone, na prethodno opisani način, bili su razlog da 25. maja 1995. godine avioni NATO-saveza borbeno djeluju po VRS-ovim položajima oko Sarajeva. Prisustvo UNPROFOR-ovih snaga na posmatračkim punktovima inače nije sprečavalo iznenadna dejstva vatrom srpskih snaga po civilnim ciljevima u gradu, iako je bilo pojedinačnih, ali nedovoljno efektivnih odgovora. Kada je 29. marta u predvečernjim satima dvjema tromblonskim minama pogođena tramvajska stanica u Pofalićima, UNPROFOR je uzvratio rafalima iz PAM-a prema VRS-ovim položajima na Grbavici. UN-ove snage također su u toku 10. maja uzvratile na vatru koju je VRS s položaja u Suhom potoku otvarala po njihovoj osmatračnici na Debelom brdu.[1060] Takve reakcije nisu sprečavale VRS-ove aktivnosti.

Nakon ograničenog djelovanja NATO-ove avijacije na poziv UNPROFOR-a, VRS-ove snage zarobile su više od 300 UN-ovih pripadnika i zadržale ih kao taoce. Nakon što je VRS napala UN-ove punktove i zarobila UNPROFOR-ove pripadnike, uz pljačku naoružanja i opreme, nastala je realna opasnost da se, preobučeni u UN-ove uniforme, VRS-ovi pripadnici ubace kao diverzantsko-terorističke grupe u grad Sarajevo. Zbog toga je bilo neophodno poduzeti odgovarajuće preventivne mjere.

Ponižavajuće slike vezanih vojnika „plavih šljemova“ na mostovima ili drugim objektima upozorile su cjelokupnu međunarodnu javnost i zahtijevale energičnu akciju.[1061] To se, međutim, nije dogodilo, već se putem diplomatskih kanala i dalje djelovalo kako bi se okončala talačka kriza. U tome se na kraju i uspjelo, uz ključnu ulogu srpskog političkog vrha u Beogradu.

Uslijedio je odgovor snaga 1. korpusa u zoni 14.

1055 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 02/5-136, 16.5.1995.

1056 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 02/5-137, 17.5.1995.

1057 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/1-174, 22.5.1995.

1058 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 02/5-144, 24.5.1995.

1059 **ICTY,** Komanda SRK, Izvještaj o stanju lansera za avio-bombe, Str.pov.broj: 20/04-202-2, 15.6.1995. ali i brojni drugi dokumenti SRK-a dostupni na www.icty.org.

1060 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str. pov.broj: 02/5-130, 10.5.1995.

1061 VRS je s ponižavanjem međunarodne zajednice išla i dalje, te je 27. maja 1995. godine naredila da se od snaga UN-a nasilno preuzme kontrola nad Sarajevskim aerodromom, **ICTY**, Komanda SRK, *Naređenje*, Str.pov.broj: 20/04-185, 27.5.1995.

Položaji na Treskavici, januar 1995.

Trnovo - Dujmovska brda, ljeto 1995.

divizije, koje su 30. maja u ranim jutarnjim satima otpočele napadna borbena dejstva na pravcima Volija jama – Đokin toranj, Ilijaš – Kozija luka – Lupoč, Turov stan – Pešter – Kožljen – Čardak i s. Dujmovići – Brda – Kukovi. Tokom cjelodnevnih borbi na sva četiri pravca napada oslobođeni su objekti Pešter, Kožljen (tt 1437) i Palež, a napad i izlazak na gredu Suha lastva – Krajčića klanac i na Nikoline stijene nije uspio. Vršeno je intenzivno inžinjerijsko uređenje novih linija odbrane.[1062] Međutim, uslijed izuzetno loših vremenskih uslova i žestoke artiljerijske vatre, borci 1. korpusa bili su primorani povući se na prethodne položaje.[1063]

Borbena dejstva na Treskavici nastavljena su početkom juna.

Intenzivnim cjelodnevnim napadnim djelovanjem 3. juna, jedinice 1. korpusa u zoni 14. divizije oslobodile su objekte Kozija luka, Dikonjina greda, Suha lastva, Klekova glavica, Krajčića klanac, Surdupi, Preslo (tt 1970) i Malo vratlo (tt 1950). Da bi se omogućilo daljnje napredovanje na navedenim objektima i zadržala inicijativa u izvođenju protivudara, komandant 1. korpusa donio je odluku da uvedu svježe snage na tim linijama.[1064]

Eksploatacija postignutih uspjeha jedinica 1. korpusa nastavljena je i narednog dana. U ranim jutarnjim satima izvršeno je ubacivanje u dubinu neprijateljskih položaja u rejonu Veliko jezero, Nikoline stijene i Barice. Dio VRS-ovih snaga u rejonu Surdupa doveden je u poluokruženje i razbijen. Oslobođeni su objekti: Đokin toranj (tt 2086), Pašina planina (tt 2070), tt 1917, tt 1944, Male stijene (tt 1655), Debelo brdo, Mokrodoli i tt 1845. Ispoljeno je sadejstvo s jedinicama 4. korpusa, te su uspješno okončana dejstva i oslobođeni Jagina glava (tt 1529) i Gunjača. Tokom dana snage ARBiH i VRS-a smjenjivale su se u kontroli položaja na koti 1907, kod Bosanskog vratla, da bi do kraja dana snage iz sastava 14. divizije ovladale i tim objektom. U skladu s postignutim borbenim uspjesima komandant 1. korpusa odlučio je da se nastave napadna dejstva na pravcu Veliki konik – Ljeljen – Kuk.[1065]

Na postignute uspjehe boraca 1. korpusa na bojnom polju VRS-ove jedinice odgovorile su žestokim granatiranjem gradskih područja iz oruđa svih kalibara. Meta djelovanja bio je ponovo i objekat „D-B“ na ulazu s butmirske strane.[1066] Nesumično granatiranje po gradskim područjima nije zaustavilo borce 1. korpusa. Četvrtog dana borbenih dejstava u zoni 14. divizije, 6. juna oslobođeni su slijedeći objekti: Lupoč (tt 1776), Šljivice, Nikoline doline, Spasovača, tt 1492, tt 1587 i tt 1636.[1067] Međutim, nakon VRS-ovog kontranapada 9. juna, uslijedilo je povlačenje s objekta Lupoč.

U ovom periodu i u zoni odgovornosti 16. divizije provođene su intenzivne taktičke radnje na učvršćivanju linija odbrane, uz aktivno izviđanje rasporeda snaga neprijatelja, s ciljem priprema za napadna borbena dejstva.

Izvedena borbena dejstva 1. korpusa u z/o 14. divizije tokom maja i juna 1995. bila su značajna s vojničkog aspekta, jer su borbeni uspjesi u veoma teškim uslovima potvrdili osposobljenost jedinica za izvođenje dejstava na planinskom zemljištu. Ostvareni uspjesi 1. korpusa, u korelaciji s rezultatima snaga ARBiH na prostoru srednje i sjeverozapadne Bosne, bili su podrška političkom rukovodstvu države u mirovnim pregovorima. Ipak, u cijelom kompleksu pitanja rata i mira u Bosni i Hercegovini od suštinskog značaja bila je situacija u Sarajevu, radi čega se pristupilo planiranju posebne operacije s ciljem deblokade grada.

1062 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - PKM Bijela lijeska, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/01-191, 31.5.1995.

1063 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - PKM Bijela lijeska, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/01-192, 1.6.1995.

1064 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - PKM Bijela lijeska, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/1-201, 3.6.1995.

1065 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/1-202, 4.6.1995.

1066 Uslijed tog djelovanja smrtno su stradale četiri osobe, a ranjeno ih šest. **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-154, 4.6.1995.

1067 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 01/1-207, 6.6.1995.

Treskavica, kolona 182. Vlbr, januar 1995.

Trnovsko bojište, 1995.

Treskavica - Čardak, ljeto 1995.

Mala Ćaba - vrh Treskavice, ljeto 1995.

Operacija „TEKBIR“

Armija Republike Bosne i Hercegovine je u junu i julu 1995. godine izvela još jednu operaciju čiji je zadatak bio deblokada Sarajeva. Bila je to i najveća operacija koju je Armija izvela tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata. Plan operacije izradio je Generalštab ARBiH, pod čijom komandom je i izvedena. U njoj su učestvovale jedinice 1, 2, 3, 4. i 7. korpusa ARBiH, jedinice na direktnoj vezi GŠa-ARBiH, kao i jedinice MUP-a RBiH.[1068]

Nakon isteka četveromjesečnog primirja, agresor je početkom maja 1995. godine nastavio svakodnevno granatirati Sarajevo, a njegovim građanima je prekinuo dotok vode, struje i plina. Međunarodna zajednica nije ništa učinila da pomogne glavnom gradu Bosne i Hercegovine. To je bio povod da Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva RBiH, koje je bilo i Vrhovna komanda OS-a RBiH, 19. maja 1995. pozove najviši komandni kadar Armije i naredi im da „u što kraćem roku pristupi izvođenju operacije za deblokadu Sarajeva“. Iako je komandant GŠ-a ARBiH iznio razloge zbog kojih je smatrao da Armija još nije spremna za izvođenje ove operacije, koja je imala strategijski značaj, predsjednik Izetbegović nije uvažio njegove argumente, već je „zahtijevao potpunu deblokadu grada, a ne otvaranje koridora prema Sarajevu, te da operacija treba početi najkasnije do 10. juna 1995. godine“.[1069]

Generalštab je za deset dana pripremio zapovijest i druga dokumenta za sarajevsku operaciju koja je dobila kodni naziv „TEKBIR“, odnosno skraćeno “T“. U Tarčinu je u noći 28/29. maja 1993. godine, u prisustvu predsjednika Alije Izetbegovića, komandant Generalštaba ARBiH general Rasim Delić saopćio potčinjenim komandantima odluku o izvođenju ove operacije i o angažovanju jedinica u operaciji. Sat i 15 minuta iza ponoći 29. maja u Tarčinu potpisao je zapovijest za operaciju “T“ i uručio je komandantima 2, 3, 4. i 7. korpusa, predstavnicima 1. korpusa, Operativne grupe GŠ-a ARBiH i ministru za unutrašnje poslove RBiH.[1070]

Komandant GŠ-a odlučio je izvesti kombinovanu napadnu operaciju združenih sastava ARBiH. Glavne snage grupisane su u zoni određenoj linijama: desno Kiseljak − Igman (Trešnjevo brdo tt 1325) i lijevo Čemerska planina − Vogošća. Pomoćne snage grupisane su na pravcima: Straište − Jablanica − Krupac, Okruglica − Nišani − Vrhovi, Bakići − Gradina − Čauševo brdo − Vrhovi. Jedinstvenim i obuhvatnim napadom s krila i bokova trebalo je razbiti odbranu agresora na pomoćnim pravcima i vezivati njegove snage angažovane na blokadi grada i interventne snage po dubini, a glavnim snagama izvršiti proboj na više pravaca, ovladati ključnim zemljišnim objektima, a zatim jednovremenim dejstvom snaga iz okruženja, snaga s fronta i ubačenih snaga produžiti napad radi što bržeg spajanja sa snagama iz Sarajeva barem na jednom pravcu i tako deblokirati grad.[1071]

Prema zapovijesti, glavne snage u operaciji “T“ činile su jedinice 3, 4. i 7. korpusa, s dijelom jedinica 1. korpusa,[1072] Gardijskom brigadom i lahkom brigadom „Crni labudovi“, koje su pridodate snagama ovih korpusa.

Jedinice 4. korpusa, s pridodatim snagama 1. korpusa, imale su zadatak da napadaju u zoni određenoj pravcima: desno Trešnjevo brdo (tt 1325) − Banja Ilidža i lijevo s. Bukovica − r. Lepenica – Han-Ploča. Uz vlastitu artiljerijsku podršku, u bližem zadatku trebale su ovladati objektima Golo brdo, Oštrik i Batalovo brdo, produžiti napad i u sljedećem zadatku u sadejstvu s dijelovima snaga 7. korpusa, eventualno i u sadejstvu snaga HVO-a, ovladati prevojem Kobiljača i dijelom puta Han-Ploča − Raskršće − Blažuj. Izvršenjem bližeg zadatka snaga 4. korpusa, Hadžići bi bili dovedeni u okruženje, pa su snage dobile zadatak da u

1068 **AARBiH**, NIP Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995, *Operativno-taktička analiza “Deblokada grada Sarajeva“*, autor: pukovnik Ševko Dardagan, Sarajevo, 2000. (dalje: OTA “T“).

1069 Rasim Delić, ***Armija Republike Bosne i Hercegovine - nastanak, razvoj i odbrana zemlje***, knjiga druga, VKBI, Sarajevo, 2007, str.128-129.

1070 Ibid., str. 131.

1071 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Zapovijest komandanta GŠA za napad op. br. 1*, Broj: 1/825-1, Tarčin, 29.5.1993.

1072 Ibid. Sto deveta bbr i 1/104. mtbr pridodati su snagama 4. korpusa, 135. i 136. bbr snagama 7. korpusa, a 126. lbr i 134. bbr snagama 3. korpusa.

tom slučaju stanovništvu omoguće izvlačenje prema Ilidži. Na ovim linijama trebalo je da učvrste položaje i obezbijede se od intervenicije iz pravca Hadžića i Rakovice i budu u gotovosti za nastavak borbenih dejstava pravcem Plandište − Ilidža − Stup.[1073]

Snage 7. korpusa, s pridodatim jedinicama 1. korpusa i Gardijskom brigadom, imale su zadatak da izvrše napad u zoni određenoj pravcima: desno s. Brnjaci – Han-Ploča − Blažuj i lijevo Vratolom (tt 638) isključno − s. Lješevo (isključno r. Bosna) − s. Krivoglavci, te da, uz vlastitu artiljerijsku podršku, probiju odbranu neprijatelja na desnom krilu, ovladaju širim rejonom s. Vela i Crkvice (tt 935), a zatim pomoćnim snagama, u sadejstvu s dijelom snaga 4. korpusa i eventualnim sadejstvom snaga HVO-a, produže napad i ovladaju prevojem Kobiljača. Jedinice 7. korpusa zatim su trebale glavnim snagama produžiti napad pravcem Crkvice − Oštrik (tt 838) − Paljevo, dijelom snaga preći u odbranu, a dijelom preći u bočne napade pravcima: Oštrik − Mandino brdo, Oštrik − Osoj, Oštrik − Vlakovo − Blažuj, Krstac − Strahoč − s. Dobroševići, Paljevo − tt 658 − s. Ribarići, Paljevo − Grad − Tičija glava i Grad − s. Kuzman.[1074]

Jedinice 3. korpusa, s pridodatim jedinicama 1. korpusa i „Crnim labudovima“, trebale su izvoditi borbena dejstva prema zapovijesti u zoni određenoj pravcima: desno s. Dabravine − Vratolom (tt 638) − ušće r. Stavnje u r. Bosnu i lijevo Karaula − Srednje − r. Ljubina − Semizovac, sa zadatkom da glavnim snagama razbiju odbranu agresora u rejonu Ravnog Nabožića (k 1082), a zatim jednovremenim dejstvom glavnih i pomoćnih snaga produže napad, ovladaju u cjelini objektima Ravni Nabožić i Haluge, te na dostignutim linijama privremeno organizuju odbranu obezbjeđujući se od intervencije iz pravaca Semizovca i Srednjeg. Prema razvoju situacije, trebalo je da budu u gotovosti za nastavak borbenih dejstava i izlazak na put Ilijaš − Semizovac, kako bi ovaj put stavili pod kontrolu i ostvarili spoj s jedinicama 7. korpusa u rejonima s. Vlaškovo i Semizovac.[1075]

Pominjano sadejstvo sa jedinicama HVO trebalo je ostvariti u njihovim očekivanim dejstvima u zahvatu komunikacije Kiseljak - Kobiljača - Blažuj.[1076]

Pomoćne snage u operaciji “T“ činile su preostale jedinice 1. korpusa. Jedinice 14. divizije na desnom krilu imale su zadatak da obuhvatnim napadom s krila i bokova što prije razbiju odbranu neprijatelja i u sadejstvu sa snagama u dodiru ovladaju širim rejonom Straišta i Krupca i stave pod kontrolu komunikaciju Krupac − Trnovo. Na lijevom krilu, snage 16. divizije trebale su ovladati rejonima Nišani i Gradina, presjeći put Srednje − Nišići i staviti ga pod kontrolu. Snage iz grada, jedinice 12. divizije i specijalne policijske jedinice „Lasta“ i „Bosna“, dobile su zadatak da probiju linije agresora oko grada, ovladaju objektima Gradac, Perivoje, Rajlovac, te rejonom Nedžarića, produže napad i spoje se s glavnim snagama 7. korpusa iz pravca Paljevo − Reljevo u rejonima Doboj i Dvor.[1077]

U rezervi GŠ-a ARBiH ostala je 210. brigada 2. korpusa.

Komandant Delić 30. maja je izdao dopunu zapovijesti kojom je svim učesnicima Operacije “T“, za vrijeme borbenih dejstava, zabranio bilo kakve konflikte s predstavnicima međunarodnih asocijacija, a naročito s UNPROFOR-om, te ugrožavanje života civilnog stanovništva, rušenja objekata i slično.[1078]

Na prethodnim stranicama bilo je riječi o borbenim uspjesima jedinica 1. korpusa u zoni 14. divizije i oslobođenoj teritoriji na planini Treskavici krajem maja i početkom juna. Da bi se jedinice 14. divizije blagovremeno pripremile za naredni zadatak, odnosno operaciju “T“, komandant 1. korpusa je 6. juna naredio prekid ofanzivnih dejstava 14. divizije, odnosno zaustavljanje jedinica na dostignutoj liniji i organizaciju odsudne odbrane na liniji Pešter − Nikoline stijene − tt 1907 − Mali treskač (tt 1969), gdje je trebalo ostvariti fizički spoj sa snagama 4. korpusa. U cilju što kvalitetnije pripreme za naredni zadatak, naređena je i smjena jedinica koje su učestvovale u posljednjim borbenim dejstvima na ovom prostoru.[1079]

Zadaci koje je 1. korpus dobio u operaciji “T“ detaljno su razrađeni i preneseni potčinjenim jedinicama zapoviješću komandanta korpusa izdatom 8. juna.[1080]

U Travniku su se 9. juna 1995. predsjednik i potpredsjenik Federacije Krešimir Zubak i Ejup Ganić, te generali Delić i Blaškić sa saradnicima dogovorili o učešću HVO-a Kiseljak u sarajevskoj operaciji. Zubak i Blaškić dali su samo načelnu saglasnost za učešće

1073 Ibid.
1074 Ibid.
1075 Ibid.
1076 Ibid.
1077 Ibid.; Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 132.
1078 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Dopuna zapovijesti komandanta GŠA za napad Op.br. 1*, Broj: 31-2 03-302-7/32, Kakanj, 30.5.1995.
1079 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - PKM Bijela lijeska, *Naređenje*, Str.pov.broj: 01/1-204, 6.6.1995.
1080 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Zapovijest za napad*, Str.pov. broj: 01/3-120, 8.6.1995.

Operacija “T”

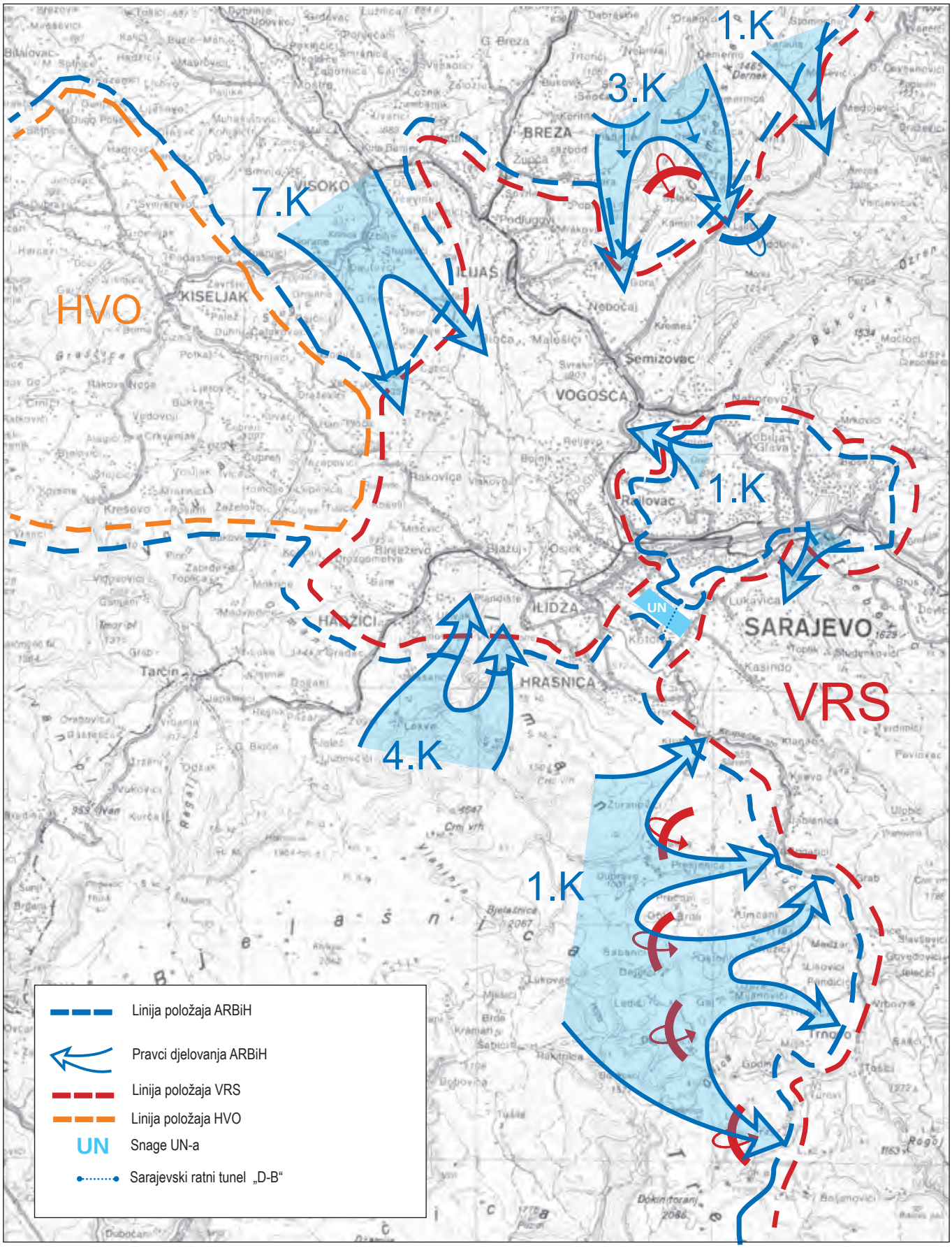
1.K
3.K
BREZA
7.K
VISOKO
HVO
KISELJAK
ILIJAS
Nedocaj
Semizovac
VOGOSCA
1.K
Ilidza
UN
SARAJEVO
HRASNICA
VRS
4.K
1.K
Linija položaja ARBiH
Pravci djelovanja ARBiH
Linija položaja VRS
Linija položaja HVO
UN
Snage UN-a
Sarajevski ratni tunel „D-B“

ARMIJA REPUBLIKE BIH
KOMANDA 1. KORPUSA
Str.pov.br. 01/3-120
Dana,08.08.1885.god.

(6) (1)

ODBRANA REPUBLIKE
VOJNA TAJNA
STROGO POVJERLJIVO
PRIMJERAK BR. 6

ZAPOVJEST KOMANDANTA 1. KORPUSA ZA NAPAD

Topografske karte : 1:50.000, Sekcije: Zenica 4, Vareš 3 i 4, Kladanj 3, Konjic 2 i 4, Sarajevo 1, 2, 3 i 4 i Goražde 1 i 3, izdanje 1982. godine

1. A G R E S O R :

U z/o 1.k. agresor je angažovao snage SRK (8 brigada, 1 map, 1 lap PVO, 1 inž. p, 1 okb i 1 odred za specijalne namjene), dijelove jedinica iz sastava HK ekvivalenta 1 lpbr i jedinice MUP-a ekvivalenta 1 lpbr. Snage su raspoređene po slijedećem:

- Dijelove jedinica iz HK u z/o H. Treskač - Bosansko vratlo - Gvozno ukupne jačine oko 500 vojnika na KM u Kalinoviku;

- 2. Sarajevska lpbr ojačana sa dijelovima jedinica iz SRK i MUP-a u z/o Bosansko vratlo - r. Željeznica i po dubini Trnovo - G. Mladice jačine oko 2.000 vojnika sa KM u s. Vojkovići;

- 1. Sarajevska mbr u z/o r. Željeznica - Trebević (Prvi šumar) po dubini Kasindo - Trebević jačine oko 2.500 vojnika sa KM u Lukavici;

- 1. Romanijska pbr u z/o Trebević (Prvi šumar) - Pašino brdo, po dubini Trebević - Hreša jačine oko 2.300 vojnika sa KM u H. Pijesku i IKM u s. Hreša;

- 3. Sarajevska pbr u z/o Pašino brdo - Rajlovac, po dubini Mrkovići - Blagovac - Krivoglavci jačine oko 2.700 vojnika sa KM u Vogošći;

- Ilidžanska pbr u z/o r. Miljacka - Točilo Bezistan, po dubini Ilidža jačine oko 2.300 vojnika sa KM na Ilidži;

- Igmanska pbr u z/o Točilo Bezistan - Crkvica (tt. 935), po dubini Blažuj - Rakovica jačine oko 2.700 vojnika sa KM u Blažuju.

- Ilijaška pbr ojačana sa dijelovima iz drugih brigada SRK u z/o Crkvica (tt. 935) - s. Ajdinovići (Krakača tt. 863), po dubini Paljevo - Semizovac - Nišići - Ajdinovići ukupne jačine oko 4.500 vojnika sa KM u Ilijašu;

HVO-a u operaciji, pa je ocijenjeno da „HVO nije spreman značajnije se uključiti“.[1081]

Na komandnom mjestu GŠ-a ARBiH u Kaknju, 13. juna uvečer održano je završno referisanje komandanata jedinica pred operaciju “T“. Svi komandanti su, osim nekih manjih problema, naglasili da su njihove jedinice spremne za operaciju i izrazili optimizam u pogledu njenog ishoda. Nakon referisanja, komandant GŠ-a ARBiH je izdao naređenje za početak operacije 15. juna 1995. u 04.00 sata, dejstvom jedinica sa spoljne strane prstena opsade, a da jedinice 12. divizije u gradu otpočnu borbena dejstva 12 sati kasnije, „do kada su se očekivali početni uspjesi jedinica koje su napadale s fronta“.[1082]

Maksmalnim angažovanjem Generalštaba, komandi i jedinica Armije RBiH operacija “T“ je pripremljena za 25 dana. Armija je uspjela obezbijediti premoć u ljudstvu, ali ne i osigurati povoljan odnos snaga u zoni izvođenja borbenih dejstava na glavnom pravcu napada, a pogotovo nije bio otklonjen veliki debalans u naoružanju između VRS-a i ARBiH.[1083]

Obavještajna služba VRS-a je iz više izvora tokom maja, a posebno pred početak Operacije “T“, primala informacije o pripremama za deblokadu Sarajeva.[1084] Nekoliko boraca ARBiH srpske nacionalnosti prebjeglo je na drugu stranu i organima VRS-a dalo određene podatke o pripremanoj operaciji.[1085] Povjerljive i pouzdane informacije o pripremama ARBiH za deblokadu Sarajeva, VRS je dobijala i od nekoliko visokih oficira UNPROFOR-a.[1086]

Realno, i nije bilo moguće sakriti pokrete desetine hiljada boraca prema Sarajevu. Tako je neposredno pred operaciju UNPROFOR saopćio da ARBiH gomila snage sjeverozapadno od Sarajeva. Predsjednik Vlade RBiH Haris Silajdžić u Washingtonu je potvrdio koncentraciju jedinica ARBiH oko Sarajeva, objašnjavajući je potrebom zaštite grada.[1087]

VRS-ove snage imale su vremena da izvrše pripreme za napad Armije. Komandanti i borci SRK-a pripremani su da „smireno preduzimaju mere“ i da im „s verom u boga“ i njihovu vojničku spremnost „neprijatelj ne može ništa“.[1088]

Komandant GŠ-a ARBiH je 14. juna svim korpusima izdao naređenje da stave jedinice u punu borbenu gotovost. Naređeno im je da, uporedo s operacijom „T“, na drugim bojištima u svojim zonama odgovornosti permanentno izvode aktivna borbena dejstva s ciljem vezivanja neprijateljskih snaga na širokom frontu, nanošenja gubitaka i oslobađanja teritorije.[1089]

Operacija “T“ počela je 15. juna, sat ranije nego je planirano, jer su se borci 17. Viteške krajiške brigade[1090] iznenada susreli s jednom jedinicom VRS-a.

Jedinice ARBiH silovito su udarile na VRS-ove položaje oko Sarajeva. Na više pravaca uspjeli su probiti srpske linije, ali sa većine njih su se, zbog snažnog otpora, morale povući. Na glavnom pravcu napada najviše uspjeha imale su jedinice 3. korpusa. Na Ravnom Nabožiću 7. muslimanska oslobodila je Gudenovaču, Klaništa i Bijele vode, a IDb 3. korpusa s „Crnim labudovima“ objekat Lipa. Borci 4. korpusa zauzeli su na hadžićkom pravcu Gunčar i Vis, ali su ih istog dana i izgubili. Na pravcu napada 7. korpusa i pridodatih jedinica, borci Gbr i 17. VKbbr uspjeli su, kako su navodili u borbenim izvještajima, probiti neprijateljske linije u rejonima Kokoška (tt 870) i Crkvice, borci 737. Mlbr na Dobranjskom brdu i borci 705. Sbbr u rejonu tt 682, ali su se zbog jake artiljerijske i pješadijske vatre neprijatelja morali povući sa svih tih položaja. Borci 16. divizije 1. korpusa oslobodili su Brda, ali su se i oni povukli s tog objekta. Jedinice 12. i 14. divizije prvog dana operacije nisu krenule u borbena dejstva.[1091]

Predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović je 15. juna uvečer, u Dnevniku TV Bosne i Her-

1081 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 137.

1082 Ibid.

1083 OTA „T“; Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 138.

1084 **ICTY**: Komanda SRK - Odeljenje za obavještajno-bezbednosne poslove, *Aktivnosti neprijatelja u s/r Sarajeva, saznanja*, Str.pov.broj: 12/45-719, 12.6.1995.; Komanda SRK, *Najava ofanzivnih dejstava neprijatelja*, Str.pov.broj: 20/04-209/2, 13.6.1995.

1085 Jedan prebjeg sa Nišićke visoravni desio se dan uoči početka deblokade. **ICTY**, Komanda SRK - Odeljenje za obavještajno-bezbednosne poslove, Str.pov.broj: 20/06-1-200, 14.6.1995.

1086 **ICTY**, Komanda SRK - Odeljenje za obavještajno-bezbednosne poslove, Str.pov.broj: 20/06-1-203, 14.6.1995.

1087 „Moramo zaštititi Sarajevo“, **Oslobođenje**, 15.6.1995.

1088 **ICTY**, Komanda SRK, *Najava ofanzivnih dejstava neprijatelja*, Str.pov.broj: 20/04-209/2, 13.6.1995.

1089 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Stavljanje jedinica u punu b/g, naređenje*, Broj: 1/825-13, 14.6.1995.

1090 Pri pisanju formacijskih naziva brigada, dobitnica kolektivnih ratnih priznanja: počasni naziv slavna i viteška koristili smo se načinom pisanja izvorne građe (op.urednika).

1091 OTA“T“; Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 431; Brigadir Mustafa Polutak, koji je bio zadužen da ispred Generalštaba prati borbe 7. korpusa, 15. juna 1995. je u izvještaju napisao i ovo: „Po svim pokazateljima nismo uspjeli iznenaditi agresora ni snagom ni vremenom napada, a ni izborom objekata napada. Spremno su dočekali napad naših jedinica.“ **AARBiH**, Komanda 7. korpusa, *Pripreme i izvođanje b/d 7. korpusa (Izvještaj Mustafe Polutka Generalštabu ARBiH)*, 15.6.1995.

cegovine, obavijestio javnost da je počela deblokada Sarajeva i naveo glavne pravce napada.[1092]

Drugog dana operacije, 16. juna, nastavljene su borbe na svim pravcima. Na glavnom pravcu napada, u rejonu Ravnog Nabožića, jedinice 3. korpusa oslobodile su Taračin Do i tt 701. Napredovale su i jedinice 7. korpusa prema s. Kopači i Kuti, a snage 4. korpusa probile su neprijateljske linije na igmanskom Golom brdu, ali su se na kraju dana vratile na polazne položaje.[1093]

Najviše uspjeha u borbama 16. juna postigle su snage 1. korpusa.

Jedinice 14. divizije probile su neprijateljske linije na Prečkom brdu i oslobodile značajne prostore prema Bogatiću i Krupcu: selo Presjenicu, Vidovac, Strašta, Gradinu, Gradac, Jasikovac i Pović, te zaplijenile jednu haubicu 122 mm, dva PAT-a, više minobacača i pješadijskog naoružanja. Time su stvoreni povoljni uslovi za uspješan nastavak borbenih dejstava. Borci 16. divizije su na crnoriječkom bojištu oslobodili objekte Jasen, Kozlovac i Ačkerov grob. U gradu su jedinice 12. divizije i MUP-a također uspjele probiti agresorske linije na Žuči, Zlatištu, Faletićima i Vracama, ali su se, zbog jake artiljerijske vatre i agresorskih kontranapada, morale vratiti na polazne položaje.[1094]

Jedinice Armije RBiH za prva dva dana borbenih dejstava „nisu ostvarile cilj ni postigle očekivano iznenađenje“, jer je agresor „iskoristio tehničku nadmoćnost, uređen vatreni sistem i manevarske sposobnosti rezervi, te je, uz artiljerijsku i vatrenu podršku, angažovanjem rezervi, snažnim i organizovanim kontranapadima potiskivao jedinice Armije RBiH na početne položaje“.[1095]

I narednih dana jedinice Armije su još žešćim napadima pokušavale probiti neprijateljske linije i deblokirati grad. Na glavnom pravcu napada ponovo nisu imale uspjeha. Jedino su jedinice 14. divizije 17. i 18. juna nastavile nizati pobjede na treskavičkom i trnovskom pravcu i oslobađati velike dijelove okupirane teritorije. Za ta dva dana oslobodili su objekte Gušće, Kukovi, Brda, Strugojnice, Javor, Stojvice, Orline, Strug, Gradac, Zagražđe, Ometala, Pešter, Jagodnjak, Garež, Smrekovo brdo, Kamenitu glavu, Gornju i Donju Presjenicu, Lubenicu, Goli rat, Brijeg, Ovčarevac, te sela Gaj, Šerifići, Vjerča, Mijanovići i Umčani. Neprijateljske snage bile su potpuno razbijene od Huma do Krupca i u njihovim redovima zavladala je panika, pa su stvoreni realni uslovi za oslobađanje Trnova.[1096] U toku borbi na širem platou Umčana 18. juna jedinice 14. divizije razbile su VRS-ove elitne jedinice, 65. zmtp i „Vukove sa Drine“ koji su se povukli u rejon Kijeva.[1097]

Komanda SRK-a je pred kraj dana 18. juna izvijestila GŠ VRS da njihove jedinice na liniji Gaj − Kukovi nisu uspjele zadržati jak napad ARBiH, da preduzimaju mjere i radnje za uspostavljenje nove linije te da je stanje kritično.[1098] Nisu uspjeli uspostaviti ni liniju s. Mijanovići − Krivodoli i procjena Komande SRK-a bila je da je time ugroženo Trnovo i komunikacija Sarajevo − Kijevo − Trnovo − Kalinovik.[1099]

Komanda 1. korpusa ipak nije imala dovoljno svježih vlastitih snaga da 18. juna oslobodi Trnovo i pod kontrolu stavi put Sarajevo − Trnovo − Kalinovik.[1100] Komandant Generalštaba ARBiH general Rasim Delić je 19. juna u Kaknju održao sastanak s komandantima korpusa i drugih jedinica koje su učestvovale u operaciji. Nakon analize, general Delić je najprije naredio da se snage pregrupišu na pravce na kojima su napadale jedinice 3. korpusa i 14. divizije 1. korpusa, radi eksploatacije početnih uspjeha. Međutim, odustao je od toga nakon što su ga komandant 4. korpusa general Ramiz Dreković i komandant 7. korpusa general Mehmed Alagić uvjerili da će njihove jedinice u nastavku Operacije ispuniti postavljene zadatke, što se pokazalo pogrešnim.[1101]

Naredna dva dana jedinice 1. korpusa, kao i druge koje su učestvovale u operaciji “T“, vršile su inžinjerijsko uređivanje novodostignutih linija, kao i pripreme za naredna ofanzivna dejstva. U Generalštabu ARBiH je 20. juna ocijenjeno da se operacija “T“ odvija

1092 TVBiH, *Dnevnik u 19:30 h*, 15.6.1995. Međutim, iste noći iz Kabineta predsjednika Izetbegovića emitovano je saopćenje u kome je navedeno kako su „paljanski Srbi odlučili da konačno uguše Sarajevo, koje drže u okruženju preko tri godine“, te da je „naloženo našoj Armiji da preduzme mjere čiji je cilj da bude spriječeno dalje gušenje grada“. U saopćenju se naglašava da „mjere imaju preventivni karakter“ i da teku po planu. „Spriječiti gušenje Sarajeva“, **Oslobođenje**, 16.6.1995.

1093 OTA „T“.

1094 OTA „T“; Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 432.

1095 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 139.

1096 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - IKM Igman, *Vanredni b/i*, Str. pov.broj: 01/1-234, 18.6.1995; OTA “T“.

1097 **ICTY**, Komanda SRK, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 20/04-1-183, 18.6.1995.

1098 **ICTY**, Komanda SRK, *Redovni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 20/04-1-182, 18.6.1995.

1099 **ICTY**, Komanda SRK, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 20/04-1-183, 18.6.1995.

1100 OTA „T“.

1101 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 139.; Delić, ***Lice i naličje rata***, str. 433.

po planu, ali da se konačni cilj može ostvariti „samo pod uslovom da svaki pojedinac i sve državne strukture daju sve od sebe“. Zbog toga je komandant GŠ-a tog dana uputio pismo predsjedniku Izetbegoviću tražeći od njega jaču političku potporu kako bi „angažovanje K-di i jedinica ARBiH bilo efikasnije“. Delić je molio Izetbegovića da se založi kod rukovodstava općina i okruga da se angažuju u formiranju i uključivanju dobrovoljačkih jedinica, obilasku i svakoj drugoj podršci jedinica koje su angažovane van svoje zone odgovornosti.[1102] Istog dana komandant Delić obratio se borcima i starješinama svih jedinica koje su učestvovale u sarajevskoj operaciji, s porukom da je pravo vrijeme da „smognemo snagu i nastavimo odlučujuću bitku za očuvanje našeg naroda i zaštitu našeg dostojanstva“, te da „u izvršavanju postavljenih zadataka ne smije biti nikakvog kolebanja“, da „borbu moramo nastaviti snažno i odlučno“, jer ćemo tako „sigurno skinuti okove Sarajeva“.[1103]

Napadi jedinica ARBiH ponovo su pokrenuti u ranim jutarnjim satima 21. juna. Ponovo su samo jedinice 1. korpusa na trnovskom bojištu ostvarile pomake. Oslobodile su Obornicu, Gradinu (tt 939), Jaića kamen, Lisičiju glavu, Hrastovac, Palac i Bređak, te izašle na putnu komunikaciju Kijevo − Trnovo, što je bio vrhunac uspjeha jedinica 1. korpusa u operaciji deblokade Sarajeva. Jedinice 3. korpusa postigle su početne uspjehe i izašle na put Semizovac − Srednje, ali su zbog jakih bočnih vatri bile primorane povući se. I jedinice 7. korpusa također su privremeno ovladale kotom 679, ali su se i one, zbog jake neprijateljske vatre, morale povući na polazne položaje.[1104] S druge strane, u borbama 20. i 21. juna snage ARBiH izgubile su kontrolu nad važnim objektima Jasen i Lipa na crnoriječkoj visoravni, koji su bili oslobođeni u prvim danima operacije.[1105]

Snage 1. korpusa u zoni 14. divizije 22. juna uvezivale su i inžinjerijski uređivale novodostignute linije, ali su izvršile i napad na objekte Čardak i Kragujevac na Treskavici i oslobodile ih, ali su se s njih dva dana kasnije povukle.[1106]

Za osam dana izvođenja operacije “T“, od 15. do 23. juna 1995. godine, jedinice Armije RBiH imale su oko 110 poginulih boraca, 250 ih je teže i 460 lakše ranjeno. Agresor je također imao velike gubitke.[1107]

Komandant Delić je 23. juna izdao novo naređenje komandama korpusa, kojim je od njih tražio da intenziviraju borbena dejstva u svojim zonama odgovornosti, odnosno da izvode „ispade, prepade, upade, demonstrativne napade“.[1108]

Narednih nekoliko dana padala je jaka kiša i jedinice ARBiH, zbog otežanih uslova, nisu izvodile ofanzivna borbena dejstva. To je omogućilo VRS-ovim snagama da konsoliduju odbranu i otpočnu kontranapad.[1109]

Sve to vrijeme jedinice HVO-a nisu učestvovale u borbama za deblokadu Sarajeva. U Kiseljaku je 24. juna održan sastanak delegacija ARBiH i HVO-a kome su, pored Delića, Alagića i Drekovića, te Blaškića, Filipovića i Dragičevića, prisustvovali predsjednik i potpredsjednik Federacije BiH, Krešimir Zubak i dr. Ejup Ganić. Tom prilikom predstavnici HVO-a obećali su da će angažovati HVO-ove jedinice u borbama prema Sarajevu, odnosno prema Blažuju i Stupu, tražeći da se u borbama iz grada angažuje hrvatska brigada „Kralj Tvrtko“.[1110]

Iz više izvora stizale su informacije o VRS-ovim pripremama za protivudar na širem području Sarajeva.[1111] Izdata su naređenja komandama svih korpusa i 81. divizije za sprečavanje napada agresora i preduzimanje ofanzivnih dejstava u svojim zonama odgovornosti. Zadatak 1. korpusa bio je da spriječi napade agresora na platou Treskavice i kontraudar s pravca Krupca i Trnova, da spriječi pomjeranje linija oko Sarajeva, te da spriječi prodor agresora na Nišićkoj visoravni, posebno na pravcu Stomorine − Moševačko brdo − Karaula.[1112]

Agresorske snage su, zaista, 28. juna izvele jaku kontraofanzivu na položaje ARBiH, posebno na položaje jedinica 12. i 14. divizije 1. korpusa. Napale su, između ostalog, i sarajevsko naselje Stup i zauzele objekte Gušića halu i Hemijsku čistionu, čime je ugro-

1102 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Obavještenje*, Broj: 1/825-253, 20.6.1995.

1103 **AARBiH**, GŠ ARBiH, Broj: 1/825-259, 20.6.1995.

1104 OTA “T“.

1105 **AARBiH**, GŠ ARBiH, Broj: 1/825-279, 21.6.1995.

1106 OTA “T“.

1107 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 140; Šefko Hodžić, „Unaprijed izgubljena bitka“, **Oslobođenje**, 14.6.2008.

1108 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Izvještaji o realizaciji naređenja*, Broj: 1/825-404, 23.6.1995.

1109 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 140.

1110 Ibid.

1111 **AARBiH**, SDB - Sarajevo, *Informacija*, Broj: N-4534, 26.6.1995. Informacije su govorile o mobilizaciji više hiljada vojnih obveznika na području SR Jugoslavije i njihovom upućivanju u zonu borbenih dejstava, te o očekivanjima daljih mobilizacija i prikupljanja dobrovoljaca.

1112 **AARBiH**, GŠ ARBiH, Broj: 1/825-523, 27.6.1995.

žena odbrana Stupa.[1113] Također su napale položaje 1. korpusa na trnovskom bojištu i to na pravcima s. Ilovice − Lučevik i Kula − Ljeljen.[1114]

Jedinice 4. i 7. korpusa, te 16. divizije tog dana su, također, izvodile ofanzivna dejstva, ali nisu postigle značajne uspjehe.[1115]

Dva dana kasnije, 30. juna, agresorske snage su, uz podršku minobacača, tenkova i praga izvele pješadijski napad na jedinice 1. korpusa u zoni 14. divizije, na pravcu Bogatići − Jarčev kamen. Uspjeli su probiti liniju odbrane i zaposjesti Jarčev kamen i Gradinu, a jedinice 1. korpusa su na tom pravcu formirale novu liniju odbrane Obornica − Strijemošnjak − Hrastovac.[1116]

Jedinice 3. korpusa su 30. juna uspjele osloboditi Gorsko brdo, a jedinice 7. korpusa probiti agresorske linije na Krču, u dolini rijeke Bosne, ali su se istog dana povukle na polazne položaje.[1117]

VRS-ove snage su 2. jula izvršile žestoke napade na položaje 1. korpusa ARBiH na trnovskom i treskavičkom pravcu. Na Treskavicu su, na pravcu Kula − Ljeljen uspjele probiti linije odbrane na spoju 1. i 4. korpusa, zaposjele Ljeljen i opkolile 55 boraca 152. bbr 1. korpusa, od kojih su 11 ubili, 25 zarobili, a 19 ih se spasilo. Borci 1. korpusa su na tom pravcu formirali novu liniju odbrane od Snježnice do Malog vratla.[1118]

Ni borci 81. bbr 1. korpusa 2. jula nisu uspjeli zadržati ranije položaje na potezu Gradina − Obornica, pa su se povukli na liniju Gradina − Hrastovac. Jedinice 12. divizije 3. jula su bezuspješno pokušale osloboditi Gušića halu. Od 3. do 7. jula agresor je pokušavao na više pravaca probiti linije odbrane ARBiH, ali nije uspio.[1119]

U cilju eksploatacije uspjeha jedinica 1. korpusa u rejonu Treskavice, gdje je neprijatelj pokušavao, a djelimično i uspio vratiti izgubljene položaje, komandant GŠ-a ARBiH je 4. jula naredio komandama 1. i 4. korpusa da pregrupišu snage i sredstva prema širem rejonu Treskavice, s ciljem izvođenja napadnih oslobodilačkih b/d na treskavičkom platou i prema prevoju Rogoj.[1120] Prema ovom naređenju, jedinice 1. korpusa, zajedno s Gardijskom brigadom,[1121] trebale su težišno napadati prema Crnom vrhu, a jedinice 4. korpusa na prostoru od Dindola i Kalinovika do Kožljena i Rogoja. Napad je trebao početi 7. jula.[1122]

U prvoj fazi operacije "T" agresor je često u Sarajevu i njegovoj okolini upotrebljavao modifikovane aviobombe FAB-100 i FAB-250, opremljene raketnim motorima i prilagođene za ispaljivanje lanserima sa zemlje, koje su imale velika razorna dejstva. Generalštab ARBiH je 4. jula procijenio da bi srpske snage, uz upotrebu aviobombi, mogle pokrenuti oklopnomehanizovane jedinice iz Rajlovca i Nedžarića prema Stupskoj petlji i zauzeti je. Također je procijenio da bi agresor mogao aviobombe baciti na ulaze u tunel D-B i kasarnu „Ramiz Salčin", nakon čega bi mogao pokrenuti oklopno-mehanizovane snage iz Lukavice i Dobrinje i zauzeti Mojmilo. Generalštab je, radi skretanja pažnje i povećanja opreza, razvio najcrnji scenario upotrebe aviobombi po gradu, posebno predviđajući moguće aspekte izazivanja masovne panike i pokreta stanovništva razornim dejstvom bombi po gusto naseljenim dijelovima grada. Da bi se preduprijedile ove aktivnosti neprijatelja, Komandi 1. korpusa i Obavještajnoj upravi GŠ-a ARBiH naređeno je da, u saradnji s predsjednikom Državnog komiteta za saradnju s UNPROFOR-om, upoznaju svjetsku javnost s masovnom i neselektivnom upotrebom ovih sredstava, a da obavještajno-izviđačkom aktivnošću 1. korpus locira lansirna sredstva agresora i zatim ih uništi. Komandant Generalštaba je, također, naredio da jedinice 1. korpusa s Mojmila, Igmana, Sokolja i druge na sličan način odgovore agresoru („gume, buradi, cisterne itd."). Zatim, da se hitno dislociraju jedinice iz većih objekata, kao kao što su kasarne „Ramiz Salčin", „Maršal Tito" i „Jusuf Džonlić" i da im se smještaj obezbijedi u manjim objektima.[1123] Ipak su VRS-ove snage u toku trajanja operacije "T" na Sarajevo ispalile veći broj modifikovanih aviobombi i ovim nepreciznim koliko razornim i ubojitim sredstvima ubile veliki broj civila i napravile znatnu materijalnu štetu.

1113 **AARBiH**, Komanda 12. divizije, *Redovni b/i*, Str.pov.broj: 02/2-2151, 28.6.1995. I Komanda SRK-a je 28. juna izvijestila GŠ VRS o napadu njihovih snaga na Stupsku petlju i o zauzimanju Betonare (drugi naziv za Gušića halu), "koja dominira okolnim prostorom i pruža povoljne sulove za produžnje napada". **ICTY**, Komanda SRK, *Redovni borbeni izvještaj sa stanjem u 17,00 časova*, Str.pov.broj: 20/04-1-193, 28.6.1995.

1114 OTA "T".

1115 Ibid.

1116 Ibid.

1117 Ibid.

1118 Ibid.

1119 Ibid.

1120 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Pregrupisavanje snaga i sredstava i izražavanje težišta, naređenje*, Broj: 1/825-835, 4.7.1995.

1121 Gardijska brigada je narednog dana pretpočinjena Komandi 1. korpusa.

1122 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Pregrupisavanje snaga i sredstava i izražavanje težišta, naređenje*, Broj: 1/825-835, 4.7.1995.

1123 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Broj: 1/825 - 817, 4.7.1995.

Pripadnici 102. mtbr, Nišići, 1995.

Pripreme za akciju, Sarajevo, juni 1995.

Dio snaga 7. korpusa angažovanih u deblokadi Sarajeva. Visoko, juni 1995. Ispred stroja generali Rasim Delić i Mehmed Alagić

Borci 1. i 4. korpusa nisu krenuli u napad preko Treskavice ka Rogoju prema planu 7. jula. Sutradan, 8. jula, napad su izvršile srpske snage pravcem s. Ilovice − Palac, zaposjele Palac i primorale snage ARBiH da formiraju novu liniju odbrane od Lisičije glave do Brutusa. VRS je također napredovala na Treskavici i general Delić je istog dana naredio komandama 1. i 4. korpusa da odmah usaglase međusobne obaveze u angažovanju snaga i sredstava kako bi vratili izgubljene objekte Ljeljen i Stražnjicu.[1124]

S obzirom na to da su u dotadašnjem toku operacije jedino jedinice 14. divizije 1. korpusa na treskavičko-trnovskom pravcu postigle značajne rezultate, komandant Generalštaba ARBiH je konačno donio odluku, koju je donio pa opozvao još nakon četvrtog dana operacije, da težište borbenih dejstava, odnosno glavne snage i sredstva prebaci na taj pravac. U vezi s tim on je 9. jula izdao naređenje da se nastave borbena dejstva u deblokadi Sarajeva. Jedinice 1. korpusa, s pridodatim snagama, u sadejstvu s jedinicama 4. i 7. korpusa, trebale su razbiti neprijatelja na pravcu Lupoč − Bandijerka − Rogoj i uništiti ga u rejonima Trnova, Rogoja, Oštrog rata, Biča, Poljane, Crne rijeke, da ovladaju jugozapadnim padinama Jahorine, stvarajući uslove za nastavak borbenih dejstava ka Sarajevu. Gotovost za napad trebalo je ostvariti 15. jula.[1125] U skladu s ovim naređenjem, komandant 1. korpusa izdao je konkretne zadatke jedinicama ovog korpusa u deblokadi Sarajeva s treskavičko-trnovskog pravca. Jedinice 12. divizije dobile su zadatak da zajedno s jedinicama MUP-a odsudno brane grad, a dijelom snaga izvode napadna dejstva s ciljem da ovladaju komunikacijom Trebević − Vraca − Lukavica, te tako agresorske snage na Grbavici dovedu u okruženje, ovladaju sjeverozapadnim padinama Trebevića i stvore uslove za spajanje sa snagama 14. divizije i 7. korpusa.[1126]

U Kaknju je 10. jula predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović održao sastanak s komandantom Delićem, načelnikom GŠ-a Hadžihasanovićem, komandantima korpusa i ministrom za unutrašnje poslove Bakirom Alispahićem. Na sastanku su analizirani dotadašnji rezultati borbi za deblokadu Sarajeva. Zaključeno je da „jedinice ARBiH nisu ostavarile postavljeni cilj, ali da su postigle početne uspjehe koji, uz pregrupisavanje snaga i uz punu političku i materijalnu podršku, mogu osigurati daljnje napredovanje.“

1124 **AARBiH**, GŠ ARBiH, Broj: 1/825-998, 8.7.1995.; OTA “T“.

1125 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Nastavak borbenih dejstava, naređenje*, Broj: 1/825-1007, 9.7.1995.

1126 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Dopuna zapovijesti za napad komandanta 1. korpusa*, Str.pov.broj: 01/3-120, 8.7.1995.

Kolona 182. Vlbr, Treskavica, juni 1995.

Također je zaključeno da su agresorske snage „uspješno izvodile odbranu, ali da su do kraja iscrpile svoje ljudske potencijale“, te je „od upornosti i istrajnosti jedinica Armije zavisilo kada će doći do njihovog sloma“. [1127]

Jedinice 7. korpusa tek su 12. jula počele izmještanje u novu zonu odgovornosti na trnovsko-treskavičkom pravcu. IKM 7. korpusa je 16. jula premješten na Proskok, gdje je istog dana održan sastanak komandanata 1, 4. i 7. korpusa na kome su dogovoreni pravci napada njihovih jedinica. Prema ovom dogovoru, jedinice 1. korpusa trebale su napadati na pravcu Krabljina zvijezda − Vjetreno brdo (tt 1224) − Siljevac (tt 1298) − Sijeračke stijene. Jedinice 4. korpusa pravcem Bosansko vratlo, Trojvrh i s. Čestaljevo − Vrhovine − Lukavac (tt 1768). Jedinice 7. korpusa glavnim snagama na pravcu Lisičija glava − s. Ilovice − Crni vrh (tt 1788), a pomoćnim snagama na pravcu Jagodnjak (tt 866) − s. Bogatići − s. Kobiljača. Komandanti ovih triju korpusa tada su se dogovorili da njihove jedinice u napad krenu 19. jula.[1128]

Ova ofanzivna dejstva, koja su 19. jula izvodile jedinice 1, 4. i 7. korpusa na treskavičkom i trnovskom bojištu, nisu dala očekivane rezultate. Stvarni efekat bio je da su jedinice 1. korpusa na trnovskom bojištu oslobodile Hum (tt 1150), a zajedno s jedinicama 7. korpusa napravile pomake na treskavičkom bojištu na objektima Lučevik, Čardak i Bibavice. Jedinice 4. korpusa oslobodile su kotu 965 u rejonu Brda.[1129] U nastavku borbenih dejstava jedinice 1. korpusa su 20. jula oslobodile Gušće, s. Stara Gora, s. Vjerča i Čelinu. Jedinice 7. korpusa oslobodile su padine Gradine i Lisičiju glavu, dok su jedinice 4. korpusa vodile borbe za Brda. Gardijska brigada, koja je bila pod komandom 1. korpusa, oslobodila je Čardak.[1130]

U Splitu je 22. jula održan sastanak političkih i vojnih rukovodstava Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Na sastanku je, između ostalog, dogovorena zajednička saradnja Armije RBiH, HV-a i HVO-a, na jačanju Armije i planiranju zajedničkih ofanzivnih djelovanja. Vojni predstavnici na sastanku su se dogovorili o zajedničkim borbenim dejstvima na kupreškom i vrbaskom pravcu, prema Donjem Vakufu i Jajcu, zatim u zoni 5. korpusa ka Kulen-Vakufu i

1127 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 141.

1128 OTA “T“.

1129 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Redovni izvještaj*, Broj: 1/825-1433, 19.7.1995; OTA “T“.

1130 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Redovni izvještaj*, Broj: 1/825-1440, 20.7.1995; **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Redovni izvještaj*, Broj: 1/825-1452, 20.7.1995.

Bosanskom Petrovcu, nakon što Hrvatska vojska oslobodi Kninsku krajinu.[1131] Dakle, sarajevska operacija više nije bila prioritet, jer se ratno klatno očito pomjeralo prema zapadnoj Bosni.

Ipak, Armija RBiH je sve do kraja jula vodila borbena dejstva za deblokadu Sarajeva.

Ujutro 27. jula jedinice 1. i 7. korpusa nastavile su borbena dejstva. Borci 1. korpusa su uspjeli odbraniti svoje položaje na liniji Kragujevac − Čelina − Brestovik, na koje su atakovale srpske snage. Dio snaga 1. korpusa, u sadejstvu s jedinicama 7. korpusa, ovladao je Lučevikom.[1132] Borci 17. VKbbr uspjeli su u prvom naletu razbiti neprijateljske snage na liniji Obornica − Hrastovac. S obzirom na to da se na malom prostoru, na ranijim agresorskim položajima, nalazio veliki broj boraca ove brigade, neprijateljske snage su ih primijetile i počele granatirati. Od posljedica granatiranja 17. VKbbr, kao i druge jedinice 7. korpusa, pretrpjela je velike gubitke, s malim učinkom na terenu.[1133]

Srpske snage su 28. jula izvele više artiljerijsko-pješadijskih napada na Kragujevac i Čelinu i zaposjele Čelinu. Jedinice ARBiH povukle su se na rezervne položaje Kragujevac − Rame − Klisura.[1134]

Napokon, u ranim jutarnjim satima 31. jula borci 12. divizije oslobodili su Gušića halu, oko koje su vođene borbe više od mjesec dana.[1135] To je bio i posljednji oslobođeni objekat u operaciji "T", jer je komandant GŠ-a ARBiH 31. jula 1995. godine, uz odobrenje predsjednika Izetbegovića, „privremeno" prekinuo operaciju, a jedinice su vraćene u osnovne zone odgovornosti. Operacija nikada nije nastavljena.[1136]

U borbenim dejstvima izvođenim u okviru operacije "T" angažovano je 34.000 boraca u snagama za napad i 12.000 boraca ARBiH i MUP-a RBiH u snagama za odbranu, ukupno 46.000 ljudi. Ove su snage bile podržane s 643 komada artiljerijsko-raketnog naoružanja raznih kalibara. U toku 45 dana njenog trajanja poginulo je 317 i teško ranjena 604 borca Armije RBiH, od toga je 201 poginulih (63,4%) i 416 teško ranjenih (68,9%) bilo iz sastava 1. korpusa. Iako cilj operacije nije postignut, ipak je bilo rezultata. Na pravcu 1. korpusa oslobođeno je 25 kvadratnih kilometara teritorije, od kojih je u srpskoj kontraofanzivi izgubljeno 7 kilometara. Na pravcu 3. korpusa oslobođeno je pet kvadratnih kilometara teritorije, od kojih je u VRS-ovom kontranapadu izgubljen jedan kilometar.[1137] Uz to može se reći da je „uzdrmana odbrana agresora, smanjene i njegove ofanzivne mogućnosti, te tokom priprema i njenog izvođenja stvorene mogućnosti za daljnja oslobodilačka djelovanja Armije".[1138]

Pad zaštićenih enklava Srebrenice i Žepe i stradanje njihovih boraca i stanovništva uveliko su utjecali na tok borbenih dejstava u operaciji "T". Nakon pada Srebrenice neke jedinice 2. korpusa su sa sarajevskog bojišta povučene u matične baze da bi pomogle u proboju Srebreničana. Također su najodgovorniji ljudi GŠ-a ARBiH u toku borbi za enklave značajnu pažnju poklanjali ovim događajima, a nakon njihovog pada, proboju i izvlačenju na slobodnu teritoriju boraca i naroda. U sjenci tragedije Srebrenice i Žepe, u drami evakuacije stanovništva i proboja boraca na slobodnu teritoriju, okončane su i borbe za deblokadu Sarajeva.

1131 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 145.

1132 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-342, 27.7.1995; **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - IKM Igman, *Vanredni b/i*, Str.pov.broj: 01/1-358, 28.7.1995.

1133 Tog dana jedinice 7. korpusa imale su 12 poginulih, četiri nestala, 37 teže i 87 lakše ranjenih. OTA "T".

1134 **AARBiH**, Komanda 14. divizije - IKM Bijele vode, *Dnevni borbeni izvještaj*, 28.7.1995. Srpske snage su na ovom dijelu bojišta nastavile borbena dejstva i 1. augusta 1995. zaposjele objekte Kragujevac, Čardak, Hum i Jasik, a jedinice 1. korpusa privremeno su se povukle na položaje koje su držale prije ofanzive: Skok − Palež − Pešter − Kožljen − V. Vrh − Lastva − Litica − r. Željeznica.

1135 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/5-221, 31.7.1995.

1136 OTA "T"; Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 142.

1137 OTA "T".

1138 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 142; Komandant Delić naveo je 10 subjektivnih i šest objektivnih faktora koji su utjecali na ishod operacije. Između ostalih, kao subjektivne razloge naveo je nepoznavanje borbenog rasporeda agresora, precjenjivanje mogućnosti vlastitih jedinica i samouvjerenost komandanata i komandi, na čemu je, između ostalog, zasnovana procjena, nepridržavanje ideje i zamisli komandanta GŠ-a ARBiH da se djelovanjem kroz međuprostore i iz pozadine, te udarom na bokove i spoj jedinica agresora osigura proboj njegovih linija odbrane, nego su primjenjivana frontalna djelovanja koja zbog tehničke inferiornosti nisu donijela očekivane rezultate. Delić navodi da su pojedini komandanti i jedinice kalkulisali i nisu bili spremni odlučnije krenuti u ofanzivna djelovanja, ali i da Generalštab i komande korpusa nisu blagovremeno djelovali na propuste u jedinicama. Od objektivnih faktora koji su utjecali na neuspjeh operacije Delić je na prvo mjesto stavio tehničku inferiornost ARBiH u odnosu na VRS, zatim kratko vrijeme za pripreme, pa nedostatak oružja, oruđa i municije za ofanzivna djelovanja, nespremnost društva i domaće javnosti da Armiji pruže dragocjenu podršku. Prema Deliću, na moral boraca u operaciji ujecali su šverc, ratno profiterstvo i ostali oblici kriminala u društvu, kao i „tragedija Srebrenice, te nemoć i nespremnost međunarodne zajednice da ostvari svoje obaveze prema toj sigurnosnoj zoni". Ibid., str. 144.

Prije početka Operacije “T”, predsjednik Izetbegović u operativnoj sali GŠ ARBiH u Kaknju. Desno generali Rasim Delić, Vahid Karavelić i Sead Delić

U toku Operacije “T”. Predsjednik Izetbegović i Edhem Bičakčić s generalima Karavelićem i Alagićem na Bjelašnici - Proskoku, juli 1995.

Planiranje

Uvježbavanje helikopterskog desanta u okviru Operacije “T”. Ponijeri, Zavidovići, ljeto 1995.

Crni labudovi, ljeto 1995.

Pripadnici 725. bbr tokom Operacije “T”. Breza, 1995.

1. korpus od okončanja operacije "T" do kraja rata

U relativnom zatišju na ratištu nastalom kao nužna posljedica okončanja tako zamašnog vojnog poduhvata kakav je predstavljala operacija "T", došlo je do promjene na čelu 1. korpusa. Za komandanta korpusa 16. augusta 1995. postavljen je brigadir Nedžad Ajnadžić, dotadašnji komandant 37. divizije u Tešnju.[1139] General Vahid Karavelić, dotadašnji komandant korpusa, raspoređen je na dužnost načelnika Uprave za operativno planiranje GŠ ARBiH.[1140]

Nakon smjene na čelu 1. korpusa nastavak borbenih dejstava težišno je planiran u zoni 14. divizije.[1141] Nakon dužih priprema, ofanzivna dejstva preduzeta 25. augusta nisu dala očekivane rezultate i jedinice su se povukle na polazne položaje.[1142]

Inače se, zbog pogoršanja situacije u Bosni i Hercegovini u proljeće 1995. godine, počelo otvoreno govoriti o povlačenju UN-ovih mirovnih snaga. Pentagon i NATO pripremali su misiju pod nazivom „Operativni plan 40-104" za njihovo povlačenje. Plan je bio sadržan na više od 1300 stranica i 24 aneksa.[1143] Podrazumijevao je upotrebu 20.000 američkih vojnika koji bi realizovali povlačenje UN-ovih mirovnih snaga, čak i iz enklava koje su imale status sigurnih zona. Sjeverno-atlantsko vijeće, kao najviši organ NATO-saveza, formalno je odobrilo takav dokument koji je imao radno-planski karakter. Iako je prošao NATO-ove procedure, plan nije imao odobrenje predsjednika SAD-a, Billa Clintona. Eventualna primjena plana, ne samo za Bosnu i Hercegovinu nego i za sam NATO, mogla je imati bitne posljedice. Naime, to je bio izazov za ulogu SAD-a u posthladnoratovskoj sigurnosti u Evropi, jer je Clintonova administracija bila protiv povlačenja UN-ovih snaga.[1144]

Nakon genocida u UN-ovim sigurnim zonama, Srebrenici i Žepi, a prethodno i talačke krize s UNPROFOR-ovim pripadnicima koje su slobode lišili pripadnici VRS-a, uloga Ujedinjenih nacija bila je znatno derogirana u provođenju rezolucija i same UN-ove Povelje. NATO-ovo angažovanje, koje su omogućile rezolucije Vijeća sigurnosti, bilo je ograničeno primjenom mehanizma „duplog ključa" za borbeno djelovanje, jer je bilo neophodno osigurati odobrenje komandanata štaba UNPROFOR-a u Sarajevu, potom u Zagrebu te specijalnog predstavnika UN-a Yasushija Akashija.

VRS-ovo artiljerijsko djelovanje po civilnim objektima u naseljenim mjestima bila je i inače kontinuirana praksa. Nakon što je 1. korpus obnovio ofanzivna dejstva na Treskavici, području daleko izvan sarajevske zone isključenja teškog naoružanja, na kojem je napad na vojne ciljeve bio potpuno legitiman, učestalo je artiljerijsko djelovanje srpskih snaga po civilnim ciljevima. U jednom od takvih granatiranja Sarajeva, izvedenom 28. augusta 1995. godine, s 8 mina iz minobacača 120 milimetara gađan je centar grada, područje mosta Drvenija, Narodno pozorište i pijaca Markale.[1145] Granata koja je pogodila Markale načinila je novi masakr civila, ubila 43 i ranila 89 građana Sarajeva.[1146] Televizijske slike i fotografije s mjesta zločina obišle su planetu, pozivajući na reakciju i kažnjavanje odgovornih za ovaj zločin. UN-ovi istražitelji su nakon provedene istrage zaključili da je VRS „van

1139 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Naredba*, 02-111-476/95, 16.8.1995.

1140 Ibid.

1141 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Obezbjeđenje iz organa Komande 1. korpusa na IKM Igman*, Str.pov.broj: 17/2-1, 15.8.1995.

1142 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa - IKM Igman, *Vanredni b/i*, Str. pov.broj: 01/3-209, 25.8.1995.

1143 Ivo H. Daalder, ***Getting to Dayton-The Making of America's Bosnia Polica***, Brooklin Institution, Washington, 2000, str. 46.

1144 U pismu koje je uputio predsjedniku Clintonu, ambasador Holbrooke je, pored ostalog, predložio „da se kriza u BiH iskoristi kao prilika za jačanje sistema UN". Richard Holbrooke**,** ***Završiti rat***, Šahinpašić, Sarajevo, 1998, str. 49.

1145 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Vanredni borbeni izvještaj*, Str.pov.broj: 02/2-250, 28.08.1995.

1146 Karović, str. 101.

Nedžad Ajnadžić

Na prilazima Trnovu, ljeto 1995.

razumne sumnje“ odgovorna za beskrupulozni atak na civilni objekat i zločin nad civilnim stanovništvom.[1147]

Planovi za odlučniju međunarodnu akciju bili su odmah aktuelizovani, jer je tokom 29. augusta u tajnosti provedeno povlačenje UN-ovih snaga s određenih područja pod VRS-ovom kontrolom na sigurnije lokacije, čime se nastojala izbjeći opasnost da se ponovi talačka kriza s UN-ovim pripadnicima mirovnih snaga.

U Parizu je 29. augusta 1995. trebalo doći do susreta predsjednika Predsjedništva RBiH Izetbegovića s predsjednikom Francuske Chiracom. Izetbegović je uslovio bilo kakve razgovore konačnom NATO-ovom reakcijom na učestala kršenja dogovora o teškom naoružanju na području Sarajeva.[1148]

NATO je ovaj put zaista i bio spreman. Ujutro 30. augusta pokrenuo je operaciju pod nazivom “Deliberate Force“. Jedan od prvih elemenata te operacije bila je akcija neutralizacije VRS-ove protivvazdušne odbrane. Avijacija NATO-saveza djelovala je po 16 radarskih stanica VRS-a i njihovih komunikacijskih releja te lokacija za lansiranje raketa za protivvazdušnu odbranu.

NATO-ova operacija izvedena je na osnovu Rezolucije Vijeća sigurnosti broj 836 od 4. juna 1993. godine.[1149]

Avioni, koji su poletjeli s nosača aviona „Theodor Roosvelt“ u Jadranskom moru, bombardovali su VRS-ove položaje oko Sarajeva. Za razliku od ranijih zračnih udara, kad su se UN preko NATO-a ograničile na gađanje pojedinačnih meta, ovi udari bili su masovni, jer su obuhvatili VRS-ove radarske sisteme, vatrene položaje i skladišta, uglavnom oko Sarajeva. NATO je prethodno pripremio snimke hiljada meta, od malih bunkera do raketnih sistema zemlja-zrak. Djelovanjem NATO-ove avijacije 30. augusta uništeni su ili znatno oštećeni četiri skladišta i radio-relejni centar, skladišta i pogoni namjenske industrije u Vogošći, vojna skladišta u Lukavici i Hadžićima, te radio-relejni objekti na Jahorini i u blizini Han-Pijeska.[1150] Tokom prvog dana operacije, VRS-ova protivvazdušna odbrana oborila je francuski borbeni avion Mirage 2000, čije je pilote, nakon katapultiranja, VRS zarobila na lokalitetu Pala.[1151]

NATO-ovom djelovanju na VRS-ove ciljeve s planine Igman pridružila se francuska i britanska artiljerija iz Rapid reaction force (RRF), ciljajući VRS-ove pozicije artiljerije oko Sarajeva. Prvog dana je vatrom ovih snaga uništeno 23 od procijenjenih 300 vatrenih pozicija srpske artiljerije.[1152]

Efektivnost bombardovanja NATO-ovim avionima i artiljerijom RRF-a utjecala je da se u poslijepodnevnim satima na zahtjev SRK-ovog komandanta održi sastanak s komandantom UNPROFOR-a, sektor Sarajevo, na kojem su VRS-u postavljeni uslovi za obustavu NATO-ovog djelovanja, i to: „povlačenje ili uništenje teškog naoružanja iz zone isključenja oko Sarajeva; ponovno otvaranje Sarajevskog aerodroma; stvaranje uslova za snabdijevanje Sarajeva strujom, vodom i plinom; ponovno otvaranje komunikacije od Sarajevskog aerodroma preko Stupa prema gradu za vozila UNPROFOR-a i UNHCR-a“.[1153]

Budući da nije bilo naznaka za prihvatanje postavljenih uslova, NATO je nastavio djelovati i drugi dan, prioritetno po skladištima municije i minsko-eksplozivnih sredstava u Lukavici, Žunovnici, okolini Vogošće, Rajlovcu, Palama, Krupcu i drugim lokacijama. Operacija je nastavljena i narednog dana kada je u poslijepodnevnim satima NATO objavio da unilateralno suspenduje djelovanja, s ciljem da provjeri da li je VRS spremna prihvatiti UN-ove zahtjeve. VRS-ovo vodstvo prkosno je odbacilo tu ponudu putem medija u prepoznatljivom propagandnom stilu, nakon čega je artiljerija RRF-a obnovila djelovanje po ciljevima u Lukavici i Vogošći.

Armiji RBiH i snagama 1. korpusa na širem području Sarajeva nametnuta je pasivna uloga tokom NATO-ove operacije. Zamjenik načelnika Združenog štaba Vojske SAD-a, admiral Bill Owens, izrazio jasan zahtjev komandantu GŠ-a ARBiH generalu Rasimu Delića da ARBiH ne koristi zračne udare za teritorijalna napredovanja i da ne izvodi djelovanja ka istočnoj Bosni.[1154] UNPROFOR je također upozorio Komandu 1. korpusa da u NATO-ovim dejstvima ne smije otpočinjati bilo kakva dejstva, stoga je potčinjenim sa-

1147 ***Balkan Battlegrounds***, str. 377.

1148 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 171.

1149 Rezolucija broj 836: “...države članice djelujući samostalno ili kroz regionalne organizacije i sporazume, mogu poduzeti... sve neophodne mjere, kroz upotrebu zračnih snaga, u i oko sigurnosnih područja u Republici Bosni i Hercegovini, radi podrške UNPROFOR-u u izvođenju njegovog mandata...“, u: ***Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini***, Press centar ARBiH, Sarajevo, 1995, str.79.

1150 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 172.

1151 Dva francuska pilota zadržani su u zarobljeništvu do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, kada su oslobođeni i evakuisani u Francusku.

1152 ***Balkan Battlegrounds***, str. 378.

1153 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str. 172.

1154 Ibid., str. 173.

Treskavica, kraj ljeta 1995.

stavima naredila da se suzdrže od borbenih djelovanja tokom izvođenja operacije NATO-ovih snaga.[1155]

NATO-ova avijacija nastavila je djelovati[1156] ne samo po objektima u okolini Sarajeva već i po drugim pozicijama koje su držale VRS-ove jedinice u okolini Goražda, na Kozari, Majevici, Trovrhu, Kmuru, Svinjaru, te po infrastrukturnim objektima koji su imali značaj za VRS-ovu logističku podršku. Američka mornarica je 9. septembra djelovala raketama tipa „Tomahawk" po vojnim objektima u okolini Banje Luke.

Utjecaj NATO-ovih dejstava 13. septembra doveo je za stol Miloševića, Karadžića i Mladića u Beogradu, kada su i pristali na UN-ove zahtjeve. NATO je privremeno obustavio borbeno djelovanje na 72 sata da bi se uvjerio da je VRS započela s povlačenjem teškog naoružanja iz zone isključenja oko Sarajeva. Nakon šestomjesečne pauze, 15. septembra je slijetanjem francuskog cargo aviona na Sarajevski aerodrom ponovno uspostavljen zračni most za dostavu humanitarne pomoći. Završeno je u roku i povlačenje VRS-ovog teškog naoružanja oko Sarajeva, a ponovno su otvoreni i kopneni koridori za dostavu humanitarne pomoći. UN i NATO su 20. septembra saopćili da „obnavljanje vazdušnih napada trenutno nije neophodno", što je bila osnova za izdavanje vojnih naredbi za obustavu NATO-ovog djelovanja.[1157]

Operacija NATO-a i RRF-a trajala je do polovine septembra 1995. godine. U tom periodu, jedinice 1. korpusa dosljedno su se pridržavale naređenja da ne izvode borbena dejstva. Međutim, na prostoru srednje i sjeverozapadne Bosne uslijedila su ofanzivna dejstva u kojima su ostvareni značajni uspjesi, te su snage ARBiH oslobodile važne objekte i gradove. U operacijama oslobađanja sjeverozapadnog dijela domovine svoj doprinos dali su i pripadnici 1. korpusa, o čemu će biti riječi u narednom poglavlju.

U svojoj zoni odgovornosti 1. korpus je posljednju ofanzivu u toku rata pokrenuo početkom oktobra 1995. Napad je izveden u zoni 14. divizije. U dvije faze napada, od 2. do 9. oktobra, oslobođen je niz važnih i dobro branjenih objekata i široko otvorena vrata za oslobađanje Trnova. Snage 1. korpusa izbile su na rogojsku gredu. Tu je, u toku napada na objekat Hum, poginuo komandant 14. divizije Zaim Imamović, što je označilo faktički kraj napada i krajnji domet u oslobađanju teritorije na ovom pravcu.[1158]

Sporazum o prekidu vatre stupio je na snagu 12. oktobra. Jedinice 1. korpusa su na dostignutim linijama dočekale potpisivanje mirovnog sporazuma u Daytonu i Parizu i nakon njega provele predviđena etapna povlačenja snaga.

Početkom 1996. godine započele su velike organizacijske promjene u 1. korpusu ARBiH s ciljem njegove transformacije u mirnodopski 1. korpus Vojske Federacije Bosne i Hercegovine. Ova transformacija izvršena je do polovine 1996. godine, do kada je operativni ešalon sveden na Komandu 1. korpusa VFBiH s prištapskim jedinicama i novoformirane profesionalne jedinice: 121. mtbr, 167. bbr i artiljerijsko-raketnu brigadu. Rezervni ešalon organizovan je u dvije divizije, 17. i 19, koje su imale svoje aktivne komande za razvoj i komande za razvoj rezervnih brigada iz svog sastava.[1159]

1155 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Naređenje*, Str.pov.broj: 01/3-219, 30.8.1995.

1156 Ukupno je devet država članica NATO osiguralo avione za provođenje operacije "Promišljena snaga" i to: Francuska, Njemačka, Grčka, Italija, Holandija, Španija, Turska, Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD. Inače, 14 država članica NATO participiralo je u provođenju misija u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995, bilo da su dostavljale hranu zračnim putem, nadzor nad provođenjem zabrane leta, pa do vazdušnih napada po ciljevima VRS. ***Balkan Battlegrounds***, str. 426.

1157 Ibid., str. 379.

1158 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Borbeni izvještaji za period 2-9.10.1995.*

1159 **AARBiH**, GŠARBiH, *Organizacijske pripreme u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/35-1-1, 6.1.1996; **AARBiH**, GŠARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/35-11-1, 11.3.1996; **AARBiH**, GŠARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj 4/35-11-1-1, 6.5.1996.

Trnovsko bojište, 1995.

Trnovsko bojište, 1995.

Učešće 1. korpusa u završnim operacijama ARBiH u Bosanskoj krajini

U periodu od 5. do 9. augusta 1995. izvedena je operacija Hrvatske vojske "Oluja", kojom je za svega pet dana oslobođena kninska Krajina, hrvatski teritorij na kojem je egzistirala samoproglašena Republika srpska krajina.[1160] Zahvaljujući naprijed navedenim uspjesima HV-a i borbama 5. korpusa ARBiH u Bosni i Hercegovini, 6. augusta deblokiran je Bihać. Nakon toga, komandant 5. korpusa je 18. augusta izdao zapovijest za napad pod nazivom „SANA-95". Glavne snage 5. korpusa bile su grupisane na pravcu Bihać − Bosanski Petrovac − Ključ, a pomoćne na pravcu Bosanska Krupa − Lušci Palanka − Sanski Most. Tokom septembra i oktobra na područje Bosanske krajine dolazile su, i u operaciju „SANA-95" se uključivale, i jedinice 1, 2, 3. i 7. korpusa, jedinice GŠ-a ARBiH i MUP-a RBiH.

Nakon operacije "Oluja" 19. septembra je uslijedio i dogovor na najvišem nivou u Zagrebu između delegacija Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, u prisustvu američkog diplomate Richarda Holbrooka i generala Wesleya Clarka.[1161] Tema sastanka bila je izvođenje zajedničkih završnih operacija (ARBiH, HV i HVO) protiv zajedničkog neprijatelja na prostoru Bosne i Hercegovine, prije svega radi oslobađanja zapadne Bosne. Na sastanku su potpisani dokumenti i utvrđeni principi saradnje, među kojima je bilo i formiranje zajedničke kombinovane komande ARBiH, HVO i HV u Novom Travniku, na čelu s generalom Vahidom Karavelićem ispred Armije RBiH i generalom Antom Gotovinom ispred HV-a i HVO-a, koja će rukovoditi i komandovati borbenim dejstvima u zonama odgovornosti 5. i 7. korpusa ARBiH.[1162]

Dva dana nakon zagrebačkog sastanka, 21. septembra u Novom Travniku održan je sljedeći sastanak hrvatskih predstavnika na čelu s dr. Jadrankom Prlićem i predstavnika Armije RBiH na čelu s generalom Rasimom Delićem.[1163] Novi sastanak dviju vojnih delegacija uslijedio je 25. septembra u Novom Travniku.[1164] Paralelno s održavanjem naprijed navedenih i drugih zajedničkih sastanaka na raznim nivoima, radi organizovanja savezničkog sadejstva i izvođenja zajedničkih oslobodilačkih operacija, teklo je i formiranje kombinovane komande sa sjedištem u Novom Travniku, u jednom od stambenih objekata koji je tokom 1993. bio na prvoj borbenoj liniji između jedinica ARBiH i jedinica HVO-a.

Operacija "SANA-95" počela je 13. septembra 1995. U toku 13. septembra jedinice 5. korpusa koje su napadale sa zapada probile su neprijateljsku liniju na pravcu Turski kozjen − Hrgar − Cilj i izbile u rejon Dubovskog. Istovremeno snage 7. korpusa koje su napadale preko Vlašića oslobodile su veliki dio teritorije. Dan kasnije jedinice 5. korpusa na glavnom pravcu oslobađaju Bosanski Petrovac, a na pomoćnom Škrbin vrh i kotu Orlovaču. Zatim 15. septembra oslobađaju područja Velikog i Malog Radiča, Krnjeuše i Ključa, a 16. septembra Lušci Palanku i 17. septembra Bosansku Krupu.[1165]

1160 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Analiza operacije "Oluja"*, Broj: 06/20-350, 16.11.1995.

1161 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Broj: 1/1289-1, 20.9.1995; Hodžić, ***Operacija Jesen 94***, str. 327-340.

1162 Hodžić, ***Operacija Jesen 94***, str. 327-340. Na ovom sastanku Richard Holbrooke strogo je precizirao šta se može, a šta ne može zauzeti. Posebno je hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu naglašeno da se Banja Luka iz više razloga ne može i ne smije uzeti.

1163 *Protokol sa održanog sastanka od 21.09.1995. koga su potpisali gen. Rasim Delić i mr. Vladimir Šoljić* (kopija dokumenta u posjedu V. Karavelića).

1164 *Protokol sa održanog sastanka od 25.09.1995. koga su potpisali gen. Vahid Karavelić i gen. Ante Gotovina* (kopija dokumenta u posjedu V. Karavelića). Na sastanku je utvrđeno nekoliko detalja: formirani timovi utvrdili su dostignute pozicije, izrađene su karte rasporeda snaga i obostrano potpisane; regulisano je izmještanje jedinica u očekujuće rejone; dogovoreno je da zapovjednici operacija gen. Ante Gotovina i gen. Vahid Karavelić izrade prijedlog osnovne zamisli za daljnja borbena dejstva i dostave ga vrhovnim komandama na odobrenje do 30.9.1995; utvrđeni su načini i putne komunikacije prolaska jedinica; zakazan je sastanak predstavnika Ratnog vazduhoplovstva HV-a i Armije RBiH za 27.9.1995. u Novom Travniku radi usaglašavanja koridora letenja.

1165 Hodžić, ***Operacija Jesen 94***, str. 327.

Nakon toga, 7. korpus uz odobrenje zajedničke kombinovane komande i GŠ-a ARBiH u noći 20/21. septembra 1995. upućuje svoju 17. Vitešku krajišku brdsku brigadu iz Travnika u Bosanski Petrovac, koju komandant 5. korpusa odmah angažuje na svom glavnom pravcu napada.[1166]

Nakon probijanja neprijateljske linije, jedinice 5. korpusa nastavile su napredovati sve do 23. septembra, kada su snage agresora prešle u protivnapad i djelimično uspjele potisnuti snage ARBiH na nekim pravcima.[1167] U momentu pristizanja upomoć jedinica iz ostalih korpusa dolazi do stabilizacije linije fronta i ponovnog preuzimanja inicijative snaga ARBiH i nastavka oslobodilačke operacije "SANA-95".

Završni sastanak državnih političko-vojnih delegacija u Zagrebu o konačnom preciziranju i realizaciji sadejstva održan je 5. oktobra 1995.[1168]

Nakon toga organizovano je prebacivanje jedinica Armije RBiH, kao i jedinica MUP-a RBiH, na prostor Bosanske krajine radi sadejstva jedinicama 5. i 7. korpusa ARBiH u izvođenju oslobodilačkih operacija.[1169] Iz sastava 1. korpusa upućene su manevarske brigade: 141, 143, 145, 146. i 147. lahka brigada, kao i kombinovani sastavi drugih jedinica 1. korpusa. Zajedno s navedenim brigadama 1. korpusa, organizovano je prebacivanje i nekoliko brigada iz sastava 7. korpusa u rejon Bosanskog Petrovca. Do prvih dana oktobra 1995. u Krajinu je motornim vozilima i helikopterima iz ostalih korpusa Armije RBiH prebačeno 10.800 boraca.[1170]

Na izvršavanje zadataka u zoni odgovornosti 7. korpusa 146. lbr upućena je 13. septembra 1995.[1171] Pretpočinjena Komandi 7. korpusa u ofanzivnim borbenim dejstvima, brigada je na pravcu Smet − Gostilj − Babanovac − Vitovlje − Koićanske stijene uspjela za nekoliko dana osloboditi 70-ak kvadratnih kolometara teritorije i uspostaviti sigurnu liniju odbrane. Na ovom zadatku brigada je ostala do 25. septembra. 146. lbr bila je i prva jedinica iz sastava 1. korpusa koja je 27. septembra, nakon prebacivanja armijskog težišta i ofanzivnih borbenih dejstava u zonu odgovornosti 5. korpusa, upućena na ovaj prostor. Prije nje u Bosansku krajinu bila je upućena samo 17. vkbbr. U marševskoj koloni od 43 motorna vozila sa 927 boraca, brigada je pravcem Kupres − Livno − Bosansko Grahovo − Drvar − Oštrelj − Bosanski Petrovac, ujutro 28. septembra stigla u Bosanski Petrovac. Po prijemu zadatka produžila je marš pravcem Bosanski Petrovac − Vrtače − Krnjeuša − Gornja Suvaja − Bosanska Krupa i na odredište stigla u krajnje dramatičnom trenutku, zbog žestokog protivnapada snaga agresora. Iz marševskog poretka 146. lbr uvedena je u borbu kod Malog Badića. Od 8. do 12. oktobra brigada je vodila intenzivne borbe u zoni 511. Sbbr. [1172]

U rejonu Malog Badića - Arapuše, 146. lbr je 24/25. oktobra smijenila i od nje preuzela borbeni zadatak 143. lbr (u to vrijeme preimenovana 120. lbr), manevarska brigada 12. divizije.

Fojnička 145. lbr, manevarska brigada na direktnoj vezi Komande 1. korpusa, u dva navrata upućivana je na izvršavanje borbenih zadataka u Bosanskoj krajini.

Borbeni zadatak u zoni odgovornosti 5. korpusa ARBiH u dva navrata je izvršavala i 147. lbr, manevarska brigada 16. divizije. Brigada je 4. oktobra izvršila marš pravcem Vareš − Visoko − Kakanj − Lašvanska dolina − Travnik − Bugojno − Kupres − Livno − Bosansko Grahovo − Drvar − Bosanski Petrovac. Napadna borbena dejstva otpočela su 8. oktobra, pravcem stara Željeznička stanica na Grmeču − Donja Sanica − Gornja Sanica − Međeđe brdo − Donji Dabar − Sanski Most. Za nekoliko dana, kao treća jedinica ARBiH, poslije bataljona iz sastava 502. brigade i bataljona iz sastava Gardijske brigade, 11. oktobra ušla je u Sanski

1166 Kliko i Ćuskić, str. 332.

1167 Bejdo Felić, ***Peti korpus 1992.-1995.***, Ljiljan, Sarajevo, 2002, str. 643.

1168 *Zapisnik sa održanog sastanka 05.10.1995. koga su potpisali gen. R. Delić i gen. Z. Červenko* (kopija dokumenta u posjedu V. Karavelića). Na ovom sastanku utvrđeni su i pravci djelovanja združenih snaga: Vojska RH i HVO djelovat će pravcem Mrkonjić-Grad - Manjača sa ciljem oslobađanja Mrkonjić-Grada, vezivanja oklopno-mehanizovanih snaga i stvaranja povoljne situacije u rejonu Manjače; 5. korpus ARBiH djelovat će glavnim pravcem Sanica − Sanski Most i pomoćnim pravcem Jasenica − Ljubija − Prijedor s ciljem oslobađanja Sanskog Mosta i Prijedora; 7. korpus ARBiH djelovat će pravcem Skender-Vakuf – Kotor-Varoš, s ciljem oslobađanja Skender-Vakufa i stvaranja povoljne situacije za daljnju odbranu. U navedenom dokumentu također stoji: "Pritisak američke administracije da se potpiše primirje što prije ostavlja kratak rok za pripremu i djelovanje. Nakon konsultacija dogovoreno je da se sa akcijom otpočne u nedjelju 8.10.1995. te da će akcija biti okončana za oko četiri dana, predpostavlja se do petka, s tim da implementacija eventualno potpisanog sporazuma o primirju ne isključuje mogućnost ofanzivnog djelovanja do nedjelje 15.10.1995".

1169 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str.198.

1170 Delić, ***Armija RBiH***, knjiga druga, str.198; Hodžić, ***Operacija Jesen 94***, str. 335.

1171 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Broj: 1-1/1238-1, 13.9.1995.

1172 *Izjave Fejzić Bajre (Brzi) i Jamaković Reufa (Roki), ratnih kdanata 146. lbr* (dokumenti u posjedu V. Karavelića). Dana 16. oktobra 1995. iz Bihaća za Zenicu helikopterom je evakuisano 10 poginulih i 3 ranjena pripadnika iz jedinica 1. korpusa (poginuli borci iz Visokog, Vareša, Breze i Olova).

Most. Po ulasku u Sanski Most brigada je zauzela širi rejon sela Kruhara radi nastavka napada pravcem Kruhari − Ribnjak − Prijedor, nakon čega je došlo do prekida borbenih dejstava uspostavom općeg i obostranog primirja. Brigada je u operaciji „SANA-95“ učestovala sa snagama jačine 650 boraca. S izvršenja zadatka vraćena je 23. oktobra. Zajedno s ovom brigadom iz Krajine se vratila i jedinica MUP-a CSB Sarajevo „Laste“. [1173]

Ojačana sa po jednom četom iz sastava 164. i 165. bbr, 147. lbr je 21. decembra 1995. ponovo je upućena u zonu 5. korpusa. Od kombinovane jedinice 14. divizije, koju su sačinjavali dijelovi 144. Vmtbr i 181. Bbbr, brigada je preuzela liniju odbrane na Gornjim Petrovićima i zatvorila pravac Arapuša − Bosanska Krupa. Nakon završetka borbenog zadatka 7. januara 1996. vraćena je u matičnu bazu.[1174]

Svoj marš u Bosansku krajinu 141. lbr, manevarska brigada na direktnoj vezi Komande 1. korpusa, otpočela je iz Kasarne „Maršal Tito“, prošavši zatim kroz Tunel „D-B“ 15. oktobra. Brigada se u Butmiru ukrcala u motorna vozila za nastavak marša. Iz Butmira se neometano kretala do Kupresa. Od Kupresa do prevoja Oštrelj, prema Bosanskom Petrovcu, brigada nije mogla proći bez saglasnosti snaga HVO-a. Dok je čekala da se odobri nastavak marša prema odredištu, došlo je do saobraćajne nesreće u kojoj je stradao veći broj pripadnika brigade. Nakon što se riješila novonastala situacija, brigada je nastavila marš prema odredištu. Sutradan je stigla na područje općine Bosanski Petrovac, odakle je isti dan upućena u selo Sasina, općina Sanski Most, i posjela položaje uz putnu komunikaciju Sanski Most − s. Sasina − Bronzani Majdan − Prijedor. U svoju matičnu bazu u Sarajevu brigada je vraćena 21. novembra 1995.[1175]

Opću i potpunu obustavu vatre na cijelom bosanskohercegovačkom ratištu Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine naredio je 11. oktobra 1995. godine predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović kratkom depešom upućenom komandantu GŠ-a ARBiH Rasimu Deliću, koja u cijelosti glasi:

„Generale,
Uslovi dogovora za obustavu vatre od 5. oktobra 1995. danas su ispunjeni i mi nemamo izbora nego ispoštovati naše obaveze.
Stoga, po prijemu ove poruke izdaj naređenje za prekid vatre duž čitavog fronta sa važnošću večeras od ponoći (od 12. oktobra u 00,01 sati) i preduzmi sve da se isti poštuje. Vojska je ovlašćena da odgovori u slučaju napada.
Selamim Te i molim Boga da nam pomogne.

Sarajevo, 11. oktobar 1995. 17 sati
Alija Izetbegović“ [1176]

1173 *Izjava Denijala Grbe, ratnog k-danta 147. lbr* (dokument u posjedu V. Karavelića). Tokom izvođenja borbenih dejstava u spomenutoj operaciji brigada je imala 11 poginulih i oko 60 teže i lakše ranjenih boraca.

1174 Ibid.

1175 *Izjava Dacić Taša, ratnog k-danta 141.lbr* (dokument u posjedu V. Karavelića). U spomenutoj saobraćajnoj nesreći na licu mjesta poginula su dva pripadnika brigade, dva teško povrijeđena pripadnika su nakon nekoliko dana podlegla povredama u bolnici, dok je 18 pripadnika brigade teže ili lakše povrijeđeno.

1176 Faksimil dokumenta u: Rasim Delić, ***Čast je braniti Bosnu***, VKBI, Sarajevo, 2001, str. 507. Lična osjećanja u odnosu na ovo naređenje sam Izetbegović opisao je na sljedeći način: „Zamislite, gospodo, da mene zove međunarodna zajednica, snage UNPROFORA-a i komanda UNPROFORA-a, zašto ne stanemo sa borbama. Komanda NATO pakta: 'Bombardovat ćemo vas ako ne stanete!' Zar sam ja to doživio?“ Felić, str. 643.

Pripadnici 141. lbr u Bosanskoj krajini, jesen 1995. U sredini Tašo Dacić

Pripadnici 146. lbr pred polazak u Bosansku krajinu, jesen 1995. Desno Reuf Jamaković Roki

Kraj rata! Hotel „Sana“ u Sanskom Mostu, 14. oktobar 1995.
Slijeva nadesno: generali Vahid Karavelić, Atif Dudaković i Mehmed Alagić[1177]

1177 Autor fotografije Šefko Hodžić, novinar **Oslobođenja**. Hodžić, ***Operacija Jesen 94***, str. 320 i 339.

VII
JEDINICE
1. KORPUSA

Organizacijsko-formacijska struktura 1. korpusa na kraju rata

Organizacijske promjene provedene u 1. korpusu nakon što je uspostavljeno primirje detaljno su obrađene u ovom poglavlju, u tekstu o divizijama u sastavu 1. korpusa. Njihov pregled i organizacijsko-formacijske faze nastanka jedinica 1. korpusa izložit ćemo na narednim stranicama počevši od strukture u kakvoj su dočekale kraj rata unazad, prema početku odbrambeno-oslobodilačkog rata. Na tom principu koncipirani su i prateći grafikoni koji ilustruju nastanak jedinica. Uz podatke o nastanku i razvoju jedinica, bit će navedeni i podaci o broju odlikovanih pripadnika iz sastava jedinice.

Organizacijska struktura 1. korpusa u kakvoj je dočekao kraj rata prikazana je na grafikonu.

Iz sastava Komande 1. korpusa ***Ordenom zlatnog grba s mačevima*** odlikovani su komandanti Mustafa Hajrulahović Talijan i Vahid Karavelić. Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 11 pripadnika Komande 1. korpusa, 3 pripadnika Regionalnog štaba odbrane Sarajevo i 11 pripadnika prištapskih jedinica 1. korpusa.

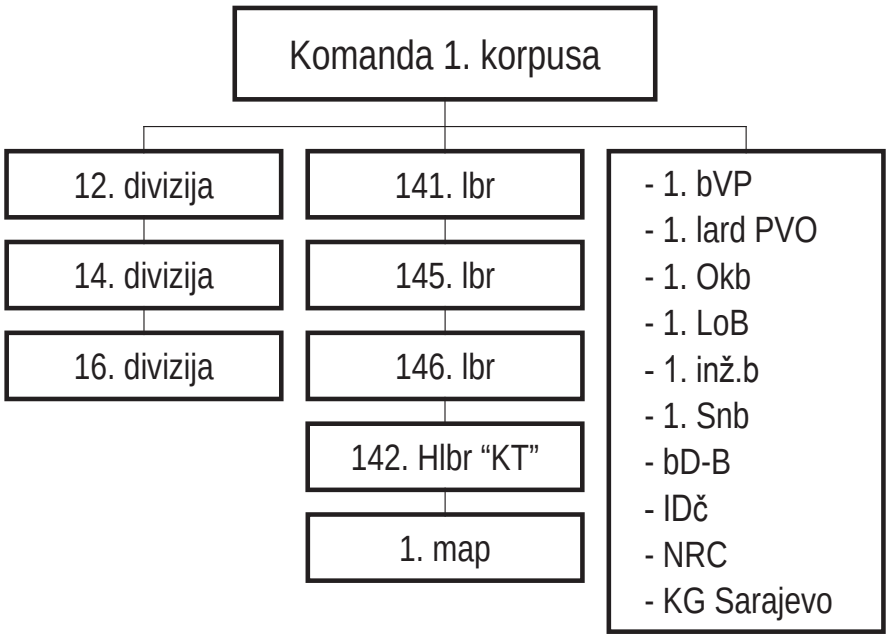

141. lahka brigada Sarajevo

Brigada je formirana kao lahka manevarska brigada neposredno potčinjena Komandi 1. korpusa, od 2. samostalnog motorizovanog bataljona i dijela ljudstva iz manevarskih bataljona sarajevskih brigada 1. Vmtbr, 15. mtbr i 105. mtbr.[1178]

Sličnu ulogu manevarske jedinice u 1. korpusu je i prije toga imao 2. samostalni bataljon, formiran u martu 1993. godine od ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava mehanizovane brigade "Sarajevo".[1179] Istim naređenjem i na istoj osnovi formiran je i 1. samostalni motorizovani bataljon, koji je nakon tri mjeseca rasformiran.[1180] Mehanizovana brigada "Sarajevo", iz koje su nastali prethodno spomenuti bataljoni, formirana je u novembru 1992. godine,[1181] u pokušaju da se na neki način sredi stanje u brojnim sastavima vojne policije na području grada Sarajeva.

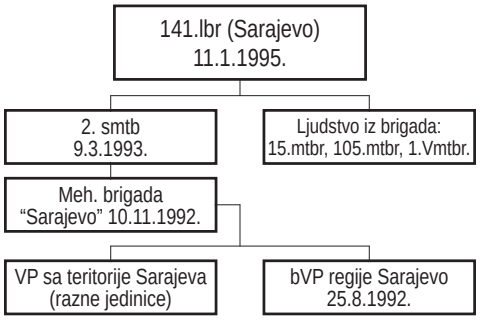

Ordenom zlatnog grba s mačevima posthumno je odlikovan pripadnik 2. samostalnog mtb Igor Pavlović. Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je osam pripadnika 2. samostalnog bataljona i šest pripadnika 141. lahke brigade.

145. Slavna lahka brigada Fojnica

Brigada je formirana kao lahka manevarska brigada neposredno potčinjena Komandi 1. korpusa,[1182] od ljudstva iz udarnih jedinica 9, 310. i 323. brdske brigade s područja općina Hadžići, Fojnica i Kiseljak. Nakon okončanja ratnih dejstava brigada je dobila kolektivno ratno priznanje počasni naziv **SLAVNA**.[1183] Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je sedam pripadnika brigade.

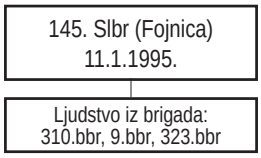

146. lahka brigada Visoko

Na području visočke općine oružani sastavi prostorne strukture potčinjeni OpŠO Visoko, preostali nakon formiranja 302. motorizovane brigade, bili su ustrojeni u četiri protivdiverzantska odreda. Takvo rješenje potrajalo je do jeseni 1993. godine, kada je u okviru organizacijskih promjena u 6. korpusu naređeno preformiranje ovih

1178 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1179 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje samostalnih motorizovanih bataljona, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-20, 9.3.1993.

1180 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Rasformiranje 1. i 2. samostalnog bataljona, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-50, 7.6.1993.

1181 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju brigade pri ŠVK OSRBiH*, Broj: 02-111-834, 10. 11.1992; **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje mehanizovane brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-451, 23.11.1992.

1182 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1183 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka*, PR broj: 02-011-283 do 286/95, 4.4.1996.

odreda u 321. lahku brigadu.[1184] Brigada je u novembru 1993. godine preformirana u 321. brdsku brigadu.[1185] Od postojećih odreda u sastav brigade nije ušao odmah, već u junu 1994. godine, 3. PDO "Abdullatif". U reorganizaciji početkom 1995. godine brigada je pojačana ljudstvom visočkih 315. i 316. bbr i preformirana u 146. lahku brigadu,[1186] manevarsku jedinicu neposredno potčinjenu Komandi 1. korpusa.

Jedan pripadnik Odreda "Abdullatif", jedan pripadnik 321. bbr i četiri pripadnika 146. lahke brigade dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

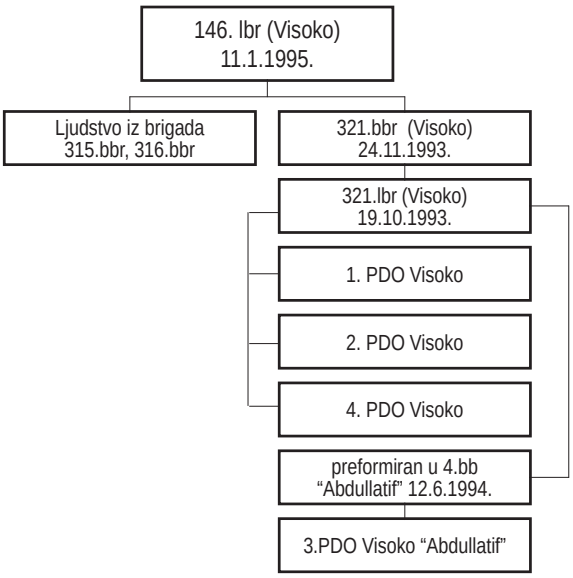

1. mješoviti artiljerijski puk Sarajevo

Na početku organizovanja odbrane Bosne i Hercegovine i grada Sarajeva grupisanje artiljerijskih oruđa na prostoru Igmana i Visokog brzo je dovelo do formiranja artiljerijskih jedinica na ovim lokacijama. Nakon predaje kasarne JNA u Pazariću snagama TO RBiH, već u maju mjesecu 1992. u okviru Združenog odreda „Igman" formiran je artiljerijski divizion.[1187] Nakon oslobođenja Trnova 31. jula, divizion je ratnim plijenom znatno ojačan, tako da je sredinom augusta uslijedila i odluka o njegovom preformiranju u mješoviti artiljerijski puk „Igman".[1188] Rasformiranjem TG Igman i formiranjem 8. brdske brigade, igmanski MAD djelovao je u njenom sastavu. Nakon

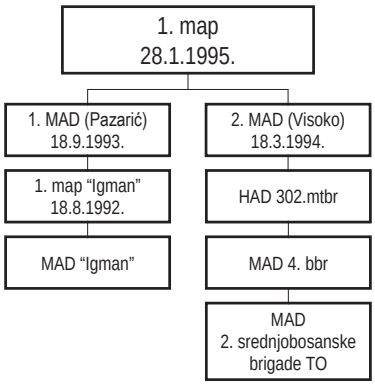

1184 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske pripreme RJ OG «Istok» Komande 6. K*, Str.pov.broj: 14/75-120, 19.10.1993.

1185 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Preformiranje 321. lbr u 321. bbr, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-146, 24.11.1993.

1186 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1187 **AARBiH**, Združeni odred „Igman", *Prijedlog za osnivanje mješovitog artiljerijskog diviziona*, 3.6.1992.

U tekstu prijedloga konstatuje se da divizion već postoji u okviru odreda i aktom se traži formalna odluka o njegovom formiranju.

1188 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju jedinica Armije RBiH*, Str.pov.broj: 02/340-750, 18.8.1992.

pada Trnova i Igmana u ljeto 1993. godine, te podjele zona odgovornosti između 1. i 6. korpusa, od dijela ljudstva i oruđa koje je pripalo 1. korpusu formiran je 1. MAD Pazarić.[1189]

U Visokom, praktično u isto vrijeme kao i na Igmanu, djeluje MAD u sastavu Druge srednjobosanske brigade.[1190] Jedinica je prošla kroz transformacije visočkih jedinica kao MAD 4. bbr i kao HAD 302. mtbr, da bi se transformacijom posljednje brigade iz motorizovane u dvije brdske brigade, jedno vrijeme našao van formacije. Rješenje o formiranju samostalnog diviziona u sastavu 6. korpusa, koje je bilo naređeno,[1191] obustavljeno je od izvršenja u očekivanju organizacijskih promjena u kojima se prostor Visokog ponovo našao u zoni odgovornosti 1. korpusa. Za to vrijeme MAD je privremeno djelovao u sastavu 316. bbr.[1192] Jedinica je preformirana u 2. MAD u martu 1994. godine.[1193]

Krajem januara 1995. godine naređeno je formiranje 1. mješovitog artiljerijskog puka od ljudstva i tehnike dotadašnjih 1. i 2. MAD-a i ljudstva iz ostalih artiljerijskih sastava 1. korpusa.[1194]

Jedan pripadnik 1. MAP-a dobitnik je najvećeg ratnog priznanja ***Zlatni ljiljan***.

17. muslimanska lahka brigada Pazarić

Krajem 1993. godine Komanda 1. korpusa i ŠVK još su jednom pokušali stabilizaciju i učvršćivanje odbrane Igmana provesti na ideji na kojoj je svojevremeno formirana 81. bbr, ideji formacijske integracije domicilnih i borbenih elemenata izbjeglog istočnobosanskog stanovništva. Ova je ideja ukomponovana s idejom formiranja jedne muslimanske brigade u sastavu 1. korpusa, pa je naređeno formiranje 1. muslimanske brdske brigade od 81. bbr i ljudstva s područja općina Foča i Trnovo koje se nalazilo u sastavu jedinica 1. korpusa u gradu Sarajevu.[1195] Poslije nekoliko mjeseci od ove ideje se odustalo. Na Igmanu je formirana 1. bošnjačka bbr,[1196] a u Pazariću 1. muslimanska lahka brigada od jedinica iz sastava dobrinjske 5. mtbr „Fatih“ i „Sultan Fatih“, te dijela ljudstva 9. bbr.[1197] U organizacijskim promjenama početkom 1995. godine, nakon što se odustalo od već naređenog fuzionisanja ove jedinice sa fočanskom 82. brdskom brigadom,[1198] jedinica je preformirana u 117. muslimansku lahku

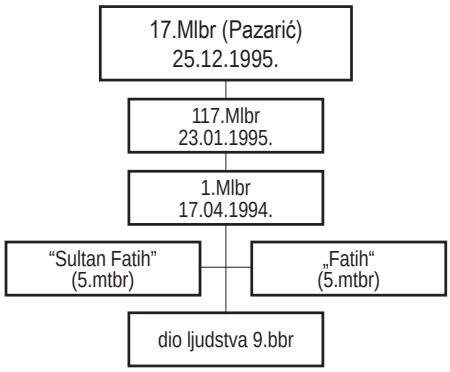

1189 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 1. mješovitog artiljerijskog diviziona u 1. korpusu, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-108, 18.9.1993.

1190 **AARBiH**, ŠTO RBiH, *Pohvala*, Broj 02/349-185, 24.6.1992. godine. O Drugoj srednjobosanskoj brigadi u dijelu o razvoju 165. brdske brigade.

1191 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 602. MAD u 6. korpusu*, Str.pov.broj: 14/75-137, 10.11.1993.

1192 **AARBiH**, *6. korpus Komanda OG „Istok“, Formiranje 602. MAD, obavijest*, Broj: 09/3-3799, 18.12.1993.

1193 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 2. mješovitog artiljerijskog diviziona u 1. korpusu, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/155-26-3, 18.3.1994.

1194 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Reorganizacija Armije RBiH – organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, izmjene i dopune naređenja*, Str. pov.broj: 4/43-9-2, 28.1.1995.

1195 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 1. Muslimanske brdske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-154, 21.12.1993.

1196 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/155-40/1, 22.4.1994.

1197 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/155-41, 17.4.1994.

1198 Od ove dvije brigade trebalo je formirati 144. lahku brigadu kao manevarsku jedinicu 14. divizije. **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str. pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

brigadu u sastavu 14. divizije.[1199] Na kraju rata brigada je preimenovana u 17. muslimansku lahku brigadu i iz organskog sastava 14. divizije prevedena na direktnu liniju komandovanja 1. korpusa.[1200]

Dva pripadnika 17. muslimanske lahke brigade dobila su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

Izviđačko-diverzantska četa 1. korpusa

Jedinica je formirana kao Izviđačko-diverzantska brigada Sarajevo.[1201] Ista jedinica, čije je formiranje još bilo u toku, preimenovana je u Diverzantsko-izviđačku brigadu pri Okružnom štabu odbrane Sarajevo.[1202] Po formiranju 1. korpusa jedinica je postala njegova Izviđačko-diverzantska brigada i u njen su sastav ušle jedinice navedene na grafikonu.

Na osnovu procjene Komande 1. korpusa, Izviđačko-diverzantska brigada je preformirana u Izviđačko-diverzantsku četu 1. korpusa, a višak ljudstva raspoređen je u druge jedinice korpusa.[1203]

Četiri pripadnika IDč 1. korpusa dobitnici su najvećeg ratnog priznanja ***Zlatni ljiljan***.

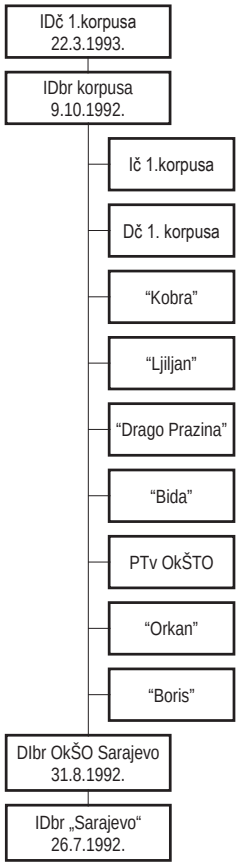

1199 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Reorganizacija Armije RBiH - organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, izmjene i dopune naređenja*, Str. pov.broj: 4/43-9-2, 28.1.1995.

1200 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.

1201 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o formiranju jedinica Armije RBiH*, Broj: 02/700-2, 26.7.1992.

1202 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju slijedećeh jedinica Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/1010-20, 31.8.1992.

1203 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u RJ 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/76-34, 22.3.1993.

12. divizija Sarajevo

Početkom 1995. godine korpusi Armije RBiH dobli su divizijsku strukturu. U njihovim sastavima formirane su divizije kopnene vojske (KoV). Na užem gradskom području Sarajeva formirana je 12. divizija. Sve motorizovane brigade koje su ušle u organski sastav 12. divizije preformirane su i preimenovane: 101. mtbr preformirana u 101. bbr, 102. mtbr u 102. bbr, 105. mtbr u 105. bbr, 1. Vmtbr u 111.Vbbr, 2. Vmtbr u 112. Vbbr, 15. mtbr u 115. bbr, 5. mtbr u 155. bbr. Preimenovana je i 2. bbr u 152. bbr. Od viškova ljudstva nastalog preformiranjem motorizovanih brigada vršena je popuna ostalih jedinica 1. korpusa, a u prvom redu je najboljim manevarskim sastavima iz motorizovanih brigada vršena popuna novoformiranih manevarskih jedinica, 141. i 143. lahke brigade, od kojih je prva, kako smo već rekli i prikazali, ostala neposredno potčinjena Komandi 1. korpusa, dok je 143. lbr ušla u organski sastav 12. divizije.[1204]

Osim prioritetnog i trajnog zadatka odbrane užeg područja grada, brigade iz sastava 12. divizije su i u 1995. godini upućivale po jedan bataljon iz svog sastava na izvršavanje zadataka u zonama odgovornosti 14. i 16. divizije, kako su to prethodne godine činile u zonama odgovornosti operativnih grupa 1. korpusa.

Po okončanju ratnih dejstava, u izvjesnosti mirovnog rješenja, a u cilju provođenja zaključaka Predsjedništva RBiH vezanih za otpust određenog broja pripadnika ARBiH u korist privrednih subjekata i povrat dijela mobilisanih poslovnih prostora privredi, provedene su organizacijske promjene u 12. diviziji. Sve brigade iz organskog sastava divizije, izuzev 143. lbr koja je preformirana u 120. oslobodilačku brigadu, rasformirane su i od njihovog ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava formirane su: 121. bbr (od 115. i 152. bbr), 125. bbr (od 101. i 155. bbr), 127. bbr (od 105. i 111. Vbbr), 129. bbr (od 102. i 112. Vbbr). Do tada direktno potčinjena Komandi 1. korpusa, 142. lbr preimenovana je u 124. lbr "Kralj Tvrtko" i ušla u organski sastav 12. divizije.[1205] Transformacijom je, kao što se vidi, došlo i do unificiranja formacijskih naziva jedinica, tako da se već po njima prepoznaje njihova pripadnost 12. diviziji (120, 121, 124...).

Tri pripadnika Komande 12. divizije i njenih pristapskih jedinica dobila su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

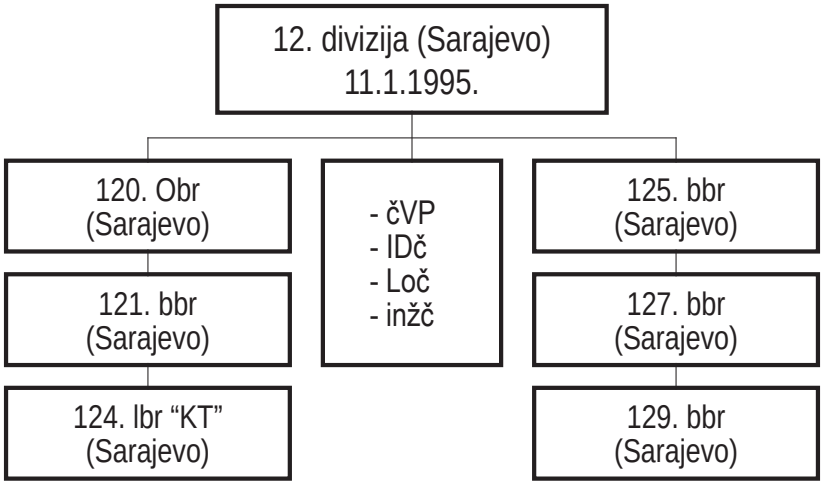

1204 **AARBiH**, GŠARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1205 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

120. oslobodilačka brigada Sarajevo

Formirana je kao 143. lahka brigada, manevarska jedinica 12. divizije, od ljudstva iz manevarskih bataljona preformiranih sarajevskih brigada 2. Vmtbr, 5. mtbr, 101. mtbr i 102. mtbr.[1206]

Na kraju rata, u transformaciji tokom koje je došlo do prve masovne demobilizacije pripadnika 12. divizije, brigada je preformirana u 120. oslobodilačku brigadu.[1207]

Tri pripadnika ove brigade dobila su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

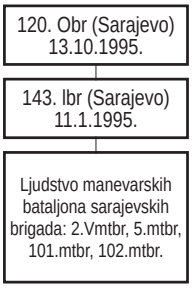

121. brdska brigada Sarajevo

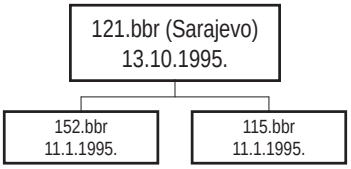

152. brdska brigada Sarajevo

Prvom odlukom o formiranju brigada TO RBiH koju je donijelo Predsjedništvo RBiH, formirana je i 12. pješadijska brigada „Hadži Lojo“.[1208] Brigada je formirana od pripadnika TO Stari Grad s područja: Vratnik, Sedrenik, Vasin Han, Medrese I i II, Kovači.[1209] Transformacijama, koje su bile posljedica formiranja 1. korpusa ARBiH, bile su zahvaćene sve jedinice na prostoru Sarajeva. 12. brigada „Hadži Lojo“ je rasformirana, a od njenog ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava formirana je 2. brdska brigada.[1210]

U februaru 1993. godine provođena je još jedna u nizu reorganizacija na području Sarajeva, zasnovana na ideji da se smanji broj brigada na račun njihovog okrupnjavanja i ujednačavanja formacija. Sve brigade 1. korpusa na području grada trebale su biti preformirane u osam motorizovanih brigada. Donesena je odluka da 2. bbr, zajedno sa 1. i 10. brdskom, uđe u sastav 7. motorizovane brigade.[1211] Odluka u ovom dijelu nije provedena, 7. motorizovana nije formirana, a 2. bbr nije rasformirana, već je ojačana ulaskom u njen sastav jedinica OpŠO

1206 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1207 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

1208 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju jedinica TO*, PR broj: 1170, 27.5.1992.

1209 **AARBiH**, RgŠTO Sarajevo, *Odluka*, Broj: 05/222-1, 17.6.1992. Izvori za utvrđivanje jedinica koje su ušle u sastav 12. pješadijske brigade «Hadži Lojo» su dokumenti ove jedinice iz 1992. godine sačuvani u arhivskoj građi 1. korpusa u Arhivu ARBiH.

1210 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992.

1211 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/135-1, 11.2.1993.

Stari Grad: 4. PDO "Gazin Han"[1212] i 2. PDO "Vratnik".[1213] Nakon ovog, brigada je bez bitnih izmjena u formaciji nastavila svoj ratni put praktično do kraja rata. U transformacijama koje su uslijedile formiranjem 12. divizije bila je preimenovana u 152. brdsku brigadu.[1214]

Do fuzionisanja brigada s područja Staroga Grada došlo je tek u oktobru 1995. njihovim rasformiranjem i formiranjem 121. brdske brigade.[1215]

Od ljeta 1993. godine brigada je učestvovala u borbenim dejstvima izvan Sarajeva. Od marta mjeseca 1994. godine brigada je, uz organizovanje odbrane u svojoj zoni odgovornosti u Sarajevu, u kontinuitetu upućivala jedan bataljon na izvršenje zadataka u zonu odgovornosti Operativne grupe 1, odnosno 14. divizije.

Šest pripadnika ove brigade dobilo je najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

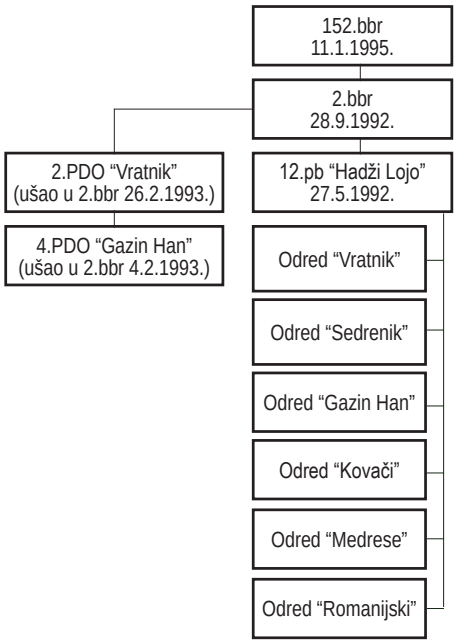

115. brdska brigada Sarajevo

Prva pješadijska brigada Oružanih snaga Stari Grad Sarajevo formirana je 19.7.1992. godine.[1216] U aktu nisu navedene jedinice od kojih se formira, osim činjenice da se formira na teritoriji općine Stari Grad. Jedinice koje su ušle u sastav brigade navedene su prema dokumentima Pješadijske brigade Stari Grad iz augusta 1992. godine.[1217] Krajem septembra 1992. godine brigada je preformirana u 1. brdsku brigadu Štaba Vrhovne komande.[1218]

1212 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-5, 4.2.1993. PDO – protivdiverzantski odred. Nakon formiranja korpusa ARBiH, ljudstvo koje nije ušlo u sastave brigada, organizovano je uglavnom u protivdiverzantske odrede pod komandom općinskih štabova odbrane. Daljim tokom rata, ove su se jedinice postepeno gasile i ulazile u sastave brigada. Cijeli proces okončan je do početka 1994. godine, kada su ukinuti okružni i općinski štabovi odbrane. Navedene protivdiverzantske odrede treba razlikovati od istoimenih odreda TO koji su ušli u sastav brigade prilikom njenog formiranja i koji su u vrijeme formiranja PDO već bili preformirani u bataljone 2. brdske brigade.

1213 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Preformiranje jedinica 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-17, 26.2.1993.

1214 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1215 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

1216 **AARBiH**, GŠ OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju sljedećih jedinica Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Str.pov. broj: 02/632-1, 19.7.1992.

1217 Dokumenti brigade u arhivskoj građi 1. korpusa u Arhivu ARBiH.

1218 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992.

Brigada je u sastav 1. korpusa ušla 23.1.1993. godine.[1219] U februaru 1993. u sastav 1. brdske brigade ušao je PDO "Baščaršija" OpŠO Stari Grad.[1220]

Pri OkŠO Sarajevo je 1. decembra 1992. godine, na prijedlog OkŠO Sarajevo i Komande 1. korpusa, od snaga prostorne strukture OpŠO Stari Grad formirana 10. brdska brigada. Brigada je zaživjela nešto ranije, jer u arhivskoj građi nalazimo dokumente s memorandumom 10. bbr, ovjerene pečatom OkŠO Sarajevo i datirane od polovine novembra 1992. godine, baš u vrijeme kada se formulisao prijedlog za njeno formiranje. Brigada je ušla u sastav 1. korpusa 25.1.1993. godine.[1221]

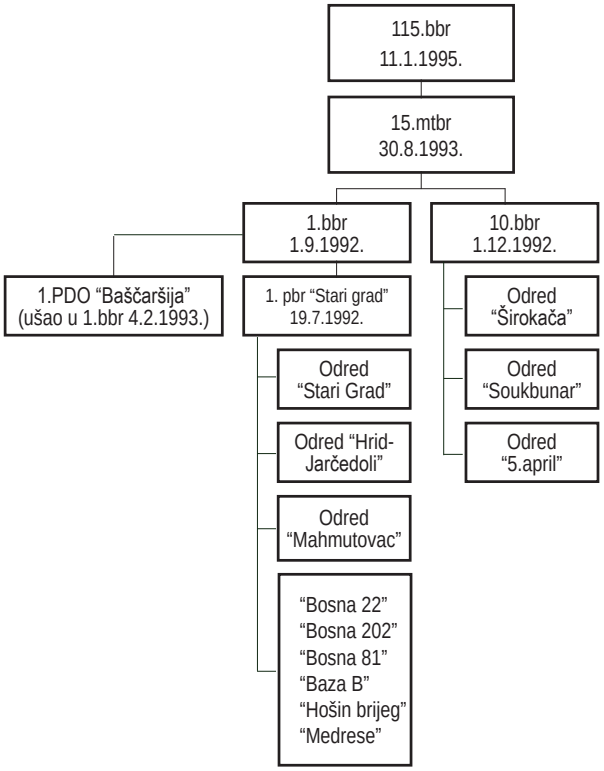

Prethodno smo u poglavlju o 152. brdskoj brigadi već objasnili nerealizovanu ideju iz sredine februara 1993. godine o integrisanju svih brigada s područja Staroga Grada u jednu formaciju. Na sličan način, i od istih jedinica, naređeno je početkom aprila formiranje 15. motorizovane brigade, ali se od toga odustalo.[1222] U nastojanju da se ove jedinice, a posebno 10. brdska brigada, čvršće stave u sistem rukovođenja i komandovanja u 1. korpusu, krajem augusta je ponovo naređeno njihovo preformiranje u 15. motorizovanu brigadu, s tim da ovim naređenjem nije obuhvaćena 2. brdska brigada.[1223] Ova transformacija neće biti izvršena sve do tragičnih događaja od 26. oktobra 1993. godine, nakon kojih je izvršeno preformiranje 1. i 10. brdske brigade u 15. motorizovanu brigadu.

Pri ulasku u sastav 12. divizije, brigada je iz motorizovane preformirana u 115. brdsku brigadu.[1224]

Osim odbrane svoje zone odgovornosti u gradu, od ljeta 1993. godine dijelovi ove jedinice uzimali su učešće u borbenim dejstvima izvan grada Sarajeva. Od polovine 1994. godine brigada je u kontinuitetu upućivala po jedan bataljon na izvršenje zadataka u zonu odgovornosti Operativne grupe 3 Vareš, odnosno u zonu 16. divizije.

1219 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Pretpočinjavanje ratnih jedinica Štaba Vrhovne komande - Komandi 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 87-1, 23.1.1993.

1220 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-5, 4.2.1993.

1221 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u 1. korpusu, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-3, 25.1.1993.

1222 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Stavljanje van snage organizacijskog naređenja, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-49, 7.6.1993. Naređenje o formiranju 15. motorizovane koje je ovim aktom stavljeno van snage imalo je Str.pov.broj: 14/75-38, 5.4.1993.

1223 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-97, 30.8.1993.

1224 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

Ordenom zlatnog ljiljana sa srebrenim vijencem odlikovan je pripadnik 115. bbr Nedžad Aba Selmanović. ***Medaljom za hrabrost*** posthumno je odlikovan kao pripadnik 1. bbr Muhidin Dino Magoda. Tri pripadnika 1. bbr i 10 pripadnika 15. motorizovane brigade dobili su najveće ratno priznanje Zlatni ljiljan.

Osim pripadnika 1, 2. i 10. brdske i 15. motorizovane brigade, koje smo naveli kao dobitnike odlikovanja i najvećih ratnih priznanja, među dobitnicima se nalazi i jedan broj pripadnika jedinica OpŠTO i OpŠO Stari Grad. Kao pripadnik OpŠTO Stari Grad ***Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima*** posthumno je odlikovan Enver Šakić. Četiri pripadnika jedinica OpŠO Stari Grad dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

124. laka brigada "Kralj Tvrtko" Sarajevo

U Sarajevu nije došlo do sukoba jedinica ARBiH i HVO, čak ni u vrijeme kada su oni plamtjeli u punom intenzitetu na drugim dijelovima bosanskohercegovačkog ratišta i kada su svojim ukupnim razvojem znatno otežali pozicije branilaca Sarajeva. U namjeri da se isključi svaka mogućnost izbijanja sukoba i obezbijedi nužno potrebno jedinstvo sistema rukovođenja i komandovanja svim oružanim sastavima u zoni odgovornosti 1. korpusa, krajem oktobra 1993. godine Štab Vrhovne komande naredio je rasformiranje Glavnog stožera HVO grada Sarajeva s njegovim prištapskim jedinicama i svih općinskih stožera HVO formiranih na području Sarajeva. Postojeća brigada HVO "Kralj Tvrtko" preimenovana je u Hrvatsku brigadu "Kralj Tvrtko" i stavljena pod neposrednu komandu 1. korpusa po svim elementima borbene gotovosti i upotrebe.[1225] Prelaskom korpusa na divizijsku strukturu, početkom 1995. godine, brigada je preformirana i preimenovana u 142. hrvatsku laku brigadu "Kralj Tvrtko" i ostala neposredno potčinjena Komandi 1. korpusa.[1226]

Ratni stožer i Satnija HOS-a za Sarajevo, kakvi su formirani u augustu 1993. godine,[1227] u februaru 1995. godine su rasformirani i ušli u sastav 142. hrvatske lake brigade "Kralj Tvrtko".[1228]

Nakon okončanja ratnih dejstava brigada je preimenovana u 124. laku brigadu "Kralj Tvrtko" i ušla u organski sastav 12. divizije.[1229]

Brigada je dio svojih zadataka izvršavala i u zoni odgovornosti OG 3 Vareš, odnosno 16. divizije.

Tri pripadnika brigade "Kralj Tvrtko" i jedan pripadnik HOS-a dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

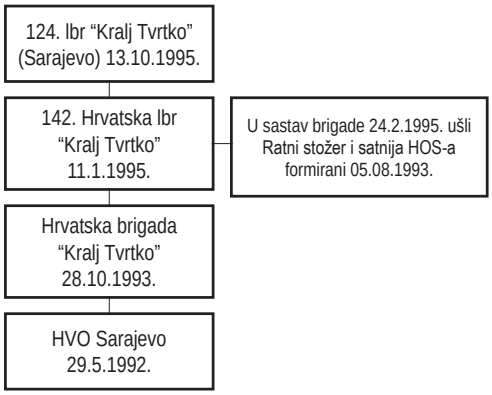

1225 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-126, 28.10.1993.

1226 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1227 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-81, 5.8.1993.

1228 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Reorganizacija Armije RBiH, organizacijske promjene u z/o 1. korpusa, izmjene i dopune naređenja*, Str.pov.broj: 4/43-9-2 od 28.01.1995. i Str.pov.broj: 4/43-9-3, 24.2.1995.

1229 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

125. brdska brigada Sarajevo

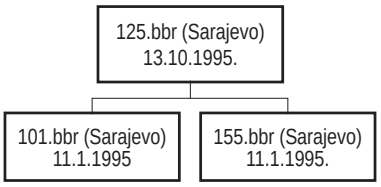

101. brdska brigada Sarajevo

Prvom odlukom o formiranju brigada TORBiH, koju je donijelo Predsjedništvo RBiH, formirana je i 14. pješadijska brigada Novi Grad Sarajevo.[1230] Brigada je dobila nezvanični naziv „Plavi grom“, koji je bio korišten i u zvaničnoj prepisci.

Početkom juna 1992. formirana je Prva podrinjska brigada.[1231] Formirana je na regionalnom principu, od boraca porijeklom iz Podrinja.

Od ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava 14. pješadijske brigade „Plavi grom“ i 1. podrinjske brigade krajem septembra 1992. godine formirana je 101. brdska brigada Štaba Vrhovne komande.[1232] 1. i 2. PDO iz sastava OpŠO Novi Grad preformirani su u brdski bataljon i ušli u sastav 101. bbr kao njen 4. brdski bataljon.[1233] Brigada je u sastav 1. korpusa ušla 23. januara 1993. godine.[1234]

Krajem oktobra 1992. godine pri OkŠO Sarajevo formirana je 6. brdska brigada od Odreda “Hrasno brdo” i

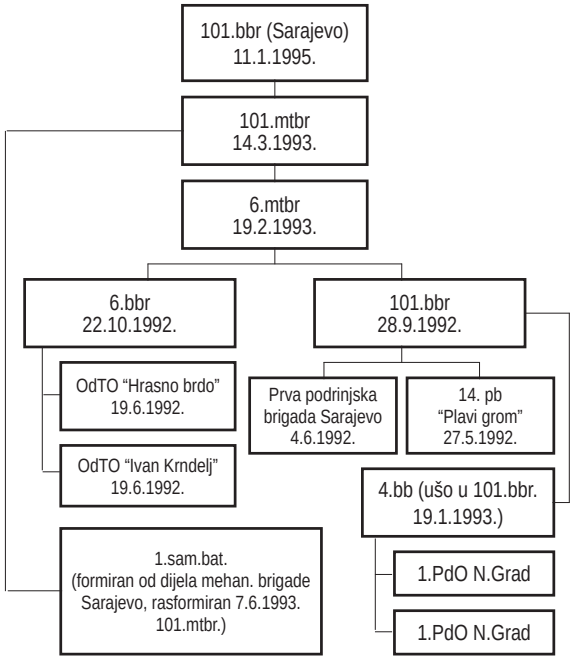

1230 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju jedinica TO*, PR broj: 1170, 27.5.1992.

1231 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju jedinica Teritorijalne odbrane – IZVOD*, 4.6.1992.

1232 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992.

1233 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Dopuna organizacijsko-formacijske strukture 101. brdske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-1, 19.1.1993.

1234 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Pretpočinjavanje ratnih jedinica Štaba Vrhovne komande - Komandi 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 87-1, 23.1.1993.

"Ivan Krndelj", te manjih jedinica iz zone odgovornosti ovih dvaju odreda.[1235] Brigada je ušla u sastav 1. korpusa 25. januara 1993. godine.[1236]

U reorganizaciji jedinica na području grada Sarajeva početkom 1993. godine, koja je imala za cilj okrupnjavanje jedinica radi efikasnijeg sistema rukovođenja i komandovanja, formirana je 6. motorizovana brigada 1. korpusa, u čiji sastav su ušle 101. brdska brigada (bez bataljona Vojničko polje), 6. brdska brigada i samohodna baterija 122. mm iz rasformirane Mješovite artiljerijsko-raketne brigade 1. korpusa.[1237] Brigada je nepun mjesec kasnije preimenovana u 101. motorizovanu brigadu.[1238] U sastav 101. mtbr u junu 1993. ušlo je cjelokupno ljudstvo i materijalno-tehnička sredstva rasformiranog 1. samostalnog motorizovanog bataljona.[1239]

Prilikom formiranja 12. divizije, brigada je preformirana u 101. brdsku brigadu i ušla u organski sastav divizije.[1240] Na kraju svog ratnog puta, brigada je ušla u sastav 125. brdske brigade 12. divizije 1. korpusa.[1241]

Od ljeta 1993. godine brigada je upućivala dijelove svojih snaga na zadatke van gradskog područja Sarajeva. Od 1994. godine kontinuirano je imala jedan bataljon na izvršenju zadataka u zoni odgovornosti Operativne grupe 3 Vareš, odnosno 16. divizije.

Dva pripadnika 1. podrinjske brigade i 18 pripadnika 101. brdske brigade dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

155. brdska brigada Sarajevo

Odluka o formiranju Prve dobrinjske pješadijske brigade pri OpŠO Novi Grad formalizirana je 23. jula 1992. godine.[1242] Krajem septembra jedinica je preformirana u 5. brdsku brigadu i ušla u sastav 1. korpusa.[1243] U sastav 5. bbr početkom februara 1993. godine ušao je 5. PDO OpŠO Novi Grad.[1244]

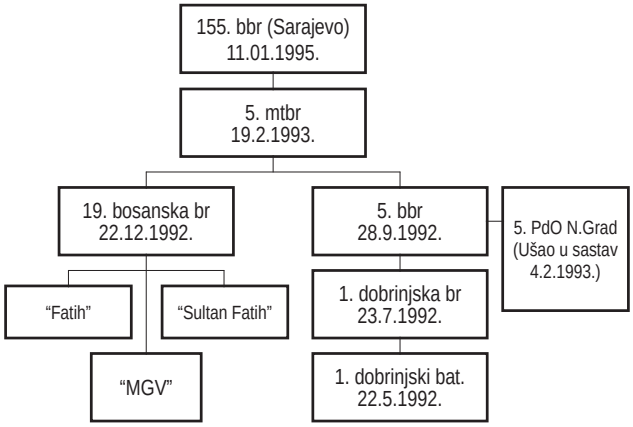

1235 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje brdske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-287, 22.10.1995. Nazivi odreda koji su ušli u brigadu su, kao i u najvećem broju slučajeva kada su u pitanju odredi Teritorijalne odbrane, nazivi mjesnih zajednica na kojima su formirani.

1236 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u 1. korpusu, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-3, 25.1.1993.

1237 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-11(a), 19.2.1993.

1238 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Preformiranje i preimenovanje jedinica 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-25, 14.3.1993.

1239 AARBiH, ŠVK OSRBiH, Rasformiranje 1. i 2. samostalnog *mt bataljona, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-50, 7.6.1993.

1240 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1241 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

1242 **AARBiH**, GŠ OSRBiH, Odluka *o organizaciji i formiranju jedinice Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/696-1, 23.7.1993. U nekim dokumentima pojavljuje se i naziv **4. brdska brigada**, ali je ovaj naziv korišten kratko i vjerovatno je posljedica prijedloga, a ne odluke o formiranju.

1243 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992.

1244 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-5, 4.2.1993.

19. bosanska brigada 1. korpusa formirana je 22. decembra 1992. godine.[1245]

U reorganizaciji 1. korpusa u februaru 1993. godine, kojom se išlo na okrupnjavanje jedinica, formirana je 5. motorizovana brigada. U njen sastav ušle su 5. brdska brigada, 19. bosanska brigada i bataljon „Vojničko polje" 101. brdske brigade.[1246]

U sastav 12. divizije brigada je ušla preformirana i preimenovana u 155. brdsku brigadu.[1247] Na kraju svog ratnog puta brigada je ušla u sastav 125. brdske brigade 12. divizije 1. korpusa.[1248]

Od ljeta 1993. godine brigada je upućivala dijelove svojih snaga na izvršenje zadataka izvan Sarajeva, a od 1994. godine u kontinuitetu je upućivala jedan bataljon iz svog sastava na izvršenje zadataka u zonu odgovornosti Operativne grupe 1 Pazarić, odnosno 14. divizije.

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 13 pripadnika 155. brdske brigade.

127. brdska brigada Sarajevo

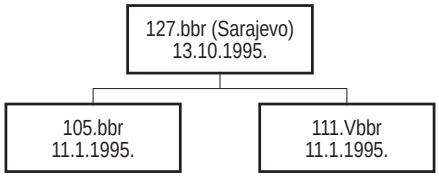

105. brdska brigada Sarajevo

Odluka o formiranju pješadijske brigade "Isa-beg Ishaković" - Stari Grad Sarajevo donesena je 21. augusta 1992. godine.[1249] Krajem septembra preformirana je u 3. brdsku brigadu Štaba Vrhovne komande.[1250] Brigada je ušla u sastav 1. korpusa 23. januara 1993. godine.[1251] Nakon toga, u sastav 3. brdske brigade ušao je 3. PDO "Sedrenik" OpŠO Stari Grad.[1252]

Od 1. i 2. sarajevskog združenog odreda, formiranih na teritoriji općine Centar, a po formiranju potčinjenih OkŠO Sarajevo,[1253] formirana je 7. brdska brigada OkŠO Sarajevo.[1254] Brigada je ušla u sastav 1. korpusa 25. januara 1993. godine.[1255]

Preformiranjem 3. i 7. brdske brigade formirana je 9. motorizovana brigada.[1256] Brigada je nakon poznatih događaja s kraja oktobra 1993. godine, na zahtjev Komande brigade, preimenovana u 105. motorizovanu brigadu.[1257] U 12. diviziju brigada je ušla preformirana i preimenovana u 105. brdsku brigadu.[1258] U oktobru 1995. godine ušla je u sastav 127. brdske brigade.[1259]

1245 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 19. bosanske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1091-502, 22.12.1992.
1246 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-11(a), 19.2.1993.
1247 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1248 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.
1249 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/340-868, 21.8.1992.
1250 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.09.1992.
1251 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Pretpočinjavanje ratnih jedinica Štaba Vrhovne komande - Komandi 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 87-1, 23.1.1993.
1252 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-5, 4.2.1993.
1253 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/1010-59, 27.8.1992.
1254 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje brdske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-318, 25.10.1992.
1255 AARBiH, ŠVK OSRBiH, Organizacijske promjene u 1. korpusu, *Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-3, 25.1.1993.
1256 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-11(a), 19.2.1993.
1257 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Preimenovanje 9. mtbr u 105. mtbr 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-128, 3.11.1993.
1258 AARBiH, GŠ ARBiH, Naređenje, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1259 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

Od ljeta 1993. godine brigada je upućivala dijelove svojih sastava na izvršenje borbenih zadataka izvan Sarajeva. Od 1994. godine u kontinuitetu je imala jedan bataljon na izvršenju zadataka u zoni odgovornosti Operativne grupe 2 Visoko, odnosno 16. divizije.

Dva pripadnika 3. bbr, 1 pripadnik 7. bbr, tri pripadnika 9. mtbr i tri pripadnika 105. mtbr dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

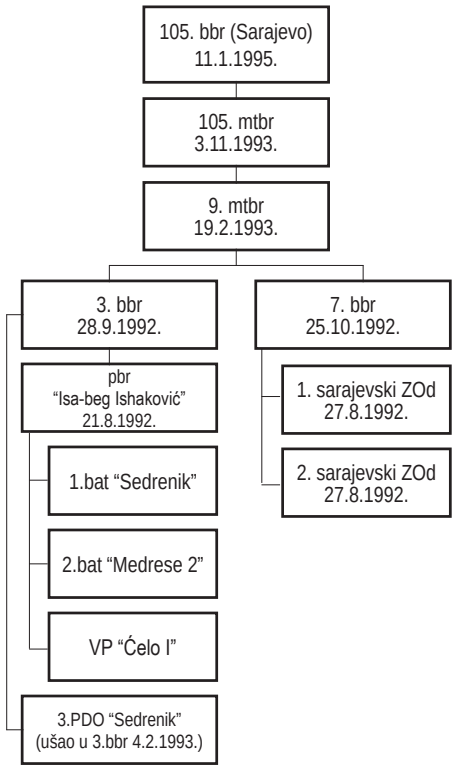

111. Viteška brdska brigada Sarajevo

Brigada je u najvećem dijelu odbrambeno-oslobodilačkog rata, od februara 1993. do januara 1995. godine, djelovala pod imenom 1. motorizovana brigada. Naređenjem Generalštaba ARBiH od 11. januara 1995. godine, preformirana je u 111. Viteško brdsku brigadu i ušla u sastav 12. divizije.[1260] Od viška ljudstva nastalog ovom preformacijom popunjavane su ostale jedinice 1. korpusa.[1261]

Prva motorizovana brigada formirana je 19. februara 1993. godine spajanjem 12. brdske brigade i 1. mehanizovane brigade.[1262] Dvanaesta bbr, čije je formiranje naređeno nepun mjesec dana ranije,[1263] u suštini je u novu formaciju ušla kao skup protivdiverzantskih odreda općinskih štabova odbrane Vogošća, Centar i Novi Grad, te tri protivdiverzantska odreda HVO-a i HOS-a Okružnog štaba odbrane Sarajevo.

Okosnicu 1. motorizovane brigade činila je 1. mehanizovana brigada, formirana 28. septembra 1992. godine,[1264] a njenu okosnicu 13. novosarajevska pješadijska brigada, uz 1. sandžačku brigadu[1265] i nekoliko drugih

1260 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj 4/19-1, 11.1.1995.

1261 Dio boraca 1. Vmtbr ušao je u sastav Komande i prištapskih jedinica 12. divizije, zatim u sastav 141. lahke brigade, manevarske jedinice koja nije ušla u sastav 12. divizije, već je neposredno potčinjena Komandi 1. korpusa ARBiH. Jednim brojem boraca 1. Vmtbr je nakon transformacije izvršena popuna 182. lbr 14. divizije i 152. bbr 12. divizije. **AARBiH**, *Naređenje komandanta 1. korpusa*, Broj: 06/10-7-3, 10.2.1995. godine.

1262 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-11(a), 19.2.1993.

1263 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje,* Broj: 14/75-2, 21.1.1993.

1264 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992.

1265 Formiranje 1. sandžačke brigade predstavljalo je jedan od nekoliko pokušaja organizovanja jedinica Oružanih snaga BiH u gradu Sarajevu na osnovi regionalnog porijekla pripadnika. Takve pokušaje predstavlja i formiranje 1. podrinjske brigade, 1. istočnohercegovačke brigade i Olovsko-sokolačkog odreda. Ulaskom u organizacijski zreliju fazu nakon zaživljavanja korpusa, od ovakvog načina organizo-

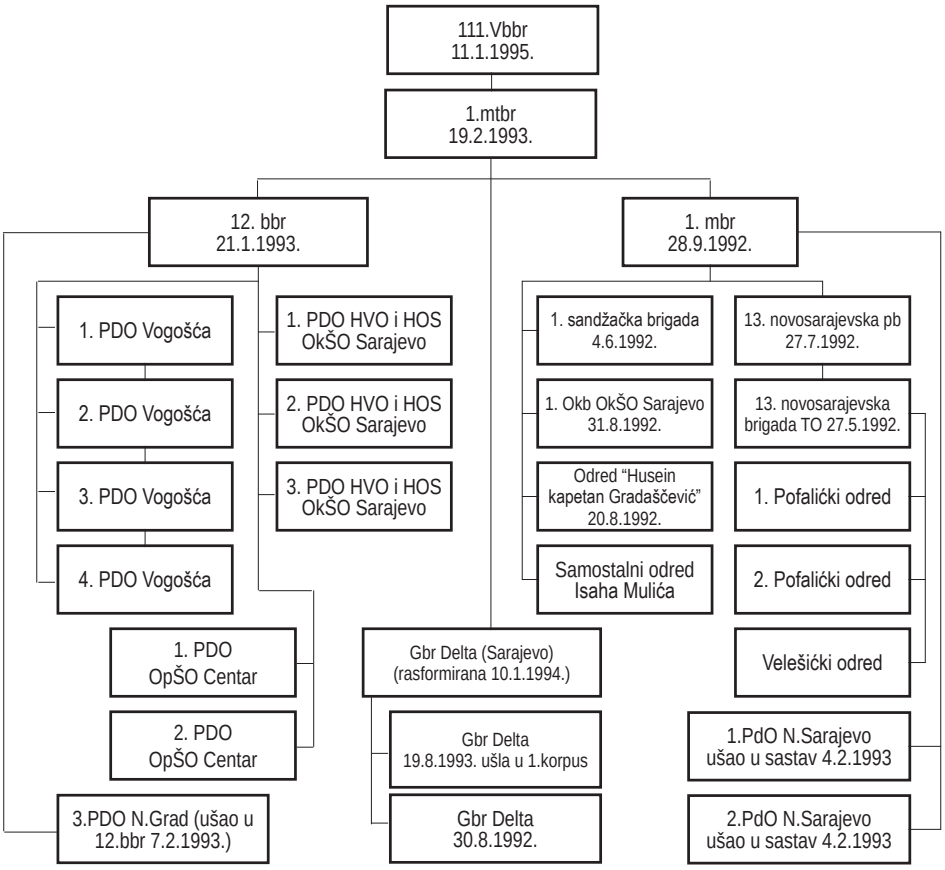

jedinica prikazanih na grafikonu. Trinaesta novosarajevska brigada formirana je među prvim brigadama Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine,[1266] od 1. i 2. Pofalićkog i Velešićkog odreda Općinskog štaba TO Novo Sarajevo.

Nakon donošenja odluke o organizaciji Oružanih snaga RBiH i formiranja Armije RBiH, brigada je u istom sastavu preformirana u 13. novosarajevsku pješadijsku brigadu.[1267]

U sastav 1. mehanizovane brigade ušli su 1. i 2. PDO OpŠO Novo Sarajevo.[1268]

Gardijska brigada "Delta", formirana krajem augusta 1992. godine,[1269] u sastav 1. korpusa ušla je godinu dana kasnije,[1270] a početkom 1994. godine rasformirana je i s cjelokupnim ljudstvom i sredstvima ušla je u sastav 1. motorizovane brigade.[1271]

Od ljeta 1993. godine 1. mtbr je upućivala dijelove svojih sastava na izvršenje zadataka izvan Sarajeva. Od 1994. godine u kontinuitetu je upućivala po jedan bataljon u zonu odgovornosti Operativne grupe 1 Pazarić, odnosno, 14. divizije.

Kao kolektiv, 1. motorizovana brigada je svojim ratnim doprinosom najprije u decembru 1993. godine stekla počasni naziv ***SLAVNA,***[1272] a godinu dana kasnije i najviše priznanje ove vrste, počasni naziv ***VITEŠKA.***[1273]

---

vanja se odustalo.

1266 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju jedinica TO*, PR broj: 1170, 27.05.1992.

1267 **AARBiH**, GŠ OSBiH, *Naređenje*, Broj: 02/737-1, 27.07.1992. godine.

1268 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-5, 04.02.1993.

1269 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju jedinica ARBiH*, Broj: 02/340-1187, 30.8.1992.

1270 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Preformiranje gardijske brigade „Delta", Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-93, 19.8.1993.

1271 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Rasformiranje gardijske brigade „Delta", Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-159/94, 10.1.1994.

1272 **AARBiH**, *Odluka Predsjedništva RBiH*, Broj: 02-136-786/93, 14.12.1993. godine.

1273 **AARBiH**, *Odluka Predsjedništva RBiH*, Broj: 02-136-855/94, 08.12.1994. godine.

Komandant brigade Enver Šehović posthumno je 1994. godine odlikovan **Ordenom heroja oslobodilačkog rata**. **Ordenom zlatnog grba sa mačevima** posthumno je 1994. godine odlikovana pripadnica ove brigade Fadila Odžaković Žuta. **Ordenom zlatnog ljiljana sa zlatnim vijencem** 1997. godine odlikovan je komandant brigade Ibrahim Dervišević. Ukupno 55 pripadnika 1. Vmtbr, tri pripadnika "Delte", dva pripadnika 1. sandžačke brigade, jedan pripadnik 12. brdske brigade te još dva pripadnika jedinica OpŠO Vogošća dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

Nakon okončanja ratnih dejstava još devet pripadnika 127. brdske brigade dobilo je najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

129. brdska brigada Sarajevo

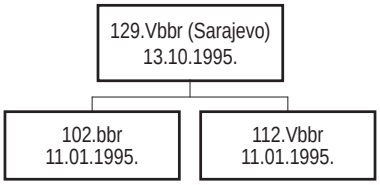

102. brdska brigada Sarajevo

ŠVK je 31. augusta 1992. godine donio formalnu odluku[1274] o formiranju već postojeće 1. samostalne pješadijske brigade RgŠO Sarajevo.[1275] Od 1. samostalne brigade, Specijalne jedinice "Zagreb" OkŠO Sarajevo, Odreda "Ilidža" i 1. odreda odbrane OpŠO Novi Grad, 28. septembra 1992. godine formirana je 3. motorizovana brigada.[1276]

Istim naređenjem kojim je regulisano formiranje 3. motorizovane, formirana je i 1. motorizovana brigada.[1277] Brigada je formirana od ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava 1. istočnohercegovačke brigade, 11. pješadijske brigade "Zmaj od Bosne" te Odreda "Čengić-Vila" i "Omer Maslić". Brigada "Zmaj od Bosne" formirana je prvom odlukom Predsjedništva RBiH o formiranju brigada TO.[1278]

Prva istočnohercegovačka brigada formirana je 19. jula 1992. godine.[1279]

Specijalna brigada OSRBiH formirana je 15. jula 1992. godine.[1280]

U reorganizaciji jedinica 1. korpusa iz februara 1993. godine, koja je za cilj imala okrupnjavanje i smanjivanje broja brigada u Sarajevu, formirana je nova 3. motorizovana brigada u čiji su sastav ušle dotadašnja 1. i 3. motorizovana brigada i Specijalna brigada OSRBiH.[1281] Ubrzo nakon formiranja iz same jedinice je potekao zahtjev da se promijeni naziv brigade, obrazložen činjenicom da su u sastav nove jedinice ušle tri brigade i da

1274 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju sljedećih jedinica Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/1010-20, 31.8.1992.

1275 U prijedlogu RgŠO Sarajevo navodi se da se radi o već postojećoj brigadi i da je prvi prijedlog za donošenje odluke o njenom formiranju dostavljen ŠVK-u još 8.7.1992. godine, što znači da je 1. samostalna brigada RgŠO Sarajevo postojala od početka jula 1992. godine. **AARBiH**, RgŠO Sarajevo, *Donošenje odluke o formiranju jedinica, Prijedlog*, Broj: 06/800-44, 29.8.1992.

1276 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH*, Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992;

AARBiH, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Dopuna naređenja*, Str.pov.broj: 02/1010-537, 3.12.1992.

1277 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992.

1278 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju jedinica TO*, PR broj: 1170, 27.5.1992.

1279 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o formiranju jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/349-433, 19.7.1992.

1280 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju Specijalne brigade Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/601-1, 15.7.1992.

1281 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-11(a), 19.2.1993. i Str.pov.broj: 14/75-16, 26.2.1993.

nova brigada ne bi trebala nositi ime jedne od njih. Tako je poslije mjesec dana brigada preimenovana u 102. motorizovanu brigadu.[1282]

U 12. diviziju brigada je ušla preimenovana i preformirana u 102. brdsku brigadu.[1283] Na kraju rata ušla je u 129. brdsku brigadu.[1284]

Od ljeta 1993. godine brigada je upućivala dijelove svojih sastava na izvršenje zadataka izvan Sarajeva. Od 1994. godine u kontinuitetu je upućivala po jedan bataljon na izvršenje zadataka u zonu odgovornosti Operativne grupe 3 Vareš, odnosno 16. divizije.

Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima posthumno je odlikovan načelnik štaba 102. motorizovane brigade Meho Porobić. Osamnaest pripadnika brigade dobilo je najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

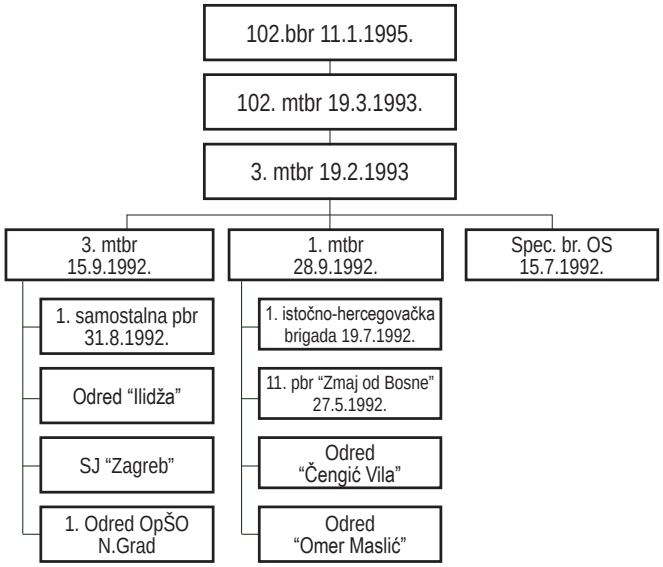

112. Viteška brdska brigada Sarajevo

Među prvim brigadama formiranim u TORBiH bila je 15. pješadijska brigada Novi Grad Sarajevo, formirana 27. maja 1992. godine.[1285]

Formalna odluka o formiranju već postojećeg 1. samostalnog pješadijskog bataljona OkŠO Sarajevo donesena je 31. augusta 1992. godine.[1286]

Od ove dvije jedinice, te Odreda "Ragib Džindo", "Adem Buć" i "Briješće" 28. septembra 1992. godine formirana je 2. motorizovana brigada.[1287] U sastav brigade početkom februara 1993. godine ušao je 4. PDO OpŠO Novi Grad.[1288]

Ovo je brigada s najravnijom razvojnom linijom od svih brigada s područja Sarajeva. Od svog formiranja

1282 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Preimenovanje brigade 1. korpusa*, Str.pov.broj 14/75-30, 19.3.1993; Izvor za obrazloženje prijedoga za preimenovanje brigade: **AARBiH**, Komanda 3. mtbr, *Promjena naziva 3. motorizovane brigade*, Pov.broj: 23/1-137/93, 10.3.1993.

1283 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1284 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12. divizije KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

1285 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka o formiranju jedinica TO*, PR broj: 1170, 27.5.1992.

1286 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o organizaciji i formiranju sljedećih jedinica Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Broj: 02/1010-20, 31.8.1992. U prijedlogu RgŠO Sarajevo navodi se da se radi o već postojećoj jedinici i da je prvi prijedlog za donošenje odluke o njenom formiranju dostavljen ŠVK-u još 8.7.1992. godine, što znači da je 1. samostalni pješadijski bataljon RgŠO Sarajevo postojao od početka jula 1992. godine. **AARBiH**, RgŠO Sarajevo, *Donošenje odluke o formiranju jedinica, Prijedlog*, Broj: 06/800-44, 29.8.1992.

1287 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-201, 28.9.1992.

1288 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-5, 4.2.1993.

u septembru 1992. godine, pa do ulaska u 12. diviziju, djelovala je neizmijenjene strukture i pod nepromijenjenim imenom. Ulaskom u diviziju preformirana je i preimenovana u 112. Viteška brdsku brigadu.[1289]

Na kraju rata, u reorganizaciji 12. divizije, ušla je u 129. brdsku brigadu.[1290]

Od ljeta 1993. godine brigada je upućivala dijelove svojih sastava na izvršenje zadataka izvan Sarajeva. Od 1994. godine u kontinuitetu je imala jedan bataljon iz svog sastava na izvršenju zadataka u zoni odgovornosti Operativne grupe 1 Pazarić, odnosno 14. divizije.

Kao kolektiv, 2. motorizovana brigada je prva jedinica 1. korpusa ARBiH koja je stekla počasni naziv ***VITEŠKA.***[1291]

Ordenom heroja oslobodilačkog rata posthumno je odlikovan komandant 2. Vmtbr Safet Zajko. ***Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima*** posthumno je odlikovan načelnik štaba 2. Vmtbr Safet Isović. ***Medaljom za hrabrost*** posthumno je odlikovan pripadnik 2. Vmtbr Smail Šikalo. Dva pripadnika 1. samostalnog bataljona RgŠO Sarajevo i 43 pripadnika 2. Viteške motorizovane brigade dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

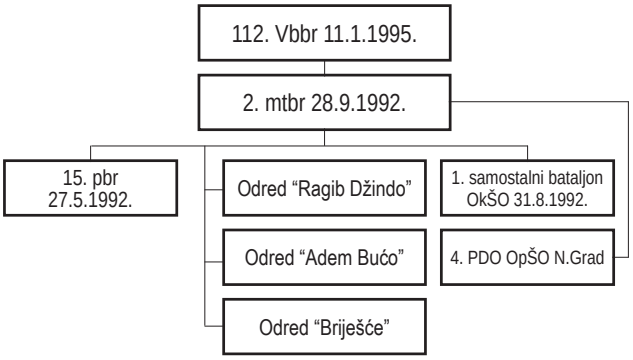

1289 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1290 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 12.* divizije *KoV 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/43-80, 13.10.1995.

1291 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naredba o davanju počasnih naziva jedinicama Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Pov.broj 13/204-7, 15.4.1993.

14. divizija Tarčin

Na području na kojem je od ljeta 1992. godine rukovođenje i komandovanje jedinicama Armije RBiH objedinjavano kroz privremene sastave Taktičke i Operativne gupe „Igman“, Komandne grupe Pazarić i Operativne grupe 1 Pazarić, formirana je 14. divizija KoV. U njen sastav ušle su 104. Vmtbr (preimenovana 4. Vmtbr), 109. bbr (preimenovana 9. bbr), 181. bošnjačka bbr (preimenovana 1. bošnjačka bbr), 131. lbr (preformirana i preimenovana 310. bbr), 123. lbr (preimenovana 323. lbr), 117. muslimanska lbr (preformirana i preimenovana 1. Mbbr) i 182. lbr (preformirana i preimenovana 82. bbr).[1292]

Osim odbrane slobodnih područja općina na kojima je formirana, preko kojih je vodila jedina preostala komunikacijska linija sa Sarajevom, tokom 1995. godine borbeno djelovanje 14. divizije usmjeravano je ka stvaranju pretpostavki za postizanje dva strateška važna cilja: deblokadi grada i prodoru prema goraždanskoj enklavi u Podrinju.

Nakon završetka ratnih dejstava i prve masovne demobilizacije ljudstva starijih godišta, ograničeno sposobnih i studenata, provedena je reorganizacija 14. divizije. Rasformirane su 123. i 131. lahka brigada, a od njihovog ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava formirana je 143. brdska brigada. Sto sedamnaesta muslimanska lahka brigada preimenovana je u 17. Mlbr i izašla iz organskog sastava 14. divizije. Ostale brigade su preimenovane: 104. Vmtbr u 144. Vmtbr, 109. bbr u 149. bbr, 181. Bbbr u 140. Mlbr, 182. Vlbr u 148. Vlbr.[1293] Ovim su sa formacijskim nazivom divizije ujednačeni formacijski nazivi jedinica iz njenog sastava.

Tri pripadnika Komande 14. divizije dobila su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

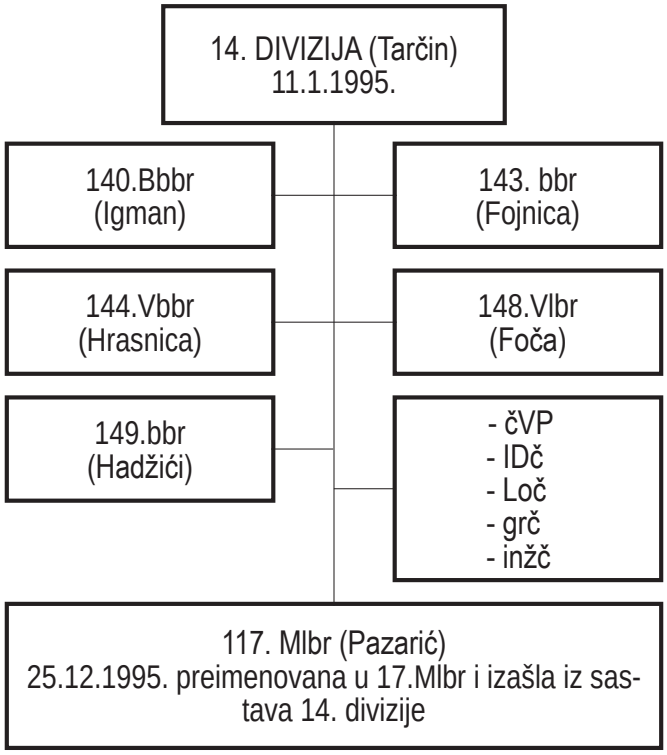

1292 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995; **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Reorganizacija Armije RBiH – organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Izmjene i dopune naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-9-2, 28.1.1995.

1293 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.

140. bošnjačka brdska brigada

Brigada je formirana kao 81. brdska brigada, u cilju jačanja Operativne grupe „Igman“, od 1. fočanske brigade i snaga OpŠO Trnovo.[1294] Prema zamisli iz prijedloga za formiranje brigade,[1295] njenu dalju popunu trebalo je vršiti povratkom i dovođenjem boraca porijeklom s područja općina Trnovo, Kalinovik, Foča i drugih istočnobosanskih općina koji su se nalazili na slobodnoj teritoriji. Na toj ideji radit će se na jačanju i popuni ove brigade do kraja rata. Nakon pada Trnova u julu 1993. godine iz brigade je izdvojena 1. fočanska brigada koja je nastavila svoje postojanje pod formacijskim nazivom 82. bbr.

Do kraja godine se, sa stabilizovanjem linija odbrane na Igmanu, brigada konsolidovala. Punu konsolidaciju jedinice incirala je Komanda 1. korpusa prijedlogom da se od 81. bbr, popunom ljudstvom iz svih brigada s područja grada Sarajeva, formira jedna muslimanska brdska brigada.[1296] Formiranje 1. muslimanske brdske brigade naređeno je 21. decembra 1993. godine, ali se ŠVK u tom naređenju vratio na koncept po kojem je zamišljena popuna 81. bbr: od dobrovoljaca i ljudstva izbjeglog sa šireg područja općina Foča i Trnovo koje se nalazilo u jedinicama 1. korpusa u gradu Sarajevu. Ovakav dvojni koncept nije dao zadovoljavajuće rezultate i muslimanska brigada na Igmanu nije zaživjela. Formirana je naredne godine u Pazariću, o čemu smo već govorili u poglavlju o 17. muslimanskoj lahkoj brigadi. U međuvremenu bilo je naređeno pa opozvano formiranje 19. bošnjačke lahke brigade.[1297]

U aprilu je zamisao o preformiranju brigade na Igmanu konačno zaokružena naređenjem o preimenovanju brigade iz 1. muslimanske u 1. bošnjačku brdsku brigadu i izvršena njena popuna.[1298] Brigada je ušla u sastav Operativne grupe 1 Pazarić.

Prilikom formiranja 14. divizije brigada je ušla u njen organski sastav i preimenovana u 181. bošnjačku brd-

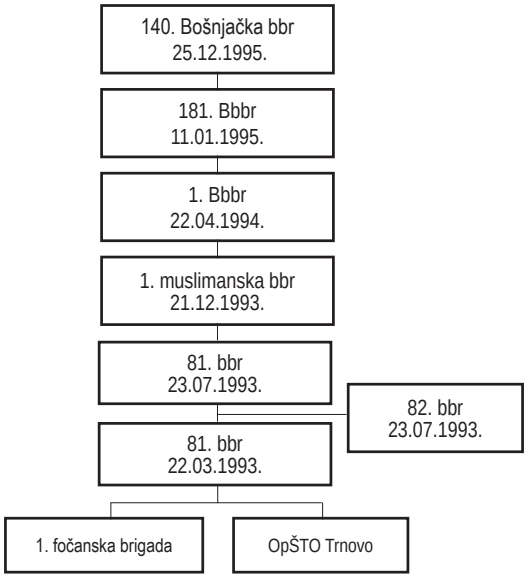

1294 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-33, 22.3.1993. U vrijeme donošenja naređenja za formiranje 81. bbr, situacija sa strukturom OpŠO Trnovo nije bila izdefinisana. Većina snaga bila je do početka 1993. godine obuhvaćena u formaciji 2. bataljona 8. bbr u sastavu OG «Igman». Nešto jedinica prostorne strukture, najviše u rangu voda, ostalo je van ovog bataljona pod komandom OpŠO. Neposredno pred formiranje 81. brigade, a ostavši van preformacije 8. brdske u 8. motorizovanu brigadu, OpŠO Trnovo je egzistirao bez riješene organizacijsko-formacijske strukture, sa šest pješadijskih četa i nekoliko prištapskih jedinica podrške. Oko jedinice u Ljutoj, koja je bila u sastavu 3. bataljona 8. bbr, postojalo je neslaganje po pitanju nadležnosti sa OpŠO Kalinovik.

1295 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Prijedlog za fuzioniranje 1. Fočanske brigade i OpŠO Trnovo*, Str.pov.broj: 07/19-25, 21.3.1993.

1296 **AARBiH**, Komanda 1. korpusa, *Organizacijske promjene jedinica 1. korpusa, Prijedlog*, Pov.broj: 06/13-446, 20.12.1993.

1297 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 19. Bošnjačke lahke brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/155-23-1, 27.2.1994.

1298 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u zoni odgovornosti 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/155-40/1, 22.4.1994.

sku brigadu.[1299] U posljednjoj reorganizacije 14. divizije u toku 1995. godine preimenovana je u 140. bošnjačku brdsku brigadu.[1300]

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 23 pripadnika 140. bošnjačke brdske brigade.

143. bbr Fojnica

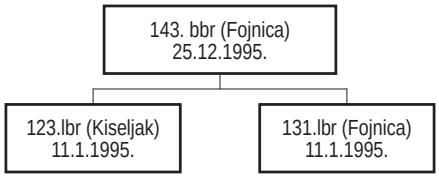

123. lahka brigada Kiseljak

OpŠO Kiseljak kao i cijela OG „Visoko“, u čijem se sastavu nalazio, sa sebi potčinjenim jedinicama, pretpočinjena je marta 1993. najprije 3. korpusu.[1301] Mada je formiranjem 6. korpusa i ovaj OpŠO sa svojim jedinicama ušao u njegov organski sastav, ostao je pretpočinjen Komandi 3. korpusa sve do septembra 1993. godine, kada je vraćen u sastav 6. korpusa.[1302]

Od ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava jedinica OpŠO Kiseljak 19. oktobra 1993. godine formirana je 323. lahka brigada.[1303] Nakon što je rasformiran 6. Korpus, brigada je ušla u sastav 1. korpusa.[1304] Tokom 1994. godine djelovala je u sastavu Operativne grupe 2 Visoko.

Ulaskom u sastav 14. divizije brigada je preimenovana u 123. lahku brigadu.[1305] Posljednjom transformacijom u okviru 14. divizije brigada je rasformirana i ušla u sastav 143. brdske brigade.[1306]

Dva pripadnika jedinica OpŠO Kiseljak i pet pripadnika 123. lahke brigade dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

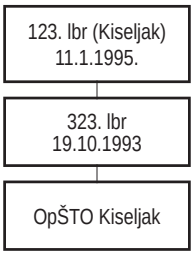

131. lahka brigada Fojnica

OpŠO Fojnica prešao je istu putanju pripadnosti u okviru OG „Visoko“ (OG „Istok“ 6. korpusa) kao i u prethodno opisanom primjeru OpŠO Kiseljak. Od prostornih jedinica formiranih na teritoriji Fojnice, 10. augusta 1993. godine formirana je 310. brdska brigada kao jedinica 3. korpusa.[1307] Početkom 1994. godine brigada je po-

1299 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1300 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.
1301 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Pretpočinjavanje OG „Visoko“, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-26, 17.3.1993.
1302 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1, 3. i 6. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-103, 2.9.1993.
1303 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske pripreme RJ OG “Istok” Komande 6. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-120, 19.10.1993.
1304 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.
1305 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1306 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.
1307 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje RJ u zoni odgovornosti 3. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-83, 10.8.1993.

novo ušla u sastav 1. korpusa. Od formiranja operativnih grupa u 1. korpusu, bila je u sastavu Operativne grupe 2 Visoko.

Ulaskom u 14. diviziju brigada je preformirana u 131. lahku brigadu.[1308] Krajem 1995. godine rasformirana je i ušla u sastav 143. brdske brigade.[1309]

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 12 pripadnika 310. brdske brigade.

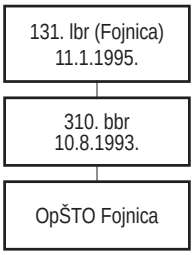

144. Viteška motorizovana brigada Hrasnica

Brigada je formirana 5. novembra 1992. godine od ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava jedinica formiranih na prostoru Hrasnice, Sokolović-Kolonije i Butmira.[1310] Od formiranja pa do kraja odbrambeno-oslobodilačkog rata mijenjala je samo naziv, ne i formacijsku strukturu. Nakon formiranja, brigada je ušla u sastav OG „Igman". Nije bila u sastavu Operativne grupe 1 Pazarić, ali je tokom 1994. godine imala dio snaga iz svog sastava na izvršenju zadataka u zoni odgovornosti ove operativne grupe. U sastav 14. divizije ušla je preimenovana u 104. Viteška motorizovanu brigadu.[1311] U posljednjoj reorganizaciji 14. divizije u 1995. godini preimenovana je u 144. Viteška motorizovanu brigadu.[1312]

Kao kolektiv, 144. motorizovana brigada stekla je 1994. godine kolektivno ratno priznanje počasni naziv ***VITEŠKA.***[1313]

Ordenom zlatnog ljiljana sa srebrenim vijencem odlikovan je pripadnik 104. Vmtbr Ševko Hubijar. ***Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima*** posthumno je odlikovan pripadnik 4. mtbr Emir Bogunić Čarli. Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 32 pripadnika 144. Viteške motorizovane brigade.

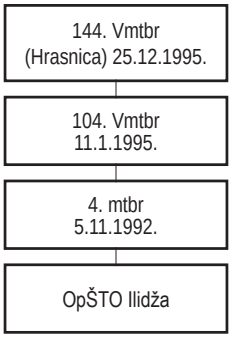

1308 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1309 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.
1310 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje brigada OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1091-210, 5.11.1992.
1311 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1312 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.
1313 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka*, PR broj: 02-111-521/94, 26.7.1994.

148. Viteška lahka brigada Foča

Brigada je formirana na slobodnoj teritoriji općine Foča, od ljudstva s ove općine.[1314]

U najranijim dokumentima u kojima se spominje, i na njenom pečatu, naziv brigade je 1. fočanska brigada. Brigada je formirana 27. augusta 1992. godine od već postojećih bataljona: Jahorinskog, Fočanskog i Bataljona Sutjeska, kako je naznačeno na grafikonu.[1315] Na istom mjestu na grafikonu je OpŠTO Foča naveden u zagradi, iz razloga što je on u navedeno vrijeme sasvim izvjesno formalno postojao, ali u pouzdanim dokumentima nema podataka da je objedinjavao rukovođenje i komandovanje postojećim jedinicama na prostoru na kojem će biti formirana 1. fočanska brigada. Dalji razvoj jedinice, prikazan na grafikonu, jasan je i sačinjen je na osnovu dokumenata iz Arhiva ARBiH.

U martu 1993. godine je od 1. fočanske brigade i jedinica OpŠO Trnovo formirana 81. bbr.[1316] U toku agresorske ofanzive na Igman u julu 1993. godine, jedinica je ponovo izdvojena iz sastava 81. bbr, ovaj put pod imenom 82. bbr.[1317] Sve do sredine 1994. godine u internim aktima brigade koristio se naziv „82. bbr – Fočanska“, ali ovaj dodatak nikada nije bio zvanični formacijski naziv brigade. U augustu 1993. godine 82. bbr ušla je u sastav 6. korpusa. Početkom 1994. godine ponovo je vraćena u sastav 1. korpusa[1318] i do kraja godine djelovala je u sastavu Operativne grupe 1 Pazarić. U sastav 14. divizije brigada je ušla početkom 1995. godine preformirana i preimenovana u 182. lahku brigadu.[1319] Na kraju rata jedinica je preimenovana u 148. Vlbr u cilju ujednačavanja formacijskih naziva jedinica u sastavu 14. divizije.[1320]

Brigada je najviše kolektivno ratno priznanje - počasni naziv ***VITEŠKA***, dobila 1995. godine, na treću godišnjicu svog postojanja, kao posljednja u nizu jedinica Armije RBiH koje su kolektivno ratno priznanje stekle prije okončanja ratnih dejstava.[1321]

Najviše ratno priznanje Armije RBiH ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 19 pripadnika 148. Viteške lahke brigade.

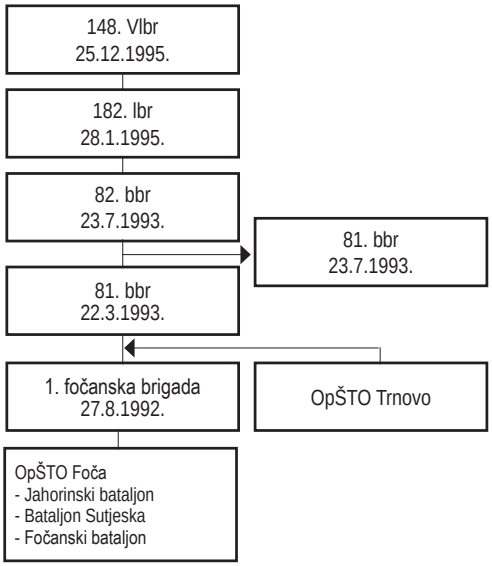

1314 **Šadinlija**, *Prvi korpus*, str. 77.

1315 Dokument o postojanju i djelovanju Jahorinskog, Fočanskog i bataljona Sutjeska u „Pismenom izvještaju o boravku i radu na teritoriji Opštine Foča u periodu od 4.7. do 30.8.1992. godine“ koji je ŠVK OSRBiH podnio Ferid Buljubašić. **AARBiH**, GŠA 1/3-5 (*Rad na terenu*, Str.pov broj: 02/1513-22, 31.8.1992).

1316 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-33, 22.3.1993.

1317 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u zoni odgovornosti OG „Igman“, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-73, 23.7.1993.

1318 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.

1319 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Reorganizacija Armije RBiH - organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH*, *izmjene i dopune naređenja*, Str. pov.broj: 4/43-9-2, 28.1.1995.

1320 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.

1321 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka*, PR broj: 02-011-542/95, 21.8.1995.

149. brdska brigada Hadžići

Na slobodnoj teritoriji Hadžića 5. novembra 1992. godine formirana je 9. brdska brigada,[1322] u sastavu Taktičke grupe „Igman“ i, nakon nje, Operativne grupe „Igman“. Brigada je formirana od odreda i drugih sastava pod komandom OpŠO Hadžići.

I prije toga, zbog strategijske važnosti prostora na kojem su djelovali i koji su branili, a koji je omogućavao prilaz Sarajevu i predstavljao raskrsnicu preostalih komunikacija prema dolini Neretve i srednjoj Bosni, OpŠO Hadžići i njemu potčinjene jedinice bili su uključeni u sve privremene sastave stvarane u pokušajima deblokade Sarajeva.

Brigada je početkom juna 1993. godine ušla u sastav 6. korpusa. Početkom 1994. godine ponovo je vraćena u sastav 1. korpusa i tokom godine bila pretpočinjena privremenim sastavima koji su djelovali na tom području, Komandnoj i Operativnoj grupi 1 Pazarić.

U sastav 14. divizije jedinica je ušla preimenovana u 109. brdsku brigadu.[1323] Na kraju 1995. godine preimenovana je u 149. brdsku brigadu.[1324]

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobio je 21 pripadnik 149. brdske brigade.

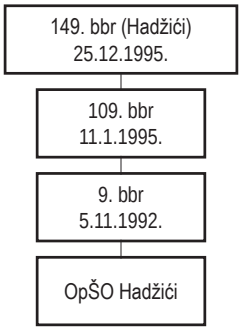

1322 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje brigada OS, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1091-210, 5.11.1992. godine

1323 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1324 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u z/o 1. korpusa ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-99-1, 25.12.1995.

16. divizija Vareš

Na prostoru općina Visoko, Breza, Olovo, Vareš i slobodnoj teritoriji Ilijaša, slično kao i u prethodnom primjeru Hadžića i iz istih razloga, već od početka ljeta 1992. godine općinski štabovi odbrane i jedinice formirane na prostoru ovih općina neprekidno su bile u privremenim sastavima: OG „Visoko“ 1. i 3. korpusa, OG „Istok“ 3. i 6. korpusa, OG „Kladanj“ 2. korpusa. Početkom 1994. godine cijeli se prostor našao ponovo u zoni odgovornosti 1. korpusa. Rukovođenje i komandovanje je objedinjavano u dvije operativne grupe 1. korpusa: OG 2 Visoko i OG 3 Vareš.

Početkom 1995. godine formirana je 16. divizija sa sjedištem u Varešu. U njen sastav ušle su: 110. Slavna olovska bbr (preimenovana 1. Slavna olovska bbr), 134. bbr Breza (preimenovana 304. bbr), 135. bbr Visoko (preimenovana 315. bbr), 136. bbr Visoko (preimenovana 316. bbr), 122. lbr Vareš (preimenovana 322. lbr), 126. lbr Ilijaš (preformirana i preimenovana 126. bbr), novoformirana 147. lbr Vareš kao manevarska brigada divizije.[1325]

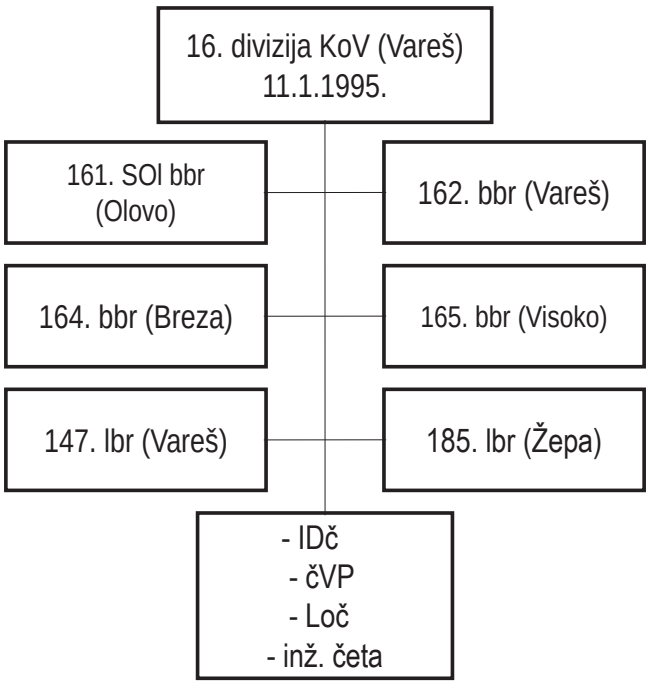

Početkom septembra 1995. godine u sastavu 16. divizije je, od ljudstva dotadašnje 285. lahke brigade Žepa koje je preživjelo tragični pad žepske enklave, formirana 185. lahka brigada.[1326]

Prostor izuzetnog strategijskog značaja, kojim prolaze glavni komunikacijski pravci Sarajevske regije sa srednjom Bosnom, tuzlanskim bazenom i dolinom Krivaje, određivao je, shodno razvoju situacije na ratištu u raznim fazama rata, i osnovne zadatke jedinica i operativnih i taktičkih grupa.

U novembru 1995. godine izvršena je reorganizacija 16. divizije u kojoj je 110. Slavna olovska bbr preimenovana u 161. Sbbr, 134. bbr preimenovana u 164. bbr. 122. i 126. lbr su rasformirane i ušle u sastav 162. bbr, 135. bbr i 136. bbr su rasformirane i ušle u sastav 165. bbr.[1327] Ovom reorganizacijom i preimenovanjima ujednačeni su formacijski nazivi jedinica u skladu s formacijskim nazivom divizije.

1325 **AARBiH**, GŠ ARBiH, Naređenje, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1326 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Formiranje 185. lbr, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-68, 2.9.1995.

1327 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijsko-formacijske promjene u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-93-1, 16.11.1995.

161. Slavna olovska brdska brigada Olovo

Specifičnost odbrane Olova, u smislu organizacije, ogleda se u činjenici da se više od godinu dana nakon početka ratnih dejstava prišlo formiranju brigade na teritoriji općine Olovo. Do tada je odbranu uspješno organizovao Općinski štab odbrane i jedinice pod njegovom komandom. Svi ovi sastavi ušli su u organski sastav Operativne grupe „Visoko“, a zatim pretpočinjeni Komandi 2. korpusa.[1328]

Kao jedinica u organskom sastavu Operativne grupe 3 „Kladanj“ 2. korpusa, 27. maja 1993. godine formirana je 1. olovska brdska brigada.[1329] Brigada je ušla u sastav 1. korpusa početkom 1994. godine.[1330] Djelovala je u sastavu Operativne grupe 3 Vareš 1. korpusa. U sastav 16. divizije ušla je preimenovana u 110. Slavnu olovsku brdsku brigadu.[1331] Nakon što su okončana ratna dejstva preimenovana je u 161. Slavnu olovsku brdsku brigadu.[1332]

Brigada je kolektivno ratno priznanje počasni naziv ***SLAVNA*** dobila 14. decembra 1993. godine.[1333]

Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima posthumno je odlikovan pripadnik 161. SOlbbr Senahid Bolić Bolo.

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 16 pripadnika 165. Slavne olovske brdske brigade.

162. brdska brigada Vareš

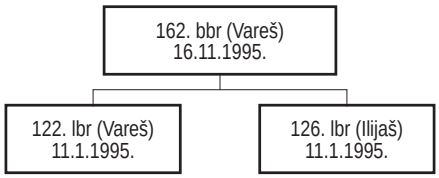

122. lahka brigada Vareš

Od ljudstva i materijalnih sredstava prostornih snaga OpŠO Vareš 19. oktobra 1993. godine formirana je 322. lahka brigada.[1334] Formiranjem, brigada je pripala Operativnoj grupi „Istok“ 6. korpusa. Prije toga, snage OpŠO Vareš pripadale su OG „Visoko“ u sastavu 1. korpusa, a od marta 1993. godine u sastavu 3. korpusa. Nepun mjesec po formiranju, brigada je ušla u sastav OG „Kladanj“ 2. korpusa.[1335]

1328 AARBiH, ŠVK OSRBiH, Naređenje, Broj: 02/1091-349 od 29.11.1992.

1329 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH - IKM, *Formiranje brdske brigade ARBiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 107/06-4, 27.5.1993.

1330 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.

1331 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

1332 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijsko-formacijske promjene u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-93-1, 16.11.1995.

1333 **AARBiH**, Predsjedništvo RBiH, *Odluka*, PR broj: 02-136-786/93, 14.12.1993.

1334 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske pripreme RJ OG „Istok“ - Komande 6. korpusa*, Str.pov.broj: 14/75-120, 19.10.1993.

1335 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Pretpočinjavanje 322. lake brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-138, 10.11.1993.

Početkom 1994. godine jedinica se ponovo našla u sastavu 1. korpusa.[1336] Do kraja godine djelovala je u sastavu Operativne grupe 3 Vareš. Ulaskom u sastav 16. divizije, brigada je preimenovana u 122. lahku brigadu.[1337] Nakon okončanja ratnih dejstava, brigada je rasformirana i ušla u sastav 162. brdske brigade Vareš.[1338]

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 11 pripadnika 122. lahke brigade.

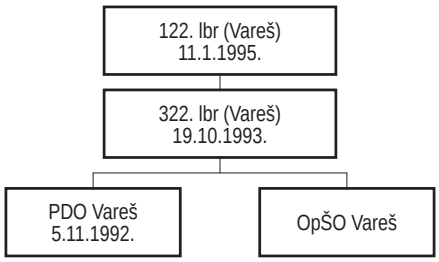

126. lahka brigada Ilijaš

Nakon okupacije većeg dijela općine Ilijaš, snage odbrane pod komandom OpŠO Ilijaš formirane su i djelovale na slobodnoj teritoriji Ilijaša, te na području Breze i Vareša. Ove snage ušle su u sastav OG „Visoko“ i u sastavu ove grupacije prešle već izloženi put iz 1. u 3, pa u sastav 6. korpusa ARBiH.

Na teritoriji općine Breza, od ljudstva s područja Ilijaša 18. juna 1993. godine formirana je 126. brdska brigada. U sastav brigade ušle su sve raspoložive snage i sredstva OpŠO Ilijaš i 3. bataljon 304. bbr, formiran od ljudstva s područja Ilijaša.[1339]

Početkom 1994. godine brigada je ponovo ušla u sastavu 1. korpusa.[1340] Do kraja godine djelovala je u sastavu Operativne grupe 3 Vareš. U sastav 16. divizije ušla je preformirana i preimenovana u 126. lahku brigadu.[1341] Nakon okončanja ratnih dejstava, brigada je rasformirana i ušla u sastav 162. brdske brigade Vareš.[1342]

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobila su 23 pripadnika 126. lahke brigade.

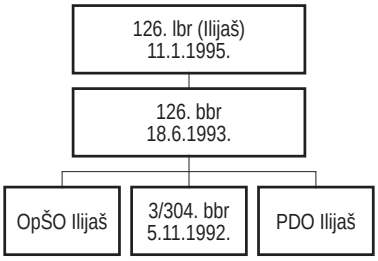

1336 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.
1337 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1338 AARBiH, GŠ ARBiH, Organizacijsko-formacijske promjene *u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-93-1, 16.11.1995.
1339 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH - IKM, *Formiranje brdske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 107/06-5, 18.6.1993.
1340 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.
1341 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1342 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijsko-formacijske promjene u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-93-1, 16.11.1995.

164. brdska brigada Breza

Snage OpŠO Breza također su djelovale u sastavu OG „Visoko“ i u sastavu ove operativne grupe ulazile u sastave 1, 3. i 6. korpusa ARBiH. Od ljudstva i materijalnih sredstava jedinica formiranih na teritoriji općine Breza, 9. novembra 1992. godine formirana je 304. brdska brigada.[1343]

Brigada je početkom 1994. godine definitivno vraćena u sastav 1. korpusa.[1344] Djelovala je u sastavu Operativne grupe 3 Vareš. U sastav 16. divizije ušla je preimenovana u 134. brdsku brigadu.[1345] Nakon okončanja ratnih dejstava preimenovana je u 164. brdsku brigadu.[1346]

Najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan*** dobilo je 15 pripadnika 164. brdske brigade i tri pripadnika Odreda “Sretno” OpŠO Breza.

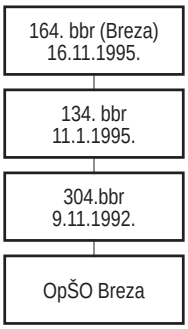

165. brdska brigada Visoko

Prije zvaničnog formiranja 4. bbr u septembru 1992. godine, u Visokom je egzistirala 2. brigada TO. Ova jedinica spominje se u mnogim dokumentima Odsjeka Visoko ŠVK OS, OpŠO Visoko, TG i OG Visoko. U dokumentu o formiranju 4. bbr ova jedinica se ne spominje. Prije same brigade u dokumentima RgŠTO Sarajevo i RŠTO spominje se MAD OpŠTO Visoko, a zatim i MAD Druge srednjobosanske brigade. Ovo često spominjanje jedinice u izvornim dokumentima opredijelilo nas je da je uvrstimo u organizacijsku šemu, mada u Arhivu ARBiH nema dokumenata o njenom formiranju niti o njenom mjestu u formiranju 4. bbr.

Odluka o formiranju 4. brdske brigade donesena je 15. septembra 1992. godine. Brigada je pretpočinjena Taktičkoj grupi „Visoko“.[1347]

U novembru 1992. godine brigada je preformirana i preimenovana u 302. motorizovanu brigadu.[1348]

Brigada je, razumije se, bila u sastavu svih privremenih struktura koje su egzistirale na području Visokog i s njima je prelazila redom iz sastava 1. u 3, pa u 6. korpus ARBiH. U sastavu OG „Istok“ 6. korpusa izvršeno je preformiranje 302. motorizovane u dvije brdske brigade: 315. i 316. bbr.[1349]

Ove dvije jedinice vraćene su u sastav 1. korpusa početkom 1994. godine.[1350] Do kraja godine djelovale su u sastavu Operativne grupe 2 Visoko. U sastav 16. divizije ušle su preimenovane 135. bbr i 136. bbr.[1351]

1343 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica 3. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-390, 9.11.1992.
1344 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.
1345 AARBiH, GŠ ARBiH, Naređenje, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.
1346 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijsko-formacijske promjene u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-93-1, 16.11.1995.
1347 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka o formiranju jedinice Oružanih snaga Republike BiH*, Broj: 02/1010-88, 15.9.1992.
1348 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje jedinica 3. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-390, 9.11.1992.
1349 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske pripreme RJ OG „Istok“ - Komande 6. korpusa*, Str.pov.broj: 14/75-120, 19.10.1993.
1350 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.
1351 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

Kako su ratni put započele kao jedna formacija, tako su ga i završile, preformirane u 165. brdsku brigadu.[1352]

Šest pripadnika 302. mtbr, dva pripadnika 315. bbr, jedan pripadnik 316. bbr, dva pripadnika 135. bbr i dva pripadnika 165. brdske brigade dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***. Osim ovih, još šest pripadnika OpŠO Visoko i njemu potčinjenih jedinica dobili su najveće ratno priznanje.

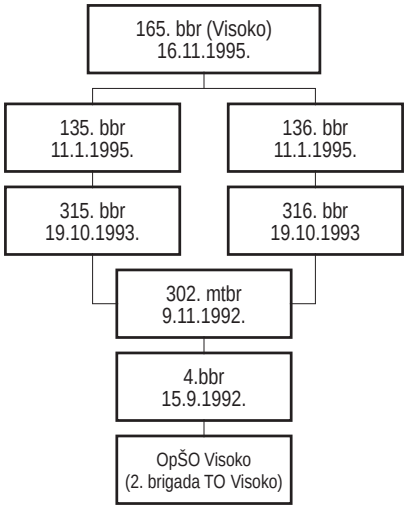

147. lahka brigada Vareš

Olovsko-sokolački odred formiran je u Sarajevu od ljudstva porijeklom s ovog prostora[1353]. Komanda ovog odreda pokušala je u Olovu formirati 11. bbr, od snaga OpŠO Sokolac i Han-Pijesak i samog odreda.[1354]

Ova brigada nije uspjela zaživjeti, pa je polovinom decembra 1993. godine od ljudstva pod komandom OpŠO Sokolac formiran 1. samostalni sokolački bataljon,[1355] koji je svoj ratni put nastavio na olovskom ratištu u sastavu 2. korpusa.

Početkom 1994. godine jedinica je vraćena u sastav 1. korpusa.[1356] Do kraja godine djelovala je u sastavu Operativne grupe 3 Vareš. Prilikom formiranja 16. divizije, od 1. samostalnog sokolačkog bataljona i dijela ljudstva brigada iz sastava bivše OG 3 Vareš, formirana je 147. lahka brigada, kao manevarska jedinica 16. divizije.[1357]

Medaljom za hrabrost odlikovan je pripadnik 147. lahke brigade Remzo Žilić. Šest pripadnika 1. samostalnog sokolačkog bataljona i dva pripadnika 147. lahke brigade dobili su najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

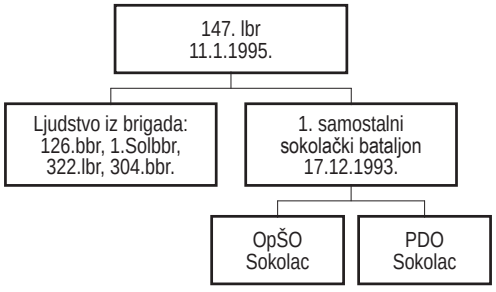

1352 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijsko-formacijske promjene u z/o 1. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-93-1, 16.11.1995.

1353 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje odreda oružanih snaga, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-207, 3.10.1992.

1354 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje brdske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 02/1010-381, 7.11.1992.; **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje brdske brigade, Dopuna naređenja*, Str.pov.broj: 02/1010-446, 21.11.1992.

1355 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene RJ u z/o 2. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-153, 17.12.1993.

1356 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Organizacijske promjene u Armiji Republike BiH, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-160/94, 11.1.1994.

1357 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-1, 11.1.1995.

185. lahka brigada Žepa

Početkom agresije snage odbrane Žepe organizovale su se u okviru Teritorijalne odbrane po mjesnim zajednicama. Polovinom maja 1992. godine ove su snage objedinjene pod komandom jedinstvenog štaba za cijeli prostor Žepe. Od jula mjeseca 1992. godine su pod komandom štaba OS Žepa djelovala dva odreda oružanih snaga.

Prva žepačka brdska brigada formirana je 27. maja 1993. godine i bila u sastavu Istočnobosanske operativne grupe (IBOG) u Goraždu.[1358]

Iz sastava IBOG brigada je izašla početkom oktobra 1994. godine, kada je preformirana i preimenovana u 1. žepačku lahku brigadu ušla u sastav 2. korpusa i njegove Operativne grupe 8 Srebrenica.[1359]

U sastav srebreničke 28. divizije brigada je ušla preimenovana u 285. lahku brigadu.[1360] U sastavu ove divizije brigada je ostala sve do tragičnog pada enklava Srebrenice i Žepe u julu 1995. godine.

Od ljudstva koje je uspjelo stići do slobodne teritorije 2. septembra 1995. godine formirana je 185. lahka brigada 16. divizije 1. korpusa ARBiH.[1361]

Osam pripadnika 185. lahke brigade dobilo je najveće ratno priznanje ***Zlatni ljiljan***.

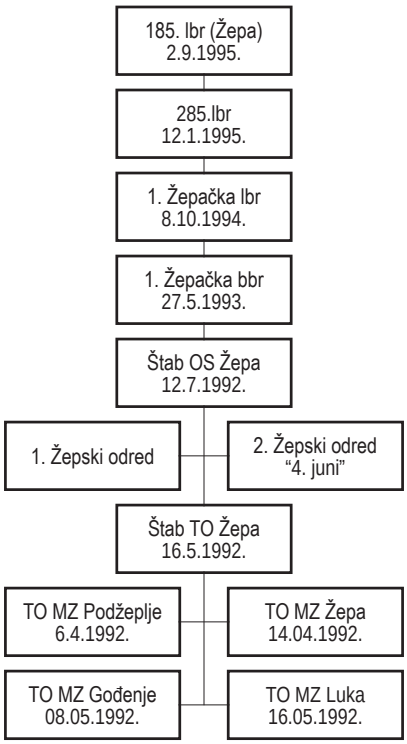

1358 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Formiranje 1. žepačke brdske brigade, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-47, 27.5.1993.

1359 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Preformiranje 1. žepačke brigade u 1. žepačku laku brigadu, Naređenje*, Str.pov.broj: 05/155-89-1, 8.10.1994.

1360 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Reorganizacija Armije RBiH, Organizacijske promjene RJ u z/o 2. korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/19-2, 12.1.1995.

1361 **AARBiH**, GŠ ARBiH, *Formiranje 185. lbr, Naređenje*, Str.pov.broj: 4/43-68, 2.9.1995.

Taktička i Operativna grupa „Igman“

TG „Igman“ formirana je odlukom načelnika ŠVK broj 02/1091-48 od 13. oktobra 1992. godine.[1362] Rasformirana je 17. novembra 1992. godine. Ljudstvo i MTS ove TG ušli su u sastav 8. bbr.[1363]

Formiranju TG “Igman“ prethodili su slični pokušaji s privremenim komandama i sastavima. Tako je u pokušaju deblokade Sarajeva formirana privremena komanda **grupe “JUG“.**[1364] Na istom području i s istim ciljem prije toga djelovale su TG-1 i TG-2.

TG-1 formirana je 13. juna 1992. godine za područja Jablanica, Konjic, Hadžići, Trnovo, Ilidža, Igman. Nakon toga, formirana je TG-2 u čiji su sastav ušli: OS općine Kalinovik, OS općine Hrasnica, OS općine Trnovo, Združeni odred “Igman“, MAD “Igman“ i brdsko-planinska diverzantska jedinica “Igman“. Taktička grupa stavljena je pod neposrednu komandu RgŠO Sarajevo.[1365] Tako je TG-1 sužena na područje Hadžići, Pazarić, Konjic i Jablanica.

Komandant ŠTO RBiH naredio je 25. juna 1992. godine da se formiraju dvije operativne grupe u sarajevskoj regiji i po jedna operativna grupa u zonama ostalih regionalnih štabova TO RBiH. Ove operativne grupe trebale su imati u svom sastavu dva i više bataljona, s jedinicama za podršku i pozadinsko snabdijevanje.[1366] Načelnik GŠ-a OSRBiH 19. jula 1992. godine donio je Odluku o organizaciji i formiranju operativnih grupa OSRBiH kao privre-

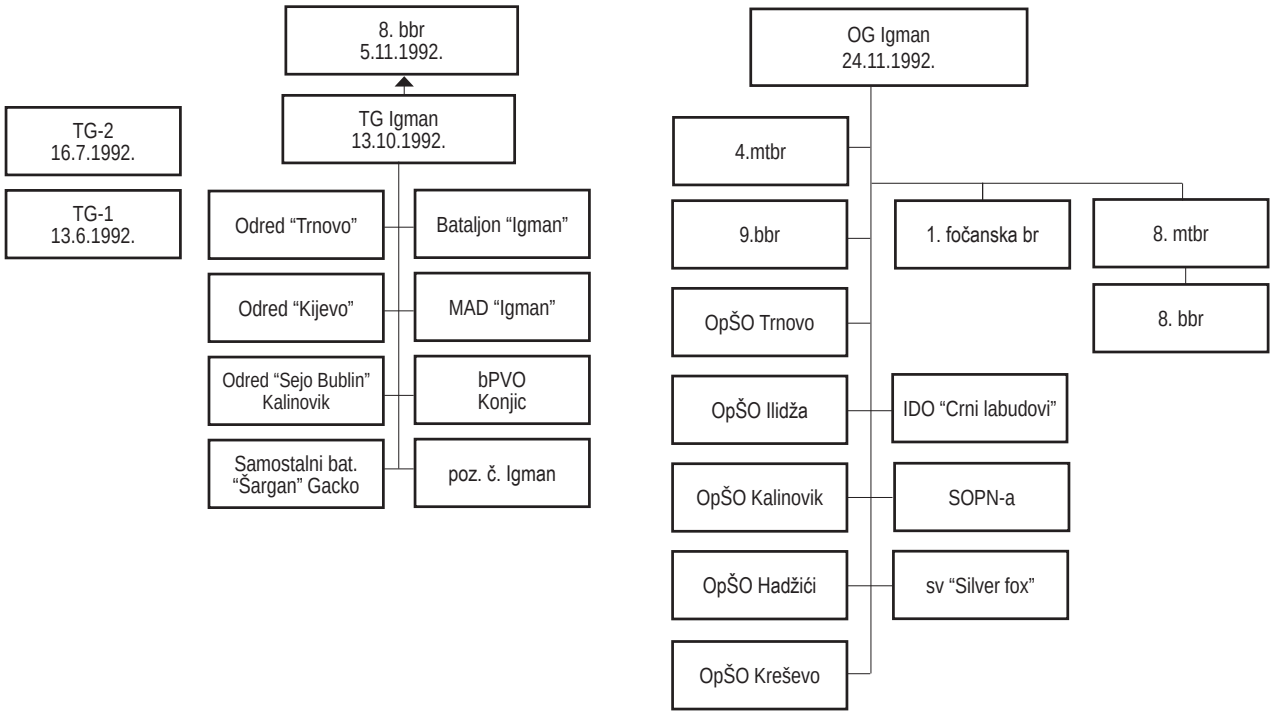

menih sastava.[1367] Uz komandu OG, kao prištapske jedinice predviđene su komanda stana, izviđački vod i zaštitna četa. OG “Igman“ je formirana nakon rasformiranja TG “Igman“,[1368] kao privremeni sastav u svrhu izvođenja operacije “KOVERTA“. Prvobitno su je sačinjavale: 4. mtbr, 8. i 9. bbr i, kako u naredbi stoji, “brigada iz Goražda“. Sve brigade iz Goražda u to vrijeme već su bile u sastavu IBOG-a i vjerovatno se radi o 1. fočanskoj brigadi,

1362 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Odluka*, Broj: 02/1091-48, 13.10.1992.

1363 **AARBiH**, *Telegram upućen IKM Konjic, TG Igman i 1.korpusu.*

1364 Odluka o privremenoj organizaciji i formiranju jedinica ARBiH, broj 02/340-816, od 20.8.1992. godine i imenovanje ove privremene komande, broj 02/240-817, od 20.8.1992. godine.

1365 **AARBiH**, GŠ OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 02/349-381, 16.7.1992.

1366 **AARBiH**, ŠTO RBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 02/349-201, 25.6.1992.

1367 **AARBiH**, *Odluka načelnika GŠ OSRBiH*, Broj: 02/605-1, 19.7.1992.

1368 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 02/1516-20, 24.11.1992.

koja je od početka izvodila borbena dejstva u sastavu ove OG, istovremeno se vodeći i u sastavu IBOG-a. Osim navedenih brigada, u sastav OG-a ulazili su sastavi pod komandom OpŠO Hadžići, Trnovo, Kalinovik i Ilidža.

Nakon formiranja 6. korpusa, početkom juna 1993. godine, a radi objedinjavanja rukovođenja i komandovanja u još neizdefinisanom prostoru koji je bio ugrožen agresorskom ofanzivom, formirana je ponovo OG "Igman", za rukovođenje i komandovanje na prostoru općina Ilidža i Trnovo. U njen sastav ušli su OpŠO Ilidža i Trnovo, 4. i 8. motorizovana brigada, 81. brdska brigada, odredi "Crni labudovi" i "Zulfikar" te vod "Silver fox".[1369] Ova operativna grupa rasformirana je nakon pada Trnova i gubitka položaja na Igmanu, te je u novoj organizaciji odbrane ukinuta, a sve jedinice 1. korpusa na ovom prostoru stavljene su pod komandu uspostavljenog isturenog komandnog mjesta 1. korpusa.[1370]

Taktička i operativna grupa "Visoko"

OG "Visoko" formirana je, kao i OG "Igman", uoči pokušaja deblokade Sarajeva poznate kao operacija "KOVERTA".[1371] Bila je u sastavu 1. korpusa, osim što se naredbom o formiranju istovremeno iz njenog sastava pretpočinjavao 2. korpusu OpŠO Olovo i nikada stvarno formirana 11. brdska brigada.

OG "Visoko" je 17. marta 1993. godine izašla iz sastava 1. korpusa i ušla u sastav 3. korpusa.[1372] Nakon formiranja 6. korpusa, ova struktura našla se u njegovom sastavu kao OG "Istok" i tu ostala do gašenja 6. korpusa i ponovnog povratka u sastav 1. korpusa početkom 1994. godine.

Kao i u prethodno obrađenom primjeru Igmana, i Visoko je bilo prostor u kojem su se redom formirale različite privremene strukture.

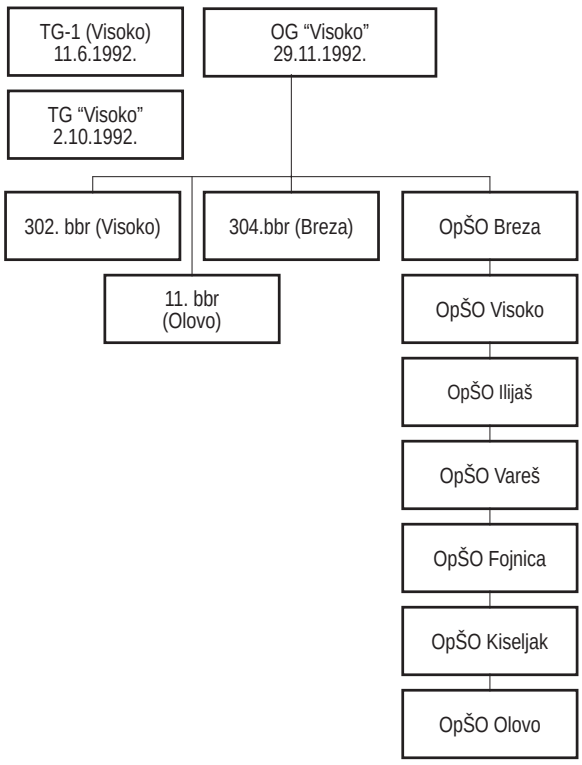

1369 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Organizacijske promjene u organskom sastavu korpusa, Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-63, 5.7.1993.
1370 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Str.pov.broj: 1/297-141, 5.8.1993.
1371 AARBiH, ŠVK OSRBiH, *Naređenje*, Broj: 02/1091-349, 29.11.1992.
1372 **AARBiH**, ŠVK OSRBiH, *Pretpočinjavanje OG "Visoko", Naređenje*, Str.pov.broj: 14/75-26, 17.3.1993.

TG "Visoko" formirana je 2. oktobra 1992. godine, za prostor Visoko, Breza, Vareš, Ilijaš i potčinjena 1. korpusu ARBiH.[1373]

Prva u nizu ovakvih privremenih taktičkih formacija na prostoru između Visokog i Sarajeva bila je formirana 11. juna 1992, u okviru operativne grupe (kao u izvorniku!), kao TG-1 sa sjedištem u Visokom, u čijem su sastavu bili štabovi TO: Zenica, Kakanj, Busovača, Fojnica, Kiseljak, Kreševo, Visoko, Ilijaš, Breza i Vareš. Zadatak TG bio je: razbiti neprijateljske linije u dolini rijeke Bosne od Visokog do Sarajeva i izvršiti deblokadu Sarajeva u rejonima Butile, Osijek, Blažuj i Rakovica.[1374]

IBOG

Istočnobosanska operativna grupa (IBOG) formirana je 27. septembra 1992. godine. Brigade navedene u lijevom stupcu grafikona ostale su do kraja rata u sastavu IBOG, odnosno 81. divizije. Prva fočanska brigada je iz sastava IBOG izašla prilikom formiranja OG „Igman", a jedinice ARBiH s područja Žepe ušle su u sastav 8. OG Srebrenica 2. korpusa.

1373 AARBiH, ŠVK OSRBiH, Odluka o organizaciji i formiranju jedinica ARBiH, Broj 02/340-1682, 2.10.1992.
1374 **AARBiH**, ŠTO RBiH, Broj 02/349-68, 11.6.1992. godine.

Ratna obilježja Komande i jedinica 1. korpusa ARBiH

1. korpus

1. Okb

čVP/1.korpus

1. korpus

1. korpus

1. korpus

1. bv

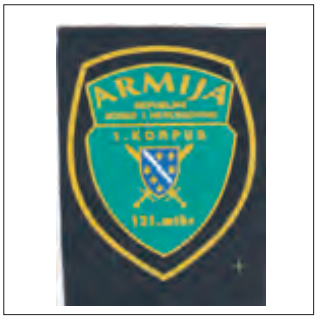

121. mtbr

1. lob

1. korpus

1. loB

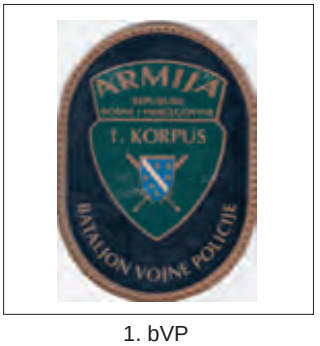

1. bVP

141. lbr

141. lbr

145. Slbr

145. Slbr

146. lbr

1. map

“Tufina četa”

MAD Visoko

17. Mlbr

17. Mlbr

IDbr

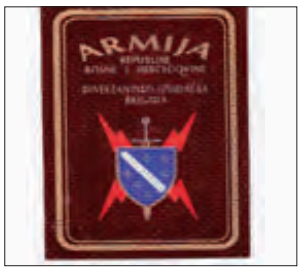

DIbr

12. pbr

IDč/1.korpus

12. divizija

MBč/2.bbr

143. lbr

152. bbr

1. pbr Stari Grad

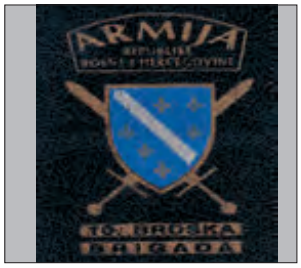

10. bbr

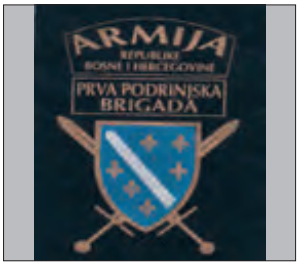

1. podrinjaska br

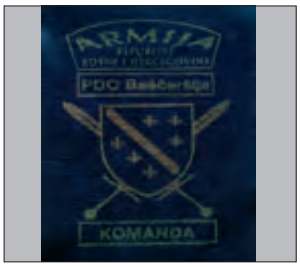

PDO Baščaršija

Hbr "Kralj Tvrtko"

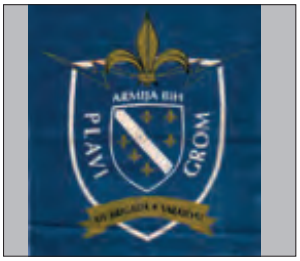

14. pbr "Plavi grom"

HOS

124. lbr "KT"

1. smtb

DIv/14.pbr

101. mtbr

101. mtbr

101. bbr

VP/101.bbr

101. bbr

5/101.mtbr

1. dobrinjska br

1. dobrinjska br

1. dobrinjska br

2/1.dobrinjska br

5. bbr

2/5.PDO/5.bbr

ABHO/5.bbr

5.mtbr

1/5.mtbr

br “Isa-beg Ishaković”

3/155.bbr

5. mtbr

VP/5.mtbr

3/9.mtbr

5/105.mtbr

3/7.bbr

VP/1.mbr

1. sandžačka br

1. Vmtbr

1. Vmtbr

111. Vbbr

1. istočnohercegovačka br

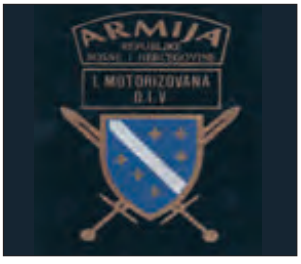

DIv/1.mtbr

11. pbr “Zmaj od Bosne”

VP/SJ

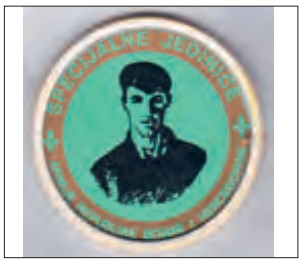

SJ

IDč/3.mtbr

102. mtbr

102. mtbr

102.mtbr

102. mtbr

102. bbr

15. pbr

2. Vmtbr

2. Vmtbr

2. Vmtbr

1. Bbbr

181. Bbbr

310. bbr

15. pbr

1. smtb RgŠOS

140. Bbbr

143. bbr

14. divizija

MBb/310.bbr

DIO “Fikro”/4.Vmtbr

4. Vmtbr

Ič/4.mtbr

VP/4.mtbr

POč/4.mtbr

Ič/4.mtbr

4/9.bbr

126. bbr

82. bbr

182. Vlbr

1. SOlbbr

3/1.SOlbbr

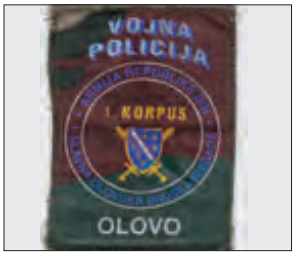

VP/1.SOlbbr

161. SOl bbr

304. bbr

16. divizija

110. bbr

134. bbr

4/147.lbr

1/1/315.bbr

165. bbr

149. bbr

IDv/147.lbr

1. rogatička br

316. bbr

1. S višegradska br

JSN/31. drinska udarna br

43. drinska udarna br

1. drinska udarna brigada

Bataljon “Lim”

VIII

STRUKTURA LJUDSTVA I GUBITAKA U LJUDSTVU

I KARAKTERISTIKE RUKOVOĐENJA I KOMANDOVANJA U 1. KORPUSU ARBiH

Brojnost, struktura i gubici ljudstva 1. korpusa po godinama rata

Prvi korpus Armije RBiH je u toku odbrambeno-oslobodilačkog rata od 1992. do 1995. godine u svom sastavu, na nivou godišnjeg prosjeka utvrđenog na bazi mjesečnih stanja popune, imao prosječno 78.253 borca. Prosječna brojna stanja po godinama i prosjek za cijeli period rata dati su u tabeli **a)**. Tabela sadrži i pregled prosječne popune po godinama za jedinice formirane u užem gradskom dijelu, unutar prstena opsade, i prosječne popune jedinica 1. korpusa sa spoljne strane prstena opsade Sarajeva. U tabeli **b)** dat je pregled prosječnog brojnog stanja 1. korpusa po mjesecima i pojedinim godinama rata. U ovim tabelama nije posebno naznačeno ali se podrazumijeva da se podaci prije septembra 1992. i formiranja 1. korpusa odnose na brojna stanja RgŠTO Sarajevo, koji je objedinjavao rukovođenje i komandovanje snagama odbrane Sarajeva prije formiranja korpusa.[1375]

Iz tabelarnih pregleda popune vidljivo je da je u toku 1992. godine brojno stanje RgŠTO Sarajevo, odnosno 1. korpusa ARBiH kontinuirano raslo od 38.357 u aprilu do 73.141. u decembru. Mjesečni rast bio je od 2.000 do 7.000 boraca. U aprilu 1992. jedinice RgŠTO Sarajevo s unutrašnje strane prstena opsade Sarajeva imale su 17.384 borca. U decembru iste godine snage 1. korpusa na istom prostoru narasle su na 33.151 borca. To znači da se udvostručio broj boraca koji su iznutra branili glavni grad. Prosječno je tokom 1992. u jedinicama 1. korpusa koje su branile grad iznutra bilo 26.980 boraca ili 44,6% od ukupnog prosječnog brojnog stanja 1. korpusa, a u zoni odgovornosti korpusa sa spoljne strane prstena opsade bilo je angažirano 33.462 ili 55,4% od ukupnog prosjeka boračkog sastava 1. korpusa.

Period	1992.	1993.	1994.	1995.	1992–1995.
U gradu	26.980	36.000	37.904	38.840	34.931
Izvan grada	33.462	44.644	47.010	48.169	43.322
UKUPNO	60.442	80.644	84.914	87.009	78.253

a) Prosječno brojno stanje 1. korpusa po godinama rata i po dijelovima, u i izvan grada Sarajeva

Mjesec	Godina			
	1992.	1993.	1994.	1995.
Januar	-	73.376	84.698	84.366
Februar	-	73.797	84.817	84.097
Mart	-	76.618	84.633	86.900
April	38.357	78.437	84.526	87.120
Maj	45.551	79.511	84.649	87.414
Juni	54.050	81.192	84.843	87.287
Juli	59.528	82.355	84.598	87.032
August	62.223	83.283	84.699	86.436
Septembar	63.796	83.727	84.752	86.586
Oktobar	68.199	84.204	84.827	86.684
Novembar	70.890	84.616	84.997	85.899
Decembar	73.141	84.667	84.939	85.378
PROSJEK	60.442	80.644	84.914	87.009

b) Brojno stanje 1. korpusa ARBiH po godinama i mjesecima rata

U tabeli **c)** dat je pregled strukture pripadnika 1. korpusa u odnosu na prosječnu popunu po godinama rata.

Prema teritoriji s koje je vršena popuna, borci 1. korpusa bili su domicilni stanovnici općina koje je pokrivala zona odgovornosti korpusa i izbjeglice i

1375 Svi podaci prezentirani u ovom poglavlju preuzeti su iz: Nedžad Ajnadžić, ***Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012; Nedžad Ajnadžić, „Politički i vojni aspekti odbrane Sarajeva“, ***Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva 1992-1995: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije održane 29. februara i 1. marta 2012. u Sarajevu***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 166-210.

IZVOR POPUNE	STRUKTURA	1992.	1993.	1994.	1995.
	Domicilni	47.972	61.215	64.778	66.427
	Prognanici	12.470	19.429	20.136	20.582
NACIONALNA	Bošnjaka	55.473 (91,8%)	75.894 (94,1%)	80.334 (94,6%)	82.250 (94,5%)
	Srba	1.566 (2,6%)	1.004 (1,2%)	636 (0,7%)	530 (0,6%)
	Hrvata	2.330 (3,8%)	3.474 (4,3%)	3.721 (4,4%)	4.084 (4,7%)
	Ostalih	1.073 (1,8%)	272 (0,4%)	223 (0,3%)	145 (0,2%)
OBRAZOVNA	Sa VSS	1.690	1.991	2.072	2.062
	Sa VŠS	1.290	1.383	1.304	1.413
	Sa SSS	41.715	55.931	59.815	61.712
	Sa NSS	12.934	17.492	18.088	18.670
	Bez spreme	2.813	3.847	3.635	3.152
SOCIJALNA	Radnika	50.296	65.020	67.627	69.523
	Sluzbenika	6.989	9.921	10.903	11.458
	Zemljoradnika	3.157	5.703	6.384	6.028

c) Struktura izvora popune, nacionalna, obrazovna i socijalna struktura 1. korpusa 1992-1995. godine

prognanici, uglavnom iz istočne Bosne, ali i s drugih okupiranih teritorija. Odnos domicilnog i prognaničkog stanovništva u sastavu 1. korpusa tokom rata bio je takav da je, od ukupnog broja pripadnika korpusa, u prosjeku bilo 60.098 ili 76% domicilnih i 18.155 ili 23,2% prognanika.

Obrazovna struktura pripadnika 1. korpusa u odnosu na prosječnu popunu tokom rata bila je takva da ih je s visokom stručnom spremom bilo 1.954 ili 2,5%, s višom stručnom spremom 1.348 ili 1,7%, sa srednjom stručnom spremom 54.793 ili 70,0%, s nižom stručnom spremom 16.796 ili 21,5% i bez spreme 3.362 ili 4,3%. Obrazovna struktura boračkog sastava 1. korpusa bila je relativno povoljna. Pri tome treba imati u vidu da su obrazovaniji građani u značajnoj mjeri bili angažirani u drugim, civilnim strukturama odbrambenog sistema BiH, kao što je namjenska proizvodnja, preduzeća od posebnog značaja za život stanovništva i snabdijevanje Armije RBiH, lokalna i državna administracija, obrazovanje, zdravstvo i druga, što su također bile djelatnosti od naročitog društvenog, pa i odbrambenog interesa.

Prema socijalnoj strukturi tokom rata je u 1. korpusu bilo u prosjeku 63.117 ili 80,6% radnika, 9.818 ili 12,6% službenika i 5.318 ili 6,8% zemljoradnika.

Prema nacionalnoj strukturi tokom rata je u 1. korpusu u prosjeku bilo: Bošnjaka 73.488 ili 94,0%, Srba 934 ili 1,2%, Hrvata 3.402 ili 4,3% i ostalih 429 ili 0,5%. Prosječni brojčani pokazatelji nacionalne strukture pripadnika 1. korpusa, izraženi apsolutnim brojem i procentualno, po pojedinim godinama tokom rata dati su u tabeli **c)**. Elementarni uvid u ove pokazatelje omogućava zaključak koji demantira propagandne teze, koje se mogu relativno često čuti, da je u Armiji Republike Bosne i Hercegovine početkom rata bilo preko 30% Srba i Hrvata, a da su oni, u drugoj polovini rata, usljed procesa takozvane *„islamizacije*“, napuštali redove branilaca Bosne i Hercegovine. Takva propaganda, zasnovana na netačnim podacima i pukim lažima, u osnovi je istovjetna agresorskoj. U usporedbi s 1992. godinom, 1993. je kontinuiranim narastanjem snaga 1. korpusa došlo do nominalnog povećanja broja Bošnjaka za 20.421 što je predstavljalo procentualno povećanje za 2,3%. Došlo je i do nominalnog smanjenja broja Srba za 562 pripadnika ili procentualnog učešća manjeg za 1,3% (sa 2,6% na 1,3%). Broj Hrvata u redovima 1. korpusa povećan je nominalno za 1.144 pripadnika ili procentualno za 0,5% (sa 3,8% na 4,3%). Došlo je i do nominalnog smanjenja broja pripadnika iz reda Ostalih za 801, što je predstavljalo procentualno smanjenje učešća u ukupnom broju pripadnika korpusa za 1,4% (sa 1,8% na 0,4%). U usporedbi s 1993. godinom, 1994. je došlo do nominalnog povećanja broja Bošnjaka za 4.440, do nominalnog smanjenja broja Srba za 368, do nominalnog povećanja broja Hrvata za 247 i do nominalnog smanjenja broja Ostalih za 49 boraca. U usporedbi s 1994. godinom, tokom 1995. je došlo do nominalnog povećanja broja Bošnjaka za 1916, do nominalnog smanjenja broja Srba za 106, do nominalnog povećanja broja Hrvata za 363 i do nominalnog smanjenja broja Ostalih za 78 boraca.

Vidimo da je u odnosu na prvu godinu, na kraju rata u nacionalnoj strukturi pripadnika 1. korpusa ARBiH povećano učešće Bošnjaka sa 91,8% na 94,5%, povećano učešće Hrvata s 3,8% na 4,7%, te do smanjeno učešće Srba s početnih 2,6% na 0,6% i pripadnika iz reda Ostalih sa 1,8% na 0,2%.

Višestruki su razlozi ovakvih promjena nacionalne strukture. Neprijateljska propaganda i putem nje ostvarivani pritisci i prijetnje Srbima da napuštaju redove Armije RBiH, davali su rezultate. S druge strane, vrlo teški uslovi života stanovništva i boraca u Sarajevu pod opsadom, kao i razdvojenost porodica, rezultirali su stanjem u kojem su mnogi pripadnici Armije RBiH svih nacionalnosti težili da odu izvan

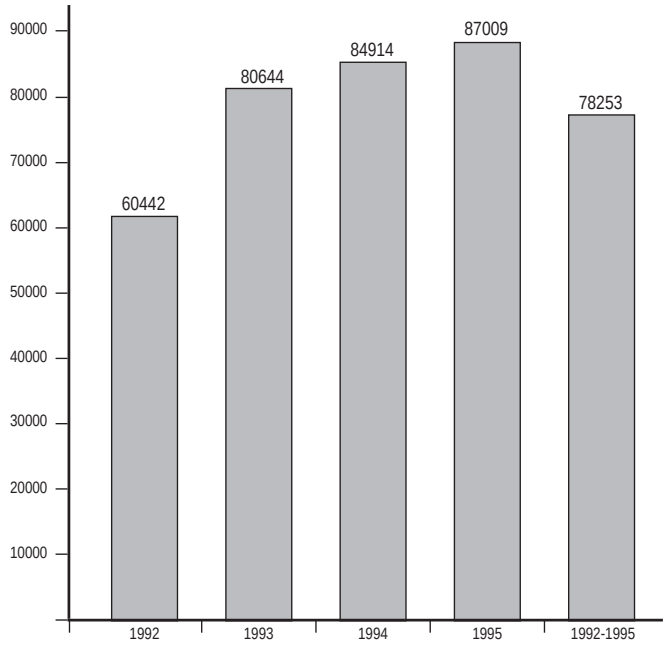

Grafikon 1: Prosječno brojno stanje
1. korpusa po godinama i za cijeli period rata

Sarajeva, a neki i iz Bosne i Hercegovine, radi spajanja sa svojim porodicama. Povećanje broja Hrvata je, osim srazmjernog učešća u narastanju snaga korpusa, uslijedilo kao posljedica prevođenja nekih jedinica HVO-a u organizacijsko-formacijski sastav 1. korpusa ARBiH, što se krajem 1993. i početkom 1994. dogodilo s Hrvatskom brigadom „Kralj Tvrtko“ u Sarajevu. U martu 1994. godine potpisan je Vašingtonski sporazum, po kome su prestali sukobi između Armije RBiH i HVO, što je također otvorilo mogućnosti da se poboljša nacionalna struktura Armije RBiH. Smanjenje broja pripadnika 1. korpusa u kategoriji „Ostali“ bilo je prije svega posljedica svijesti o definitivnoj propasti jugoslavenskog državnog i nacionalnog koncepta, pa su se mnogi raniji „Jugoslaveni“ odlučili izjasniti po svom izvornom nacionalnom identitetu.

U tabeli **d)** dati su brojevi poginulih i umrlih pripadnika 1. korpusa po pojedinim godinama i za cijeli tok rata. Tabela sadrži i pregled broja poginulih i umrlih pripadnika 1. korpusa po godinama za jedinice formirane u užem gradskom dijelu, unutar prstena opsade, i pregled broja poginulih i umrlih pripadnika jedinica sa spoljne strane prstena opsade Sarajeva.

U tabeli **e)** dat je pregled broja poginulih i umrlih pripadnika 1. korpusa po mjesecima i godinama rata.

Broj poginulih u dobroj mjeri odražava intenzitet borbenih dejstava. Sudeći prema ovom kriteriju, u prvoj ratnoj godini najveći intenzitet borbenih dejstava bio je u junu, augustu i decembru. Upoređujući s ostalim ratnim godinama, 1992. godine u 1. korpusu bilo je 1,5 puta više poginulih nego u 1993, četiri puta više nego u 1994, pet puta više nego u 1995. godini. Mnogo je razloga zbog kojih su gubici ljudstva 1992. godine bili višestruko veći nego u ostalim godinama: iznenađenje u pogledu zločinačkih metoda koje je primjenjivao agresor; neadaptiranost boraca na ratne uslove; početkom rata nisu bile uspostavljene taktičke mjere zaštite boraca unutar elemenata borbenog rasporeda; kod boraca je vladala odbojnost u pogledu kopanja rovova i poduzimanja drugih mjera zaštite; nedovoljna obučenost u taktičkim i drugim postupcima na bojištu, i drugo.

Period	1992.	1993.	1994.	1995.	1992–1995.
U gradu	1.983	1.109	289	206	3.587
Izvan grada	1.114	902	494	488	2.998
UKUPNO	3.097	2.011	783	694	6.585

d) Broj poginulih i umrlih boraca
1. korpusa po godinama i ukupno za cijeli period rata

Mjesec	Godina			
	1992.	1993.	1994.	1995.
Januar	-	178	163	19
Februar	-	191	91	15
Mart	1	189	34	38
April	91	135	52	42
Maj	343	127	56	59
Juni	619	225	24	180
Juli	314	398	28	147
August	452	124	84	80
Septembar	400	72	71	20
Oktobar	261	115	85	71
Novembar	181	122	65	15
Decembar	435	135	30	8
UKUPNO	3.097	2.011	783	694

e) Broj poginulih i umrlih boraca
1. korpusa po mjesecima i godinama rata

Prema kriteriju broja poginulih, u 1993. godini, najveći intenzitet borbenih djelovanja bio je u junu i julu. Upoređujući s ostalim ratnim godinama, 1993. je bilo za oko 1.000 manje poginulih nego u 1992. godini, trostruko više nego u 1994. i također trostruko više nego u 1995. godini. Prema istom kriteriju, u

1994. godini najveći intenzitet borbenih djelovanja bio je u januaru i februaru, a u posljednjoj ratnoj 1995. godini u junu, julu i augustu. Upoređujući s ostalim ratnim godinama, 1. korpus je 1995. imao najmanje ljudskih gubitaka.

Prema nacionalnoj strukturi u 1. korpusu je od 1992. do 1995. godine među poginulim i umrlim borcima bilo: Bošnjaka 6.104 ili 92,7%, Srba 223 ili 3,4%, Hrvata 240 ili 3,6% i Ostalih 18 ili 0,3%. Nacionalna struktura poginulih i umrlih boraca 1. korpusa na užem gradskom području u unutarnjem prstenu opsade Sarajeva je sljedeća: Bošnjaka 3.195 ili 89,0%; Srba 185 ili 5,2%; Hrvata 196 ili 5,5%; Ostalih 11 ili 0,3%.

Prema obrazovnoj strukturi poginulih i umrlih bo-

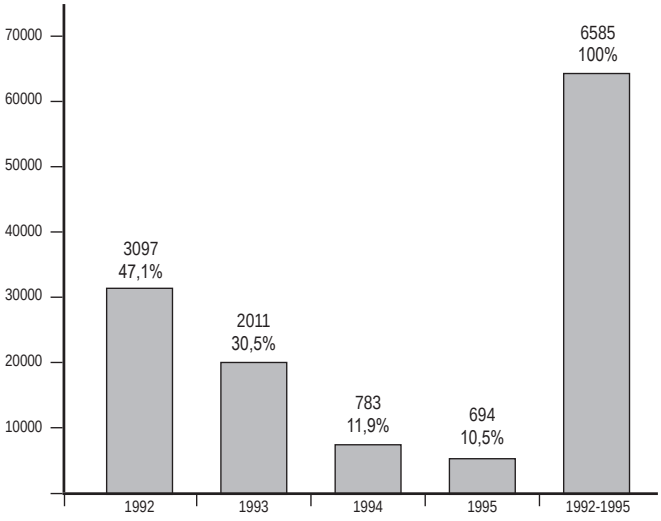

Grafikon 2: Broj poginulih i umrlih pripadnika 1. korpusa po godinama i za cijeli period rata

raca 1. korpusa bilo je: s visokom stručnom spremom 102 ili 1,5%; s višom stručnom spremom 90 ili 1,4%; sa srednjom stručnom spremom 5.057 ili 76,8%; s nižom stručnom spremom 1.108 ili 16,8%.

Prema socijalnoj strukturi u 1. korpusu je od 1992. do 1995. godine od ukupnog broja poginulih i umrlih pripadnika bilo: radnika 5.227 ili 79,4%, službenika 959 ili 14,5% i zemljoradnika 399 ili 6,1%.

U Tabeli **f)** dat je pregled broja poginulih i umrlih boraca 1. korpusa, raščlanjen po godinama rata i pojedinim pravcima i dijelovima bojišta.

U odbrani Bosne i Hercegovine od 1992. do kraja 1995. godine teško je ranjeno 7.056, dok je lakše ranjeno 13.457 boraca 1. korpusa.[1376]

r/b	DIO BOJIŠTA	BROJ POGINULIH				
		1992.	1993.	1994.	1995.	92-95.
1	2	3	4	5	6	7
1.	D. Kotorac (uklj.) -Famos - Krupac (uklj.)	181	85	35	16	317
2.	Butmir (uklj.) - Stojčevac - Golo brdo (isklj.)	103	114	12	38	267
3.	Krupac (isklj.) - Jahorina - Grebak - Trnovo - Treskavica	193	159	76	242	672
4.	Golo brdo (uklj.) - Žunovnica - Tinovo brdo - Gunčar - Košćan (uklj.)	199	120	16	20	355
5.	Košćan (isklj.) - Kreševo - Gojevići -Fojnica - Bilalovac -Tušnjići (isklj.)	56	173	71	12	312
6.	Kokoška (uklj.) - Visoko - Podlugovi - Misoča (uklj.)	161	60	37	30	288
7.	Misoča (isklj.) - Nabožić - Čemerska planina - Moševačko brdo (uklj.)	70	38	70	31	209
8.	Moševačko brdo (isklj.) - Karaula - Nišićki džep - Krivajevići (uklj.)	61	30	125	65	281
9.	Krivajevići (isklj.) - do spoja sa 2.K - Olovo	87	76	48	34	245
10.	Vareški džep (do marta 1994)	3	47	2	-	52
1. do 10.	UKUPNO VAN SARAJEVA	1.114	902	494	488	2.998
11.	Božića-pumpa (uklj.) - Sokolje - Žuč - Saobraćajni fakultet (uklj.)	371	293	59	19	742
12.	Saobraćajni fakultet (isklj.) - Fočanska ul. (D. Hotonj) - Sjenička kosa - Pionirska dolina (uklj.)	237	115	37	18	407
13.	Pionirska dolina (isklju.) - Breka - Grdonj - Pašino brdo - Emerovica do Mošćanice (uklj.)	167	99	23	35	324
14.	Emerovica (isklj.) - Borija - Hrastova glavica do Miljacke (uklj.)	84	62	31	20	197
15.	Hrastova glavica (isklj.) - Trebević - Vraca (isklj.)	195	134	51	43	423
16.	Vraca (uklj.) - Mojmilo - Lukavica - Dobrinja do piste (uklj.)	485	214	55	45	799
17.	Pista (isklj.) - Nedžarići - Stup - Božića-pumpa (isklj.)	444	192	33	26	695
11. do 17.	**UKUPNO U OKRUŽENJU**	1.983	1.109	289	206	3.587
1. DO 17.	UKUPNO U ZONI ODGOVORNOSTI 1. KORPUSA	3.097	2.011	783	694	6.585

f) Broj poginulih i umrlih boraca po pravcima - dijelovima bojišta, po godinama rata

1376 **AARBiH**, GŠARBiH, *Pregled gubitaka u ljudstvu Armije RBiH na dan 1.12.1995*, Str.pov.broj: 4/49-13, 16.12.1995.

Bitni aspekti rukovođenja i komandovanja u funkciji vođenja borbenih dejstava 1. korpusa tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995.

O značenju i značaju rukovođenja i komandovanja

Izraz "rukovođenje i komandovanje", u okviru Armije Republike Bosne i Hercegovine tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata, korišten je kao naziv za jednu od ključnih funkcija vojne organizacije, kako Armije u cjelini tako i njenog 1. korpusa, kao formacije kojoj je, stjecajem historijskih, geografskih, političkih, vojnih i drugih okolnosti, pripala jedna od najsloženijih i najodgovornijih ratnih uloga, na cjelokupnom prostoru Republike Bosne i Hercegovine.

Izraz je moguće posmatrati kroz odvojeno razumijevanje termina "**rukovođenje**" koje podrazumijeva svjesnu i organizovanu djelatnost usmjerenu ka ostvarivanju određenih ciljeva,[1377] te termina "**komandovanje**" koje se razumijeva kao specifična funkcija rukovođenja u oružanim snagama, u miru i ratu, koja obuhvata neprekidan, jedinstven i uzajamno povezan kružni ciklus kojim se neprekidno prikupljaju podaci i informacije, cijeni situacija, donose odluke i izdaju komande (naređenja, zapovijesti i direktive).[1378]

Izraz je, međutim, praktičnije razumijevati kao jedinstvenu definiciju procesa ***rukovođenja i komandovanja (RiK)*** koji se zasniva na jedinstvenim osnovama, utvrđenim odnosima između starješina i raznih organa RiK-a (subordinacije) i na jednostarješinstvu. Ostvaruje se kroz više različitih, ali međusobno povezanih i uslovljenih djelatnosti: donošenje odluka, planiranje, organizovanje, usmjeravanje, izvršavanje, kontrolu i druge mjere. Osnovni nosioci RiK-a u oružanim snagama su komande različitog nivoa, komandanti sa svojim štabovima, zamjenicima i pomoćnicima te druge institucije (savjeti i uprave).[1379]

Razumijevanje rukovođenja i komandovanja u 1. korpusu ARBiH tokom ratnih godina zahtijeva poznavanje mnoštva okolnosti koje su u značajnoj mjeri determinisale narav, sadržaj i mnoge tehničke aspekte funkcionisanja ove značajne dimenzije njegovog formiranja, postojanja i djelovanja. Shvatanje RiK-a 1. korpusa pretpostavka je za razumijevanje korpusa u cjelini. RiK je predstavljao nervni sistem u svim fazama formiranja i djelovanja korpusa, prethodio svim pokretima i akcijama komande i svih jedinica korpusa i ostvarivao veoma krupan utjecaj na sve ono što je korpus postigao - dobro i loše, uspješno i manje uspješno.

Shvatanje i elaboriranje ovog izraza dodatno je bitno jer se, kao takav, više ne koristi u praksi modernih armija svijeta.[1380]

1377 ***Vojna enciklopedija*** (knjiga 8), VIZ, Beograd, 1972, str. 236.

1378 ***Vojna enciklopedija*** (knjiga 4), VIZ, Beograd, 1972, str. 456.

1379 ***Vojna enciklopedija*** (knjiga 8), str. 236.

1380 U savremenoj praksi mnogih armija svijeta, posebno unutar NATO-saveza, pa i unutar Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, koristi se izraz "**komandovanje i kontrola**" tako da izraz "**rukovođenje i komandovanje**" više nije u operativnoj upotrebi. Komandovanje i kontrola predstavlja realizaciju ovlaštenja i vođenja od pravilno određenog komandanta, nad datim i pridodatim snagama, u cilju ostvarenja misije. Funkcije komandovanja i kontrole ostvaruju se kroz organizaciju personala, opreme, komunikacija, infrastrukture i procedura korištenih od strane komandanta u planiranju, vođenju, koordinaciji i kontroli snaga i operacija u ostvarenju misije. U operativnoj i vojnoj praksi NATO-armija sve frekventnije se koristi izraz "**komandovanje, kontrola, komunikacije i kompjuterski sistemi**" koji označava integriran sistem doktrine, procedura, organizacionih struktura, personala, opreme, infrastrukture i komunikacija namijenjenih da podrže komandantovu realizaciju komandovanja i kontrole u okviru

Međunarodno priznanje i formiranje odbrambenih snaga RBiH

Prvi koraci osamostaljivanja Republike Bosne i Hercegovine bili su praćeni neprijateljskim postupcima, iznutra i izvana, na čitavom državnom prostoru, a posebno u glavnom gradu. Tako je odmah nakon referenduma o nezavisnosti, već naredno jutro grad bio paralizovan nelegalnim punktovima i blokadama na vitalnim saobraćajnicama, kojima je onemogućeno kretanje i sveukupan život u gradu.[1381]

S prvim jasnim znacima da su svi značajni akteri međunarodnih odnosa spremni prihvatiti i priznati nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine, uslijedili su pojedinačni akti nasilja koje su izvodili različiti dijelovi jugoslavenskih oružanih snaga i heterogenih naoružanih struktura i integrisanih u njihovu cjelinu, zajedno pozicioniranih kao instrument sile u projektu proširenja srpske države na teritoriji Bosne i Hercegovine, sve u funkciji osporavanja i onemogućavanja normalnog funkcionisanja državnih institucija Bosne i Hercegovine. Ubrzo nakon što je Evropska zajednica priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine, ovo plansko i organizovano nasilje, politički osmišljeno i vođeno kao jedinstven srpski nacionalni projekt, raste po širini i intenzitetu i ulazi u radikalnu fazu otvorene agresije Srbije i Crne Gore.[1382]

Borba za međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine, paralelno s borbom za stvaranje elementarnih pretpostavki za organizovanje odbrambenih struktura zemlje, neophodnih za odbranu od već prisutne agresije, odvijala se u uslovima koji ni izbliza nisu dozvoljavali organizovan pristup veoma kompleksnom i zahtjevnom procesu izgrađivanja oružane sile države, te postavljanja dobro osmišljenih i izbalansiranih principa na kojima bi se temeljilo rukovođenje i komandovanje. U takvim okolnostima se, u izgrađivanju suštine organizacije snaga odbrane, oslanjalo na prethodno stečena znanja i iskustva na širokoj društvenoj osnovi izgrađivanog sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite u prethodnoj državi.

Iako su u jedinicama u nastajanju profesionalni vojnici, različitih rangova (od vojnika do najviših komandnih dužnosti), bili prisutni i ostvarivali neposredan utjecaj u pravcu profesionalizacije i uvojničavanja formacija u kojima su djelovali, presudan je bio politički utjecaj državnih struktura, prije svega Predsjedništva RBiH, kao Vrhovne komande Oružanih snaga RBiH, i s najvišeg nivoa artikulisan okvir i politička osnova njihovog razvoja.[1383]

Odbrambene snage su, posebno u prvim mjesecima agresije, bile veoma heterogene po sastavu, iskustvu, strukturi, stepenu obučenosti i opremljenosti, nazivima i zamislima o načinu vođenja odbrambenih aktivnosti, odnosno, zamislima o načinima vođenja oružane borbe, kao osnovnog oblika suprotstavljanja agresiji, što je proces rukovođenja i komandovanja činilo iznimno složenim, neujednačenim i nesinhronizovanim.

Nedosljednost međunarodne zajednice i nepravedan embargo na uvoz naoružanja

Tokom prvih dana agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu međunarodna zajednica je mnogim svojim stavovima i postupcima hrabrila i podržavala odluke i konkretne korake koje su preduzimali legalni državni organi.[1384] Uostalom, bez takvog odnosa nije

cjelokupnog obima vojnih operacija. ***Dictionary of Military and Associated Terms***, Joint Pub 1-02, DEPARTMENT OF DEFENSE,Washington D.C., 1994, str. 85-86) .

1381 Krajem 1991. i početkom 1992. godine, JNA je zaposjela sve dominantne zemljišne objekte oko Sarajeva i na njima izvršila inžinjerijsko uređenje položaja za artiljerijske, raketne, oklopno-mehanizovane i druge jedinice, objašnjavajući to obukom i uvježbavanjem. Tim postupcima posebno su bila obuhvaćena područja Mojmila, Trebevića, Jahorine, Bukovika, Ozrena, Tihovićkih brda, Poljina, Mrkovića, Paljeva i Žuči. Martovskom blokadom, osim velikog broja punktova u okviru samog gradskog jezgra, JNA blokira sve izlaze i ulaze u grad – vogošćansku i stupsku petlju, put prema Han-Derventi i Lukavici, te posebno prigradska naselja Vogošću, Semizovac, Ilijaš i Srednje sa sjeverne strane, Pale i Mokro s istočne, Trnovo, Kijevo i Vojkoviće s južne, a Ilidžu, Rajlovac i Hadžiće sa zapadne strane. Ovim aktivnostima glavni grad Republike Bosne i Hercegovine bio je potpuno zatvoren i blokiran i prije otpočinjanja bilo kakvih borbenih dejstava.

1382 Međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine od Savjeta ministara Evropske zajednice u Briselu uslijedilo je 6.4.1992. godine. Budući da je agresija Srbije i Crne Gore do tada već otpočela, Predsjedništvo RBiH je 8.4.1992. donijelo Odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti. Nešto kasnije, 20.6.1992. Predsjedništvo RBiH je donijelo Odluku o proglašenju ratnog stanja, označavajući Republiku Srbiju, Republiku Crnu Goru, Jugoslavensku armiju i teroriste Srpske demokratske stranke kao agresore. Čin agresije prethodno je potvrđen Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN br. 752 od 18.5.1992.

1383 U tom smislu posebno je značajna *Platforma Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine za djelovanje u ratnim uslovima*, koja je imala izuzetan značaj za mobilizaciju svih patriotskih snaga u borbi za odbranu RBiH, rasvjetljavanje suštine i karaktera odbrane te usmjeravanje mnogih značajnih procesa, ne samo u smislu odbrane RBiH već i u smislu obnove i izgradnje same države. Selmo Cikotić, ***Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine***, VKBI, Sarajevo, 2010, str. 84.

1384 Pojam "međunarodna zajednica" različito je i višeznačno tumačen i interpretiran, u različitim kontekstima. U okviru ovog

se mogao ni ishoditi čin međunarodnog priznanja, koji je ispunio ne samo temeljne odredbe međunarodnog javnog prava koje definiraju ovu materiju već i mnoštvo dodatnih, specifičnih zahtjeva koja su postavila ad hoc formirana tijela koja su pratila ovaj proces, prije svega Badinterova komisija.

Međutim, postojao je i čitav niz kontroverznih odluka i stavova međunarodne zajednice, koji su, u najmanju ruku, unosili konfuziju kod onih koji su radili na procesu obnove državnosti i nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

Opredjeljivanje međunarodne zajednice prema početku i trajanju agresije na Bosnu i Hercegovinu bilo je sporo, nekonkretno i nejedinstveno, što je unosilo zabunu mnogima koji su na pozitivan način namjeravali dati doprinos zaustavljanju rata i mirnom rješavanju konflikta. Mnoge kvalifikacije u pravcu sugestije da je konflikt unutrašnja stvar države, do kvalifikovanja agresije terminom "građanski rat", umnogome su pojačavale efekt "ratne magle" koji se sve više nadvijao nad prostorom Republike Bosne i Hercegovine.[1385] Konkretni postupci pojedinih država iz susjedstva i šireg regiona koji su podržavali agresiju na Bosnu i Hercegovinu dodatno su hrabrili napadače i opterećivali branioce.

Ono što je u UN-ovom djelovanju prema agresiji na Bosnu i Hercegovinu imalo najpogubnije posljedice zasigurno je bilo uvođenje embarga na uvoz naoružanja,[1386] koji je, praktično, važio samo za žrtvu agresije, odnosno za branioce, a agresorima ni na kakav način nije limitirao dalji dotur naoružanja i vojne opreme, i pored činjenice da je naslijedio ogroman arsenal moćne oružane sile (JNA) od bivše zajedničke države (SFRJ). Činjenica da je nepravedan embargo na uvoz naoružanja samo onemogućavao pravednu borbu branilaca, a ničim nije ometao agresorsko vođenje napadnih dejstava, imala je tokom trajanja rata neposredne posljedice i na samu svjetsku organizaciju. Naime, pored postojanja embarga na uvoz naoružanja, nemušto definisanje mandata mirovnim snagama i najčešće blage i impotentne reakcije UNPROFOR-ovih snaga na terenu, u konkretnim situacijama, ohrabrile su agresora, pa se u posljednjoj godini rata odvažio zlostavljati i ponižavati i UN-ove pripadnike mirovnih snaga, vezujući ih za ograde, kapije i slična mjesta povezana s očekivanim metama napada NATO-ovih zračnih snaga. Na taj način su, ne samo UN-ove mirovne snage već i Ujedinjene nacije u cjelini doživjele svoja najsramnija iskustva i poniženja, i po mnogim analizama najnižu tačku u svojoj historiji, do mjere da je UN-ov ugled i kredibilitet, u smislu izvršavanja složenih misija mira i stabilnosti u svijetu, potpuno doveden u pitanje.

Heterogenost jedinica od kojih je formiran 1. korpus

Bitno je podsjetiti na činjenicu da je 1. korpus formiran od velikog broja različitih jedinica - kako po načinu nastanka tako i po veličini, stepenu organizovanosti, osposobljenosti, opremljenosti i naoružanosti, izgrađenosti unutrašnjih odnosa, posebno funkcija rukovođenja i komandovanja te utvrđenosti institucije odgovornosti.

Pored svih već spomenutih razlika, koje su međusobno bitno odvajale i međusobno razlikovale ove formacije, postojao je, u određenoj mjeri, i različit odnos prema ciljevima i načinu oslobodilačke borbe, te različita očekivanja u smislu ishoda i rezultata rata. Pored svih ovih razlika preovladavao je osjećaj zajedničkog cilja borbe i postojanja zajedničkog tla, koje je podrazumijevalo borbu za odbranu i oslobađanje Republike Bosne i Hercegovine u kojoj će, nakon uspostave ideala i ambijenta slobode, na temelju slobodno izražene volje, biti dovoljno prostora za suživot različitih naroda i religija, za demokratski uređenu državu i građansko društvo, uz poštivanje svih temeljnih sloboda i ljudskih prava, tržišnu ekonomiju, kvalitetno obrazovanje, različite oblike umjetnosti i kulture i mnoštvo drugih društvenih vrijednosti unutar državnih granica.

Paralelno s tim, očekivalo se da će država biti integrisana, na bazi međusobnog uvažavanja i interesa,

---

teksta on podrazumijeva utjecaj svih međunarodnih aktera koji su bili bitni za razvoj događaja tokom rata u Republici Bosni i Hercegovini, od Ujedinjenih nacija i svih njihovih agencija na terenu (UNHCR, UNICEF i sl.), preko EZ (kasnije EU), NATO-a, Mirovnih snaga na terenu (UNPROFOR, UNMO i svih drugih policijskih i posmatračkih struktura), do velikog broja humanitarnih ili drugih organizacija (ICRC, npr.) koje su, u različitim ulogama bile prisutne i, u manjoj ili većoj mjeri, ostvarivale utjecaj na kompleksno stanje u Republici Bosni i Hercegovini.

1385 Rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. većim brojem UN-ovih rezolucija i presuda Haškog tribunala (ICTY) po karakteru ocijenjen i definisan terminom "agresija". Iako ove historijske kvalifikacije, ne slučajno, nisu pravljene ni dovoljno snažno, ni dovoljno glasno, ni pravovremeno, one su jasno kvalifikovale suštinu rata.

1386 Vijeće sigurnosti UN-a je svojom Rezolucijom 313 od 25. septembra 1991. godine uvelo opći i potpuni embargo na uvoz naoružanja i vojne opreme za cjelokupan prostor SFRJ radi "uspostave mira i stabilnosti". Ovakvom odlukom nisu samo izjednačeni agresor i žrtva, već je agresoru omogućeno da neometano nastavi s upotrebom ogromnog ratnog potencijala na svojoj strani, a braniocima se nisu dale mogućnosti nabavke naoružanja i opreme za vođenje pravedne odbrane od agresije.

sa zemljama neposrednog susjedstva, ali i znatno šire međunarodne zajednice i međunarodnih organizacija od interesa. Takav integracijski trend značajno bi reducirao unutrašnje tenzije, čime bi i atmosfera unutar jedinica u formiranju bila znatno povoljnija, te bi omogućila adekvatniji ambijent za nastanak jedinica i kvalitet RiK-a u njima.

Realnost je pokazivala da su SRJ, kasnije i RH, preduzimale orkestriranu političku i medijsku kampanju, praćenu mnogim drugim oblicima pritiska, s ciljem da se građani Bosne i Hercegovine (prvenstveno Srbi, a kasnije Hrvati) obeshrabre i uvjere da ne pristupaju jedinicama u formiranju, čime je funkcija RiK-a, fokusirana na namjeru da se formiraju jedinice koje će personalnim sastavom ličiti na grad Sarajevo i državu Bosnu i Hercegovinu, bila značajno otežana i usložnjena.

Heterogenost jedinica koje su ulazile u sastav 1. korpusa ogledala se u načinu formiranja. Neke su proizlazile iz formacija TO-a RBiH, koje su znatno ranije bile ustrojene, neke su proizlazile iz ilegalnih formacija napravljenih u periodu koji je prethodio samom početku rata, a neke su nastajale neposredno nakon početka rata, kao izraz potrebe za samoorganizovanjem i odbranom vlastitog života.[1387]

Heterogenost u načinu formiranja i ustroja bila je praćena i neujednačenošću u stepenu naoružanosti, opremljenosti, obučenosti i sveukupne spremnosti prakticiranja vojne profesije, posebno u tako zahtjevnim i kompleksnim okolnostima koje su podrazumijevale borbu protiv daleko nadmoćnijeg protivnika. Uvezivanje svih tih različitih sastava u jedinstven sistem rukovođenja i komandovanja bio je veoma zahtjevan proces, posebno kada se ima u vidu činjenica da se sav taj mehanizam odvijao u okolnostima agresije kojoj se valjalo suprotstavljati.

U smislu doprinosa nastanku 1. korpusa, pa i ARBiH u cjelini, pored sve raznolikosti i neujednačenosti, te pored činjenice da ne postoji ni približna saglasnost o značaju i stepenu učešća više različitih formacija u nastanku jedinstvenih odbrambenih snaga, valja zapaziti neosporno prisustvo tri značajna sastavna činioca:

- **Teritorijalna odbrana** RBiH predstavljala je legalnu odbrambenu strukturu, s višedecenijskom tradicijom, koja je imala jasno definisane Ustavom i zakonima uređene odbrambene nadležnosti, educirane, obučene i iskusne kadrove i strukture, propisane procedure rada i definisane postupke u svim predvidivim okolnostima, a posebno ratnim. I pored činjenice da je agresor čitavim setom planskih aktivnosti razoružao štabove i jedinice TO SRBiH, te podrivačkim djelovanjem svojih kadrova iznutra, koji su radili u funkciji priprema za agresiju na RBiH, narušavao gotovost i operativnost TO, ona je ipak predstavljala stožernu snagu i strukturu koja je objedinila sve odbrambene sastave i jedinice u jedinstvenu oružanu formaciju i koja je ubrzo prerasla u Armiju Republike Bosne i Hercegovine.
- **Jedinice i strukture MUP-a** RBiH u periodu neposredno prije početka, a posebno u prvim danima otvorene agresije na RBiH, odigrale su veoma značajnu i konkretnu ulogu u odbrani velikog broja značajnih ličnosti, struktura, objekata i prostora i time stvorile potrebne pretpostavke za nastanak i organizaciju drugih odbrambenih formacija. Svojim aktivnim sastavom, značajnim brojem mobilizovanih i naoružanih pripadnika rezervnog sastava, te dobro obučenim i opremljenim sastavima specijalih jedinica, MUP RBiH je predstavljao, tokom ovog sudbonosnog perioda, najorganizovaniji i najopremljeniji odbrambeni ešalon Republike Bosne i Hercegovine. MUP je i podnio lavovski dio tereta u odbrani od prvih agresivnih aktivnosti napadača i u značajnoj mjeri omogućio proces formiranja vojničkih sastava koji su u kasnijem periodu preuzeli odlučujuću ulogu u odbrambenim operacijama.
- **Patriotska liga** predstavljala je organizovan i pravovremen oblik paralelnih priprema za odbranu od sve izvjesnije nadolazeće agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. I pored činjenice da se razvijala i radila u ilegali (u drugoj polovini 1991. i početkom 1992), imala je jasno definisane političke ciljeve svoga rada, definisane strukture koje su imale zadatak da brinu o nastajanju i organizaciji odbrambenih formacija i oružanog otpora, te radila na osmišljavanju planskih odbrambenih aktivnosti kojima je bio obuhvaćen kompletan prostor Republike Bosne i Hercegovine.

1387 Okosnicu snaga korpusa činile su jedinice proizišle iz TORBiH. Patriotska liga imala je zaseban status i utjecaj na ustroj i organizaciju korpusa. U sastav korpusa ulazile su i neke jedinice koje sebe smatraju posebnim - Zelene beretke. Postojale su i određene formacije HOS-a, HVO-a i sl. Jedinice u formiranju razlikovale su se i po nazivima - odredi, bataljoni, brigade i sl. Po etničkom sastavu - od jedinica koje su veoma multietnične, do skoro potpuno etnički monolitnih jedinica.

Svaka od struktura i jedinica koja je ušla u sastav Armije Republike Bosne i Hercegovine unijela je i dio svog naslijeđa i dala određeni doprinos razvoju RiK-a ARBiH. Međutim, valja primijetiti da su ideja i osnovni razvojni pravac u najvećoj mjeri naslijeđeni od Patriotske lige. Sama infrastruktura procesa RiK-a, u pogledu doktrine, propisa, procedura, operativnih simbola, skraćenica, načina oblikovanja, vođenja i korištenja borbenih dokumenata i karata, u osnovi su preuzeti i naslijeđeni od TO-a RBiH.

Armija RBiH i njen 1. korpus su svojim nastankom i razvojem nadišli svaku od prethodno spomenutih formacija, ali u razvoju svih bitnih funkcija njihove vojničke ustrojenosti i funkcionalnosti valja prepoznavati ulogu i utjecaj svih jedinica i sastava koji su ušli u njihovu strukturu, pri čemu PL i TO imaju posebno zapaženu ulogu.

Korpus se formira unutar grada pod opsadom

Formiranje i ustrojavanje vojnih jedinica je i u najorganizovanijim uslovima, kada se radi sistematično, postupno i kontrolisano, s potrebnim elementima političke, pravne, vojno-stručne, tehničke, finansijske i čitavom lepezom oblika ekonomske podrške, veoma zahtjevan i dugotrajan proces. Prvi korpus formiran je u veoma teškim okolnostima - paralelno s agresijom koja je trajala, uz gubitke ljudskih života i destrukciju mnogih objekata od značaja za jedinice u formiranju, te istovremeno s opsadom glavnog grada koja je onemogućavala bilo kakvu vrstu dotura, snabdijevanja i nabavke potrebnog naoružanja, opreme, municije, uniformi i mnoštva druge potrebne opreme za jedinice koje su nastajale.[1388]

Ratne okolnosti i nesigurnost unutar okruženog i stalno napadanog Sarajeva nisu omogućavali sistematičan uvid ni u jednu od značajnih kategorija resursa za popunu jednica. Nije se mogao ostvariti uvid u stanje prisutnosti, kvalifikovanosti i motivacije ljudskih potencijala od značaja (po svim potrebnim rangovima, specijalnostima, i sl.) te na bazi takvog uvida njihovo pravilno raspoređivanje po jedinicama. Nije se mogao ostvariti uvid u postojanje oružja i svih vrsta vojne opreme i sredstava, kako bi se dodijelili jedinicama kojima su bili najpotrebniji i time, na najbolji način, bili stavljeni u funkciju jedinica u formiranju. Nedostatak transportnih potencijala i pogonskog goriva onemogućavao je manevar i transport postojećih i neravnomjerno raspoređenih snaga i sredstava unutar grada pod opsadom, čime je proces narastanja i organizovanja jedinica 1. korpusa bio dodatno opterećen. Paralizovanost normalnih pokreta i komunikacija unutar glavnog grada, neselektivna i neritmična dejstva napadača koja su proizvodila potencijalnu opasnost na svakom mjestu i u svakom trenutku, sprečavali su razmjenu ideja, sredstava te uobičajeno komuniciranje između institucija, preduzeća i drugih subjekata unutar prostora na kome se rađao 1. korpus. Na taj način izostala je očekivana podrška i saradnja mnogih subjekata koji bi, u uslovima neometanog, organizovanog i planskog djelovanja bili od višestruke koristi.

Visok nivo moralnih standarda RiK-a 1. korpusa

Pored činjenice da je glavni grad Republike Bosne i Hercegovine tokom čitavog perioda agresije predstavljao prostor na kome je stepen razornosti djelovanja agresora bio najizraženiji, gdje je broj ubijenih i ranjenih ljudi, sveukupno ljudsko stradanje, obim uništavanja kulturnih, historijskih, vjerskih, infrastrukturnih, materijalnih i drugih vrijednosti bio najveći, zahvaljujući visokim moralnim nazorima državnog i vojnog rukovodstva RBiH i ARBiH, odgovori branilaca bili su znatno različiti.

O posebnosti morala i ukupnih vrijednosti do kojih su držale političke i vojne strukture Republike Bosne i Hercegovine govori i jedinstven primjer rješavanja pitanja poštivanja ljudskih, moralnih i zakonskih normi, koji se događao samo na strani političkih i vojnih struktura RBiH. Samo je ARBiH u jeku neizvjesnih ratnih dejstava i ishoda rata uopće, imala snage obračunati se s ratnim zločinima u vlastitim redovima i pokrenuti akciju protiv nedisciplinovanih komandanata brigada, odgovornih za nepoštivanje zakona i obi-

1388 Zahvaljujući činjenici da se na prostoru pod opsadom našao značajan broj veoma stručnog kadra s predratnim iskustvom iz rada u različitim postrojenjima namjenske industrije, kao i mnoštvo drugih motivisanih i stručnih specijalista s komplementarnim i upotrebljivim znanjima, unutar prostora pod opsadom formirane su mnoge radionice i tvornice koje su uspješno improvizovale i organizovale logističku podršku komandama i jedinicama korpusa. Ilustracije radi, u mnoštvu novoformiranih radionica mogla se izvršiti popravka skoro svakog vozila ili sistema naoružanja. U nekim radionicama proizvođeni su rezervni dijelovi, oružje i municija. Formirane su i tehničke radionice za održavanje m/v, limarsko-bravarske radove te radionice za delaboraciju UbS. Pored toga je vršen pregled i dovođenje ratnog plijena u ispravno stanje, održavanje agregata u Ratnoj bolnici i isturenim ambulantama, te održavanje pumpi za snabdijevanje vodom, kao i mnoštvo drugih aktivnosti od značaja za odbranu glavnog grada RBiH. Jedan od najboljih primjera smjelosti i inventivnosti branilaca u logističkoj podršci jedinicama 1. korpusa bila je izgradnje tunela "D-B" ispod aerodromske piste.

čaja rata. Akcija protiv komandanata i pojedinih članova komandi 9. mtbr i 10. bbr u Sarajevu, u oktobru 1993, najočigledniji je primjer spremnosti političkog rukovodstva Republike, te komandnih struktura ARBiH i 1. korpusa, da uvođenjem reda unutar vlastitih struktura stvore pretpostavke za pobjedu u ratu.

Iako su agresori na skoro svim prostorima na kojima su stali svojom čizmom porušili, uništili i oskrnavili sve kulturne i vjerske objekte i simbole koje nisu smatrali svojim, na prostoru grada pod opsadom, u atmosferi sveopćeg stradanja ljudi i dobara, preduzimane su posebne mjere zaštite ugroženih ljudi, materijalnih dobara, vjerskih, kulturnih i drugih vrijednosti, bez obzira na njihovu pripadnost i porijeklo.

Branioci su se uspješno nosili s fenomenom interakcije nivoa - manjim taktičkim uspjesima su uspijevali, posebno u nekim presudnim periodima rata, kompenzirati operativnu i strategijsku superiornost napadača, pa u konačnici ne dozvoliti da se postignu strategijski uspjesi kojima je mogao okončati rat. Dobar primjer je odbrana Predsjedništva RBiH i Sarajeva 2. maja 1992. godine. U kasnijim periodima rata, kako su rasli snaga, organizacija, a posebno opremljenost, naoružanost i iskustvo branilaca, lahkoća prenošenja težišta i manevra bila je vrijedno oružje 1. korpusa s kojim je napadač imao puno problema.

Posebnu vrijednost, kada govorimo o odnosu nivoa, na prostoru na kome je dejstva izvodio 1. korpus, kao i na čitavom prostoru države Bosne i Hercegovine, imala je nemogućnost agresora da dostigne nivo moralnih vrijednosti koje je branilac nametao, iako je agresor mržnju, zločine, destrukciju i niske vrijednosti uopće uporno želio nametnuti kao dominantnu karakteristiku rata u cjelini. Time se neposrednim promatračima rata (tzv. UN-ovim mirovnim snagama - UNPROFOR-u i svim ostalim predstavnicima međunarodne zajednice), svjetskim medijima i svijetu u cjelini nametala potreba i mogućnost da razlikuju agresora i branioca, tamne i svijetle strane rata, i praktično primoravao svijet da se korektnije i konkretnije odrede prema stranama u ratu. Iako se međunarodna zajednica ni do samog kraja nije konkretno odredila, ipak se u odnosu na početne pozicije, tokom rata, zahvaljujući demonstriranim moralnim vrijednostima branilaca, pravilnije postavila prema nekim od ključnih pitanja u odnosu na zaraćene strane, a time u izvjesnoj mjeri utjecala i na samo trajanje rata i njegov ishod.

Namjera branilaca da se razlikuje od svog protivnika, da u uslovima vojne, materijalne i tehničke inferiornosti snažno potencira svoju moralnu i političku superiornost, proizvela je duboke i dugoročne posljedice i na strani napadača (razarajući moral i motivaciju) i na strani branilaca (jačajući osjećaj pripadanja pravoj i pravednoj strani, a i jačajući sam borbeni moral) kao i na strani velikog broja međunarodnih aktera koji su pratili i utjecali na rat u Republici Bosni i Hercegovini (pomažući u jasnijem opredjeljivanju odnosa prema stranama u ratu).

Visoke moralne vrijednosti branilaca stoga se mogu smatrati jednom od ključnih dimenzija RiK-a 1. korpusa, te se mogu smatrati jednim od bitnih objašnjenja zašto je korpus uspio u svojoj ratnoj misiji, iako mu većina relevantnih analitičara i eksperata nije davala realne šanse za uspjehom, posebno u periodu nastajanja i prvim mjesecima djelovanja.

Višestruka slojevitost i složenost RiK-a u glavnom gradu pod opsadom

Gledajući od vrha prema dnu, unutar okruženog glavnog grada RBiH, sistem RiK-a je imao sve praktične nivoe funkcionisanja.

Predsjedništvo RBiH ostvarivalo je svoju funkciju Vrhovne komande nad cjelokupnom Armijom Republike Bosne i Hercegovine, a posebno nad 1. korpusom, s kojim je jedino moglo imati neposrednu komunikaciju. Ministar za odbranu RBiH imao je promjenjivo prisustvo, ulogu i značaj, ali je bio, manje ili više, od utjecaja na funkcionisanje i djelovanje 1. korpusa. Generalštab ARBiH je neposrednim utjecajem, u odnosu na 1. korpus, te povratnim reakcijama komande i jedinica korpusa, praktično jedino na ovom prostoru, posebno u prvoj godini rata, ostvarivao neposredan utjecaj na potčinjene jedinice i imao neposredne povratne informacije i punu interakciju, u smislu cjelovitosti funkcionisanja RiK-a.

Pored činjenice da je u hijerarhijskom smislu 1. korpus imao sve ove nivoe iznad sebe na tako ograničenom, zgusnutom i napregnutom prostoru, na funkcije i život korpusa neizbježno je utjecao veliki broj drugih institucija, organizacija i aktera. Veliki je broj državnih institucija (ne samo ministarstva Vlade RBiH već i veliki broj različitih direkcija, agencija i drugih državnih tijela), u okviru glavnog grada, imalo različite zahtjeve prema Komandi i jedinicama 1. korpusa. Mnoštvo međunarodnih organizacija, različitog karaktera i namjera, često je imalo svoje kontakte, zahtjeve i postupke prema 1. korpusu. Humanitarne organizacije, inostrane i domaće, pratično su se neprekidno uplitale u putanje i pravce kretanja i djelovanja jedinica. Mediji, posebno svjetski, u manjoj ili većoj mjeri pratili su

sve namjere, aktivnosti i postupke Komande i jedinica 1. korpusa. Značajan broj kulturnih, sportskih, umjetničkih i drugih kuća je u 1. korpusu tražio i nalazio partnera za rješavanje čitavog spektra ratnih problema s kojima su, nespremni i isprepadani, bili zatečeni. Ne manje bitno, i veliki broj značajnih pojedinaca je za svoje raznorazne teškoće i prohtjeve u Komandi 1. korpusa ili nekoj od njegovih jedinica nalazio prikladnu adresu za iznošenje svojih strahova, neizvjesnosti, očekivanja ili konkretnih zahtjeva.

Ova lista može sadržati i mnoštvo drugih sličnih aspekata koji su bili bitni za funkcionisanje RiK-a 1. korpusa. Svi ti aspekti ne moraju biti pobrojani, jer je i ova kratka lista dovoljna da se stvori predstava o kompleksnosti i složenosti zahtjeva koje je realna situacija grada u opsadi, pored svih nedostataka i ograničenja, nametala kao neizostavne obaveze pred komandanta korpusa, njegov štab, pomoćnike i potčinjene sastave.

Osobenosti RiK-a 1. korpusa ARBiH

Činjenica da je 1. korpus ARBiH formiran u veoma složenim okolnostima - paralelno s odbrambenim aktivnostima u uslovima već započete agresije, s potpuno prekinutim linijama snabdijevanja i dotura, uz nepostojanje elementarnih infrastrukturnih i materijalnih pretpostavki, u veoma ograničenom vremenu, uz postojanje mnoštva medijskih ograničenja i političkih pritisaka, važno je zapaziti da se, uprkos svim spomenutim nepogodnostima i ograničenjima, proces ustroja i jačanja 1. korpusa odvijao uspješno i relativno brzo.

Jedan od ključnih razloga koji je proizvodio pozitivnu klimu i konkretne pretpostavke za izvršavanje velikog broja pojedinačnih, ali međusobno povezanih aktivnosti, koje su rezultirale stalnim ustrojem, naoružavanjem i opremanjem, obukom, te kontinuiranim vođenjem i komandovanjem jedinica, bio je kvalitet, žilavost i elastičnost rukovođenja i komandovanja u 1. korpusu.

Uporedo s formiranjem jedinica, formirane su i komande na svim nivoima. Popuna komandi često je vršena u isto vrijeme kad i popuna jedinica - nije bilo uslova niti vremena da se završi proces formiranja komande, pa da se onda toj komandi naredi formiranje jedinice (što je uobičajena praksa u fomiranju jedinica u armijama svijeta).

Pokidane komunikacije i ograničeno kretanje unutar grada u okruženju (a često i potpuno paralizovano) znatno su otežavali aktivnosti na ustroju i građenju jedinica. Nedovoljna i zastarjela sredstva veze, uz tehničku nadmoć agresora koja mu je omogućavala jednostavno elektronsko izviđanje, ometanje i paralizovanje veza unutar 1. korpusa, dodatno su otežavali funkcionisanje komandi i jedinica u nastajanju. Napadač je mogao ometati radioveze na skoro svim frekventnim područjima na kojima su korištena raspoloživa sredstva veze. Kurirske veze često su bile nefunkcionalne, zbog nedostatka transportnih sredstava, pogonskog goriva ili jednostavno zbog činjenice da su svi pokreti u gradu bili onemogućavani i otežavani višestrukim djelovanjem različitim tipovima naoružanja po čitavoj površini grada u opsadi. Žične (telefonske) veze su bile značajno reducirane devastacijom komercijalne poštanske infrastrukture, u okviru prvih destruktivnih akcija protiv glavnog grada, a nedostatak kablova i opreme, te razorno djelovanje agresora po čitavom prostoru grada, značajno su ograničavali uspostavu žičnih veza unutar grada u okruženju. Signalne i druge vrste veza su, također, bile značajno otežane i reducirane.

Međutim, *idejna veza* koja je, u manjoj ili većoj mjeri, postojala između svih pripadnika korpusa, a koja je podrazumijevala jedinstveno shvatanje ciljeva i načina borbe, bila je posebno jaka između ključnog komandnog kadra, unutar same Komande 1. korpusa, s neposredno potčinjenim komandantima i na nižim hijerarhijskim ljestvicama, i nije bila osjetljiva na sve agresorske pokušaje prijetnji, ometanja i dejstava. Naprotiv, što je agresor snažnije nastojao blokirati proces formiranja korpusa to je snaga idejne usklađenosti i povezanosti unutar Komande i jedinica 1. korpusa bila jača. Snažno uvjereni da se bore za ispravne političke, vojničke i nadasve ljudske ciljeve, pripadnici svih komandnih struktura neprekidno su jačali i svoju praktičnu sposobnost da uspješno izvode borbena dejstva - na svim pravcima i nivoima te na mnogo različitih načina.

Neposredno učenje iz iskustva svakodnevnog borbenog angažovanja predstavljalo je osnovni metod jačanja većine komandanata i štapskog osoblja unutar komandi i jedinica 1. korpusa. U ovom kontekstu potrebno je podsjetiti se na činjenicu da su okosnicu komandnog kadra činili oficiri koji su tokom mjeseci koji su prethodili agresiji, ili neposredno po otpočinjanju agresije, napuštali JNA i priključivali se odbrambenim snagama RBiH, oficiri TO-a RBiH, ali i mnogi istaknuti pojedinci, bez ikakvih formalnih vojno-stručnih pretpostavki, obrazovanja, iskustva ili znanja koji bi ih kvalifikovali za komandovanje, osim njihove želje za žrtvovanjem u okviru situacije koja je zahtijevala promptno i konkretno djelovanje.

Oficiri koji su svoje iskustvo stekli unutar JNA načelno su imali potpunija, strukturiranija i svježija znanja potrebna za mnoge funkcije vojne organizacije, a posebno u pogledu rukovođenja i komandovanja. Oficiri koji su potjecali iz TO-a RBiH bili su skloniji praktičnijim i elastičnijim reagovanjima na konkretne situacije, jer je većina njih prije početka agresije bila angažovana u različitim institucijama države, privrede, obrazovanja i šire društvene zajednice, pa im je djelovanje u okolnostima koje su zahtijevale visok stepen improvizacije, korištenja mjesnih i priručnih metoda i sredstava, bilo bliže iskustvu i načinu mišljenja, u poređenju s oficirima koji su napuštali JNA i koji su pretpostavljali postojanje mnoštva doktrinarnih, organizacionih, materijalnih i drugih preduslova za svoje funkcionisanje u složenim ratnim uslovima.

Vođenje "ličnim primjerom" – jedna od presudnih vrijednosti RiK-a u 1. korpusu

Sve prethodno spomenute specifičnosti i otežavajuće okolnosti u kojima je nastajao 1. korpus ARBiH i njegov sistem RiK-a, stvorili su jednu posebnu dimenziju, rijetko prisutnu u vojnoj historiji i ratnim iskustvima različitih perioda u historiji Bosne i Hercegovine i zemalja njenog okruženja. Svjesni činjenice da ne posjeduju potrebne pretpostavke koje svojim potčinjenim saradnicima i sastavima trebaju osigurati za ravnopravnu borbu s napadačem, a također i svjesni potrebe da se hitro i odlučno djeluje, veliki broj komandanata unutar 1. korpusa je *vodio ličnim primjerom*, nerijetko rizikujući vlastite živote, kako bi svojim saradnicima i sljedbenicima stavili do znanja na kakav se način treba voljeti, braniti i oslobađati domovina.

Takvu svijest i spremnost tokom čitavog rata ispoljavali su mnogi komandanti i komandiri unutar 1. korpusa, na čitavoj zoni odgovornosti i to na svim nivoima komandovanja. Ovakva svijest i ponašanje u borbi za rezultat su imali činjenicu da su na bojnom polju, na prvim borbenim linijama, ginuli komandanti divizija, operativnih grupa, općinskih štabova TO, brigada, bataljona te komandiri na svim nivoima vođenja u borbi. Pored komandanata, hronika 1. korpusa svakako bilježi i pogibije velikog broja jednako vrijednih zamjenika komandanata, načelnika štabova, pomoćnika komandanata i drugog značajnog štabnog osoblja.[1389]

Psihološka prednost komandanata branilaca u odnosu na napadače

U ovom kontekstu valja naglasiti i činjenicu da su komandanti ARBiH bili u psihološkoj prednosti u odnosu na komandante napadača, zbog činjenice da su napadači nastavili primjenjivati vojnu praksu u okviru doktrine koju su izučavali, a branioci su u izgradnji komandi, jedinica i prakse 1. korpusa ugrađivali određeni stepen kreacije koje napadač često nije mogao slijediti.

Formiranje prakse rukovođenja i komandovanja 1. korpusa karakterisalo se visokim stepenom elastičnosti i improvizacija, diktiranih zahtjevima situacije i ograničenim ljudskim, materijalnim i drugim okolnostima, koje su determinisale način funkcionisanja RiK-a unutar korpusa. Ovo se vremenom pretvorilo u značajnu prednost na strani branilaca, jer je napadač pokušavao, na bazi određenih formi i postupaka komandovanja, sebi predstaviti ukupan sistem funkcionisanja RiK-a 1. korpusa. U momentu kada je napadač shvatio (krajem 1993. i početkom 1994. godine) da su mnogi uočeni obrasci funkcionisanja RiK-a vrlo atipični i da ne predstavljaju bilo kakvo pravilo, bilo je kasno. Do tada je unutar 1. korpusa uspostavljen vrlo funkcionalan sistem RiK-a koji je, u smislu svoje namjene i potreba, već bio sposoban nositi se sa snagom i namjerama napadača.

Valja zapaziti i činjenicu da su sistem i funkcionisanje, ne samo RiK-a već vojne organizacije agresora u cjelini, bili značajno reducirani specifičnošću izbora komandnog kadra, po svim nivoima komandovanja. Naime, uočavajući pogubnost srpske politike koju su prema Bosni i Hercegovini vodili Slobodan Milošević i Savezna republika Jugoslavija, a realizovao Radovan Karadžić i njegove pristaše, veliki broj najsposobnijih, najobrazovanijih i najmoralnijih starješina srpske nacionalnosti se na mnoštvo različitih načina distancirao od agresorskih vojnih sastava. Ovakvom trendu naruku je išla i personalna politika vođena unutar struktura napadača - ključni kriterij nije bio u moralnom integritetu, znanju, iskustvu, stepenu obrazovanosti i stručnosti već, u presudnoj mjeri, u stepenu radikalizma (ekstremizma) i spremnosti da se realizuje politika ubijanja i razaranja.

U borbenim dejstvima RiK 1. korpusa pokazivao je vitalnost i elastičnost koji su značajno utjecali na ishod vođenja borbenih dejstava, stanje i razvoj situacije na bojnom polju i posredno na sam ishod rata.

Komandant 1. korpusa nije mogao adekvatno rea-

1389 Zaim Imamović, Safet Zajko, Enver Šehović, Safet Hadžić, Ramiz Salčin, Hašim Spahić, Safet Isović, Salko Muraspahić, Hikmet Mehmedić i mnogi drugi samo su dio impozantnog spiska koji svjedoči o žrtvama koje je komandni kadar korpusa podnio tokom trajanja odbrambenog rata.

govati na manevar agresorskih snaga i vatre. Manevar snagama 1. korpusa bio je značajno reduciran opsadom glavnog grada, nedostatkom transportnih sredstava i posebno nedostatkom pogonskog goriva. Manevar vatrom primarno je bio ograničen drastičnom inferiornošću u broju borbenih oruđa, a posebno u količini i kvalitetu potrebne municije u odnosu na napadača. Međutim, mogao je pribjegavati manevru idejama, što je kod protivnika izazivalo mnoge probleme, neadekvatne reakcije, slabljenje borbenog morala, gubitak ljudstva, naoružanja i vojne opreme, te gubitak teritorija na mnogim pravcima na kojima su se izvodila borbena dejstva. Često se ovaj manevar idejama ogledao u vještom korištenju činjenice da su snage 1. korpusa bile nadmoćne u ljudstvu, u odnosu na napadača, pa je Komanda 1. korpusa, s vrlo ograničenim naoružanjem, rotirala raspoloživo ljudstvo na lokalnom prostoru i time osiguravala kontinuitet dejstava na pravcima vođenja borbi. Za razliku od branilaca, napadač je bio primoran vršiti pomjeranja svojih snaga, na daleko većim udaljenostima, što je uzrokovalo povećano trošenja resursa, zamor i gubitke na strani agresora.[1390]

Komandant 1. korpusa često je prenosio težište dejstava s jednog kraja svoje z/o na drugi, koristeći svježe snage u ljudstvu i moral boraca unutar vlastitih jedinica, primoravajući protivnika na daleko složenije manevre čime je postupno iscrpljivao napadača, slabio njegove taktičke pozicije na mnogim prostorima i pravcima izvođenja b/d, čime se, vremenom, stvarao prostor za povezivanje taktičkih inicijativa na više pravaca i preuzimanje inicijative na operativnom nivou.

Unutar 1. korpusa, u većem broju jedinica i na skoro svim nivoima komandovanja, primjenjivale su se različite forme i oblici ratnih lukavstava i kreativnog pristupa RiK-u, čime su borbeni moral branilaca, količina zaplijenjenog naoružanja i opreme te obim oslobođene teritorije neprekidno rasli. Na strani protivnika motivacija za borbu i borbeni moral stalno su slabili.

Rukovođenje i komandovanje 1. korpusom ARBiH predstavlja integrisanu vrijednost ljudskih, političkih, moralnih i profesionalnih vrijednosti političkog rukovodstva RBiH i odbrambenih snaga u nastajanju, na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu, odnosno, svih jedinica i pripadnika 1. korpusa tokom kasnijih faza rata.

RiK 1. korpusa integrisao je sve pozitivne i tradicionalne vrijednosti države i njenih naroda koje su karakterisale pripadnike i komandni kadar korpusa. Stručna profesionalna znanja i sva druga primjenjiva znanja i iskustva, uz visok stepen improvizacija i kreacije unutar RiK-a, omogućavali su stvaranje nade, optimizma i konkretne motivacije za djelovanje pojedinaca i jedinica 1. korpusa. Veoma brzo su ove vrijednosti pretvorene u konkretne akcije, sastave, jedinice, postupke, mjere, borbena dejstva i svijest o neminovnosti i izgledima na uspješan ishod borbe za odbranu glavnog grada i Republike Bosne i Hercegovine u cjelini.

Način prakticiranja RiK-a i vojne profesije unutar 1. korpusa ARBiH ličio je na pojedinačne pripadnike i jedinice korpusa, a korpus u cjelini vjerno odslikaovao narod iz kojeg je nastajao. Snažno uvjerenje u ispravnost i izglednost ciljeva borbe davalo je RiK-u 1. korpusa izvanrednu unutrašnju snagu kojom je uspijevao ostvariti moralnu i psihološku supremaciju nad vojno višestruko nadmoćnijim napadačem, da bi u završnim operacijama rata i vojnička inicijativa i superiornost u potpunosti prešli na stranu branilaca.

1390 Tokom 1994. godine snage ARBiH, pa i snage 1. korpusa, preuzimaju strategijsku inicijativu koja predstavlja sve veće opterećenje za agresora koji je do tada imao naglašenu premoć u većini elemenata vojne moći. Inventivnošću i idejnošću RiK-a 1. korpusa vršen je manevar idejama i pomjeranje težišta (tzv. "razvlačenje pameti") u izvođenju operacija, što je, vremenom, predstavljalo sve veći problem za agresora, čime su se stvarale pretpostavke za uspjehe 1. korpusa u borbi, pa je to rezultiralo i oslobađanjem značajnih prostora na više odabranih pravaca.

Komandanti ratnog 1. korpusa ARBiH generali Vahid Karavelić, Mustafa Hajrulahović Talijan i Nedžad Ajnadžić

Mirnodopski komandanti 1. korpusa VF BiH general Halil Brzina i brigadir Selmo Cikotić

IX

DOBITNICI ODLIKOVANJA I NAJVIŠEG RATNOG PRIZNANJA

U 1. KORPUSU ARBiH

Dobitnici odlikovanja i najvišeg ratnog priznanja u 1. korpusu ARBiH

Pregled odlikovanih pripadnika i dobitnika ratnog priznanja „Zlatni ljiljan“ iz sastava 1. korpusa, prezentiran u ovom poglavlju, zasnovan je na dostupnoj arhivskoj građi i saradnji s boračkim udruženjima ili neposrednom kontaktu s odlikovanim osobama. Metod pripreme baziran je na organizacijskoj strukturi 1. korpusa kako u periodu 1992-1995. tako i u poslijeratnom periodu, sve do datuma kada su vršene dodjele odlikovanja i ratnih priznanja.[1375]

Hrabrost, plemenitost i uspješno vođenje komandi i jedinica prepoznali su saborci i potvrdili nadležni u donošenju odluka kojima su dodijeljena odlikovanja, odnosno ratno priznanje „Zlatni ljiljan“. Pregledom je obuhvaćeno 524 pripadnika i pripadnice 1. korpusa. U odnosu na ukupan broj odlikovanih odnosno dobitnika „Zlatnog ljiljana“ njih 15 su i odlikovani i dobitnici priznanja „Zlatni ljiljan“, dok su njih šest nosioci odlikovanja. Od ukupnog broja dobitnika njih 271 odlikovanje ili ratno priznanje dobilo je posthumno.

Kada je u pitanju struktura formacijskih dužnosti, njih 210 odlikovano je i nagrađeno najvišim ratnim priznanjem obavljajući različite starješinske dužnosti, od komandira voda do komandanata korpusa. Obavljajući različite vojničke dužnosti, kao što su strijelac, nišandžija ili diverzant, odlikovanje i najviše ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobilo je 314 pripadnika 1. korpusa.

Sam pregled pokazuje da su nosioci ratnog priznanja i odlikovani pripadnici, odnosno pripadnice, iz svih konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine, ali i drugih nacionalnih pripadnosti.

Najmlađi odlikovani je samo 15, dvojica sa po 17, a najstariji 60 godina starosti.

Iako je učešće žena bilo zasnovano na dobrovoljnoj osnovi, njih šest nagrađeno je najvišim ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“, a jedna je i posthumno odlikovana.

Na početku ovog pregleda bit će prezentirana dodijeljena odlikovanja i ratno priznanje „Zlatni ljiljan“, njihov fizički izgled i izvod iz objašnjenja za šta se dodjeljuju. Potom će, abecednim redom, biti prezentirani odlikovani pripadnici, odnosno pripadnice, uz njhove opće podatke: mjesto rođenja, dužnost i kada je dodijeljeno odlikovanje, te pripadnost jedinici i podaci za poginule, datum i mjesto pogibije.

1375 U pripremi ovog pregleda kriterij za uključivanje baziran je na pripadnosti jedinice dobitnika priznanja organskom sastavu 1. korpusa u fazi predlaganja, naročito kada se radi o posthumnim dobitnicima odlikovanja i ratnih priznanja. Otuda su moguća određena preklapanja i ponavljanja pojedinih imena s nekim pregledima dobitnika ratnih priznanja drugih jedinica, naročito u vezi s 81. divizijom ili 3. korpusom.

Orden heroja oslobodilačkog rata

“... dodjeljuje se pripadnicima oružanih snaga Republike i drugim građanima koji su se istakli izvranrednim junačkim podvizima u borbi protiv neprijatelja i koji predstavljaju naročit primjer junaštva...“

Orden zlatnog grba s mačevima

„...dodjeljuje se pripadnicima oružanih snaga Republike koji su u borbi protiv neprijatelja izvršili djela u kojima je došla do snažnog izražaja njihova lična hrabrost ili koji su se, na bojnom polju naročito istakli ličnom hrabrošću...“

Orden zlatnog ljiljana sa zlatnim vijencem

„...dodjeljuje se za naročite zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje naše zemlje, za organiziranje i učvršćivanje odbrane, sigurnosti i nezavisnosti zemlje, za zasluge u izgradnji demokratskih odnosa, kao i za zasluge u oblasti privrede, nauke, kulture i sporta...“

Orden zlatnog ljiljana sa srebrenim vijencem

„...dodjeljuje se za naročite zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje naše zemlje, za organiziranje i učvršćivanje odbrane, sigurnosti i nezavisnosti zemlje, za zasluge u izgradnji demokratskih odnosa, kao i za zasluge u oblasti privrede, nauke, kulture i sporta...“

Orden za vojne zasluge sa zlatnim mačevima

„...dodjeljuje se starješinama vojnih jedinica i ustanova, koji svojim primjerom i umješnošću u radu u jedinici, odnosno ustanovi kojom rukovode, doprinose ostvarivanju postavljenih zadataka, ili koji su u jedinici ili ustanovi stvorili uvjete za postizanje izuzetnih rezultata, ili koji se odlikuju takvim starješinskim i vojničkim osobinama da služe za primjer drugima...“

Orden za vojne zasluge sa srebrenim mačevima

„...dodjeljuje se starješinama vojnih jedinica i ustanova, koji svojim primjerom i umješnošću u radu u jedinici, odnosno ustanovi kojom rukovode, doprinose ostvarivanju postavljenih zadataka, ili koji su u jedinici ili ustanovi stvorili uvjete za postizanje izuzetnih rezultata, ili koji se odlikuju takvim starješinskim i vojničkim osobinama da služe za primjer drugima...“

Medalja za hrabrost

„...dodjeljuje se pripadnicma oružanih snaga Republike koji su u borbi protiv neprijatelja izvršili jedno ili više djela u kojima je došla njihova lična hrabrost...“

Medalja za vojne zasluge

„...dodjeljuje se starješinama i vojnicima, koji svojim primjerom u radu značajno doprinose ostvarivanju postavljenih zadataka, ili koji se odlikuju takvim starješinskim i vojničkim osobinama da služe za primjer drugima...“

Ratno priznanje, značka „Zlatni ljiljan“

„...dodjeljuje se pripadnicima oružanih snaga koji su se naročito istakli u oružanom suprotstavljanju agresoru, doprinijeli proširenju slobodnih dijelova Republike, izvršili više djela u kojima su došli do izražaja njihova lična hrabrost i požrtvovanja, pri čemu su agresoru naneseni znatni gubici u ljudstvu i materijalnim sredstvima...“

ABADŽIJA (Ahmet) NUSRET

Rođen je 4.1.1970. godine u Kamenici - Vogošća. Poginuo je 2.11.1993. godine na Planici - Vareš, kao vojnik - diverzant, pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ABAZOVIĆ (Mile) RADENKO

Rođen je 29.5.1957. godine u Daganovićima - Rogatica. Poginuo je 4.8.1992. godine na Stupu - Nedžarići, kao pripadnik MAD-a Regionalnog štaba Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

ADANALIĆ (Abdulah) ADIN

Rođen je 3.1.1971. godine u Bijeljini. Poginuo je 8.11.1992. godine na Azićima – Sarajevo, kao pripadnik 3. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ADILOVIĆ (Adem) ZULFO

Rođen je 13.2.1960. godine u Goraždu. Poginuo je 28.7.1993. godine na Žuči na dužnosti komandira čete u 1. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

AGANOVIĆ (Salko) VAHID

Rođen je 12.7.1961. godine u Vranešima - Goražde. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade.

AGIĆ (Salih) AMIR

Rođen je 5.2.1973. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 9. brdske brigade. Poginuo je 10.10.1995. godine na Humu - Trnovo.

AGIĆ (Ago) FEHIM-AGA

Rođen je 13.2.1968. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine. Poginuo je 19.2.1993. godine na Žuči na dužnosti zamjenika komandanta 2. bataljona 1. mehanizovane brigade.

AGIĆ (Atif) IBRAHIM

Rođen je 16.3.1971. godine u Bukvi - Kreševo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 123. lahke brigade.

AHMETOVIĆ (Hrustem) IDRIZ

Rođen je 6.3.1945. godine u Čajniču. Poginuo je 8.6.1992. godine u kasarni na Mrkovićima – Sarajevo, na dužnosti pomoćnika komandanta bataljona za sigurnost u 9. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

AHMETSPAHIĆ (Ahmed) SULJO

Rođen je 13.3.1950. godine u Vragolovima - Rogatica. Poginuo je 10.10.1992. godine u rejonu Prače na dužnosti komandira čete 31. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

AHMIĆ (Salem) UZEIR

Rođen je 9.9.1972. godine u Visokom. Poginuo je 12.6.1993. godine na Borku – Visoko, kao pripadnik 302. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

AHMIĆ (Zahid) ZIJAD

Rođen je 4.9.1963. godine u Visokom. Poginuo je 21.8.1992. godine u Crnom potoku - Visoko, kao pripadnik odreda „Buci“ Općinskog štaba TO Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

AJDINOVIĆ (Ibrahim) FIKRET

Rođen je 22.4.1972. u Tujlićima - Visoko. Poginuo je 30.7.1993. godine na Jasikovici - Fojnica, kao pripadnik 302. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno dodijeljeno mu je 1994. godine.

ALAGIĆ (Alija) HAJRUDIN

Rođen je 4.1.1969. godine u Rogatici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

ALAJBEGOVIĆ (Mehmed) AZUR

Rođen je 2.6.1977. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 155. motorizovane brigade.

ALIBAŠIĆ (Mujo) HALIM

Rođen je 23.5.1957. godine u Ćurevu - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 14. divizije.

ALIBEGIĆ (Zihnija) SABAHUDIN

Rođen je 9.12.1969. godine u Visokom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 146. lahke brigade.

ALIĆ (Munib) FIKRET CRNI

Rođen je 3.7.1954. godine u Misoči - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 126. brdske brigade. Poginuo je 10.11.1992. godine u Misoči - Ilijaš.

ALIĆ (Adem) RAMIZ

Rođen je 25.1.1953. godine u Gori - Vogošća. Poginuo je 23.3.1993. godine na Nabožiću - Ilijaš, na dužnosti komandira čete u 126. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ALIKADIĆ (Asim) RUSMIR

Rođen je 1.1.1996. godine u Kamenici - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 126. brdske brigade.

ALOMEROVIĆ (Zulfo) NEDŽIB

Rođen je 18.9.1970. godine u mjestu Zastup - Prijepolje. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

ANDELIJA (Ahmet) MUJO

Rođen je 11.1.1969. godine u Andelijama - Foča. Poginuo je 28.7.1993. godine na Proskoku - Bjelašnica, kao pripadnik 182. Viteške lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ANĐELIĆ (Nikola) DUBRAVKO

Rođen je 21.2.1961. godine u Skoplju. Poginuo je na Žuči 12.1.1993. godine kao pripadnik 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ARIFOVIĆ (Izet) MEDŽID

Rođen je 26.11.1964. godine u Rasnom - Sjenica. Umro je 17.6.1993. godine od posljedica ranjavanja kao pripadnik 5. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

AVDAGIĆ (Ibrahim) SEAD

Rođen je 4.10.1966. godine u Sarajevu. Poginuo je 22.11.1993. godine u Bakićima - Olovo, kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

AVDIĆ (Zećo) ENSAD SIJEDI

Rođen je 9.12.1960. godine u Priboju. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

AVDIĆ (Muhamed) NEZIR

Rođen je 3.11.1961. godine Veljem Lugu - Višegrad. Poginuo je na Žuči 8.12.1992. godine kao pripadnik 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BABIĆ (Ahmo) HASAN

Rođen je 30.8.1965. godine u Girama - Sokolac. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 147. lahke brigade.

BAJIĆ (Ramiz) IZUDIN

Rođen je 16.1.1972. godine u Pjenovcu – Han-Pijesak. Poginuo je na Stupu 4.8.1992. godine kao pripadnik MAD-a Regionalnog štaba Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

BAJRAMOVIĆ (Rešid) VELID

Rođen je 20.2.1962. godine u Ključu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. kao pripadnik Komande 1. korpusa.

BAJROVIĆ (Faik) ESAD

Rođen je 5.9.1955. godine u Sjenici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade.

BAJROVIĆ (Smajo) NAZIF

Rođen je 31.3.1954. godine u Igrima - Gacko. Poginuo je na Žuči 8.12.1992. godine kao pripadnik 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BAJROVIĆ (Asim) SAMIR

Rođen je 6.6.1967. godine u Sarajevu. Poginuo je na Žuči 10.12.1992. godine kao pripadnik 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BAKAL (Edhem) DINKO

Rođen je 25.2.1962. godine u Sarajevu. Poginuo je 17.9.1994. godine na Dobrinji – Sarajevo, u činu natporučnika, kao pripadnik 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

BALTA (Salem) EŠREF

Rođen je 22.2.1966. godine u Kadarićima - Vareš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 122. lahke brigade.

BARUČIJA (Kasim) MUHAMED

Rođen je 2.8.1959. godine u Miljevini - Foča. Poginuo je 4.8.1992. godine na Stupu, kao pripadnik Izviđačko-diverzantske čete 1. korpusa. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

BARUČIJA (Hamid) ŠEMSO

Rođen je 4.5.1960. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa. Poginuo je 11.10.1994. godine na Moševačkom brdu - Vareš, u činu kapetana, na dužnosti referenta za planiranje i obuku inžinjerskih jedinica.

BAŠIĆ (Mehmed) EMIRA

Rođena je 3.7.1969. godine u Bosanskom Novom. Poginula je 27.11.1993. godine na Jevrejskom groblju - Sarajevo, kao pripadnica 15. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno joj je dodijeljeno 1995. godine.

BAŠOVIĆ (Islam) BEHUDIN

Rođen je 25.9.1963. godine u Prijepolju. Poginuo je 14.5.1992. godine na Vracama na dužnosti komandira Interventnog voda OpŠTO Stari Grad Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

BEČKOVIĆ (Zulfo) AMEL

Rođen je 9.3.1969. godine u Sarajevu. Poginuo je u Vogošći - mjesto Krše - 25.5.1992. godine kao pripadnik OpŠTO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

BEĆIRBAŠIĆ (Mustafa) RIFET

Rođen je 17.8.1960. godine u Kozarevini - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

BEGIĆ (Džemail) DŽEVAD ĐILDA

Rođen je 16.8.1965. godine u Foči. Poginuo je 11.7.1992. godine u Pofalićima - Sarajevo, kao pripadnik 2. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

BEGIĆ (Osman) ZAIM ZAJ

Rođen je 11.1.1955. godine u Brezi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 304. brdske brigade. Umro je 26.6.1996. godine.

BEKRIĆ (Ahmed) MIRSAD PICE

Rođen je 30.6.1967. godine u Vogošći. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. kao pripadnik 1. motorizovane brigade.

BELKO (Zaim) MIRSAD

Rođen je 1.1.1964. godine u Batićima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 105. motorizovane brigade.

BEŠIREVIĆ (Mušan) VAHID

Rođen je 30.10.1960. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade.

BEŠLIĆ (Mehmed) EMIR

Rođen je 13.12.1969. godine u Visokom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 146. lahke brigade.

BEŠLIJA (Osman) DŽEVAD

Rođen je 25.9.1962. godine u Koritima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 126. lahke brigade.

BEŠLIJA (Ahmed) FERID FERDO

Rođen je 8.2.1970. godine u Koritima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 126. lahke brigade.

BEŠLIJA (Muhamed) IZET

Rođen je 7.9.1964. godine u Koritima - Ilijaš. Poginuo je 7.10.1992. godine na Čemernom - Ilijaš, kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BEŠLIJA (Uzeir) RAŠID

Rođen je 13.11.1953. godine u Kruševu - Olovo. Poginuo je u Donjem Hotonju 19.10.1992. godine na dužnosti komandira čete 1. vogošćanskog odreda OpŠO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BEŠLIJA (Mujo) ŠEMSUDIN

Rođen je 11.2.1960. godine u Dabrovini - Vareš. Poginuo je 14.8.1995. godine na Moševačkom brdu - Ilijaš, na dužnosti pomoćnika komandanta za obavještajne poslove 122. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

BEŠOVIĆ (Ejub) MUSTAFA MUSA

Rođen je 14.6.1965. godine na Tjentištu - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 148. Viteške lahke brigade.

BEZDROB (Džafer) ENES

Rođen je 28.9.1962. godine u Goraždu. Poginuo je 29.10.1992. godine u Donjoj Lijeski - Višegrad, na dužnosti zamjenika komandira Interventnog voda 31. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

BEZDROB (Nazir) MIRSAD KAN

Rođen je 16.11.1965. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

BIČIĆ (Mehmed) HAMDIJA

Rođen je 16.1.1945. godine u Borovcu - Goražde. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

BIČO (Nurko) MIRSAD

Rođen je 3.5.1970. godine u Vogošći. Poginuo je na Žuči 25.12.1993. godine kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

BIČO (Jusuf) SAFET

Rođen je 9.5.1953. godine u Dukatovićima - Čajniče. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

BIKIĆ (Velija) DEJZIN

Rođen je 4.2.1975. godine u Peći. Poginuo je na Stupu 21.8.1992. godine kao pripadnik 1. sandžačke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

BOGUNIĆ (Halil) EMIR ČARLI

Rođen je 26.11.1966. godine u Sarajevu. Poginuo je 28.7.1993. godine na Golom brdu - Igman, na dužnosti komandira voda 4. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine. Posthumno je odlikovan Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima 1994. godine.

BOJA (Bajro) SALEM

Rođen je 1.12.1962. godine u Grivićima - Hadžići. Poginuo je 4.12.1992. godine na Gunčaru - Hadžići, kao pripadnik 9. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BOLIĆ (Taib) SENAHID BOLO

Rođen je 11.3.1958. godine u Bakićima - Olovo. Poginuo je 22.1.1994. godine na Kruševu - Olovo, na dužnosti komandanta bataljona u 110. Slavnoj olovskoj brdskoj brigadi. Posthumno odlikovan Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima i ratnim priznanjem “Zlatni ljiljan“ 1994. godine.

BOTIĆ (Osman) OSMAN

Rođen je 20.3.1961. godine u Vardištu - Breza. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

BRANKOVIĆ (Abdulah) EMIR

Rođen je 14.1.1971. godine u Rogatici. Poginuo je 2.11.1994. godine na Proskoku – Bjelašnica, kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

BRANKOVIĆ (Hakija) NEDŽAD

Rođen je 28.12.1962. godine u Višegradu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

BRATIĆ (Muharem) MERIM BRACO

Rođen je 9.3.1966. godine u Bosanskoj Krupi. Poginuo je 2.8.1992. godine na Regoju - Trnovo, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda u 1. Bošnjačkoj brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BRKO (Abdulah) MENSUR

Rođen je 27.5.1969. godine u Višegradu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik Izviđačko-diverzantske čete 1. korpusa.

BUBICA (Šerif) NEDŽAD

Rođen je 24.2.1953. godine u Pljevljima. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

BUBLIN (Ramo) JUSUF

Rođen je 2.1.1956. godine u Ljutoj - Kalinovik. Poginuo je 10.3.1994. godine kod Famosa - Hrasnica, na dužnosti komandira čete u 4. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

BUBLIN (Salko) NEDŽAD ČUPO

Rođen je 7.5.1973. godine u Kalinoviku. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

BUBLIN (Alija) SEAD SEJO

Rođen je 15.5.1970. godine u Ljutoj - Kalinovik. Poginuo je 25.8.1992. godine na Jakomišlju na dužnosti komandanta odre-

da. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

BUČAN (Hajro) EMIR

Rođen je 15.3.1974. godine u Bijelom Polju. Poginuo je 10.7.1993. godine u Trnovu kao pripadnik 4. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

BUČUK (Mustafa) HIDAJET

Rođen je 22.7.1963. godine u Visokom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 135. brdske brigade.

BUGARIN (Šaban) FERID

Rođen je 7.4.1961. godine u Brodarevu - Prijepolje. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 102. motorizovane brigade.

BUKVA (Ramiz) ŠEFIK

Rođen je 4.1.1959. godine u Holijacima - Višegrad. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. motorizovane brigade.

BULATOVIĆ (Abid) ŠEFKIJA

Rođen je 4.5.1972. godine u Višegradu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

BULBULUŠIĆ (Velija) SULEJMAN BIJELI

Rođen je 21.11.1960. godine u Mahali - Breza. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

BULJETOVIĆ (Ibrahim) JASMIN

Rođen je 8.6.1972. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

BULJUBAŠIĆ (Šemso) HAMED

Rođen je 21.6.1964. godine u Sarajevu. Poginuo je 28.9.1992. godine na Stupskom brdu kao pripadnik 2. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

BURZA (Emir) FIKRET

Rođen je 21.7.1973. godine u Rogatici. Poginuo je 11.4.1994. godine u Varešu kao pripadnik 2. samostalnog bataljona. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

BURZIĆ (Meho) REFIK

Rođen je 17.9.1962. godine u Varešu. Poginuo je 10.6.1992. godine na Čemerskoj planini - Ilijaš, kao pripadnik Odreda „Sretno“ Općinskog štaba Teritorijalne odbrane Breza. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

BUZA (Husein) TEUFIK TUFO

Rođen je 13.5.1950. godine u Malim Trnovcima - Visoko. Poginuo je 16.6.1992. godine na Krčevinama - Visoko, na dužnosti komandira čete za specijalne namjene „Tufina četa“ Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

CERO (Huso) MEHEMED

Rođen je 14.10.1954. godine u Višegradu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. kao pripadnik 1. motorizovane brigade.

COCALIĆ (Mehmed) ENIZ

Rođen je 8.12.1959. godine u Štitarevu - Višegrad. Poginuo je 27.1.1993. godine u Rajlovcu kao pripadnik Interventnog voda 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

CRNOVRŠANIN (Numan) ADEM

Rođen je 15.4.1943. godine u Bistrici - Bijelo Polje. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

ČAKAL (Osman) VEHID

Rođen je 3.4.1962. godine u Banjoj Lučici - Sokolac. Poginuo je 20.3.1993. godine na Kruševu - Olovo, na dužnosti komandira voda 1. samostalnog sokolačkog bataljona. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ČAMDŽIJA (Jusuf) JASMIN

Rođen je 1.12.1968. godine u Rogatici. Poginuo je 26.10.1993. godine na Bistriku - Sarajevo, kao pripadnik čete Vojne policije 1. korpusa. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ČARDAKOVIĆ (Sulejman) RAMIZ

Rođen je 8.5.1954. godine u Han-Pijesku. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 1. žepske brigade.

ČAUŠEVIĆ (Hadžan) ALIJA

Rođen je 5.8.1961. godine u Ribarima - Foča. Poginuo je 5.8.1994. godine u Varešu, na dužnosti komandira čete u 102. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ČAUŠEVIĆ (Adil) ANES

Rođen je 9.8.1965. godine u Sarajevu. Poginuo je 29.1.1993. godine na Trebeviću na dužnosti zamjenika komandira protivoklopne čete 1. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ČAUŠEVIĆ (Sabit) KENAN

Rođen je 27.4.1972. godine u Sarajevu. Poginuo je na Hotonju 7.8.1992. godine na dužnosti komandira čete „Hotonj“ OpŠO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ČAVRK (Hamid) HUSEIN

Rođen je 17.9.1961. godine u Foči. Poginuo je 29.7.1992. godine na Preljući - Foča, kao pripadnik 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

ČELIK (Rasim) ESAD

Rođen je 1.1.1958. godine u Čelikovom Polju - Foča. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 148. Viteške lahke brigade.

ČELIK (Zećir) TAIB TATO

Rođen je 27.2.1950. godine u Foči. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 148. Viteške lahke brigade.

ČIKMIŠ (Bego) NIJAZ

Rođen je 3.3.1961. godine u Ravnima - Vareš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 122. lahke brigade.

ČIKO (Munib) NIHAD VALTER

Rođen je 19.1.1962. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 109. brdske brigade.

ČILAŠ (Seid) JASMIN

Rođen je 24.5.1968. godine u Docima - Kiseljak. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 109. brdske brigade.

ČIZMO (Ragib) NEDŽIB

Rođen je 20.7.1967. godine u Kreševu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 145. Slavne lahke brigade.

ČIZMOVIĆ (Emin) SENAD

Rođen je 26.1.1964. godine u Pljevljima. Poginuo je u Vogošći 9.11.1993. godine na dužnosti komandira voda u 1. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ČOHODAR (Suljo) VAHIDIN

Rođen je 5.11.1972. godine u Kijevu - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 12. divizije.

ČOLAKOVIĆ (Dževad) RAMIZ

Rođen je 27.9.1962. godine u Kovačićima - Olovo. Poginuo je na Žuči 18.9.1992. godine, kao pripadnik 13. novosarajevske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

ČOLAKOVIĆ (Nezir) SALEM

Rođen je 23.3.1967. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade.

ČOMAGA (Mustafa) MUHIDIN

Rođen je 10.10.1970. godine Sarajevu. Poginuo je u Vogošći - Orahov brijeg 16.6.1993.godine, kao pripadnik 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ČOPRA (Ćamil) HAMDO

Rođen je 3.5.1966. godine u Turovima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

ČORBO (Alija) SAFET

Rođen je 8.1.1968. godine u Mješajima - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 148. Viteške lahke brigade.

ČUTURA (Đulaga) MUHAREM - BEBA

Rođen je 28.6.1963. godine u Gori - Vogošća. Poginuo je 2.8.1994. godine na Moševačkom brdu - Ilijaš, kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ĆATIĆ (Himzo) MIRSAD - ČUPERAK

Rođen je 15.10.1957. godine u Bihaću. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 9. brdske brigade.

ĆATO (Osman) SEAD - GLAVA

Rođen je 27.11.1970. godine u Rudom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 143. lahke brigade.

ĆERIMAGIĆ (Mehmed) DŽEVAD

Rođen je 29.7.1967. godine u Mješajima - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 148. Viteške lahke brigade.

ĆESKO (Rasim) SINAN

Rođen je 17.01.1962. godine u Han-Pijesku. Poginuo je 23.7.1995. godine na Vrataru - Žepa, kao pripadnik 285. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dodijeljeno mu je 1994. godine.

ĆOSO (Salko) ADIL

Rođen je 21.12.1954. godine u Čajniču. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

ĆULUM (Ahmed) IBRAHIM

Rođen je 24.8.1973. godine u Kosovskoj Mitrovici. Poginuo je 3.12.1992. godine na Otesu - Ilidža, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda u 2. samostalnom motorizovanom bataljonu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

ĆUREVAC (Salko) Haris

Rođen je 4.1.1966. godine u Sarajevu. Poginuo je 24.5.1992. godine u Nedžarićima - Sarajevo kao pripadnik Regionalnog štaba TO Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ĆUTAHIJA (Avdo) HILMO

Rođen je 20.4.1969. godine u Rakitnici - Rogatica. Poginuo je na Stupu 4.8.1992. godine kao pripadnik MAD-a Regionalnog štaba Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

DAHIĆ (Ibrahim) ADIL

Rođen je 22.4.1960. godine u Kamenskom - Olovo. Poginuo je 25.9.1992. godine u Prozoru kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

DAUT (Omer) NUSRET

Rođen je 15.10. 1963. godine u Bjelimićima - Konjic. Poginuo je 10.5.1992. godine na Hrasnom Brdu kao pripadnik Općinskog štaba odbrane Novi Grad. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

DACIĆ (Hazbo) TAŠO

Rođen je 14.2.1969. godine u Sjenici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. kao pripadnik 4. PDO Vogošća.

DEDIĆ (Velaga) ALIJA

Rođen je 3.3.1963. godine na Sokocu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

DEDIĆ (Džemal) REŠAD

Rođen je 3.1.1963. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

DEDIĆ (Hasim) SEAD

Rođen je 30.12.1950. godine u Sarajevu. Poginuo je 19.7.1995. godine na Treskavici kao pripadnik 141. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

DEDOVIĆ (Šerif) IBRAHIM

Rođen je 23.1.1953. godine u Prijanovićima - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 155. motorizovane brigade.

DELALIĆ (Osman) EJUB

Rođen je 13.6.1957. godine u Mjedeniku - Gacko. Poginuo je na Humu 5.12.1992. godine na dužnosti komandanta OpŠO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dodijeljeno mu je 1992. godine.

DELIĆ (Meho) FIKRET

Rođen je 10.4.1961. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dodijeljeno mu je 1994. godine kao pripadniku 4. motorizovane brigade.

DELIĆ (Ramiz) IZET

Rođen je 2.12.1946. godine u Vogošći. Poginuo je u Ugorskom - Vogošća 30.7.1993. godine na dužnosti zamjenika komandanta bataljona 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

DELIĆ (Mujo) NEDŽAD

Rođen je 21.9.1972. godine u Foči. Poginuo je 13.6.1992. godine u Donjem Kotorcu na dužnosti komandira Interventnog voda u 4. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

DERVIŠEVIĆ (Vehbija) IBRAHIM

Rođen je 4.1.1961. godine u Travniku. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade. Odlikovan je Ordenom zlatnog ljiljana sa zlatnim vijencem 1997. godine.

DIVOVIĆ (Asim) SULJO

Rođen je 17.3.1967. godine u Trnovu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

DIZDAREVIĆ (Vehid) FERID

Rođen je 5.6.1958. godine u Batovu - Čajniče. Poginuo je 10.2.1994. godine kod Kusjevrana - Čajniče, na dužnosti načelnika štaba 43. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

DIZDAREVIĆ (Ramiz) MUSTAFA ZUBAN

Rođen je 6.1.1945. godine u Sarajevu. Poginuo je 17.1.1994. godine na Grbavici - Sarajevo, kao pripadnik 15. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

DOLOVČIĆ (Mehmed) OMER

Rođen je 9.10.1959. godine u Rudom. Poginuo je 27.1.1993. godine na Sokolju kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

DROBAC (Borivoje) NEBOJŠA

Rođen je 12.5.1962. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. kao pripadnik 1. motorizovane brigade.

DUBRAVIĆ (Nedžad) KENAN

Rođen je 19.8.1962. godine u Sarajevu. Poginuo je 13.10.1992. godine na Otesu - Sarajevo, kao pripadnik 2. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

DUČIĆ (Abdulj) ZAMO

Rođen je 8.2.1967. godine u Plavu. Poginuo je 24.9.1994. godine na Jasenu - Vareš, na dužnosti komandanta manevarskog bataljona 101. motorizovane brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine

DURAKOVIĆ (Alija) AMIR

Rođen je 29.7.1966. godine u Šaševcima - Olovo. Umro je u Zagrebu 1.7.1993. od posljedica ranjavanja, kao vojnik diverzant u 110. Slavnoj olovskoj brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

DURAKOVIĆ (Rešid) NEDŽAD DŽADA

Rođen je 21.12.1956. godine u Visokom. Poginuo je 11.6.1992. godine na Vlajčićkoj kosi - Visoko, na dužnosti pomoćnika komandanta za logistiku 2. odreda Općinskog štaba Teritorijalne odbrane Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

DURIĆ (Asim) MEHMED

Rođen je 6.7.1958. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade. Poginuo je 30.6.1995. godine na Lučeviku - Treskavica, na dužnosti zamjenika komandanta bataljona u 181. Bošnjačkoj brdskoj brigadi.

DŽAFERAGIĆ (Asim) SAFET

Rođen je 1.1.1955. godine u Bogovićima - Pale. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. brdske brigade.

DŽAFIĆ (Nezir) ESAD

Rođen je 7.12.1948. godine u Buci - Visoko. Poginuo je 10.6.1993. godine u rejonu Mali Trnovci - Visoko, na dužnosti komandira voda Odreda „Abdullatif“ - OpŠTO Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

DŽAFIĆ (Vejsil) HAMZA

Rođen je 12.8.1950. godine u Bukovici - Busovača. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

DŽAFIĆ (Arif) KERIM

Rođen je 25.12.1962. godine u Sarajevu. Poginuo je 17.9.1992. godine kod kamenoloma Krupac - Igman, na dužnosti komandanta bataljona u 4. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

DŽAFIĆ (Raif) RAMIZ

Rođen je 29.10.1971. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 135. brdske brigade.

DŽAFO (Džafer) BAJRO

Rođen je 9.11.1940. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

DŽAKA (Idriz) SEAD

Rođen je 3.2.1976. godine u Hamburgu - Njemačka. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

DŽAMALIJA (Hamid) ENVER

Rođen je 10.6.1963. godine u Ćurevu - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 82. brdske brigade.

DŽAMALIJA (Abid) ZIJAD

Rođen je 9.3.1967. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 310. brdske brigade.

DŽANANOVIĆ (Muhamed) MURIS

Rođen je 1.1. 1971. godine u Rogatici. Poginuo je 10.2.1994. godine na Kusjevranu - Čajniče na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantske čete 43. drinske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

DŽANKO (Ekrem) FAHRUDIN

Rođen je 26.6.1971. godine u Sarajevu. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 101. motorizovane brigade.

DŽINDO (Ramo) JASMIN

Rođen je 25.1.1969. godine u Sarajevu. Poginuo je u Hotonju 14.11.1994. godine kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

DŽINO (Ibro) AMIR

Rođen je 2.4.1971. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 4. Viteške motorizovane brigade.

DŽUBUR (Zaim) EDHEM EKO

Rođen je 25.3.1954. godine u Gacku. Poginuo je 15.6.1992. godine na Stupu - Sarajevo, na dužnosti komandanta bataljona u 102. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ĐEDOVIĆ (Hrusto) ALMIR

Rođen je 10.11.1972. godine u Čajniču. Poginuo je 8.12.1992. godine u Nedžarićima - Sarajevo, kao pripadnik 101. brdske brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ĐELILOVIĆ (Suno) UZEIR DŽANA

Rođen je 18.5.1957. godine u Kućicama - Hadžići. Poginuo je 25.7.1994. godine u Vrančićima na dužnosti komandira čete u 149. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

ĐELKO (Ibrahim) ZIFET PIĐ

Rođen je 19.6.1971. godine u Vrančićima - Hadžići. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 9. brdske brigade.

ĐIDALIJA (Asim) ASMIN

Rođen je 27.5.1970. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 141. lahke brigade.

ĐIP (Hilmo) SEAD

Rođen je 7.8.1965. godine u Višegradu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

ĐUDERIJA (Safet) OSMAN

Rođen je 3.1.1958. godine u mjestu Susješno - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 148. Viteške lahke brigade.

ĐULBIĆ (Nusret) RUSMIR

Rođen je 11.7.1955. godine u Sarajevu. Poginuo je 15.11.1992. godine na Borijama - Sarajevo, na dužnosti komandira čete u 2. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

ELČIĆ (Rasim) MEVLIDA

Rođena je 29.6.1963. godine u Derventi. Poginula je 28.7.1993. godine na Golom brdu - Igman, kao pripadnica 4. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno joj je dodijeljeno 1994. godine.

FATIĆ (Jusuf) ALMIR

Rođen je 6.10.1972. godine u Budoželju - Vareš. Poginuo je 21.12.1993. godine na Velikom humu - Zenica, na dužnosti komandira odjeljenja u 122. lahkoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

FATIĆ (Mujo) HARIS

Rođen je 31.10.1966. godine u Sarajevu. Poginuo je na Žuči 8.6.1992. godine na dužnosti pomoćnika komandanta za bezbjednost Odreda Velešići OpŠTO Novo Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

FATIĆ (Salko) OSMAN

Rođen je 4.1.1971. godine u Sarajevu. Poginuo je 7.12.1992. godine na Trebeviću kao pripadnik 2. samostalnog bataljona. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

FAZLIĆ (Smajo) EDIN

Rođen je 7.7.1968. godine u Brutusima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

FAZLIĆ (Ragib) HAMDIJA ŽEPA

Rođen je 30.3.1972. godine u Borovcu - Rogatica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

FAZLIĆ (Ibrahim) IBRICA

Rođen je 18.11.1941. godine u Rudom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

FERHATOVIĆ (Šaćir) INAS MAĐAR

Rođen je 14.4.1959. godine u Krašićima - Goražde. Poginuo je 30.10.1992. godine na Dublju - Goražde, na dužnosti komandira čete 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

FERIZ (Hasan) MERZUK

Rođen je 20.7.1968. godine u Ugorskom - Vogošća. Poginuo je u Vogošći - Krše 25.5.1992. godine kao pripadnik OpŠTO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

FETAHOVIĆ (Muhamed) EDIN

Rođen je 22.8.1958. godine u Sarajevu. Poginuo je 30.7.1993. godine na Žuči - Sarajevo, kao pripadnik 2. brdske brigade. Ratno

priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

FRANJIĆ (Ilija) ŠIMUN

Rođen je 17.5.1964. godine u Sarajevu. Poginuo je 10.10.1992. godine na Stupu kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

GACKA (Hasan) BEKTO

Rođen je 27.12.1956. godine u Višegradu. Poginuo je 29.10.1992. godine u Donjoj Lijeski - Višegrad, na dužnosti komandira interventnog voda 31. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

GANIĆ (Nezir) MUHAMED

Rođen je 10.8.1957. godine u Kokošćićima - Vareš. Poginuo je 20.4.1993. godine na Lisovu brdu - Visoko, kao pripadnik 122. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

GAZIBARA (Emsud) NEDŽAD PEĆO

Rođen je 6.9.1968. godine u Visokom. Poginuo je 27.4.1992. godine kod Cvjetanovića kuće - Visoko, kao pripadnik Patriotske lige Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

GODINJAK (Bajro) ISMET

Rođen je 17.3.1973. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 102. motorizovane brigade.

GODINJAK (Bajro) SENAHID DUGI

Rođen je 24.6.1971. godine u Godinji - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. Viteške motorizovane brigade.

GOJAK (Mulko) JUSUF JUKA

Rođen je 7.3.1952. godine u mjestu Gojakovići - Prijepolje. Poginuo je na Žuči 12.1.1993. godine na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantske čete 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

GRABOVICA (Galib) ANER

Rođen je 6.8.1974. godine u Sarajevu. Poginuo je 27.6.1993. godine na Sedreniku kao pripadnik 9. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1997. godine.

GREBO (Husein) MUHAMED

Rođen je 6.2.1954. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 141. lahke brigade.

HADŽALIĆ (Amir) SENAD

Rođen je 4.7.1959. godine u Prijepolju. Poginuo je 17.7.1993. godine na Stupu kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HADŽIAHMETOVIĆ (Abid) EDIN

Rođen je 18.5.1968. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Protivoklopne čete 4. motorizovane brigade.

HADŽIAHMETOVIĆ (Mujo) HAMED

Rođen je 4.7.1951. godine u Huseinovićima - Foča. Podlegao je od posljedica ranjavanja 1.2.1993. godine na dužnosti načelnika štaba 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HADŽIĆ (Derviš) ISMET MUTEVELIJA

Rođen je 7.3.1952. godine u Trnovu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 5. motorizovane brigade.

HADŽIĆ (Nezir) SAFET

Rođen je 28.8.1952. godine u Rudom. Poginuo je 18.4.1992. godine u Vogošći na dužnosti pomoćnika komandanta za moral OpŠTO Novi Grad. Posthumno je odlikovan ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1992. i Ordenom heroja oslobodilačkog rata 1994. godine.

HAJDAREVIĆ (Huso) OMER

Rođen je 15.9.1949. godine u Sokocu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

HAJDAREVIĆ (Suljo) REMZIJA DŽO

Rođen je 19.11.1959. godine u Tjentištu - Foča. Poginuo je 24.7.1993. godine u Fojnici na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda 310. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HAJDAREVIĆ (Šerif) RAHMAN

Rođen je 20.4.1958. godine u Gunjičićima - Pljevlja. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. kao pripadnik 111. Viteške brdske brigade.

HAJDAREVIĆ (Šerif) SALKO

Rođen je 15.1.1956. godine u Gunjičićima - Pljevlja. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. kao pripadnik 1. logističke baze 1. korpusa Armije RBiH.

HAJRIĆ (Meho) DŽAFER

Rođen je 20.2.1961. godine u Striježevu - Vareš. Poginuo je 19.12.1992. godine na Rokoču - Vareš, na dužnosti komandira čete u 122. lahkoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HAJRULAHOVIĆ (Kemal) MUSTAFA TALIJAN

Rođen je 22.1.1957. godine u Banjoj Luci. Umro je 8.3.1998. godine na dužnosti zamjenika pomoćnika načelnika Štaba za obavještajni rad i sigurnost ZK-a VFBiH. Posthumno odlikovan Ordenom zlatnog grba sa mačevima 1998. godine.

HALAČ (Alija) HALIL

Rođen je 24.3.1954. godine u Tihovićima - Vogošća. Poginuo je 26.4.1993. godine na Nabožiću - Ilijaš, na dužnosti komandira voda u 126. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HALILOVIĆ (Salih) ASMIR

Rođen je 15.4.1969. godine u Medojevićima - Ilijaš. Poginuo je 12.11.1992. godine u rejonu Gajine - Ilijaš, kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

HALILOVIĆ (Osman) REŠID

Rođen je 7.11.1965. godine u Medojevićima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 126. lahke brigade.

HALILOVIĆ (Ferid) SAMIR

Rođen je 29.10.1975. godine u Gradačcu. Radnik. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 143. brdske brigade.

HALIMANOVIĆ (Rešid) ŠEFIK

Rođen je 7.9.1960. godine u Han-Pijesku. Poginuo je 28.12.1992. godine na Mujkića brdu - Sarajevo, na dužnosti komandira voda u 7. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HANJALIĆ (Zulfo) DŽEVAD

Rođen je 21.4.1962. godine u Daničićima - Foča. Poginuo je 17.7.1993. godine na Proskoku – Bjelašnica, na dužnosti komandanta bataljona u 82. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HANJALIĆ (Ahmet) ZIJAD ZAKARELI

Rođen je 1.10.1962. godine u Daničićima Foča. Poginuo je 15.7.1993. godine na Proskoku - Bjelašnica, na dužnosti načelnika artiljerije u 82. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HASANDIĆ (Huso) REFIK

Rođen je 3.2.1965. godine u Visokom. Poginuo je 4.2.1993. godine na Nabožiću - Ilijaš, na dužnosti komandira desetine Općinskog štaba Teritorijalne odbrane Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HASANOVIĆ (Hasan) BAJRAM

Rođen je 16.4.1958. godine u Gorno Orizar - Titov Veles. Poginuo je 11.5.1993. godine na Butmiru na dužnosti komandira čete u 4. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HASANOVIĆ (Zahir) OMER

Rođen je 7.5.1966. godine u Mangurićima - Sokolac. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je1996. godine kao pripadnik 141. lahke brigade.

HASANOVIĆ (Husein) RAMIZ

Rođen je 27.12.1967. godine u Han-Pijesku. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 285. brdske brigade.

HASEČIĆ (Mušan) REFIK

Rođen je 24.12.1958. godine u Misoči - Ilijaš. Poginuo je 22.5.1993. godine u Nasićima - Ilijaš, na dužnosti načelnika građevinske službe 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HASEČIĆ (Nail) ZIJAD

Rođen je 26.12.1965. godine. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

HASIĆ (Safet) FIKRET

Rođen je 10.10.1965. godine u Botunji - Kreševo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 9. brdske brigade.

HASOVIĆ (Sulejman) MUSID

Rođen je 21.7.1963 godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Gardijske brigade „Delta“.

HASOVIĆ (Šaćir) VEJSIL

Rođen je 18.5.1956. godine u Miljenu - Čajniče. Poginuo je 9.2.1994. godine na Kusjevranu - Čajniče, kao pripadnik 43. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HEĆO (Adem) MEHMED

Rođen je 29.10.1966. godine u Višegradu. Poginuo je 29.10.1992. godine na Donjoj Lijeski - Višegrad, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda u 1. Slavnoj višegradskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

HEMIĆ (Ibrahim) MUHIDIN

Rođen je 18.4.1972. godine u Olovu. Umro je 13.10.1992. godine od posljedica ranjavanja na Kruševu - Olovo, kao pripadnik 110. Slavne olovske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HERIĆ (Suno) NERMIN

Rođen je 19.1.1971. godine u Ivančićima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 310. brdske brigade.

HIDO (Omer) MAHIR

Rođen je 6.6.1974. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

HODO (Ahmet) MIRSAD

Rođen je 7.4.1960. godine u Goraždu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 102. motorizovane brigade.

HODŽIĆ (Maho) FAHRUDIN

Rođen je 17.10.1972. godine u Žedanjskom - Srebrenica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 145. Slavne lahke brigade.

HODŽIĆ (Bajro) KASIM

Rođen je 21.2.1961. godine u Budoželju - Vareš. Poginuo je 20.4.1993. godine na Lisovu brdu - Visoko, na dužnosti komandira voda u 122. lahkoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HODŽIĆ (Mehmed) MEHEMED HODŽA

Rođen je 28.7.1954. godine u Zvorniku. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 302. motorizovane brigade.

HODŽIĆ (Huso) MURADIF KODŽI

Rođen je 28.11.1959. godine u Miljevini - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 182. lahke brigade.

HOMORAŠ (Alija) ADEM

Rođen je 4.4.1957. godine u Podmeljinama - Goražde. Podlegao je od posljedica ranjavanja 10.8.1992. godine kao pripadnik 31. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HOŠIĆ (Safet) EDIN

Rođen je 9.8.1971. godine u Lukavcu - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. Viteške motorizovane brigade.

HOŽBO (Bego) RAMO

Rođen je 5.5.1970. godine u Sarajevu. Poginuo je 1.8.1994. godine u Karićima - Vareš, kao pripadnik 105. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HRUSTEMOVIĆ (Galib) EDIN

Rođen je 3.3.1971. godine u Sarajevu. Poginuo je 31.3.1993. godine na Grdonju - Sarajevo, kao pripadnik 9. mtbr. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HUBIJAR (Alija) ŠEVKO

Rođen je 12.4.1965. godine u Foči. Odlikovan je Ordenom zlatnog ljiljana sa srebrenim vijencem 1997. godine, kao pripadnik 104. Viteške motorizovane brigade.

HUKARA (Omer) EDIN

Rođen je 3.1.1965. godine u Foči. Poginuo je 14.9.1992. godine u Otesu - Sarajevo, na dužnosti pomoćnika komandanta za moral u 1. podrinjskoj brigadi. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

HUMIĆ (Salem) HAMID

Rođen je 23.9.1968. godine u Foči. Poginuo je 26.10.1993. godine u Sarajevu, kao pripadnik Čete vojne policije 1. korpusa. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

HUSEINOVIĆ (Asim) IFET

Rođen je 11.6.1963. godine u Bukovici - Kiseljak. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 109. brdske brigade.

HUSEJNOVIĆ (Salko) MIRSAD

Rođen je 21.12.1959. godine u Bukovici - Kiseljak. Poginuo je 8.11.1992. godine na Košćanu - Kiseljak, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda Odreda OpŠTO Kiseljak. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

HUSKIĆ (Ramiz) NIJAZ

Rođen je 14.8.1962. godine u Bakovićima - Fojnica. Poginuo je 8.7.1995. godine u Brutusima - Trnovo, na dužnosti komandira čete 145. Slavne lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

IBRAHIMOVIĆ (Sakib) OLIVER

Rođen je 10.10.1958. godine u Foči. Poginuo je 14.10.1994. godine u Varešu na dužnosti komandira čete u 102. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

IBRAHIMOVIĆ (Bećir) OMER

Rođen je 26.6.1959. godine u Ivančićima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade.

IMAMOVIĆ (Suljo) ISMET BELI

Rođen je 21.8.1965. godine u Delijašima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 181. Bošnjačke brdske brigade.

IMAMOVIĆ (Zaim) MEHMEDALIJA

Rođen je 28.2.1948. godine u Sarajevu. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 101. motorizovane brigade.

IMAMOVIĆ (Huso) ZAIM

Rođen je 22.4.1961. godine u Ilovači - Goražde. Poginuo je 9.10.1995. godine na Čelini - Rogoj, na dužnosti komandanta 14. divizije. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

ISANOVIĆ (Adil) JASMIN

Rođen je 12.10.1969. godine na Kobiljoj Glavi - Vogošća. Nestao je na Treskavici - Bibavica 5.10.1995. godine na dužnosti pomoćnika komandanta bataljona 1. Viteške motorizovane brigade. Tijelo je ostalo na neprijateljskoj strani, a ekshumirano je u maju 1996. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

ISOVIĆ (Omer) ADEM

Rođen je 19.4.1966.godine u Kalafatima - Priboj. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. motorizovane brigade.

ISOVIĆ (Zaim) SAFET

Rođen je 6.9.1966. godine u Bijelom Polju. Poginuo je 12.6.1993. godine na Mijatovića kosi - Sarajevo, na dužnosti načelnika štaba 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine. Posthumno je odlikovan Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima 1994. godine.

IVIŠIĆ (Miroslav) ZVONKO

Rođen je 24.2.1964. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 141. lahke brigade.

IVOJEVIĆ (Emin) ABDULAH

Rođen je 18.9.1972. godine u Podžeplju – Han-Pijesak. Poginuo je 17.1.1993. godine na Jezeru - Srebrenica, kao pripadnik 285. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

JAHIĆ (Kasim) MENSUR BESKO

Rođen je 8.1.1964. godine u Lepenici - Kiseljak. Poginuo je 21.6.1995. godine u Ilovicama - Trnovo, kao pripadnik 145. Slavne lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

JAMAKOVIĆ (Ševko) RAMIZ

Rođen je 17.6.1968. godine u Olovu. Poginuo je 15.11.1992. godine na Cumici - Olovo, kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

JAŠAR (Ahmed) RAMIZ

Rođen je 3.5.1958. godine u Batićima - Trnovo. Poginuo je 1.8.1994. godine na Nišićkoj visoravni - Ilijaš, na dužnosti komandira voda u 4. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

JAŠAREVIĆ (Husein) MEHMEDALIJA

Rođen je 18.11.1966. godine u Pljevljima. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

JEŽ (Džafer) BEGAN

Rođen je 23.10.1960. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni lji-

ljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

JUKOVIĆ (Nedžib) LUTVIJA

Rođen je 17.8.1958. godine u Prijepolju. Poginuo je na Stupu 14.9.1992. kao pripadnik 1. sandžačke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

JUNUZOVIĆ (Ramiz) NUSRET

Rođen je 9.10.1954. godine u Bilalovcu - Kiseljak. Poginuo je 28.8.1993. godine na Kazagićima - Kiseljak, na dužnosti zamjenika komandanta odreda 123. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

JURIĆ (Bosiljko) KORNELIJA

Rođena je 23.9.1972. godine u Sarajevu. Poginula je 10.10.1992. godine na Stupu na dužnosti komandira sanitetske desetine u brigadi „Kralj Tvrtko“. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno joj je dodijeljeno 1994. godine.

JUSUPOVIĆ (Munib) MUSTAFA MUTE

Rođen je 27.11.1972. godine u Smajlovićima - Fojnica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 310. brdske brigade.

JUSUPOVIĆ (Ibro) UZEIR

Rođen je 26.3.1965. godine u Jablanici. Poginuo je 30.5.1993. godine na brdu Mojmilo na dužnosti zamjenika komandanta MAD-a 101. motorizovane brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 4.4.1994. godine.

KABAKLIJA (Ahmed) IBRAHIM

Rođen je 25.11.1967. godine u Višegradu. Poginuo je 12.4.1993. godine na Zaglavku kod Višegrada, na dužnosti komandanta bataljona u 1. Slavnoj višegradskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

KADRIĆ (Derviš) NURAGA

Rođen je 27.10.1965. godine u Klisu - Olovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade.

KADRIĆ (Avdo) ŠERIF DEDO

Rođen je 22.3.1940. godine u Orahovu - Breza. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

KADRIĆ (Halil) ZUHDIJA

Rođen je 30.11.1959. godine u Kaknju. Poginuo je 18.3.1993. godine na Stupu - Sarajevo, kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1997. godine.

KAHRIMAN (Selim) IBRO

Rođen je 5.3.1967. godine u Tihovićima - Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 126. brdske brigade.

KAHVEDŽIĆ (Muhamed) NADIR

Rođen je 9.8.1958. godine u Sarajevu. Poginuo je 30.5.1993. godine na brdu Mojmilo - Sarajevo, na dužnosti komandanta MAD-a 101. motorizovane brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 4.4.1994. godine.

KAJMOVIĆ (Himzo) RAMO

Rođen je 10.2.1966. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

KAMBEROVIĆ (Salko) HUSO

Rođen je 10.12.1955. godine u Prijepolju. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

KAMENJAŠEVIĆ (Hamid) MIRSAD

Rođen je 4.5.1970.godine u Vukotićima - Olovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 161. Slavne olovske brdske brigade.

KARAHODŽA (Nezir) ALMIR

Rođen je 29.11.1970. godine u Foči. Poginuo je 7.6.1993. godine kod Carevog guvna - Goražde, kao pripadnik 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KARAMEHMEDOVIĆ (Džafer) ALMIR

Rođen je 10.2.1974. godine u Sarajevu. Poginuo je 4.10.1995. godine na Treskavici na dužnosti zamjenika komandira čete u 143. lahkoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

KARAVELIĆ (Suljo) VAHID

Rođen je 7.4.1956. godine u Visokom. Obavljao je dužnost zamjenika komandanta i komandanta 1. korpusa. Odlikovan je Ordenom zlatnog grba sa mačevima 1997. godine.

KARAVDIĆ (Šaćir) MUGDIM

Rođen je 21.12.1970. godine u Visokom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 316. brdske brigade.

KARAVDIĆ (Jakub) SALAHUDIN KARAGA

Rođen je 15.4.1956. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 2. brdske brigade.

KARDAŠ (Ibrahim) KEMAL

Rođen je 9.7.1972. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 165. brdske brigade.

KARIĆ (Avdo) ZAHIR BELI

Rođen je 1.2.1959. godine u Pazariću - Hadžići. Poginuo je 20.6.1993. godine u Meorišću - Kreševo, na dužnosti komandanta bataljona u 9. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

KARKELJA (Salko) SENADIN

Rođen je 24.10.1956. godine u Sarajevu. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 101. brdske brigade.

KATANA (Ahmed) ALIJA

Rođen je 1.8.1965. godine u Delijašima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

KATANA (Ragib) SAFET

Rođen je 8.10.1967. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

KAVAZOVIĆ (Fadil) FIKRET ROKI

Rođen je 5.9.1960. godine u Košutnici - Sokolac. Poginuo je na Žuči 6.12.1992. godine na dužnosti komandanta bataljona 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KAVAZOVIĆ (Salko) MIRSAD MITO

Rođen je 30.8.1958. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

KAZIĆ (Derviš) DŽEMO

Rođen je 16.6.1949. godine u Raštalici - Hadžići. Poginuo je 9.11.1992. godine na Stupu - Sarajevo, kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

KEČO (Šaban) JUNUZ

Rođen je 12.06.1943. godine u Žeželovu - Kiseljak. Poginuo je 19.8.1993. godine u Gojkovcu - Kiseljak, kao pripadnik 9. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KEHIĆ (Hasib) IMER

Rođen je 22.3.1963. godine u Lišcima - Olovo. Poginuo je 16.6.1995. godine na Jasenu - Ilijaš, na dužnosti komandira čete u 147. lahkoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KELEMIŠ (Mustafa) RASIM DIDA

Rođen je 2.9.1955. godine u Džulima - Pljevlja. Poginuo je na Žuči 23.12.1993. godine na dužnosti pomoćnika komandanta bataljona za operativno-nastavne poslove 1. Slavne motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KENIG (Herman) DAMIR

Rođen je 7.3.1959. godine u Sarajevu. Poginuo je 21.9.1992. godine na Stupu - Sarajevo, kao pripadnik Izviđačko-diverzantske čete 1. korpusa. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KEPEŠ (Mehmed) NAIL

Rođen je 6.5.1943. godine u Rogatici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 104. Viteške motorizovane brigade.

KEREŠ (Dervo) FIKRET FIĆO

Rođen je 14.5.1971. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 5. motorizovane brigade.

KEREŠ (Omer) ŠERIF

Rođen je 3.5.1944. godine u Bobovici - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

KEŠKO (Zaim) ZIJAD

Rođen je 10.9.1962. godine u Hadžićima. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 109. brdske brigade.

KLADANJČIĆ (Kadir) SEMAN

Rođen je 23.2.1963. godine u Šaševcima - Olovo. Poginuo je 5.11.1994. godine na Mačku - Ilijaš, kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KLAPUH (Selmo) ZUFER

Rođen je 2.11.1958. godine u Bukovici - Pljevlja. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 5. motorizovane brigade.

KLINO (Zulfo) ZAHID

Rođen je 3.2.1967. godine u Foči. Poginuo je 6.1.1994. godine na Mijatovića kosi - Sarajevo, kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KLISURA (Omer) LATIF

Rođen je 2.2.1972. godine u Fojnici. Poginuo je 20.8.1994.godine u rejonu Moševačkog brda - Ilijaš, kao pripadnik 123. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

KLISURA (Sabit) RASIM

Rođen je 31.5.1972. godine u Fojnici. Poginuo je 24.5.1994. godine na Milovcu - Vareš, kao pripadnik 310. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KOBILJAK (Ejub) REFIK GAGI

Rođen je 27.3.1959. godine u Sarajevu. Poginuo je na Žuči 27.7.1993. godine na dužnosti komandira Interventnog voda 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

KOKIĆ (Suljo) SAFET

Rođen je 9.5.1967. godine u Miljevini - Foča. Poginuo je 17.9.1994. godine na Dobrinji - Sarajevo, kao pripadnik Čete vojne policije 1. korpusa. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KOLAR (Zejnil) ZAIM LOVAC

Rođen je 22.4.1963. godine u Kijevu - Trnovo. Poginuo je 4.10.1992. godine u Kijevu - Trnovo, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda u 1. bošnjačkoj brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

KOLAR (Hamid) REDŽO

Rođen je 10.1.1967. godine u Trnovu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

KOLAŠINAC (Izet) KENAN

Rođen je 6.1.1973. godine u Prilepu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 143. lahke brigade.

KOMŠIĆ (Marko) ŽELJKO

Rođen je 20.1.1964. godine u Sarajevu. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 101. brdske brigade.

KONJO (Ramiz) HADŽAN

Rođen je 12.3.1960. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. motorizovane brigade.

KOPRIVA (Mujo) ISMET

Rođen je 21.5.1955. godine u Tetoševu - Foča. Ratno priznanje

„Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade.

KORJENIĆ (Halil) MUNIB MUNGOS

Rođen je 12.4.1958. godine u Donjem Polju - Foča. Poginuo je 15.7.1993. godine na Proskoku - Bjelašnica, na dužnosti komandira čete u 82. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KORJENIĆ (Hajrudin) HARIS

Rođen je 7.2.1969. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. samostalnog motorizovanog bataljona.

KOSO (Kasim) ARIF

Rođen je 11.3.1955. godine u Bogatićima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 4. Viteške motorizovane brigade.

KOVAČEVIĆ (Ahmed) FIKRET

Rođen je 23.10.1956. godine u Medojevićima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 126. brdske brigade.

KOVAČEVIĆ (Ibrahim) HASAN

Rođen je 1.2.1961. godine u Medojevićima - Ilijaš. Poginuo je 15.7.1992. godine u Gajini - Ilijaš, na dužnosti komandira čete u 126. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

KOVAČEVIĆ (Derviš) SEDIN

Rođen je 2.3.1973. godine u Brezi. Umro je 27.10.1994. godine u RMC-u Zenica od posljedica ranjavanja na Moševačkom brdu - Ilijaš, na dužnosti komandira voda u 304. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KOVAČEVIĆ (Kasim) ŠEFIK ŠEFA

Rođen je 1.3.1962. godine u Mješajićima - Foča. Poginuo je 30.8.1993. godine na Voljavcu - Prozor, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda u 82. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KOVAČEVIĆ (Ilija) ZORAN

Rođen je 6.7.1968. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. samostalnog motorizovanog bataljona.

KRAJINA (Juso) AHMET

Rođen je 3.8.1962. godine u Lukavcu - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

KRAJINA (Halil) ZIJAD

Rođen je 10.1.1970. godine u Lukavcu - Trnovo. Poginuo je 7.9.1992. godine na Donjem Kotorcu - Ilidža, kao pripadnik 4. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KREČO (Ahmed) AMIR

Rođen je 2.4.1970. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 5. motorizovane brigade.

KREHIĆ (Fehim) ENES

Rođen je 27.7.1949. godine u Ljubuškom. Poginuo je 12.12.1992. godine na Hrasnom Brdu na dužnosti komandira čete 101. motorizovane brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

KRKO (Ahmed) HILMO

Rođen je 10.4.1960. godine u Donjoj Vogošći. Poginuo je 24.10.1992. godine u Mioči - Ilijaš, na dužnosti komandira voda u 126. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

KRUPALIJA (Salih) AMIR

Rođen je 13.6.1968. godine u Sarajevu. Poginuo je 17.2.1993. godine u Azićima - Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. motorizovane brigade.

KUBAT (Vejsil) EJUB

Rođen je 17.12.1952. godine u Visokom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

KUČUK (Fadil) EŠREF

Rođen je 1.6.1963. godine u Fojnici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 310. brdske brigade.

KUKOLJ (Muhamed) ESAD

Rođen je 17.5.1969. godine u Miletini - Sokolac. Poginuo je 2.10.1992. godine na Kruševu - Olovo, kao pripadnik 1. samostalnog sokolačkog bataljona. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

KULAŠEVIĆ (Ramiz) FEHIM

Rođen je 19.8.1957. godine u Foči. Poginuo je 7.8.1993. godine kod Predola - Foča, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda 1. drinske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KULO (Jusuf) NURAGA

Rođen je 5.1.1958. godine u Banjoj Lučici - Sokolac. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 1. samostalnog sokolačkog bataljona.

KULOVAC (Salih) EDIN

Rođen je 5.1.1969. godine u Sarajevu. Poginuo je na Stupu 4.8.1992. godine kao pripadnik MAD-a Regionalnog štaba Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KULOVAC (Nezir) ENVER

Rođen je 21.1.1947. godine u Žepi. Poginuo je 16.11.1992. godine na Strmcu - Rogatica na dužnosti zamjenika komandanta 1. rogatičke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

KULOVAC (Ćamil) HAMDIJA

Rođen je 3.4.1975. godine u Žepi. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 101. brdske brigade.

KULOVAC (Ćamil) SABRIJA

Rođen je 10.8.1972. godine u Žepi. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 285. lahke brigade.

KURTA (Ejub) SALKO

Rođen je 7.3.1960. godine u Voljevcu - Fojnica. Poginuo je

12.11.1993. godine na Oglavku - Fojnica, na dužnosti zamjenika komandanta bataljona 310. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

KURTANOVIĆ (Diko) ZAHID

Rođen je 18.4.1949. godine u Tuzinju - Sjenica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 15. motorizovane brigade.

KURTOVIĆ (Bećir) HARIS

Rođen je 26.4.1973. godine u Sarajevu. Poginuo je 7.1.1994. godine na brdu Mojmilo kao pripadnik 101. motorizovane brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

LASICA (Velimir) PREDRAG

Rođen je 1.6.1957. godine u Sarajevu. Poginuo je na Hotonju 16.6.1993. godine kao pripadnik 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

LIKIĆ (Salko) MUAMER KALE

Rođen je 12.12.1973. godine u Stupnom Dolu - Vareš. Poginuo je 23.10.1993. godine u Stupnom Dolu - Vareš, kao pripadnik 122. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

LOJANICA (Relja) SRETEN

Rođen je 22.3.1959. godine u Doljanima - Hadžići. Poginuo je 20.6.1993. godine na Meorišću - Kreševo, na dužnosti komandira voda u 9. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

LONČAR (Fehim) ESAD KESO

Rođen je 11.10.1965. godine u Meljinama - Sokolac. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 1. sokolačkog samostalnog bataljona.

LOVRIĆ (Vinko) RONALDO

Rođen je 19.6.1974. godine u Sarajevu. Poginuo je 28.12.1992. godine na Mujkića brdu - Sarajevo, na dužnosti komandira izviđačkog voda, kao pripadnik HOS-a Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MAGODA (Nusret) MUHIDIN DINO

Rođen je 14.10.1958. godine u Sarajevu. Poginuo je 8.6.1992. godine na Vidikovcu - Sarajevo, na dužnosti komandira čete u 1. brdskoj brigadi. Posthumno je odlikovan Medaljom za hrabrost i ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1994. godine.

MAFALANI (Fawaz) dr. MAJED

Rođen je 10.1.1955. godine u Ezraa - Sirija. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dodijeljeno mu je 1993. godine kao ljekaru-hirurgu pripadniku Ratne bolnice Visoko.

MALAGIĆ (Sulejman) FAIK

Rođen je 19.9.1947. godine u Prijepolju. Poginuo je 31.8.1992. godine na brdu Mojmilo kao pripadnik 101. brdske brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

MALKIĆ (Alija) JUSUF BAŠA

Rođen je 31.1.1961. godine u Kijevu - Trnovo. Poginuo je 14.10.1992. godine u Kijevu na dužnosti pomoćnika komandanta za logistiku u 1. bošnjačkoj brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

MANDIĆ (Šućro) SENAD

Rođen je 14.10.1958. godine u Sarajevu. Poginuo je 14.9.1992. godine na Stupu - Sarajevo, na dužnosti zamjenika komandanta 2. samostalnog bataljona. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

MARIĆ (Mumin) ĆAMIL

Rođen je 1.4.1964. godine u Podveležju - Mostar. Poginuo je 10.9.1992. godine u Donjem Kotorcu na dužnosti komandira desetine u 4. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MARINA (Ćazim) AZIZ

Rođen je 20.1.1959. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

MARKULJ (Ljubomir) ZDENKO

Rođen je 28.11.1973. godine u Sarajevu. Poginuo je 5.10.1992. godine na Stupu kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

MAŠIĆ (Šerif) IFET

Rođen je 10.1.1961. godine u Mašićima - Goražde. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

MATORUGA (Avdo) ALIJA

Rođen je 20.7.1945. godine u Misoči - Ilijaš. Poginuo je 9.10.1992. godine na Misoči kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993.godine.

MEDIĆ (Huso) MIRSAD

Rođen je 13.8.1964. godine u Dragovićima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 109. brdske brigade.

MEHANIĆ (Mušan) MUNIB MUNJOZ

Rođen je 11.5.1963. godine u Turovima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 14. divizije KoV.

MEHANIJA (Bajro) HIKMET

Rođen je 14.5.1969. godine u Turovima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 140. bošnjačke brdske brigade.

MEHANIJA (Abid) KEMO

Rođen je 3.11.1959. godine u Turovima - Trnovo. Poginuo je 16.6.1992. godine na Šestaljevu, na dužnosti komandira voda 1. bošnjačke brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

MEHANIJA (Abid) SMAIL

Rođen je 7.3.1963. godine u Turovima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

MEHMEDIĆ (Seid) HIKMET HIKAC

Rođen je 11.9.1964. godine u Jeleču - Hadžići. Poginuo je 20.9.1992. godine na Zagoni - Gradac, na dužnosti načelnika Štaba

9. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

MEHMEDIĆ (Jusuf) SUAD SUDO

Rođen je 27.1.1959. godine u Jeleču - Hadžići. Poginuo je 20.6.1993. godine na Meorišću - Kreševo, na dužnosti zamjenika komandanta bataljona u 9. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

MEHOVIĆ (Emin) MESUD MENSO

Rođen je 18.12.1954. godine u Priboju. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

MEKIĆ (Vejsil) HIMZO

Rođen je 11.12.1963. godine u Miljevini - Foča. Poginuo je 9.9.1992. godine u Donjem Kotorcu – Ilidža, na dužnosti komandira voda u 4. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MEMIĆ (Muhamed) SAKIB MEMO

Rođen je 10.8.1972. godine u Stijeni - Cazin. Poginuo je 16.6.1995. godine na Ablakovini - Sarajevo, na dužnosti pomoćnika komandanta bataljona za obavještajne poslove u 115. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

MEMIJA (Ahmed) KENAN KENA

Rođen je 17.5.1968. godine u Fojnici. Poginuo je 12.11.1993. godine na Jasikovici - Fojnica, na dužnosti komandira voda Vojne policije u 310. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MEŠETOVIĆ (Sulejmen) MALIK

Rođen je 15.9.1966. godine u Mlini - Ilijaš. Poginuo je 16.7.1992. godine u Misoči - Ilijaš, kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

MEŠETOVIĆ (Murat) MEHMED

Rođen je 26.7.1953. godine u Mlinima - Ilijaš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

MEŠETOVIĆ (Sulejman) NAMIR

Rođen je 27.12.1970. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

MEŠIĆ (Zahir) EMIR

Rođen je 25.10.1966. godine u Olovu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade.

MEŠIĆ (Halil) MUZAFER

Rođen je 31.3.1959. godine u Višegradu. Poginuo je 24.6.1993. godine na Mijatovića kosi - Sarajevo, na dužnosti pomoćnika načelnika štaba za obavještajne poslove u 2. Viteškoj motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MILADIN (Ibrahim) ALIJA

Rođen je 27.6.1960. godine u Sarajevu. Poginuo je 13.6.1992. godine na Debelom brdu - Sarajevo, na dužnosti komandira Protivoklopne čete Općinskog štaba TO Stari Grad Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MILIŠIĆ (Mušana) ALIJA

Rođen je 5.7.1956. godine u Trnovu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik samostalnog bataljona „Bjelašnica“.

MOSTIĆ (Munib) MIRALEM

Rođen je 2.7.1960. godine u Ilijašu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 126. brdske brigade.

MRŠO (Ibrahim) FADIL

Rođen je 15.11.1963. godine u Faočićima - Goražde. Poginuo je 9.10.1992. godine u Prači - Pale, na dužnosti komandira čete 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

MRŠO (Asim) HAKIJA

Rođen je 7.1.1963. godine u Goraždu. Poginuo je na Žuči 28.12.1992. godine na dužnosti komandira čete PDO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

MRŠO (Hamed) MUHAMED

Rođen je 1.9.1969. godine u Faočićima - Goražde. Poginuo je 7.8.1993. godine kod Kokinog Sela - Goražde, na dužnosti komandira Haubičke baterije 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

MRZIĆ (Kasim) FIKRET

Rođen je 1.9.1954. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 115. brdske brigade.

MUHAREMOVIĆ (Ibrahim) AMIR

Rođen je 1.9.1951. godine u Višegradu. Poginuo je 11.12.1992. godine u selu Jezera kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

MUHAREMOVIĆ (Amir) AVDIJA

Rođen je 25.10.1972. godine u Višegradu. Poginuo je 11.4.1994. godine na Kolijevkama - Goražde, na dužnosti komandira čete, kao pripadnik 1. Slavne višegradske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine.

MUHIĆ (Omer) SAMIR

Rođen je 13.2.1964. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 15. motorizovane brigade.

MUHOVIĆ (Mujo) DŽEVAD

Rođen je 12.7.1961. godine u Kruševu - Foča. Poginuo je 30.8.1993. godine na Voljevcu - Prozor, kao pripadnik 82. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MUHOVIĆ (Adil) MIRSAD

Rođen je 18.1.1969. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. motorizovane brigade.

MUJAGIĆ (Jusuf) ABID

Rođen je 25.8.1967. godine u Osječanima - Goražde. Poginuo je

21.12.1992. godine u Zebinoj Šumi - Foča, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantske čete 31. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

MUJEZINOVIĆ (Mustafa) SALEM

Rođen je 8.8.1956. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 5. motorizovane brigade.

MUJIĆ (Asim) ALMIR

Rođen je 2.8.1973. godine u Paleškoj Ćupriji - Kiseljak. Poginuo je 20.8.1994. godine na Nišićkoj visoravni kao pripadnik 123. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

MUJIĆ (Muhamed) FIKRET

Rođen je 26.1.1974. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 140. bošnjačke brdske brigade.

MUJIĆ (Ramiz) ŠEFIK

Rođen je 1.11.1973. godine u Kiseljaku. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 145. Slavne lahke brigade.

MULAGIĆ (Ibro) ELVEDIN DEDI

Rođen je 17.9.1971. godine u Tarčinu - Hadžići. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 145. Slavne lahke brigade.

MULAOMEROVIĆ (Fahro) SENAD SENČI

Rođen je 21.10.1966. godine u Turovima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 140. bošnjačke brdske brigade.

MUMINOVIĆ (Mumin) ŠEFKET

Rođen je 20.10.1961. godine u Sjenici. Poginuo je 8.12.1992. godine na Visu - Sarajevo, kao pripadnik 2. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MURASPAHIĆ (Nezir) SALKO

Rođen je 10.6.1960. godine u Nevesinju. Poginuo je 28.7.1993. godine na Smiljevićima - Sarajevo, na dužnosti zamjenika komandanta 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MURATOVIĆ (Ekrem) FEHIM

Rođen je 3.8.1958. godine u Župči - Breza. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

MURATOVIĆ (Ibrahim) NIJAZ ĆIZA

Rođen je 18.4.1965. godine u Brezi. Umro je 9.5.1994. godine u RMC Zenica od posljedica ranjavanja na dužnosti pomoćnika komandanta bataljona za operativne poslove u 304. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MURATSPAHIĆ (Ibro) MUSTAFA

Rođen je 15.4.1945. godine u Vitkovićima - Goražde. Poginuo je 20.12.1992. godine u Zebinoj Šumi - Foča, na dužnosti komandanta bataljona u 1. drinskoj udarnoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

MURTIĆ (Selim) ENVER

Rođen je 12.1.1959. godine u Bukovici - Kiseljak. Poginuo je 29.10.1992. godine na Košćanu - Kiseljak, na dužnosti pomoćnika komandanta za sigurnost 1. odreda Općinskog štaba TO Kiseljak. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

MURTIĆ (Amir) SEMAID

Rođen je 4.8.1971. godine u Višegradu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Izviđačko-diverzantske čete 1. korpusa.

MUSIĆ (Ramiz) IZET

Rođen je 3.4.1955. godine u Sarajevu. Poginuo je 8.9.1992. godine u Hrasnici kao pripadnik 4. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MUSIĆ (Demira) MUSTAFA

Rođen je 21.8.1966. godine u Srebrenici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 141. lahke brigade.

MUSLIĆ (Muharem) MUHAMED ĆUZA

Rođen je 14.6.1958. godine u Tođevcu - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 148. Viteške lahke brigade.

MUSLIM (Nazif) AZIM ĆAZE

Rođen je 27.2.1966. godine u Marevu - Foča. Poginuo je 30.7.1993. godine na Šiljku - Bjelašnica, kao pripadnik 82. bbr. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

MUŠIĆ (Mustafa) MUSTAFA

Rođen je 29.7.1969. godine u Visokom. Poginuo je 27.9.1992. godine na Čemerskoj planini kao pripadnik Odreda „Sretno“ Općinskog štaba TO Breza. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

MUŠIJA (Enes) NASER

Rođen je 8.10.1970. godine u Uvorićima - Visoko. Poginuo je 21.6.1995. godine u Kralupima - Visoko, na dužnosti komandira izviđačko-diverzantskog voda 165. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

MUŠINBEGOVIĆ (Nezir) ALIJA

Rođen je 2.8.1963. godine u Kološiću - Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 315. brdske brigade.

NEZIROVIĆ (Halil) MUZAFER

Rođen je 19.7.1967. godine u Miljevini - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade.

NIKŠIĆ (Vehbija) FAHRUDIN

Rođen je 28.4.1967. godine u Jeleču - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 182. Viteške lahke brigade.

NIKŠIĆ (Mustafa) MIRSAD

Rođen je 12.2.1956. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je kao pripadnik 1. korpusa.

NIZIĆ (Adil) VAHID TEKILA

Rođen je 2.2.1962. godine u Binježevu - Hadžići. Poginuo je

17.8.1993. godine u Buturović-Polju - Konjic, na dužnosti zamjenika komandira čete u 9. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

NUHOVIĆ (Ramiz) ESNAF ESKO

Rođen je 3.1.1968. godine u Sjenici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade.

OBHODŽAŠ (Mustafa) NEDŽAD

Rođen je 22.2.1957. godine u Sarajevu. Poginuo je 14.12.1992. godine na Borijama - Sarajevo, kao pripadnik 2. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ODŽAKOVIĆ (Mujo) FADILA ŽUTA

Rođena je 14.3.1958. godine u Potkozari - Goražde. Ranjena je na Žuči 18.9.1992. godine kao pripadnica 13. novosarajevske brigade. Preminula je u bolnici 20.9.1992. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno joj je dodijeljeno 1993. godine. Ordenom zlatnog grba sa mačevima odlikovana je 1994. godine.

OMANOVIĆ (Omer) OSMAN

Rođen je 6.8.1946. godine u Vrhboviku - Breza. Poginuo je 18.7.1995. godine na Vrboviku - Breza, na dužnosti komandira čete u 164. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

OMERBEGOVIĆ (Muhamed) MUAMER

Rođen je 7.4.1970. godine u Sarajevu. Poginuo je 17.1.1994. godine na Borku - Sarajevo, na dužnosti zamjenika komandira bataljona u 15. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

OMERČEVIĆ (Ekrem) MEHMED

Rođen je 7.12.1972. godine u Ragalama - Fojnica. Poginuo je 1.11.1993. godine u Varešu na dužnosti zamjenika komandira Izviđačko-diverzantskog voda u 310. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

OPERTA (Hrustem) FUAD

Rođen je 10.2.1965. godine u Daštanskom - Vareš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 122. lahke brigade.

OPUTA (Dervo) MUMIN

Rođen je 15.5.1968. godine u Smučkoj - Hadžići. Poginuo je 3.10.1993. godine kod Blinja - Kreševo na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantske desetine u 9. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

OSADČIJ (Anton) MARIO

Rođen je 4.10.1975. godine. Poginuo 14.9.1992. godini na Dobrinji kao pripadnik 101. brdske brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

OŽEGOVIĆ (Ahmet) ŠEFKO ŠEKS

Rođen je 2.1.1961. godine u Tođevcu - Foča. Poginuo je 12.3.1995. godine u rejonu Volije jame - Treskavica, kao pripadnik 182. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

PAČO (Abid) SAKIB

Rođen je 10.2.1953. godine u Perovićima - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 82. brdske brigade.

PAJT (Ibrahim) FAHRUDIN

Rođen je 24.10.1971. godine u Budoželjima - Vareš. Poginuo je 13.4.1994. godine u Žišcima - Vareš, na dužnosti komandira voda u 122. lahkoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

PANJETA (Ćamil) ŠABAN

Rođen je 10.2.1960. godine u Kutinama - Kalinovik. Poginuo je na Žuči 25.7.1993. godine kao pripadnik 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

PANJETA (Bajro) ZAHIR

Rođen je 28.3.1960. godine u Sarajevu. Poginuo je na Žuči 27.7.1993. godine na dužnosti komandanta bataljona 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

PAVIČEVIĆ (Danilo) DRAGAN

Rođen je 1.11.1955. godine u Sarajevu. Poginuo je 12.8.1992. godine na Dobrinji - Sarajevo, kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

PAVLOVIĆ (Dragan) IGOR

Rođen je 2.12.1969. godine u Sarajevu. Poginuo je 24.12.1993. godine na Vitezu kao pripadnik 2. samostalnog motorizovanog bataljona. Posthumno odlikovan Ordenom zlatnog grba sa mačevima i ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1994. godine.

PEHILJ (Mahmut) OMER

Rođen je 17.8.1961. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

PELKO (Mujo) ESAD BRZI

Rođen je 15.10.1957. godine u Bančićima - Ljubinje. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 1. samostalnog bataljona Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo.

PELJTO (Muhamed) DŽEMAL

Rođen je 6.11.1961. godine u Oputnici - Rudo. Poginuo je 23.5.1993. godine u mjestu Dubac - Rudo, na dužnosti zamjenika komandanta Limskog bataljona 1. Slavne višegradske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

PERIŠIĆ (Đorđe) ŽELJKO

Rođen je 30.5.1949. godine u Nikšiću. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

PETROVIĆ (Ljubomir) SAMIR

Rođen je 19.9.1973. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. motorizovane brigade.

PEZO (Hasan) SAMIR

Rođen je 15.7.1965. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. samostalnog motorizovanog bataljona 1. korpusa.

PIJADŽER (Ramiz) MEHMED

Rođen je 10.3.1953. godine u Goraždu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

PLOČO (Meho) SALKO

Rođen je 1.10.1965. godine u Otričevu - Rogatica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 1. samostalnog bataljona.

PLJEVLJAK (Šaćir) NAZIF

Rođen je 24.3.1969. godine u Brusu - Goražde. Poginuo je 11.6.1993. godine na Crvenim stijenama - Goražde, na dužnosti komandira voda u 1. drinskoj udarnoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

PODGORICA (Abid) AVDO

Rođen je 30.6.1962. godine u Brutisima - Trnovo. Poginuo je 4.10.1995. godine na Lupoču - Treskavica, kao pripadnik 140. bošnjačke brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

PODŽIĆ (Mušan) NAZIF

Rođen je 30.6.1950. godine u Žepi - Rogatica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 185. lahke brigade.

POROBIĆ (Ibrahim) MEHO

Rođen je 23.2.1967. godine u Sarajevu. Poginuo je 8.10.1992. godine u Azićima - Sarajevo, na dužnosti načelnika Štaba 102. motorizovane brigade. Posthumno je odlikovan Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima i ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1994. godine.

POTURAK (Džemo) SENAD

Rođen je 25.1.1967. godine u Sarajevu. Poginuo je 19.6.1992. godine na Dobrinji - Sarajevo, kao pripadnik 5. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

PRAZINA (Bibo) ALIJA

Rođen je 11.5.1939. godine u Trnovu. Preminuo je od posljedica ranjavanja 9.10.1993. godine na dužnosti komandanta 6. hrenovačkog bataljona 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

PRAZINA (Alija) ASKO

Rođen je 20.3.1962. godine u Prači - Pale. Poginuo je 31.7.1992. godine na Poljinama - Sarajevo, na dužnosti komandanta bataljona 1. podrinjske brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

PREVLJAK (Huso) FIKRET

Rođen je 12.5.1961. godine na Ilidži - Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine na dužnosti komandanta 4. motorizovane brigade. Odlikovan je Ordenom za vojne zasluge sa srebrenim mačevima 1998. godine, na dužnosti komandanta 121. motorizovane brigade.

PROVALIĆ (Vehid) FERID

Rođen je 25.1.1960. godine u Srhinju - Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 315. brdske brigade.

PUŠINA (Osman) IBRAHIM

Rođen je 1.11.1961. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 15. motorizovane brigade.

PUŠKA (Džanko) ZIJAD

Rođen je 29.9.1961. godine u Foči. Poginuo je 19.3.1993. godine na Stupu - Sarajevo, na dužnosti referenta za obuku jedinica i komandi 10. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

RAČIĆ (Ramiz) FAHRUDIN

Rođen je 27.7.1968. godine u Višegradu. Poginuo je 12.12.1992. godine na Crnom vrhu kod Višegrada na dužnosti komandira čete u 1. Slavnoj višegradskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

RADONJA (Šaćir) HAMDO

Rođen je 5.1.1960. godine u mjestu Čestaljevo - Kalinovik. Poginuo je na Žuči 5.12.1992. godine na dužnosti pomoćnika komandanta bataljona za bezbjednost 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

RADOVAC (Adem) SAMIR

Rođen je 17.5.1966. godine u Sarajevu. Poginuo je na Žuči 20.12.1992. godine kao pripadnik 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

RAKITA (Ibro) MURAT

Rođen je 3.3.1961. godine u Rakitama - Pale. Poginuo je 16.6.1995. godine na Gradini kao pripadnik 140. bošnjačke brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

RAMIĆ (Hasib) ALIJA

Rođen je 8.11.1953. godine u Knežini - Sokolac. Poginuo je 1.10.1992. godine u Kruševu - Olovo, kao pripadnik 1. samostalnog sokolačkog bataljona. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

RAŠINLIĆ (Mujo) ZEHBO

Rođen je 10.10.1960. godine u Milinom - Sv. Nikola - Makedonija. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

REDŽOVIĆ (Mujo) HAMED

Rođen je 8.1.1958. godine u mjestu Brojnići - Pale. Poginuo je na Žuči 22.7.1993. godine na dužnosti komandira čete u 1. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

REPAC (Vera) DEJAN

Rođen je 5.4.1972. godine u Sarajevu. Poginuo je 5.5.1992. godine na Zlatištu - Sarajevo, kao pripadnik Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

REZAKOVIĆ (Meho) ŠEVKO

Rođen je 12.1.1962. godine u Uvorićima - Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

RIZVANOVIĆ (Alija) SAMIR

Rođen je 11.1.1970. godine u Trebinju. Poginuo je na Žuči 14.6.1993. godine kao pripadnik 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

RIZVO (Asim) RAMO

Rođen je 10.8.1963. godine u Lokvama - Hadžići. Poginuo je 1.11.1992. godine na Lokvama - Hadžići, na dužnosti zamjenika komandanta 9. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ROBOVIĆ (Mustafa) SMAJO

Rođen je 2.10.1956. godine. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 5. motorizovane brigade.

RONDIĆ (Kamber) EDIB

Rođen je 30.1.1956. godine u Ivanju - Prijepolje. Nestao na Stupu - TAT 1.9.1992. godine na dužnosti komandira voda 1. sandžačke brigade. Tijelo ostalo na neprijateljskoj strani, razmijenjeno je 1993. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

ROTIĆ (Avdija) ZAHID

Rođen je 1.1.1969. godine u Rijeci - Olovo. Poginuo je 28.9.1992. godine na Kruševu - Olovo, kao pripadnik 110. Slavne olovske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

SALČIN (Alija) RAMIZ

Rođen je 13.5.1954. godine u Gacku. Poginuo je 22.8.1992. godine na Vojničkom Polju - Sarajevo, na dužnosti komandanta Općinskog štaba Novi Grad Sarajevo. Posthumno odlikovan Ordenom zlatnog grba s mačevima i ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1994. godine.

SALIHSPAHIĆ (Hasan) RUSMIR RUS

Rođen je 15.2.1970. godine u Sarajevu. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dobio je1992. godine kao pripadnik 101. brdske brigade.

SAMARDŽIĆ (Smail) EMIN

Rođen je 4.1.1956. godine u mjestu Barimo - Višegrad. Poginuo je na Poljinama 28.2.1993. godine na dužnosti komandira voda 12. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

SARAČ (Husnija) UZEIR

Rođen je 15.9.1949. godine u Jeleču - Foča. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade. Poginuo je 19.7.1995. godine na Humu - Treskavica.

SARAJKIĆ (Mustafa) EJUB - EKI

Rođen je 5.1.1955. godine u Trnovu. Poginuo je 20.7.1995. godine u Kotorcu - Ilidža, na dužnosti pomoćnika komandanta za sigurnost u 121. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

SARAJKIĆ (Mustafa) FEHIM

Rođen je 22.9.1950. godine u Govedovićima - Trnovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 140. bošnjačke brdske brigade.

SEJTARIJA (Ismet) DŽEVAD ĐEDO

Rođen je 15.1.1961. godine u Kramer-Selu - Rogatica. Poginuo je 23.8.1992. godine na Sjenokosu - Goražde, kao pripadnik 1. rogatičke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

SELIMOVIĆ (Ismet) BESIM

Rođen je 22.9.1964. godine u Lišcima - Olovo. Poginuo je 1.8.1994. godine na Krivajevićima - Ilijaš, kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

SELIMOVIĆ (Atif) IDRIZ

Rođen je 6.4.1959. godine u Širjevićima - Sokolac. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 1. samostalnog sokolačkog bataljona.

SELIMOVIĆ (Hasan) MIRSAD SRCE

Rođen je 22.11.1955. godine u Šabančićima - Jablanica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 8. brdske brigade.

SELIMOVIĆ (Mujo) MUAMER

Rođen je 3.7.1974. godine u Liscima - Olovo. Poginuo je 16.1.1994. godine u Kruševu - Olovo, kao pripadnik 110. Slavne olovske brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

SELMANOVIĆ (Džemal) NEDŽAD ABA

Rođen je 25.3.1939. godine u Sarajevu. Odlikovan je Ordenom zlatnog ljiljana sa srebrenim vijencem 1997. godine kao pripadnik 115. brdske brigade.

SELMANOVIĆ (Mustafa) DŽEMAL

Rođen je 24.11.1969. godine u Sarajevu. Poginuo je 8.12.1992. godine u Nedžarićima kao pripadnik 101. motorizovane brigade. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

SIDRAN (Mehmed) MEHMED HEMO

Rođen je 15.2.1942. godine u Žunovnici - Hadžići. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 8. brdske brigade.

SIMITOVIĆ (Hasan) SEAD

Rođen je 1.6.1953. godine u Fojnici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 310. brdske brigade.

SINAN (Muharem) PAŠAGA

Rođen je 3.7.1958. godine u Medojevićima - Ilijaš. Poginuo je 21.8.1992. godine u Močevićima - Ilijaš, kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

SJENAR (Mujo) OMER

Rođen je 2.2.1949. godine u Imamovićima - Sokolac. Poginuo je na Treskavici 6.10.1994. godine kao pripadnik 1. Slavne motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1997. godine.

SKOPLJAK (Muhamed) ELVEDIN

Rođen je 14.2.1975. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 145. Slavne lahke brigade.

SMAJKAN (Safet) DŽEMAL

Rođen je 20.10.1957. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 111. Viteške brdske brigade.

SOKOLOVIĆ (Ibro) AZIZ

Rođen je 26.9.1961. godine u Foči. Poginuo je 5.2.1993. godine na Sokolju, kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

SORGUČ (Ekrem) ADNAN

Rođen je 3.7.1969. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. godine kao pripadnik 3. brdske brigade.

SPAHIĆ (Munib) HAŠIM

Rođen 1.12.1957. godine u Popovićima - Ilijaš. Poginuo je 11.10. 1994. godine na Moševačkom brdu - Ilijaš na dužnosti komandanta Operativne grupe 3 - Vareš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

SPAHIĆ (Ćamil) SENAD

Rođen je 7.6. 1962. godine u Sarajevu. Poginuo je 27.11. 1992. godine na Sokolju kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

STANIĆ (Jozo) IVICA ĆIĆI

Rođen je 6.8.1972. godine u Sarajevu. Poginuo je 12.4.1993. godine u Sarajevu, na dužnosti zamjenika komandanta bataljona u brigadi „Kralj Tvrtko“. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

STROIL (Osman) SABAHUDIN

Rođen je 15.11.1951. godine u Priboju. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik 4. motorizovane brigade.

STUPAR (Husein) ASIM

Rođen je 2.1.1964. godine u Zenici. Poginuo je 17.9.1992. godine kao pripadnik 3. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

SUBAŠA (Muhamed) SAFET

Rođen je 5.7.1966. godine u Šošnjama - Visoko. Poginuo je 16.6.1992. godine na Mandinom brdu - Visoko, na dužnosti komandira čete u 2. odredu štaba TO Visoko. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

SULEJMANOVIĆ (Sado) SENAD

Rođen je 15.3.1964. godine u Grivićima - Hadžići. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik 1. oklopnog bataljona 1. korpusa.

ŠABANIJA (Alija) ELVIR

Rođen je 17.7.1962. godine u Sarajevu. Poginuo je 26.10.1993. godine na Bistriku kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ŠABANIJA (Hamed) HAJRUDIN

Rođen je 28.2.1951. godine u Višegradu. Umro je 19.6.1992. godine u bolnici Koševo - Sarajevo, od posljedica ranjavanja kao pripadnik 5. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ŠABANOVIĆ (Omer) SABIT

Rođen je 21.12.1954. godine u Pljevljima. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ dodijeljeno mu je 1994. godine kao pripadniku 101. motorizovane brigade.

ŠABIĆ (Mehmed) FAHRIJA

Rođen je 17.9.1965. godine u Šipovu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 310. brdske brigade.

ŠABIĆ (Ismet) HAMED KRAJIŠNIK

Rođen je 16.5.1965. godine u Ključu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 123. lahke brigade.

ŠABIĆ (Mehmed) SAMID

Rođen je 27.1.1960. godine u Vladajevićima - Ilijaš. Poginuo je 10.1.1994. godine na Kruševu - Olovo, kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ŠAHIĆ (Adila) OMER

Rođen je 15.3.1956. godine u Višegradu. Poginuo je 2.12.1992. godine na Sokolju kao pripadnik 2. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ŠAHINOVIĆ (Ibrahim) ENVER

Rođen je 3.9.1950. godine u Sarajevu. Poginuo je 2.7.1995. godine na Treskavici na dužnosti pomoćnika komandira čete za moral u 152. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

ŠAHINOVIĆ (Muharem) NIJAZ - NIZO

Rođen je 24.7.1959. godine u Visokom. Poginuo je 23.7.1995. godine na Brutusima - Trnovo, na dužnosti komandira čete 146. lahke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 146. lahke brigade.

ŠAHOVIĆ (Mehmed) ENVER

Rođen je 18.11.1959. godine u Sarajevu. Poginuo je na Žuči 6.12.1992. godine kao pripadnik OpŠO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ŠAKIĆ (Fehim) ENVER

Rođen je 24.7.1960. godine u Sarajevu. Poginuo je 15.5.1992. godine na Ali-pašinom Polju na dužnosti komandira čete TO Stari Grad Sarajevo. Posthumno odlikovan Ordenom za vojne zasluge sa zlatnim mačevima i ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1994. godine.

ŠARAC (Šaćir) JUSUF – ŠARKA

Rođen je 10.2.1961. godine u Marnićima - Fojnica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 310. brdske brigade.

ŠATROVIĆ (Nusret) SADO

Rođen je 6.6.1964. godine u Rudom. Odlikovan je Medaljom za vojne zasluge 1998. godine kao pripadnik 121 motorizovane brigade.

ŠEHOVIĆ (Zahid) ENVER

Rođen je 15.1.1967. godine u Bujakovini - Foča. Poginuo je na

Žuči 27.7.1993. godine na dužnosti komandanta 1. motorizovane brigade. Odlikovan je ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1992. i posthumno Ordenom heroja oslobodilačkog rata 1994. godine.

ŠEHOVIĆ (Mujo) MUNIB

Rođen je 10.4.1964. godine u Orahovicama - Goražde. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. kao pripadnik 155. motorizovane brigade.

ŠEHOVIĆ (Ramiz) SEAD

Rođen je 18.6.1970. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. kao pripadnik 1. motorizovane brigade.

ŠEJTO (Hasan) MUJO

Rođen je 16.2.1956. godine u Ugorskom - Vogošća. Poginuo je 18.9.1992. godine na Žuči na dužnosti komandira čete „Ugorsko“ OpŠO Vogošća. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ŠIKALO (Muhamed) EDIN

Rođen je 4.3.1966. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 1. mještovitog artiljerijskog puka.

ŠIKALO (Jusuf) SMAIL

Rođen je 26.4.1967. godine u Nevesinju. Poginuo je 8.12.1992. godine na Sokolju na dužnosti komandira čete u 2. motorizovanoj brigadi. Posthumno je odlikovan Medaljom za hrabrost 1994. godine i ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“ 1992. godine.

ŠIŠIĆ (Šaban) ALMEDIN

Rođen je 1.1.1973. godine u Brezi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 304. brdske brigade.

ŠIŠIĆ (Alija) NUSRET - DEDO

Rođen je 1934. godine u Kukavicama - Rogatica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik Štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo. Umro je 1996. godine u Sarajevu.

ŠKAMO (Šaćir) ZIJAD

Rođen je 2.11.1965. godine u Zorovićima - Goražde. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 105. motorizovane brigade.

ŠLJIVO (Meho) RIFET

Rođen je 21.9.1954. godine u Raštelici - Hadžići. Poginuo je 15.6.1995. godine na Gunčaru - Hadžići, kao pripadnik 149. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

ŠOGOLJEVIĆ (Džemal) SEAD

Rođen je 30.7.1949. godine u Mostaru. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993.godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

ŠORLIJA (Alija) SEAD

Rođen je 18.1.1971. godine u Foči. Poginuo je 12.12.1992. godine na brdu Mojmilo na dužnosti komandira odjeljenja u 101. brdskoj brigadi. Ratno priznanje “Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ŠOVŠIĆ (Emin) ELVIR

Rođen je 17.9.1974. godine u Sarajevu. Poginuo je 26.10.1993. godine u Sarajevu kao pripadnik Čete vojne policije 1. korpusa. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ŠUĆUR (Živojin) SLAVIŠA

Rođen je 14.11.1961. godine u Sarajevu. Ratno priznanje značku „Zlatni ljiljan“ dobio je 1992. kao pripadnik 1. mehanizovane brigade.

ŠUKALIĆ (ZINETA) DAUT

Rođen je 15.1.1968. godine u Zenici. Poginuo je 18.2.1993. godine u Azićima kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ŠUMAN (Derviš) HAMDIJA

Rođen je 27.4.1971. godine u Priboju. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1995. godine kao pripadnik 112. Viteške brdske brigade.

TABAKOVIĆ (Hamed) FAHRUDIN

Rođen je 25.2.1968. godine. Poginuo je kao pripadnik 8. brdske brigade 1992. godine. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

TABAKOVIĆ (Mehmed) SABRIJA

Rođen je 2.8.1957. godine u Rogatici. Poginuo je kao pripadnik 8. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

TALIĆ (Vejsil) IBRO

Rođen je 13.12.1947. godine u Misoči - Ilijaš. Poginuo je 26.6.1992. godine u Misoči - Ilijaš, na dužnosti komandira voda u 126. brdskoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

TATARAGIĆ (Hasan) DŽEVADA

Rođena je 10.1.1964. godine u Foči. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobila je 1993. godine kao pripadnica 4. motorizovane brigade.

TEROVIĆ (Nusret) EMIR - CICKO

Rođen je 20.6.1977. godine u Sarajevu. Poginuo je 18.9.1992. godine u Otesu kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

TEROVIĆ (Enver) MEHMED

Rođen je 1.2.1971. godine u Sarajevu. Poginuo je 7.11.1992. godine na Stupu kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

TERZIĆ (Ismet) SALKO

Rođen je 9.2.1955. godine u Sarajevu. Poginuo je 4.7.1993. godine na Stupu kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

TERZO (Ahmo) MUAMER

Rođen je 3.1.1974. godine u Sarajevu. Poginuo je 29.10.1994. godine na Predavici - Treskavica, kao pripadnik 181. bošnjačke brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

TINJAK (Halil) MIRALEM

Rođen je 11.1.1970. godine u Konjicu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1996. godine kao pripadnik Komande 12. divizije.

TINJAK (Ramiz) SUNAH

Rođen je 19.1.1973. godine u Konjicu. Ratno priznanje "Zlatni ljiljan" dobio je 1996. godine kao pripadnik Izviđačko-diverzantske čete 12. divizije.

TOKOVIĆ (Tufik) SAFET

Rođen je 1.4.1965. godine u Vitomirici - Peć. Poginuo je 4.8.1992. godine u FAMOS-u u Hrasnici kao pripadnik 4. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

TOMIĆ (Ante) RUDOLF RUDI

Rođen je 12.3.1952. godine u Mostaru. Poginuo je 8.12.1992. na Žuči na dužnosti komandira voda Izviđačko-diverzantske čete 1. mehanizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

TOTIĆ (Šućro) SENADIN

Rođen je 1.1.1968. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1992. godine kao pripadnik 2. motorizovane brigade.

TRGO (Nezir) OSMAN

Rođen je 12.4.1951. godine u Čajniču. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1994. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

TUCAK (Zahir) DŽEMO

Rođen je 3.1.1956. godine u Jezeru - Kalinovik. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1996. godine kao pripadnik 127. Viteške brdske brigade.

TUMBUL (Jule) FERIZ

Rođen je 21.1.1960. godine u Prijepolju. Poginuo je 8.12.1992. godine na Visu - Sarajevo, kao pripadnik 2. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1992. godine.

TURČALO (Murat) HASO

Rođen je 18.7.1948. godine u Zorovićima - Goražde. Poginuo je 8.6.1993. godine na Grepku, na dužnosti komandanta bataljona 1. drinske udarne brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

TURKUŠIĆ (Himzo) MEVLUDIN

Rođen je 9.6.1968. godine u Priboju. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1994. godine kao pripadnik Teritorijalne odbrane Novi Grad Sarajevo.

VELIĆ (Derviš) NESIB

Rođen je 9.10.1961. godine u Rudom. Poginuo je 30.5.1993. godine na Trebeviću, na dužnosti komandira voda 1. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

VELIĆ (Hamdo) HAJRUDIN

Rođen je 17.3.1963. godine u Brezi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1996. godine kao pripadnik 164. brdske brigade.

VELIĆ (Zuhdija) NEDŽIB ČIČKO

Rođen je 1.10.1970. godine u Sarajevu. Poginuo je 24.12.1992. godine na Plani - Breza, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog odjeljenja Odreda „Sretno" Općinskog štaba TO Breza. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

VIDAKOVIĆ (Vladimir) VELIMIR

Rođen je 1.1.1965. godine u Stupama - Ilijaš. Poginuo je 10.6.1992. godine na Čemernom - Ilijaš, kao pripadnik 126. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

VILIĆ (Mustafa) ADEM

Rođen je 14.1.1971. godine u Višegradu. Poginuo je 5.11.1994. godine na Čemerskoj planini -Ilijaš, na dužnosti komandira voda 316. brdske brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1996. godine.

VIŠĆA (Zuhdija) HAMZA

Rođen je 27.7.1968. godine u Čuništima - Olovo. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1995. godine kao pripadnik 110. Slavne olovske brigade.

VRAŽALICA (Abid) AHMET

Rođen je 3.1.1955. godine u Krašićima - Rogatica. Poginuo je 21.12.1992. godine u Zebinoj Šumi - Foča, kao pripadnik 1. rogatičke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

VRETO (Bajro) ADMIR - AKELA

Rođen je 31.12.1976. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1995. godine kao pripadnik 9. brdske brigade. Poginuo je 21.9.1997. godine u Ostrošcu - Jablanica.

VUČIĆ (Grgur) ZORAN

Rođen je 7.6.1957. godine u Sarajevu. Poginuo je 15.8.1992. godine na Crnom vrhu - Sarajevo, kao pripadnik 102. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ZAJKO (Salko) SAFET

Rođen je 1.3.1959. godine u Rudom. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1992. godine. Poginuo je 17.6.1993. na Mijatovića kosi - Sarajevo, na dužnosti komandanta 2. Viteške motorizovane brigade. Posthumno je odlikovan Ordenom heroja oslobodilačkog rata 1994. godine.

ZERDO (Hivzija) IBRAHIM

Rođen je 18.1.1961. godine u Dvoru - Visoko. Poginuo je 10.4.1993. godine na Borku - Visoko, na dužnosti komandira Izviđačko-diverzantskog voda 302. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ZIMIĆ (Hasan) NAZIF

Rođen je 18.4.1964. godine u Brložniku – Han-Pijesak. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1994. godine kao pripadnik 285. lahke brigade.

ZIMIĆ (Zajko) SABRIJA

Rođen je 1.4.1974. godine u Rogatici. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" dobio je 1995. godine kao pripadnik 2. Viteške motorizovane brigade.

ZOLJ (Rasim) SULEJMAN

Rođen je 2.5.1949. godine u Sarajevu. Poginuo je 8.6.1992. godine na Trebeviću na dužnosti komandira čete u 15. motorizovanoj brigadi. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan" posthumno mu je dodijeljeno 1994. godine.

ZORLAK (Huso) RAŠID

Rođen je 7.4.1948. godine u Zorlacima - Goražde. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1993. godine kao pripadnik Komande 1. korpusa.

ZUBAČA (Ibrahim) MUHAMED

Rođen je 30.6.1966. godine u Striježevu - Vareš. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 122. lahke brigade.

ZUKO (Mustafa) AIDA

Rođena je 4.6.1970. godine u Sarajevu. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobila je 1996. godine kao pripadnica 124. lahke brigade „Kralj Tvrtko“.

ŽERO (Ahmed) SAKIB

Rođen je 5.7.1957. godine u Uglješićima - Vogošća. Poginuo je na Glavici - Vogošća 3.7.1993. godine, na dužnosti komandira čete 1. motorizovane brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1993. godine.

ŽILIĆ (Adem) REMZO

Rođen je 6.3.1955. godine u Olovu. Odlikovan je „Medaljom za hrabrost“ 1998. godine kao pripadnik 147. lahke brigade.

ŽIVALJ (Dervo) NASKO

Rođen je 9.3.1956. godine u Žepi - Rogatica. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ dobio je 1994. godine kao pripadnik 285. lahke brigade.

ŽIVALJ (Dervo) SAMIR

Rođen je 25.8.1966. godine u Živaljevićima - Rogatica. Poginuo je 23.10.1992. godine u Dubu - Rogatica, na dužnosti komandira Izviđačkog voda 1. rogatičke brigade. Ratno priznanje „Zlatni ljiljan“ posthumno mu je dodijeljeno 1995. godine.

X

STARJEŠINE KOMANDI I JEDINICA 1. KORPUSA

Komandanti, zamjenici komandanata i načelnici štabova 1. korpusa, divizija, operativnih grupa, brigada i samostalnih jedinica 1. korpusa. Starješine komande 1. korpusa, divizija i operativnih grupa

Dostupna arhivska građa Arhiva ARBiH bila je izvor za pripremu abecednog pregleda starješina koji su periodu 1992-1995. godine obavljali dužnosti u Komandi 1. korpusa, komandama divizija i operativnih grupa, kao i komandanata, zamjenika komandanata i načelnika štabova brigada i drugim jedinicama na direktnoj vezi Komande 1. korpusa. Eventualna nepotpunost ovog pregleda rezultat je stepena očuvanosti i potpunosti arhivske građe.

Prije tabelarnog pregleda starješina, naveden je spisak ratnih komandanata 1. korpusa s kratkim biografskim bilješkama.

KOMANDANTI 1. KORPUSA

Mustafa Hajrulahović Talijan, od 1.9.1992. do 18.8.1993. godine

Vahid Karavelić, od 18.8. 1993. do 16.8. 1995. godine

Nedžad Ajnadžić, od 16.8. 1995. godine do kraja rata

HAJRULAHOVIĆ (Kemal) MUSTAFA Talijan

Rođen je 22. 1. 1957. godine u Banjoj Luci, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Vojnu pomorsku akademiju i Komandno-štabnu pomorsku akademiju završio je u Splitu, a potom Diplomatsku akademiju u Peruđi - Italija.

Bio je član Glavnog štaba PL od maja 1991. godine. Dužnost komandanta Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo obavljao je od aprila do septembra 1992. godine. Bio je prvi komandant 1. korpusa od njegovog formiranja do augusta 1993. godine. Nakon toga, do kraja rata obavljao je dužnost načelnika Obavještajne uprave Generalštaba ARBiH.

Umro je 8. 3. 1998. godine u činu generalmajora Vojske Federacije BiH. Dobitnik je **Ordena zlatnog grba sa mačevima**.

KARAVELIĆ (Suljo) VAHID

Rođen je 7. 4. 1956. godine u Brezoviku - Visoko, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Završio je Vojnu akademiju KoV u Beogradu, a potom je položio ispit za čin majora.

Član je PL-a od 18. septembra 1991. godine, nakon što je napustio JNA. Obavljao je dužnost komandanta OkŠTO Tuzla. Dužnost zamjenika komandanta 1. korpusa obavljao je u periodu od septembra 1992. do augusta 1993. godine, kada je preuzeo dužnost komandanta 1. korpusa. Na toj dužnosti ostao je do augusta 1995. godine, kada je preuzeo dužnost načelnika Operativne uprave GŠARBiH. Nakon rata obavljao je odgovorne dužnosti u Vojsci FBiH. Penzionisan je u činu generalmajora. Obavljao je i dužnost ministra za boračka pitanja u Vladi Kantona Sarajevo.

Na Fakultetu političkih nauka magistrirao je 2002. godine, gdje je prijavio i doktorsku disertaciju. Odlikovan je **Ordenom zlatnog grba sa mačevima**.

AJNADŽIĆ (Ramiz) NEDŽAD

Rođen je 26. 6. 1960. godine u Rogatici, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Vojnu akademiju KOV završio je u Beogradu, te specijalizaciju na Mornaričko-vojnoj akademiji u Splitu. U TORBiH stupio je 8. aprila 1992. godine. Obavljao je dužnosti komandanta 1. podrinjske brigade, a potom i komandanta 101. bbr, odnosno 101. mtbr. Nakon toga, obavljao je dužnosti načelnika štaba 1. korpusa i zamjenika načelnika Uprave za operativno planiranje Generalštaba Armije RBiH. Do kraja rata sukcesivno je obavljao dužnosti komandanta OG-7 “Jug“, komandanta 37. divizije i dužnost komandanta 1. korpusa. Nakon rata obavljao je dužnost komandanta 1. korpusa VFBiH i zamjenika komandanta Komande obuke i doktrine VFBiH.

Nakon penzionisanja bio je nosilac i drugih odgovornih dužnosti u civilnom sektoru. Obavljao je i dužnost ministra za boračka pitanja u Vladi Kantona Sarajevo.

Na Fakultetu političkih nauka magistrirao je i odbranio doktorsku disertaciju.

TABELARNI PREGLED STARJEŠINA[1392]

PREZIME	IME OCA	IME	DUŽNOST
ABASPAHIĆ	Nedžib	**BINASA**	Šef kancelarije Komande 12. divizije
ABAZ	Hajro	**HASAN**	Načelnik informatike Komande 12. divizije
ABLAKOVIĆ	Sulejman	**MUHAMED**	ZK 1. Okb
AGANOVIĆ	Šaćir	**SEJO**	Komandant atb 1. korpusa
AGIĆ	Abdulah	**MEHMED**	NŠ 15. mtbr, NŠ 115. bbr
AGIĆ	Ibrahim	**ENVER**	Načelnik ABHO Komande 12. divizije
AHMETAGIĆ	Fehim	**IBRAHIM**	Referent za VP u Komandi 12. divizije
AHMETAGIĆ	Mustafa	**AMIR**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 16. divizije
AHMETOVIĆ	Arif	**RUŠID**	Komandant bataljona za tehničko snabdjevanje
AHMETOVIĆ	Mustafa	**AMIR**	NŠ 110. SOlbbr
AHMIĆ	Salko	**ABDULAH**	Načelnik organa za granične jedinice Komande 1. korpusa, komandant OG-2 Visoko
AJANOVIĆ	Dedo	**REMZO**	Komandant 1. Snb
AJNADŽIĆ	Ramiz	**NEDŽAD**	Komandant 1. korpusa, NŠ 1. korpusa, komandant 1. podrinjske brigade, komandant 101. mtbr
AJNADŽIĆ	Ramiz	**DŽEMAL**	Komandant bVP, referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
AKMADŽIĆ	Hasan	**HAZIM**	Načelnik informativne službe Komande 1. korpusa
ALAĐUZ	Omer	**VAHID**	K-dant ZOd „Igman“, PKB Komande 12. divizije
ALAĐUZ	Omer	**SELVER**	Načelnik Odsjeka za specijalna dejstva Odjeljenja za ObP Komande 1. korpusa
ALAGIĆ	Husein	**NEDIM**	Komandant 1. rogatičke brigade, ZK 182. lbr, načelnik OMJ Komande 14. divizije

1392 Sačinjeni pregled prezentira nazive skraćene i prilagođene formacijskih dužnosti, utvrđene na osnovu istraživanja sačuvane arhivske građe, u skladu sa formacijama koje su bile važeće u određenom periodu. Redoslijed navedenih dužnosti ne podrazumijeva tačnu hronologiju njihovog obavljanja za navedene starješine, niti se u tom smislu može koristiti kao dokaz za rješavanje bilo kakvih statusnih pitanja, po bilo kom osnovu.

ALIBAŠIĆ	Mujo	**HALIM**	PK za M, IPD i VP Komande 14. divizije
ALIBEGOVIĆ	Hilmo	**MEHMED**	Načelnik informativne službe Komande 16. divizije
ALIĆ	Rešid	**HASAN**	NŠ 105. bbr
ALIJA	Feriz	**ISMET**	PNŠ za ONP Komande 1. korpusa, NŠ 1. korpusa
ALIKADIĆ	Zarif	**FUAD**	ZK 126. bbr, NŠ 1. map
ALIKADIĆ	Šemso	**EMIR**	Referent inžinjerije u Komandi 14. divizije
ALJIĆ	Vehbija	**MEDIN**	Komandant Gbr „Delta“, komandant 117. lbr
ALJIĆ	Vehbija	**HAJRUDIN**	ZK Gbr „Delta“
ANDELIJA	Mehmed	**MEVLIDA**	Referent za popunu u Komandi 14. divizije
ARNAUTOVIĆ	Dževad	**ŠAĆIR**	PKB Komande 1. korpusa
ARSLANAGIĆ	Hasan	**SAMIR**	Referent za prodaju u Komandi 1. korpusa
AVDIĆ	Bego	**RIFET**	Načelnik artiljerije Komand 12. divizije
AVDOVIĆ	Reuf	**ERMIN**	NŠ 109. bbr
BABEROVIĆ	Ibro	**BEHAD**	ZK 315. bbr
BABIĆ	Hasib	**SEAD**	ZK 2. bbr, PK MFP Komande 12. divizije
BAČIĆ	Antun	**DRAŽEN**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa, načelnik organa za štabno-bezbjednosne i vojno-policijske poslove Komande 1. korpusa
BAFTIĆ	Jusuf	**MUNEVERA**	PK za MFP Komande 12. divizije
BAHTO	Murat	**HAMID**	Komandant OpŠTO Stari Grad, Komandant IBOG
BAJRAKTAREVIĆ	Nezir	**EŠREF**	Komandant 109. bbr, referent za planiranje i obuku u Komandi 14. divizije
BAJRAKTAREVIĆ	Asim	**SALIH**	Referent za pravne poslove u Komandi 1. korpusa
BAJRAMOVIĆ	Fejzo	**MUBERA**	Referent za MFP u Komandi 1. korpusa
BAJRAMOVIĆ		**SEAD**	NŠ 9. mtbr
BAJRAMOVIĆ	Rešid	**VELID**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
BAJROVIĆ	Avdo	**NUSRET**	Referent za popunu u Komandi 12. divizije
BALTA	Suno	**NISAD**	ZK 12. bbr, NŠ 1. mtbr, referent za OIP u Komandi 1. korpusa, PK za OIP Komande 1. korpusa, zastupnik dužnosti komandanta 14. divizije
BANDA	Alija	**ŠEVKO**	Referent TSI u Komandi 1. korpusa
BARIĆ	Ilija	**ILJKO**	NŠ 126. lbr, NŠ 124. lbr „Kralj Tvrtko“
BARLOV	Mujo	**KASIM**	PK za MFP Komande 14. divizije
BAŠIĆ	Derviš	**ZEJNIL**	Referent za popunu u Komandi 1. korpusa
BAŠIĆ	Hamid	**FEHIM**	Referent za ObP u Komandi 1. korpusa
BAŽDAREVIĆ	Sulejman	**ŠEVĆET**	NŠ 111.Vbbr, NŠ 127.Vbbr

BEBA	Akif	**NASUF**	komandant OpŠTO Fojnica
BEČIĆ	Jusuf	**SEAD**	NŠ 9. bbr
BEĆA	Mustafa	**MUHAMED**	Načelnik ARJ i PVO Komande 12. divizije
BEĆIREVIĆ	Ahmet	**AMIR**	Referent bezbjednosti u Komandi 14. divizije
BEĆIREVIĆ	Vejsil	**NAŠID**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa, PK za pravne poslove Komande 16. divizije
BEĆIROVIĆ	Nurija	**HAJRIZ**	NŠ 8. mtbr
BEĆIROVIĆ	Adem	**MUSTAFA**	Referent GrSl, načelnik GrSl Komande 1. korpusa
BEGIĆ	Avdo	**MIRSAD**	Komandant 304. bbr, NŠ 16. divizije
BEGOVIĆ	Himzo	**NIJAZ**	PK za M, IPD i VP Komande 16. divizije
BEHLULOVIĆ	Abdulah	**MUHIDIN**	Načelnik inžinjerije Komande 12. divizije
BEJIĆ	Halil	**RAMIZ**	Komandant 1. mbr, komandant OG-3 “Vareš“, NŠ 14. divizije
BEJTOVIĆ	Sead	**SUAD**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
BERKOVAC	Muhamed	**IZET**	Komandant 9. mtbr, komandant 105 mtbr, načelnik Odsjeka analitike ujedno zamjenik PK OBP Komande 1. korpusa
BEŠIĆ	Salih	**HALIL**	Referent SbSl u Komandi 14. divizije
BEŠIĆ	Sakib	**MUJO**	Referent NbSl u Komandi 1. korpusa
BEŠIREVIĆ	Alija	**MALIK**	Predsjednik VVLJK 1. korpusa
BEŠLAGIĆ	Sabit	**VEHID**	Referent TSl u Komandi 1. korpusa
BEŠLIJA	Mujo	**ŠEMSUDIN**	NŠ 322. lbr, NŠ 122. lbr
BEŠLIJA	Derviš	**MIRSAD**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 16. divizije
BEŠOVIĆ	Alija	**ZAIM**	Komandant 1. fočanske brigade, komandant 82. bbr, komandant 182. lbr, vazduhoplovni oficir za vezu u organu ARJ i PVO Komande 1. korpusa
BEZDROB	Hazir	**MIRSAD**	Komandant 7. bbr, NŠ 9. mtbr.
BIBIĆ	Huso	**FEHIM**	Komandant 1. fočanske brigade, komandant 81. bbr, referent za obuku u Komandi 1. korpusa
BICAJ	Beko	**HALIL**	ZK 5. mtbr
BIČO	Muhamed	**SEAD**	Referent za popunu u Komandi 12. divizije
BIJEDIĆ	Ferid	**ADNAN**	Komandant 1. Okb
BILAJAC	Fahrudin	**DANIJEL**	ZK 1. lard PVO, komandant 1. lard PVO, vazduhoplovni oficir za vezu u odsjeku za ARJ i PVO Komande 1. korpusa
BILALAGIĆ	Ibrahim	**EKREM**	Načelnik InSl u Komandi 12. divizije
BIŠČEVIĆ	Smail	**HASAN**	Referent za M, IPD i VP u u Komandi 1. korpusa
BLAŠKO		**IGOR**	Referent za socijalna pitanja u Komandi 1. korpusa
BOGILOVIĆ	Ekrem	**MIRSAD**	Načelnik VtSl Komande 16. divizije
BOGUNIĆ	Omer	**VAHID**	NŠ 1. Smtbr, komandant 111. Vbbr, NŠ 1. korpusa

BOJA	Fadil	**IZET**	Načelnik ABHO Komande 14. divizije
BOJADŽIĆ	Hajdin	**NIHAD**	Komandant 8. bbr
BOROVINA	Durmo	**DŽEMO**	Načelnik veze Komande 1. korpusa
BRANKOVIĆ	Vahid	**EMIR**	ZK 1. rogatičke brigade
BIKIĆ	Safet	**NIHAD**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 14. divizije
BRKIĆ	Edhem	**EKREM**	NŠ 123. lbr
BRKOVIĆ	Šućro	**ŠEFIK**	Referent u sektoru logistike Komande 1. korpusa
BROTLIJA	Hasan	**AZIZ**	PK za M, IPD i VP Komande 16. divizije
BUBICA	Šerif	**NEDŽAD**	Načelnik GrSl Komande 1. korpusa
BUKVA	Husein	**SEJDALIJA**	NŠ 112. Vbbr, ZK 129. Vbbr
BULJUBAŠIĆ	Fehim	**FERID**	Komandant 1. podrinjske brigade, komandant IBOG
BULJUŠMIĆ	Hamdija	**FARUK**	Komandant 321. bbr
BURIĆ	Seid	**ALMIR**	Referent bezbjednosti u Komandi 16. divizije
BUZA	Safet	**MUSTAFA**	ZK 316. bbr, načelnik ONO Komande 16. divizije, PK za OM i KP Komande 16. divizije
CERO	Huso	**MEHEMED**	ZK 1. Smtbr, komandant 1. Smtbr, komandant 1. LoB
CICO		**ZLATAN**	Prevodilac u organu za OIP Komande 1. korpusa
CIKOTIĆ	Mustafa	**SELMO**	Komandant 1. samostalnog sarajevskog bataljona
CRNOVRŠANIN	Numan	**ADEM**	Načelnik OLO Komande 1. korpusa
ČAKIĆ	Salem	**JASENKO**	Načelnik InSl Komande 16. divizije
ČAMDŽIĆ	Redžep	**ALEN**	NŠ IDbr
ČARDAKLIJA	Hilmo	**SEAD**	Komandant 141. lbr, zastupnik komandanta 185. lbr, komandant samostalnog bataljona za D-B
ČAUŠEVIĆ	Lutvo	**ELMEDIN**	NŠ 141. lbr
ČAUŠEVIĆ	Mehmed	**JUSUF**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
ČAUŠEVIĆ	Esad	**KEMAL**	Kontrolor za MFP u Komandi 1. korpusa
ČEBIRIĆ	Ramo	**VELIJA**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 14. divizije
ČEKOVIĆ	Arif	**NASER**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
ČELEBIĆ	Mustafa	**ASIM**	Novinar u informativnoj službi Komande 1. korpusa
ČELIK	Zećir	**TAIB**	NŠ 82. bbr
ČELIK	Nurko	**KERIM**	Referent za pravne poslove, PK za pravne poslove Komande 12. divizije
ČELIK	Fehim	**EŠEF**	NŠ 82. bbr, načelnik ABHO Komande 14. divizije, načelnik ABHO Komande 1. korpusa
ĆENANOVIĆ	Edhem	**ENVER**	Referent logistike u Komandi 12. divizije

ČENGIĆ	Husnija	**EMIR**	PKLo Komande 14. divizije
ČILAŠ	Omer	**SALIH**	Referent bezbjednosti u Komandi 16. divizije, PKB Komande 16. divizije
ČIZMIĆ	Ešref	**HUSEIN**	Novinar u informativnoj službi Komande 1. korpusa
ČOBO	Rasim	**ABDULAH**	NŠ 2. Vmtbr, komandant 1. MAD
ČOLO	Bećir	**HAJRO**	Referent za PEB u Komandi 1. korpusa
ČOMOR	Hurem	**VAHIDIN**	Komandant 9. bbr.
ČORBO	Šaban	**AMIR**	NŠ 3. mtbr, komandant 3. mtbr, NŠ 102. mtbr
ČOVRK	Halid	**ABDULKADIR**	Komandant 1. Snb
ČUDIĆ	Mujo	**SEAD**	Načelnik organa za OIP Komande 1. korpusa, PKB 1. korpusa
ČUSTOVIĆ	Hamdija	**SEAD**	Referent i novinar u informativnoj službi Komande 1. korpusa
ĆATIĆ		**MIRSAD**	Komandant OpŠTO Hadžići
ĆATIĆ	Nazif	**ŠERIF**	Referent za VP Komande 16. divizije
ĆERIMOVIĆ	Fehim	**EKREM**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
ĆESIR	Hasan	**ŠEVKO**	NŠ 1. Bbbr, NŠ 181. Bbbr
ĆULAH	Ahmet	**HALIL**	Referent za ObP u Komandi 14. divizije
DACIĆ	Hazbo	**TAŠO**	NŠ 111. V bbr, komandant 141. lbr
DAHIĆ	Mujo	**ISMET**	ZK 1. korpusa
DARDAGAN	Šućrija	**ŠEVKO**	NŠ 8. mtbr, NŠ 1. Bbbr, referent za ONP u Komandi 1. korpusa
DEDIĆ	Salko	**ABDULAH**	Komandant KM Stari Grad
DELALIĆ	Jusuf	**RAMIZ**	Komandant 3. bbr, ZK 9. mtbr
DELALIĆ	Osman	**EJUB**	Komandant OpŠTO Vogošća
DELIĆ	Asim	**MEHDIJA**	Načelnik SbSl 12. divizije, PKLo 12. divizije
DELIĆ	Ramiz	**BAHRIJA**	Načelnik odsjeka za rezervne jedinice ujedno ZK KG Sarajevo
DELJANIN	Feriz	**ABIDIN**	Komandant 1. LoB
DELJKIĆ		**AMIR**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
DERVIŠEVIĆ	Vehbija	**IBRAHIM**	Komandant 1. Vmtbr, Komandant KG Pazarić
DERVIŠEVIĆ	Omer	**SEDIK**	Referent za OIP u Komandi 1. korpusa, Referent za ObP u Komandi 12. divizije
DERVIŠEVIĆ	Alija	**BEĆIR**	Načelnik organa za KP, ujedno referent za popunu oficira u Komandi 12. divizije
DERVIŠEVIĆ	Esad	**NIHAD**	Referent za OMJ u Komandi 1. korpusa
DEVIĆ	Milan	**NENAD**	Komandir čABHO

DINAREVIĆ	Enver	**HALID**	Komandant OpŠO Breza
DOLAN	Hilmo	**ŠAĆIR**	Načelnik ARJ i PVO Komande 14. divizije
DRAGIĆ	Latif	**NEDŽAD**	Referent za stambena pitanja u Komandi 1. korpusa
DRINJAK	Ibrahim	**AKIF**	Komandant 123. lbr, NŠ 323. lbr
DRLJEVIĆ	Izet	**MIDHAT**	Komandant 1. rogatičke brigade, komandant 31. drinske brigade
DRLJEVIĆ	Huso	**MEHO**	ZK 31. drinske brigade
DRUGOVIĆ	Salem	**MIDHAT**	NŠ 135. bbr
DRUŠKIĆ	Mahmut	**MURIZ**	PKB 14. divizije
DUČIĆ	Alija	**OMER**	ZK 1. LoB
DUPLJAK	Sado	**RASIM**	NŠ RgŠO Sarajevo, ZK RgŠTO Sarajevo
DUPOVAC	Nail	**HAMID**	Načelnik organa za KP, ujedno referent za popunu oficirima Komande 14. divizije
DURAK	Rifet	**ENES**	Komandant 126. lbr
DURAKOVIĆ	Šaban	**RAMIZ**	Komandant ZOd Vogošća, Komandant 43. drinske brigade
DURIĆ	Begica	**BEGO**	NŠ 162. bbr, NŠ 126. bbr
DURIĆ	Omer	**HALIL**	Komandant bataljona D-B, načelnik Odsjeka za nabavku Komande 1. korpusa
DURMO	Hilmo	**FAHRUDIN**	Referent za popunu u Komandi 12. divizije
DURMO	Zaim	**IBRAHIM**	Načelnik TSl Komande 14. divizije
DŽAMALIJA	Mušan	**OSMAN**	Komandant OpŠTO Novi Grad, ZK OkŠO Sarajevo, komandant KG Sarajevo
DŽAMBASOVIĆ	Rasim	**ASIM**	Komandant TG „Visoko“, NŠ 1. korpusa
DŽANANOVIĆ	Zahid	**MESUD**	ZK 82. bbr, referent za ObP u Komandi 1. korpusa
DŽANANOVIĆ	Ibrahim	**SALIM**	Komandant 1. rogatičke brigade
DŽEBO	Omer	**MUSTAFA**	ZK 3. mtbr, ZK 102. mtbr, komandant 102. mtbr
DŽEBO		**FADIL**	Referent artiljerije u Komandi 1. korpusa
DŽIDIĆ	Šemso	**SALIH**	NŠ 3. mtbr
DŽIHO	Mehmed	**NURUDIN**	Komandant KM Centar
DŽINDO	Pašan	**MEHMED**	NŠ 143. lbr
DŽOMBA	Halil	**ENVER**	Načelnik GrSl Komande 16. divizije
DŽOMBA	Murat	**EDIN**	Komandir čVP 1. korpusa
ĐOGO	Nezir	**NEZIRAN**	Načelnik TSl Komande 1. korpusa, načelnik OLO Komande 1. korpusa, komandant samostalnog bataljona D-B
ĐUDERIJA	Jusuf	**MURAT**	Načelnik SnSl Komande 14. divizije
EMIRHAFIZOVIĆ	Sakib	**MIRZA**	Referent artiljerije u Komandi 1. korpusa

EMŠO	Redžo	**HAZIM**	Referent za M, IPD i VP, referent za VP u Komandi 14. divizije
FAKO	Alija	**HIMZO**	Referent TSl u Komandi 14. divizije
FAZLIĆ	Hilmo	**BAHRUDIN**	ZK 101. mtbr, ZK 6. bbr, ZK OG “Igman“
FAZLIĆ	Salko	**MUSTAFA**	Referent bezbjednosti u Komandi 14. divizije
FAZLIĆ	Sulejman	**BERIS**	Načelnik u organu za OM i KP Komande 16. divizije
FAZLIĆ	Adem	**NEDŽAD**	Referent InSl u Komandi 16. divizije
FAZLIĆ	Halil	**VAHID**	Referent artiljerije u Komandi 1. korpusa
FEJZIĆ	Omer	**BAJRO**	NŠ 321. bbr, NŠ 146. lbr, komandant 146. lbr
FEJZIĆ	Aziz	**EDIM**	NŠ 1. drinske brigade, komandant 802. lbr.
FERHATBEGOVIĆ	Salko	**MAHMUT**	Načelnik OMJ Komande 1. korpusa, NŠ 2. Vmtbr
FERHATOVIĆ	Omer	**HASAN**	Načelnik InSl Komande 1. korpusa
FRLJAK	Enver	**MUHAREM**	Referent bezbjednosti u Komandi 16. divizije
FULURIJA	Suljo	**MURAT**	Referent InSl u Komandi 14. divizije
GADŽO	Bešir	**OSMAN**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
GADŽO	Kasim	**DERVIŠ**	Komandir IDč 1. korpusa
GANIĆ	Mehmed	**OSMAN**	Komandant 315. bbr
GANIJA	Sadik	**MEHMED**	Referent za planiranje i praćenje b/d u komandi 14. divizije
GARIBOVIĆ	Husein	**BAKIR**	NŠ 81. bbr, NŠ 82 bbr
GAVRANKAPETA-NOVIĆ	Munir	**ISMET**	Načelnik SnSl Komande 12. divizije
GLJIVA		**NAZIF**	Komandir Umjetničke čete
GORO	Murat	**MENSUD**	Načelnik Odsjeka za UNPROFOR Odjeljenja za ObP Komande 1. korpusa
GRABOVICA	Kasim	**HAJRUDIN**	Komandant 102. mtbr, komandant 1. MAP
GRABOVICA	Alija	**VELIJA**	Referent TSl u Komandi 1. korpusa
GRBAVAC	Milenko	**MIRO**	Načelnik artiljerije komande 1. korpusa
GRBO	Aljo	**DENIJAL**	Komandant 11. bbr, komandant 1. samostalnog sokolačkog bataljona, NŠ 147. lbr, komandant 147. lbr
GREBOVIĆ	Hajro	**NIJAZ**	Komandant 12. bbr
GRELJO	Sejdo	**BAJRO**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
GUŠIĆ	Izet	**SALKO**	Komandant 1. mtbr, komandant OkŠO Sarajevo, komandant OG „Igman“
HABEŠ	Mustafa	**SUAD**	Načelnik ABHO Komande 12. divizije
HADŽIABDIĆ	Ismet	**MAHIR**	Referent za ObP u Komandi 1. korpusa
HADŽIABDIĆ	Dževdet	**VEDAD**	Predsjednik VVLJK 1. korpusa

HADŽIAHMETOVIĆ	Muhamed	**ENVER**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa, PKB Komande 16. divizije
HADŽIĆ	Derviš	**ISMET**	Komandant 5. bbr, komandant 5. mtbr, komandant 125. bbr
HADŽIĆ		**DŽEMAL**	Komandant 304. bbr
HADŽIĆ	Hamdija	**KEMAL**	Tehnički urednik lista u sektoru za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
HADŽIĆ		**ZAIM**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
HADŽIHASANOVIĆ	Besim	**ENVER**	NŠ 1. korpusa
HAJDARI	Ahmet	**TAHIR**	NŠ 1. Smtbr
HAJLOVAC	Safet	**ŠEFIK**	Referent za ObP, načelnik odsjeka za obavještajno-izviđačka dejstva Komande 1. korpusa
HAJRULAHOVIĆ	Kemal	**MUSTAFA-Talijan**	Komandant RgŠTO Sarajevo, komandant 1. korpusa
HALILAGIĆ	Hasib	**ADEM**	Komandant 6. bbr, NŠ NRC 1. korpusa
HALILOVIĆ	Abid	**AHMED**	PK za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
HALILOVIĆ	Meho	**AVDO**	PK za M, IPD i VP Komande 12. divizije
HALILOVIĆ	Hajrudin	**KENAN**	NŠ 145. lbr
HALILOVIĆ	Ferid	**MUJO**	Referent artiljerije u Komandi 16. divizije
HALILOVIĆ	Hasan	**TAIB**	Načelnik inžinjerije Komande 16. divizije
HALKIĆ	Hasan	**AVDO**	Načelnik informatike Komande 16. divizije
HAMZIĆ	Zejnil	**SELIM**	ZK 81. bbr, komandant 81. bbr, komandant 1. Bbbr
HANDŽIĆ	Jakub	**EMIR**	ZK 105. mtbr
HANDŽIĆ	Šaćir	**SULEJMAN**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 16. divizije
HARBINJA	Meša	**DERVO**	PKLo Komande 1. korpusa, komandant 1. NRC
HARBINJA	Rasim	**HAKIJA**	Referent artiljerije u Komandi 1. korpusa
HASANAGIĆ	Muharem	**FADIL**	Komandant OkŠO Sarajevo
HASANOVIĆ	Omer	**HAJRUDIN**	Komandant TG „Igman“
HASANOVIĆ	Adem	**ADIL**	Načelnik TSI Komande 1. korpusa, NŠ 1. LoB
HASKOVIĆ	Bajram	**SABRO**	Referent za planiranje, evidenciju i borbenu podršku u Komandi 1. korpusa, PNŠ OG „Igman“, načelnik organa za ONP Komande 1. korpusa
HASOVIĆ	Omer	**KEMAL**	Referent za PEB u Komandi 1. korpusa
HAZNADAR	Bećir	**MEDO**	Komandant 1. sandžačke brigade, NŠ OG „Igman“
HEBIBOVIĆ	Huso	**HUSEIN**	Referent za ObP u Komandi 12. divizije
HELJA	Rifet	**REFIK**	PK za ObP Komande 16. divizije
HERIĆ	Husein	**SELVER**	Referent bezbjednosti u Komandi 16. divizije, referent za OM i KP u Komandi 16. divizije

HLAJ-ČRTOMIR	Viden	**IGOR**	Oficir za vezu sa predstavnicima OS UN Komande 1. korpusa
HODOVIĆ	Jusuf	**SENAD**	Referent za ObP u Komandi 1. korpusa
HODŽIĆ	Mustafa	**HAMED**	Komandant 323. lbr, komandant 15. mtbr, komandant 121. bbr
HODŽIĆ	Salko	**GALIB**	Komandant 82. bbr, referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 14. divizije, komandant 182. Vlbr, komandant 148. Vlbr
HODŽIĆ	Safet	**HADIS**	Komandant samostalnog bataljona D-B, ZK 323. bbr, komandnat 323. lbr, NŠ 146. lbr
HODŽIĆ	Dževad	**EMSAD**	Načelnik VtSl Komande 12. divizije
HODŽIĆ	Himzo	**SEJDALIJA**	Načelnik Odsjeka za planiranje, kontrolu i analizu Odjeljenja za MFP Komande 1. korpusa
HOŠIĆ	Mujo	**MUSTAFA**	Komandant KM Ilidža
HOTA	Šaćir	**ERVIN**	Referent bezbjednosti u Komandi 14. divizije
HOŽBO	Avdo	**ABDULAH**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 16. divizije
HRNJIĆ	Dževad	**EMIR**	Načelnik SbSl Komande 12. divizije
HROMADŽIĆ	Mehmedalija	**MEHMED**	Referent informativne službe Komande 1. korpusa
HRUSTANOVIĆ	Bego	**ŠEFKET**	Referent za ONP u Komandi 1. korpusa, NŠ 304. bbr, NŠ OG-2 Visoko
HRUSTIĆ	Safet	**IZUDIN**	Referent bezbjednosti, načelnik odsjeka za štabno-bezbjednosne i vojno-policijske poslove Komande 1. korpusa, načelnik organa za KOP SVB Komande 1. korpusa
HRVAT	Muharem	**SELIM**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 12. divizije
HURIĆ	Hamid	**HALID**	PKLo 16. divizije
HURKO	Kasim	**SUVAD**	Referent u Odjeljenju za ONP Komande 1. korpusa
HUSIĆ	Halim	**HAZIM**	Referent bezbjednosti u Komandi 12. divizije
HUSKIĆ	Mustafa	**MUHAREM**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa, referent bezbjednosti u Komandi 16. divizije
HUSKIĆ	Teufik	**EMIR**	Načelnik VtSl Komande 1. korpusa
HUSOVIĆ	Hajro	**ZUFER**	Referent za ONP u Komandi 1. korpusa, komandnt OG-1 Pazarić
IBIŠEVIĆ	Alija	**AHMET**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 12. divizije
IBRAHIMOVIĆ	Abdulah	**ISLAM**	Načelnik OMJ Komande 1. korpusa
IDRIZ	Hamid	**SALKO**	Komandant OpŠTO Novo Sarajevo, načelnik Odsjeka za KOP, načelnik Odjeljenja za sigurnost u Komandi 1. korpusa
IKANOVIĆ	Ramiz	**SENAD**	PNŠ za ONP Komande 12. divizije
IMAMOVIĆ	Huso	**ZAIM**	Komandant 1. drinske udarne brigade, ZK IBOG, komandant OG „Igman“, komandant 14. divizije
IMAMOVIĆ	Hamid	**HUSO**	NŠ 2. Vmtbr

IMŠIREVIĆ	Nazif	**SULEJMAN**	Komandant 9. mtbr, načelnik InSl Komande 1. korpusa, PKLo 1. korpusa
IMŠIROVIĆ	Ibrahim	**EKREM**	Komandant 1. LoB, načelnik VtSl Komande 1. korpusa
ISAKOVIĆ	Ramiz	**MUNIR**	Referent KZ u Komandi 12. divizije
JABUČAR	Alija	**FARUK**	NŠ 155. bbr
JAMAK	Huso	**ZAKIR**	NŠ 1. Slavne višegradske brigade
JAMAKOVIĆ	Salih	**AHMED**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 16. divizije
JAMAKOVIĆ	Mujo	**REUF**	Komandant 146. lbr
JAŠAREVIĆ	Ejub	**FIKRET**	Načelnik GrSl Komande 12. divizije
JEVRIĆ	Niman	**ENVER**	NŠ 1. NRC
JUNUZOVIĆ	Ibrahim	**SAFET**	NŠ 117. Mlbr
JUSIĆ	Emin	**KADIR**	Komandant OG “Visoko“
JUSUPOVIĆ	Bego	**ŠEMSO**	NŠ 182. lbr, NŠ 148. Vbbr
KADIĆ	Asim	**HARIS**	PK za MFP Komande 12. divizije
KADRIĆ	Rasim	**SADIK**	NŠ 131. lbr
KADRISPAHIĆ	Haso	**FAHRUDIN**	Referent u štabu Komande 1. korpusa
KAHROVIĆ	Selim	**MURAT**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
KALABUŠIĆ		**RASIM**	Referent za P i PP u Komandi 1. korpusa
KALJAČA		**ALIJA**	Referent za ObP u Komandi 1. korpusa
KAMENJAŠ	Salem	**ZIJAD**	Komandant 122. lbr
KAMENJAŠ	Ahmed	**MUJO**	NŠ 122. lbr
KAMENJAŠ	Ismet	**NIHAD**	Komandant OpŠTO Fojnica, komandant 310. bbr, PK za ObP Komande 14. divizije
KAMENJAŠ	Ćamil	**HAMID**	Načelnik TSl Komande 16. divizije
KAPETANOVIĆ		**RASIM**	ZK 1. inž.b
KAPETANOVIĆ	Ibro	**IDRIZ**	Komandant OpŠO Hadžići
KAPETANOVIĆ	Hasan	**ENES**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
KAPIĆ		**MEHMED**	Referent za nabavku u Komandi 1. korpusa
KAPO		**ISMET**	Komandant 19. bosanske brigade
KARAČIĆ	Hadžo	**MUNIB**	PK za OBP KG Sarajevo
KARAHASAN	Ismet	**FUAD**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
KARAVDIĆ	Ibrahim	**AKIF**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
KARAVELIĆ	Suljo	**VAHID**	ZK 1. korpusa, komandant 1. korpusa
KARIČIĆ	Zehrid	**FADIL**	Komandant 1. SOl bbr, PK za OM i KP Komande 1. korpusa

KARIĆ	Šaban	**SAFET**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 12. divizije
KARIĆ	Ramiz	**TEUFIK**	Načelnik ARJ i PVO Komande 12. divizije
KARIĆ	Esad	**ŠEFIK**	Načelnik OLO Komande 14. divizije
KARIĆ	Zuhdija	**MIRSAD**	Novinar u informativnoj službi Komande 1. korpusa
KARIŠIK	Ćamil	**MEMO**	Referent za P i PP u Komandi 1. korpusa
KARIŠIK	Mehmed	**SAMIRA**	Referent za PIO u Komandi 1. korpusa
KARUP	Sulejman	**ZEĆIR**	Referent za planiranje i praćenje b/d u komandi 14. divizije
KARUP	Osman	**NUSRET**	Načelnik Odsjeka za KP Odjeljenja za OM i KP Komande 1. korpusa
KASTRAT	Smail	**ENIS**	ZK čVP 1. korpusa
KAZAZ	Sifet	**ENVER**	Načelnik Odsjeka za informisanje Odjeljenja za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
KAZIĆ	Ćamil	**NEZIR**	Komandant 9. bbr, načelnik inžinjerije Komande 14. divizije
KEŠKO	Zaim	**ZIJAD**	Načelnik za OM poslove, ujedno referent za popunu vojnicima Komande 14. divizije
KEŠO	Sejdo	**SAFET**	Načelnik informativne službe Odjeljenja za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
KISELICA	Adem	**REFIK**	PK za pravne poslove Komande 14. divizije
KLANČEVIĆ	Zuhdija	**ESAD**	PK za MFP Komande 16. divizije
KLICO	Ahmed	**AMIR**	NŠ 11. bbr, PK za ObP Komande 16. divizije, referent za ObP u Komandi 16. divizije
KLINAC	Safet	**NIHAD**	NŠ 1. drinske brigade, ZK 1. drinske brigade
KLJUČIĆ	Ibrahim	**OMER**	Komandant 1. lard PVO
KOLENDA	Mujo	**JUSUF**	Komandir čABHO
KONAKOVIĆ	Ahmo	**MEHMED**	Referent SbSl, načelnik SbSl Komande 1. korpusa
KOPIĆ	Rasim	**HAZIM**	NŠ 12. bbr, NŠ 1. SOlbbr
KOPIĆ	Jusuf	**RIFET**	Načelnik OLO Komande 16. divizije
KORO	Sulejman	**MIRSAD**	Referent veze, načelnik veze Komande 14. divizije
KOSO	Ibro	**SEJID**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
KOVAČ	Avdija	**HILMO**	NŠ 2. bbr, komandant 2. bbr, komandant 152. bbr, NŠ 12. divizije
KOVAČ	Avdo	**TAIB**	Referent za OM i KP u Komandi 1. korpusa
KOVO	Nasir	**HASAN**	Načelnik u organu za OM i KP Komande 16. divizije
KOZIĆ	Jusuf	**ZIJAD**	Komandant 140. Bbbr
KOŽLJAK	Nail	**ALIJA**	Načelnik veze Komande 16. divizije
KRESO	Sulejman	**SEAD**	Načelnik veze Komande 12. divizije
KREŠTALICA	Salih	**MESUD**	Načelnik ABHO Komande 1. korpusa

KREŠTALICA	Sejdalija	**SAMIR**	Komandir voda za opsluživanje Komande 1. korpusa
KRIJEŠTORAC	Ahmed	**NIHAD**	Načelnik InSl Komande 16. divizije
KRIVOŠIJA	Kemal	**MUSTAFA**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 12. divizije
KRSTANOVIĆ	Ivan	**BORIS**	Komandant IDb, komandant IDbr
KRŠIĆ	Vahid	**SADIK**	Referent za popunu u Komandi 14. divizije
KUBAT	Dževad	**ENES**	Referent artiljerije, načelnik artiljerije Komande 14. divizije
KUBURA	Nazif	**AMIR**	Komandant 1. Mlbr
KUĆANIN	Šemso	**FIKRET**	NŠ 110. SOl bbr, NŠ 161. SOl bbr
KUĆANIN	Ismet	**DINO**	Referent u ONO Komande 16. divizije
KUDUZ	Sulejman	**ALMIR**	Načelnik za OM i KP ujedno referent za popunu vojnika u Komandi 12. divizije
KULIĆ	Sulejman	**MURIS**	Načelnik artiljerije Komande 16. divizije
KULOVAC	Salih	**FERID**	PK za pravne poslove Komande 16. divizije
KUMBARA	Jusuf	**DŽAFER**	NŠ 117. Mlbr
KURT	Selman	**AZIZ**	PK za OM i KP Komande 14. divizije
KURTAGIĆ	Bejto	**MERSED**	Načelnik SnSl Komande 12. divizije
KURTOVIĆ	Šukrija	**AZIZ**	ZK 1. Snb, načelnik SnSl Komande 1. korpusa
KURTOVIĆ	Suljo	**MUNIB**	Šef kancelarije Komande 1. korpusa
KUSTURA	Islam	**ZAIM**	ZK 1. Slavne višegradske brigade
LAGUMDŽIJA	Jusuf	**MENSUD**	Komandant 1. bbr, komandant 15. mtbr
LAGUMDŽIJA	Enes	**ZLATKO**	Komandant 1. mtbr
LEPIR		**KASIM**	Načelnik ARJ i PVO Komande 1. korpusa
LIGATA	Mujo	**ŠEFIK**	Referent za KP u Komandi 1. korpusa
LIHIĆ	Kasim	**ASIMA**	Referent opštih poslova u Odjeljenju za ObP Komande 1. korpusa
LIKOVIĆ	Zećir	**ENVER**	Komandant OpŠTO Novo Sarajevo, NŠ OG-1 Pazarić, PNŠ za ONP u Komandi 14. divizije
LIMO	Rešad	**TARIK**	Referent u odsjeku za UNPROFOR Odjeljenja za ObP Komande 1. korpusa
LISAK	Ešef	**NEDŽAD**	Načelnik SbSl Komande 16. divizije
LISICA	Ante	**DARVIN**	Komandant 1. lard PVO, komandant 142. lbr „Kralj Tvrtko“
LONČAR	Hamza	**SADIJA**	Referent za ObP u Komandi 14. divizije
LONČAR	Fehim	**MIRSAD**	Referent za ObP u Komandi 16. divizije
LOŠIĆ	Ibrahim	**JUSUF**	ZK 1. mbr
MAHMUTOVIĆ		**EKREM**	Referent za ONP u Komandi 1. korpusa
MAHMUTOVIĆ		**ZEJNIL**	Načelnik SbSl Komande 1. korpusa

MAKSIĆ		**MULIJA**	Sekretar Komisije za razmjenu ratnih zarobljenika i tijela poginulih pripadnika 1. korpusa
MALIŠEVIĆ	Adem	**MUNIB**	NŠ 134. bbr, referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 16. divizije
MALJIĆ	Vejsil	**NAID**	Referent za ObP u Komandi 14. divizije
MANDŽIĆ	Hamdo	**MIRNES**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 16. divizije
MASLAK	Rasim	**ENVER**	PNŠ za PiPP Komande 1. korpusa
MASLEŠA	Šerif	**MIRSAD**	Načelnik InSl Komande 14. divizije
MAŠNIĆ	Himzo	**NURUDIN**	Načelnik OLO Komande 12. divizije, referent u logistike u Komande 1. korpusa
MAŠOVIĆ	Nusret	**SENAD**	Komandant OpŠO Breza, komandant 304. mtbr
MEHANIĆ	Mušan	**MUNIB**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 14. divizije
MEHIĆ	Šemso	**REDŽO**	Komandant OG “Igman“, komandant 1. marbr
MEHIĆ	Bećir	**ISMET**	PK za pravne poslove Komande 12. divizije
MEHMEDIĆ	Safet	**MEHMED**	Referent za planiranje i obuku u Komandi 14. divizije, načelnik artiljerije Komande 14. divizije
MEMIĆ	Mirzo	**SENAD**	Referent za OM i KP u Komandi 1. korpusa
MEMIJA	Ahmet	**MUSTAFA**	Komandant 131. lbr
MERDŽANIĆ	Mustafa	**JASMIN**	Načelnik SnSl Komande 1. korpusa
MEŠETOVIĆ	Murat	**MEHMED**	Komandant 126. lbr komandant 162. bbr, NŠ 164. bbr
MIHAJLOVIĆ	Milutin	**RAJKO**	PK za M, IPD i VP 1. korpusa, načelnik socijalno-statusne službe Komande 1. korpusa
MILAŠIN	Petar	**MILAN**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
MIRAŠČIJA	Aziz	**RAŠID**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
MIROJEVIĆ	Selim	**MIRSAD**	PK za ObP 12. divizije
MOČEVIĆ	Taib	**TALE**	Referent za ObP u Komandi 1. korpusa
MONTENO	Osvald	**KEMAL**	Komandir Umjetničke čete
MRŠO	Asim	**SEAD**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
MUHAMEDOVIĆ	Asim	**ADNAN**	Načelnik Odsjeka za OM Odjeljenja za OM i KP Komande 1. korpusa
MUHIBIĆ	Derviš	**ESAD**	Referent InSl u Komandi 1. korpusa
MUHIĆ	Abid	**ADIL**	NŠ 147. lbr, referent u ONO Komande 16. divizije
MUHIĆ		**ZUMRETA**	Sekretar VDS
MUJANOVIĆ	Zejnil	**MESUD**	Načelnik InSl Komande 12. divizije
MUJEZINOVIĆ	Džemal	**ZLATKO**	Načelnik ABHO Komande 1. korpusa
MUJIĆ	Ibrahim	**ENVER**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 12. divizije
MUJIĆ	Omer	**MIDHAT**	Referent SnSl, načelnik SnSl Komande 16. divizije

MUJKIĆ	Muhamed	**FIKRET**	Načelnik OMJ Komande 16. divizije
MUMINOVIĆ	Bajro	**SALKO**	Referent za ONP u Komandi 1. korpusa, referent za planiranje i praćenje b/d u komandi 12. divizije
MUNDŽIĆ	Hamdo	**MIRNAS**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 1. korpusa
MURGUZ	Arif	**BAJRO**	NŠ 5. mtbr, načelnik OC 1. korpusa
MURTIĆ	Amir	**SEMAID**	Komandir IDč 1. korpusa, NŠ IDbr
MURTO	Šaban	**SUVAD**	Referent artiljerije u Komandi 16. divizije
MUSA	Safet	**AMIR**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 16. divizije
MUSIĆ	Hamdija	**MUSTAFA**	Komandant 8. mtbr
MUSIĆ	Zufer	**MUHAMED**	Referent inžinjerije, načelnik inžinjerije Komande 16. divizije
MUSLIĆ	Taib	**UZEIR**	NŠ 102. bbr, NŠ 121. bbr
MUSLIJA	Behaija	**EDIN**	NŠ 165. bbr, NŠ 136. bbr
MUSTAFIĆ	Bećir	**IZET**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
MUŠIJA	Bego	**AVDIJA**	Načelnik SbSI Komande 1. korpusa
MUŠINBEGOVIĆ	Zihnija	**HASIB**	Komandant 302. mtbr
NOGO	Sadik	**MUHAMED**	NŠ 8. bbr
NUHOVIĆ	Ramiz	**ESNAF**	ZK bVP 1. korpusa, referent bezbjednosti u Komandi 12. divizije
NUKICA	Ramiz	**ALIJA**	Komandant 1. samostalne brigade
NUMANOVIĆ	Muhamed	**NIJAZ**	Referent za OM i KP u Komandi 16. divizije
ODŽAKLIJA	Ekrem	**MIRSAD**	Referent KZ u Komandi 1. korpusa
OKOVIĆ	Omer	**ZAKIR**	Komandant 2. smtb
OMANOVIĆ	Esad	**TEUFIK**	PNŠ za ONP 101. bbr, NŠ 101. bbr, NŠ 125. bbr
OMANOVIĆ	Mehmed	**NIJAZ**	Načelnik ARJ i PVO Komande 1. korpusa
OMANOVIĆ	Mehmed	**NEDŽAD**	NŠ 146. lbr
OMANOVIĆ	Mehmed	**SABRIJA**	Arhivar u kancelariji Komande 1. korpusa
OMERBEGOVIĆ	Mustafa	**HARIS**	Referent za ObP u Komandi 12. divizije
OMEROVIĆ	Hilmo	**FADIL**	Referent za informisanje i obuku u Komandi 12. divizije
OMEROVIĆ	Suljo	**HAJRUDIN**	Referent OLO u Komandi 14. divizije, referent InSI u Komandi 14. divizije
OMEROVIĆ	Salko	**MEDRET**	Komandant OpŠO Han Pijesak
OMEROVIĆ	Mustafa	**HUSEIN**	Savjetnik za vjerska pitanja u Komandi 1. korpusa
OPERTA	Mustafa	**SABAHUDIN**	Referent za OM i KP u Komandi 16. divizije
ORUČEVIĆ	Mensur	**AMIR**	Sekretar komandanta 1. korpusa
OSMANOVIĆ	Ismet	**JASMIN**	Načelnik informativne službe Komande 12. divizije

OSMANSPAHIĆ	Almas	**SALKO**	NŠ 43. drinske brigade, komandant 43. drinske brigade
OVČINA	Smajo	**MUNIB**	Referent KZ u Komandi 1. korpusa
OŽEGOVIĆ	Zulfo	**ZUHDIJA**	Komandant OpŠO Vogošća
PACOLI	Nevzet	**NERMIN**	Referent TSl u Komandi 16. divizije
PALDUM	Šerif	**ESAD**	Komandant 3. mtbr, komandant 102. mtbr
PALIĆ	Murat	**AVDO**	Komandant 1. žepske brigade
PANDUR	Edin	**SANKO**	Referent SnSl u Komandi 1. korpusa
PAP	Antun	**ZLATKO**	Referent InSl u Komandi 1. korpusa
PAŠALIĆ		**RAMIZ**	Komandant Olovsko-sokolačkog odreda, ZK 1. SOl bbr
PAŠALIĆ	Derviš	**EKREM**	Referent za obuku u Komandi 12. divizije
PAŠOVIĆ	Reuf	**HARIS**	Referent za propagandu u sektoru za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
PAVICA	Osman	**RUSMIR**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 14. divizije
PECAR	Avdo	**SENAD**	ZK 10. bbr, ZK 15. mtbr, referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 12. divizije
PECIKOZA	Ibrahim	**AVDO**	Referent veze u Komandi 1. korpusa
PEČENKOVIĆ	Šerif	**HIMZO**	Komandant RgŠTO Sarajevo
PEDIĆ	Nikola	**NEDELJKO**	ZK Hbr „Kralj Tvrtko“, komandant NRC, komandant 142. Hlbr „Kralj Tvtko“
PEKUŠIĆ	Ibro	**HADŽE**	ZK 1. Okb
PELKO	Mujo	**ESAD**	Komandant 1. samostalnog bataljona, referent za planiranje i obuku diverzantskih jedinica u Komandi 1. korpusa, komandant 2. Vmtbr, komandant 16. divizije, PK za ObP Komande 1. korpusa
PETROVIĆ	Stanimir	**ZLATKO**	PK za pravne poslove Komande 1. korpusa
PEZO	Hasan	**SAMIR**	ZK 2. smtb
PILICA	Zaim	**ŠUĆRO**	NŠ 302. mtbr
PINJO	Šerif	**IZET**	Načelnik VtSl Komande 1. korpusa
PLEĆAN	Idriz	**OSMAN**	Referent za ONP u Komandi 1. korpusa, komandant 1. SOl bbr, komandant 109. bbr
PLEH	Idriz	**RIZVO**	ZK 101. mtbr, NŠ 101. mtbr, komandant 101. mtbr, NŠ 12. divizije, komandnat 14. divizije
PLEHO	Asim	**KASIM**	Komandant RNb
PLJAKIĆ	Hamdija	**RAMIZ**	Komandant 16. divizije
PODŽIĆ	Husein	**SIFET**	ZK 101. mtbr, komandant 101. mtbr, komandant 129. Vbbr
POLUTAK		**MUSTAFA**	Komandant TG Igman
POPOVIĆ	Ismet	**HIMZO**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
POPRŽENOVIĆ	Džafer	**ZIJAH**	Komandant 1. bbr

PREVLJAK	Huso	**FIKRET**	Komandant 4. mtbr, komandant 104 Vmtbr, komandant 12 divizije
PRLJAČA	Jusuf	**MERSED**	NŠ 31. drinske brigade, komandant 31. drinske brigade
PROZO	Mustafa	**NIJAZ**	ZK 310. bbr
PUŠKA	Latif	**ELVEDIN**	Načelnik VtSl Komande 12. divizije
PUŠKAR	Ramadan	**ZAKIR**	Komandant 2. bbr
RADELJAŠ	Junuz	**ESAD**	PKLo 12. divizije, NŠ 1. LoB
RADELJAŠ	Hamid	**HAMDO**	Referent InSl u Komandi 1. korpusa
RADONJA	Šaćir	**MUHAMED**	Referent veze, načelnik veze Komande 12. divizije
RAĐO	Salko	**DŽEVAD**	Komandant 3 mtbr, komandant 9 bbr. komandant OG "Igman"
RAGUŽ	Luka	**ZDENKO**	NŠ OkŠO Sarajevo
RAMIĆ	Nazif	**ZAIM**	NŠ 145. Slbr
RAMOVIĆ	Amir	**HAJRUDIN**	Referent inžinjerije u Komandi 1. korpusa
RAŽANICA	Smail	**KEMO**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 12. divizije
REDŽOVIĆ	Rašid	**EMIR**	NŠ 4. mtbr, komandant 104. Vmtbr
REDŽOVIĆ	Numan	**HARUN**	Referent SnSl u Komandi 1. korpusa
REKO		**AMIR**	Komandant 43. drinske brigade
REŠIDOVIĆ	Avdo	**SAKIB**	Referent za popunu u Komandi 14. divizije
REZAKOVIĆ	Mahmut	**ANESA**	Sekretar VDS, referent za pravna pitanja u Komandi 1. korpusa
RIBICA	Šemso	**TAIB**	Načelnik OMJ u Komandi 12. divizije
RIBIĆ	Pašan	**MIRZET**	Načelnik Odsjeka za nabavku Odjeljenja za logistiku Komande 1. korpusa
RIŠLJANIN	Muharem	**HAMED**	NŠ IBOG
RIZVIĆ	Kasim	**SAIM**	Referent logistike u Komandi 14. divizije
RIZVO	Derviš	**AHMED**	Komandant 12. bbr
RIZVO	Derviš	**ISMET**	NŠ 145. Ibr, načelnik ABHO Komande 16. divizije
ROTIĆ	Kasim	**REFIK**	Referent za ObP u Komandi 16. divizije
ROVČANIN		**HIMZO**	NŠ 19. bosanske brigade
ROŽAJAC	Emin	**SUAD**	Načelnik SnSl Komande 16. divizije
ROŽAJAC	Šerif	**AVDIJA**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 16. divizije
ROŽAJAC	Mehmed	**SEDIN**	Referent za planiranje i praćenje b/d u Komandi 16. divizije
RUJANAC	Ibrahim	**ZIJAD**	PNŠ za ObP Komande 1. korpusa
SADIKOVIĆ	Abdulah	**SALEM**	Referent artiljerije u Komandi 12. divizije
SADIKOVIĆ	Avdija	**NEDŽAD**	Komandir čPEB

SALČIN	Alija	**RAMIZ**	Komandant OpŠO Novi Grad
SALIHAGIĆ	Remzija	**ZLATAN**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 16. divizije
SALIHBAŠIĆ	Fadil	**AVDO**	Referent za PEB u Komandi 1. korpusa
SALIHOVIĆ	Suljo	**HAJRUDIN**	Načelnik veze Komande 14. divizije
SALKIĆ	Meho	**DŽAVID**	Referent za MFP u Komandi 16. divizije
SALKUNIĆ	Mustafa	**DŽEMAL**	Referent GrSl u Komandi 1. korpusa
SALOŠEVIĆ	Hasan	**SELVEDIN**	Referent InSl u Komandi 16. divizije
SEJDIĆ	Ibro	**AHMED**	Komandant 1. Slavne višegradske brigade, NŠ IBOG
SELIMOVIĆ	Hajrudin	**SAMIR**	Referent za KOP SVB u Komandi 14. divizije
SIJERČIĆ	Sadik	**ABDUSELAM**	Komandant 31. drinske brigade
SINANOVIĆ	Husein	**MIRSAD**	NŠ 109. bbr
SINANOVIĆ	Šućrija	**NURUDIN**	Referent bezbjednosti u Komandi 12. divizije
SINANOVIĆ	Bajro	**HUSO**	Načelnik Odsjeka za BOiV u Odjeljenju za ONP Komande 1. korpusa
SIRĆO	Hilmo	**ZIJAD**	Načelnik OLO Komande 16. divizije
SJENAREVIĆ	Fehim	**AMIR**	ZK 105. bbr
SKENDEROVIĆ	Alija	**MESUD**	Načelnik inžinjerije Komande 1. korpusa
SLINIĆ	Lutvija	**FAIK**	Komandir čv 1. korpusa
SMAILAGIĆ	Ekrem	**AMIR**	Komandant KM Visoko
SMAILBEGOVIĆ	Muhamed	**SENAD**	Komandant 304. bbr, komandant 134. bbr
SMAILBEGOVIĆ		**ABDULAH**	Komandant OpŠO Breza
SMAJIĆ	Ibrahim	**MUHAMED**	PK za OM i KP Komande 12. divizije
SMAJIĆ	Avdija	**HAMDIJA**	Referent bezbjednosti u Komandi 16. divizije
SMAJLOVIĆ		**ZIJAD**	Referent InSl u Komandi 1. korpusa
SOBO	Ramo	**RAŠID**	ZK 2. Vmtbr, komandant 2. Vmtbr, komandant 127. Vbbr
SOBO	Sulejman	**ŠAĆIR**	NŠ 182. lbr, načelnik InSl Komande 14. divizije
SOFIĆ	Suljo	**HALID**	NŠ 141. lbr
SOFTIĆ	Omer	**MUHAREM**	Načelnik GrSl Komande 12. divizije
SOFTIĆ	Ešref	**FUAD**	ZK 321. bbr
SOKOLOVIĆ	Selver	**SUAD**	Komandant KM Novi Grad
SOLAKOVIĆ	Šefkija	**ADNAN**	komandant 2. smtb
SORGUČ	Ekrem	**ADNAN**	ZK 3. bbr
SPAHIĆ	Munib	**HAŠIM**	Komandant OpŠO Vareš, komandant OG-3 Vareš
SPAHIĆ	Salkan	**ASIM**	Referent inžinjerije, načelnik inžinjerije Komande 1. korpusa

SPAHIĆ	Ramo	**OSMAN**	Načelnik ARJ PVO Komande 16. divizije
SPAHIĆ	Rasim	**REFIK**	PK OM i KP Komande 16. divizije
SPAHIĆ	Muhamed	**SUAD**	Referent za pravne poslove u Komandi 16. divizije
SPAHOVIĆ	Šućro	**SEAD**	Načelnik Odsjeka za planiranje i praćenje b/d Odjeljenja za ONP Komande 1. korpusa
SRNA	Ćamil	**ENIS**	Komandant 143. lbr
SUBAŠIĆ	Šećan	**NURIJA**	NŠ 7. bbr
SUBAŠIĆ	Osman	**MUHAMED**	Načelnik SbSI Komande 14. divizije
SUBAŠIĆ	Mustafa	**JAKUF**	Načelnik artiljerije Komande 1. korpusa
SUBAŠIĆ	Vejsil	**AVDO**	Snimatelj u sektoru za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
ŠABANOVIĆ		**ALIJA**	PK za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
ŠABANOVIĆ	Hasib	**ISMET**	PK za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
ŠABOTIĆ	Hilmo	**MIRSAD**	NŠ 104. Vmtbr
ŠABOTIĆ	Šaćir	**FERID**	PK za MFP Komande 1. korpusa
ŠADINLIJA	Emin	**MESUD**	Referent za M, IPD i VP u Komandi 14. divizije
ŠAHINOVIĆ	Mustafa	**EDIN**	Referent za popunu u Komandi 16. divizije
ŠANDAL	Ibrahim	**UZEIR**	Referent za ObP u Komandi 1. korpusa
ŠARIĆ		**EDIB**	NŠ TG „Igman“
ŠARIĆ	Ibrahim	**FAHRO**	Načelnik informatike Komande 1. korpusa
ŠARIĆ		**MEDARIS**	Komandant OpŠTO Trnovo, komandant 81. bbr
ŠARIĆ	Nusret	**ADNAN**	Programer u odsjeku informatike Komande 1. korpusa
ŠARONJIĆ	Baho	**ATIF**	Referent nabavne službe u Komandi 1. korpusa
ŠEČIĆ	Himzo	**MIRSAD**	NŠ 105. mtbr
ŠEHIĆ	Ibrahim	**OSMAN**	Referent za MFP u Komandi 14. divizije
ŠEHOVIĆ	Zahid	**ENVER**	Komandant 13. novosarajevske pbr, komandant 1. mbr, komandant 1. mtbr
ŠEHOVIĆ	Atif	**ZLATKO**	Načelnik Odsjeka za analitičko-informativne poslove u Odjeljenju SVB Komande 1. korpusa
ŠEHOVIĆ	Salko	**SELVER**	Referent veze u Komandi 16. divizije
ŠEHOVIĆ		**MUSTAFA**	ZK 1. MAD
ŠEHOVIĆ	Abid	**SAFET**	Referent-kontrolor MFP u Komandi 1. korpusa
ŠENDEROVIĆ	Adem	**SEJAD**	Referent za ObP, načelnik Odsjeka analitike ujedno zamjenik PK za ObP Komande 1. korpusa
ŠESTO	Mustafa	**IBRO**	Komandant 1. inž.b

ŠIKALO	Ćamil	**NAFIJA**	Referent TSl u Komandi 1. korpusa
ŠIŠIĆ	Osman	**ALMEDIN**	Novinar u informativnoj službi Komande 1. korpusa
ŠOŠEVIĆ	Mujo	**ISMET**	Referent SnSl u Komandi 14. divizije
ŠUBO	Juso	**SAFET**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
ŠUTROVIĆ	Nazif	**ALMIR**	Referent InSl u Komandi 1. korpusa, načelnik InSl 1. korpusa, komandant 1. LoB, načelnik OLO Komande 12. divizije
TAFRO	Fadil	**AZIZ**	Referent za pravne poslove u Komandi 14. divizije
TAHIROVIĆ	Kasim	**MIRALEM**	Referent za MFP u Komandi 14. divizije
TAHIROVIĆ	Hasan	**IBRAHIM**	Referent za ObP u Komandi 16. divizije
TANKOVIĆ	Muhamed	**MIRZA**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
TANOVIĆ	Ismet	**FUAD**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
TIRAK	Muharem	**RIFAT**	Komandant 3. mtbr, referent za ONP u Komandi 1. korpusa, načelnik OC Odjeljenja za ONP Komande 1. korpusa
TIRIĆ	Omer	**HASE**	Komandant 120. lbr „Crni labudovi“
TOPALOVIĆ	Sakib	**MUŠAN**	Komandant 10. bbr
TOPČAGIĆ	Suljo	**TALIB**	Referent TSl u Komandi 1. korpusa
TOPIĆ		**DŽEVAD**	Komandant bVP RgŠO Sarajevo
TRAKO	Redžo	**OMER**	Načelnik GrSl Komande 14. divizije
TRNKA	Ibro	**RASIM**	Referent pravne službe u Komandi 1. korpusa
TUKIĆ	Faruk	**NEDIM**	Montažer u sektoru za M, IPD i VP Komande 1. korpusa
TUPKOVIĆ	Mehmed	**REŠAD**	Načelnik TSl Komande 12. divizije
TURKO	Abdulah	**RAIF**	Načelnik TSl Komande 12. divizije
TURKOVIĆ	Lato	**SELMO**	Komandant KM Novo Sarajevo
TURSUNOVIĆ	Huso	**HUSEIN**	Komandant 145. Slbr
TUZLAK	Meho	**MIRSAD**	Referent za popunu u Komandi 12. divizije
UŠANOVIĆ	Džemail	**KENAN**	Komandant OpŠO Vogošća
VELAGIĆ	Ahmed	**MUGDIM**	Načelnik ABHO Komande 12. divizije
VELIĆ	Ramiz	**KASIM**	NŠ 1. rogatičke brigade, referent u OC Komande 1. korpusa
VELIĆ	Zijad	**SALMIR**	Načelnik VtSl Komande 14. divizije
VELIKONJA	Ivan	**VJEKOSLAV**	Načelnik ABHO Komande 16. divizije
VELJAN	Kasim	**EKREM**	Načelnik InSl Komande 1. korpusa, načelnik organa za ONP logistike Komande 1. korpusa
VERAJA	Petar	**NEDELJKO**	Komandant Hbr „Kralj Tvrtko“, referent za obuku u Komandi 1. korpusa
VOLODER		**ESAD**	Referent za MFP u Komandi 1. korpusa
VRABAC	Asim	**NIJAZ**	Komandant 110. SOl bbr, komandant 161. SOl bbr

VRANJ	Mušan	**HASO**	Načelnik TSl Komande 1. korpusa, PKLo Komande 1. korpusa
VRUĆAK	Mehmedalija	**ESAD**	Načelnik informatike Komande 14. divizije
ZAJKO	Salko	**SAFET**	Komandant 15. pbr, komandant 2. Vmtbr.
ZAVLAN	Omer	**SAMIR**	Komandir Umjetničke čete
ZEJNILAGIĆ	Esad	**ENVER**	Komandant brigade „Zmaj od Bosne“
ZEKOVIĆ	Zeno	**ENES**	Komandant bVP
ZEREM	Ahmet	**NIJAZ**	NŠ 152. bbr
ZIMIĆ	Ahmed	**SABRIJA**	NŠ 3. bbr, NŠ 9. mtbr, referent za ONP u Komandi 1. korpusa
ZLATAR	Salih	**SLAĐAN**	NŠ 1. lard PVO
ZORLAK	Huso	**RAŠID**	PKLo Komande 1. korpusa
ZUBAČA	Ibrahim	**AVDO**	Komandant 122. lbr, komandant 147. lbr, načelnik ONO Komande 16. divizije
ZUBIĆ	Salko	**ESAD**	Referent InSl u Komandi 1. korpusa
ZUKANOVIĆ	Sulejman	**ENES**	Komandant 1. rogatičke brigade
ZULIĆ	Ibrahim	**MUSTAFA**	Komandant 1. bbr, referent za ONP u Komandi 1. korpusa, Komandant 146. lbr
ZURAPI	Sadri	**BISLIM**	Komandant 14. pbr „Plavi grom“
ŽIGA	Vehbija	**ARMIN**	Referent za OM i KP u Komandi 1. korpusa
ŽILIĆ	Ragib	**HAJRUDIN**	Referent bezbjednosti u Komandi 1. korpusa
ŽIŠKO	Ahmed	**ELVEDIN**	PK za M, IPD i VP Komande 12. divizije
ŽUNIĆ	Nezir	**SEID**	Referent za popunu u Komandi 12. divizije

Zaključna razmatranja

U srpskim i hrvatskim velikodržavnim projektima projektovano je i planirano uništenje, nestanak države Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka. Nacionalističke elite Srbije i Hrvatske početkom devedesetih godina XX stoljeća postigle su dogovor da svoje odnose trajno urede određenim teritorijalnim razgraničenjem, na način koji se zasnivao na međusobnoj podjeli teritorije Republike Bosne i Hercegovine. Ideološka i politička koncepcija projekata zahtijevala je uključivanje, upotrebu i korištenje oružane sile radikalnim ciljevima: agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidom nad Bošnjacima. U skladu s navedenim opredjeljenjem i ciljevima, izvršeno je planiranje, pripremanje, organizovanje i izvođenje agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima.

U izrazito složenim, dinamičnim i dramatičnim društvenim i političkim procesima, vojnim, sigurnosnim i bezbjednosnim događanjima i događajima, Bošnjaci su odlučili da brane državu Republiku Bosnu i Hercegovinu i bore se za svoj biološko-fizički opstanak. Oni su, zajedno s antifašistima iz reda ostalih naroda i građana Republike Bosne i Hercegovine, predstavljali temelj njene odbrane i glavnu prepreku realizaciji planova njenog uništenja i njihovog istrebljenja.

U velikosrpskim ratnim planovima, po kojima je provođena agresija na Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo je predstavljalo najvažniju tačku i imalo dvostruki značaj. Kao efektivni demografski, politički, administrativni, privredni, finansijski, kulturni, naučni, univerzitetski i u svakom drugom relevantnom aspektu neupitni centar Bosne i Hercegovine i Bošnjaka kao naroda, ono je predstavljalo cilj čijim bi se vojnim osvajanjem trenutno riješio ishod rata. Istovremeno je i civilno stanovništvo Sarajeva bilo izloženo masovnim napadima agresora i dugotrajnom iznurivanju surovom vojnom opsadom srednjovjekovnog tipa. Ovo dvostruko djelovanje imalo je za cilj da, s jedne strane, veže što veće snage branilaca i pažnju međunarodne javnosti za glavni grad, čime su olakšavane operacije agresora na drugim dijelovima ratišta, a s druge strane, da primoraju državno rukovodstvo Bosne i Hercegovine da prihvati rezultate agresije kao svršen čin.

Takav dvostruki strateški značaj Sarajeva definisao je i težinu zadatka njegove odbrane.

Snage odbrane grada: TORBiH, MUPRBiH, Patriotska liga, Zelene beretke i drugi organizovani patrioti, nakon početka agresije objedinjene su pod komandom Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo. Početkom jula 1992. ustrojene su Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine i u okviru njih Armija Republike Bosne i Hercegovine. Zatim je 18. augusta donesena odluka o formiranju korpusa u sastavu ARBiH, na osnovu koje je formiran i 1. korpus sa sjedištem u Sarajevu.

Odbrana Sarajeva bila je temeljni zadatak 1. korpusa od njegovog osnivanja.

Dvostruki strateški značaj koji su za agresora imali napadi na Sarajevo i njegova surova opsada, determinisao je i sadržaj izvršenja osnovnog zadatka 1. korpusa. On se ogledao u odsudnoj odbrani grada, izvođenoj iz krajnje nepovoljne operativno-taktičke pozicije, u uslovima inferiornosti u naoružanju i oskudice u svim vrstama ratnog materijala, koja je trajala većim dijelom rata, te u nastojanjima da se vojnim sredstvima razbije opsada grada i tako spasi stanovništvo od napada, teroriziranja i mogućeg uništenja. Njegovim potpunim izvršenjem agresoru bile bi oduzete stečene strateške prednosti, a znatne snage 1. korpusa, koje bi bile oslobođene na sarajevskom bojištu, mogle su biti upotrijebljene na drugim dijelovima bosansko-hercegovačkog ratišta.

Branioci Sarajeva su i prije formiranja 1. korpusa organizovani u okviru Regionalnog štaba odbrane Sarajevo, uz izvođenje odsudne odbrane, u periodu od početka juna do kraja augusta 1992. preduzeli dvije veće operacije s ciljem proboja iz okruženja i slamanja opsade grada. Nakon formiranja 1. korpusa počele su i pripreme za novu operaciju deblokade Sarajeva, koja se pred dolazak prve ratne zime nametala kao imperativ opstanka. Ni angažovanje svih raspoloživih snaga 1. korpusa, pojačanih s dijelovima jedinica 2, 3. i 4. korpusa ARBiH i MUP-a RBiH, tokom decembra 1992. i početkom januara 1993. godine, ni ograničeni uspjesi na pojedinim pravcima, nisu donijeli očekivani rezultat.

Druga ratna godina donijela je najteža iskušenja. Početak sukoba s HVO-em rezultirao je najprije prekidom svih linija snabdijevanja preko Hrvatske za ARBiH i stanovništvo na slobodnoj teritoriji, a zatim i iscrpljujući rat na dva duga i ispresijecana fronta. To je posebno usložnilo problem odbrane Sarajeva i snabdijevanje jedinica 1. korpusa unutar grada pod opsadom.

U takvim, krajnje nepovoljnim uslovima, 1. korpus je morao izvršavati zadatak odbrane Sarajeva tokom VRS-ove ofanzive u ljeto 1993. godine, koja je imala za cilj da ovladavanjem planinama Bjelašnicom, Treskavicom, Igmanom i prostorom između njih, stavi grad u duboko okruženje, njegovu odbranu učini potpuno nemogućom i tako primora državno rukovodstvo Bosne i Hercegovine na prekid rata na dostignutim linijama. U borbama vođenim gotovo do sredine augusta, snage 1. korpusa izgubile su znatan dio slobodne teritorije i pretrpjele velike ljudske gubitke, ali su uspjele odbraniti dio planine Igman i putnu komunikaciju koja je predstavljala jedinu vezu Sarajeva s ostatkom slobodne teritorije Bosne i Hercegovine. Stavljanjem u funkciju tunela prokopanog ispod piste Sarajevskog aerodroma, značaj odbrane ove komunikacije došao je do punog izražaja.

Tokom jeseni 1993. pokazali su se prvi efekti manevra i upotrebe snaga 1. korpusa s područja grada na spoljnjem prstenu opsade, kao i na drugim dijelovima ratišta, koje je omogućilo korištenje tunela ispod aerodromske piste, a koji će u narednom periodu biti maksimalno i sistematično eksploatisani. Nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma 18. marta 1994. i okončanja oružanog sukoba s HVO-em, ponovo su otvoreni putevi snabdijevanja ARBiH i omogućen dotur dovoljnih količina ratnog materijala u grad i njegovu okolinu. Ova dva faktora omogućila su strukturama rukovođenja i komandovanja 1. korpusa da do jeseni 1994. godine izvrše potrebne organizacijske, logističke i operativne pripreme za početak borbenih dejstava kojima su do kraja godine postignuti veliki borbeni uspjesi na trnovskom i olovsko-vareškom bojištu, oslobođena velika teritorija i stvorena operativna osnovica za deblokadu Sarajeva.

Početkom 1995. godine izvršena je reorganizacija ARBiH u korpusno-divizijski sistem, u okviru koje su u sastavu 1. korpusa formirane tri divizije kopnene vojske. S početkom proljeća intenzivirane su borbe u zoni 1. korpusa, a početkom juna počela je i najveća operacija ARBiH s ciljem deblokade Sarajeva. Pored angažovanih znatnih snaga iz sastava 2, 3, 4. i 7. korpusa, te cjelokupnog sastava 1. korpusa, nije postignut osnovni cilj operacije, a nakon što je okončana, nije bilo značajnijih pomaka na sarajevskom bojištu. Krajem ljeta je, nakon sloma srpskih snaga na prostoru Hrvatske, težište borbenih dejstava preneseno na zapadni dio bosanskohercegovačkog ratišta, na prostor Bosanske krajine. U završnim operacijama u ovom dijelu Bosne i Hercegovine učestvovale su i snage 1. korpusa.

Cijeneći izvršenje temeljnog zadatka 1. korpusa jasno je da je odsudna odbrana Sarajeva, u pojedinim periodima rata izvođena u izrazito nepovoljnim uslovima, izvedena uspješno po svim parametrima. Dodatni zahtjev za deblokadom grada, kojom bi, osim slamanja opsade i olakšanja položaja građana Sarajeva, bila postignuta i strateška prekretnica u cijelom toku rata, nadilazio je snage i mogućnosti 1. korpusa do ljeta 1995. i nije mogao biti realizovan.

IZVORI I LITERATURA

Izvori:

Arhivska građa

Arhiv Armije Republike Bosne i Hercegovine (AARBiH)

ICTY - online baza podataka sudskih dokumenata, http://icr.icty.org (ICTY)

GENERAL SLOBODANPRALJAK.COM, ratni dokumenti (http://www.slobodanpraljak.com)

Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ)

Privatne zbirke dokumenata autora.

Objavljeni izvori

Šimić, Tomo, *Dokumenti Predsjedništva BiH 1991. - 1994.*, **National security and the future 3(7)**, Zagreb, 2006.

Startegija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite SFRJ, SSNO, Beograd, 1987.

Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini, Press centar ARBiH, Sarajevo, 1995.

Iz Skupštine Republike Srpske: 1991.-1996 (Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu), priredio Robert Donia, University press – Izdanje Magistrat Sarajevo i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2012.

Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990.-1991. godine, VIZ, Beograd, 2002.

Agresija na Republiku i Hercegovinu iz dana u dan, dokumenti o agresiji na Republiku Bosnu i Hercgovinu, Ured za informisanje Vlade Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.

Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993.

Oslobođenje (Sarajevo), godišta 1992-1995.

Narodna armija (Beograd)

Službeni list SFRJ

Službeni glasnik Republike Srpske

Službeni glasnik ARBiH

Literatura:

Ajnadžić, Nedžad, ***Odbrana Sarajeva***, Sedam, Sarajevo, 2002.

Ajnadžić, Nedžad, ***Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.

Ajnadžić, Nedžad, „Politički i vojni aspekti odbrane Sarajeva“, ***Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva 1992-1995: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije održane 29. februara i 1. marta 2012. u Sarajevu***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 166-210.

Andrijašević, Živko i Rastoder, Šerbo, ***Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003.***, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006.

Arnautović, Suad, ***Izbori u Bosni i Hercegovini '90.: analiza izbornog procesa***, Promocult, Sarajevo, 1996.

Backović, Ofelija, Vasić, Miloš i Vasović, Aleksandar, „Ko to rado ide u vojnike (Mobilizacijska kriza - analitički pregled medijskog izvještavanja)“, u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.-1995***., Sarajevo, 1999.

Bahto, Hamid, ***Sa braniocima Sarajeva i Goražda***, VKBI, Sarajevo, 2008.

Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995, Volume I, CIA, Office of Russian and European Analysis (Washington, DC), 2002.

Begić, Kasim I, ***Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.)***, Bosanska knjiga i Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1997.

Bilandžić, Dušan, ***Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945.-2005.***, Prometej, Zagreb, 2006.

Biserko, Sonja, „Od Jugoslovenske narodne armije do srpske vojske“, u: ***Ratovi u Jugoslaviji 1991. - 1999, Zbornik saopštenja i diskusije sa Okruglog stola, Beograd, 7.-9. novembar 2001***, Beograd, 2002.

Biserko, Sonja, „Srpska elita i realizacija srpskog nacionalnog programa“, u: ***Ćosićev rat*** (Zbornik radova sa naučne i stručne rasprave o knjizi “BOSANSKI RAT“ Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.

Bojić, Mehmedalija, „JNA je radila na rušenju RBiH“, u : Ademović, Fadil, ***JNA beznađe zla***, Međunarodni centar za mir,

Sarajevo, 1997.

Bojić, Mehmedalija, „Osvrt na položaj Muslimana - Bošnjaka u Jugoslaviji“, u: ***Stvaranje i razaranje Jugoslavije, Zbornik radova sa Okruglog stola Stvaranje i razbijanje avnojevske Jugoslavije, održanog u Beogradu 5.-7. decembra 1995***, Beograd, 1996.

Bosna i Hercegovina - jezgro velikosrspkog projekta, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

Bošnjački heroji: monografija 1. bošnjačke brigade i SJB Trnovo, Udruženje organizacija porodica šehida i poginulih boraca, Trnovo, 2010.

Cigar, Norman, ***Genocid u Bosni - politika „etničkog čišćenja“***, BKC i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.

Cikotić, Selmo, ***Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine***, VKBI, Sarajevo, 2010.

Clark, Wesley K., ***Moderno ratovanje: Bosna, Kosovo i budućnost oružane borbe***, Samizdat B92, Beograd, 2003.

Collins, Donal J., ***The War in Bosnia***, U.S. Army War College Carlisle Barracks, Pennsylvania, 1995.

Crnovršanin, Adem, „Projektovanje i izgradnja „DB“ – sarajevskog ratnog tunela“, u: ***Značaj tunela D-B za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine: zbornik radova sa okruglog stola održanog 24. juna 2009. godine u Sarajevu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2009, str. 27-34.

Čekić, Smail, ***Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - planiranje, priprema, izvođenje***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo – Kult B, Sarajevo, 2004

Čekić, Smail, ***Agresija na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993***, Sarajevo, 1994.

Čekić, Smail, „Velikosrpska ideologija i politika agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima“, **Univerzitetski informativni glasnik**, Specijalno izdanje br. 3, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2010.

Čekić, Smail, „Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima“, **Univerzitetski informativni glasnik**, Specijalno izdanje br. 5, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2011.

Čekić, Smail, ***Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu: dokumenti***, Sarajevo, 1996.

Čekić, Smail, ***Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini***, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.

Čekić Smail i drugi, ***Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi,*** Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.

Čekić, Smail, ***Istraživanje žrtava genocida sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu - Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - Kult B, Sarajevo, 2007.

Ćatić, Mirsad Čuperak, ***Sjena nad Igmanom***, DALSA Bosna, Sarajevo, 2000.

Ćosić, Dobrica, ***Bosanski rat***, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

Daalder, Ivo H, ***Getting to Dayton-The Making of America's Bosnia Polica***, Brooklin Institution, Washington, 2000.

Dedić, Mirha, „Za Karadžića i Miloševića Sarajevo je bilo prioritet i ključ rata“, **Slobodna Bosna** (Sarajevo), 4.11.2010, str. 22-27.

Dedijer, Vladimir i Miletić, Anton, ***Genocid nad muslimanima 1941-1945***, Zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo, 1990.

Delić, Rasim, „Jedno od čuda bosanskog otpora“, u: ***Značaj tunela D-B za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine: zbornik radova sa okruglog stola održanog 24. juna 2009. godine u Sarajevu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2009, str. 53-57.

Delić, Rasim, ***Armija Republike Bosne i Hercegovine - nastanak, razvoj i odbrana zemlje***, knjiga druga, VKBI, Sarajevo, 2007.

Delić, Rasim, ***Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje***, knjiga prva, VKBI, Sarajevo, 2007.

Delić, Rasim, ***Čast je braniti Bosnu***, VKBI, Sarajevo, 2001.

Delić, Rasim, ***Lice i naličje rata***, VKBI, Sarajevo, 2005.

Dervišević, Ibrahim, ***Prva Slavna i Viteška brigada: herojstvo i žrtve u odbrani Sarajeva '92 – '95.***, Sarajevo, 2009.

Dictionary of Military and Associated Terms, Joint Pub 1-02, DEPARTMENT OF DEFENSE,Washington D.C., 1994.

Dizdar, Zdravko i Sobolevski, Mihael, ***Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini : 1941. - 1945.***, Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet, Zagreb, 1999.

Dizdarević, Raif, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja***, OKO, Sarajevo, 1999.

Dizdarević, Raif, ***Put u raspad: stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije***, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011.

Domazet, Davor Lošo, ***Kako je pripremana agresija na Hrvatsku ili preoblikovanje JNA u srpsku imperijalnu silu***, Hrvatski vojnik, Zagreb, kolovoz 1997.

Domazet, Davor Lošo, „Operetni rat u Sloveniji je simuliran, da se uvuče Hrvatska i da JNA ima legitimitet za napad“, ***Domovinski rat - laž i istina***, Večernji list, Zagreb, 2014.

Duraković, Kenan, ***S druge strane rijeke Une: 1992-1996: ratni dnevnik krajiških gazija***, Savez dobitnika najviših ratnih priznanja Unsko-sanskog kantona, Bihać, 2007.

Đukić, Slavoljub, **On, ona i mi,** Radio B92, Beograd, 1997.

Džambasović, Asim, „Ideja o izgradnji tunela i naređenja o njenoj realizaciji“, **Korak** (Sarajevo), broj 16, septembar-oktobar 2009, str. 85-88.

Džubo, Ahmet, „Vojna sila u sunovratu zločina“, u: Ademović, Fadil, ***JNA beznađe zla***, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1997.

Efendić, Hasan, ***Ko je branio Bosnu***, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajevo,1999.

Efendić, Hasan, „Značaj TO u odbrani Sarajeva“, **KORAK** (Sarajevo) br. 27, April-jun 2012.

Felić, Bejdo, ***Peti korpus 1992.-1995.***, Ljiljan, Sarajevo, 2002.

Gajić-Glišić, Dobrila, ***Srpska vojska: iz kabineta ministra vojnog***, Beograd, 1992.

Gelo, Jakov i drugi, ***Stanovništvo Bosne i Hercegovine: narodnosni sastav po naseljima***, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995.

Goldstein, Ivo, ***Hrvatska povijest***, Novi Liber, Zagreb, 2003.

Hadžić, Ismet Mutevelija, "Značaj Tunela D-B za funkcionisanje države", u: ***Značaj tunela D-B za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine: zbornik radova sa okruglog stola održanog 24. juna 2009. godine u Sarajevu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2009, str. 39-52.

Halilbegović, Nihad, „Činjenice o Patriotskoj ligi", ***Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995: referati sa okruglog stola održanog 23. novembra 2005. godine***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

Hećo, Faid, ***Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005.

Hodge, Carole, ***Velika Britanija i Balkan***, Detekta, Zagreb, 2007.

Hodžić, Šefko, ***Operacija Jesen 94***, DES, Sarajevo, 2007.

Hodžić, Šefko, ***Otpečaćeni koverat***, DES, Sarajevo, 2000.

Hodžić, Šefko, ***Sve je moguće***, DES, Sarajevo, 2010.

Hodžić, Šefko, ***Kako je nastajala BH Armija***, feljton, **Oslobođenje** (Sarajevo), 1997.

Holbrook, Richard***, Završiti rat***, Šahinpašić, Sarajevo, 1998.

Inđić, Milan, ***Teritorijalna odbrana Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine***, RŠTO SRBiH, Sarajevo, 1989.

Ja sam za ratnu opciju, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007.

Jović, Borisav, ***Posljednji dani SFRJ***, drugo izdanje, autor, Kragujevac, 1996.

Jović, Borisav, ***Knjiga o Miloševiću***, Beograd, 2001.

Jović, Dejan, ***Jugoslavija: država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije***, Prometej, Zagreb, 2003.

Kadijević, Veljko, ***Moje viđenje raspada - vojska bez države***, Politika, Beograd, 1993.

Kajević, Avdulah, ***Razvoj odbrambeno-oslobodilačkih snaga Bosne i Hercegovine u periodu 1992 -1995. godine*** (Separat), Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2012.

Karavelić, Vahid, ***Agresija na Bosnu i Hercegovinu: sjeveroistočna Bosna 1991.-1992.***, Institut za istraživanje zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava, 2004.

Karavelić, Vahid i Rujanac, Zijad, ***Sarajevo, opsada i odbrana***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2009.

Karović, Merisa, „Zločini na Markalama", **Prilozi za proučavanje historije Sarajeva**, broj 6, Muzej Sarajeva, Sarajevo, 2008, str. 97-108.

Karović-Babić, Merisa, ***Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prtava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.

Kliko, Amir i Ćuskić, Fikret, ***17. Viteška krajiška brdska brigada ARBiH***, Udruženje "17.VKbbr" – Institut za istoriju, Ključ-Sarajevo, 2010.

Kovač, Hilmo i Oprašić, Emin, ***Druga brdska brigada Armije RBiH***, Udruženje „2. brdska brigada", Sarajevo, 2013.

Kreso, Muharem, „Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - ambijent počinjenog genocida", u: ***Genocid u Bosni i Hercegovini: Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon 31. augusta do 4. septembra 1995***, Sarajevo, 1997.

Kulovac, Šaban, ***Žepa: 1992-1995: istinu ne smijemo zaboraviti***, Sarajevo, 2007.

Kurtić, Sakib i drugi, ***Treći korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine (1992.-1995.)***, Savez ratnih vojnih invalida Zeničko-dobojskog kantona, Zenica, 2014.

Lukežić, Anton, „Krvava bespuća JNA", u: Ademović, Fadil, ***JNA beznađe zla***, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1997.

Mahmutbegović, Mevludin***, Živiničke ose***, Hamgraf, Živinice, 2003.

Mamula, Branko, ***Slučaj Jugoslavija***, CID, Podgorica, 2000.

Mamula, Branko, „Uzroci i posljedice ratova u Jugoslaviji 1991.-2001.", u: ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999: Zbornik saopštenja i diskusija sa Okrugolog stola, Beograd, 7.-9. novembar 2001***, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, Beograd, 2002.

Marijan, Davor, ***Oluja***, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2009.

Marijan, Davor, „Najveći Mamulin promašaj jest odabir Kadijevića i Adžića, mislio je da će on upravljati iz pozadine", ***Domovinski rat - laž i istina***, Večernji list, Zagreb, 2014.

Marijan, Davor, „Jugoslovenska narodna armija u agresiji na Republiku Hrvatsku 1990.-1992. godine", **Časopis za suvremenu povijest**, br. 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001.

Marijan, Davor, „Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama", **Časopis za suvremenu povijest**, br. 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.

Mesić, Stipe, ***Kako je srušena Jugoslavija: politički memoari***, Mislavpress, Zagreb, 1994.

Milosavljević, Olivera, ***Činjenice i tumačenja: Dva razgovora sa Latinkom Perović***, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010.

Miloševiću dokazan genocid u Bosni: međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007.

Milovanović, Manojlo, ***Istine i zablude o ratu u Bosni i Hercegovini: (1992-1995. godine)***, Udruženje defektologa Republike Srpske, Banja Luka, 2005.

Minić, Miloš, ***Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine***, Rabic, Sarajevo, 1998.

Minić, Miloš, ***Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini: 1991-1995.: kako je uništena SFR Jugoslavija***, Društvo za ugrožene narode, Sarajevo, 2002.

Muslimović, Fikret, ***Rat i politika***, Bosančica print, Sarajevo, 2000.

Muslimović, Fikret, ***Argumenti i sjećanja o ratu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2006.

Muslimović, Fikret, ***Lažovi i ubice***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2013.

Mušinbegović, Hasib i drugi, ***Monografija Zlatni ljiljani i odlikovani pripadnici Armije RBiH 1992.-1995.***, ZKVFBiH, Zenica, 2000.

Nasilno rasturanje Jugoslavije: uzroci, dinamika, posledice - zbornik radova, (urednik Miroslav Hadžić), Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004.

Nazor, Ante, „Mamula je optužio Kadijevića za neodlučnost u slovenskom ratu, zbog čega se raspala Jugoslavija“, ***Domovinski rat - laž i istina***, Večernji list, Zagreb, 2014.

Olbina, Dane, ***Dani i godine opsade:(zabilješke" Dan za danom" od 3. marta 1992. do 13. januara 1996.)***, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 2002.

Orić, Naser, ***Srebrenica svjedoči i optužuje: Genocid nad Bošnjacima istočnoj Bosni (srednje Podrinje), april 1992. – septembar 1994.***, Općina Srebrenica, Ljubljana, 1995.

Oro, Svetozar, „O ulozi spoljnog i unutrašnjeg faktora u razbijanju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, u : ***Stvaranje i razaranje Jugoslavije: Zbornik radova sa istoimenog Okruglog stola, Beograd, 5.-7. decembar***, Beograd, 1996.

Oro, Svetozar, „O ulozi vladarskih težnji u YU ratovima 1991.-2001. godine“, u : ***Ratovi u Jugoslaviji 1991.-1999., Zbornik saopštenja i diskusija sa Okruglog stola, Beograd, 7.- 9. novembar 2001***, Beograd, 2002.

Osmanović, Nazif, „Kako su Bošnjaci Sokolja i Briješća zadužili oružje od JNA nakon početka agresije na Sarajevo i BiH. Najviši stepen „izdaje“ srpskog naroda“, **KORAK** (Sarajevo), broj 30, Godina XI, Januar-mart 2013.

Pašić, Najdan, **Ratković,** Radoslav i **Špadijer**, Balša, ***Plava knjiga***, Beograd, 1977.

Pejanović, Mirko, ***Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini***, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1999.

Pejić, Mario, ***HVO Sarajevo***, Libertas, Sarajevo, 2008.

Polutak, Mustafa, ***Kako smo branili Bosnu i Hercegovinu***, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH, Sarajevo, 2010.

Potočar, Stane, „Urota Generalštaba protiv naroda“, u: Ademović, Fadil, ***JNA beznađe zla***, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1997.

Radaković, Ilija, ***Besmislena YU ratovanja***, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941-1945), Beograd, 1997.

Radelić, Zdenko i dr., ***Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat***, Školska knjiga-Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.

Radinović, Radovan, ***Laži o sarajevskom ratištu***, Svet knjige, Beograd, 2004.

Ribičič, Ciril, ***Geneza jedne zablude: ustavnopravna analiza formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne***, Sejtarija, Sarajevo, 2000.

Rotim, Karlo, ***Obrana Herceg-Bosne 1***, Grafotisak, Široki Brijeg, 1997.

Rotim, Karlo, ***Obrana Herceg-Bosne 2***, Ziral, Široki Brijeg, 1998.

Sekulić, Milisav, ***Knin je pao u Beogradu***, Nidda Verlag, Bad Vilbel, 2000.

Shrader, Charles R., ***Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni: vojna povijest 1992.-1994.***, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2004.

Silber, Laura i Little, Allan, ***Smrt Jugoslavije***, Otokar Keršovani, Rijeka, 1996.

Smajić, Muhamed i drugi, ***Naša 101. brigada***, Udruženje 101. brigada, Sarajevo, 2014.

Stambolić, Ivan, ***Put u bespuće***, Radio B92, Beograd, 1995.

Stambolić, Ivan, „Udarna pesnica velikosrpskog nacionalizma“, u: Ademović, Fadil, ***JNA beznađe zla***, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1997.

Stojanović, Dubravka, ***Ulje na vodi: ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije***, Peščanik, Beograd, 2010.

Suočavanje sa jugoslavenskim kontroverzama: inicijativa naučnika, (priredili: Charles Ingrao i Thomas A. Emmert), buybook, Sarajevo, 2010.

Šabić, Velid, ***Genocid u srednjem Podrinjuv1992.-1995***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008.

Šadinlija, Mesud, ***Prvi korpus ARBiH - nastanak i razvoj***, Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, Sarajevo, 2008.

Šadinlija, Mesud, ***Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986-1992***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013

Šadinlija, Mesud, ***Za Sarajevo, za Bosnu svoju: od 13. novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade***, Udruženje "1. Slavna - 111. Viteška brigada“, Sarajevo, 2010.

Šadinlija, Mesud, „Izgradnja i značaj sarajevskog ratnog tunela“, **Korak** (Sarajevo), broj 30, godina XI, januar-mart 2013, str. 23-37.

Šadinlija, Mesud, „Prsten za glavu aždaje: Srajevo u strateškim ciljevima Republike Srpske 1992.-1995.“, **RADOVI**, knjiga XVII/3, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014.

Šarinić, Hrvoje, ***Svi moji tajni razgovori sa Slobodanom Miloševićem***, Globus, Zagreb, 1999.

Šiber, Stjepan, ***Prevare, zablude, istina***, Rabic, Sarajevo, 2000.

Špegelj, Martin, „Prva faza rata 1990.-1992.: pripreme JNA za agresiju i hrvatski odbrambeni planovi“, u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.-1995.***, Zagreb-Sarajevo, 1999.

Špegelj, Martin, ***Sjećanja vojnika***, Znanje, Zagreb, 2001.

Tabo, Eva, ***Rat u brojkama: demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999.***, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009.

Todorović, Dragoljub, ***Bilans srpskog termidora: mali lični brevijar***, Treći milenijum, Beograd, 2010.

Todorović, Dragoljub, „Demijurg zla“, u: ***Ćosićev rat: Zbornik radova sa Naučne i stručne rasprave o knjizi "Bosanski rat" Dobrice Ćosića, održane 3. maja 2012. godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu***, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.

Todorović, Dragoljub, ***U Srbiji prilike su take: srpske teme i dileme 2007-2014 : lični pogled***, Centar za spoljnu politiku, Beograd, 2014.

Tomanić, Milorad, ***Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj***, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001.

Tucaković, Šemso, **Spski zločini nad Bošnjacima-Muslimanima 1941.-1945**, El-kalem – Oko, Sarajevo, 1995.

Tuđman, Miroslav, ***Istina o Bosni i Hercegovini: Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991.-1995.***, Slovo M, Zagreb, 2005.

Tus, Anton, „Rat u Sloveniji i Hrvatskoj do sarajevskog primirja“, u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.-1995***., Zagreb-Sarajevo 1999.

Velimirović, Janko i dr., ***Hronologija 1990-1995***, Dokumentacioni centar Republike Srpske, Banja Luka, 2002.

Vojna enciklopedija, VIZ, Beograd, 1972.

Zimmermann, Warren, ***Izvori jedne katastrofe***, Globus/Znanje, Zagreb, 1997.

Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991. - 1995, Dokumenti i svjedočenja, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1999.

Zovak, Jerko, ***Rat u Bosanskoj Posavini 1992.***, Posavska Hrvatska d.o.o.-Grad Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2009.

Žarković, Vidoje, „Nacionalizam i slom Jugoslavije“, u: ***Stvaranje i razaranje Jugoslavije***, Zbornik radova sa Okruglog stola STVARANJE I RAZBIJANJE JUGOSLAVIJE, Beograd, 5-7. decembar, Beograd, 1996.

Žarković, Vidoje, „Zaokruženje srpskih zemalja“, u: Ademović, Fadil, ***JNA beznađe zla***, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1997.

1.479 dana opsade Univerziteta u Sarajevu - Dokumentacioni presjek o događanjima 1992.-1995. godine, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

SKRAĆENICE

AARBiH – Arhiv Armije Republike Bosne i Hercegovine
ABHO – atomsko-biološko-hemijska odbrana
AP – automatska puška
ARBiH – Armija Republike Bosne i Hercegovine
ARJ PVO – artiljerijsko-raketne jedinice protivvazdušne odbrane
atb – automobilski bataljon
b/d – borbena dejstva
Bbbr – Bošnjačka brdska brigada
bbr – brdska brigada
bbt – brdski bataljon
BiH – Bosna i Hercegovina
bMB – baterija minobacača
BOiV – borbena obuka i vaspitanje
BRAG – brigadna artiljerijska grupa
BST – bestrzajni top
bv – bataljon veze
bVP – bataljon vojne policije
CSB – centar službi bezbjednosti
čPEB – četa za protivelektronsku borbu
čTO – četa TO
čVP – četa vojne policije
DB – Državna bezbjednost
Dč – diverzantska četa
DK – Drinski korpus
DSS – Demokratski socijalistički savez BiH
DSZ – društvena samozaštita
DTG – diverzantsko-teroristička grupa
Gbr – gardijska brigada
GL – građanska lica (na službi u JNA)
Gmtbr – gardijska motorizovana brigada
grč – građevinska četa
GrSl – građevinska služba
GrŠTO – Gradski štab TO
Grv – građevinski vod
GŠ OSRBiH – Glavni štab Oružanih snaga RBiH
GŠ PLBiH – Glavni štab Patriotske lige Bosne i Hercegovine
GŠ VSrRBiH – Glavni štab Vojske Srpske republike Bosne i Hercegovine
HAD – haubički divizion
HDZ – Hrvatska demokratska zajednica
HK – Hercegovački korpus
Hlbr – hrvatska laka brigada
HOS – Hrvatske oružane snage
HSP – Hrvatska stranka prava
HV – Hrvatska vojska
HVO – Hrvatsko vijeće obrane
HZ H-B – Hrvatska zajednica Herceg-Bosne
IBK – Istočnobosanski korpus
IBOG – Istočnobosanska operativna grupa
ICTY – International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
Ič – izviđačka četa
IDb - izviđačko-diverzantski bataljon
IDbr – izviđačko-diverzantska brigada
IDč – izviđačko-diverzantska četa
IDg – izviđačko-diverzantska grupa
IDO – izviđačko-diverzantski odred
IKM – istureno komandno mjesto
inč – intendantska četa
InSl – intendantska služba
inžb – inžinjerijski bataljon
inžč – inžinjerijska četa
inžv – inžinjerijski vod
JNA – Jugoslavenska narodna armija
K – korpus
k. – kota
KAG – korpusna artiljerijska grupa
KG – komanda garnizona
KM – komandno mjesto ili Komanda mjesta
KOP – kontraobavještajni poslovi
KoV – kopnena vojska
KZ – kripto-zaštita
lap PVO – laki artiljerijski puk protivvazdušne odbrane
lard PVO – lahki artiljerijski divizion protivvazdušne odbrane
larv PVO – lahki artiljerijsko-raketni vod PVO
lbr – lahka brigada

LoB – logistička baza
Lob – logistički bataljon
Loč – logistička četa
Lov – logistički vod
lpbr – laka pješadijska brigada
LS – Liberalna stranka
M, IPD i VP – moral, informativno-propagandna djelatnost i vjerska pitanja
mabr – mješovita artiljerijska brigada
MAD – mješoviti artiljerijski divizion
map – mješoviti artiljerijski puk
marbr – mješovita artiljerijsko-raketna brigada
MB – minobacač
Mbbr – muslimanska brdska brigada
MBO – Muslimanska bošnjačka organizacija
mbr – mehanizovana brigada
mč – mehanizovana četa
MFP – materijalno-finansijsko poslovanje
Mlbr – Muslimanska lahka brigada
MNO RBiH – Ministarstvo narodne odbrane RBiH
MO RBiH – Ministarstvo odbrane RBiH
mpoad – mješoviti protivoklopni artiljerijski divizion
mpoap – mješoviti protivoklopni artiljerijski puk
mtb – motorizovani bataljon
mtbr – motorizovana brigada
MTS – materijalno-tehnička sredstva
MUP – Ministarstvo za unutrašnje poslove
NbSl – nabavna služba
NIP – naučnoistraživački projekt
NRC – nastavno-regrutni centar
NŠ – načelnik štaba
ObP – obavještajni poslovi
OBP – obavještajno-bezbjednosni poslovi
Obr – oslobodilačka brigada
OC – operativni centar
OG – operativna grupa
OIP – obavještajno-izviđački poslovi
Okb – oklopni bataljon
OkŠO – Okružni štab odbrane
OkŠTO – Okružni štab Teritorijalne odbrane
OLO – operativni logistički organ
OM i KP – organizacijsko-mobilizacijski i kadrovski poslovi
OMJ – oklopno-mehanizovane jedinice
ONO – opštenarodna odbrana
ONP – operativno-nastavni poslovi
OpŠO – Opštinski štab odbrane
OpŠTO – Opštinski štab Teritorijalne odbrane
OS – oružane snage
OT – oklopni transporter
OTA – operativnotaktička analiza
P i PP – popuna i personalni poslovi
pABHO – puk ABHO
PAM – protivavionski mitraljez
PAP – poluautomatska puška
partd – partizanska divizija
PAT – protivavionski top
pbr – pješadijska brigada
PDO – protivdiverzantski odred
PEB – protivelektronska borba
PK – pomoćnik komandanta
PKB – pomoćnik komandanta za bezbjednost
PKLo – pomoćnik komandanta za logistiku
PKM – pomoćnik komandanta za moral
PL – Patriotska liga
PNŠ – pomoćnik načelnika štaba
PNŠ – pomoćnik načelnika štaba
PoB – pozadinska baza
POč – protivoklopna četa
PPZ – protivpožarna zaštita
PTv – protivteroristički vod
pv – puk veze
r. – rijeka
rabr – raketno-artiljerijska brigada
RB – ručni bacač
RBiH – Republika Bosna i Hercegovina
RBR – ručni bacač raketa
remb – remontni bataljon
RgŠO – Regionalni štab odbrane
RgŠPL – Regionalni štab Patriotske lige
RgŠTO – Regionalni štab TO
RiK – rukovođenje i komandovanje
RJ – ratna jedinica
RRF – Rapid reaction force
RŠTO SRBiH – Republički Štab Teritorijalne odbrane SRBiH
RV i PVO – Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana
s. – selo
SAD – Sjedinjene Američke Države
SAO – Srpska autonomna oblast
Sbbr – Slavna brdska brigada
SbSl – saobraćajna služba
SDA – Stranka demokratske akcije
SDS – Srpska demokratska stranka
SFRJ – Socijalistička federativna republika Jugoslavija
SJ – specijalna jedinica
SJB – Stanica javne bezbjednosti
SKJ – Savez komunista Jugoslavije
SK-SDP – Savez komunista BiH - Socijalistička demokratska partija

Slbr – Slavna lahka brigada
smtb – samostalni motorizovani bataljon
Smtbr – Slavna motorizovana brigada
Snb – sanitetski bataljon
SnSl – sanitetska služba
SnVtv – sanitetsko-veterinarski vod
SOl bbr – Slavna olovska brdska brigada
SOPN – specijalni odred za posebne namjene
SRK – Sarajevsko-romanijski korpus
SrO – srpska opština
SrRBiH – Srpska republika Bosna i Hercegovina
SRSJ – Savez reformskih snaga Jugoslavije za BiH
SSNO – Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSO - DS – Savez socijalističke omladine - demokratski savez BiH
ssrp PVO – srednji samohodni raketni puk PVO
SSSR – Savez sovjetskih socijalističkih republika
sv – samostalni vod
SVB – služba vojne bezbjednosti
ŠTO RBiH – Štab Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine
ŠVK OSRBiH – Štab Vrhovne komande Oružanih snaga RBiH
TG – taktička grupa
Tnv – tehnički vod
TO – Terotorijalna odbrana
TO SRBiH – Teritorijalna odbrana Socijalističke republike Bosne i Hercegovine
TSl – tehnička služba
tt – trigonometarska tačka
TVBiH – Televizija Bosne i Hercegovine
UMC – Univerzitetski medicinski centar
UNPROFOR – United Nations Protection Forces (Zaštitne snage UN)
Vbbr – Viteška brdska brigada
VBR – višecijevni bacač raketa
vBST – vod bestrzajnih topova
VDS – vojno-disciplinski sud
VJ – Vojska Jugoslavije
VKbbr – Viteška krajiška brdska brigada
vMB – vod minobacača
Vmtbr – Viteška motorizovana brigada
VO – Vojna oblast
VP – vojna policija
VPO – Vojno-pomorska oblast
VRS – Vojska Republike Srpske
VSrRBiH – Vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine
VtSl – veterinarska služba
VVLJK – viša vojno-ljekarska komisija
z/o – zona odgovornosti
ZK – zamjenik komandanta
zmtp – zaštitni motorizovani puk
ZOd – Združeni odred

Registar geografskih pojmova

Ačkerov grob 318,
Aerodromsko Naselje 104, 105,
Aleja 143,
Antića brdo 94,
Arapovići 142,
Arapuša 339,
Azići 90, 127, 142, 180,
Babanovac 338,
Babin do 186, 190
Babin zub 105,
Babine vode 143,
Bačevo 140,
Bačići 128,
Bakići 313,
Balkan 166, 331, 331, 333, 465, 467, 475
Bandijerka 180, 322
Banja Luka 29, 37, 68, 337, 467, 469,
Bar 30,
Barakovac 214,
Baranja 23,
Bare 111, 128, 135, 142, 142, 158, 184, 184, 475, 476
Barice 97, 140, 309
Baščaršija 41, 41, 72, 353, 353, 381
Batalovo brdo 89, 89, 313
Batkovići 162,
Bećirevac 156,
Beograd 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 31,39, 40, 59, 393, 465, 466, 467, 468, 469
Bezimeni vis 191,
Bibavice 323,
Bihać 21, 29, 31, 61, 68, 337, 466
Bijela lijeska 190, 191, 193, 309, 314
Bijele vode 317, 324
Bijelo Polje 216, 417
Bijeljina 65, 66, 68
Bileća 31,
Bioča 79, 140, 143, 147, 475, 476
Biosko 93,
Bistrik 158,
Bitovnja 55,
Bjelašnica 55, 179, 185, 192, 201, 244, 244, 245, 246, 264, 270, 274, 286, 287, 290, 291, 414, 416, 422, 422, 426, 428, 429
Blagaj 186,
Blagovac 105,
Blaze 244,
Blažuj 46, 90, 93, 93, 103, 106, 188, 191, 200, 313, 314, 377
Bobovica 244, 303
Bogatić 188,
Bogdašići 163,
Boljakov Potok 97, 127
Borak 157,
Borija 104, 392
Borikovci 188, 271, 276
Borovi 281,
Borovo brdo 268, 279
Bosanska krajina 194, 196
Bosanska Krupa 337, 338, 339
Bosanska međa 183, 271
Bosanski Brod 68,
Bosanski Petrovac 337, 338, 339
Bosansko Grahovo 30, 338
Bosansko vratlo 323,
Bosna 17,17, 27, 29, 30, 39, 40, 55, 67, 67, 68, 76, 83, 156, 179, 195, 196, 200, 222, 223, 230, 314, 353, 465, 466, 467, 471, 472, 473, 475, 479
Bosna i Hercegovina 17, 29, 30, 40, 67, 156, 222, 465, 466, 471, 472, 473
Božića pumpa 158, 392, 392
Brčigovo 162,
Brčko 30, 192
Brda 66, 81, 94, 128, 157, 244, 244, 267, 268, 276, 276, 279, 303, 309, 317, 318, 323
Bređak 319,
Breka 104, 105, 392
Brestovik 324,
Breza 56, 57, 60, 61, 79, 93, 103, 105, 123, 124, 143, 143, 158, 259, 261, 296, 327, 369, 369, 369, 371, 372, 376, 377, 416, 417, 424, 429, 429, 430, 435, 448, 455, 459,
Brezova glava 191, 271, 281, 281
Brezovača 83, 130, 188, 199, 200
Brijeg 22, 318, 468,
Briješće 105, 142, 190, 361, 362
Brioni 23,24,
Brisel 196,
Brodar 160,
Bronzani Majdan 339,
Brus 93, 140, 144, 166, 431
Brutusi 184, 420, 423, 433
Buća Potok 81, 105
Bugojno 125, 338
Bukovača 184,
Bukovica 313,
Bukva 244, 248, 300, 417, 446, 475, 484
Bursići 162, 163
Busovača 93, 103, 377, 419
Butile 46, 93, 103, 377
Butmir 76, 89, 90, 106, 108, 160, 166, 205, 206, 207, 208, 211, 304, 309, 339, 366, 392, 422
Bužim 21,
Carevo guvno 164,
Cavtat 229,
Cazin 21, 428
Centar 11, 12, 30, 46, 56, 57, 60, 61, 72, 74, 76, 79, 123, 140, 357, 358, 359, 448, 465, 467, 468
Centar Sarajevo 79, 123
Cerska 37
Cirkuše 303,

Crkvica 147, 157
Crna Gora 22, 24, 25, 34, 38, 39
Crna Rijeka 140,
Crni vrh 160, 199, 201, 323
Crvena kosa 276,
Crvene stijene 303,
Crveni klanac 106, 244
Čabar 164,
Čajniče 29, 56, 57, 58, 60, 62, 111, 123, 416, 419, 420, 422,
Čakle 273, 279, 281
Čamica 179,
Čardak 271, 309, 311, 319, 323, 324, 476, 484
Čauševo brdo 313,
Čelebijin vrh 199,
Čelin 157, 180, 180, 193, 216, 323, 324, 423
Čelina 180, 193, 324
Čelinac 193,
Čemernica 105,
Čemerska planina 284, 313, 392
Čengić-Vila 360,
Čestaljevo 323, 431
Čolina kapa 143, 166, 476
Čuhovići 244,
Ćeće 267,
Dabravine 314,
Dajanovo brdo 247,
Dardagani 162,
Darkovac 281,
Debelo brdo 94, 128, 129, 140, 271, 273, 276, 304, 304, 307, 309
Dejčići 183, 184, 191, 202, 271, 276, 281
Delijaši 183,423, 424
Depo 105, 158
Derino brdo 247,
Dikonjina greda 309,
Dindol 320,
Doboj 29, 61, 230, 314
Dobranjsko brdo 89, 157
Dobre vode 183,
Dobrinja 93, 94, 103, 105, 161, 180, 206, 211, 216, 242, 392, 476
Dobro Polje 106, 125, 164, 179, 183, 476
Dobrodo 193,
Dobroševići 314,
Doglodi 127, 142
Dolovsko brdo 157,
Doljani 216, 427
Donja Bioča 79,
Donja Grabovica 214
Donja Jošanica 105
Donja Korita 267
Donja Lijeska 132
Donja Misoča 156
Donja Sanica 338
Donje Kruševo 233,
Donji Dabar 338,
Donji Kopači 281,
Donji Kotorac 142
Dračevice 186
Drežnica 214, 216
Drina 13, 55
Drobnići 162
Drozgometva 142, 160
Drvar 36, 338
Drvenija 329
Dub 132, 162, 164
Dubovo 156
Dubovsko 337
Dubrave 271, 281
Duga brda 244
Dugi Čair 163
Dugo polje 195
Dujmovići 183, 184, 184, 188, 191, 271, 309
Dupovci 90
Dvor 140, 314, 435
Džankići 162, 164
Dževlani 279
Đevigrad 271, 273, 304
Đokin toranj 188, 271, 273, 304, 309
Đurići 279
Đurino brdo 195, 199
Emerovica 128, 392, 392
Faletići 46, 60, 72, 74, 93, 128, 318
Foča 29, 31, 56, 57, 58, 60, 62, 106, 108, 109, 111, 123, 128, 130, 162, 163, 179, 183, 184, 190, 230, 271, 348, 363, 364, 367, 392, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 426, 428, 429, 430, 432, 433, 435
Fojnica 2, 56, 57, 60, 61, 93, 97, 103, 123, 140, 176, 177, 262, 296, 346, 363, 365, 366, 376, 377, 392, 414, 423, 424, 426, 427, 428, 430, 433, 445, 452
Gacko 130, 271, 375, 415, 419
Gaj 271, 276, 318
Garež 194, 318
Gazimestan 13, 14
Gazin Han 352
Glamoč 30
Glasinac 55
Glasinačko polje 55
Glavica 276, 281
Gnojnice 186
Godinja 276
Godinjske Bare 184
Goduša 142
Gojčinova ravan 279, 281
Goli rat 318
Golo brdo 105, 140, 143, 143, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 200, 230, 313, 392
Golubić 214, 216
Golubovo brdo 130
Gora 22, 24, 24, 25, 34, 38, 39, 143, 156, 157, 323, 476
Goranci 214
Goraždanska regija 55
Goražde 29, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 68, 106, 108, 109, 111, 123, 125, 130, 132, 135, 140, 163, 164, 165, 166, 171, 179, 180, 188, 190, 229, 241, 243, 244, 245, 247, 261, 414, 416, 420, 422, 423, 424, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 436
Gornja Bioča 140, 147
Gornja Korita 268, 279
Gornja Misoča 129, 157
Gornja Sanica 338
Gornja Suvaja 338
Gornji Hotonj 105
Gornji Kočarim 132
Gornji Kotorac 140
Gornji Vakuf 176, 177
Gorsko brdo 157, 320
Gosina planina 127
Gospić 25
Gostilj 338
Grabska šuma 183
Gračanica 125
Gradac 143, 276, 314, 318, 318, 427
Gradina 140, 183, 184, 313, 314, 320
Grbavica 80, 94, 104, 131, 304
Grdonj 93, 128, 158, 307, 307, 392, 423
Grebak 130, 140, 160, 162, 163, 164, 165, 170, 184, 271, 392
Grivci 211
Grivići 106, 416, 433
Grkarica 83, 201

Grlica 105
Grmeč 338
Gromila 140
Gubeljak 183
Gunjača 309
Gušće 318, 323
Gvozd 214
Hadžići 29, 46, 56, 57, 60, 61, 72, 80, 83, 89, 90, 93, 94, 97, 106, 123, 124, 142, 176, 177, 179, 188, 191, 195, 219, 279, 313, 331, 346, 363, 368, 375, 376, 416, 420, 424, 425, 427, 428, 429, 430, 432, 433, 434, 447, 452
Haluge 314
Han-Pijesak 46, 56, 57, 60, 61, 123, 230, 373, 415, 423, 435
Han-Ploča 313, 314
Hercegovina 17, 29, 30, 31, 32, 40, 40, 67, 156, 222, 465, 466, 471, 472, 473, 475, 477
Hladivode 128
Hojta 191, 192, 271, 276
Hotonj 97, 105, 105, 128, 143, 230, 392, 416, 417, 420, 427, 476
Hranjen 111, 179
Hrasnica 105, 108, 127, 140, 188, 195, 199, 243, 304, 363, 366, 375, 416
Hrasnički stan 195, 199, 200
Hrasno Brdo 70, 76, 93, 97, 104, 125, 143
Hrastik 143, 147
Hrastovac 319, 320, 324
Hrenovica 140
Hreša 304
Hrgar 337
Hrid 201, 353
Hrvatska 17, 21, 22, 25, 26, 30, 55, 62, 67, 223, 229, 324, 354, 465, 466, 467, 469, 471
Hum 93, 184, 323, 324, 333
Igman 80, 83, 84, 89, 90, 93, 94, 103, 104, 105, 106, 108, 117, 123, 124, 125, 127, 128, 130, 132, 139, 140, 142, 143, 147, 152, 155, 158, 160, 164, 166, 169, 176, 179, 180, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 207, 211, 213, 219, 222, 244, 262, 264, 271, 281, 295, 303, 304, 313, 318, 320, 324, 329, 331, 347, 348, 363, 364, 366, 367, 368, 375, 376, 377, 416, 419, 420, 443, 449, 450, 451, 455, 457, 458, 460, 464, 466, 476
Igrište 193
Ilići 267, 268, 279
Ilidža 56, 57, 60, 61, 66, 72, 76, 94, 97, 103, 104, 105, 108, 123, 124, 142, 143, 180, 188, 207, 313, 314, 360, 361, 366, 375, 376, 418, 426, 428, 432, 451
Ilijaš 56, 57, 60, 61, 77, 79, 89, 90, 93, 94, 103, 104, 105, 106, 108, 123, 124, 129, 130, 143, 147, 157, 158, 244, 296, 309, 314, 369, 370, 371, 376, 377, 394, 414, 416, 417, 418, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 432, 433, 434, 435
Ilinjača 140, 304
Ilovača 160
Ilovice 271, 320, 322, 323
Ivan sedlo 55
Izlaze 105, 106
Jablanica 94, 97, 176, 177, 213, 214, 313, 375, 432, 435
Jabučko sedlo 179
Jabuka 130, 193, 247, 271
Jadransko more 55
Jagina glava 309
Jagodnjak 318, 323
Jahorina 55, 106, 130, 142, 179, 392
Jaića kamen 319
Jajce 46, 125
Jakomišlje 160
Jamići 140
Jarčedoli 67, 140, 353
Jarčev kamen 281, 320
Jasen 157, 160, 201, 268, 318, 319, 338, 419, 425, 477
Jasenica 338
Jasenske osmice 160
Jasik 142, 324
Jasikovac 318
Javor 276, 318
Javorak 194, 201
Jelik 130
Jevrejsko groblje 93, 94, 105, 128, 129, 304, 307
Jezero 143
Kabalovo 219
Kacelj 106, 130, 162, 179
Kakanj 79, 93, 103, 314, 338, 377
Kalesija 125
Kalinovik 29, 30, 31, 46, 55, 56, 57, 58, 60, 104, 123, 176, 177, 183, 195, 271, 271, 318, 320, 364, 375, 376, 416, 430, 431, 435
Kamen 132, 162, 164
Kamenica 157, 208
Kamenička stijena 157
Kamenito brdo 276
Kapovina 183
Karačići 244
Karamustafini čairi 196
Karašnica 129
Karaula 129, 180, 314, 319, 392
Karići 267, 423, 477
Karlobag 17, 32
Kasatići 90
Kasindo 72
Katun 194
Kicelj 268, 279
Kijevo 106, 127, 140, 318, 319, 375, 394
Kijevska paljika 143
Kilavac 276, 281
Kiseljak 46, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 80,89, 89, 90,93, 93, 94, 97, 103, 123, 140, 176, 177, 183, 193, 243, 251, 296, 313, 314, 319, 346, 365, 376, 377, 418, 423, 424, 425, 429
Kladanj 125, 369, 370, 477
Klanac 140, 142, 147
Klaništa 317
Klekova glavica 309
Klis 193, 324, 424, 477
Klisura 324, 477, 487
Klokočevica 281
Ključ 106, 337, 467
Kmur 313
Knin 18, 20, 21, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 324, 468
Kobilja Glava 190
Kobiljača 142, 188, 313, 314, 314, 323
Kočarin 194, 276
Kokoška 142, 317, 392
Komin 157
Konjević-Polje 37
Konjic 93, 94, 106, 176, 177, 183, 190, 375, 418, 430
Kopači 164, 281, 318, 476
Koran 30, 46, 60, 72
Kordun 20, 31, 35
Korićanske stijene 338
Korita 129, 157, 158, 267, 268, 279, 476
Kosovo 12, 18, 31, 162, 466
Košćan 89, 90, 106, 160, 392, 423, 429

Koševo 42, 43, 433
Košnica 22, 34, 279
Kotor-Varoš 58, 338
Kovačev mlin 157
Kovači 351, 352
Kovačine 279
Kozija luka 271, 309
Kozlovac 279, 318
Kožalj 106
Krabljina zvijezda 323
Kragujevac 13, 319, 324, 467
Kraguljac 267
Krajčića klanac 271, 273, 309
Kralupi 142, 188
Krč 156
Kremenac 130
Kremeš 156
Kreševo 56, 57, 60, 61, 93, 103, 123, 176, 177, 183, 296, 375, 377, 392, 414, 422, 424, 427, 428, 430
Kriva Draga 111
Krivodoli 276, 318
Krivoglavci 79, 105, 314
Krnjeuša 338
Kromolj 105
Krsnica 111
Krst 268
Krstac 90, 314
Krtelji 66
Krtine 156
Kruhari 339
Krupac 106, 201, 313, 314, 392, 419
Krupanjska Rijeka 60
Kruševo 129, 130, 233, 476
Kruzi 267, 279
Krvodoli 184
Kuk 276, 281, 309
Kukovi 184, 276, 309, 318
Kula 158, 271, 320
Kulen-Vakuf 323
Kunosići 767
Kupres 30, 66, 68, 338, 339
Kuta 147
Kutac 214
Kuvaće 132
Kuzman 314
Lađevci 129
Lasica 105, 478
Ledići 184, 191, 271
Ledovi 303
Lemezovo brdo 142, 143, 158
Leskovac 31
Lipa 157, 317, 319
Lisabon 78, 84
Lisičija glava 184, 193, 201, 323
Livno 30, 61, 68, 338
Lokva 195, 199, 268, 432
Lokve 130, 156, 157, 164, 188, 199
Lučevik 184, 271, 320, 323, 324, 419
Lugov vrat 247
Lukavac 183, 190, 192, 192, 201, 323
Lukavica 38, 46, 60, 94, 142, 166, 180, 230, 304, 322, 392
Lukomir 195, 201, 244, 245
Lupoč 309, 322, 431
Lušci Palanka 337
Ljeljen 188, 304, 309, 320, 322
Lješevo 314
Ljetovik 143, 156, 157
Ljubija 338
Ljubina 314
Ljuljava stijena 276
Ljuta 188, 192, 193, 271, 303
Mačkovac 129
Maglaj 230, 241
Majevica 24, 431
Makljen 214
Mala kula 268
Mala tvrđava 158
Male stijene 273, 309
Mali Puzim 192
Mali treskač 271, 314
Malo polje 188, 190, 196, 200
Malo vratlo 271, 309
Maljevine 214
Mandino brdo 140, 157, 157, 314
Markale 43, 233, 242, 329
Maskara 271
Matići 279
Medakovac 244
Medrese 351, 352, 353, 358
Medved 214, 216
Međeđa 162, 163, 171
Međeđe brdo 338
Menđeraš 244
Merdžanov klanac 166
Meremišlje 130
Mesići 229
Mihovići 229
Mijatovića brdo 147
Milovac 244, 274
Miljevina 164
Mirkovica 162
Misoča 46, 104, 129, 156, 157, 392, 476
Miš 111
Miševine 162
Mladi gaj 163
Mlakva 193, 271
Močevići 281, 432
Mojmilo 37, 65, 86, 93, 94, 94, 142, 230, 307, 320, 392, 424, 427, 434
Mokrodoli 309
Mostar 30, 31, 61, 66, 67, 68, 79, 139, 140, 142, 186, 213, 214, 216, 427, 434, 435
Mostarsko raskršće 142
Moševačko brdo 244, 273, 278, 319, 392
Moševići 157
Mrkonjić-Grad 30, 338
Mrkovići 73, 90, 93, 136, 140, 304, 414
Mujkića brdo 147, 190
Musino brdo 276
Nabožić 156, 157, 158, 267, 314, 317, 318, 392, 414, 421, 422, 478
Nasići 267, 268, 279, 422
Nedžarići 46, 79, 80, 89, 93, 103, 105, 106, 108, 142, 143, 392, 414, 418, 420, 432
Nekopi 160, 229
Neum 229
Nevesinje 271
Nikoline doline 309
Nikoline stijene 271, 273, 309, 314
Niš 31
Nišani 313, 314
Nišići 55, 156, 298, 314, 321
Nišićka visoravan 55, 272, 279, 283, 285
Obad 81
Obeljak 186, 190, 190
Obješenjak 196, 271
Oblik 271
Obornica 320, 324
Očađelo 160
Oglečevo 163
Ogorjeli kuk 271
Okruglica 129, 156, 244, 267, 313
Olovo 56, 57, 60, 61, 123, 125, 127, 129, 130, 155, 156, 177, 230, 236, 296, 369, 370, 376, 392, 415, 416, 417, 418, 419, 422
Olovske Luke 129, 130
Omanjice 268

Ometala 184, 318
Orači 157
Orahov brijeg 232, 233, 418
Orahovci 163, 164
Orahovice 164
Orlica 90, 127, 184, 190, 281
Orlić 90, 93, 127, 184, 190, 191, 281
Orline 318
Orlovac 271
Osanica 179
Osija 130
Osmice 93, 105, 143, 304
Osoj 276, 314
Ostrožac 214
Oštrelj 338, 339
Oštrik 160, 313, 314
Oštro brdo 244
Otes 76, 108, 140, 142, 156, 158, 418, 419, 423, 434
Palac 319, 322
Pale 46, 56, 57, 60, 61, 83, 89, 93, 123, 166, 193, 304, 394, 419, 428, 431
Palež 140, 303, 309, 324
Paljevo 140, 142, 166, 314
Paljike 164
Pandurica 276, 281
Pašina planina 273, 309
Pašino brdo 93, 392
Pavlovac 106, 147
Pazarić 46, 60, 83, 83, 89, 125, 127, 139, 142, 160, 193, 194, 195, 199, 219, 243, 244, 248, 249, 250, 253, 254, 268, 271, 276, 296, 304, 347, 348, 357, 359, 362, 363 364, 366, 367, 368, 375, 424, 447, 451, 454
Pazarište 276
Pejton 142
Perivoje 143, 190, 314
Pešter 303, 309, 309, 314, 318, 324
Pešurići 132, 162, 163
Pijesak 142
Pionirska dolina 392
Piskač 143
Pisvir 193
Piščeta 214
Plandište 314
Pliješ 164
Plitvice 23
Pljesko 162
Plješevica 157
Pljevlja 58, 421, 425, 479
Podgorica 12, 13, 31, 465, 467, 479
Podgrab 30, 140
Podhranjen 111
Podhrastovi 43, 93
Podrinje 31, 55, 468, 476
Pofalići 70, 74, 74, 76, 80, 81, 90, 93, 307, 415
Pokrivenik 162, 163, 164
Polom 129, 157, 268, 268
Poljica 188, 276
Poljine 93, 105, 106, 304
Ponor 30
Popovići 104, 157, 433
Poredak 244
Potkozara 111
Potok 81, 97, 104, 105, 127, 128, 157, 475
Potrkuša 164
Pović 318
Povoča 268
Prača 130, 140
Prečani 192
Prečko brdo 186, 191, 192, 281
Prečko polje 192
Predavice 276
Predola 426
Presjenica 184, 186, 271, 303, 304, 479
Preslo 309
Prestrugane klade 143
Pretržanj 106
Previla 130, 162, 163
Previt 244, 271
Prevlaka 229
Priboj 143, 415, 423, 428, 433, 434, 435
Prijedor 61, 338, 338, 339
Priješko brdo 93
Prosječeno 164
Proskok 184, 186, 186, 187, 188, 191, 195, 197, 201, 271, 273, 276, 277, 279, 281, 323, 325, 414, 416, 422, 426
Prozor 139, 176, 177, 214, 418, 426, 428
Prvanj 279
Pustenjak 157
Puzim 192, 244, 271, 276, 292, 478
r.Bosna 314
r.Lepenica 313
r.Neretva 23, 55, 139, 140, 213, 214, 216
r.Sava 179
Rajlovac 46, 89, 142, 158, 180, 190, 314, 394
Rajska dolina 142
Rakitnica 179, 192, 193, 201, 276
Rakovica 93, 103, 142, 377
Rame 324
Ratkovci 157
Ravna planina 55, 140, 142
Ravna stijena 128
Ravne 279
Ravni Nabožić 157, 158, 314
Reljevo 140, 142, 143, 314
Ribarići 314
Rodoč 216
Rogatica 56, 57, 60, 61, 111, 123, 132, 162, 163, 164, 414, 418, 420, 426, 431, 434, 436, 436
Rogoj 106, 160, 179, 180, 183, 184, 271, 320, 322, 423
Rokoč 244, 244, 421
Romanija 55
Rotin 214
Ruda glava 163
Rudine 183
Rudo 46, 56, 57, 60, 62, 123, 160, 163, 164, 271, 418, 419, 420, 421, 430, 433, 435, 479
Salkanov Han 104
Sandžak 31, 55
Sanski Most 337, 338, 339
Sarajevsko polje 55
Sarića brdo 129
Sasina 339
Sedrenik 93, 140, 351, 352, 357, 358, 421
Semizovac 46, 60, 79, 105, 143, 156, 157, 158, 314, 319, 394
Setihovo 147
Sijeračke stijene 323
Siljevac 271, 323
Simin Han 125
Sinanovići 244, 263, 266, 281, 286, 288, 291
Sinj 25
Sisak 25
Sjedeća glava 183, 271
Sjemeč 132, 163, 164
Sjenička kosa 158, 230, 392
Slaništa 162
Slavljevići 271
Slovenija 22, 24
Smet 338
Smiljevići 93, 143, 429
Smječa 130

Smrdelj 160
Smrekovo brdo 318
Sokolac 56, 57, 60, 61, 89, 123, 373, 373, 415, 417, 422, 425, 426, 427, 431, 432
Sokolović-Kolonija 108
Sokolje 97, 142, 147, 150, 158, 190, 392
Solakovići 157
Spasovača 309
Spasovnica 157
Split 57, 323, 441
Srbija 14, 16, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 32, 34, 38, 39, 76, 232, 241
Srebrenica 124, 180, 324, 374, 377, 422, 423, 468, 468
Srebrenik 125
Srednja planina 267
Srednje 125, 143, 156, 157, 164, 314, 319, 394
Sršljenci 244
Staništa 162
Stara Gora 323
Starčići 162, 164
Stjepan polje 142
Stočići 162
Stojvice 318
Stolac 162
Stomorine 244, 319
Strahoč 314
Straišta 104, 184, 195, 314, 318
Strgačina 162, 164
Strijemošnjak 320
Strmica 162, 163, 164
Strug 318
Strugojnice 318
Stup 89, 90, 127, 137, 142, 143, 147, 166, 180, 188, 188, 314, 319, 392
Stupnik 186
Suha lastva 309
Suhi potok 304
Surdupi 309
Sutjeska 130, 190, 367, 367
Svinjar 333
Svrake 80, 105
Šabanci 184, 190, 281, 432
Šabići 184, 192, 193, 201
Šabovine 279
Šaran 127, 132, 162
Šehovići 279
Šerifići 318
Šikuljski gaj 244
Šiljak 186, 191, 194, 201, 276
Šip 41, 75, 81, 105, 190, 433
Širokača 125, 140, 353
Škrbin vrh 337
Šljemena 192, 271
Šljivice 309
Šljivno 132
Špic 129
Špicasta stijena 268
Štit 129
Šućurovići 105
Šuica 58
Taračin Do 156, 157, 157, 157, 158, 267, 268, 268, 318
Tarčin 160, 215, 296, 306, 313, 363
Tekija 281
Tepeš 164
Teslić 125
Tešanj 125
Tičija glava 314
Tihovići 104, 421, 424
Tikveš 21
Tilava 46, 72
Tinovo brdo 97, 142, 392
Titograd 31, 33, 58
Tokovići 162
Toljenik 156
Tošići 179
Travnik 29, 66, 80, 194, 314, 337, 338, 419, 478
Trebečaj 184
Trebević 67, 80, 93, 94, 105, 106, 142, 142, 143, 159, 166, 175, 230, 304, 307, 322, 392, 394, 417, 420, 435
Trebinje 31
Treskavica 179, 292, 292, 310, 311, 323, 332, 392, 419, 430, 431, 432, 434
Trešnjevo brdo 190, 194, 199, 200, 201, 313
Trnovo 56, 57, 60, 61, 89, 94, 104, 123, 124, 125, 127, 160, 162, 166, 169, 177, 179, 180, 183, 184, 188, 190, 202, 270, 271, 276, 308, 314, 318, 319, 348, 376, 394
Trojvrh 323
Trovrh 111, 162, 163, 179, 333
Turov stan 271, 309
Turovi 184, 418, 427, 429
Turski kozjen 337
Tušila 192, 193, 244, 271
Tuzla 13, 29, 35, 36, 61, 68, 125, 441, 465, 467, 480
Tvičjak 111, 162
Tvrdimići 106, 147
Uglješići 93, 143, 436
Ugorsko 143, 419, 420, 434
Umčani 184, 188, 271, 318
Umoljani 244
Ustikolina 46, 60
Ustiprača 162, 164
Užice 39
Valjevo 31, 39
Vareš 56, 57, 60, 62, 93, 103, 123, 124, 129, 186, 229, 230, 232, 241, 244, 253, 254, 259, 262, 267, 279, 296, 338, 338, 353, 354, 356, 361, 369, 370, 371, 372, 373
Vasin Han 351
Vela 142, 147, 314, 418
Velešići 74, 81, 90, 249
Velika Čolina kapa 166
Velika Sotnica 241
Veliki konik 309
Veliki siljevac 194
Veliko jezero 271, 309
Veliko polje 190, 196
Vidikovac 93, 140, 143, 144, 166
Vidovac 318
Vidovići 142, 157
Vidovićki potok 157
Vijenac 186, 268
Virovitica 17, 32
Vis 143, 158, 191, 281, 317
Visoka glava 244
Visoko 4, 46, 56, 57, 60, 62, 77, 79, 89, 90, 93, 94, 103, 105, 106, 108, 118, 129, 142, 155, 160, 177, 244, 296, 299
Višegrad 46, 56, 57, 60, 62, 89, 123, 130, 132, 147, 163, 415
Viševice 157, 268, 268, 279
Vitovlje 338
Vjerča 318, 323
Vjetreno brdo 323
Vlajčići 157
Vlakovo 314
Vlasenica 89
Vlašić 30, 55, 337
Vlaškova 129
Vlaškovo 314
Vogošća 56, 57, 60, 62, 74, 79, 90, 97, 100, 103, 104, 123, 127, 128, 133, 142, 145, 190, 230, 304, 313, 358, 359, 360, 414

Vogošćanska petlja 143
Vojkovići 46, 90, 105, 105, 106, 125, 188
Vojnički grob 267
Volija jama 271, 309
Volujak 90, 140
Vraca 66, 67, 76, 80, 90, 93, 94, 128, 129, 304, 318, 322, 392, 392, 415
Vrančići 106, 420
Vranica 55
Vranovina 127, 179
Vranjače 105, 304, 307
Vratnica 89, 105
Vratnik 351, 352
Vratolom 314
Vrbanja 41, 67, 74, 76, 77, 129, 230
Vrbovik 105, 430
Vrcalići 162
Vrdi 214, 216
Vrela 157
Vrelo Bosne 90, 140, 142, 143
Vrelo Prače 140, 142
Vrhovi 160, 268, 279, 313
Vrhovine 323
Vrhprača 140, 142
Vrljajica 157
Vrtače 338
Vukova glava 244
Vukova glavica 193
Zabrđe 97, 142, 147, 158
Zadar 25
Zaglav 163
Zaglavak 163, 164
Zagon 193, 276, 427
Zagrađe 184
Zagražđe 318
Zagreb 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 30, 31, 33, 57, 58, 66, 67, 68, 76, 112, 241, 329, 337, 338, 360, 361, 419, 465, 466, 467, 467, 468, 469
Zaklopci 303
Zaton 229
Zavidovići 156, 326
Zavor 268, 279
Zavraca 157
Završje 156, 157
Završlje 129
Zemun 31
Zenica 61, 68, 79, 89, 93, 103, 191, 260, 377, 420, 426, 429, 467
Zenik 140, 142, 188, 268, 279
Zlatište 89, 125, 129, 137, 304, 307
Zoranovići 201
Zorovići 130, 162, 163, 164, 434, 435
Zovik 219
Zubeta 279
Zupčići 111
Zvijezda 55
Zvornik 58, 68, 422
Žalja 244
Ždrijelo 157
Željeznica 324, 479
Žepa 123, 180, 369, 369, 374, 377, 418, 467, 481
Žigovi 164
Žižci 244
Žuč 37, 80, 90, 93, 97, 105, 106, 127, 128, 129, 134, 136, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 150, 151, 163, 166, 190, 191, 192, 230, 233, 318, 392, 394, 414, 415, 416, 418, 420, 421, 425, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 476
Žuljsko brdo 244
Žunovnica 46, 190, 392
Župča 157, 158
Žuti cvijet 244

Registar ličnih imena

Abadžija, Nusret 414
Abaspahić, Binasa 443
Abaz, Hasan 443
Abazović, Radenko 414
Ablaković, Muhamed 443
Adanalić, Adin 414
Ademović, Kemo 16, 17, 20, 28, 74, 168, 222, 224, 465, 466, 467, 468, 469
Adilović, Zulfo 414
Adžić, Blagoje 21, 22, 25, 27, 31, 35, 44
Agačević, Rusmir 80
Aganović, Sejo 443
Aganović, Vahid 414
Agić, Enver 443
Agić, Fehim Aga 163, 414
Agić, Ibrahim 414, 443
Agić, Mehmed 148, 187, 443
Agić, Amir 414
Ahmetagić, Amir 443
Ahmetagić, Ibrahim 443
Ahmetović, Amir 443
Ahmetović, Idriz 414
Ahmetović, Rušid 443
Ahmetspahić, Suljo 414
Ahmić, Abdulah 257, 258, 259, 443
Ahmić, Uzeir 414
Ahmić, Zijad 414
Ajanović, Irfan 24
Ajanović, Remzo 443
Ajdinović, Fikret 414
Ajnadžić, Džemal 443
Ajnadžić, Nedžad 80, 153, 189, 207, 208, 259, 329, 330, 389, 389, 406, 439, 441, 443, 443, 465, 465, 465
Akmadžić, Hazim 443
Alađuz, Selver 443
Alađuz, Vahid 83, 93, 443
Alagić, Hajrudin 414
Alagić, Mehmed 194, 318, 322, 325, 241
Alagić, Nedim 171, 443
Alajbegović, Azur 414
Alibabić, Munir 222
Alibašić, Halim 414, 444
Alibegić, Sabahudin 414
Alibegović, Mehmed 444
Alić, Fikret Crni 414
Alić, Hasan 444
Alić, Ramiz 414
Alihodžić, Fadil 81
Alija, Ismet 169
Alikadić, Emir 444
Alikadić, Fuad 444
Alikadić, Rusmir 414
Alispahić, Bakir 175, 219, 221, 222, 224
Alomerović, Nedžib 414
Aljić, Hajrudin 444
Aljić, Medin 250, 444
Andelija, Mevlida 444
Andelija, Mujo 414
Anđelić, Dubravko 414
Arifović, Medžid 415
Arnautović, Šaćir 72, 169, 224, 444
Arslanagić, Samir 444
Avdagić, Sead 415
Avdić, Ensad Sijedi 415
Avdić, Nezir 415
Avdić, Rifet 444
Avdović, Ermin 444
Baberović, Behad 444
Babić, Hasan 415
Babić, Sead 236, 444
Backović, Zaim 70, 74
Bačić, Dražen 444
Baftić, Munevera 444
Bahto, Hamid 61, 74, 78, 111, 116, 164, 243, 261, 444, 465
Bajić, Izudin 415
Bajraktarević, Ešref 444
Bajraktarević, Salih 444
Bajramović, Ismet Ćelo 81
Bajramović, Mubera 444
Bajramović, Sead 444
Bajramović, Sejdo 27
Bajramović, Velid 415, 444
Bajrović, Esad 415
Bajrović, Nazif 415
Bajrović, Nusret 444
Bajrović, Samir 415
Bakal, Dinko 415
Balta, Ešref 415
Balta, Nisad 444
Banda, Ševko 444
Barić, Iljko 157, 259, 444
Barlov, Kasim 444
Baručija, Muhamed 415
Baručija, Šemso 250, 274, 415
Bašić, Emira 415
Bašić, Fehim 444
Bašić, Zejnil 444
Bašović, Behudin 415
Batlak, Nijaz 94
Baždarević, Ševćet 444
Beba, Nasuf 445
Bečić, Sead 445
Bečković, Amel 415
Beća, Muhamed 445
Bećirbašić, Rifet 415
Bećirević, Amir 445
Bećirević, Našid 445
Bećirović, Hajriz 445
Bećirović, Mustafa 445
Begić, Dževad Đilda 415
Begić, Mirsad 255, 257, 259, 445
Begić, Zaim Zaj 415
Begović, Nijaz 445
Behlulović, Muhidin 445
Behmen, Omer 61
Bejić, Ramiz 215, 257, 445
Bejtović, Suad 445
Bekrić, Mirsad Pice 415
Bektić, Rešad 61
Belko, Mirsad 415
Belošević, Slavoljub 80
Berkovac, Izet 257, 285, 445
Bešić, Halil 445
Bešić, Mujo 445
Beširević, Malik 445
Beširević, Vahid 163, 415
Bešlagić, Vehid 445
Bešlić, Emir 415
Bešlija, Dževad 416

Bešlija, Ferid Ferdo 416
Bešlija, Izet 416
Bešlija, Mirsad 445
Bešlija, Rašid 416
Bešlija, Šemsudin 416, 445
Bešović, Mustafa Musa 416
Bešović, Zaim 297, 306, 445
Bezdrob, Enes 416
Bezdrob, Mirsad Kan 116, 416, 445
Bibić, Fehim 118, 165, 445
Bicaj, Halil 445
Bičić, Hamdija 416
Bičo, Mirsad 416
Bičo, Safet 445
Bičo, Sead 416
Bijedić, Adnan 292, 445
Bikić, Dejzin 416
Bikić, Nihad 446
Bilajac, Danijel 445
Bilajac, Rifat 61, 213
Bilalagić, Ekrem 445
Bisić, Munib 61, 219
Biščević, Hasan 445
Blaškić, Tihomir 314, 319
Blaško, Igor 445
Boban, Mate 41, 68, 93, 156, 179, 192, 223
Bogićević, Bogić 20, 23, 24, 26
Bogilović, Mirsad 445
Bogunić, Emir Čarli 366, 416, 445
Bogunić, Vahid 222, 251, 262, 282, 288
Boja, Izet 446
Boja, Salem 416
Bojadžić, Nihad 200, 446
Bojanić, Lazo 80
Bolić, Senahid Bolo 236, 370, 416
Borovina, Džemo 196, 235, 256, 292, 446
Botić, Osman 416
Branković, Emir 416
Branković, Emir 446
Branković, Nedžad 206, 416
Bratić, Merim Braco 416
Briquemont, Francis 191, 192, 200, 201
Brkić, Ekrem 446
Brkić, Miljenko 65
Brko, Mensur 406
Brković, Šefik 446
Brotlija, Aziz 446
Brovet, Stane 23, 27
Bubica, Nedžad 416, 446
Bublin, Jusuf 416
Bublin, Nedžad Čupo 287, 416
Bublin, Sead Sejo 375, 416
Bučan, Emir 417
Bučuk, Hidajet 417
Bugarin, Ferid 417
Bukva, Sejdalija 248, 300, 446
Bukva, Šefik 417
Bulatović, Momir 22
Bulatović, Šefkija 417
Bulbulušić, Sulejman Bijeli 417
Buljetović, Jasmin 417
Buljubašić, Ferid 108, 153, 367, 446
Buljubašić, Hamed 417
Buljušmić, Faruk 256, 258, 446
Burić, Alimir 446
Burza, Fikret 417
Burzić, Refik 417
Buturović, Haris 61
Buza, Mustafa 446
Buza, Teufik Tufo 417
Cero, Mehemed 262, 286, 417, 446
Cico, Zlatan 446
Cikotić, Selmo 394, 407, 446, 466
Clark, Wesley 337, 466
Clinton, Bill 196, 199, 329
Cocalić, Eniz 417
Crnovršanin, Adem 207, 417, 446, 466
Cutilleir, Jose 65
Cvijović, Milorad 84
Čakal, Vehid 417
Čakić, Jasenko 446
Čamdžić, Alen 446
Čamdžija, Jasmin 417
Čardaklija, Sead 446
Čardaković, Ramiz 417
Čaušević, Alija 417
Čaušević, Anes 417
Čaušević, Elmedin 446
Čaušević, Jusuf 446
Čaušević, Kemal 446
Čaušević, Kenan 417
Čaušević, Mirsad 61
Čavrk, Husein 417
Čebirić, Velija 446
Čeković, Naser 446
Čelebić, Asim 446
Čelik, Esad 446
Čelik, Ešef 184, 250, 446
Čelik, Kerim 446
Čelik, Taib 446
Čeljo, Sejad 61
Čengić, Emir 447
Čengić, Hasan 61
Čikmiš, Nijaz 417
Čiko, Nihad Valter 418
Čilaš, Jasmin 418
Čilaš, Salih 447
Čizmić, Husein 447
Čizmo, Nedžib 418
Čizmović, Senad 418
Čobo, Abdulah 447
Čohodar, Vahidin 418
Čolaković, Ramiz 418
Čolaković, Salem 418
Čolo, Hajro 447
Čomaga, Muhidin 418
Čomor, Vahidin 447
Čopra, Hamdo 418
Čorbo, Amir 418
Čorbo, Safet 447
Čovrk, Abdulkadir 447
Čudić, Sead 447
Čustović, Sead 447
Čutura, Muharem Beba 418
Ćatić, Mirsad Čuperak 83, 94, 117, 418, 447
Ćatić, Redžad 61
Ćatić, Šerif 447
Ćato, Sead Glava 418
Ćenanović, Enver 446
Ćerimagić, Dževad 418
Ćerimović, Ekrem 447
Ćesir, Šefko 447
Ćesko, Sinan 418
Ćosić, Dobrica 11, 14, 39, 465, 468
Ćoso, Adil 418
Ćulah, Halil 447
Ćulum, Ibrahim 418
Ćurevac, Haris 418
Ćurić, Salko 83
Ćutahija, Hilmo 418
Dacić, Tašo 339, 447
Dahić, Adil 418
Dahić, Ismet 167, 219, 222, 224, 236, 250, 257
Danilović, Zlatko 232
Dardagan, Ševko 447
Daut, Nusret 418
Dedić, Abdulah 447

Dedić, Alija 418
Dedić, Rešad 418
Dedić, Sead 418
Dedović, Ibrahim 419
Delalić, Ejub 100, 419, 447
Delalić, Ramiz 217, 219, 221, 222, 228, 447
Delalić, Zejnil 94
Delić, Bahrija 447
Delić, Fikret 419
Delić, Izet 419
Delić, Mehdija 447
Delić, Nedžad 419
Delić, Rasim 68, 70, 72, 80, 93, 178, 191, 193, 200, 208, 213, 217, 221, 222, 224, 261, 262, 281, 313, 318, 322, 325, 337, 339
Delimustafić, Alija 65
Deljanin, Abidin 447
Deljkić, Amir 447
Dervišević, Bećir 250, 447
Dervišević, Ibrahim 90, 153, 163, 248, 288, 360, 419, 447
Dervišević, Nihad 447
Dervišević, Sedik 447
Dević, Nenad 447
Dilberović, Suada 67
Dinarević, Halid 448
Divjak, Jovan 68, 70, 82, 132, 139, 161, 175, 223
Divović, Suljo 419
Dizdarević, Ferid 419
Dizdarević, Mustafa Zuban 419
Doko, Jerko 83, 100
Dolan, Šaćir 448
Dolovčić, Omer 419
Domuz, Čedo 83, 117
Dragić, Nedžad 448
Dreković, Ramiz 318, 319
Drinjak, Akif 251, 448
Drljević, Meho 448
Drljević, Midhat 448
Drnovšek, Janez 23, 24, 26, 27
Drobac, Nebojša 419
Drugović, Midhat 448
Druškić, Muriz 448
Dubravić, Kenan 419
Dučić, Omer 419
Dučić, Zamo 448
Dudaković, Atif 341
Dupljak, Rasim 448
Dupovac, Hamid 448
Durak, Enes 255, 257, 448
Duraković, Amir 419
Duraković, Nedžad Džada 419
Duraković, Ramiz 448
Durić, Bego 419
Durić, Halil 448
Durić, Mehmed 448
Durmo, Fahrudin 448
Durmo, Ibrahim 448
Džaferagić, Safet 419
Džafić, Esad 419
Džafić, Hamza 419
Džafić, Kerim 419
Džafić, Ramiz 419
Džafo, Bajro 419
Džaka, Sead 419
Džamalija, Enver 420
Džamalija, Osman 420
Džamalija, Zijad 448
Džambasović, Asim 80, 131, 178, 183, 184, 206, 448, 466
Džananović, Mesud 420
Džananović, Muris 448
Džananović, Salim 448
Džanko, Fahrudin 420
Džanković, Namik 213
Džebo, Fadil 448
Džebo, Mustafa 299, 448
Džidić, Salih 448
Džiho, Nurudin 448
Džindo, Jasmin 420
Džindo, Mehmed 448
Džino, Amir 420
Džomba, Edin 448
Džomba, Enver 448
Džubur, Edhem Eko 420
Đedović, Almir 420
Đelilović, Uzeir Džana 420
Đelko, Zifet Pid 420
Đidalija, Asmin 420
Đip, Sead 420
Đogo, Neziran 211, 258, 448
Đuderija, Murat 187, 420
Đuderija, Osman 448
Đukić, Đorđe 13, 14, 15, 20, 29, 34, 35, 38, 39
Đulbić, Rusmir 420
Đurđevac, Vojislav 32, 33, 74
Efendić, Hadžo 62, 219
Efendić, Hasan 18, 66, 67, 68, 70, 74, 77, 79, 80, 82, 83, 85, 466
Elčić, Mevlida 420
Emirhafizović, Mirza 448
Emšo, Hazim 449
Fako, Himzo 449
Fatić, Almir 420
Fatić, Haris 420
Fatić, Osman 420
Fazlić, Bahrudin 420
Fazlić, Beris 420
Fazlić, Edin 420
Fazlić, Hamdija Žepa 449
Fazlić, Ibrica 449
Fazlić, Mustafa 449
Fazlić, Nedžad 449
Fazlić, Vahid 449
Fejzić, Bajro 258, 310, 338, 449
Fejzić, Edim 449
Fejzić, Suljo 190
Ferhatbegović, Mahmut 449
Ferhatović, Hasan 449
Ferhatović, Inas Mađar 420
Feriz, Merzuk 420
Fetahović, Edin 420
Franjić, Šimun 421
Frljak, Muharem 449
Fulurija, Murat 449
Gacka, Bekto 421
Gadžo, Derviš 449
Gadžo, Osman 449
Galić, Stanislav 40, 41, 42, 43, 193
Ganić, Ejup 167, 314, 319
Ganić, Muhamed 421
Ganić, Nehru 61, 259
Ganić, Osman 257, 449
Ganija, Mehmed 449
Garibović, Bakir 195, 449
Gavrankapetanović, Ismet 449
Gazibara, Nedžad Pećo 421
Gljiva, Nazif 449
Godinjak, Ismet 421
Godinjak, Senahid Dugi 421
Gojak, Jusuf Juka 421
Goro, Mensud 449
Gotovina, Ante 337
Grabovica, Aner 421
Grabovica, Hajrudin 89, 252, 449
Grabovica, Velija 449
Gračanin, Petar 18

Grbavac, Miro 449
Grbo, Denijal 236, 259, 449
Grebo, Muhamed 421
Grebović, Nijaz 449
Greljo, Bajro 449
Grubor, Mićo 34, 35
Gušić, Salko 169, 170, 176, 186, 195, 200, 213, 449
Gvero, Milan 34, 35
Habeš, Suad 449
Hadžalić, Senad 421
Hadžiabdić, Mahir 449
Hadžiabdić, Vedad 449
Hadžiahmetović, Edin 421
Hadžiahmetović, Enver 450
Hadžiahmetović, Hamed 421
Hadžibajrić, Selim 61
Hadžić, Džemal 450
Hadžić, Ismet Mutevelija 161, 208, 257, 421, 450
Hadžić, Kemal 450
Hadžić, Safet 74, 84, 400, 421
Hadžić, Zaim 250, 450
Hadžihasanović, Enver 76, 123, 127, 194, 322, 450
Hajdarević, Omer 421
Hajdarević, Rahman 421
Hajdarević, Remzija Džo 421
Hajdarević, Salko 421
Hajdari, Tahir 450
Hajlovac, Šefik 450
Hajrić, Džafer 421
Hajrulahović, Mustafa Talijan 127, 140, 160, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 178, 186, 217, 300, 345, 406, 421, 439, 441, 450
Halač, Halil 421
Halilagić, Adem 450
Halilbegović, Nihad 61, 467
Halilović, Ahmed 450
Halilović, Asmir 421
Halilović, Avdo 450
Halilović, Kenan 450
Halilović, Mujo 450
Halilović, Rešid 421
Halilović, Samir 422
Halilović, Sefer 61, 70, 74, 83, 85, 89, 93, 94, 108, 140, 164, 178, 200, 213, 214, 215, 216, 217, 219
Halilović, Taib 450
Halimanović, Šefik 422
Halkić, Avdo 450
Hamzić, Selim 169, 183, 184, 196, 256, 450
Handžić, Emir 450
Handžić, Sulejman 450
Hanjalić, Dževad 422
Hanjalić, Zijad Zakareli 422
Harbinja, Dervo 61, 450
Harbinja, Hakija 450
Hasanagić, Fadil 450
Hasandić, Refik 422
Hasanović, Adil 450
Hasanović, Bajram 422
Hasanović, Hajrudin 450
Hasanović, Omer 422
Hasanović, Ramiz 422
Hasanpašić, Edin 213
Hasečić, Refik 422
Hasečić, Zijad 422
Hasić, Fikret 422
Hasković, Sabro 169, 450
Hasović, Kemal 450
Hasović, Musid 422
Hasović, Vejsil 422
Haznadar, Medo 450
Hebib, Avdo 61
Hebibović, Husein 450
Hećo, Faid 61, 256
Hećo, Mehmed 422
Helja, Refik 450
Hemić, Muhidin 422
Herić, Nermin 422
Herić, Selver 450
Hido, Mahir 422
Hlaj-Črtomir, Igor 451
Hodo, Mirsad 422
Hodović, Senad 451
Hodžić, Emsad 451
Hodžić, Fahrudin 422
Hodžić, Galib 165, 256, 451
Hodžić, Hadis 451
Hodžić, Hamed 451
Hodžić, Kasim 422
Hodžić, Mehemed Hodža 422
Hodžić, Muradif Kodži 422
Hodžić, Sejdalija 451
Holbrooke, Richard 329, 337
Homoraš, Adem 422
Hošić, Edin 422
Hošić, Mustafa 451
Hota, Ervin 451
Hožbo, Abdulah
Hožbo, Ramo 423
Hrebeljanović, Lazar
Hrnjić, Emir
Hromadžić, Mehmed
Hrustanović, Šefket
Hrustemović, Edin 423
Hrustić, Izudin
Hrvat, Selim
Hubijar, Ševko 423
Hukara, Edin 423
Humić, Hamid 423
Hurić, Halid
Hurko, Suvad
Huseinović, Ifet 423
Husejnović, Mirsad 423
Husić, Hazim 451
Huskić, Emir 451
Huskić, Muharem 451
Huskić, Nijaz 423
Husović, Zufer 250, 257, 285, 451
Ibišević, Ahmet 451
Ibrahimović, Islam 451
Ibrahimović, Oliver 423
Ibrahimović, Omer 423
Idriz, Salko 70, 153
Idrizović, Habib 70, 81, 163
Ikanović, Senad 451
Imamović, Huso 451
Imamović, Ismet Beli 423
Imamović, Mehmedalija 423
Imamović, Zaim 164, 180, 184, 157, 202, 297, 298, 306, 333, 400, 423
Imširević, Sulejman 256, 452
Imširević, Ramiz 266
Imširović, Ekrem 452
Isaković, Munir 452
Isanović, Jasmin 423
Isović, Adem 423
Isović, Safet 362, 400, 423
Ivišić, Zvonko 423
Ivojević, Abdulah 423
Izetbegović, Alija 15, 61, 65, 66, 72, 74, 78, 83, 94, 139, 156, 163, 166, 175, 176, 179, 188, 191, 192, 196, 199, 200, 211, 221, 222, 243, 279, 281, 282, 291, 313, 317, 318, 319, 322, 324, 325, 331, 339

Jabučar, Faruk 452
Jahić, Mensur Besko 423
Jahić, Munir 61
Jakić, Fikret 67
Jamak, Zakir 452
Jamaković, Ahmed 452
Jamaković, Ramiz 423
Jamaković, Reuf 284, 338, 340, 452
Jašar, Ramiz 423
Jašarević, Fikret 252
Jašarević, Jusuf 219, 222
Jašarević, Mehmedalija 423
Jevrić, Enver 452
Jež, Began 423
Jovanović, Boško 79
Jović, Borisav 17, 18, 22, 23, 25, 35, 467
Juković, Lutvija 424
Junuzović, Nusret 424
Junuzović, Safet 194, 452
Jurić, Kornelija 424
Jusić, Kadir 452
Jusupović, Mustafa Mute 424
Jusupović, Šemso 452
Jusupović, Uzeir 424
Kabaklija, Ibrahim 424
Kadić, Haris 452
Kadijević, Veljko 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 34, 44, 467, 468
Kadrić, Nuraga 424
Kadrić, Sadik 452
Kadrić, Šerif Dedo 424
Kadrić, Zuhdija 424
Kadrispahić, Fahrudin 452
Kahriman, Ibro 424
Kahrović, Murat 452
Kahvedžić, Nadir 424
Kajmović, Ramo 424
Kalabušić, Rasim 256, 452
Kaljača, Alija 452
Kamberović, Huso 424
Kamenjaš, Hamid 452
Kamenjaš, Mujo 424, 452
Kamenjaš, Nihad 257, 262, 452
Kamenjaš, Zijad 255, 257, 452
Kamenjašević, Mirsad 424, 452
Kapetanović, Rasim 452
Kapetanović, Enes 452
Kapetanović, Idriz 452
Kapić, Jasmin 257
Kapić, Mehmed 452
Kapo, Ismet 452
Karačić, Munib 452
Karadžić, Radovan 28, 34, 65, 70, 77, 84, 125, 147, 192, 195, 200, 230, 242,243, 400
Karahasan, Fuad 452
Karahodža, Almir 424
Karamehmedović, Almir 424
Karavdić, Akif 452
Karavdić, Mugdim 424
Karavdić, Salahudin Karaga 424
Karavelić, Vahid 17, 18, 28, 30, 60, 62, 66, 80, 123, 127, 131, 153, 178, 186, 191, 193, 196, 200, 203, 219, 221, 258, 259, 261, 297, 337, 345, 406, 424, 439, 441, 452, 467
Kardaš, Kemal 424
Karičić, Fadil 452
Karić, Fahrudin
Karić, Mirsad 453
Karić, Safet 453
Karić, Šefik 453
Karić, Teufik 453
Karić, Vehbija 74, 89, 118, 142, 164, 213
Karić, Zahid Beli 424
Karišik, Meho Kemo 61, 70, 84, 164, 180, 184, 186, 200
Karišik, Memo 453
Karišik, Samira 453
Karkelja, Senadin 424
Karović, Enes 61
Karup, Nusret 453
Karup, Zećir 453
Kastrat, Enis 453
Kasumović, Bajro
Katana, Alija 424
Katana, Safet 424
Kavazović, Fikret Roki 425
Kavazović, Mirsad Mito 425
Kazaz, Enver 453
Kazić, Džemo 425
Kazić, Nezir 453
Kečo, dr. Nedžad 61
Kečo, Junuz 425
Kehić, Imer 425
Kelemiš, Rasim Dida 425
Kenig, Damir 425
Kepeš, Nail 425
Kereš, Fikret Fićo 425
Kereš, Šerif 425
Keško, Zijad 425, 453
Kešo, Safet 453
Kiselica, Refik 453
Kladanjčić, Seman 425
Klančević, Esad 453
Klapuh, Zufer 425
Klico, Amir 453
Klinac, Nihad 453
Klino, Zahid 425
Klisura, Latif 425
Klisura, Rasim 425
Ključić, Omer 453
Kobiljak, Refik Gagi 425
Kokić, Safet 425
Kolar, Redžo 425
Kolar, Zaim Lovac 425
Kolašinac, Kenan 425
Kolenda, Jusuf 453
Koljević, Nikola 35, 66
Komšić, Željko 425
Konaković, Mehmed 453
Konjo, Hadžan 425
Kopić, Hazim 453
Kopić, Rifet 453
Kopriva, Ismet 425
Korjenić, Haris 426
Korjenić, Munib Mungos 426
Koro, Mirsad 453
Koso, Arif 426
Koso, Sejid 453
Kostić, Branko 22, 24, 25, 27, 34
Kostić, Jugoslav 22, 27, 34
Kovač, Hilmo 453
Kovač, Taib 453
Kovač, Tomo 230, 243
Kovačević, Fikret 426
Kovačević, Hasan 426
Kovačević, Sedin 426
Kovačević, Šefik Šefa 426
Kovačević, Zoran 426
Kovo, Hasan 453
Kozić, Zijad 453
Kožljak, Alija 453
Krajina, Ahmet 426
Krajina, Zijad 426
Krajišnik, Momčilo 34, 35, 84, 147, 230, 243
Krajišnik, Hamed 433
Krečo, Amir 426

Krehić, Enes 426
Kreso, Sead 453
Kreševljaković, Muhamed 61, 76
Kreštalica, Mesud 453
Kreštalica, Samir 454
Kriještorac, Nihad 454
Krivošija, Mustafa 454
Krko, Hilmo 426
Krstanović, Boris 454
Kršić, Sadik 454
Krupalija, Amir 426
Kubat, Ejub 426
Kubat, Enes 454
Kubura, Amir 454
Kučan, Milan 15, 19, 23
Kučuk, Ešref 426
Kućanin, Dino 454
Kućanin, Fikret 454
Kuduz, Almir 454
Kukanjac, Milutin 29, 31, 32, 33, 35, 37, 49, 57, 65, 70, 77, 78, 79
Kukolj, Esad 426
Kulašević, Fehim 426
Kulić, Muris 454
Kulo, Hajraga 66
Kulo, Nuraga 426
Kulovac, Edin 426
Kulovac, Enver 426
Kulovac, Ferid 454
Kulovac, Hamdija 426
Kulovac, Sabrija 426
Kumbara, Džafer 454
Kurt, Aziz 454
Kurta, Salko 426
Kurtagić, Mersed 454
Kurtanović, Zahid 427
Kurtović, Aziz 454
Kurtović, Haris 427
Kurtović, Munib 454
Kustura, Zaim 454
Lagumdžija, Mensud 454
Lagumdžija, Zlatko 78, 236, 257, 454
Lasica, Predrag 427
Lepir, Kasim 454
Ligata, Šefik 454
Lihić, Asima 454
Likić, Muamer Kale 427
Liković, Enver 454
Limo, Tarik 454
Lisak, Nedžad 454
Lisica, Darvin 454
Lizde, Nedžad 224
Lojanica, Sreten 427
Lončar, Esad Keso 427
Lončar, Mirsad 454
Lončar, Sadija 454
Lončarić, Alija 61
Lošić, Jusuf 454
Lovrić, Ronaldo 427
Lučarević, Kerim 81
Ljevaković, Irfan 61
Mafalani, dr. Majed 427
Magoda, Muhidin Dino 427
Mahmutćehajić, Rusmir 61
Mahmutović, Ekrem 454
Mahmutović, Zejnil 454
Myers, Dee Dee 199
Maksić, Mulija 454
Malagić, Faik 427
Malčić, Petar 80
Mališević, Munib 455
Malkić, Jusuf Baša 427
Maljić, Naid 455
Mamula, Branko 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 467, 468
Mandić, Momčilo 65
Mandić, Senad 427
Mandžić, Mirnes 455
Marić, Ćamil 427
Marić, Velimir 93, 94
Marina, Aziz 427
Marković, Ante 24
Marković, Dragoslav 11
Markulj, Zdenko 427
Maslak, Enver 454
Masleša, Mirsad 455
Mašić, Ifet 427
Mašnić, Nurudin 455
Mašović, Senad 454
Matoruga, Alija 427
McKenzie, Lewis 84
Medić, Mirsad 427
Mehanić, Munib 427, 455
Mehanija, Hikmet 427
Mehanija, Kemo 427
Mehanija, Smail 427
Mehić, Ismet 455
Mehić, Redžo 455
Mehmedić, Mehmed 455
Mehmedić, Suad Sudo 428
Mehović, Mesud Menso 428
Mekić, Himzo 428
Memić, Sakib Memo 428
Memić, Senad 455
Memija, Kenan Kena 428
Memija, Mustafa 455
Memišević, Asim 61
Merdžanić, Jasmin 455
Mesić, Stipe 13, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27
Mešetović, Malik 428
Mešetović, Mehmed 428, 454
Mešetović, Namir 428
Mešić, Emir 428
Mešić, Muzafer 428
Mihajlović, Boško 79
Mihajlović, Rajko 178, 455
Miladin, Alija 428
Milašin, Milan 455
Milišić, Alija 194, 428
Milišić, Munib Barba 200
Milošević, Dragomir 40, 41
Milošević, Slobodan 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 230, 233, 467, 468
Milovanović, Manojlo 35, 230, 243
Miraščija, Rašid 455
Mirojević, Mirsad 455
Mišić, Samir 66
Mladić, Ratko 13, 18, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 77, 83, 84, 125, 183, 192, 195, 196, 200, 208, 230, 233, 243, 333
Močević, Tale 455
Monteno, Kemal 455
Mostić, Miralem 428
Mrković, Rusmir 222, 224
Mrkšić, Mile 230, 243
Mrnđić, Osman 199
Mršo, Fadil 428
Mršo, Hakija 428
Mršo, Muhamed 428
Mršo, Sead 455
Mrzić, Fikret 428
Muhamedović, Adnan 455
Muharemović, Amir 428
Muharemović, Avdija 428

Muhibić, Esad 455
Muhić, Adil 455
Muhić, Samir 428
Muhić, Zumreta 455
Muhović, Dževad 428
Muhović, Mirsad 428
Mujagić, Abid 428
Mujanović, Mesud 455
Mujezinović, Salem 429
Mujezinović, Zlatko 455
Mujić, Almir 429
Mujić, Enver 455
Mujić, Fikret 429
Mujić, Midhat 455
Mujić, Šefik 429
Mujkić, Fikret 429, 456
Mulagić, Elvedin Dedi 429
Mulaomerović, Senad Senči 429
Muminović, Salko 456
Muminović, Šefket 429
Mundžić, Mirnas 456
Muraspahić, Salko 429
Muratović, Fehim 429
Muratović, Nijaz Ćiza 429
Muratspahić, Mustafa 429
Murguz, Bajro 456
Murtić, Enver 429
Murtić, Semaid 429, 456
Murto, Suvad 456
Musa, Amir 456
Musić, Izet 429
Musić, Muhamed 456
Musić, Mustafa 429
Muslić, Muhamed Ćuza 429
Muslić, Uzeir 456
Muslija, Edin 456
Muslim, Azim Ćaze 429
Muslimović, Fikret
Mustafić, Izet 456
Mušić, Mustafa 429
Mušija, Avdija 456
Mušija, Naser 429
Mušinbegović, Alija 429
Mušinbegović, Hasib 456
Najetović, Džemal 213
Nezirović, Muzafer 429
Nikšić, Fahrudin 429
Nikšić, Mirsad 429
Nizić, Vahid Tekila 429
Nogo, Muhamed 456
Nuhović, Esnaf 430, 456
Nukica, Alija 456
Numanović, Nijaz 456
Obhođaš, Nedžad 430
Obradović, Petar 80
Odžaklija, Mirsad 456
Odžaković, Fadila Žuta 137, 360, 430
Oković, Zakir 456
Omanović, Nedžad 456
Omanović, Nijaz 456
Omanović, Osman 430
Omanović, Sabrija 456
Omanović, Teufik 456
Omerbegović, Haris 456
Omerbegović, Muamer 430
Omerčević, Mehmed 430
Omerović, Fadil 456
Omerović, Hajrudin 456
Omerović, Husein 456
Omerović, Medret 456
Operta, Fuad 430
Operta, Sabahudin 456
Oputa, Mumin 430
Oručević, Amir 456
Osadčij, Mario 430
Osmanović, Jasmin 456
Osmanspahić, Salko 457
Ovčina, Munib 457
Owen, David 188, 192, 200
Owens, Bill 331
Ožegović, Šefko Šeks 430
Ožegović, Zuhdija 457
Pacoli, Nermin 457
Pačo, Sakib 430
Pajt, Fahrudin 430
Paldum, Esad 252, 457
Palić, Avdo 457
Pandur, Sanko 457
Panić, Milan 34, 35
Panjeta, Avdo 222
Panjeta, Šaban 430
Panjeta, Zahir 81, 430
Pap, Zlatko 457
Paravlić, Husein 80
Pašalić, Ekrem 457
Pašalić, Ramiz 457
Pašović, Haris 457
Pavica, Rusmir 457
Pavičević, Dragan 430
Pavlović, Igor 430
Pecar, Senad 457
Pecikoza, Avdo 457
Pečenković, Himzo 457
Pedić, Nedeljko 457
Pehilj, Omer 430
Pejanović, Mirko 167, 219, 222, 468
Pekušić, Hadže 457
Pelko, Esad Brzi 188, 256, 286, 300, 430, 457
Peljto, Džemal 430
Perišić, Momčilo 29, 230, 232, 233, 243
Perišić, Željko 430
Petković, Milivoj 183, 192
Petrović, Pero 66
Petrović, Samir 430
Petrović, Zlatko 257, 457
Pezo, Samir 430, 457
Pijadžer, Mehmed 431
Pilica, Šućro 457
Pinjo, Izet 457
Plavšić, Biljana 16, 66
Plazinić, Radoš 80
Plećan, Osman 457
Pleh, Rizvo 457
Pleho, Kasim 457
Pločo, Salko 431
Pljakić, Ramiz 457
Pljevljak, Nazif 431
Podgorica, Avdo 431
Podžić, Nazif 431
Podžić, Sifet 82, 301, 457
Polimac, Salko 61
Polutak, Mustafa 90, 94, 317, 457
Popović, Himzo 457
Poprženović, Zijah 457
Porobić, Meho 431
Porobić, Mustafa 90, 97
Poturak, Senad 431
Praščević, Dobrašin 33
Prazina, Alija 431
Prazina, Asko 431
Prazina, Jusuf Juka 139
Prevljak, Fikret 458
Prlić, Jadranko 337
Prljača, Mersed 458
Provalić, Ferid 237, 284, 431
Prozo, Nijaz 458
Purić, Ibro 191
Pušina, Ibrahim 431
Puška, Elvedin 458

Puška, Zijad 431
Puškar, Zakir 458
Račić, Fahrudin 431
Radeljaš, Esad 458
Radeljaš, Hamdo 458
Radonja, Hamdo 431
Radonja, Muhamed 458
Radovac, Samir 431
Radulović, Budimir 71
Rađo, Dževad 61, 222, 224, 237, 458
Raguž, Zdenko 458
Rakita, Murat 431
Ramić, Alija 431
Ramić, Esad 94
Ramić, Zaim 458
Ramović, Hajrudin 458
Raščić, Rijad 62
Rašidagić, Nasih 61
Rašidagić, Zijah 61, 70
Rašinlić, Zehbo 431
Ražanica, Kemo 458
Redžović, Emir 458
Redžović, Hamed 431
Redžović, Harun 458
Reko, Amir 458
Repac, Dejan 431
Rešidović, Sakib 458
Rezaković, Anesa 458
Rezaković, Ševko 431
Ribica, Taib 458
Ribić, Mirzet 458
Rišljanin, Hamed 458
Rizvanović, Samir 432
Rizvić, Saim 458
Rizvo, Ahmed 458
Rizvo, Ismet 458
Rizvo, Ramo 432
Robović, Smajo 432
Rondić, Edib 432
Rotić, Refik 458
Rotić, Zahid 432
Rovčanin, Himzo 458
Rožajac, Avdija 458
Rožajac, Sedin 458
Rožajac, Suad 458
Rujanac, Zijad 221, 224, 458
Sabljica, Nijaz Zenga 74
Sadiković, Nedžad 458
Sadiković, Salem 458
Salčin, Ramiz 320, 400, 459
Salihagić, Zlatan 459
Salihbašić, Avdo 459
Salihović, Hajrudin 459
Salihspahić, Rusmir Rus 432
Salkić, Džavid 459
Salkunić, Džemal 459
Salošević, Selvedin 459
Samardžić, Emin 432
Sarač, Uzeir 432
Sarajkić, Ejub Eki 432
Sarajkić, Fehim 432
Sejdić, Ahmed 459
Sejmenović, Jovo 80
Sejtarija, Dževad Đedo 432
Selimović, Besim 432
Selimović, Idriz 432
Selimović, Mirsad Srce 432
Selimović, Muamer 432
Selimović, Samir 459
Selmanović, Džemal 432
Selmanović, Nedžad Aba 432
Sidran, Mehmed Hemo 432
Sijerčić, Abduselam Pelam 459
Silajdžić, Haris 216, 221, 222, 299, 317
Simitović, Sead 432
Simović, Tomislav 28
Sinan, Pašaga 432
Sinanović, Huso 459
Sinanović, Mirsad 459
Sinanović, Nurudin 459
Sirćo, Zijad 459
Sjenar, Omer 432
Sjenarević, Amir 459
Skenderović, Mesud 459
Skopljak, Elvedin 432
Slinić, Faik 459
Smailagić, Amir 459
Smailbegović, Abdulah 459
Smailbegović, Senad 459
Smajić, Hamdija 459
Smajić, Muhamed 459
Smajkan, Džemal 433
Smajlović, Zijad 459
Sobo, Rašid 459
Sobo, Šaćir 459
Sofić, Halid 459
Softić, Fuad 459
Softić, Muharem 459
Sokić, Miro 79
Sokolović, Aziz 433
Sokolović, Suad 459
Sokolović, Zoran
Solaković, Adnan 459
Sorguč, Adnan 433, 459
Spahić, Asim 61, 184, 459
Spahić, Hašim 433, 459
Spahić, Senad 433
Spahić, Osman 460
Spahić, Refik 460
Spahić, Suad 460
Spahović, Sead 460
Srna, Enis 460
Stambolić, Ivan 11, 468
Stambolić, Petar 12
Stanić, Ivica Ćići 433
Stanišić, Jovica 230, 243
Stanišić, Mićo 230
Stojičić, Radovan Badža 230, 243
Stoltenberg, Thorwald 188, 192, 200
Stroil, Sabahudin 433
Stupar, Asim 433
Stupar, Milorad 232
Subaša, Safet 433
Subašić, Avdo 460
Subašić, Jakuf 460
Subašić, Muhamed 460
Subašić, Nurija 460
Sučić, Olga 67
Sulejmanović, Senad 433
Suljević, Zićro 29, 61, 194, 195, 200, 213
Šabanija, Elvir 433
Šabanija, Hajrudin 433
Šabanović, Alija 460
Šabanović, Ismet 460
Šabanović, Sabit 433
Šabić, Fahrija 433
Šabić, Hamed Krajišnik 433
Šabić, Ramiz 183, 188
Šabić, Samid 433
Šabotić, Ferid 460
Šabotić, Mirsad 460
Šadinlija, Mesud 11, 12, 17, 18, 32, 40, 56, 62, 66, 206, 460, 468
Šahić, Omer 433
Šahinović, Edin 460
Šahinović, Enver 433
Šahinović, Nijaz Nizo 433
Šahović, Enver 433
Šakić, Enver 433

Šamarlić, Vinko 74, 93
Šandal, Uzeir 460
Šarac, Jusuf Šarka 433
Šarić, Adnan 460
Šarić, Edib 460
Šarić, Fahro 460
Šarić, Medaris 460
Šarlija, Mate Dajdža
Šaronjić, Atif 460
Šatrović, Sado 433
Šečić, Mirsad 460
Šehić, Nihad 83
Šehić, Osman 460
Šehović, Enver 81, 153, 163, 191, 192, 197, 360, 400, 433, 460
Šehović, Munib 434
Šehović, Mustafa 460
Šehović, Safet 460
Šehović, Sead 434
Šehović, Selver 460
Šehović, Zlatko 460
Šejto, Mujo 434
Šenderović, Sejad 460
Šero, Fadil 206
Šesto, Ibro 460
Šešelj, Vojislav 12, 76
Šiber, Stjepan 62, 82, 175, 178, 219, 468
Šikalo, Edin 434
Šikalo, Nafija 461
Šikalo, Smail 434
Šišić, Almedin 434, 461
Šišić, Nusret Dedo 434
Škamo, Zijad 434
Šljivo, Rifet 434
Šogoljević, Sead 434
Šorlija, Sead 434
Šošević, Ismet 461
Šovšić, Elvir 434
Šubo, Safet 461
Šućur, Slaviša 434
Šukalić, Daut 434
Šuko, Nurmela 79
Šuman, Hajrudin 61
Šuman, Hamdija 434
Šuput, Milan 80
Šutrović, Almir 461
Švrakić, Emin 70, 74
Tabaković, Fahrudin 434
Tabaković, Sabrija 434
Tafro, Aziz 461
Tahirović, Ibrahim 461
Tahirović, Miralem 461
Talić, Ibro 434
Tanković, Mirza 461
Tanović, Fuad 461
Tataragić, Dževada 434
Tepavčević, Milan 230, 243
Terović, Emir Cicko 434
Terović, Mehmed 434
Terzić, Salko 434
Terzo, Muamer 434
Tinjak, Miralem 434
Tinjak, Sunah 435
Tirak, Rifat 461
Tirić, Hase 461
Toković, Safet 435
Tolimir, Zdravko 34, 35
Tomić, Rudolf Rudi 435
Tomović, Zdravko 79
Topalović, Mušan 74, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 228, 461
Topčagić, Talib 461
Topić, Dževad 461
Totić, Senadin 435
Trako, Omer 461
Trgo, Osman 435
Trifunović, Miladin 127
Trnka, Rasim 461
Tucak, Džemo 435
Tuđman, Franjo 21, 23, 41, 179, 337, 468
Tukić, Nedim 461
Tumbul, Feriz 435
Tupković, Rešad 461
Tupurkovski, Vasil
Turčalo, Haso 435
Turko, Raif 461
Turković, Selmo 461
Turkušić, Mevludin 435
Tursunović, Husein 461
Tuzlak, Mirsad 461
Ušanović, Kenan 461
Vatreš, Jusuf 224
Vatrić, Mirza 83
Velagić, Mugdim 461
Velić, Hajrudin 435
Velić, Kasim 461
Velić, Nedžib Čičko 435
Velić, Nesib 435
Velić, Salmir 461
Velikonja, Vjekoslav 461
Veljan, Ekrem 461
Vance, Cyrus 40, 156, 206, 456
Veraja, Nedeljko 461
Vidaković, Velimir 435
Vikić, Dragan 66
Vilić, Adem 435
Višća, Hamza 435
Voloder, Esad 461
Vrabac, Nijaz 461
Vranj, Haso 462
Vranj, Sulejman 61, 261
Vražalica, Ahmet 435
Vreto, Admir Akela 435
Vrućak, Esad 462
Vučić, Zoran 435
Vukašinović, Mirko 84
Vukosavljević, Drago 59, 67
Zajko, Safet 131, 153, 163, 168, 197, 362, 400, 435, 462
Zavlan, Samir 462
Zebić, Dinko 94
Zejnilagić, Enver 462
Zeković, Enes 462
Zerdo, Ibrahim 435
Zerem, Nijaz 462
Zimić, Nazif 435
Zimić, Sabrija 435, 462
Zlatar, Slađan 462
Zolj, Sulejman 435
Zorlak, Rašid 436, 462
Zornić, Enver 70
Zubača, Avdo 462
Zubača, Muhamed 436
Zubak, Krešimir 314, 319
Zubić, Esad 462
Zukanović, Enes 462
Zuko, Aida 436
Zulić, Mustafa 462
Zurapi, Bislim 462
Žero, Sakib 436
Žiga, Armin 462
Žilić, Hajrudin 462
Žilić, Ramiz 193
Žilić, Remzo 436
Žiško, Elvedin 462
Živalj, Nasko 436
Živalj, Samir 436
Žuga, Ferid 80
Žunić, Seid 462

*

* *

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu najiskrenije zahvaljuje Ministarstvu za boračka pitanja Kantona Sarajevo i Općini Centar Sarajevo na finansijskoj podršci u izradi i štampanju ovog naučnog djela.